

କବି ସମ୍ରାଟ୍
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ

ଛକାକେ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ
ବାଣୀ ବିହାର

କବିସମ୍ରାଟ୍
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ

ଅନନ୍ତ ପଦ୍ମନାଭ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ

୧୯୭୮

ପ୍ରକାଶକ—ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ, ବାଣୀ ବିହାର

ମୂଲ୍ୟ—ଦଶଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

୧୯୫୯ ରୁ ୧୯୭୧ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
“ କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ” ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିବେଚିତ ହୋଇ ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତପଦ୍ମନାଭ
ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପକ୍ଷରୁ ଉତ୍ତମସ୍ତରର ପାଞ୍ଜିକୃତ ମୁଦ୍ରା
ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।

(ସ୍ୱାକ୍ଷର) ଗୌରୀକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା

ସମ୍ପାଦକ

୨୭-୩-୭୫

(ସ୍ୱାକ୍ଷର) ସନ୍ତୋଷକୁମାର ସାହୁ

(ଉପମନ୍ତ୍ରୀ)

ସଭାପତି ୨୭-୩-୭୫

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନନ୍ତପଦ୍ମନାଭ ପଟ୍ଟନାୟକ ମହାଶୟ,

ଆଜ୍ଞାବନ ସାହିତ୍ୟ ସାଧକରୂପେ ଆପଣ ସୁପରିଚିତ । ପସପତ୍ତି କାରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବା ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଚତୁର୍ଥଶ୍ରୀ ସମାଲୋଚନା-ସାହିତ୍ୟ ମୁଷ୍ଟି କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟିକ ବିଭାଗରେ ଆପଣଙ୍କ ଲେଖନୀୟତା ବଳିଷ୍ଠ ସଙ୍କେତ ବିଦ୍ୟମାନ । କବି-ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆପଣଙ୍କର ଉପାଦେୟ ନିବନ୍ଧ ବହୁ ବର୍ଷର ଚିନ୍ତା ଓ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ବିଶେଷତଃ, ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ଗଠନ ଦିଗରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଅଛି ।

ତେଣୁ ଆଜି ଏହି ଶୁଭ ଅବସରରେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଆପଣଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଜାପନ କରୁଅଛି ।

(ସ୍ୱାକ୍ଷର) ଗୌରୀକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା
ସମ୍ପାଦକ

(ସ୍ୱାକ୍ଷର) ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ
ସଭାପତି
୨୭-୮-୭୭

କଳିଙ୍ଗ ସଂସ୍କୃତି ପରିଷଦ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ମାନମାୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନନ୍ତପଦ୍ମନାଭ ପଟ୍ଟନାୟକ ମହୋଦୟ,

ଭବ୍ୟାୟୁ ସମସ୍ତ ଜୀବନ ପବିତ୍ର ସାହିତ୍ୟ ସେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାପିତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପୁରାଣ ଓ କାବ୍ୟ କବିତାର ଅଭାବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀୟ ସଦାବଧି ଗୌରବ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଯୁଗ ଚିନ୍ତାର ଅନୁରୂପ ବିବିଧ ସାହିତ୍ୟିକ ବିଭାବର ମାନ ଉନ୍ନୟନ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହି ଆଦର୍ଶରେ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଇ ଆପଣ ଓଡ଼ିଶାର କବିମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସବୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ନିବନ୍ଧ ରଚନା କରି ସମୀକ୍ଷାମୂଳକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିଶ୍ୱକଳୟ ସମ୍ପ୍ରସାରଣରେ ଚେଷ୍ଟିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଦୁମୁସରର ଇତିହାସ ସମ୍ପର୍କୀୟ ନାନା ବିସ୍ତୃତପ୍ରାୟ ତଥ୍ୟ ଆପଣଙ୍କ ବଳିଷ୍ଠ ଲେଖନୀରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇ ପାଠକ ମଣ୍ଡଳୀର ଆଗ୍ରହ ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ସର୍ବୋପରି କବି-ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଦିଗରେ ଆପଣ ଯେଉଁ କୃତବିଦ୍ୟତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠକ ସମାଜରେ ଅଳ୍ପ ଗୌରବର ସହିତ ଗ୍ରହଣ ହେଉନାହିଁ । ପବିତ୍ର ଶିକ୍ଷାୟତନରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ସୃଷ୍ଟି ଦିଗରେ ମଧ୍ୟ ଆପଣଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ।

ଆଜି ଏହି ଶୁଭ ଅବସରରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର କଳିଙ୍ଗ ସଂସ୍କୃତି ପରିଷଦ ଆପଣଙ୍କର ସୁଗର୍ଭ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ଅଭିନନ୍ଦନ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ମାନପତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ କରୁଅଛି ।

(ସ୍ତ୍ରୀ) ଗୋପେଶ୍ୱର ରାଜଗୁରୁ
ସମ୍ପାଦକ (୯୫୫୭୧)
କଳିଙ୍ଗ ସଂସ୍କୃତି ପରିଷଦ

(ସ୍ତ୍ରୀ) ଅନନ୍ତ ନାରାୟଣ ସିଂହଦେବ
(ପଞ୍ଚାୟତ, କୃଷି ମନ୍ତ୍ରୀ), ସରପଞ୍ଚ
କଳିଙ୍ଗ ସଂସ୍କୃତି ପରିଷଦ (୯୫୫୭୧)

ମୁଖବନ୍ତ

(ଓଡ଼ିଶାର ବିଖ୍ୟାତ ଦୈନିକ 'ସମାଜ'ରେ ୨୭-୫-୫୯ ରେ “କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ” ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଷୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମାଲୋଚନା ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣରେ ମୁଖବନ୍ତ ରୂପେ ସନ୍ଦ୍ଵେଶିତ କରିବା ସମୀଚୀନ ବିବେଚିତ ହୁଏ ।)

—ଲେଖକ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏକାନ୍ତସ୍ଥାବେ ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦେବ ସଚେତନ । ଦେବତାର ଅନୁଗତ—ନିଗତ ଲୀଳା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗନ୍ତରସ ସୃଷ୍ଟି ଓ ସନାତନ ପୌରାଣିକ ଗାର୍ବସ୍ଥ୍ୟ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ଜ୍ଞାପନ କରିବାହିଁ ଏ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଗତାନୁଗତକ ଧର୍ମମୁଖୀ ସାହିତ୍ୟର ଗତିଧାର ୧୯ଶ ଶତକ ବେଳକୁ ବିବର୍ତ୍ତିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କି ଶୁଭମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦେଖାଦେଲେ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ । ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ନୂତନ ଦ୍ୟୋତନା ନୂତନ ଚେତନା ଖୋଲାଇ ଦେଇ ଅପୂର୍ବ ବିକାଶୀ ରୂପେ ଏ ସାହିତ୍ୟର ଚରମ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ସାଧନ କଲେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେଥିପାଇଁ ସେ କବିସମ୍ରାଟ ପଦସାରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ । ଦୁଃଖର କଥା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିଗୁରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରତିସ୍ତର କଲନା କରାଯାଇନାହିଁ ବା ତାଙ୍କ ରଚିତ କାବ୍ୟାବଳିର ଉପଯୁକ୍ତ ଆଲୋଚନା ସମାଲୋଚନା ହୋଇପାରିନାହିଁ । ତଥାପି ଉପେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନାର ଗତିପଥ ବନ୍ଧୁର ନୁହେଁ । ଏ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନାର ପ୍ରଥମ ସଙ୍କେତ ହିସାବରେ ଲେଖାରେ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ ଉନବିଂଶ ଶତକର ଶେଷ ଦଶକରେ ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ରୂପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିଛି । ଲଳ ଗୁମନାଗପୁଣ ଗପ୍ତ, ବିଶ୍ଵନାଥ କର, ମନମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ପ୍ରମୁଖ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଆଲୋଚନାହିଁ ସ୍ଵରଣୀୟ । ଏମାନଙ୍କ ସମୀକ୍ଷାରେ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ସେ ନାହିଁ ତା କୁହାଯାଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଲୋଚନା ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଏମାନଙ୍କୁ ଭୁଲିହେବ ନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ଶଂସିତ କାଳର ଆତ୍ୟକ୍ଷୀଣ (୧୮୯୩—୯୪) ରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନାରୁ ହିଁ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ବିଜୁଳିଗୋଲର ସୃଷ୍ଟି । ତତ୍ପରେ ବିଂଶ ଶତକର ପ୍ରଥମ ପାଦଶର ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାରଙ୍କ ପରି ଭଞ୍ଜବିଦେଷୀ ସମୀକ୍ଷକଙ୍କଠାରୁ ଉଦାର ମତାବଲମ୍ବୀ ଆର୍ତ୍ତବିଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଓ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଯାଏ ସମାଲୋଚକଗଣ ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଆସନ ଦେବାକୁ ସଚେଷ୍ଟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତାହାର ଆର୍ତ୍ତବିଲ୍ଲଭଙ୍କ ସମାଲୋଚନା ମୁଖ୍ୟତଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଆଲୋଚନାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଲଂକାରିକ ସ୍ଵାତରେ ନିବନ୍ଧ । ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଆଲୋଚନା ମୂଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରାଣଧାରା ଚିହ୍ନିବାର ସଙ୍କେତ ବିଦ୍ୟମାନ । ଧର୍ମ ଓ

ସାମାଜିକତା ପୃଷ୍ଠଭୂମିରୁ ସେ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟର ସମାଲୋଚନାରେ ବ୍ରଜା । ତଥାପି ଏମାନେ ସାରସ୍ୱତ ଦରବାରରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେହେଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ନାହାନ୍ତି । ତେବେ କବି ଚିଲିକା ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ଚିହ୍ନାଇବାରେ ଗଞ୍ଜାମର ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ ଓ କଟକର କଳିଙ୍ଗ ଭାରତୀ ପରି ସାହିତ୍ୟିକ ସମିତିର ଉଦ୍ୟମ ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରଶଂସାଯୁକ୍ତ । ଭଞ୍ଜପ୍ରସାଦ ଏ ଦିଗରେ କଳିଙ୍ଗ ଭାରତୀର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଦାନ । ସୁଖର ବିଷୟ ଅଧୁନା କେତେକ ଭଞ୍ଜପ୍ରେମୀ ସମାଲୋଚକ କବିସମ୍ରାଟଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ପ୍ରତିଭାରେ ବିସ୍ମୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସମୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ଦିଗରେ ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ମୋହନ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଉପେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା ଓ ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମନାଭ ପ ନାୟକଙ୍କ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ବିରୂପ୍ୟ ଓ ପୁରଣୀୟ । ବିଷ୍ଣୁ ମୋହନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଚନାର ପୁଲ ଏ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ବିଷ୍ଣୁ ମୋହନଙ୍କ ଆଲୋଚନା ଅପେକ୍ଷା ପଦ୍ମନାଭଙ୍କ ଆଲୋଚନା ଅଧିକ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟବାହୀନ । ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଆଲୋଚନା ମୁଖ୍ୟତଃ ଚିନ୍ତାଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଏମରେ ଜୀବନୀ, ଯୁଗରେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଚୂଳାୟୁରେ ପରିଶିଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଭଞ୍ଜ ରାଜ୍ୟାଦିର ବିସ୍ତୃତି, ରାଜସ୍ୱ, ବାଣିଜ୍ୟ, କାବ୍ୟ ପରିଚୟ, ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ, ରସବିରୁଚି, ବର୍ଣ୍ଣନାପାଟକ, ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ, ସମାଜଚିତ୍ର, ଶାସନମାତ୍ର, ଭକ୍ତିପ୍ରାଣୀତା, ରାଜମାତ୍ର, ଅଳଂକାର, ପୁଷ୍ପ ବୈଦିତ୍ୟ, ଭଞ୍ଜ ବଂଶାବଳୀ, ସାରଭ, ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରସାଦ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅନୁଗଢିତ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗାଲୋଚନାର ସୌକର୍ଯ୍ୟକଲେ କେତେକ ଉପବିଭାଗର ସୃଷ୍ଟିରେ ଆଲୋଚକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ନିବନ୍ଧ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନାରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାତ୍ମକ ମନୋବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ସେ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଲେଖକ ବହୁସ୍ଥଳରେ ଉଦ୍‌ଭୂତିର ମୋହରେ ଭାସିଯାଇ ନିଜର ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ଭୁଲିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ପୁଣି କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ କବିତା ସ୍ମରଣ ମୂଳରେ ଦୈନିକିକର ଆଶ୍ରେ କରିବାକୁ ଲେଖକ ବ୍ୟାକୁଳ ଥିଲେପରି ମନେହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ପୁରଣୀୟ ଯେ କବିଙ୍କୁ ଦେବତାର ସୀତ୍ତଳକ କଲେ ବା କବିର ସ୍ମୃତିର ମୂଳୀଭୂତ କାରଣ ଏକମତ ଦୈନିକ ପ୍ରେରଣା ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେଲେ ଦେବତାର ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇପାରେ ମାତ୍ର ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱସ୍ଥାର ପୃଷ୍ଠା ଲେଖପ୍ରତି ଅବିଚାର କରାଯାଏ ସିନା ?

ସେ ଯାହାହେଉ ବିଭିନ୍ନ ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟରୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ସମାଲୋଚକ କବି ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ସଚେଷ୍ଟ ; ମାତ୍ର ଭୁଲନାମକ ଅଧ୍ୟୟନ ବା ସୂକ୍ଷ୍ମବିଚାର ଦୃଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ଓ ପୁରାଣାଦିରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ମୌଳିକତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ଚେଷ୍ଟିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ହୋଇଥାନ୍ତା—ତେଣୁ ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଆଲୋଚନା ଗତାନୁଗତକତାର ପ୍ରସାଦରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ ; ତଥାପି ସାମୁହିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ପୁସ୍ତକଟି ଯେ ଭଞ୍ଜପ୍ରତିଭା ଓ ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟର

ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ଏକ ସାର୍ଥକ ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏଥିପୃଷ୍ଠାରୁ ଯେତୋଟି ଭଞ୍ଜକବି ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ସ୍ତ୍ରୀକାବିତ୍ର ହୋଇଅଛି ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଏହା ଯେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଏହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାଂଶରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଆଲୋଚନାଧାରରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳପରିଚ୍ଛା । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ବିଭିନ୍ନ ଦିଗପ୍ରତି ପ୍ରସାରିତ । ବୈଜ୍ଞାନିକ .ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଆଲୋଚନାଧାରର ଆଦର୍ଶ ଦିଗରୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିଲେ ଏହା ଆତ୍ମର ମନୋଜ୍ଞ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତା । ତଥାପି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପଯୋଗିତା ସବୁଆଁ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଆଲୋଚକଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଓ ସାମ୍ବଳମଣ୍ଡିତ ।

.

[ଅଧ୍ୟାପକ କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର]

ସମାଜ-୧୭-୭-୪୯

ସୁଚୀପତ୍ର

କ ବିଭାଗ—ଜୀବନୀ

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧ ବଂଶ ପରଚୟ	୧
୨ ଜନ୍ମକାଳ	୭
୩ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ	୯
୪ ତାରକମନ୍ତ	୧୧
୫ ଶିକ୍ଷା	୧୪
୬ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ	୧୬
୭ ପିତାଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଓ ରାଜ୍ୟରୂପ	୧୮
୮ କାବ୍ୟରୁ ଜବିଙ୍କ ପରଚୟ :	
କବିଙ୍କ ସମୟରେ ପାରିପାଶ୍ବିକ ପରିସ୍ଥିତି—ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ୟ ଜନନ— ସମୁଦ୍ର ବାଣିଜ୍ୟ—ପଦ୍ମସମ୍ଭବର ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦ୍ବ—ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାଦାନ —ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ—ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମବାଦ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ରତ୍ନସ୍ୟ—ଅନ୍ତମ ବାଣୀ	୨୦
୯ ସମାଲୋଚନା :	
ଅନୁକୂଳ ଆଲୋଚନା—ପ୍ରତିକୂଳ ସମାଲୋଚନା—ବିଜ୍ଞପ୍ତି—ସମାଲୋଚକ ପ୍ରତି ସମାଲୋଚନା—ସତେ ସେ କବିସମାଜ	୨୨

ଖ ବିଭାଗ—ସାହିତ୍ୟ

୧୦ କାବ୍ୟ ପରଚୟ :	
ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଖ୍ୟା—ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ—ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଲିକା —ପଞ୍ଚ ବିଭାଗ—ବିଷୟ ବସ୍ତୁ—ଅନ୍ୟ କାବ୍ୟ—କାବ୍ୟ କବିତାର ରୂପ—ମହାକାବ୍ୟ—ମହାକବି	୩୩
୧୧ ପ୍ରସାଦ :	
ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟ—କାବ୍ୟର ପ୍ରସାଦ—ପୁରୀ ବଣବିଜେ ପ୍ରସାଦ— ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସାଦ—ଐତିହାସିକମାନେ ପ୍ରସାଦିତ—ଆଦମ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦ	୩୬

ବେଦ୍ୟ

ପୃଷ୍ଠା

୧୬ ଶବ୍ଦ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାର :

ବହୁ ଅର୍ଥ—ତମ୍ଭାର ଶବ୍ଦଯୋଜନା—ବହୁ ଅଳଙ୍କାର—ଅଳଙ୍କାରର
ନମୁନା—ମନ୍ତବ୍ୟ

୪୧

୧୩ ଗାୟକାଳ :

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ—ସୁରାଶାସ୍ତ୍ର—କେଶବ—ଆମ୍ଭୁବେଦ—ଭୂଗୋଳ—
ବ୍ୟାକରଣ—ପଦାର୍ଥବିଦ୍ୟା

୭୦

୧୪ ଚରଣ :

ଦେବଭକ୍ତ—ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା—ନମ୍ରତା—ଅଦର୍ଶ ଗୃହସ୍ଥ—ପ୍ରବାସ—
ଅଦୃଷ୍ଟବାଦ—ନନ୍ଦାନ୍ତରବାଦ—ପୌଷ୍ଟିକ—ବଦାନ୍ତତା—ପୌଦ୍ଗନ୍ଧ୍ୟବୋଧ
—ଦେଶପ୍ରେମ

୭୮

୧୫ ରସବିଗ୍ରହ :

ଜ୍ୟୋତିରସ—ପ୍ରୟୋଗର କାରଣ—ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ଧାରା—ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—କବିଙ୍କ
ଅଭିପ୍ରାୟ—ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରସର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

୮୫

୧୬ ପ୍ରେମଚିତ୍ର :

ପ୍ରେମରସର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା—ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ—ମାୟାରେ ଦର୍ଶନ—ସାକ୍ଷାତ୍
ଦର୍ଶନ—ପଥ ଅଦାନ ପ୍ରଦାନ—କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

୯୦

୧୭ ନାରୀଚିତ୍ର :

ନାରୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା—କାମଶାସ୍ତ୍ରାନୁଯାୟୀ ନାରୀ ଗୁଣ ପ୍ରକାର—ଅନୁଭୂତ
ନାୟିକାଙ୍କ ପ୍ରେମପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲିଖନସାଧ—ସଞ୍ଜବୃନ୍ଦା—ପ୍ରାୟବସୁଧା
ତରୁଣୀମାନଙ୍କ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ—ତରୁଣୀମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଓ ଦୟାଶୀଳତା—
ନାରୀ ସୁରୂପର ସମ୍ବଳ ଓ ସମାଜର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ

୯୧

୧୮ ସମାଜଚିତ୍ର :

ଜନ୍ମୋତ୍ସବ—ସୁଷ୍ପଷ୍ଟମୟର ବିଧାନ—ବିବାହ ବୟସ—କନ୍ୟା ନିର୍ବାଚନ
—କୋକିଳଗାନ—ଗନ୍ଧର୍ବର ବିଧାନ—ବିବାହ ଶୋଭାଯାତ୍ରା—ବିବାହବିଧାନ
—କନ୍ୟାଗ୍ରହ—ସୌରୋଦ୍ଧୃତ୍ୟ—ପଦପଦାଶୀ—ଶିଶୁପାଳନଚିତ୍ର—ବେଶ-
ବିନ୍ୟାସ—ସାଧାରଣ ସ୍ତ୍ରୀର ବେଶଭୂଷା—ରାଜକେମାଙ୍କ ବେଶବିନ୍ୟାସ
—କବିଙ୍କ ସମୟରେ ଅଳଙ୍କାର—ସେ ଯୁଗର ବାଦ୍ୟ ଓ ବାଣ—ଓଷା,
ପୁଜା, ଉପାୟ—ସଂଗ୍ରହ—ବାଣିଜ୍ୟ

୧୦୧

ବିଷୟ

ପୃଷ୍ଠା

୧୯ ପ୍ରକୃତିଚିତ୍ର :

ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତି—ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—ଛଅରୁ—ସୁଦୃଢ଼ ନିଶା—ପ୍ରସ୍ତୁତ,
ସନ୍ଧ୍ୟା, ସମୁଦ୍ର, ନଦୀ, ପର୍ବତ, ବନବର୍ଣ୍ଣନା—ମୃଗୟା—ସରୋବର,
ନଗର ଓ ଆକାଶ ...

୧୧୧

୨୦ ଯଜ୍ଞୀତ :

୪ ଯଜ୍ଞୀତର୍ଚ୍ଚରେ ମୌଳିକତା—ରାଗରାଗିଣୀ—ତାଳକାଳ—ବିଧି ବାଦ୍ୟ
ଓ ରାଗରାଗିଣୀର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ—ନୃତ୍ୟ

୧୩୦

୨୧ ଭକ୍ତିପ୍ରବଣତା :

ଭକ୍ତିପ୍ରବଣତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

୧୩୫

୨୨ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଭରନାବେଶବସ୍ତୁ :

ନଗର ନଗର ବର୍ଣ୍ଣନା—ବନ ବର୍ଣ୍ଣନା—ସମୁଦ୍ରଚିତ୍ର—ରୁଚିତ—
ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନ—ସପ୍ତଶାଳ ଭେଦ—ବସାବନ୍ଦୋବସ୍ତ—କୁକକୁଟ ବାଣୀ
—ବଳବାଣୀ—ଶୁକ ସାଗ ରକ୍ତ—କଥୋପନଥନ (ହାସ୍ୟପରିହାସପୂର୍ଣ୍ଣ
humourous) ସମ୍ପଦ—ବେଣୀରେ ହି ବେଣୀର କଳ୍ପନା—ସାନ୍ଧ୍ୟାଚିତ୍ର
—ରାତି ସଜ୍ଜିତ ଚନ୍ଦ୍ରର ବିବାହ—ସୀତାଙ୍କ ଦେହକାନ୍ତ—କୋଟିକ୍ରମାଣ୍ଡ-
ସୁଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା—ରସିକହାସବଳୀର ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା—ସୁରଦ୍ରାଙ୍କ
ଅଙ୍ଗଲତା— ...

୧୪୮

୨୩ ତପନାୟକ :

ପଟ୍ଟଚୟ—ଶାପ—ଅତ୍ୟାଚାର—ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚର୍ଚ୍ଚଣା—ସାରତ୍ତ୍ବ—ଉପ-
ନାୟିକା ମନ୍ଦୋଦରୀ—ବୈକୁଣ୍ଠରେ ରାବଣ—ଚଣ୍ଡଶରେ ଜଗନ୍ନାଥ

୧୭୪

୨୪ ବିଶ୍ୱସାହତ୍ୟ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ :

୧୮୦

୨୫ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର—ବିପ୍ଳବୀ :

୧୮୭

୨୬ ରାଜନୀତି :

୧୯୩

୨୭ ଶାସନନୀତି :

ଶାସନର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ଜଳହି ସମ୍ବଳ—ସୁଶାସନର ଚିତ୍ର—ସହସ୍ରାବ—
କୃଷକ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି

୧୯୭

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୨୮ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଉପଦେଶାଳୁକ :	୧୯୯
୨୯ ଉପସଂହାର :	୨୦୭

ଗ ବିଭାଗ

ପରଶିଷ୍ଟ :

୧—(କ) ଚାଳପଦ ଭଞ୍ଜ ବଶାବଳୀ	
(ଖ) ସଂସ୍କୃତ ଚାଳପଦ ଭଞ୍ଜ ବଶାବଳୀ	
(ଗ) ଭଞ୍ଜ ବଶାବଳୀର ଦୂରନା	୨୦୮
୨— ଭଞ୍ଜଶବ୍ଦ ଓ ଭଞ୍ଜରାଜ୍ୟ	୨୧୩
୩— ସୀମା ଓ ବିସ୍ତୃତି	୨୧୫
୪— ରାଜ୍ୟ	୨୧୭
୫— ବାଣିଜ୍ୟ	୨୨୦
୬— ଭଞ୍ଜସାହୁକ୍ୟରେ ଆଦିବାସୀ	୨୨୩
୭— ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭୂସୂଚୀ	୨୨୫

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ

. ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବଂଶ ପରିଚୟ

ସୁଶୀରୁମି ଓଡ଼ିଶାର ସାହିତ୍ୟ-ଗଗନରେ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାବ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳନକ୍ଷତ୍ର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖାପାମାନ । ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦେଶବାସୀ କବିଙ୍କ ଜୀବନବୃତ୍ତନ୍ତ ଅବଗତ ହେବା ସଜାଣେ ବ୍ୟାକୁଳ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନେ ନିଜର ଜୀବନବୃତ୍ତନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ ନ ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତରେ ଅନେକ କବିଙ୍କର ନାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଦେଶ, ବଂଶ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ଜାଣିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି କାଳିଦାସଙ୍କର ନାମ ମାତ୍ର ଲେକରେ ପରିଚିତ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବଂଶ, ସ୍ଥାନ ଓ ଦେଶର ନାମ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୃତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଭାରତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ଲୋକେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜ ଦେଶର ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାକୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଜର୍ମାନର ବିଖ୍ୟାତ କବି ଗେଟେ, ଶକୁନ୍ତଳା ଅଧ୍ୟୟନରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ଜୀବନବୃତ୍ତନ୍ତ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଭାରତ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନେ ନିଜର ଜୀବନବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମାରବ ରହସ୍ୟବାର ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ । କଂରାଗରେ ସେନ୍ସପିଅର୍ ଜଗଦ୍‌ବିଖ୍ୟାତ କବି ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ନିଜ ବୃତ୍ତନ୍ତ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଫଳରେ ତାହାଙ୍କର ଜୀବନ ଲେଖକମାନେ କବିଙ୍କ ସ୍ମୃତି ପରିଚୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଇ ସନ୍ଦେହରେ ଦୋଳାସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ନିଜ ବଂଶର ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ବିବରଣ ଓ ନିଜର ପରିଚୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । କବି ରସପଞ୍ଚନରେ ନିଜ ବଂଶ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି—

“କଞ୍ଜେଶ ବଂଶ ହୋଇ ପ୍ରଜାଶି,
ତମେ ଗୁମୁସରେ ହେଲେ ନରେଶ ।
କୁନ୍ଦେନ୍ଦୁ ଜାଣିଗଣ ରଣକାନ୍ତି,
ରଣେଶ୍ୱର ରଣ ଭଞ୍ଜ ନୃପତି ।
କୁଶାନୁତେଜ ତାଙ୍କ ତନୁଜ,
କୁନ୍ଦରୁ ପ୍ରାପତ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ।
କଳିଷ୍ଠ ସୁତ ତାଙ୍କ ଭୁଞ୍ଜିତ,
କବି ଗୋପୀନାଥ ନାମ ବିଦିତ ।
କବି ନୃପବର ତାଙ୍କ କୁମର,
କବି ଧନଞ୍ଜୟ ନାମ ତାଙ୍କର ।
କାଶ୍ୟାପୀକାନ୍ତ ତାହାଙ୍କ ସୁତ,
କୁନ୍ଦଙ୍କ ମାଳିନୀ ଭଞ୍ଜ ସୁତ ।

କୁମର ଲେଖି ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ,
 କବିପଣରେ ଅତି ପ୍ରଶଂସିତ ।
 କାବ୍ୟ ନାଟକ ଅଲଙ୍କାର ଜାତ,
 କୋବିଦେ କେବଳ ବୋଲନ୍ତି ଏତ ।
 କୋଷାଭିଧାନ ସାକ୍ଷାତ ଜନ,
 କବିତ୍ବ ଛନ୍ଦବନ୍ଧେ କେ ସମାନ ।
 କଥିତ କାହିଁ ଗୀତେ ଏ ମତ,
 କାଳିଦାସ ବାଣୀ ପରାୟ ସ୍ତୁତି ।
 କଳାପିଙ୍ଗଳ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନର୍ଗଳ,
 କେତେ ପ୍ରବନ୍ଧେ ପୁରାଣ ଭୁଜଳ ।
 କୃତକେ ଯଶ ଲୋକ ପ୍ରକାଶ,
 କବି ଗର୍ବପଟକୁ କୁଲିଶ ।”

—ରସପଞ୍ଚକ ।

ରସପଞ୍ଚକରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶବୃକ୍ଷ:—

ରାଣ ଭଞ୍ଜ
 |
 ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ
 |
 ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ
 |
 (ପ୍ରତାପ) ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ
 |
 ମଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ
 |
 କବିସମାଜ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ

ଉକ୍ତ ବଂଶବୃକ୍ଷରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୁରବର୍ତ୍ତୀ ପାଞ୍ଚ ଜଣ ପୁର ପୁରୁଷଙ୍କର ନାମ ଦିଆଯାଇଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ ତାଳପତ୍ର ବଂଶାବଳୀରେ ଭଞ୍ଜବଂଶର ଯେଉଁ ବଂଶବୃକ୍ଷ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ସେଥିରେ ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପିତା ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜ ଓ ତାଙ୍କର ପିତା ଚକ୍ରେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବୋଲି ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି । ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ଓ ରାଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ସମ୍ଭୂତ ତାଳପତ୍ରଲିଖିତ ବଂଶାବଳୀରେ ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପିତା ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ଓ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପିତା ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜ ବୋଲି ଦେଖାଯାଏ । କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶବୃକ୍ଷ ଓ ସମ୍ଭୂତ ତାଳପତ୍ରଲିଖିତ ବଂଶବୃକ୍ଷ ସମାନ ହେଉଥିବାରୁ କବିଙ୍କ ପୁରବର୍ତ୍ତୀ ଚତୁର୍ଥ ପୁରୁଷ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ବୋଲି ଧରାଯାଇ ପାରେ ଏବଂ ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଅପର ନାମ ରାଣ ଭଞ୍ଜ ଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ତାଳପତ୍ରବଂଶାବଳୀବର୍ଣ୍ଣିତ ବଂଶବୃକ୍ଷ ଓ ସମ୍ଭୂତ ତାଳପତ୍ର ଭଞ୍ଜ ବଂଶାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବଂଶବୃକ୍ଷ ଅପେକ୍ଷା କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶବୃକ୍ଷ ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ ଏତକ ଉଲ୍ଲେଖ ନଲେ ଅପ୍ରାପ୍ତି ହେବନାହିଁ । ରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନ କାଳ ଓ ପୁରାପର ଭାବ କ୍ରମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ପିତା ପୁତ୍ର ଭାବ ମଧ୍ୟ କ୍ରମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବୋଲି ନହୁ ହେବ ନାହିଁ । ସେ କ୍ରମରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବନମାଳୀ ଭଞ୍ଜ; ତା ପରେ ବନମାଳୀ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଅପୂର୍ବ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଦାୟାଦ ଭାତ ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ ରାଜା ହେଲେ । ଏହି ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଔରସ ପୁତ୍ର ନ ଥିଲେ, ସେ ଥିଲେ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୁତ୍ର ଓ ରଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୌତ୍ର । ନବଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବଂଶାବଳୀରେ ରଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ସେ ନାମ ତାଙ୍କ ପୁରବର୍ତ୍ତୀ ବଂଶଧରଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏପରି ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୁତ୍ର ବନମାଳୀ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରେ ରଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୌତ୍ର ଓ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୁତ୍ର ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଏହି ରଣ ଭଞ୍ଜ ଓ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ସମ୍ଭବତଃ ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଦାୟାଦ ଥିଲେ ।*

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ଦାୟାଦମାନଙ୍କର କୌଣସି ସନ୍ତାନ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କୁଲଡ଼ରେ ଯେଉଁ ଭଞ୍ଜମାନେ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପିତାମହ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଭାଇ ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ବଂଶଧର ।

କବି ନଳ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଲବଣ୍ୟବତୀରେ—“ନରେନ୍ଦ୍ର ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ।

ତାହାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ମୁହିଁ,

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାମ ବହୁ ।”

ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । ତହିଁରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନେ ଥିଲେ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ପରିଚୟ ମିଳିନାହିଁ ।

କବି ନଳ ପିତାମହ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପତେୟ ଲବଣ୍ୟବତୀ, ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ଓ ରସପଞ୍ଚକରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ “ଲେକେ ବିଶ୍ୱାତ କବି ଗୁଣେ”, “ବେନ ଅର୍ଥ ସେ କବି ଗଣେଶ ବୋଲି” ନ୍ୟସନେହରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ରଘୁନାଥବିଳାସ, ଦ୍ୱିପୁରପୁରସ, ମଦନମଞ୍ଜରୀ, ରାମଚରିତ, ଅନଙ୍ଗରେଖା, ଇଚ୍ଛାବତୀ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ ସେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ସେ ଉତ୍କଳୋଚ୍ଚାର କବି ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରଘୁନାଥବିଳାସ, ରାମଚରିତ, ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ‘ରସକଲୋଳ’ ସହିତ ମଧ୍ୟ ଭୁଲମାୟ । କେତେକ ଚୌପଦୀ ସେ ଲେଖିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଚୌପଦୀ ଭୁଷଣ ପ୍ରଧାନ । ସେ ବାଣୀସେବାରେ ନଳକୁ ସତତ ନିୟୋଜିତ ରଖିଥିଲେ । ରାଜ୍ୟଶାସନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସତତ ସମୟ ହେଉ ନ ଥିବାରୁ, ଭାଇ ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ସେ ଆଟରାଜା ସ୍ୱରୂପ ନିୟୁକ୍ତ କରି ରାଜ୍ୟରାଜ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଚମ୍ପୂରୂପରେ କିଛି ଲେଖିଥିଲେ, ଯଥା :—

ତଳି ତଳି ହୁସି ହୁସି ଆସୁ ସେ ଥାଉ,

ତାଲେ କି ତା ନେତ୍ରପଥେ ଦେଖିବି ଥାଉ ।

ତଳି ସେ ଚୁମ୍ବିଲି ଦିନେ ନୟନେ ତୋର,

ତଗ ମେଲି ଭାଙ୍ଗିଲୁ ସେ ଗଳା ମୋହର । ଇତ୍ୟାଦି ।

* ସଂସ୍କୃତ ଭାଳପଦଲିଖିତ ବଂଶବୃକ୍ଷ ଓ ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଳପଦ ବଂଶାବଳୀବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ବଂଶବୃକ୍ଷ ପରିଶିଷ୍ଟରେ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଏକାଧିକ ଶ୍ରୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ବାରଟି ପୁତ୍ର ଜାତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦ୍ଵିତୀୟ ପତ୍ନୀ ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ନବଦୁର୍ଗ ରାଜାଙ୍କର ଦୁହିତା ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜନନ ଥିଲେ । ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଭଞ୍ଜ କୌଣସି ଏବଂ ନବଙ୍କ ପିତା ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ୪ର୍ଥ ସନ୍ତାନ ଥିଲେ । ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଗୁମୁସରରେ ୩୨ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ଵ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଥିଲା, ସେନା ବିଭୀନ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ବାହୁଦେବୀ ମନ୍ଦିର, ଭଞ୍ଜନଗରର ଛ' ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ବରଗାଁ ପଞ୍ଚଶିଳା ମନ୍ଦିର, କୋପାଶିଳା ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ-ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କର ଶାସନ ଅଦ୍ୟାବଧି ତାଙ୍କର ଅନାଚର ଦାନର ମୂଳ ସାକ୍ଷୀରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଶ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ପରମା ଭୂପବତୀ ଥିବାରୁ ପ୍ରଧାନ ଥିଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାରେ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲେ । ସେହି ସୁବିଧା ନେଇ ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ନିଜ ପୁତ୍ର ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସ୍ଵରୂପ ନିର୍ବାଚନ କରି ଯୁବରାଜ ପଦରେ ସମ୍ମାନିତ କରିବାକୁ ରାଜାଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ । କୌଣସିପୁତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ଥାଉ ଥାଉ ସେ କିପରି ଶ୍ରୀଙ୍କ କଥାରେ ସମ୍ମତ ହେବେ, ତାହା ଭାବି ଭାବି ସେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ଦିନେ ସେ ଜଣେ ସୁବିଖ୍ୟାତ କ୍ୟୋତବିଦଙ୍କୁ ରାଜା ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବସ୍ତ୍ରରେ ଲିଙ୍ଗିପା କଲେ । ସେ କ୍ଷଣେ ଚିନ୍ତାକରି ପରେ କହିଲେ—“ଧନିଆ ପରେ ଦନିଆ ରାଜା ହେବ ।” ଘନ ଭଞ୍ଜ * ତାଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ, ତେବେ ସେ ରାଜାହେବ କିପରି ? ଦୈବଜ୍ଞଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟଦ୍ଵାରାଣୀରେ ଆଶ୍ଵା ସ୍ଥାପନ ନ କରି, ମଣ୍ଡା ଦେବୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛାମତେ ସେ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କୁ ଯୁବରାଜ ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

କବି ପିତାମହଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନକରି ନିଜ ପିତାଙ୍କ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଲବଣ୍ୟବତୀରେ—“ତଦତ ତାହାଙ୍କ ତନୁଜ,
ନରେଶ ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ।”

ବୈଦେହୀଶରଣାଧରେ—“ବନ୍ଦନ ତଦତ ତାଙ୍କ ନନ୍ଦନ ପ୍ରମାଣ ସେ,
ବପୁଧାପତ ସେ ମାଳକଣ୍ଠ ନାମେ ଖ୍ୟାତ ।”

ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ମଧ୍ୟ କବି ଥିଲେ । ସେ କେତେକ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ନମୁନା ସ୍ଵରୂପ ତାଙ୍କ କବିତାର କେତେକାଂଶ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା :—

“ପ୍ରାଣବାହନୀ ଦିନେ ପ୍ରାଣଶ ପରେ,
କର ଦେଇଣ ଥିଲା ଥୋରହସ୍ତରେ ।
ସେ ମୋ ଚଞ୍ଚଳଗୋଷ୍ଠୀ,
ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ତାହାର ଶୋଭାଭୂଷା ।

ନୂତାରେ ଥିଲା ତାର କଥାପାଖୁଡ଼ା,
ତା ଦେଖି ଅଜେ ହେଲା ଅନଳ ପୀଡ଼ା ।
ଲଲଟେ ଥିଲା ତାର ସ୍ମୃତିରବିନ୍ଦୁ,
ତା ଦେଖି ବଢ଼ିଲା ସେ ଅନନ୍ଦସିନ୍ଦୁ ।
ଗଇଁଚକର ଚିତା ଅଜେ ଶୋଭିତ,
ତା ଦେଖି ଧଇର୍ଯ୍ୟ ମୋ ହୋଇଲା ହୃତ ।” ରତ୍ୟାଦ ।

କବିଙ୍କ ପିତା ନୀଳକଣ୍ଠ ରାଞ୍ଜି ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ପରେ ଗୁମୁସରର ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ୧୭୦୧
ଠାରୁ ୧୭୦୩ ଯାଏ, କେବଳ ଦୁଇବର୍ଷମାତ୍ର ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । କବି ନିଜର ପଟ୍ଟୟ ବୈଦେହ୍ୟ-
ବିଳାସରେ ନିମ୍ନମତେ କହନ୍ତି—

“ସାରବର ପଦ ଉତ୍ତରକୁ ମୋର ନାମ,
ବାରେ ବାରେ ସେବାରେ ମନାଇଁ ସୀତାରାମ ସେ ।
ବିଚିତ୍ର କବିତ୍ବମାର୍ଗେ ପ୍ରସରିଲା ବୁଦ୍ଧି,
ବିରଚିଲା ରାମାୟଣ ଏ ମୋ ବଡ଼ ସୁଦ୍ଧି ହେ ।”

ଛା: ୧୨ ବୈ: ୧:

‘ବିଚିତ୍ର କବିତ୍ବମାର୍ଗେ ପ୍ରସରିଲା ବୁଦ୍ଧି’ ବୋଲି କବି ନିମ୍ନତାର ସହୃଦ କହନ୍ତି । ସେହି ମର୍ମରେ
ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ଦୈବବଳରେ ସେ କେବଳ କବି ହୋଇପାରିଥିବା କଥା ବାରମ୍ବାର ପ୍ରକାଶ
କରିଛନ୍ତି ।

— — —

ଜନ୍ମକାଳ

କବିସମାଜ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କେଉଁ ବର୍ଷ ବା ଦିନ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ସ୍ମରଣେ ରସକର୍ତ୍ତାରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି—

“ଦବ୍ୟସିଂହ ଗଜପତି ଅଙ୍କ ସପ୍ତବିଂଶତି
ଶେଷଦିନେ ଶେଷ ଏହି ଗୀତି ।”

ଏଥିରୁ ରସଲେଖା ପୁରୀର ଗଜପତି ଗୌଡ଼େଶ୍ଵର ନବକୋଟି କଣ୍ଠୀଟୋଳିଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାରାଜ ଦବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କର ୨୭ ଅଙ୍କରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ପରି ଜଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ ଅଙ୍କ ଏକ ଦିନୋଟି ଛ. (୧) ଓ ଘଡ଼ିଟି ସୁନ (୦) ବାଦଦେଲେ ୨୯ ବର୍ଷ ସହସ୍ର ସମାନ । ପୁରୀର ଦବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ୧୬୯୩ ଠାରୁ ୧୭୨୧ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟଶାସନର ୨୭ ଅଙ୍କ ବା ୨୯ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୧୪ ସାଲରେ ରସଲେଖା ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ରସଲେଖା କବିଙ୍କର ପୌତ୍ରବୟସର ଲେଖା । ସମ୍ଭବତଃ ସେ ପୁରୀରେ ତାଙ୍କର ଶେଷଜୀବନ ଅତିବାହିତ କଲବେଳେ ତାହା ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ । କୋଟି-କ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦରା ପ୍ରଥମ ଛନ୍ଦରେ ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖାଯାଏ । ତହିଁରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଉଅଛି, ସେ ରସଲେଖା ସମାପ୍ତି ପରେ କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦରା ରଚନା କରିଥିଲେ । କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦରା କବିଙ୍କର ଅନ୍ତମ ରଚନା । କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ‘କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦରା’ର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାଜିତି, ଭାବ ଗନ୍ଧାର୍ବ, ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ଅସାଧାରଣ ଓ ଗୀତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରୋତି । ତାହା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଯାଏ । ସମ୍ଭବତଃ କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦରା ସମାପ୍ତି ପୂର୍ବରୁ କବି ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ । କବି ୫୦ ବର୍ଷ ଜୀବିଥିଲେ ବୋଲି ଜନସ୍ତବାଦ ରହିଅଛି । ରସଲେଖାର ସମାପ୍ତି ପରେ ଅନ୍ୟକୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦରା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ କି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ତାର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିନାହିଁ । କବି ମହାରାଜା ଦବ୍ୟସିଂହଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ବହୁ ସମ୍ମାନ ପାଇଥିଲେ । ଅତଏବ ସେ ପୁରୀରେ ଅନ୍ତତଃ ୫, ୬ ବର୍ଷ ରହି ସେଠାରେ ନିଶ୍ଚର କଲେବର ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଧରାଯାଇ ପାରେ । ସେପରି ହେଲେ କବି ସମ୍ଭବତଃ ୧୭୨୦ ରେ ୫୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଇହଲୀଳା ଯାଜି କରିଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ—

ସେ ଲବଣ୍ୟବତୀରେ—
“ଭଦ୍ର ତାହାଙ୍କ ତନ୍ମୁଳି,
ନରେଶ ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ।
ତାହାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ ମୁହିଁ,
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାମ ବହି ।”

ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ ବୈଦେହଶବିଳାସରେ—

“ବୟାପତି ସେ ମାଳକଣ୍ଠ ନାମେ ଖ୍ୟାତ
ବ୍ୟାଧିରେ ମୁହିଁ ତାହାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ ସେ ।”

ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ସେ ସମୟରେ ସେ ନିଜ ପିତାଙ୍କୁ ‘ନରେଶ ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ’ କୋଲି ଲବଣ୍ୟବତୀରେ, ‘ବୟାପତି ସେ ମାଳକଣ୍ଠ’ ବୋଲି ବୈଦେହଶବିଳାସରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ତହିଁରୁ ଜଣାଯାଏ,

ତାଙ୍କର ପିତା ରାଜା ଥିଲେ ସମୟରେ ସେ ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ ଲେଖିଥିଲେ । ଉତ୍ତରାସୁର ଜଣାଯାଏ, ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ୧୭୦ ରୁ ୧୭୦୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ନାବ୍ୟମାନଙ୍କର ଶୈଳୀ ଓ ରଚନା ଶୁଭ୍ରା ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ—ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ ନବଙ୍କର ମଧ୍ୟବୟସର ଲେଖା । ଆହୁରି ଘୋଷାଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି—କବିଙ୍କର ପିତାମହ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ନିଜ ପ୍ରଣୀତ ‘ରଘୁନାଥଶବଳାସ’ ନବକୁ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ବଞ୍ଚିଥିଲେ ତାଙ୍କର ମତାମତ ଚାହିଁଥିଲେ । କବି ‘ରଘୁନାଥଶବଳାସ’କୁ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତହିଁରେ ପ୍ରାନ୍ତ ଅଳଙ୍କାର ସମାବେଶ ନାହିଁ ବୋଲି ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ପିତାମହ ନାଟକର ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରଶଂସାତା ଦେଖି ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଛ୍ଳେଷ୍ଟତର ନାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରି ଦେଖାଇବାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । କବି ତାଙ୍କର ପ୍ରୋତ୍ସାହରେ ଯଥା ସମୟରେ ‘ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ’ ରଚନା କରି ପିତାମହଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚପ୍ରଶଂସା ଓ ଶୁଭଶୀର୍ବାଦ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ନାବ୍ୟ ରଚନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ପିତାମହଙ୍କ ମତାମତ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ନାବ୍ୟରେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଲେଖାପୁର୍ଣ୍ଣ କରିବା ଥିଲା କବିଙ୍କ ଅନୀକ୍ଷା । ଯଥା ସମୟରେ ତାହା ହେଲା । ଏହି ପ୍ରବାଦକୁ ଅସୀକାର କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । କବି ନିଜେ ପିତାମହଙ୍କୁ ଲବଣ୍ୟବତୀରେ—

“ରାଜା ଧନଞ୍ଜୟ,
ସମସ୍ତ ଗୁଣର ନିଳୟ ।
ଗୁମୁସର ଅଧିପ ପଣେ,
ଲେକେ ବିଖ୍ୟାତ କବିଗୁଣେ ।”

ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସରେ—“ବରହ ବଂଶେ ଉତ୍ତର ନୃପ ଧନଞ୍ଜୟ,
ବଶିଷ୍ଠେ ଗୁମୁସର ଅଧିପ ଗୁଣାଳୟ ଯେ ।
ବେନି ଅର୍ଥେ ସେ କବି ଗଣେଶ ବୋଲି ଜାଣ ।”

ରସପଞ୍ଚକରେ—“କବି ନୃପବର ତାଙ୍କ କୁମର,
କହୁ ଧନଞ୍ଜୟ ନାମ ତାଙ୍କର ।”

କିନ୍ତୁ ପ୍ରକାଶକରି କବି ଓ ପଣ୍ଡିତ ରୂପେ ପ୍ରଶଂସା କରି ଅଛନ୍ତି । ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ କୋଟିକ୍ରହାଣ୍ଡପୁରସ୍କାର ଭୁଲନା କଲେ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ ଓ ଲବଣ୍ୟବତୀ, କୋଟିକ୍ରହାଣ୍ଡପୁରସ୍କାର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ବୋଲି ସାଧାରଣ ପାଠକ ଉପଲବ୍ଧ କରିବ । ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ୧୭୦୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ । କବି ୧୭୦୧ର ବହୁତ ପୂର୍ବରୁ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ ପରି ମହାବାକ୍ୟର ରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଯଦି ୧୭୧୮ ବା ତା ପୂର୍ବରୁ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସର ଅଧିକାଂଶ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା କବିଙ୍କର ୮ ବର୍ଷ ବୟସର ଲେଖା ବୋଲି ଧରିଯାଏ, ତେବେ କବି ସମ୍ଭବତଃ ୧୭୧୦ ବା ତା’ର ପାଖାପାଖି ସାଲରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୭୨୦ ସାଲ ତା’ର ପାଖାପାଖି ସାଲରେ ଉତ୍କଳା ସାଙ୍ଗ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ଥୁଳତଃ କୁହାଯାଇ ପାରେ ।

ସ୍ମରଣ୍ୟ ନାଗଶୀତରଣ ରଥ ଦବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କର ୧୭ ଅଙ୍କକୁ ୨୭ ବର୍ଷ ଧରି ‘ରସଲେଖା’ ୧୭୨୧ ସାଲର ଲେଖା ଓ କବି ୧୭୦୩ ବେଳକୁ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ୧୭୮୫

ସାଲରେ ଜନ୍ମଛତୁଣ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଯାହା କେହି ଅଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ସମ୍ଭାବନାପ୍ରଦେତ ଓ ଅମୂଲ୍ୟ ।

. . .

କବିର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କେଉଁ ଦିନ ଜନ୍ମଛତୁଣ କରୁଥିଲେ, ତାହାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ । କବି ଶ୍ରୀପଦମୀର ବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦେଖିଥାନ୍ତି । ସେହିନ ସେ ଜନ୍ମଛତୁଣ କରୁଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଭଞ୍ଜନଗରର ଭଞ୍ଜନସୁନୀ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀପଦମୀ ଦିନ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ କୁଳତଗଡ଼ରେ ଭଞ୍ଜନସୁନୀ ଶ୍ରୀପଦମୀ ଦିନ ପାଳନ କରାଯାଏ ।

— — — — —

ଜନ୍ମସ୍ଥାନ

କବିବର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ସେ ଥିଲେ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ମଣ୍ଡା ଦେବୀଙ୍କର ଗର୍ଭଜାତ ପୁତ୍ର, ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପୁତ୍ର । ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ନିଜର ବଳାପରୁତ୍ତର ଓ ଅପୂର୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରାଣାଧିକାରୀ ପ୍ରିୟତମା ହୋଇପାରିଥିଲେ । ଗୁଣଜ୍ଞ କବି ସୁଶାସକ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ମଣ୍ଡା ଦେବୀଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକୃତରେ ପରିରୁଚିତ ହେଉଥିଲେ । * ତାଙ୍କର ପ୍ରବେଶନାରେ ସେ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବୟୋଲ୍ୟାସ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥକୁ ଜଗନ୍ନାଥପ୍ରସାଦ ମୁଠାରେ ଏବଂ ହରିଶରଣ ଭଞ୍ଜକୁ ବୁରୁଡ଼ାମୁଠାରେ ଶାସକ ରୂପେ ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ନିଜ ପୁତ୍ରକୁ ରାଜା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଭଞ୍ଜକୁ ଏକମାତ୍ର ଅନ୍ତରାୟ ମନେ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ନିରାହତା ଦେଖି ଶାନ୍ତ ହେବାକୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ଓ ପୌତ୍ର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସାଧାରଣ ସ୍ନେହ ଥିଲା । ଭଞ୍ଜବଂଶର ୨୨ଶ ରାଜା ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ୧୧୯୦ ସାଲରେ କୁଲ ନାମକ ଏକ ନନ୍ଦ ଅଧିପତିକୁ ଜୟକରି ତାର ପୁତ୍ର ରକ୍ଷା* ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୁଲଡ଼ (କୁଲଗଡ଼) ନାମ ଦେଇ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଥିଲେ । ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟକରି ଏହି ଦୁର୍ଗର ସମ୍ଭାର କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଦୁର୍ଗର ସମ୍ଭାରରେ ୭୦ ହଜାର ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଦୁର୍ଗରେ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଜୀବନର ବହୁତ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ରାଣୀ ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ନିଜର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ମାଳକଣ୍ଠ ସହିତ ସେହି ଦୁର୍ଗରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସୂତରା* ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏହି କୁଲଡ଼ ଗଡ଼ରେ ହେବା ସମ୍ଭବପର ।

ସାମଗିକ କର୍ମରୂପ ରସଲ୍ କହନ୍ତି—†‘ସାମଗିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କୁଲଡ଼ଗଡ଼, ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ଅନ୍ଧାରଗଡ଼ (ଗୁମୁସରର ଅଠରଗଡ଼ ମଧ୍ୟରେ) ପ୍ରଧାନ ବିବେଚିତ ହୁଏ । ମହାନଦୀ (ବଡ଼ନଦୀ) ର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ କୁଲଡ଼ଗଡ଼ ଅବସ୍ଥିତ । ତାହା ଗୋଟିଏ ସୁବିଶିଷ୍ଟ ସୁରକ୍ଷିତ ନଗର । ତାହାର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଭୁଞ୍ଜ ପଟ୍ଟଚଣ୍ଡେଶୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାକାର ରାଜପଥ, ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱର ନିରାକ୍ଷ ବଂଶବନ, ଗଡ଼କୁ ବାହ୍ୟ ଅନ୍ତମଣ୍ଡଳ

* ଐତିହ୍ୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଭଞ୍ଜବଂଶର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟବ୍ୟ ।

†‘The places of most note in a Military point of view are, Kalladah, Durgaprasad, and Wandara Godo. Kulladah is an extensive fortified town situated on the right bank of the Mahanady (ବଡ଼ନଦୀ) and immediately under high hills which form a barrier to the westward. The winding direction of the road,

ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଦିଏ । ନଗରର ଉତ୍ତର ଅଂଶରେ ରାଜାଙ୍କ ଗଡ଼ ବ୍ୟବସ୍ଥାନ । ଗଡ଼ର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବହୁ ସୁଡ଼ଙ୍ଗବିଶିଷ୍ଟ ମୃତ୍ତିକାର ଅଟ୍ଟାଳିକା ଶ୍ରେଣୀ ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହୁ ଗଡ଼କୁ ରକ୍ଷାକରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜଦାଣ୍ଡ ଓ ରାଜପଥର ଅର୍ପଣ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପାଦନ କରେ । ଗଡ଼ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଗଣ୍ଡର ଗଡ଼ଖାଇ, ଗଡ଼ଖାଇର ଉତ୍ତର ପାର୍ଶ୍ବରେ ପଞ୍ଚ ବଂଶବଣ ଘେରୁମାରି ରହିଥିବାରୁ ଗଡ଼ ଅନବରତ ସୁରକ୍ଷିତ ଥାଏ ।

ଏହି ବିଶାଳ କୁଲଡ଼ ରାଜପ୍ରାସାଦ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନିଜ ଉତ୍ସବରେ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧାରଣ କରି, କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ, ଶିକ୍ଷା, ସାଧନା, ବିବାହ ପ୍ରଭୃତି ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟନାର କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ଭଜନାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଲୋକମୁଖରେ ଘନ ଘନ ଶୁଣାଯାଇଥାଏ । କୁଲଡ଼ଗଡ଼ ଏକ ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ଥିଲା । ୮୮୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଧନଲୋଲୁପୀ କଂରେଜ ବ୍ୟୁତ୍କଳର ସ୍ବାକ୍ଷର ଆକ୍ରମଣ ଓ ତୋପର ଆଘାତରେ ତାହା ଧ୍ବସ୍ତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ କୁଲଡ଼ଗଡ଼ର ଭଗ୍ନାବଶେଷ, ବାଲୁଦେବୀ (ବ୍ୟାଘ୍ରଦେବୀ) ମନ୍ଦିର ଓ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ପରିତ୍ୟାସ ହୋଇଯାଏ । କେତେ ଉତ୍କାନ୍ତପତିନର ମଧ୍ୟଦେଇ କୁଲଡ଼ନଗର ବନ୍ଧି ରହିଛି ଓ ଭଞ୍ଜପୀଠ ଦର୍ଶନାଳୀକାନ୍ତୀ ଦର୍ଶନବିହୀନ ବାଲୁଦେବୀଙ୍କ ନୈବେଦ୍ୟ ଧୂପଗନ୍ଧରେ, ନାରାୟଣ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ରାଜଶେଷ ସାମଗ୍ରୀ—ମେଢ଼ା, ସରପୁକରେ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଭଜା ଖେଳରେ ସକାର କଳା, ପୁଣ୍ୟଭଞ୍ଜପୀଠର ଶ୍ରୀ ଯଜ୍ଞେତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ।

and the dense bamboo jungle on either side offer many strong defensible positions. The Raja's house is situated above the town, and is protected by mud towers with parapet and loopholes which command them in streets and other approaches and by a deep ditch, the bands of which are covered with a thick hedge of bamboos."

—Russell.

ତାରକମନ୍ତ୍ର

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୮୫—୧୭୯୩ ଯାଏ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କୁଳଡ଼ଗଡ଼ରେ ରହୁଥିବା ବଟନା-
ବଳୀରୁ ସ୍ମୃତ୍ୟୁଏ । ଶିଳା ମାଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ କେବଳ ଦୁଇବର୍ଷ ରାଜତ୍ବ କରି ୧୭୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବିତାଡ଼ିତ
ହେଲେ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ କୁଳଡ଼ଗଡ଼ ବ୍ୟାପାର ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ରହୁଥିଲା ପରି ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ ।
ସେଠାରେ ସେ ଶିଳା; ତାରକମନ୍ତ୍ରସାଧନା, କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରୟୋଗ ନଥିବା ଜଣାଯାଏ । ନବିଙ୍କ
ତାରକମନ୍ତ୍ର ସାଧନା-ସମସ୍ୟା ଅଲୋଚନା ବର୍ତ୍ତମାନରୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କବି ତାରକମନ୍ତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିଜର ବିଭିନ୍ନ
ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବାରମ୍ବାର ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଇଛି, ଯଥା—

“ତାରକମନ୍ତ୍ର ପରସାଦେ, ମୋହର କବିପଣ ଉଦେ ।” ଲ: ବ: ୧୬—୪ ।

“ବଳାଇ ଚନ୍ଦ୍ର ଅନବରତ ଭାଷଣ ଗ୍ରହଣ ତାରକମନ୍ତ୍ର...” ଶ୍ରୀ, ବୈ: ବ: ।

“ତାରକମନ୍ତ୍ର ନାମ ଯାହାର ଯାଣ ସେହି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜର ।” ...ଶ୍ରୀ: ଭୁ ।

“ଯେଉଁ ତାରକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଜଗତେ ତାରକ ସ୍ବଭାବେ ସେ ହିତ ।

ମହାବ୍ରହ୍ମଣୁଁ ସେ କାଶୀଶ୍ବରକୁ ବନ୍ଦନା କରାଉ ଉଚିତ ।

ହୋଇଲି କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜର ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ବୃଷଭସନେ ବୃଷ ଭାଷଣେ ଅପାତର । ବିଷ୍ଣୁ ତାର ଯେଉଁ ନାମ ତାରକମନ୍ତ୍ରର ଯେ,”

ଶ୍ରୀ, ପ ୧୦, ବୈ: ବ: ।

ନବିଙ୍କ ତାରକମନ୍ତ୍ର ସାଧନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକାଧିକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି ।

୧ମ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ—

ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ସେ ଦିନେ ରଘୁନାଥ ନାମକ ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ
ରାଜଦ୍ବାରକୁ ଯାଉଥିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅନେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଆସନ୍ତି । ତାହାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଜଣେ ଯାତକ
ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବୋଲି ଭାବି, ବାଳକ ଉପେନ୍ଦ୍ର ସେହି ଆଡ଼କୁ ତେଜେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ
ଅବସର ବେଳେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ତାରକମନ୍ତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ବପୂର୍ବକ ଇତିହାସ ଦେଲେ । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ମନ୍ତ୍ରସାଧନା
ପାଇଁ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବଳ ବ୍ୟାକୁଳତା ଜାଗରୁନ ହେଲା । କୁଳଡ଼ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅନୁଗରି-ପ୍ରାଚୀର
ପବେଶ୍ବିତ ଗୋଟିଏ ବିବିକ୍ତ ସ୍ଥଳୀ ମଧ୍ୟରେ ବହୁଦିନ ଯୋଗନିରତ ରହି ସେ ମନ୍ତ୍ରପିଠ କଣ୍ଠସ୍ବର
ପ୍ରବାଦ ରହିଥିଲା । ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନକୁ ‘ବାଉଦଲ’ ବା ‘ତାମଣିବୋଲ’ କୁହାଯାଏ । ମାଲକବ୍ୟାପୀ ଅନୁତ ତିମିର
ଚନ୍ଦ୍ରାକାରରେ ଘେରାମାର ରହୁଥିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖାଯାଏ । ମଧ୍ୟରାତି ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରଗନ୍ତ ସମତଳ
ଭୂମି, ସେଥି ମଧ୍ୟରେ କେତୋଟି ଗୁମ୍ଫା ଅଛି । ସ୍ଥାନଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ରମଣୀୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବଣକୁମ୍ଭ ଓ
ବନ୍ୟଜନ୍ତୁଗଣରେ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ରହୁଥିବାରୁ, ହଂସଜନ୍ତୁ ଭୟରେ କେହି ସେଠାରେ
ପଦକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଅଦ୍ୟାବଧି ସାହସ୍ୟ କରିନାହିଁ ।

୨୩ କମ୍ବୁଦଳୀ—

ଭଞ୍ଜ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣଗତ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ଧାରଗତ ଅନ୍ୟତମ । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅନେକ ସମୟରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଜନଶ୍ରୁତି ରହିଅଛି । ତାରକମନ୍ତ୍ର ସାଧନ ପାଇଁ ସେ ସେଠାକୁ ଯା'ନ୍ତି ବୋଲି ଶୁଣାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ସେଠାରେ ରହୁଥିଲେ, କି ଅବା ନବିତା ଲେଖିବା ପାଇଁ ବେଳେ ବେଳେ ସେ ସେଠାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ତାହା ଠିକ୍ କି ନାହିଁ କହି ହେବନାହିଁ । ତା'ରେକ ଗପୋକ୍ତ ରୁ ଜଣାଯାଏ—*ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦର ଉତ୍କଳ ଦେଶ ପାହାଡ଼ ଉପତ୍ୟକାରେ ଗୋଟିଏ ଅସ୍ତଗନ୍ଧ ବନ୍ଧୁର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପଥ ଅନ୍ଧାରଗତକୁ ମାର୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରେ । ତାର ଅନ୍ୟ ନାମ ‘ଅନ୍ଧାରକୋଟ’ ଅନ୍ଧାରଖୋଲ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ‘କୋଟ’—କଟଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ—ଗଡ଼; ଖୋଲ—ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ, ସାଧୁ ଭାଷାରେ ଗିରିଗହ୍ୱର କୁହାଯାଏ । ନିମ୍ନ ଅବସ୍ଥାମାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସମୂହ ଶିଖର-ସ୍ୱାଭାବିକ ଏବଂ ଉନ୍ନତ ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କରେ ଅନ୍ଧାରଗତ ଅବସ୍ଥିତ । ତାହା ଫଳ ଗୁଣ ପାଞ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀ ଗୁହ ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଶକ୍ତି ଉଚ୍ଚ, ବନ୍ଧନ ବାଂଶ ଗୁଣ ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷିତ ଏହି ରମଣୀୟ ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନଟି କବି, ଯୋଗୀ ତଥା ତାରକମନ୍ତ୍ରସାଧକ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

୩୩ କମ୍ବୁଦଳୀ—

ନୟାଗଡ଼ ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପ୍ରଭୁଙ୍କ କୃପାରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ତାରକ ମନ୍ତ୍ର ସିଦ୍ଧି କରିଥିବା କାହା କାହାର ମତ । ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ପ୍ରସନ୍ନ ମନରେ ଅଶ୍ୱାସୋଦ୍‌ଘୋଷିତ ନୟାଗଡ଼ରୁ ପ୍ରତ୍ୟାହତ ହେଉଥିବା ବେଳେ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ ଅଲୌକିକ ଦୃଶ୍ୟ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିପଥାରୁ ଛେଲି । ଗୋଟାଏ ସ୍ତ୍ରୀର ଶବ ଉପରେ ବସି ଜନେକ ସାଧକ କୌଣସି ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିବା ବେଳେ, ଗୋଟାଏ ଭୈରବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ତଳେ ନିଜ ତାକୁ ପଛରେ—“କରେ କ’ଣ ଗୁହଁ ? ସେ ଉକ୍ତ ଭୟଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହେଲ । ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ, ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ଉପେନ୍ଦ୍ର ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ସେ ତତ୍ତ୍ୱଶୀଳ ଅବସ୍ଥାରୁ ଅବତରଣ କରି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ଭୈରବୀ ମୂର୍ତ୍ତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ଯୋଡ଼ ହସ୍ତରେ କହିଲେ—“ମା ଭାଗ୍ୟ ! ମୋର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନବିତାର ସ୍ମରଣ ହେଉ ।” “ତଥାସ୍ତୁ” କହି ଦେବା ଭଗବତୀ ଅନୁସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଦେଖିଲେ—ସେଠାରେ ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ସାଧକ ନାହିଁ, ସମସ୍ତ ଅଲୀକ, ସ୍ୱପ୍ନ !

କୁଳଡ଼ ଗଡ଼ର ଏକ ମାଜଲି ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ତାମଣିଝୋଲର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚତୁର୍ଦ୍ଧିକ ଥିବା ହେତୁ, ତାରକମନ୍ତ୍ର ସାଧନ ପାଇଁ ତାହା ଉପଯୁକ୍ତ ବିବେଚିତ ହୁଏ । ସେଥିପ୍ରତି ବାଲକ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଅକୃଷ୍ଣ ହୋଇଥିବେ ବୋଲି ପ୍ରଥମ କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ୨୩ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ

*“Beyond the village Doorgaprasad is a very narrow path which winds along the side of a hill till it reaches Wandara Goddo, otherwise called ‘Wandara Kotah’ and ‘Wandara Kolls’. Kota is the Telooogo name for fort and kolla, the Woodiah word for cavern. This place, the name of which implies the “dark fort” is situated on a natural mound in the midst of steep and thickly wooded mountains and contains four or five long ranges of houses surrounded by a high fence of strong double bamboo matting”—*Madras Records*.

ତାମିଲ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳୀ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ସେତେବେଳେ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ । ୧୭୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ ବୈଷ୍ଣବମତ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଗୁମୁସର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସେତେବେଳେ ବୈଷ୍ଣବମତ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଜଣାଶୁଣା ନଥାଏ । କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଶାଈଁ କୁଳଡ଼ଗଡ଼ର ନାରାୟଣ ଦେବାଳୟ ଅଦ୍ୟାବଧି ତାହାର ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦିଏ । ଏହିପରି ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବେଳେ ବାଳକ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭାରତମନ୍ତ୍ର ସାଧନ ପାଇଁ ଯୋଗାଜନବାସ୍ଥୁତ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ‘ତାମିଲବୋଲ’ ନିବାସ କରିଥିବା ସମ୍ଭବ ।

ପିତାମହ ପ୍ରଭାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଦିନେ ସ୍ବପ୍ନଶୀତ ‘ରଘୁନାଥ ବଳାସ’ ଦର୍ଶାଇ ମତାମତ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ କହିଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ତାହା ଛୋରବର କାର୍ଯ୍ୟ ମନେକରି ଗହ୍ମ ଖଣ୍ଡିକ ଆମ୍ଭଲାନୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପିତାମହଙ୍କୁ ବିନୟପୁରକ କହିଲେ—“ମଣିମା ! ଗୁମୁଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ରଘୁନାଥ ବଳାସ’ ଖଣ୍ଡିଏ ଦୁର୍ବ ଓ ଗହ୍ମ; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଆମ୍ଭାନ୍ତରୁପ ଅଳଙ୍କାରର ବିକାଶ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ ।” ଧନଞ୍ଜୟ ସ୍ମୃତିହାସ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ—“ବାବୁ ! ତୁ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଅଳଙ୍କାର ମାଧ୍ୟମବିଶିଷ୍ଟ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟ ଲେଖି ପାରିବୁ ?” “ମଣିମାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରେ ମୁଁ କରି ପାରିବି” କହି ଉପେନ୍ଦ୍ର, ପିତାମହଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଇ ଉତ୍ତମ ସ୍ବରରେ ଫେରିଲେ ।

ଉତ୍କଳ ଅଛି, ଏକ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପାନ୍ତ ପରିଗ୍ରମ ଫଳରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଯେଉଁ ମହାନାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କଲେ, ତାହା ହେଉଛି—‘ବୈଦେହ୍ୟବଳାସ’ । ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ନରକମଳରେ ସେ ସେହି ଖଣ୍ଡିକ ଯଥା ସମୟରେ ଅର୍ପଣ କଲେ । ପିତାମହ ତାହା ଦେଖି, ପଢ଼ି ପ୍ରୀତି ହୋଇ ପୌତ୍ର ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଇ ଥିଲେ ।

ଭାରତମନ୍ତ୍ର ପ୍ରସାଦରେ ବିରାଟ କାବ୍ୟ—‘ବୈଦେହ୍ୟବଳାସ’ର ରଚନା ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିଥିବା ବିଶ୍ବାସ କରିବାର ଥିଲା । ତାହା ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

ଶିକ୍ଷା

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ପ୍ରଥମତଃ କିତେନ୍ଦ୍ରସୁ, ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶୀ ଥିବା କଥା ତାହାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ବିଦିତ । କିତେନ୍ଦ୍ରସୁ ନ ହେଲେ ତାରକମନ୍ତ୍ର ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁରାଶ ଯୁଗରେ ମହାଦେବ, ହନୁମାନ ତାରକମନ୍ତ୍ର ସିଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଭୂଲସୀଦାସ, କୃପାସିଦ୍ଧା (ବଳରାମ ଦାସ) ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ତାହା ସିଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି । ଶେଷୋକ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଦୁଇଜଣ କୃପା ସନ୍ତାନ ତାରକମନ୍ତ୍ର ସାଧନାରେ କୃତହର ସହୃଦ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିବା ଓଡ଼ିଶା ପକ୍ଷରେ ଅସାଧାରଣ ଗୌରବର ବିଷୟ । “ତାରକମନ୍ତ୍ର ପରସାଦେ, ମୋହର ଜପପଣ ଉଦେ ।” ବୋଲି କବି କହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଅଧ୍ୟୟନ ଦିଗରେ ଐକାନ୍ତକ ଉଦ୍ୟମ, ଅଳ୍ପାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ଓ ଅସାଧାରଣ ସାଧନା ନ ଥାଇ ସେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କାବ୍ୟଜଗତରେ ସମ୍ବୃତସାହୃଦ୍ୟ, ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର, କାମ ଶାସ୍ତ୍ର, ଜ୍ୟୋତିଷ, ବିଜ୍ଞାନ, ଦର୍ଶନ, ଶିଳ୍ପ, ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ ପ୍ରଭୃତି ଅସଂଖ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରମାଣ ରଖିପାରି ନ ଥାନ୍ତି । ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିବୃନ୍ଦଙ୍କ ବାଳୁତ ବୟସରୁ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରତିଭାର ଉନ୍ନେଷ ହୋଇଥାଏ । ବାବା ଭାରତୀ ବାରବର୍ଷ ବୟସରେ ଶିକ୍ଷାତ ଇଂରେଜ ଦେଶ ନିପତ୍ତ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ, ବିବେକାନନ୍ଦ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ୍ୟ ଆସ୍ଵାଦ କରିଥିଲେ, ରାମାନୁଜ ଆଠବର୍ଷ ବୟସରେ ଶିଷ୍ୟଭାବରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁ କରୁ ଭାରତବିଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାମ ଯାଦବ ପ୍ରକାଶଙ୍କ ମତ ଖଣ୍ଡନ କରୁଥିଲେ, ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଵଳ୍ପ ବୟସରେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଭାବରେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦ ଖଣ୍ଡନ କରି ଅଦ୍ଵୈତବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ବହୁବିଧ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ବାଳୁତ ବୟସରୁ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । * କବିତା-ସାମାନ୍ୟରେ ପାରଦର୍ଶିତାଲାଭ ପାଇଁ ପ୍ରଧାନତଃ ଲେଖା ନାନାବିଧ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ, ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ଏବଂ ଅସାଧାରଣପାଣ୍ଡିତ୍ୟ । ତାହା ତାଙ୍କର ଥିଲା । ଏ ସକଳ ଦିଗରେ ପ୍ରାଣତା ଲାଭ କରିପାରି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କବିତାର ଝୁରଣ ପାଇଁ ସେ ‘ତାରକମନ୍ତ୍ର’ର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ଆତ୍ମସମ୍ପର୍କ, ଚରଣନିଷ୍ଠା ଯୋଗୁଁ ସେ ସେଥିରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ ପିତାମହ ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ରାଜାଙ୍କ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରେୟଶ୍ରୀ ଥିଲେ, ତାହାଙ୍କ ସନ୍ତାନସନ୍ତତିଙ୍କ ପୁଞ୍ଜ, ସୁବଧା, ସୁଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ରାଜା ପ୍ରତାପ ଧନସ୍ତୟଙ୍କ ପୁତୁଷ୍ଟି ପଡ଼ୁଥିବା ସମ୍ଭବପର । ସେ ସ୍ଵୟଂ ସୁଶିକ୍ଷିତ ଓ ସାହୃଦ୍ୟକ; ଭଞ୍ଜରାଜତ୍ଵରେ ଭଞ୍ଜ ରାଜଧାନୀ ବହୁ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କ ସମାଗମର ସ୍ଥାନ ଥିଲା । ସେହିହେତୁ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିବୃନ୍ଦ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ ବୋଲି ଯାହା କଥିତ ଅଛି, ତାହା ଅମୂଳକ ଅନୁମିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କବିଙ୍କ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ବିଷୟରେ ‘ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ’ ଓ ‘ପ୍ରଭାବ’ ପଞ୍ଜେଦ୍ରେରେ ଏବଂ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁକ୍ରମେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଲ୍ଲେଖ କରାବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

* “ଶକ୍ତିନିପୁଣତା ଲୋକ କାବ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରାଦ୍ୟବେକ୍ଷଣାତ୍

କାବ୍ୟଜ୍ଞ ଶିକ୍ଷାୟାତ୍ୟୟାତ୍ଵ ଇତିହେତୁ ପ୍ରଦୁର୍ଭବେ ।” କା: ପ୍ର: ।

ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟାତ୍ମକ ଓ ଅର୍ଥକ୍ଷମ ସାହିତ୍ୟ ନ ଥିଲା । କଳା ଓ ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟର ବଳାଶ ଥିଲା ତାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଜନର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଭାବବିକାଶରେ ସେ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦସୋଜନା ଓ ବହୁବିଧ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗସାଥେ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ଚମକପ୍ରଦ ହୋଇ ରହିଛି । କବିଙ୍କ ବହୁଅର୍ଥବୋଧକ କାବ୍ୟାଂଶୁଗୁଡ଼ିକ ପଣ୍ଡିତ, କୃଷିକ, ନର୍ତ୍ତକ, ନର୍ତ୍ତିକ, ଗାୟକ, ଭିକ୍ଷୁକ, ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପ୍ରିୟସାମଗ୍ରୀ ହୋଇ ରହିଅଛି । ବୈ: ବ: ୧୮ ଛନ୍ଦ, [୨ ଅର୍ଥ] ସୁ: ପ: ପ. ୨୭ ଛା: ୪ [୩ ଅର୍ଥ] ଲ: ବ: ଛା: ୧ [୩ ଅର୍ଥ] ସୁ: ପ: ଛା: ୫, ପ: ୧୦ [୧ ଅର୍ଥ] କୋ: ଛା: ସୁ: ଛା ୨୫ [୩ ଅର୍ଥ] ୩ ବୃତ୍ତରେ ରଚନା କରାଯାଇଛି । ଏତାଦୃଶ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ କେତୋଟିର ସୂଚନା ଏଠାରେ ଦିଆଗଲା । ଅନ୍ୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଯଥାଯଥ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କବିଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ଅସଂଖ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା, ବ୍ୟାଘରତ, ସିଂହାବଲୋଚନ, ମଣ୍ଡୁକମୁଖ, ଲେମ୍ବୁଲେମ୍ବ, ସଭଙ୍ଗ, ଅଭଙ୍ଗ, ଭଙ୍ଗାଭଙ୍ଗ, ଚ୍ୟୁତାକ୍ଷର, ଦଣ୍ଡକ୍ଷର, ଚ୍ୟୁତଦଣ୍ଡକ୍ଷର, ଏକାକ୍ଷର, ଦ୍ଵ୍ୟକ୍ଷର, ଅନୁଲିପି ପ୍ରଭୃତି ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କବିସମ୍ରାଟ୍ ଭାବରେ ସେ ଏହିପରି ନାନା କାରଣରୁ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ପୂଜ୍ୟ । ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ତିନେ ଶତ୍ରୁଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶିତ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ, ଅର୍ଥାଗମର ପଥ ସୁଗମ ହେବ—ଏହି ଲାଳସାରେ ସେ ସାହିତ୍ୟସେବାରେ ଜନକୁ ନିୟୋଜିତ କରି ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାମାତ୍ର ଓ ସାହିତ୍ୟ ସେବା ମାତ୍ର ଉନ୍ନତ ଓ ମହତ୍ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କବି, ପଣ୍ଡିତ, ଦାର୍ଶନିକ, ଗାଣିତିକ, ଜ୍ୟୋତିଷେଦବିତ୍, ଆୟୁର୍ବେଦବିତ୍, ବୈଜ୍ଞାନିକବୃନ୍ଦ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅର୍ଥ ଉପାଙ୍କନ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ରଖି ମାନବସମାଜର ଲକ୍ଷଣ କାମନାରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାନ ରଚନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ, ନିଶାଦ, ଅଟ୍ଟି, ସୁଶ୍ରୁତ, ଶାରଙ୍ଗଧର, ଚରକ, ସାରଳା ଦାସ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ବଳରାମ, ଅରୁଣାଚନନ୍ଦ, ଘନକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ପରି ମହତ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି କବି, ତ୍ୟାଗୀ, ଐତିହାସିକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରଭୃତି ଭାବରେ ସମାଜସେବା କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ଉପେନ୍ଦ୍ର ସେହିପରି ବିଶିଷ୍ଟ କବିଭାବରେ ସମାଜସେବା କରିଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ସେମାନଙ୍କ ଅନୁଦୃତ ଶିକ୍ଷାମାତ୍ର ତଦନୁରୂପ ଥିବାକୁ ତାହା ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିଦ୍‌ମାନେ ଶିକ୍ଷାମାତ୍ର ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରଣ ବହୁ ବିଭିନ୍ନ ଶକ୍ତି ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସମଷ୍ଟି । ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷାମାତ୍ର ଦ୍ଵାରା ପ୍ରବୃତ୍ତିସମୂହ ମାନିତ, ଗଠିତ ଓ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୁଏ, ତାହା ଉତ୍କଳ ଶିକ୍ଷାମାତ୍ରରେ ଗଣ୍ୟ ବୋଲି ‘ପୋପ’ କହନ୍ତି । ଯେ କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଓ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦକ୍ଷତାର ସହଜ ନାହିଁ କରବାକୁ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ବଳ ଦେଏ, ସେହି ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାପଦବାଚ୍ୟ ବୋଲି ‘ମିଲଟନ୍’ ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତ—ଦେଶପ୍ରେମ ଓ ସେବାମନୋବୃତ୍ତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରେରଣା ଦେଏ, ତାହାହିଁ ଶିକ୍ଷା । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଏତାଦୃଶ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାମାତ୍ର ପଠକଶାରେ ଅନୁସରଣ କରିଥିବାରୁ, ତାହାଙ୍କ ଯାବତ୍ ଜୀବନର ପରିଶ୍ରମଜଳିତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କାବ୍ୟ କବିତା ସମାଜହୃତକର ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରସାର କରି ଆସୁଛି ।* ବଣିକ ଓ ରାଜମାତ୍ରମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଜାତ ଗଠିତ ହୁଏ ନାହିଁ, ହୁଏ କଳାବିଦ୍ ଓ କବିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ।

*“Nations are made by artists and by poets, not by traders and politicians (D. N. Kumarswami).”

ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ଜୀବନ .

ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ଜୀବନରୁ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ ଅଦ୍ଭୁତ ହୋଇ ବଳିଷ୍ଠ ହୁଏ । ସମାଜ-ପ୍ରେମ, ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମ, ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମ, ଜୀବ ଓ ଜଡ଼ଜଗତ ପ୍ରତି ପ୍ରେମ, ଏପରି ଜି, ସାବଜନାନ ପ୍ରେମ ସେଥିରୁ ଉଦ୍ଭୁତ ହୋଇ ମାନବଜାତିର ବିକାଶପାଥ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରନ୍ତି । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହା ଶାନ୍ତି ଓ ମୁକ୍ତିର ପଥ ପରିଷ୍କାର କରେ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି କାରଣରୁ ପିତା ମାତା ପୁତ୍ରପୌତ୍ରାଦିଙ୍କ ବିବାହବିଧାନ ଯଥାସମୟରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରକ୍ତ ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି । ପ୍ରଧାନତଃ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ତାହା ରାଜବଂଶର ପ୍ରଥାସ୍ୱରୂପ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଛି । ଯୁବକ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଜସିଂହାସନ ପ୍ରତି ଯେପରି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲା, ଗୃହାସ୍ଥାଶ୍ରମ ପ୍ରତି ସେପରି ଚିନ୍ତା ନ ଥିଲା । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ବୟସ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ପିତାମହ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଜୀବିତ ଥିଲେ, ଯୁବରାଜ ଭାବରେ ପିତା ନାଳକଣ୍ଠ ଥିଲେ, କ୍ଷମତାସମ୍ପନ୍ନ ପିତାମହ ମଣ୍ଡା ଦେବୀ ତାଙ୍କୁ ଯେହୁ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ରାଜତାହର ସେ ଯେତେବେଳେ ଯୋଗ୍ୟ ଦାୟାଦ ଥିଲେ, ତେବେବେଳେ ପ୍ରତିବେଶୀ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଜଣ୍ୟା ସମ୍ପ୍ରଦାନ କରାବାରୁ ବିଶେଷ ଉକ୍ତଶ୍ରେୟ ହୋଇଥିଲେ । ପିତା, ପିତାମହ ଓ ପିତାମହଙ୍କ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ଭାର ଓ ଆୟୋଜନକ୍ରମେ ସେ ଯଥାସମୟରେ ବାଣପୁରର ଜବାନାଳୟ ରାଜା ଅରୁଣ ହରିଚନ୍ଦନ ରାୟଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କନ୍ୟାଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଦୁଷୀ, ବିଶେଷତଃ କାବ୍ୟରସବିନୋଦିନୀ ଥିବା ହେତୁ କବିଙ୍କ ବିଶାଳ ସାହିତ୍ୟ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରର ପରିସର ଅଭିବୃଦ୍ଧିରେ ସେ ସାମୟିକ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇ ପାରୁଥିଲେ । ତତ୍ପରାବ କବି ଏତେ ଦୂର ଯାଏ ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥିଲେ ଯେ, କୌଣସି କୌଣସି କାବ୍ୟରେ ତାହା ଅଲକ୍ଷିତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । “ଏ ପରମ ପଣ୍ଡିତା ମନକୁ ନାନାର୍ଥ ଆଶୁଛି ।” ଛା. ୧୦, ପ. ୧୫, କୋ. ବ୍ର. ସ୍ତ. । କବିଙ୍କ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟଜୀବନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମଧୁମୟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଦେବୀ ବାଣାପାଣିକ ଅର୍ଚ୍ଚନାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ମନରେ ଜାଳାଦିପାତ କରୁ କରୁ ସେ ବେଳେ ବେଳେ ଗାଇ ଉଠନ୍ତି—

“ସୁଖୀ ହୋଇଥିବେ ନୃପ ଉପଜନା ନୋହୁ ।

ବଦ୍ୟାଥବ ଦବ୍ୟସ୍ତ୍ର ଶ ମିଳିଥିବ ତହିଁ ଯେ ।” ଲା. ବ. ସ୍ତ. ୨୮ ।

କବି ବେଳେ ବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟସୂତ୍ରରେ ବାଣପୁର ଯାଇ କିଛି କିଛି ସମୟ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରବାସ ଗୃହସ୍ଥ ପକ୍ଷରେ ଷ୍ଟୁଡ଼ଣ୍ଡୀୟ ନୁହେଁ ବୋଲି କବିଙ୍କ ମତ । ତାହା ସେ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି—

“ଏ କାଳେ ପ୍ରବାସେ ଯେ ରହିଲୁ ସେହୁ ଗଲୁ ଭାସି ।”

ଛା ୧, ଦଶପୋଇ ।

“ପରବାସ ନ କରିବି କେବେ ।” ଲା. ବ. ।

କବି ଆଦର୍ଶ ଗୃହସ୍ଥ ଥିଲେ । ସେ ଅବିଧି ତଥା ପରୋପାୟ ପ୍ରୀତିକୁ ଦୃଶାତମ୍ଭରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେ କହନ୍ତି—

“ପରଦ୍ରବ୍ୟ ପର ସ୍ତ୍ରୀ ହରଣକୁ । ଲେଖୁଁ ଶୁଭ କର ତହିଁ ମରଣକୁ ।” ଲା. ବ. ।

ରସପଞ୍ଚକରେ ବେଶ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କହନ୍ତି—

“ସୁପ୍ରୀତସ୍ନାନା ଧନ ଅଧୀନା, ସେଥରୁ କି କାର୍ଯ୍ୟ ବିଚାର କରା ।” ଭଟ୍ଟାୟ ।

ସେହି ବେଶ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବୈଦେହୀଶବଳାସରେ ସେ କହନ୍ତି—

“ବ୍ୟବହାର କଲେ ନିଶ୍ଚେ ତାହାଙ୍କ (ନରତା ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ରାଢ଼ଶବେଶ୍ୟାଙ୍କ) ସଙ୍ଗରେ ।
ବାବୁ ହେବୁ ଅନ୍ତେ ପ୍ରୀତି ପତଙ୍ଗ ପ୍ରକାରେ ଯେ ।” ଶ୍ରୀ: ୪; ବେ: ବ: ।

(“Married life is either most happy or most miserable”) ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟଜୀବନରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଖର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି, ଦୁଃଖର ମଧ୍ୟ ଆଶଙ୍କା ଅଛି । କବିଙ୍କ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟଜୀବନ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଶାନ୍ତ ସନ୍ତୋଷରେ ଜଟିଳ ନାହିଁ । ଗୁଣବତ୍ତା ସହଧର୍ମିଣୀଙ୍କ ସହଯା ଅନାଳବିସ୍ମୋଗ ଘଟିଲେ (“Sweetest songs are those that tell of saddest thoughts”) ଦୁଃଖ ସମୟରେ ରତାଙ୍ଗ କବିତାର ସ୍ମରଣ ହୁଏ । ‘ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି’ ଓ ‘ରସିକହାରାବଳୀ’ ତାହାଙ୍କ ପତ୍ନୀବିରହବିଧିର ଅବସ୍ଥାରେ ଲିଖିତ ବୋଲି କଥିତ ଅଛି । କବି ସେଥିକି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସମ୍ଭବତଃ କହନ୍ତି—

“ମୋର ତୋ ବାହାରେ ନାହିଁ ଆନ ଗତି, ଭଜନ କରଇ ତୋର ନାମ ଦିବା ରାତି ।

କୁମୁଦ ଚନ୍ଦ୍ର ପୀରତି ତୋର ମୋର ଥିଲ, ଏ ପରାଣ ନ ଯାଇଣ କପାୟି ରହଲ ।” ପ୍ରେ: ସୁ: ।

କବିଙ୍କ ଦାମ୍ପତ୍ୟଜୀବନର ନିବିଡ଼ ରସାନୁଭୂତି କେବଳ ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି ଓ ରସିକହାରାବଳୀରୁ ଯେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି, ତାହା ନୁହେଁ; ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରିୟାବିରହଜନିତ ଅନ୍ତଃଜନ ବେଦନା ଅନୁଭୂତି-ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦୃଢ଼ତାରୁ ବେଳେ ବେଳେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

“କି ହେବ ଇନ୍ଦ୍ର ହୋଇଲେ ସର୍ବ ସମ୍ପଦେ ସେ,

ତ୍ରୁଷ୍ଣାସନ ଠାରୁ ପାପୀ ନାହିଁ ମହାଦେଶେ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

କବିଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଅନାଳ ବିସ୍ମୋଗ ସମ୍ପର୍କରେ ଗୋଟିଏ ଜନଶ୍ରୁତି ଅଛି । ଉପେନ୍ଦ୍ର କୁଳତ୍ତମତ୍ତରେ ସାଧାରଣତଃ ବାସ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ସେ ପୁରୀକୁ ‘ଅନ୍ଧାରଗଡ଼’କୁ ବଳେ କରୁଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗ ପାଦଦେଶରେ ଶୋଭିତ ‘ଅନ୍ଧାରଗଡ଼’ ପ୍ରକୃତିଦେଶଙ୍କ ଲାଲାସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଏକ ଦିଗରେ ଶ୍ୟାମାୟମାନ ଅନନ୍ତ କାନନଶ୍ରେଣୀ, ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ବିଭିନ୍ନ ବିହଙ୍ଗମକୁଳର ମଧୁରରୁଚି-ସଙ୍ଗୀତ-ସୁଧାସଂହୀ ନିର୍ବିଶାୟଙ୍କାର ସହୃଦ ମିଶି କବିପ୍ରାଣକୁ ଅହରହ ସ୍ୱାଗତ କରିବା ସାଧିବିକ । ଭବପ୍ରବଣତାକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବୋଧହୁଏ, ସେ ଥରେ ଥରେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ଦିନେ ଦିନେ ରହି ଯାଉଥିଲେ । ଦିନେ ପୁଣି ସେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସମୟରେ ଫେରିବା ପାଇଁ କହୁ ଅଛି ଫେରିଲେ ନାହିଁ । ଆଲସ୍ୟର କାରଣ ଜାଣିବାପାଇଁ ଯଥାସମୟରେ ଲୋକ ପ୍ରେରଣ କରାଗଲା । ଅନ୍ଧାରଗଡ଼ ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱାର ସମୀପରେ ସେ ଦେଖିଲେ — ହଠାତ୍ ଅନ୍ତରାଳ ଆକ୍ରମଣରେ ନିହତ କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟଶରୀର କେତେକାଂଶ ଏବଂ ସେ ସ୍ଥାନଟି ରକ୍ତାକ୍ତ । ସେ ଶତଶସ୍ତ୍ର ହୋଇ ଫେରି ସେହି କଥା ରାଜାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଣାଇଲା । କବିଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାହା ଶୁଣି ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗୁଡ଼ି ଗୁଡ଼ି ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣୋନ୍ମୁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ପିତାଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଓ ରାଜ୍ୟରୂପ

ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ଏକାଧିକ ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ, ମାଳକଣ୍ଠ ଚତୁର୍ଥ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ଥାଇ ଥାଇ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରିୟରାଣୀ ମଣି ଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରେରଣାରେ, ରାଜାଙ୍କ ନିବିଡ଼ଶାରେ ପୁତ୍ର ମାଳକଣ୍ଠକୁ ପୁତ୍ରରାଜ ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରାଗଲା । ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କର ରାଜା ହେବା ମାନ ସେହି ହେତୁ ସୁଗମ ହେଲା ।

ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ପରେ ମାଳକଣ୍ଠ ଉଚ୍ଚ ରାଜଗାଦି ପାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ର ଶାନ୍ତି ବୋଲି କଥା ପୂଜା ଆଉ ରହୁଲା ନାହିଁ । ଅନବରତ ବୈମାତ୍ସନ ରାଜମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ନାନା ଉପଦ୍ରବ ସଂଘଟିତ ହେଉଥାଏ । ତେଣେ ଉପେନ୍ଦ୍ର, ବୟାସାସୁ, ବିଜୁ, ରାଜନାଥଙ୍କ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବାଣୀସେବା ସମ୍ମୁଖରେ ପାର୍ଥିବ ସମ୍ପଦ, ବିଭବ, ରାଜସୌଖ୍ୟକୁ ଅଳ୍ପକ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଏସବୁ ସକାଶେ ପିତା ମାଳକଣ୍ଠ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ ରାଜନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟି ନି ସମୟରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ, ସହାନୁଭୂତି ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗୋବିନ୍ଦ ଉଚ୍ଚଙ୍କ ପୁତ୍ର ଘନ ଉଚ୍ଚ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ପୁରର କବି । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ସିଲେକ୍ୟମୋହନ’, ‘ରସନିଧି’ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାରର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ରତ୍ନ । ସେ ‘ଲେକ୍ୟମୋହନ’ ୨୫ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରଚିତ । ସେ କବିତା-ନିରୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ବିହାରପ୍ରୟାସୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଂହାସନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟି ବରାବର ଥିଲା । ସେ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କୁ ନାନା ଅଶାନ୍ତିସୂଚକ ଦେଖି ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବିଦ୍ରୋହ ବଢ଼ି ପ୍ରହ୍ଲାଳିତ କରାଇଲେ । ସେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପୌତ୍ର ଓ ଶତ୍ରୁଧୂଙ୍କ ପୁତ୍ର ରଣ ଉଚ୍ଚଙ୍କୁ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ରୂପରେ ସିଂହାସନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାୟାଦ ରୂପରେ ନାମ ମାତ୍ର ସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲେ । ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ମାଳକଣ୍ଠ ସିଂହାସନକୁ ଅଧିକ ସମୟ ରକ୍ଷା କରିବା ନିରାପଦ ବୋଲି ମନେ କଲେ ନାହିଁ । ସପରିବାର ସେ ନବଦୁର୍ଗାଭିମୁଖେ ପଳାୟନ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱସ୍ଥ ପ୍ରଧାନ ରାଜଧାନୀ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ‘ମାଳସାହା’ରେ ସେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ବୋଲି କଥିତ ଅଛି । ପିତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟଭ୍ରାଣ୍ଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଉପେନ୍ଦ୍ର କହୁଛନ୍ତି—

“ରାଜାଙ୍କୁ ହେବାର ରାଜ୍ୟଭ୍ରାଣ୍ଟି, ଯୁବାକୁ ହେବାର ପତ୍ନୀନଷ୍ଟ,
ବୋଲେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଉଚ୍ଚ ବାବର ଏଥୁ ବଳି ନାହିଁ ଆନ କଷ୍ଟ ।” ର: ହା: ।

ରଣ ଉଚ୍ଚ କହୁଥିବା ସକାଶେ ଗୁମୁସର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ପରେ ପରେ ସେ ଘନ ଉଚ୍ଚଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଚାଡ଼ିତ ଓ ନିହତ ହୋଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ରାଜ୍ୟ ଏପରି ଭାବରେ ନଷ୍ଟଭଙ୍ଗ ହେବା ପରେ ଘନ ଉଚ୍ଚ ରାଜ୍ୟସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ୩୨ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ବ ସମୟରେ ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଉଚ୍ଚଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇ କରୁଥିଲେ ବୋଲି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଉଚ୍ଚ ପିତାଙ୍କ ସହୃଦ ରାଜ୍ୟତ୍ୟାଗ କରିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ରଚିତ ଅସଂଖ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସେ ଏକତ୍ରଷ୍ଟୟାଂଶ ପ୍ରଣୟନ କରି ସାରିଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ । ରାଜ୍ୟସିଂହାସନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଲାଲସା ନ ଥିବାରୁ, ପିତାଙ୍କ ସଙ୍କଟାପନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେ ପିତାଙ୍କ ସିଂହାସନ ନିରାପଦ ଏବଂ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିବା ପାଇଁ ପିତାଙ୍କ ସହ ସହଯୋଗ କରି ନ ଥିବାରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଦୂରଦର୍ଶୀ ଘନ ଉଚ୍ଚଙ୍କ କୃତ୍ତିମ କଟାକ୍ଷପାତର କୌଣସି କାରଣ ନ ଥିଲା । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ନୟାଗଡ଼ରୁ ଗୁମୁସରକୁ ଆସୁଥିଲେ, ଘର୍ବ ସମୟ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ, ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଘନ ଉଚ୍ଚଙ୍କ ସହୃଦ ସାହିତ୍ୟିକ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନାପରିପାଟୀ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସିତ ହେଉଥିଲେ ।

ତରୁଣ ଅବସ୍ଥାରେ କାହାଣୀ କାହାଣୀ ଅନୁରୋଧରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବେଳେ ବେଳେ ‘ପଶାଣେଲ’, ‘ନାସ’, ‘ସାଗାନ୍ତ’ ପ୍ରଭୃତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଷୟ ଉପଲକ୍ଷେ କେତୋଟି ଖଣ୍ଡକବିତା ମଧ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାମରେ ଭଣିତ ଥିବା ଏପରି କବିତା ଅଦ୍ୟାପି ଲୋକମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଶୁଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ ଖଣ୍ଡକବିତାର କେତେକାଂଶ—

ପଶା ଉପଲକ୍ଷେ :—

“ଦିନ ସନ୍ତକର ବୟାଳିଶ ଲୋଚନ ଧବଳ ଶରୀର ତାଙ୍କର,
ସଜ୍ଜ, ରଜ, ତମ—ଏ ଦିନ ପ୍ରକାରେ ଉତ୍ତମ ଲୋକଙ୍କ ବେଶର ।
ଗୁଣ ଗଡ଼ଦ୍ୱାରେ ଗୁଣ ମହାରଥୀ ଜଗିଣ ଅଛନ୍ତି ବସି,
ଶୋଳ ସେନାପତି ଛୟାନବେ କନ୍ଦ ବୁଲୁଛନ୍ତି ଅହନିଶି ।
ମାର ମାର ଧୂନ ଶବଦ ଶୁଭକ୍ତି ତାଳ ପଡ଼େ ନିରନ୍ତର,
ସେ ପୁଣି ଜାଅଇଁ, ସେ ପୁଣି ମରଇ ସେ ପୁଣି ପଶଇ ଘର ।

× × × ×

.....ବୋଲେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବାରବାର,
ନେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କରୁଛୁ କହ ବିରୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱର ।”

ସାଗ ଉପଲକ୍ଷେ :—

“ମିତ ମିତଣି ଗୋ ସାହା ମୁଁ ଦେଖିଲି ଆଜ,
କହିବା ଲୋକର ମନକୁ ନ ଆସେ ଶୁଣିବା ଲୋକକୁ ଲଜ ।
ସୁରୁଷର ଜନ୍ମ, ଠୁଳ ନାହିଁ ପୁଣି, ନାଶ ନୁହେଁ ସେ ପଦ୍ମନା,
ଅତି ହରଷରେ ରଜି କରୁଛନ୍ତି ନୁହେଁ ଦବସ ରଜନୀ ।” କଥାଏ ।

× × × ×

ଏହି କବିତା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ନେଉଁ ବିଷୟ ଉପଲକ୍ଷେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଧରାଯାଏ ନାହିଁ । ନିୟାମକ୍ରମ ତଦାନୁଗତ ରାଜା ଥିଲେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାତାମହ । ସେ ନାହିଁ ଉପେନ୍ଦ୍ରକୁ କୌତୁକରେ ପଚାରିଲେ—“ଦାସ ପାଠ ଭୁମକୁ ଜଣା ?” ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଜାଙ୍କୁ ନିମ୍ନମତେ ଉଦ୍ଧାର ଦେଇଥିଲେ—

“ଗୁମୁ ବୋଲିବାର ଦାସ ପାଠ ରହିଲୁ
ଶିବଙ୍କ ରମଣୀଠାରେ,
ବିରୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧ ପରୁଣ ପରୁଣ
ବୁଝିବେ ବାରବର୍ଷରେ ।”

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କବିଙ୍କ ଉପମାଳିକା ନାମରେ ଖଣ୍ଡ ଏ ତାଳପଞ୍ଚ ଶ୍ରଦ୍ଧ ଅଛି । ବୃନ୍ତା ନିରନ୍ତରଣୀ ଏକ ଚାଁର ସାମନ୍ତଙ୍କ ଘରେ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଣ୍ଠି ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିରହିଛି । ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ।

କାବ୍ୟରୁ କବିଙ୍କ ପରିଚୟ

କବିଗୁରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବୈଦେହୀଶ ବଳାସ, ଲବଣ୍ୟବିଂଶ ଓ ରସପଞ୍ଚକରେ ନିଜ ପାଞ୍ଚ ପୁରୁଷର ସାଧାରଣ ପରିଚୟ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ପରିଚୟ ଯାହା ଲିପିବଦ୍ଧ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ, ତାହା ଉଲ୍ଲେଖ କରା ଯାଇଛି । ସେ କାବ୍ୟରେ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ମୋକ୍ଷ ଚତୁର୍ବିଂଶ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଉପାଦାନ ରଖି, ନିଜର ପ୍ରଘୁସ୍ମନମତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ନାୟକନାୟିକା ଚନ୍ଦ୍ରଶରେ, ଶତ୍ରୁଗୁହ, ନଦୀ, ପର୍ବତ, ସମୁଦ୍ର, ସରୋବର, ସଙ୍ଗ୍ରାମ, ମୃଗୟା, ବନଉପବନ, ନଗରନଗରୀ ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଯେପରି ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରୁ ଧରାଯିବ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେତେକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ମାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନା କରିବା ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

କବିଙ୍କ ସମୟରେ ପାରିପାଟିକ ପରିସ୍ଥିତି—

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟରେ ଆର୍ତ୍ତରଙ୍ଗଜେବ (୧୭୫୮—୧୭୯୭) ଭାରତର ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଥିଲେ, ମୁର୍ଖିଦ କୁଲିଶୀ ବଙ୍ଗ, ବିହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ସୁବାଦାର ଥିଲେ, ସୁଜାଉଦ୍ଦିନ ଓଡ଼ିଶାର ନବାବ ଥିଲେ, ଦିବ୍ୟସିଂହ ଗଜପତି ସେତେବେଳେ ଖୋରଧାର ରାଜା ଥିଲେ । ଶତ ଅତ୍ୟାଚାର ମାଧ୍ୟମରେ ଆର୍ତ୍ତରଙ୍ଗଜେବଙ୍କର ଶାସନ ଗୁଲିଥିଲା । ୧୭୯୭ ରେ ଆର୍ତ୍ତରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲା । ମୋଗଲ ରାଜଶକ୍ତି ସ୍ଥାନବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ପ୍ରାଦେଶିକ ରାଜାମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ଦେଶରେ ଘୋର ଅଶାନ୍ତ ଦେଖାଗଲା । ଓଡ଼ିଶା ସେଥିରୁ ମୁକ୍ତ ନ ଥିଲା । ସୁଜାଉଦ୍ଦିନ ସୁଶାସକ ଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଆ—ବାହୁଳୀ ଓ ଉତ୍କଳବାସୀ ଶାସକ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞ ଥିଲେ । ସେ ସେହି କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ସୈନିକମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବହୁ ସଂଗ୍ରାମରେ ଜୟଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଆର୍ତ୍ତରଙ୍ଗଜେବଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାର, ପରବର୍ତ୍ତୀ ମୋଗଲ ଶାସକମାନଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା, ଆଫଗାନମାନଙ୍କ ମାରହାଣ ଘନ ଘନ ଆକ୍ରମଣ ଓ ଓଡ଼ିଆ ବାହୁଳୀର ବୀରତ୍ୱ କଳ୍ପିତ ଅବିହତ ନ ଥିଲା । ସେ ସ୍ୱକାବ୍ୟରେ ତାହା ବାଦ୍‌ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଶତ୍ରୁନିନ୍ଦକ ବଦନିକା ଯାହାପଥରେ ରାକ୍ଷସ ସହୃଦ ସଂଗ୍ରାମ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁଙ୍କ ସଂସପ୍ତକ ଦମନ ପ୍ରଭୃତି ଚନ୍ଦ୍ରଶରେ ତାହା ଅନୁଭବ କରି ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆ ସୈନିକମାନେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଅସୁଶ୍ରୁତ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ, ତାର ସୂଚନା, ନାମ କବି କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦେଖାଛନ୍ତି ।—“ମର୍କତ ନଳରୁ ବାହାରି ଯାଉଥିବା ଅତି ଜୁଲିତ ଗୁଲି ଯେ,” ଚର୍ମ ଅଡ଼ୁଣୀ ଖେତର ଚର୍ମବାର; ଉନାତରବାରି ବୁଦ୍ଧ ଯମଦର’, ‘ଶୃଙ୍ଗ କମାଣ’ ଶାର ଗୁଡ଼ିକ ପଥ, ମାନଦରିସାୟକ ଉତ୍ତମ ପଥ, “ଭୁରଙ୍ଗମକୁ ଧୁଆଁ ଦାଣିଲେ ସୁରଙ୍ଗତର ହୋଇ ତରବାରି ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଓଡ଼ିଆ ଚତୁରଙ୍ଗ ବାହାରିବା ଦୃଶ୍ୟ—

“ଗଞ୍ଜକରି ଉଦ୍‌ବୃ ବାନା ଉଡ଼ାଇ,
ଏମନ୍ତେ ଚତୁରଙ୍ଗ ଲେଯାଇ ।” ଲ: ବ: ।

ପ୍ରଧାନ ପଟ୍ଟାଙ୍କିନିଷ—

ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ଇଂରେଜମାନେ ଶାସକମାନଙ୍କ ଅନୁମତିରେ ହରିହରପୁର, ହୁଜୁଲି, ପିପିଲି, ପୁରୀ ଓ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ବାଣିଜ୍ୟ କୋଠିମାନ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ପାଣ୍ଡାଚ୍ୟାମଳକମ୍ପୁ ଓ ଆଞ୍ଚଳିକମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବହୁକ୍ଷତ୍ର ଓ କ୍ଳେଶ ସହ୍ୟକରିବାକୁ ପଡ଼ିବାରୁ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନର ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ବନ୍ଦକର୍ତ୍ତା ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ସେମାନେ ଦୃଢ଼ ଓ ନିରାପଦ ଅବସ୍ଥାରେ ରଖିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ସେତେବେଳେ ପ୍ରଧାନ ପଟ୍ଟାଙ୍କିନିଷ ଥିଲା—ଝିନବସନ, ପାଟ, ଟପର ଶଂଘ ଓ ହାତୀଦାନ୍ତ କାମ । ଏହି ବ୍ୟବସାୟରେ ବହୁତ ଲାଭ ହେଉଥିବାରୁ ଇଂରେଜ ଓ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ ବଣିକମାନଙ୍କ ପଥ ଅନୁସରଣକରି ଫରାସି, ଡକ, ତିନାମାର ପ୍ରଭୃତି ସୁରୋପୀୟ ବଣିକମାନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଶେଷତଃ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ବାଣିଜ୍ୟ କୋଠିମାନ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଝିନବସନ ସର୍ବତ୍ର ଆଦୃତ ହେଉଥିଲା, କମ ଦାମରେ ବିକ୍ରି ହେଉଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଶାଢ଼ୀ ଗୋଟିଏ ରେଣୁ ବା ଗୋଟିଏ ବର୍ତ୍ତନଳରେ ରଖିହୁଏ । ଶିଳ୍ପଜଳାକେନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ଝିନଶାଢ଼ୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି କହନ୍ତି—

“ବାହାର କଲେ ମାଲ ଝିନ ଶାଢ଼ୀ,
ସିନ୍ଦୂରା ଧଡ଼ୀ ଫୁଲଲଙ୍କ ପଡ଼ି ।
ରଖିଲେ ରତ୍ନବ ମୁଠାଭିତରେ,
ସତେ ରଖିଥିଲେ ବର୍ତ୍ତନଳରେ ସେ,
ଉଠିଲେ କୁଣ୍ଡିଲେ ସଖୀ ସେ,
ବାଲାବଳ ଆସି କାନ୍ଥ ପିଛାଇଲେ
ଉପମାଏ ରୁଣୁ ଦେଖି ସେ ।” ଲଃ ବଃ ।

ଗଜଦନ୍ତ କାମ ବିଷୟରେ—

“ଫେରା ସୁଗନ୍ଧ ଧୂମେ ଧୂପ ଦେଇ,
ଗଜଦନ୍ତ-ଲଙ୍କାତଳା ଚଳାଇ ।” ଇତ୍ୟାଦି । କୋଃ ବ୍ରଃ ପୁଃ ।

ସମୁଦ୍ର ବାଣିଜ୍ୟ—

ଓଡ଼ିଆ ବଣିକମାନେ ସମୁଦ୍ର ପାର ହୋଇ ଦୂରଦେଶ ସହୃଦ ବାଣିଜ୍ୟ ଚଳାଉଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର ଥିଲା—ବାଲେଶ୍ଵର, ହୁଜୁଲି, ପିପିଲି, କନ୍ଧଳା, ଧାମଣା, ହରିଶପୁର, ଜମ୍ବୁ, ପୁରୀ ଓ ଚିଲିକା । ଏହି ବନ୍ଦରମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷତଃ ବାଲେଶ୍ଵର ବନ୍ଦରରେ ଜାହାଜ ଚିଆରି ହୋଇଥିଲା । ସରୀସା, ସସ୍ତ୍ରୀର ମାନଦଣ୍ଡ ହେଉଛି ବାଣିଜ୍ୟ, ପ୍ରଧାନତଃ ସମୁଦ୍ର ବାଣିଜ୍ୟ । କବିକାବ୍ୟରେ ତାହା ବାଦ ଦେଇନାହାନ୍ତି, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସେ କହନ୍ତି—

“ବହୁତ ଲାଗିଲା ଯାଇ ସିଂହଲଦ୍ଵୀପରେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅନ୍ୟତ୍ର କହନ୍ତି—

“ମୁଁ ବହୁତ ବଣିଜ କଲେ ଉପାୟ ବଳରେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଲଃ ବଃ ।

ସତ୍ସଂସ୍କାର ପ୍ରତିବନ୍ଧୁ—ମନୁଷ୍ୟର ଶୁଣ ଶୁଣ ଆଶୁର ବ୍ୟବହାରକୁ ଧରାଯାଏ, ଲୋକ ମୁହଁରୁ ଶୁଣାଯାଏ, ନାବ୍ୟ କବିତାରେ ସତ୍ତା ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇପଡ଼େ । ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ମନରେ ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ପାଇଁ ବୋଇତଥାଲ ସ୍ୱସ୍ତରେ “ବୋଇଲ ଆମ୍ଭ ପୁରେ ଏତେ କଥା । ଘେନ ପ୍ରଥମ ପଦରେ ନାହିଁ ମିଥ୍ୟା ।” ମିଥ୍ୟା ଗୁଡ଼ିକା ବ୍ୟକ୍ତି ମନ୍ଦକାରୀ କରେ ନାହିଁ, ପାପତାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଏ । ତାହା ସାଧନାସାକ୍ଷେପ । ସତ୍ ଅଦର୍ଶ ସମ୍ମୁଖରେ ଥିଲେ ତାହା ସହଜସାଧ୍ୟ ହୁଏ । କବିଙ୍କ ହୃଦୟର ଉକ୍ତି ପ୍ରତିବନ୍ଧୁ କବିତାରେ ଦୃଢ଼-ଭାବରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେବାପରେ ଦ୍ୱି ଖାସ୍ ହେଉଛି—

“ପରଦ୍ରବ୍ୟ ପରନ୍ତଃ ଶାହରଣକୁ,
ଲେଖି ଶୁଭକରି ତହିଁ ମଣେକୁ ।”

ଶେଷରେ ସେ କେତେକ ଜାତବ୍ୟ ବିଷୟ ଜ୍ଞାପନ କଲେ—

“ନାହିଁ ଖଲ ଦୁର୍ଜନ ନିର୍ଧନ ଜନ,
ଶୁଣିଲୁର ପ୍ରସଙ୍ଗ ନ କହିଁ ପୁନଃ ।”

ସେହିପରି କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରମପୁରୀରେ ଅତିଥିସକାର, ଯଜ୍ଞ, ନାମସ୍ମରଣ, ଶାର୍ଥପାଠ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ପୌରୁଷ-ଅର୍ଜନ, ବିତାପନାଶନ, ଓ ସୁଲଭା ବିବର୍ଣ୍ଣ ଫଳ ସମ୍ପାଦନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନମ୍ନୋକ୍ତ ସଂକ୍ରମେ କବି କହୁଥିଲେ—

“ ଭୁଦେବମାନେ ଯଜ୍ଞ କରାବାରେ	। ବହୁତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଗଣି ଦେବାରେ	॥
ଦନମୟପର ସଦା ଆକାଶ	। ଅତିଥିପୁଜନେ ଧର୍ମ ପ୍ରକାଶ	॥
ଯାତକ କାମନା ସପୁର୍ଣ୍ଣ କରି	। ବଇଶବୃନ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ଜୁରି	॥
ଉଦତ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ଆମ୍ଭ ପୁରେ	। ସମର୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରତାପ ନାଶିବାରେ	॥
ରାମ ନାମକୁ ଜପ କରୁଥାଇ	। ମୋକ୍ଷରେ ଆଉ ସେ ସମୟ ନାହିଁ	॥
ସାକ୍ଷାତେ କରନ୍ତାଇ ଦରଶନ	। ଯିବା ଢବାରେ ବଦନକାବନ	॥
ପୁରେ ଆସିଥାନ୍ତୁ ସେହି ନଗରେ	। ଭୋଟ ହୋଇବା ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ	॥
ପଥେ ଅନେୟ ଥିଲେ କେହି କେହି	। ମହିମା ଆରମ୍ଭ କରିବ ତହିଁ”	॥

ମାନବକତାର ପୁର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ପାଇଁ ନିଷ୍ଠାର ସହୃଦ ଯାହା କରବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କବି ସେ ସମସ୍ତର ଇଚ୍ଛିତ ସେଥିରେ ସକ୍ଷେପରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ରଖିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ ଏତାଦୃଶ ସାରଗର୍ଭକ ଆଦର୍ଶ ଚିନ୍ତଣରେ ପୁର୍ଣ୍ଣ । ଉପଦେଶାତ୍ମକ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ତହିଁର କେତେକାଂଶ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ତାହା କବିଙ୍କ ସତ୍ସଂସ୍କାର ଓ ବିଶାଳ ହୃଦୟବଶର ପରିଚୟ ଦିଏ ।

ପ୍ରାକଟକ ଉପାଦାନ—

କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଗୁମୁସର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀରେ ପୁର୍ଣ୍ଣ । ବାବୁଦେବ ପାହାଡ଼ର ପାଦଦେଶରେ କବିଙ୍କ ଆବାସଭବନ ଥିଲା । ତାହା କଳାଧାର, କୁଆଁରଶୁଣୀ, ଚୂଡ଼ାଖୋଲ, କଲିଙ୍ଗା ପ୍ରଭୃତି ପବିତ୍ର ପାହାଡ଼ ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ ଥିଲା । ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ପଣ୍ଡୁପକ୍ଷୀସେବିତ, ଫୁଲଫଳଭୂଷିତ ଓ ଝରଝା ଝଙ୍କାରିତ କାନନଶ୍ରେଣୀ କବିଙ୍କୁ କାବ୍ୟସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସମୀପ ଅସନ ପାଇଁ ସ୍ୱାଗତ କରୁଥିଲା ।

ଭରତର ନନ୍ଦନୀ' ବନ ପବନ, ସମୁଦ୍ର, ହ୍ରଦ, ସରୋବର, ପ୍ରଦେଶ, ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁପକ୍ଷୀର ଅସଂଖ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ କାବ୍ୟରେ ଗୁପ୍ତା ଯାତ୍ରାରେ ମଧ୍ୟ, ବାସସ୍ଥାନର ନବିନମୟର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ କବିଙ୍କୁ ଅନୁରକ୍ତ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିଲା । ପ୍ରତିଭା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମତା ସଙ୍ଗେ ପାରମାର୍ଥିକ ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରେରଣା ନବିଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଅଜାଣତ ଭାବରେ ଯେ କି ସ୍ୱାଶୀଳ ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ବୁଝାଯିବ—

“ବୋଧେ ଶୃଙ୍ଗାଳାରେ ରଘୁନାଥ ସୀତା ମତ,
ବିଚିତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରକୃଷ୍ଣ ଯେ ଲୁଟିଲେ ବ୍ରତଶା ଯେ ।
ବ୍ରତଶାଳି କସ୍ତୁରୀ ଅଳଙ୍କାର ବାସନ୍ତୀ,
ବାସନ୍ତୀ ସତରେ ଫୁଲ ଫୁଲରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ଯେ ।
ବର୍ତ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଳି ଅଳି ଯେ ବିହରଇ,
ବିହରଇ ମାନ ମାନ ଶୁକ ଶୁକର ଯେ ।
ବିଚର ଚରଳନେତ୍ର ନେତ୍ରପୁରାଣିନୀ,
ବାସିନୀ ପୁଲିତ ନାଶ ସୁଭାବସୁଭାବ ଯେ ।
ବିନୟିତ ସ୍ୱତ ଶୋଭିତ ଶ୍ରୀତ ବୈଭ୍ରାଜ,
ବୈଭ୍ରାଜ ପୁରସା ରସା କରକ ର ଗଳ ଯେ ।
ବୋଧନ୍ତୁ ରାମ ସିଂହାବଲୋକନେ ଅବଳା,
ବଳାକାପନ୍ତ କହେ ଧ୍ରୁବକୁ ଧବଳା ଯେ ।
ବଳାଇ ମାନସମାନଅନା ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ,
ବନ୍ଧୁକ ରଞ୍ଜନ ଅତି ରଞ୍ଜନର ବନ୍ଧୁ ଯେ ।
ବନ୍ଧୁରପଥଟି ହେଲି ହେଲି ପଦ ବଳା,
ବାଳାଧର ପ୍ରାୟେ ବଞ୍ଚି ଶବଦପ୍ରବଳା ଯେ ।
ବଳାପନ୍ତ ଫଳବତୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ସେବତୀ,
ବିଦିତଲକ୍ଷଣା ଦେଖ ବିହରେ ପାବତୀ ଯେ ।
ବତୀର୍ଣ୍ଣ ଅପୁଷ୍ପ ହୋଇ କେତେ ନାଗବନ୍ଧୀ,
ବନ୍ଧି କା ତଳେ ଶୟନ ରୁମଞ୍ଚାଅବଳୀ ଯେ ।
ବଳିବ ଚନ୍ଦ୍ର ରଥ ଏମନ୍ତ ଭବନୀ,
ବନାଳୀ ପ୍ରଭୁ ନବି କର ସମ୍ଭାବନା ଯେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ବୃକ୍ଷ, ପକ୍ଷୀ, ଫୁଲ, ଫଳ ଗୁମୁସର ଅରଣ୍ୟରେ ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ । “ବୃଷାଳ ସାଳ” ପାଇଁ ଗୁମୁସର ଅରଣ୍ୟର ପ୍ରସିଦ୍ଧି । ସୁତରାଂ ନବିଙ୍କ କାବ୍ୟର ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାଦାନ ପରମାର୍ଥିକ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀରୁ ଗୁପ୍ତ ।

ବ୍ରତଶାଳି—ଲତାସମୂହ, ଲୁଟିଲ—ଗଣମଣ୍ଡିକା, ବାସନ୍ତୀ—ମାଧବୀଲତା, ବର୍ତ୍ତେ—ବର୍ତ୍ତେବେଳେ
ବିଚର—ବାସାବେଳେ, କରକ—ତାଳମୂଳ, ବାରଣବତୀ—କଦଳୀ ଗଛ, ବୃଷାଳ ସାଳ—ବଡ଼
ସାଳଗଛ, ବଳାକାପନ୍ତ—ବଳପତ୍ରୀୟମୂଳ, ବଳାପନ୍ତ—ବାଡ଼ି ଅର୍ପଣ, ନାଗବନ୍ଧୀ—ପାନଲତା,
କୁବେରରଥ—କୁବେରଙ୍କ ଉଦାନ ।

ପ୍ରକୃତରୂପରେ କବି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଆଲୋଚ୍ୟ ଅଳ୍ପ ବହୁତ ଅଛି । କବିଙ୍କ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏ ଦିଗରେ ଅତୁଳନୀୟ ବୋଧହୁଏ ବୈଦେହ୍ୟବଳାସରେ । ତାହା ପ୍ରଣିଧାନର ବସ୍ୟ ।

ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ—

ଜବଦଶାରେ କବି ଦର୍ପଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସାଧନାରେ ଆଶାଘାତ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧ମ ହେଉଛି— ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୁଣି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଲାଭ, ୨ୟ ହେଉଛି—ଅସଂଖ୍ୟ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ । କବିଙ୍କ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହେଉଛି ଅଲୌକିକ କବିତାଉତ୍ସବ ମୂଳଦୁଆ । ତାଙ୍କ ରଚନାର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି ଉପମାଉପମେୟ-ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅସୁବ ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା, ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ଓ ବନ୍ଧର ପ୍ରୟୋଗକୌଶଳ, ବହୁ ଅର୍ଥବୋଧକ ରଚନାଭୂତ୍ତା, ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜନ ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଣ୍ଣନାବୈରାଗ୍ୟ ପାଠକ ହୃଦୟରେ ଯୁଗପତ୍ନ ଅନନ୍ଦ ବସ୍ତୁ ଆନୟନ କରେ । କବି କେବଳ ପରାଶ ବର୍ଣ୍ଣ ମାଧ୍ୟ ଜଗତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ସ୍ଵଲ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏତାଦୃଶ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ ଅନାୟାସରେ ସମାହତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଗ୍ରନ୍ଥମୁଦ୍ରଣ ଓ ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଚାରର ସୁବିଧା ନ ଥିଲେ ଲେଖକମାନେ ହତାଶ ହୁଅନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ଵେ ପ ମନୋରାଜ କବିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ସାଧନାରେ ବାଧା ଦେଇ ନ ଥିଲା । କବିଙ୍କ ସମୟରେ କାଗଜର ପ୍ରଚଳନ ଥିବା “ଆଣି କାଗଜକୁ ନବକାଳୀ” “କାଗଜ ମଞ୍ଜୁଷ୍ଠାରସ ସହଜ” ପ୍ରଭୃତିରୁ ଜଣାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ କବି ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖିଥିଲେ । ରଚନାରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ସଂଶୋଧନ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ କାଗଜରେ ଯେପରି ସହଜରେ କବି ହେବ, ତାଳପତ୍ରରେ ସେହିପରି କବି ହେବ ନାହିଁ । କବି ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କାବ୍ୟ ଓ କବିତା ରଚନା ସହଜସାଧ୍ୟ ଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

କବି ‘ଅଷ୍ଟାବଧୀନୀ’ ସାଧକ ଥିବା ଶୁଣାଯାଏ । “ଭବ ବିରଞ୍ଚିପୁଜିତ ହେ ଭବ-ବିରଞ୍ଚି”, “କବି ଉପଇନ୍ଦ୍ର ତବ କୃପାରେ ହୋଇଛି, ଏତେ ମନୋରଥ ସାଧ୍ୟେ କି ସମ୍ଭବ ଅଛି”, କହୁବା କବିଙ୍କଠାରେ ‘ଅଷ୍ଟାବଧୀନୀ’ ସାଧନାରେ ଯଶସ୍ବିତା ଅତି ସାଧାରଣ କଥା ।

ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମବାଦ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ରହସ୍ୟ:—

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ “ମୋ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀରାମ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ସାକ୍ଷାତ” କହନ୍ତି । ସେ ଏହି ମର୍ମରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛନ୍ଦ ଭଣ୍ଡିତରେ କହୁଛନ୍ତି, ଯଥା—

“କହେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଶ୍ରୀରାମ ସୁମରି, ବୈକୁଣ୍ଠ ଲଭିବ ଭବସିନ୍ଧୁ ତରା ।” କୋ. କ୍ର. ପୁ. ।

“ଦାଶରଥୀର ଦାସରଥୀର ଭକ୍ତ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଧାସେ ।”

“ରଘୁପତି ଶ୍ରୀପଦ୍ମର, ଭାବେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଶରବର ।” ଲ. ବ. ।

ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ରାମଭକ୍ତ ବା ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସକଳ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଭୂମି ଉତ୍କଳ ବୈଦିକ, ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ, ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ, ଗାଣପତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସମନ୍ବିତ ଯେ । ଏ ସମସ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦ ଭାରତରୁ ଉତ୍କଳ ଯେଉଁଠି ଦେଖା ଦେଇ ଭାରତରେ କେତେକ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ମତବାଦ ଏକାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଲୁପ୍ତ

ହୋଇନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ରାଜା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତବାଦର ପରିପୋଷକ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେହି କୌଣସି ମତବାଦକୁ ଦୃଷ୍ଟା ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ତାହା ଓଡ଼ିଶା ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର କଥା । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ମହତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରମ୍ପରା ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କାବ୍ୟରେ ରକ୍ଷା କରି ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ପର୍ମାଦୟ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ କବିଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥପ୍ରଣୟ ପ୍ରଣିଧାନର ବିଷୟ । ସେ ସେଥିରେ ବହୁ ବୃତ୍ତଚକ୍ର ପ୍ରକାଶ କରି ଗଣ୍ଡାର ଅଭିଜ୍ଞତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ପୁରୀ ଆଗମନ ବେଳେ ଗୁମୁସର ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ଵନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହ ଶାସ୍ତ୍ରାଳୟରେ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଚକ୍ର ଆଲୋଚନାରେ ବହୁ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରବଣ ଓ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଫଳସ୍ଵତ୍ତ ଉତ୍ପନ୍ନ ନାନା ନୂତନ ଚିନ୍ତା କବିଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟ ଓ ଚଉତିଶାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ ମ ଗୁରୁର ଜଗନ୍ନାଥ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ; ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ମାଳାଦ୍ରୀଶ ଚଉତିଶା ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମହାତ୍ମ୍ୟରେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଚକ୍ରର ବ୍ୟାପକ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମହାତ୍ମ୍ୟରେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୌରାଣିକ ବୃତ୍ତନ୍ତ ସହଜ ଉକ୍ତଲର ମୂର୍ତ୍ତିଚକ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ‘ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ’ବୋଲି କହନ୍ତି । ମାଳାଦ୍ରୀଶ ଚଉତିଶାରେ କେତେକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରାଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଚରୁର୍ବମୂର୍ତ୍ତିରହସ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ଵପ୍ନସ୍ଵପ୍ନ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାଧାପ୍ରେମ ରହସ୍ୟ ରକ୍ଷଣା, ସତ୍ୟରାମା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଲ ନାହିଁ । ଫଗସ୍-ମୋଚନାର୍ଥେ ସେମାନେ ତାହା ରୋହଣୀକୁ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ । ଉକ୍ତ ଗୋପନରହସ୍ୟ ପ୍ରକଟନ ବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ବଳରାମ କାଳେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ ଅବସ୍ଥା ନୀତିବିହୀନ ହେବ, ସେହି ଆଶଙ୍କାଥିବାରୁ ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ସୁତଦ୍ରାକୁ ‘ଦ୍ଵାସ୍ତ’ ରୂପେ ନିୟୁକ୍ତ କରାଗଲା । ଯି କାଳଦର୍ଶୀକୁ କୌଣସି କଥା ଅଗୋଚର ହୋଇ ନ ପାରେ । ଅପ୍ରକଟ ରହସ୍ୟ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନରେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ବେଳେ ସେମାନେ ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ସହସ୍ରା ପହଞ୍ଚି ଗୋପମୟ ରହସ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କଲେ । ତଦ୍‌ପୁର ସେମାନଙ୍କ ଶରୀର ଚରୁର୍ବ । ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହେଲା । ନାରଦଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ତାହା ମାଳାଚଳରେ ସ୍ଥାପନ କରାଗଲା । କହିଲେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମାଳାଦ୍ରୀଶ ଚଉତିଶାରେ—ତାର ସତନା ମାତ୍ର ଦେଖାଇ—

“ଘଟଣା ଦେଖିବାରେ ଘନ ଘୋଡ଼ୁଛୁ ବାରେ

ସେନାପତି ପ୍ରଭୁ ଶୁଭେଚ୍ଛା,

ପଟ୍ଟାଭିଷେକ ଲୁଗା ପରକୋଶେ ସେବଣୀ

ଘୋଡ଼ିବା ରାଧାତରୁ ଦିନୁ ହେ ମାଳାଦ୍ରୀଣ ।

ଦରେ ସେ ଅସ୍ତ୍ରକଟ ଛଟ

ସତ୍ୟ ନ ସଦ୍‌ଗୁଣ ମୂର୍ତ୍ତି

ଦଉଡ଼ାଇ ସ୍ୱଳୀକ୍ର **ସେନା ଭଗିନୀ**

ଦେନାକୁ ଦେନିଲ ଏ ଘଟ । ହେ ନଳାଦ୍ଵୀଶ ।”

ବ୍ରହ୍ମପୁରଣ ଅନୁସାରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଣବରୂପ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଜ୍ଞାନାଦ୍ରୀଶ ଚଉତିଶାରେ

କହନ୍ତି—

“ଛଟଳରେ ଅନ୍ଧର ଛଳରେ ଆଦ୍ୟର

ପଣି ଶୁକଳ ହେଲେ ବର୍ଷ,

ଛଟକାଙ୍ଗୀ ସେ ମାୟା ଉକାରେ ବହୁ କାୟା
ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣ ସେ ଅରୁଣ । ହେ ମାଳାଦ୍ରୀଣ ।

ଛତ୍ରମେ ବହୁଅଛ ରୂପ
ମକାର ଗଜର ସ୍ବରୂପ

ଛନ୍ଦେ ପ୍ରଣବସାର ନିଗମର ବେଗର
ଛଳେ ବହୁଲ ଗୋପ୍ୟରୂପ । ହେ ମାଳାଦ୍ରୀଣ ।”

କୌତୁହାଣୁସୁନ୍ଦରରେ ଏହି ମତବାଦର ଯୁକ୍ତିନା କି ନିମ୍ନମତେ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି—

“ଭକ୍ତଦେବା ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛୁ ଯୁକ୍ତାକ୍ଷରେ
ବୈଷ୍ଣବ ବନ୍ଧନେ କେବା ଜାଣିବ ସତ୍ୟରେ ହେ ।”

ଅନ୍ତମ ବାଣୀ—

ଅନ୍ତମ ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧାରଣତଃ ମହାପୁରୁଷମାନେ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରି ସମସ୍ତୋଚିତ ବାଣୀ ଶୁଣାନ୍ତି । କି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ କହୁଥିଲେ—“ଜୀବ ଯିବାକୁ ହୋଇଲ ସକ, ମନ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଭଜ ।” ନବସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଚତୁର୍ଥ ମାଳାଦ୍ରୀଣ ଚଉତିଶାରେ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରି ଅନ୍ତମ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ସେ ମାଳାଦ୍ରୀଣଙ୍କ ଚରଣତଳେ ‘କ୍ଷିତିଖ୍ୟାତି’କୁ ସମର୍ପଣ କରି ବିମତଭାବରେ ସକଳ ଅପ୍ରାୟ କ୍ଷମା କରିବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି—

“କ୍ଷମାନ୍ବିତ୍ ବାରେ କ୍ଷମ ମୁଁ ଦର୍ଶନରେ
କ୍ଷିତିଖ୍ୟାତିକୁ ସମର୍ପିଲି,

କ୍ଷମ ମୋ ଅପରାଧ କ୍ଷମ ମୋ ଜୀବ ସଧ
କ୍ଷାତ ଚରଣ ତଳେ ଦେଲି । ହେ ମାଳାଦ୍ରୀଣ ।

କ୍ଷୟ ତ ହେଲଣି ଏ ପିଣ୍ଡ,

କ୍ଷାଳ ଏ ଜଞ୍ଜାଳର ଦଣ୍ଡ,

ଖ୍ୟାତି ଏ ଉପେନ୍ଦ୍ରର ଭଞ୍ଜକୁଳ ବେଗର
ଚରଣ ତଳେ ହେଉ ରୁଣ୍ଡ । ହେ ମାଳାଦ୍ରୀଣ ।”

କବିଙ୍କ ଶେଷ କାବ୍ୟ—‘କୌତୁହାଣୁସୁନ୍ଦର’ ଶେଷ ଜଣାଣ—‘ମାଳାଦ୍ରୀଣ ଚଉତିଶା’ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ସମାଲୋଚନା

ଅନୁକୂଳ ଆଲୋଚନା:—

ନିରପେକ୍ଷ ସମାଲୋଚନା ଯେ କୌଣସି ଦେଶ, ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
 କଲାଣକର । ଗୁରୁତ୍ବରାଜ୍ୟ ବିଷୟ ଅଭିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସମାଲୋଚନା ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଭଜି-
 ସାହୁକାର ଗୁରୁତ୍ବ ଏତେ ବେଶି ଯେ, ନିଶିଳ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟଶଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲବ୍ଧପ୍ରପତ୍ତ କବି, ଲେଖକ,
 ସାହୁକାର ଭଜିସାହୁକାର ସମାଲୋଚନାରେ ପ୍ରାୟ ଦର୍ଶ ୧୦ ବର୍ଷ ଯାଏ, ୧୮୧୦—୧୯୦୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ଯୋଗଦେଇ ଭଜିସାହୁକାର ସମ୍ପର୍କକୁ ଅମୂଲ୍ୟ ଓ ଅମର କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ
 ‘ସମାଲୋଚନା’ରହି ପୁସ୍ତକ ହୋଇଅଛି । ଖ୍ରୀ: ୧୮୩୦—୩୫ ଯାଏ ବଙ୍ଗଳାରେ ଇଂରେଜ ଓ ସଂସ୍କୃତ-
 ସାହୁକାର ନେଇ ଯେପରି ଗୁରୁତ୍ବସମାଲୋଚନା-ବାଚ୍ୟା ପ୍ରବାହ ହୋଇଥିଲା, : ଭଜିସାହୁକାର-ସମାଲୋଚନା-
 ତୋଫାନ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଖ୍ରୀ: ୧୮୧୦ରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦେଖାଦେଇ, ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟାଏ
 ନୂତନ ସମାଲୋଚନା ପଥ ଉନ୍ମୁଳ୍ଲ କରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ତଦାନନ୍ତର ବର୍ଷେ ମୁଖ୍ୟତଃ ‘ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ’ରେ
 ଭଜିସାହୁକାର ସମାଲୋଚନାର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥା ଥିଲା । ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ବହୁ ସମୟ ନିଜର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ
 ଖୋଜରେ ବହୁ ବର୍ଷେ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ପ୍ରାୟାଶ୍ଚିତ୍ତ ସମାଲୋଚନାକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇପାରିଲା ନାହିଁ । ସଙ୍ଗେ
 ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶାର ନିର୍ମଳ-ନୀଳ-ସାହୁକାର-ଗଗନରେ ‘ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ’ ‘ବିଜୁଳି’ ନାମରେ ଦୁଇଟି ସାହୁକାର-
 ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ରିକା ଦେଖାଦେଲେ । ‘ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ’, କଟକରେ ‘ବିଜୁଳି’ ବାମଣୀରେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ,
 ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହୁକାରଭିକ୍ତ ତାହା ଥିଲା ସାହୁକାର ମାଳାତୀ-ପୀଠ; କିଏ ପାଠକ, କିଏ ବା
 ସମାଲୋଚକ ଭାବରେ ସେଥିରେ ଯୋଗଦେଇ ପାରିବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭତ୍ବକୁ ଦିନାକେତେ ଜାଣିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ
 ସଙ୍ଗେ ଭଜିସାହୁକାର ଚରଦିନ ପାଇଁ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳର (Wordsworth) ପଞ୍ଜୀକର
 ୯ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ, ୯ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି, ୯ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ରାଜଗୁରୁ, ଉତ୍କଳମଣି ୯ ଗୋପବନ୍ଧୁ
 ଭଜିସାହୁକାର ବହୁମୁଖୀ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ସେତେବେଳେ ଅମରଲେଖନୀ ଗୁଣନା କରିଥିଲେ ।
 ଯେଉଁ ସାହୁକାର —ଶିକ୍ଷିତ, ଅଶିକ୍ଷିତ, ଯୁବକ, ଯୁବତୀ, ନର୍ତ୍ତକ, ନର୍ତ୍ତିନୀ, ଭଜନ, ଶ୍ରମିକ, ପ୍ରେମିକ-
 ଦ୍ବାରା ଆଦୃତ, ବ୍ୟବହୃତ, ପଠିତ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ, ତାହା ଉତ୍କଳୋଚ୍ଚାର ସାହୁକାର ବୋଲି ବିବେଚିତ
 ହୁଏ । ଜଗତରେ ହୋମସ, ସେକ୍ସପିଅର, ନାଲିଦାସ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଲେଖା ଶତ ଶତ ବର୍ଷ ଧରି ଆଦୃତ
 ହୋଇଆସିଛି; ‘ସୋପ’ (often quoted) ଲେଖିବୁ କି ରୂପେ ଗଣ୍ୟ; ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ‘ହୋମସ’ଙ୍କ
 ଲେଖା ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରାୟ ମୁଖସ୍ଥ; ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଉପେନ୍ଦ୍ର, ନବୀନ୍ଦ୍ର, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲେଖା ସେହି-
 ପରି ଓଡ଼ିଶାରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ମୁଖସ୍ଥ, ପଠିତ ଓ ଆଦୃତ ହୋଇଆସୁଛି । ୯ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସେହିହେଉ ଭଜି
 ସାହୁକାର ଉଚ୍ଚସ୍ତରର ସାହୁକାର ସ୍ବରୂପ ଦୁଇୟ-ମନ୍ଦରରେ ସ୍ଥାନଦେଇ, ସେତେବେଳେ ପୁଣିପୁଣି
 ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଜିଙ୍କ ଉପଲକ୍ଷେ ଲେଖିଥିଲେ:—

* ପି. ପି. ମଜୁମଦାରଙ୍କ ଇଂରେଜ ଗ୍ରନ୍ଥ—‘ନେଶବନ୍ତର ସେନ’ ରେ ପ୍ରସ୍ତବ୍ୟ ।

“ଗାଏ ଡବ ଗୀତ ସଭାରେ ପଣ୍ଡିତ
ପଥେ ପାହୁ ଦୃଷ୍ଟମନା,
ବିଲେ ଗାଏ ତଣ୍ଡା ଅନ୍ୟସ୍ଥରେ ଘୋଷା
ନୃତ୍ୟରଙ୍ଗେ ବାସନା ।”

ସେତେବେଳେ ବାଲେଶ୍ଵରରୁ ପ୍ରକାଶିତ ‘ନବସମ୍ବାଦ’ରେ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ଲେଖିଥିଲେ
“ମୁଁ ସ୍ଵୟଂ ମଧ୍ୟ ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କର ଜନେକ ଭକ୍ତ ।” ସେହି ସମୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟକମାନେ ‘ଉତ୍କଳସଭା’ରେ
ଧାର୍ଯ୍ୟବାଦକରୂପେ କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଣ୍ଡପୁନ୍ଦରୀ, ଲବଣୀବତୀ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥାନ୍ତି । ତଦୁପଲକ୍ଷେ
ଜନେକ ଭଞ୍ଜଭକ୍ତ ଲେଖିଥିଲେ—

“ଉତ୍କଳ ସଭାରେ ଯାଇଁ ଢୋକଲୁ ପ୍ରବେଶ,
ସଭା ଦରଶନେ ଲାଭ ଆନନ୍ଦ ବିଶେଷ ।
ଲବଣୀବତୀର ଅର୍ଥ ହେବାର ଶୁଣିଲୁ,
କବିତାଗୁଡ଼ିଏ ଦେଖି ବିମୋହିତ ହେଲୁ ।
ଧନ୍ୟ ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କବିରତ୍ନମଣି,
କବିତାରେ ଖଞ୍ଜିଛନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଣି ।” ‘ଉତ୍କଳ ମଧୁପ’

‘କଳ୍ପଧନୁ’ ଓ ‘ବିଜୁଳି’ରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏବଂ ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କୁ ଭୁଲନାକରି ସମାଲୋଚକ-
ମାନେ ଅନୁକୂଳ ଓ ପ୍ରତିକୂଳ ମତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅବାସ୍ତବସ୍ଵରୂପରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ସେଥିରେ ମର୍ମନ୍ତୁଦ
ବେଦନା ଅନୁଭବ କରି ରାଧାନାଥ ରାୟ ଲେଖିଥିଲେ:—

“କାହିଁ ସେହି କାହିଁ ମୁହିଁ ଅକସ୍ତନ,
ଦେଖୁଥିଲି ସିନା କାଗ୍ରତ ସ୍ଵପନ ।”

ଶରଯୋଜନା, ବିବିଧ ଅଲଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ସେ ଏପରି କହିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରତିକୂଳ ସମାଲୋଚନା

ତଥାପି କେତେକ ସମାଲୋଚକ ପ୍ରତିକୂଳ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଭଞ୍ଜ-
ସାହିତ୍ୟ ଆଦରସାହକ, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ତାହା ସୀମାଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଅଶ୍ରୀଳ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଦ୍ଵିତୀୟ, ତାହା
କ୍ଳିଷ୍ଟତାଦୋଷଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ବୋଧଗମ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାର ଯଥାଯଥ ଉଦ୍ଧର
ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁକ୍ରମେ ଦିଆଯାଇଛି । ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ନିଦର୍ଶ୍ୟ ପ୍ରତିକୂଳ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ-
ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ଏବଂ ମନମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଧାନ । ‡ ।

‡“All that Upendra Bhanj has composed in the name of the
sentiment is ugly and nauseating.” (B. C. Mazumdar)

“Plato is never sullen; Demosthenes never comes unseasonably
Dante never stays too long.” (Macaulay)

ଭବାବେଶର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସାହା ରଚନା କରିଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତ ବିଭବ ଓ ଗୁଣ । ଏହା ମନୁସ୍ୟର କ୍ଷମାପୂର୍ବକ ମତ । ଏହିଭଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମତ ପ୍ରତି ଦୂରଦର୍ଶୀ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବହୁତ ‘ବାଣବଚନ’ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ । ସେଥିରୁ କେତୋଟି ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯିବ । ଜଗତର ବିଶାଳ କବିମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ନାନା ମୁନିଙ୍କ ନାନା ଅନୁକୂଳ ଏବଂ ପ୍ରତିକୂଳ ମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଅଧ୍ୟାପକ ‘ଜିଲବାର୍ଟ ମ୍ୟୁରେ’ (Gilbert Murray) କହନ୍ତି —

“ବେରନାର୍ଡ଼ସ୍‌ଙ୍କ ଲେଖା ଦାର୍ଶନିକତାସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଥିବା ହେଉ, ଏକାବେଳେ ଦୁର୍ବୋଧ ଓ ନୀରସ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟ ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ, କେହି କଡ଼ାକୁ ମଧ୍ୟ ପଢ଼ିବେ ନାହିଁ ।” ଏହିପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମତ କେତେଜଣ ଯୋଷଣ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ବେରନାର୍ଡ଼ସ୍‌ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗଦବାସୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉପାଦେୟ, ହେୟ ନୁହେଁ । ସେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ରୂପେ ଗଣ୍ୟ ହେବାରୁ, ପୃଥକ୍‌ବିଶାଳ ‘ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର’ ତାଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ମେଳାଲେ କହନ୍ତି—

ସ୍ଲୋଟୋଙ୍କ ଲେଖାରେ କରୁଣ ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ, ତେମାସ୍ ଅନେସ୍‌ଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସୀ ନ ଥାଏ, ଦ୍ୟାନ୍ତେଙ୍କ ଲେଖା ବିରକ୍ତିବ୍ୟଞ୍ଜକ ନୁହେଁ ।

କିନ୍ତୁ ଉଇଲମ୍‌ସ୍‌ଟେଡ଼ ଭଟ୍ଟେନ କହନ୍ତି—* ‘ତାହା ମେଳାଲେଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମତ, ଆମ୍ଭେ ସମସ୍ତେ ସେଥିରେ ଏକମତ ହୋଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ଅନେକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତେମାସ୍ ଅନେସ୍ ଅଥବା ଅନର୍ଗଲ ଏବଂ ଦ୍ୟାନ୍ତେଙ୍କ ଲେଖା ଘଟନାବହୁଳ ବିବେଚ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।’ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ନାନା ମୁନି ନାନା ମତଯୋଷଣ କରି ପାରନ୍ତି । ତାହା ଜଗତର ସ୍ୱାଭାବିକ ଗତି ।

କେହି କେହି କହନ୍ତି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅହଂକାରୀ, ତାହା ସିଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଦ୍ୟାଂଶର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥାନ୍ତି—

“କହେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଶାରବର ଟେକି ବେନି ବାହାକୁ, କବି ପଣେ ରବି ତଳେ ନ ଗଣେ ମୁଁ କାହାକୁ ।” “ଏକା ଜୟଦେବଙ୍କୁ ମୁଁ କରେ ନମସ୍କାର, ଅନ୍ୟ କବିମାଥେ ମୋ ବାମ ପଦ୍ମର ।” “କହେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଶାରବର ଏ ରସରୁ ରସ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ହୋଇଲେ ଛମାସ ବରଷେ ମୂର୍ଖ ତା ବୁଝିବ ନାହିଁ ।” ଏ ସମସ୍ତ ବାକ୍ୟାବଳୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କୌଣସି ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାହିଁ । ତାହା ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମରେ କେବଳ ଆଶ୍ୱେପ କରାଯାଇଛି ବୋଲି ଅନେକେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଏହିପରି ପ୍ରତିକୂଳ ଈର୍ଷ୍ୟାମୂଳକ ସମାଲୋଚନାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ବିଶ୍ୱବିଶାଳ କବି କହନ୍ତି—“Fear no more the frown O’ the great, Thou art past the tyrants stroke;”

—Shakespeare.

* “But though this reveals some of his own tastes, it is by no means true for all of us. For many Demosthenes may come much out of season, and Dante stay, considerably too long.”

(Wilfred Whitten.)

ବିଜୟ—

କବି ସ୍ବ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳି ସରସତା ସମୁଦରେ ନିମ୍ନମତେ ନିବନ୍ଧିତ:—

“ରସିକେ ରସିକର ଏଥୁ ପଦନକର ସୁଧାଶୀଳର ପାନତୋଷେ:—”

କୋ: ୭: ପୃ: ।

“ସିଦ୍ଧି କର ଯେ କାବ୍ୟ ଅର୍ଥ ସେ ଯୋଡ଼ି;

ଅଛୁଦ୍ରହାସେ ଆଦ୍ୟରସରେ ଜଡ଼ି ଯେ ।

କହେ ଉପକଳ୍ପ ବର୍ଣ୍ଣରଙ୍ଗୀରୁ ବାରି,

ଶୁଭ ଗଙ୍ଗାସମୁଦ୍ର ସଙ୍ଗମ ପରି ଯେ ।”

ଶ୍ରୁ, ୧୦, କୋ: ୭: ପୃ: ।

“କହେ ଉପକଳ୍ପ ଭଞ୍ଜ କବି ବାରବାର ପଦର ଯେ ମାଧୁରୀ ଏ ଗୁଣେ । ଧୂନିକାକୁ ଉଦ୍ଧ ରୂପକ ।
ଶ୍ଳୋକ, ଲୁପ୍ତବର୍ଣ୍ଣ, ବୃତ୍ତଦଶର, ଅନ୍ତର୍ଲିପିକା ଆଦିତର୍କ ।”

ଶ୍ରୁ, ୧୩, କୋ: ୭: ପୃ: ।

“ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ଏ ଗୀତ ମନୋରମ । ବାନ ଗୁଣେ ଶେଷ ଆଦ୍ୟ ବଳରେ ନିୟମ ଯେ ।”
ବେ: ବି:-

ନଳଙ୍କବିହୀନ ମୋ ଗୀତ

। ଖଳ-ରାଜ୍ୟରେ ଅତୃଷ୍ଣିତ ।

ବିଚିତ୍ର ସୁଧାକର ଏହି

। ସୁମନାବୃନ୍ଦ ସୁଖଦାୟୀ ।

ନାଗକେଳ ଯେ ରସପୁର

। ଭସି ନ ପାରଇ ବାନର ।

ତାର କି ସ୍ବାଦୁ ନାଶ ହୋଇ

। ପ୍ରସଙ୍ଗୁ ଗଲି ମଧ୍ୟ କହୁ ।” ପ. ୪୩—୪୪,

ଶ୍ରୁ, ୧୭, ଲ: ବ: ।

“ଏ ଗୀତ ଅକଳଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରମା ସମାନ ।” ପ୍ରେ: ପୃ: ଶ୍ରୁ. ୧୭ ।

“ଯେ କବି ଅର୍ଥୀ ପଣ୍ଡିତ ସୁଦୃଢ଼ । ରସିକ ଯେହୁ ଦେନବ ଏ ଗୁଣ । ବ୍ୟସ୍ତ ଅଲଙ୍କାର ।
ମଣ୍ଡନବିଧି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବିରୁଦ୍ଧ ।” ଶ୍ରୁ, ୧୯, କୋ: ୭: ପୃ: ।

“ରୂପକାବ ଶ୍ଳୋକଧର ହୋଇବ ମାଧୁରୀ ଶୁଣି ବଣ ଦେବେ ସୁରସିକ ।” ପ. ୨୮. ର: ପ: ।

ସମାଲୋଚକଙ୍କ ପ୍ରତି ସମାଲୋଚନା—

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ଦଳେ ଦଳେ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ନିନ୍ଦାକୁ ଦେଖାଯିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ଏହି କଥା କବି
ନିଜର ଦୂରଦର୍ଶିତା ପ୍ରଭାବରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦୃଢ଼ସୂଚନା କରି, ତାଙ୍କର ପ୍ରାସଙ୍ଗୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେମାନଙ୍କୁ
ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହୁ ଅଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ କିଛି ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା:—

“ବିଜ୍ଞ ସୁଜନରଞ୍ଜନ ପଦମାନ ମାନସେ କରବ ବିରୁଦ୍ଧ,

ଅଲ୍ପ ବ୍ୟସ୍ତର ଉପୁଡ଼ି ନରପଣୁ ବାନର ମୁଣ୍ଡ ପରଜାର ।

ଶୁଭ୍ରନ୍ତ ନାହିଁ ଅନ୍ୟ ବଡ଼ - ଏ ଗପ ।

ଏ ଗୀତ ସବିତା ପଦ ପ୍ରଭାବରେ ତାମସ ତମସ ନାଶିବ ।” ଶ୍ରୁ, ୨୮, କୋ: ୭: ପୃ:-

“ସୁମନନ ଭୁକ ଯେ ଲାଟ ବୃଷ । ସକାଶେ ନୋହୁ ଏ ପୁତ୍ରକ ନାଶ ।

ପୃ: ପ: ।

“ଶୋଳ ଛନ୍ଦ, ଶୋଳ କଳା ସଦାପୁଣ୍ୟ ନହିଁ ।

ଅଜ୍ଞରାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ପ୍ରତିଦିନେ ପ୍ରତିଦିନ ତହିଁ ପ୍ରକାଶିବ ।

ରସିକ ହୃଦୟରହୀନର ଉତ୍ସାସିବ ।

ପଣ୍ଡିତ କୁମୁଦମୁଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିବ ।

ଖଲକୁଳ ଅନ୍ଧକାର ବେଗେ ବିଦାବେ ।”

“ସ୍ତ୍ରୀ, '୭, ପ୍ରେ: ସ୍ତ୍ରୀ: ।

“ମୁକର ଶ୍ରୁତିକନ୍ଦରକୁ ହୋଇବ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ମନ୍ଦ ଏ

କରି ପଣ୍ଡିତ । ହୃଦୟ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇବ ।

ଖଣ୍ଡିତ କଣ୍ଠେ ସର୍ବ ଖଲ ଗର୍ବ

ବହୁତ କାଳଯାଏ ଥିବ ।” ର: ସ୍ତ୍ରୀ: ।

“କଷ୍ଟକୁ ଜାଣିବେ ସୁକର ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ।

କି ଥାଉ ଭ୍ରମରେ ଯେ ଖଲ ସେହିପରି ପଛୁଳିନି ।

ଜଳ ନ ଥିବ ଅଭିଧାନମାନ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ।

କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବୋଲାଇବ କଥା କହୁ ସେ ଲୋକ ।” କ: କ: ।

“ବୈଦ୍ୟାସିକ ହେବେ ନ ବୁଝିଲେ ଜନେ ତହିଁକି କେଉଁ ବିରୁଦ୍ଧ ହେ ବିରୁଦ୍ଧେ ।”

କୋ: କ୍ର: ସ୍ତ୍ରୀ: ।

“କେତେ କଷ୍ଟେ ହୁଏ ଗୀତ ନାହିଁ ଏ ବିରୁଦ୍ଧ ।

କରନ୍ତି ନାହିଁ ସେ ଭଲ କଥାରେ ଆଦର ।

କେବଳ ଦୋଷରେ ନିରନ୍ତର ଗତପର ।

କି ତପ କରି ସେ କରି ହୋଇଥାନ୍ତି ନର ।” ସ୍ତ୍ରୀ: ଭୂ: ।

“ନାନା ଅଭିଧାନ ବିଧାନ ପରି । ନାଟକ କାବ୍ୟ ଅଙ୍ଗେ ମାଧୁରୀ ।

ଦୃଷ୍ଟି ସୃଷ୍ଟିରେ ହୋଇଛି ବିଚିତ୍ର । ରସିକ ଚିତ୍ତ ମୋହନ ମନ୍ଦ ।

ଖଲ-ଗର୍ବ-ବୃଣ-ଦାବ-ଦାହନ । ପଥକ-ମୂର୍ଖ-ଅଗମ୍ୟ ବନ ।

ଧନ ବଣିକ ପସରା ସମାନ । ବିବିଧ ରସଦ୍ରବ୍ୟରେ ପୁଣି ।”

ପ, ୫୩-୫୭, ସ୍ତ୍ରୀ, ୫୮, ଲ: ବ: ।

“ସାରମେୟ ପ୍ରାଏ ହୋଇ ହେ ନୃଶଂସ ବ୍ରାତ ।

ସ୍ବନ ବ୍ୟର୍ଥେ ନ କରିବ ନ ବୁଝି ଏ ଗୀତ ।

ସ୍ବଭାବେ କୁଟିଳ ଭ୍ରମେ ତାହା ପୁଛ ପରି ।

ସିଦ୍ଧି ଲେଖିଲେ ଶିଶୁଙ୍କ କାବ୍ୟ ଅର୍ଥ କରି ।

ସାମ୍ବନ୍ଧ୍ୟ ନୋହୁବ କିନ୍ତୁ ଭ୍ରମ କହୁବାର ।

ଶୁଣିଲେ ବେଳରେ ବାଚଂସପଭୂତଧର ।” ସ୍ତ୍ରୀ, ୨୩, ସ୍ତ୍ରୀ: ପ: ।

କବି ଏହିପରି ସମାଲୋଚନା କରି ବେଳ ଥାଉ ଥାଉ ସତର୍କ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତା ଏକାବେଳକେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି କେହି କହିପାରିବ ନାହିଁ ।

ମହାକବି ‘ପୋପ୍’ କହନ୍ତି—* ମନୁଷ୍ୟ ଗୁଣଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ; ପରମାଣୁ ବେଶି, କମ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ କେହି ଦୋଷ ବିବର୍ଜିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।’ ସେ କୌଣସି ଦୁର୍ବଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉ ମଧ୍ୟ, ତାହା ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ମଧୁର ପ୍ରସୂତ ତାହା ତେବେ ଏକାବେଳକେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କୁହାଯିବ କିପରି ? ଗୋଲଢ଼ିଆ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥ କହିଥିଲେ—† “ସେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଲୋକ, ତାଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଷୟ ନୁହେଁ । ସେ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ; କବି, ଯୋଗୀ ବା ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଜୀବନ ବୃତ୍ତାନ୍ତର ସମାଲୋଚନା—ସୌଧ ସତ୍ୟତା ଓ ନିରପେକ୍ଷତା ଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ବିଶ୍ୱାସ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଲେଖକ ଜନ୍ମସ୍ଥେଙ୍କ ଭୁଲ ଉଦାରଭାବ ପୋଷଣ କରିବା ଅନେକ ସମୟରେ ଦେଶ ପକ୍ଷରେ କଳାଶତ୍ରୁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ତାହା କେହି କାହାକୁ କହି ପାରିବ ନାହିଁ । ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ଅନୁକୁଳ ଏବଂ ପ୍ରତିକୂଳ ସମାଲୋଚନା ସତ୍ତ୍ୱେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଟ୍ଟେଣରେ ସକଳ ଶ୍ରେଣୀର ବଶିଷ୍ଠବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମତ ଏହି ଯେ—ସେ ଯଥାର୍ଥରେ ‘କବିସମ୍ରାଟ’ ।

* “Virtues and vicious every man must be, Few in the extreme, but all in the degree”—
(Pope)

† “Let not his frailties be remembered, he was a very great man.”

ସତେ ସେ 'କବିସମ୍ରାଟ'

କଳିଙ୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ସମାଲୋଚକ ବାବୁ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ଯେତେ ଯେତେ ଚିନ୍ତକଥା ସମୟ—
 ଯୋଡ଼ରେ ଶୁଣି ଶୁଣିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପଟ୍ଟେଟରେ ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅସୀମ କବିତା-ପ୍ରତିଭା ଓ ଧୀଶକ୍ତିକୁ
 ନିଜମୁଖରେ ମାନ କହନ୍ତି—* “ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମାନର ପାତ୍ର ନାହିଁ ନାମ ବାଜିନର ନାହିଁ କରେ ।”
 ମନମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କହନ୍ତି—† “ଅତ୍ୟୁତ ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ଓ ବିବିଧ ଅଳଙ୍କାର
 ପ୍ରୟୋଗରେ କବି ଅଦ୍ଭୁତ ।” ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ କବିପ୍ରତିଭା ପ୍ରତି ମଜୁମଦାରଙ୍କ ଅତଳା ଆଶ୍ଚା
 ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସ୍ୱୟଂ ଅଭିମନ୍ୟୁ କହନ୍ତି—“ଉପେନ୍ଦ୍ର ପଦ ଅଭିମନ୍ୟୁ ମନୁ, ପାସୋରୀ ନ ଯିବ
 ଦିନୁ ଦିନୁ ।” ଉଚ୍ଚ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚନା ରଞ୍ଜନରେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ କବିସ୍ୱରୂପ ଦିନ ଦିନ
 ଠିଆ କରାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସ୍ୱୟଂ ସୁନାମଧର ରାଧାନାଥ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହନ୍ତି—“କାହିଁ
 ସେହି କାହିଁ ମୁହିଁ ଅଜ୍ଞାନ, ଦେଖୁଥିଲି ସିନା ଜାଗ୍ରତ ସ୍ୱପନ ।” “ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ବେନ ବାଣୀ କୁମର,
 କବି ବଳଦେବ ଭଞ୍ଜ ବାରବର ।” ଅଧ୍ୟାପକ ଅତ୍ରିବିଭିଷ ମହାନ୍ତି ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ଉପଲକ୍ଷେ କହନ୍ତି—
 “ଧନ୍ୟ ରସିକ କବି ! ପଣ୍ଡା ପଣ୍ଡାସମ୍ପଦୀ, ଶୁଭର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଓ ରସମୟୀ ରଚନା ସାହିତ୍ୟ-ରାଜ୍ୟରେ ଏକାନ୍ତ
 ବିରାଜ କହୁଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ହେବ ନାହିଁ ।”

କଳିଙ୍ଗରାଜା ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀ ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ କହନ୍ତି—“କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ
 ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ କୋଟିକ୍ରହାଣସୁନ୍ଦରୀ ଶକୁନ୍ତଳାଠାରୁ କୌଣସି ଅଂଶରେ ନ୍ୟୁନ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ
 ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ଅଜ୍ଞତା ଉପେନ୍ଦ୍ରରାଜା କୌଣସି ଆନୁର୍ଜୀବନ ଭାଷାର ବାହନ ଅଶ୍ୱେହଣ କଲମାତ୍ରେ
 ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା ଯେ ତାଙ୍କ ପାଦତଳରେ ଲେଟିବ, ଏଥିରେ ମୋର ତିଲାକ୍ ମାତ୍ର
 ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।”

ଶ୍ରୀ ପ୍ରାଣନାଥ ମହାନ୍ତି—“ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟ ଗନ୍ତାଘରରେ ଯେଉଁ ଅସରନ୍ତ ରତ୍ନା-
 ଲଙ୍କାରମାନ ସଞ୍ଚୟକରି ସାହିତ୍ୟର ସମୃଦ୍ଧି ସାଧନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳ-
 ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିସମ୍ରାଟ ବୋଲି ପରିଚୟ କରାଉଥିବ ।”

ଶ୍ରୀ ନାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ କହନ୍ତି—“କବିସମ୍ରାଟଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ସେପରି
 ଅତୁଳନୀୟ ବିଶ୍ୱ-ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ସେହିପରି ତୁଳନୀୟ ।”

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଜୟକୁମ୍ଭ ମିଶ୍ର କହନ୍ତି—“ଯୁଗସାହିତ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରକଟନ କରି ଯୁଗାବଧି
 ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ବଳିଷ୍ଠ, ରସାଳ, ଚିତ୍ତବୃଦ୍ଧିଦାୟକ ସାମଗ୍ରୀଗୁଡ଼ିକ ପରିବେଷଣ କରି ଯୁଗଯୁଗାବଧି
 ଉପେନ୍ଦ୍ର ଦେବୀସମାନ ଓ ଅବିନଶ୍ୱର ।”

ଐତିହାସିକ କୃପାସିଂହ ମିଶ୍ର କହନ୍ତି—“ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଆସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣଦାତା ।”

* “Commands a great admiration; his is a name to conjure with.”

† “On the whole the best writer of Rhetorical excellence.”

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନିପଲକ୍ଷେ କବିବର ସାଧନାଥଙ୍କ ଉକ୍ତି —

“ଜାତୀୟଜୀବନରେ ସାହିତ୍ୟର ମୂଲ୍ୟ କିପରି ଉଚ୍ଚ, ତାହା ଆପଣମାନେ ସୁବିଦିତ ଅଛନ୍ତି । କଲ୍ୟାଣରେ ଭାରତରୁ ମହାଭାରତକୁ ବାହାର କରି ଦିଅନ୍ତୁ । ଭାରତ କେମନ୍ତ ବିକଳାଙ୍ଗ ହୋଇଯିବ ! ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅନୁମାନଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଥିଲେ; ମାତ୍ର କଲ୍ୟାଣରେ ଉକଳରୁ ତାହାଙ୍କୁ ବାହାର କରି ଦିଅନ୍ତୁ । ଉକଳ କେମନ୍ତ ବିକଳାଙ୍ଗ ହୋଇଯିବ !!”

ଦୀର୍ଘ ପ୍ରାୟ ୩୦୦ ବର୍ଷ ଚାଲିଗଲାଣି; କବି କିନ୍ତୁ ସରସ ମନୋହାରୀଣୀ କବିତା ଯୋଗୁଁ ଅମର ହୋଇଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଏକାଧୁନ ସଫୁରଣ ଦେଇ ଚାଲିଛି, କେତେକ ଅଗାଧର ଅନନ୍ତରାତ୍ରେ ପଞ୍ଜ ସାଇଥିବାରୁ ବଶିଷ୍ଠ ଅନୁସନ୍ଧାନବର୍ଗ ସେଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ଧାନରେ ବ୍ୟାପୃତ । କବିଙ୍କ ପୂର୍ବରକ୍ଷା ପାଇଁ ନାନା ସାହିତ୍ୟିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ନିଶିଳ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ କେନ୍ଦ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲାଣି । ଏ ସମସ୍ତ ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଶୁଭସଙ୍କେତ ।

ସାହିତ୍ୟ ବିକ୍ରମ

କାବ୍ୟ ପରିଚୟ

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସ୍ଵଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ ।

“କଲି ମୁଁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଗୀତେ —

ଅଶେଷ ଚଉତିଶା ଚଉପଦୀ	। ତାହା କେତେ ଯେ କହୁବ ସମ୍ପାଦ ॥
ଗାହା ଦୋହା ଶୋଡ଼ଶୋହ ଛ ପୋଇ	। ଇତ୍ୟାଦି କବିତା ଗଣନା ନାହିଁ ॥
ରସକୃଷ୍ଣ ବସନ୍ତ ଯେତେ ଗ୍ରନ୍ଥ	। ଚିତ୍ତେଇ ତହିଁ କହୁ ଲେଖେ ଏଥ ॥
ସୁରାଶ ଶୁଭ କଳ୍ପନା ମାଧୁରୀ	। ବୃତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ହେମମଞ୍ଜରୀ ॥
ରସଲେଖା କାମଳା ରଚିତ	। ମନୋରମା ପ୍ରେମଲତା ସୁଗୀତ ॥
ଭବବିଦ୍ୟା ମୁକ୍ତାବଳୀ ପ୍ରମାଣ	। ବରଜଲୀଳା ଯେ ଗୁଣଭୁଷଣ ॥
ପଦ୍ମରତ୍ନ କଳାକରୁଣକର	। ନ ନୟନ ସାଦ୍ୟ ସୁଭଦ୍ରା ସାର ॥
ବୈଦେହୀ ବଳାସ ସେହି କାବ୍ୟ	। ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅବନୀ ଦ୍ଵାଦଶ ଗୁଣ ॥
ରାମଲୀଳାମୃତ ଶେଷ ଚରିତ	। ପ୍ରେମସୁଧାନ୍ୟ ସମକେ ସ୍ଥିତ ॥
ରସିକହାରାବଳୀ ନାମେ ଗୀତ	। କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଶ୍ୟାମଚରଣ ॥
ଅଳଂକାର ଶାସ୍ତ୍ର ରସପଞ୍ଚକ	। ଲବଣ୍ୟବତୀ ରସିକତୋଷକ ॥
ସୁରୁଷୋତ୍ତମମାହାତ୍ମ୍ୟ ରଚନ	। ନାନା କୋଷ ଶବ୍ଦେ ଗୀତାଭିଧାନ ॥
ଗୁଣ କୋଟି ତାରା ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି	। ଯା ନାମ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ ॥
ହେ ଲେଖ୍ୟମୋହନୀ ଆଦି ଯେ ଗୀତ	। ନିର୍ମଳ ଗୁଣ ଯୋଥ ପାଞ୍ଚପାତ ॥”

ଚ: କା: ବନ୍ଧୋଦୟ ।

କବି ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପଲେଖ ମତେ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, କବିଙ୍କ ସମୁଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ୭୩ ଖଣ୍ଡ ବୋଲି ଅପର ପୁସ୍ତକରେ ଦିଆଯିବା ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ପ୍ରକାଶିତ ବହୁ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ ୨୦ ଖଣ୍ଡ ଯଥା:—ଲବଣ୍ୟବତୀ, ବୈଦେହୀବଳାସ, କୋଟି-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ, ପ୍ରେମସୁଧାନ୍ୟ, ରସିକହାରାବଳୀ, ରସଲେଖା, ରସପଞ୍ଚକ, ରାମଲୀଳାମୃତ, ଗୁଣଭୁଷଣ, ଚୌପାଦଚନ୍ଦ୍ର, ଚୌପାଦଭୁଷଣ, ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟବନ୍ଧୋଦୟ, କଳାକରୁଣକ, ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ, ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ଅବନୀରସତରଙ୍ଗ, ବଜାରବୋଲି, ସମକରଜଚଉତିଶା, ଗୀତାଭିଧାନ, ଦଶପୋଇ ।

ଅପ୍ରକାଶିତ ବହୁ:—ହେ ଲେଖ୍ୟମୋହନୀ, ହାସ୍ୟାଶ୍ଟକ, କଟପାୟା, ମୁକ୍ତାବଳୀ, ବ୍ରଜଲୀଳା, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ସଙ୍ଗୀତକୌମୁଦୀ, ଶୋଭାବତୀ, କଳାବତୀ, ରସମଞ୍ଜରୀ, ବାରମାସୀ, ଇଚ୍ଛାବତୀ, ଦୁର୍ଗାସ୍ତୁତି, ନୀଳାଦ୍ରୀଶ ଚଉତିଶା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବିହାର, ଲତା, ଗଜନିଦ୍ରାରଣ୍ୟ, କାମଳା, କୁଞ୍ଜବିହାର, ଚରୁତଗୀତ, କଳାକରୁଣକ, ହେମମଞ୍ଜରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା, ପ୍ରେମଲତା, ମନୋରମା, ପଦ୍ମରତ୍ନ, ରାହାସଲୀଳା, ସୁରୁଷୋତ୍ତମ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଶଶିରେଖା, ଭବବତୀ, ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ଛନ୍ଦଗୋସ୍ଥ, ପଞ୍ଚସାୟକ, ଛ ପୋଇ, ନଅ ପୋଇ,

ବାର ପୋଇ, ବିଷୟ ତରଙ୍ଗିଣୀ, କଲ୍ପିତକଳ୍ପରେଖା ଇତ୍ୟାଦି । ସାରାନ୍ତେ, ପଣାନାଶ ବିଷୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କେତେକ ଖଣ୍ଡକବିତା ଅନୁମାନଙ୍କ ସ୍ୱସ୍ତବତ ହୋଇଛି । ଅପ୍ରକାଶିତ ୨୨ ଖଣ୍ଡ ବହୁର ସାମାନ୍ୟ ପରିଚୟ ନମ୍ବରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଶୋଭାବତୀ, ଇଚ୍ଛାବତୀ, ମୁକ୍ତାବତୀ, କଳାବତୀ, ଭାବବତୀ ଏହି ପଞ୍ଚଖଣ୍ଡ ବହୁର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟା ରଚନାବଳୀର ଲୀଳାବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଭାବବତୀ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଦ୍ୱେଷମଞ୍ଜରୀ, ନାମକଳା, ମନୋରମା, ପ୍ରେମଲତା, ଶଶିରେଖା, ଯୌଲେକ୍ୟମୋହନୀ ସୁଦ୍ରୁକାବ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ । ବ୍ରଜଲୀଳା (କୃଷ୍ଣବିହାର) ରସଲୀଳା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବିଷୟକ ପଦ୍ୟାବଳୀ । ‘ପଦ୍ମରଞ୍ଜିତ’—କାଳିଦାସଙ୍କ ରଞ୍ଜିତହାର ଅବଳମ୍ବନରେ ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଗାହା (ଦାହା)—ନନ୍ଦବ୍ୟଞ୍ଜକ କାହାଣୀରେ ଯାଏ; ରସମଞ୍ଜରୀ ଛନ୍ଦ ନୟନାବଳୀବିଷୟକ ପଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ସଙ୍ଗୀତକୌମୁଦୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମାହାରୀ—ନାମରୁ ବିଷୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚିତ ହୁଏ ।

ବିଭିନ୍ନପନ୍ଥା ତାଲିକା:—

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଲିକା ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଐତିହାସିକ, ସାହିତ୍ୟିକ ଏବଂ ଲେଖକମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଖ୍ରୀ: ୧୮୫୭ ରେ ଷ୍ଟୁଲଜଙ୍କ ‘ଓଡ଼ିଶା’ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ସେଥିରେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ ବହନ୍ତି—

“ I know of no original composition deserving any notice in the language of Orissa, excepting the Epic Poem called the Kanchi Kaviri Pothi.”

‘କାଞ୍ଚିକାବେଷ’ ପୋଥିର ନାମ କେବଳ ସେଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଭଞ୍ଜଙ୍କ ତିନିଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ—ବୈଦେହଶବଳାସ, ରସମଞ୍ଜରୀ, ରସପଞ୍ଚନର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ କଥା ସେ ଶୁଣିପାରି ନ ଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ୧୮୭୨ ରେ ହୁଣ୍ଡର ସାହେବ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ୩୩ ଖଣ୍ଡ ବହୁର ନାମ ପ୍ରକାଶ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ବସନ୍ତୀଶ—ନାମରେ ଖଣ୍ଡେ ବହୁ ତହିଁର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏ ବହୁ ଖଣ୍ଡିକ ଅଳ୍ପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି ପାଇ ନାହିଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକମାନେ ତାଲିକାଭିତ୍ତି କରି ନାହାନ୍ତି । ଖ୍ରୀ: ୧୯୦୪ ରେ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦାଶ—“ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆସାହିତ୍ୟ”ରେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ-ଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ସେ ହୁଣ୍ଡର ସାହେବଙ୍କ ତାଲିକା ଅବଳମ୍ବିତ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀ: ୧୯୧୪ ରେ ଶ୍ରୀ ତାରଣୀଚରଣ ରଥ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ପ୍ରକାଶିତ ଓ ଅପ୍ରକାଶିତ ୪୨ ଖଣ୍ଡ ବହୁର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ହୁଣ୍ଡର ଦେଇଥିବା ବସନ୍ତୀଶ ନାମ ସେଥିରେ ନାହିଁ । ଖ୍ରୀ: ୧୯୧୯ ରେ ପ୍ରକାଶିତ “ପ୍ରାଚୀନଉତ୍କଳ”ରେ ଶ୍ରୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ ୩୫ ଖଣ୍ଡ ବହୁର କେବଳ ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ‘ହାସ୍ୟାଶ୍ଟକ’ ଓ ‘କଟପାୟା’—ଦୁଃଖି ନୃତ୍ୟ ରଚନାର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀ: ୧୯୩୩ ରେ ଶ୍ରୀ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ୫୫ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ୪୨ଟି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାହା ହୁଣ୍ଡରଙ୍କ ତାଲିକା ଭୁଲ୍ଲ ଜଣାଯାଏ ।

ଖ୍ରୀ: ୧୯୨୮ରେ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଇତିହାସ’ରେ ଶ୍ରୀ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଲିକାରେ ୪୯ଟି ନାମ ରଖିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀ: ୧୯୪୮ରେ ସ୍ୱପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର

ମହାକାବ୍ୟ, ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ତାଲିକା ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ ପରେ ଭଞ୍ଜନଗର ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ-ପରିଷଦର ତାଲିକା ଗ୍ରହଣ କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ୭୮ କରିଛନ୍ତି, ୭୮+ଅନୁଲିଖିତ ୫ ମିଶିଲେ (୧୧୫) ସରଳ ଭଞ୍ଜ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ନେବଳ ଶୁଣିବାକୁ ହୁଏ ୧୩୦ ।

ପାଞ୍ଜିକ୍ରମ—

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚନାବଳୀକୁ ନମୋକ୍ତ ପାଞ୍ଜି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରେ:—

(୧) ଗୀତିକା—ଈ ପୋଇ, ଗାହା, ଦୋହା, ନଳାଦ୍ରୀଶ ଚଉତିଶା, ଚଉପଦାବଳୀ, ଚଉପଦାବଳୀ, ସଙ୍ଗୀତ ।

(୨) ପୌରାଣିକ କାବ୍ୟ—ସୁରାପାଶରାଜ୍ୟ, ଅବନାରପତରଙ୍ଗ, ବ୍ରଜଲୀଳା, ରାମଲୀଳାମୃତ, କୁଞ୍ଜବିହାର, ରାମଲୀଳା, କଳାକଉତୁକ, ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ ।

(୩) କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ—ହେମମଞ୍ଜରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା, ଲବଣ୍ୟବତୀ, ରସଲେଖା, ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, କାମଳା, ମନୋରମା, ପ୍ରେମଲତା, ଭବବତୀ, ମୁକ୍ତାବତୀ, ପ୍ରେମସୁଧାକର, ରସିକହାରାବଳୀ, କୋଟି-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ, ଦୈଲେଖ୍ୟମୋହନ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ଇଚ୍ଛାବତୀ, କଳାବତୀ, ଶଶିରେଖା, ଶୋଭାବତୀ, ରସମଞ୍ଜରୀ ।

(୪) ଆଲଙ୍କାରିକ କାବ୍ୟ—ପ୍ରାନ୍ତଭୂଷଣ, ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟବଳୋଦୟ, ରସପଞ୍ଚନ ।

(୫) ବିବିଧ ରଚନା—ପଦ୍ମବତୀ, ଗୀତାଭିଧାନ, ସୁରାପାଶର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ।

କବିଙ୍କ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ଥିବା ଉପରୋକ୍ତ ବିଭାଗରୁ ଜଣାଯାଏ । ଧନଞ୍ଜୟ, ଗାନକୃଷ୍ଣ, ଧିରଂସ, ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀ ପ୍ରଭୃତି ପୁରାଣିକ କବିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ରଚନା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତି, ଶୈଳୀ ଅନ୍ତର ଇତ୍ୟାଦି ଓ ଆଲଙ୍କାର ସମ୍ଭାର ସହଜ ଶୋଭା ଓ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତାହା ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଲେଖନରେ ଧୂର୍ଣ୍ଣମୁଦେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଛି । କବିଙ୍କ ସରସ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠକାବ୍ୟ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ସୁନ୍ଦରୀରେ କବିପ୍ରତିଭାର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି । ସେହି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚିନ୍ତନାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

ବିଷୟ ବସ୍ତୁ:— ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସରେ, ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମଠାରୁ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାମାୟଣର ଉତ୍କର୍ଷକ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ—ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମରେ ଜାନଙ୍କଙ୍କ ଠାରୁ ଲବ କୁଶି ଜନ୍ମ, ବୈଦେହ୍ୟଙ୍କ ପାତାଳଗମନ, ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବୈକୁଣ୍ଠଗମନ ଇତ୍ୟାଦି ‘ବିଭୀଷଣ ରସ ବୋଲଣ ନ ବଞ୍ଚିଲି’ କହୁ କବି ଉପସହାର କରିଛନ୍ତି ।

କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ—

ତମ୍ପାନଗର ରାଜାଙ୍କ ନାମ ବିଶ୍ୱାନନ୍ଦ, ପାଟରାଣୀ ଥିଲେ—ବରଦଳା । ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ପାଠିବସମ୍ପର୍କର ଅଭାବ ନ ଥିଲା; ମାତ୍ର ‘ରାଜା ରାଣୀଙ୍କ ନନ୍ଦନ ପ୍ରାପ୍ତ ଭକ୍ତାନ୍ତୁ ଏକା ନ ଶୁକଳ ଚିତା’ ସତ୍ତ୍ୱେ ବୁଦ୍ଧିପାଗରଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବତମେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାନନ୍ଦ ସଦଳବଳରେ ବଦନାଶ୍ରମକୁ ଗମନ କଲେ । ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନ ବେଳେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ବାହନ ଧୂମକେ ରାସ୍ୟ ମୁହଁରୁ ରକ୍ଷା

କରିବା ପୁରୀର ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଲେ । କୃତଜ୍ଞତାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ବରୂପ ହଂସ ରାଜାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସମୀପକୁ ନେଇ ତାଙ୍କର ବିଷୟ ଜଣାଇଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ରାଜାଙ୍କ ଦୃଢ଼ଗତ କଥା ବୁଝିପାରି, ଦବ୍ୟକନ୍ୟା ରତ୍ନମର୍ଦ୍ଦିକୁ ଅର୍ପଣ-ପୁରକ ରାଜାଙ୍କ ମନକାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣକଲେ । କେଦାରଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ସରୋବର ଗରସ୍ତ ଚନ୍ଦନ-ବନରେ “ଏ ଜନ୍ୟାକୁ ଦେଇ ବିହର, ଜହ୍ନଗଲେ ପଦ୍ମଯୋନି ।”

ରତ୍ନମର୍ଦ୍ଦି କନ୍ୟାଟିଏ ଜନ୍ମହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଥିଲେ, ତାପରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେଲେ । କନ୍ୟା ସହୃଦ ରାଜା ଗୁହ୍ୟକୁ ଦଳିବଳ ସହୃଦ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲେ । ସେହି କନ୍ୟାଟିର ଅନୁପମ ରୂପ ଅନୁରୂପ ନାମ ରଖାଗଲା—

“କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ”—ସୁଷୁପ୍ତ ରାଜା ଗାନ୍ଧି ସାଗରଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟରୂପ ସୁଷ୍ମକେତୁ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ପାଣିତ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି କାବ୍ୟର ନାୟକ ନାୟିକା ଯଥାକ୍ରମେ, ସୁଷ୍ମକେତୁ ଓ କୋଟି-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ ।

ଲବଣ୍ୟବତୀ :—“ଦିନେ ଜଇଲାସେ ବସି ଏକାନ୍ତେ ଗଉରୀ ପଶାରଙ୍ଗେ ରସିବାକୁ ସୁସଜେ”, ଗୋଟିଏ ଦବ୍ୟ କନ୍ୟା ମନରୁ ଜାତକଲେ । ପାଟଣାଙ୍କ ବାଞ୍ଛାରୁ ଜାତ ହେବାକୁ କନ୍ୟାର ନାମ ରହିଲା ବାଞ୍ଛାବତୀ । ରୂପ ଗୁଣରେ କନ୍ୟାରତ୍ନଟି ହେଲା ଅଦ୍ଭୁତାତ୍ମକ । ସେହି ଲେଖନୀୟା କନ୍ୟା ପ୍ରତି ହରକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲେ ପାଟଣାଙ୍କ ସଙ୍ଗନାଶ ହେବ, ଏହି ଆଶଙ୍କାରେ ସେ କନ୍ୟାଟିକୁ ଗଣଦେଶାଦ୍ବାରା ଗହନଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ନବନିର୍ମିତ ଏକ ରତ୍ନପୁରରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ଜନ୍ମରେ ପୁରୁଷ ଅଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶରେ କନ୍ୟାର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ, ଅନ୍ୟଜନ୍ମରେ ବାଞ୍ଛିତ ପୁରୁଷ ସହ ସଙ୍ଗମ ହେବ—ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଟଣାଙ୍କର ଥିଲା । ଦିନେ ପ୍ରଭାତର ନାମରେ ଏକ କ୍ଷୟିତ୍ରକୁମାର, ଯାହାର କି ତପ “ଅକଥମାୟ ଦବ୍ୟ ନାରୀ ଶ୍ରବେ” ସେହି ଗହନବିପନ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ରତ୍ନସୁପ୍ତର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ବାଞ୍ଛାବତୀଙ୍କ ଅସୁବ୍ଧ ଦର୍ଶନ ଲଭିଗଲେ । ସହସା “ସେ ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ ଗୋରାପଞ୍ଜରୀ ହୋଇଲା, ସୁଂସନେଷ ଖଞ୍ଜରୀଟି ତହିଁରେ ରହିଲା ।” “ଏ ଲାଲରେ ସୁଂସନରେ ରାମାଦୃଷ୍ଟି ପାତ । ଜନ୍ମଅନ୍ତ ନୟନକୁ ଲଭିଲେ ଯେମନ୍ତ ଯେ ।” କିନ୍ତୁ ପ୍ରଭାତର ବାଞ୍ଛାବତୀର ଅଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଯଙ୍ଗେ ଯଙ୍ଗେ ବାଞ୍ଛାବତୀର “ଜୀବହନ ହୋଇଣ ରହିଲା କଲେବର ।” “ଏହି ସମୟରେ ଶୁଭିଲ ଅଗରୀ ବାଣୀ, ଗଙ୍ଗା ସାଗର ସଙ୍ଗମେ ଝାସ ସୁଂସମଣି । ଏ ବଞ୍ଚଣା କି ଲଭିବୁ ନୃପସୁତ ହୋଇ, ଅନଳେ ନ ଦହି ସେହିଠାରେ ଯାଅ ଥୋଇ ।” ସେହିପରି ହେଲା । ପ୍ରଭାତର କର୍ଣ୍ଣାଟେଶ୍ବର ଶଶିଶେଖରଙ୍କ ପୂର୍ବ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ, ନାମ ରଖାଗଲା—ଚନ୍ଦ୍ରଭାନ୍ତୁ । ବାଞ୍ଛାବତୀ ସିଂହଳ ରାଜା ଓ ରାଣୀ—ରତ୍ନଶିର ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ତାଙ୍କ ଜନ୍ୟାରୂପେ ଜନ୍ମପରିଗ୍ରହ କଲେ । ରାଣୀ ବିଦ୍ୟୁତ୍ତା ଦୁହ୍ୱତା ନ ଥିବାରୁ ତୈବ୍ରତ କରି ଗିରିଜାଙ୍କୁ ତୃପ୍ତ କଲେ । ବାଞ୍ଛିତ ଫଳ ପ୍ରଦାନ ଅଭିପ୍ରାୟରେ ସ୍ବୟଂ ଅମ୍ବୁ କା ଅଗମ୍ୟ ଗିରିଗହ୍ବରରେ ଥିବା ବାଞ୍ଛାବତୀର ମୃତପିଣ୍ଡକୁ ଜୀବନ୍ୟାସ କଲେ । ଅମ୍ବୁକାଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ତାହା ରସାଳ ଫଳ ହେଲା । ଭକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସେ ତାହା ବିଦ୍ୟୁତ୍ତାଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଭକ୍ଷଣ ମାତ୍ରେ ଗର୍ଭୋଦୟ ହେଲା । ଯଥାସମୟରେ ଯେଉଁ ଝିଅ ଜନ୍ମ ହେଲା, ତାର ନା ହେଲା—ଲବଣ୍ୟବତୀ । କାବ୍ୟର ନାୟକ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନ୍ତୁ ଓ ନାୟିକା ଲବଣ୍ୟବତୀ, ଉଭୟଙ୍କର ପରିଶେଷରେ ମିଳନ ହେଲା । ମିଳନ ପରେ ବିଚ୍ଛେଦର ସୁନ୍ଦର ପାତ । “ଦୁଷ୍ଟ ସୁଲେମ କାଳକେୟଶରୀ ମେଲହୋଇ ସେ ସସପ୍ତକ ସଙ୍ଗ” ରୂପିମାନଙ୍କ ଯାଗ ନାଶ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାକୁ କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନ୍ତୁ ଯୋଗ୍ୟ—ଏହି କଥା ମହର୍ଷିମାନେ ଧ୍ୟାନ ବଳରେ ବୁଝି ପାରି ନିଶ୍ଚାସିକା ଚଣ୍ଡୀଙ୍କୁ “ସେଷିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନ୍ତୁ ହରିବାକୁ”, ତାହା ହେଲା । ସେ ଶୟନ-ମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରି ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ; ବିଜୟମଣ୍ଡଳ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲେ; ରାଜସିଂହାସନ ଅଭୋହଣ କରି ଅଦର୍ଶ ଶାସକର ପଦେୟ ଦେଲେ । ନାୟକନାୟିକା ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷରେ କାଳଯାପନ କଲେ ।

ଏହି କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବାଲ୍ୟବନ, ଯୌବନ, ପ୍ରେମପଥ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଶୂନ୍ୟ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ, ମାଳିନୀ ପ୍ରଭୃତି ଦୂତଦୂତାର ସମସ୍ତୋପକ ବ୍ୟବହାର କୁହୁନ ମନ୍ଦବଳରେ ବା ହଠାତ୍ତାନ୍ତ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵପ୍ନରେ ଦର୍ଶନ, ମିଳନ, ନଗରନଗରୀ ନଦୀପଥ, ଶତରୂପ, ମୃଗୟା ବର୍ଣ୍ଣନା; ସହରର ସହରର ଶ୍ରାବ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି, ବିଶ୍ଵ ବନ୍ଧୁ ଭାବ ଇତ୍ୟାଦିର ଚିତ୍ରଣ ଯେଉଁପରି ଶିଶୁରୁପସ୍ଥିତି ସେହିପରି ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ କବିତାରେ କବି ସୁଖାୟା ବ୍ୟତୀତ ପରଜାୟା ପ୍ରୀତିକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟ କାବ୍ୟ:—

ପ୍ରେମସୁଧାକ୍ଷର ବିଷୟ—କୁଶଳ ଦେଶର ରାଜା ଜାତଦେବଙ୍କ କୁମର ପୁରନ୍ଦର ଏଥିରେ ହୁଅନ୍ତି ନାୟକ । ନାୟିକା—ପ୍ରେମସୁଧାକ୍ଷର, କେରଳ ରାଜ୍ୟର ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପୁତ୍ରୀ । ବାଲିକା ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରେମସୁଧାକ୍ଷର ପୁରନ୍ଦରକୁ ବିବାହ କଲେ । “ଅତୁଷ୍ଟ ଅତୁଷ୍ଟରଜାକୁ ବିବାହ । ହେଲେହେଁ ଭୟବ ଆତ୍ମର ନ କହ ।” କେତେ ଦିନ ଅନ୍ତେ ପୁନର୍ବିବାହ ହେଲା, ବଦାପନା ବିଧାନ, ମଧୁଶଂଖା ଭୂଷିକା । “କାରଣ ବଶେ ବିଦେଶୀ ନରୀକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ନରେଶ୍ଵର ।”

ରାମଲୀଳା ମୂଳ—ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ବିଶ୍ଵାସୀ ସହୃଦ ଗମନ, ଶିବଧନୁ ଭଙ୍ଗ, ବିବାହ, ପଶୁରାମ ଭେଟ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟା ଆଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ଳୁପ୍ତ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଏଥିରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ପୁରାଣରେଖା—କୋଶଳ ନୃପତି କୁମାର ଏଥିର ନାୟକ । ନାୟିକା—“ଅଛି, ନୁହେଁ କୁଳେ ପଣ; ମନ୍ତ୍ରୀ କୁମାରୀ ସେ ।”

ଭାର୍ଗବୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା । ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ଗାନ୍ଧର୍ବମତେ ବିବାହବିଧାନ ବଢ଼ିଲା । ‘ଭାତବାଣୀ’ ମତେ କେତେ ମାସ ପରେ “କୁମର କଲ ପ୍ରବାସ ।” ପରେ ମିଳନ ।

ଅବନାରସତରଙ୍ଗ—

ସୀତା ଓ ରାମ ଉଭୟଙ୍କର “ରସବର୍ଣ୍ଣନ” “ମନ ଚିତ୍ତପର” ହେବାରୁ ଅବନାରସତରଙ୍ଗ ରଚନା କରାଗଲା । ପୂର୍ବଶେଖର ନାୟା କର୍ଣ୍ଣ ଛେଦନଠାରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଭିଷେକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ରାମାୟଣ ବୃତ୍ତନ୍ତ, ଶତରୂପ, ବନ ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ସହୃଦ ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ଅଛି ।

କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମାଲୋଚନା କରା ମନମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କହନ୍ତି—
* ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟଶଃ ଏକରୂପ ଅଟେ । ତାହା ନିମ୍ନମତେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ:—

* “The romantic stories of Bhanja are practically so uniform that it may be generalised by the following sketch. The story opens with the description of a beautiful girl attending on Parvati or Radha (Lakshmi) in Heaven. Some Prince occasionally a Rishi falls in love with her who returns his love. For this Parvati or Radha curses her to take birth as woman; but on her entreaty changes the curse of human life with the lover as her husband. The girl is born as a princess and the lover as a prince. The childhood and the youth is then described. One hears the other and falls in love. This gradually leads to marriage.”

ଅମରଧାମରେ ପାଟଣା ବା ରାଧା (ଲକ୍ଷ୍ମୀ) କୁ ସେବା କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ କୌଣସି ପରମା
ରୂପବତୀ ବାଳିକାର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କାବ୍ୟ ଆରବ୍ୟ ହୁଏ । କୌଣସି ରାଜପୁତ ବା ରାଜଶିଳ୍ପ ସହୃଦ ସେ
ପ୍ରେମାସକ୍ତ ହେଲେ ପାଟଣା ବା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଧାମରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ସାନ୍ତନୟ
ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ପ୍ରେମିକପ୍ରେମିନୀ ରାଜପୁତ ଓ ରାଜକନ୍ୟା ଭୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା ଓ
ହୌଦନାବସ୍ଥା ଯଥାସମୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହୁଏ । ଜଣେ ଅନ୍ୟର ରୂପ ଦେଖେ, ଶୁଣ ଶୁଣେ,
ପ୍ରେମାସକ୍ତ ହୁଏ, ପରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ପାଣିଗ୍ରହଣ ବିଧାନ ବଢେ ।

ରଚକଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ ମତ ସମୀଚୀନ ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉକ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଲବଣ୍ୟବତୀ କାବ୍ୟ
ପ୍ରତି କେବଳ ପ୍ରୟୁକ୍ତ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟ ପ୍ରତି ନୁହେଁ । ତାହା ହୁଏ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନ କଥା । ଯଦି—ଯେ
କୌଣସି କାବ୍ୟର ସକ୍ଷିପ୍ତବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ଲେଖକ ଓ ଲେଖାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଧରି ହୁଏ ନାହିଁ । କାଳଦାସ,
ସେବସିଂହର, ଦାନ୍ତେ, ପ୍ରଭୃତି ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟ, ନାଟକର ମର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏପରି ନଗ୍ନ ଭାବରେ
ମାତ୍ର ପଦରେ କୁହାଯାଇ ପାରିବ, କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ସନ୍ଦିଗ୍ଧତା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ମୌଳିକତା ଓ ମହନୀୟତା
ଉପଲବ୍ଧ କରି ହେବ ନାହିଁ ।

କାବ୍ୟ କବିତାର ରୂପ:—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପଦ୍ୟରେ ଲେଖାଯାଇଅଛି । ଛନ୍ଦୋବଳି
ପଦ୍ୟାବଳୀକୁ ପଦ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଜନ୍ମଦିନଙ୍କ ମତରେ କବିତା ହେଉଛି—ଛନ୍ଦୋବଳିବିଶିଷ୍ଟ ରଚନା ।
ଜନ୍ମସ୍ମୃତିଆର୍ତ୍ତମିଳଙ୍କ ମତରେ, ‘ନୈସର୍ଗିକ ପ୍ରେରଣା, ମୂର୍ତ୍ତିନାସମୂଳିତ ଭାବ ଭାଷାର ନାମ କବିତା ।’
କାହା କାହା ମତରେ (Poetry is music first, meaning afterwards.) ‘କବିତା ପ୍ରଥମେ
ସଙ୍ଗୀତମୟ ହେବା ଅବଶ୍ୟକ, ପରେ ଅର୍ଥ’ । ପୋପଙ୍କ ମତରେ * ‘ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସମସ୍ତ ଉପାଦାନର
ଉତ୍କର୍ଷିତ ରାତିରେ ଏକତ୍ରୀକରଣ ହେଉଛି କବିତା ।’ କାହା କାହା ମତରେ—ତାହା ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର
ସମାଲୋଚନା (A criticism of life) ମେକାଲେ କହନ୍ତି † —ବିଧିର ବିବିଧ ରଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତ
କରି ଯେଉଁପରି ଚନ୍ଦ୍ର ସମୁଦ୍ରରେ ଅଙ୍କନ କରି ରଙ୍ଗେ, ସେହିପରି ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଗରେ ଏପରି ଅଲେଖ୍ୟ
ଲିପିବଦ୍ଧ କରାଯିବ ଯେ ତାହା ଯେପରି କଲ୍ପନା ରାଜ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଅଲେଖ୍ୟରୂପେ ଗଣ୍ୟ-
ହେବ । ଏ ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା ଓ ଅଳଙ୍କାରପ୍ରୟୋଗରେ
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅନ୍ୟସାଧାରଣ ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର କବିତା କେତେକ ସମାଲୋଚକ-
ମାନଙ୍କ ଭୂତର ଅନୁକୂଳ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ସେମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲିଖନ ଶୃତିରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ
ହତାଶ ହୁଅନ୍ତି । ସେହିହେତୁ କାବ୍ୟ କବିତା କଥା ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା ଓ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ପର୍କରେ
କେତେକଜଣ ସୁନାମଧନୀ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିଙ୍କ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

ବିଶ୍ୱନାଥ କହନ୍ତି—

“ବାକ୍ୟଂ ରସାତ୍ମକଂ କାବ୍ୟମ୍” “ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଂ
ପ୍ରତିସ୍ୱରାସୋ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କଥା ବହୁଶ୍ରୁତକା,
ସ୍ମୃତି ଦୀର୍ଘ ମନୋହର ମାତ୍ରୋପାୟଃ । କବିତ୍ୱସ୍ୟ”

* “The ‘Rhythmic creation of beauty’—Pope

† “We mean the art of employing words in such a manner as to
produce an illusion on the imagination, the art of doing by means of
words. What the painter does by means of colour”—Macaulay.

ମହାକାବ୍ୟ :—ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟର ଏକତ୍ୱ (ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଶ୍ରିତ ହୋଇ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସାଧନ ନିଶ୍ଚୟ), ମହତ୍ତ୍ୱ (ସାମାନ୍ୟ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନ ହୋଇ ଲୋକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେବା); ଉପାଦେୟତ୍ୱ କିମ୍ବା ବୈରାଗ୍ୟମୟୀ ମନୋହାରୀତା (ଅଳ୍ପତ ବର୍ଣ୍ଣନାକୌଶଳ) ମହାକାବ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ବୋଲି ଗ୍ରୀସ୍ ଦାର୍ଶନିକ ଅରିଷ୍ଟଟଲ୍ ଜରୂପଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଆର୍ୟ୍ୟ ଦଣ୍ଡିଙ୍କ ମତରେ—ମହାକାବ୍ୟ ପ୍ରାୟମୁଖେ (୧) ବିଦ୍ୟାପଦ୍ମରଣ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତି ନମସ୍ତୁ ପ୍ରିୟଃ ଓ ବସ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ (୨) ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତ (୩) ଅନୁ୍ୟନ ଶିଂଶପର୍ବପମ୍ପୁଲିତ ହେବା ବିଧେୟ । ଏ ସମସ୍ତ ମହାକାବ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ବୈଦେହ୍ୟଶିଳାପ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱରୂପେ ଦେଖାଯାଏ । କାବ୍ୟର ପ୍ରାୟମୁଖେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ରହିଛି । ବିଷ୍ଣୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କର ପ୍ରବ ପ୍ରଦର୍ଶନ ହୋଇଅଛି । କାବ୍ୟର ନାୟକ ପ୍ରାୟ ଧୀରୋଦାତ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ବନ, ଉପବନ, ସରୋବର, ନଦୀ, ପର୍ବତ, ନଗର, ନଗରୀ, ଶତ୍ରୁରାଜ୍ୟ, ପ୍ରଦୋଷ, ପ୍ରଭାତ, ବିବାହ, ବିରାଜ, ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା, ମୃଗୟା, ସାମାଜିକ ଚଳ ପ୍ରଭୃତି ଚିତ୍ରକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଗାତରେ ଦିଆଯାଇଛି । ସୁନ୍ଦର ବୃତ୍ତମାନଙ୍କର ତମକାର ବିନ୍ୟାସ, ବିବିଧ ଅଳଙ୍କାରର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ହେତୁ କବିଙ୍କ ବୈଦେହ୍ୟଶିଳାପ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ଓ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ସୁନ୍ଦରୀରେ ମହାକାବ୍ୟର ଲକ୍ଷଣମାନ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ମହାକାବ୍ୟ :—ଶବ୍ଦ, ଅର୍ଥ, ଉଚ୍ଚ, ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରଭୃତି ଦଶବିଧ ମାର୍ଗରେ ଯେଉଁ କବି ନିୟତା, ସେହି ମହାକବି ଆସନର ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ରାଜଶେଖରଙ୍କ ମତ । ଉକ୍ତ ଦଶବିଧ ମାର୍ଗରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନିଜର ପ୍ରତିଭା ପ୍ରତିପାଦିତ କରି ଅଛନ୍ତି ।

* ଏହି ଶାବ୍ଦ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନୁପରଣ କରିନ୍ତି; Sing Heavenly Muse, etc. Milton.

ପ୍ରଭାବ

କବିସମାଜ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ କବିମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଶୀଳନ ନରି, ସେଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ଅଳଙ୍କାର ଯୋଜନା, ଗୁଣ, ବୃତ୍ତି, ରସ, ଗତି, ବର୍ଣ୍ଣନାବେଶବ୍ୟ, ଅସରନ୍ତ ଶବ୍ଦସମ୍ଭାର ପ୍ରଭୃତି ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଆୟତ୍ତ କରିଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତସାହିତ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ସେ ଗାଢ଼ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା, ତାହା ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରୁହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟ । ସେଥିରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ଗତି, ବୃତ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗର ମନୋହାରତା ଇତ୍ୟାଦି ଓକ୍ତିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କୃତକୃର ସହଜ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଓ କବିମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରତି ଥିବା ଅନାଦର ଦୂର କରିବାକୁ ସେ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଆଶାଘାତ ଯଶସୀ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି, କହୁବା ବାହୁଲ୍ୟ । ସେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଆଜ୍ଞାତସାରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟସଂସ୍କାର ଦ୍ଵାରା କପରି ପ୍ରସବିତ, ତାହା ସମାଲୋଚନାମାନେ ମୁହଁମୁହଁ ଅଲୋଚନା କରି ଆସୁଛନ୍ତି—

ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟ:— ଶନାଦ ୧୪—୧୭ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣୀତ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ରାମବିଜୟ, ନରସିଂହଙ୍କ ପଟ୍ଟମଳା, ଶିଶୁଶଙ୍କରଙ୍କ ଉଷାଭିଳାଷ, ଚନ୍ଦ୍ରପାଣିଙ୍କ କୃଷ୍ଣବିଳାସ, ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭଙ୍କ ରତ୍ନସମ୍ପନ୍ନା, କାର୍ତ୍ତିକଙ୍କ ରୁକ୍ମିଣୀବିଜୟ, ବନ୍ଧୁଦାସଙ୍କ ପ୍ରେମଲୋଚନା, ରଘୁନାଥ ଦତ୍ତଚନ୍ଦ୍ରନଙ୍କ ଲୀଳାବତୀ, ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଘୁନାଥବିଳାସ, ରତ୍ନସମ୍ପନ୍ନା, ଘନକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜଗମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥ, ରସକଲୋଳ, ଲୋକନାଥ ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ରସକଳା, ସଙ୍ଗୀତ ମୁଦ୍ରାଂ, ପଦ୍ମାବତୀ ପରଶୟ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟର ପ୍ରସାଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କର କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପଶ୍ୟୁଷ୍ଟ ହୁଏ । * (୧) “ଲବଣ୍ୟବତୀର ଶୋଭା ବର୍ଣ୍ଣନା, ଉପବନ, ବହାର ଓ ସରସୀକୃତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ସହଜ ରତ୍ନସମ୍ପନ୍ନର ସ୍ଥାନ, ସରସୀର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବିଶେଷ ସାମ୍ୟ ଅଛି । (୨) ଯୋଗିନୀ ଦ୍ଵାରା ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ନ ଓ ଲବଣ୍ୟବତୀର ମିଳନ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ନର ଦିବ୍ୟୋଧାନ ପରେ ଲବଣ୍ୟବତୀର ଦୁଃସ୍ଵବିଦାରନ ଖେଦ ଶିଶୁଶଙ୍କରଙ୍କ ଉଷାଭିଳାଷର ଉଷାର ଖେଦ ଅନୁରୂପ । (୩) ବୈଦେହ୍ୟଶିଳାସର କଥାବସ୍ତୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଦାଣ୍ଡ (ଜଗମୋହନ) ରାମାୟଣରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଲବଣ୍ୟବତୀର ୧୫ଶ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଯିନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ଦ୍ଵାରା ସେ ରାମଚରିତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ତାହା ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଅନୁରୂପ । (୪) ଲୀଳାବତୀର ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ଥିତିର ପ୍ରସାଦ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ, ସୁରଦ୍ରାପରଶୟ, ରସିକହାରାବଳୀରେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ଲୀଳାବତୀ କାବ୍ୟର ନାୟକ ଚନ୍ଦ୍ରପୀଠା— ଚନ୍ଦ୍ରପୀଠା ପିତାଙ୍କ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ନ, ଲବଣ୍ୟବତୀର ନାୟକର ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ—ବାଣଭଟ୍ଟଙ୍କର କାଦମ୍ବରୀ କାବ୍ୟର ପ୍ରସାଦ ଲୀଳାବତୀ ଓ ଲବଣ୍ୟବତୀରେ ପଶ୍ୟୁଷ୍ଟ ହୁଏ ।”

ପୂର୍ବ ବଂଶବର୍ତ୍ତକ ପ୍ରଭାବ—କବିଙ୍କ ବଂଶରେ ଏକାଧିକ କବି ଥିଲେ । ଗୁମୁସର ବଂଶୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜା ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (୩୮୦—୧୦୫୬) ‘ଶ୍ରବଣ’ ନାମରେ ଖଣିଏ କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ କାବ୍ୟଲେଖକ ସ୍ଵରୂପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଭଞ୍ଜବଂଶର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ-ଯୋଗ୍ୟ କବି ଦ୍ଵିଅନ୍ତ—ନିବିନ୍ଦ୍ୟ ଭଞ୍ଜ, ଦେଓ ଭଞ୍ଜ, ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜ, ପଦ୍ମନାଭ ଭଞ୍ଜ, ଫକିର ଭଞ୍ଜ,

ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ, ଘନ ଭଞ୍ଜ, ଯୁଗ ଭଞ୍ଜ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ । ଏମାନଙ୍କ ନାବ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଅପ୍ରକାଶିତ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ରଘୁନାଥବିଳାପ, ମଦନମଞ୍ଜରୀ, ରତ୍ନମଞ୍ଜରୀ ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରଭାବରେ ନିବିଡ଼ମ ଭଞ୍ଜଙ୍କ (ଖ୍ରୀ: ୧୫୮୮-୯୮) ‘କନକଲତା’ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଭାବବତୀ ପ୍ରଭାବରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧାଦି ପ୍ରଭାବତ ହେବା ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ:—ଓଡ଼ିଆ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଭାବତ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯଦାନନ୍ଦ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଯଦୁମଣି, ପଦ୍ମନାଭ ଦେବ, ଭୂପତି ଭଞ୍ଜ, ଭକ୍ତଚରଣ, ବଳଭଦ୍ର ଭୂମରବର, ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରଦ୍ଧ, ପ୍ରଧାନତଃ ସୁନାକ୍ଷଣୀ, ରସବତୀ, ପ୍ରେମଲଳା ଭଞ୍ଜୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିଖିତ ।*

ବିଦଗ୍ଧବିଜ୍ଞାନୀମଣିରେ ଭଞ୍ଜୀୟପ୍ରଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଯଥା:—

“ରସାତଳ ସ୍ଵର୍ଗ ମଞ୍ଚରେ ନାହିଁଟି ପ୍ରୀତି ସମାନ ପଦାର୍ଥ,
ରବ ପକ୍ଷ ମେ ଉଦେହେଲେ ଉତ୍ତମ ବଚନ ନୁହଇଟି ବ୍ୟର୍ଥ ।” (ର: ପ.)

“କହେ ସହ ଶୁଣ କିଶୋରୀମଣି ବଧୂରତନା ଲ ପ୍ରୀରତି ପୁଣି,
ଅବ୍ୟୟ ଅନ୍ୟ ନିତ୍ୟ ପଦାର୍ଥ । କେ ଜାଣିବ ପ୍ରୀତି ଶବଦ ଅର୍ଥ,
ଅଜିତ ଭଦ୍ରସ୍ତ୍ର, ବଳେ କରନ୍ତି ପୀରତି ଆଶ୍ରୟ ।

×

×

×

×

ଲୁଗା ଘୋଡ଼ା ନବମାତ ପୁଅର ପ୍ରତ୍ୟେକଲେ ପଥ ଚାଲିବାର,
ତହିଁକି କର ରହିବ ଶରୀର ତହିଁ ଅଧିକ ପ୍ରୀତି ପାଲିବାର
ନହୁଛି ଏତକ, ଦୂରୁ ଜହାର ପୀରତି ଶାନ୍ତିକ ।” (ବ: ଚ:)

ଅଭିମନ୍ୟୁ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା ମାଧ୍ୟର୍ଯ୍ୟରେ ଏତେଦୂରଯାଏ ମୁଖ୍ୟ ହେଉଥିଲେ ଯେ ସେ ନିଜେ କହନ୍ତି—“ଉପକନ୍ତ ପଦ ଅଭିମନ୍ୟୁ ମନ୍ତ୍ର, ପାସୋଟି ନ ଯିବ ଦନ୍ତ ଦନ୍ତ ।” କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଚୌପଞ୍ଚାଶ୍ରୁଷଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିଖିତ ।

ଆଧିକାର ସାହିତ୍ୟ-ସାମାଜ୍ୟର ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ସାଧନାଥ ସାୟଙ୍କ ଉଷା, ନନ୍ଦନେଶ୍ଵରୀ, ପାବତୀ, ଯଯାତି, ମହାଯାତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ପାଠକେ ଭଞ୍ଜୀୟ ପ୍ରଭାବ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ଯଥା:—

*... Of the early poetical works of the author—
Sulakhana, Rasabati, Premakala, are love stories composed in
imitation of Upendra Bhanja's romances” (Mazumdar).

ଉ— “ଚେତ ଚତୁର୍ଥ ଗୁଣିଲ ନିଶିନାଶେ ପାଶେ ନାହିଁ ଦବ୍ୟ ଚତୁର୍ଥ”
ଗ୍ର: ୧୨, ଲ: ବ: ।

“ବାଣସୁତା ସ୍ବପ୍ନ ଫୁଲ ସଙ୍ଗେ ମାତ ନାନାରଙ୍ଗେ ପ୍ରେମୋତ୍ତାପେ,
ଚେତ ଚତୁର୍ଥ ସେ ଫୁଲରତନକୁ ଅଣାଇଲ ନିଜ ପାଶେ ।” (ଯଯାତି) ରା: ରାସ୍ ।

ଉ— “ଫଲ୍‌ଗୁ ସରିତ ବିଚିତ୍ର, ବିଦାରିଲେ ତାର ଗାନ୍ଧି ।
ମୟା ସହ ସୁଜ୍ଜନଳ, ଜାତ ତତ୍ତ୍ବଳ ଯେ ।” (କୋ: ବ୍ର: ସୁ:) ।

“ଗୟାକ୍ଷେପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଗୟାସୁର ଶିରେ,
ଯହିଁ ବହେ ଅନ୍ତଃସଲିଳା ତଟିନୀ,
ଫଲ୍‌ଗୁନୟା.. : ...” (ମହାଯାହା) ରା: ରାସ୍ ।

ଉ— “ବାରିଦେ ବାରିଦମେଳ ହେଲ ପ୍ରାୟ ରୁଷ ରାକ୍ଷସଙ୍କ ଦୁହ
ବରଷେନେ ତହିଁ ଉପଳ, କେ କରେ ଆୟୁଧେ କୁଳିଣ ଭେଦ;
ସେ ବେନ, ବିଜଗନ୍ତ ତହିଁ ଘୋର ଧ୍ବଜ
ବ୍ରହ୍ମରୁ ଜଳଧାରା ଦାନ ।” ଗ୍ର: ୪୪, ୧୧ ବେ: ବ: ।

“ପ୍ରଳୟ ଜମୁତ ଯେହ୍ନେ ପୁଣିକରମ୍ଭଦେ
ପ୍ରଭାସ୍ତନ ପୃଷ୍ଠେ ନରେ ବେଗେ ଉଡ଼ି ଆସି
ବେନ ଅତୁ ବେନ ବାରେ ପଡ଼ନ୍ତି ବେନଏ ।” (ମହାଯାହା) ରା: ରାସ୍ ।

ଉ— “ବସିଲେ ତରଣୀ ଅଙ୍କେ ଗୁପ୍ତାପରା ହୋଇ ।
ବିରାଜିବା ପୁଷ୍ପର ଗମନେ ସେ ଯୋଗାଇ ଯେ ।
ବିଖ୍ୟାତ ଉତ୍ତମ ନାମ ଯୁକ୍ତ ତରଳରେ,
ବ୍ୟଗ୍ରବନ୍ତ ଗତ କରେ ନିଶି ଦବସରେ ଯେ ।
ବାଚ ରଞ୍ଜୁମାନ କୁର୍ମ ଶିଖାଜନ ଯୋଗେ,
ବେନ ରୋଧେ (ଘରରେ) ମୃଗମୁଗୀ ନରନାଶ ଦେଖେ ଯେ ।”
ପ: ୭୩, ଗ୍ର: ୪, ବେ: ବ: ।

“ରଙ୍ଗେ ଆଲୋକିଣ ବଳାଙ୍ଗୀ-ତରଙ୍ଗ କ୍ଷେପଣୀ ତଳେ,
ବେନ ଘରେ ଶ୍ୟାମ ପାଦପ ବଲ୍ଲଭ ଯାଏଁ ତକ୍ଷଣେ । ଇତ୍ୟାଦି । (ଉଷା) ରା: ରାସ୍ ।

ଉ— “ଦେନିଶ ତରଙ୍ଗ ବଧୁ ସହଚର ପରି ପରିବାରୀ ପ୍ରବେଶ ।

× × × ×

ଫୁଲମୁଖା ଖୋସି ହସିବାର ଗୁଣି ସଖୀଏ ସାଜିଲେ ଢୁଗିତ । ଗ୍ର: ୫, ଲ: ବ: ।

“କଳୀ ନଳୀ-କୋଷ-ମୁଠାଞ୍ଜୁଟ କରି ପଲ୍ଲବ-କର ପ୍ରଭୁରିଲେ
ମକରନ୍ତ ଗଜ-ପିତଳା ପରାଗ ଫୁଲ ଅବିରତେ ଖେଳିଲେ ।” ଗ୍ର: ୨, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଏହାପରେ ପୁଣି ଦୋଳଚଢ଼ାର ଲାଗି ଆଜି ଗହଳ,
ଫୁଲ ବଞ୍ଚେଇବେ ସବାଜି ଗହଳ ବହରନ୍ତି ପୁରାଦଳ ।

× × × ×

ନବତରୁଣୀଙ୍କ ଅମଳ କପୋଳ ଅଧୁନ ଗୁଲକି ଘାତେ । ଗହଳାଦ ।

(ପାବଣୀ) ଗ: ଗପ୍ତ ।

ରାଧାନାଥ ଗପ୍ତ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଭୂଲ୍ୟ ଭଣ୍ଡାୟ କବିତାମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ଏବଂ ପ୍ରସ୍ତବିତ ହୋଇ କହନ୍ତି—“କାହିଁ ସେହି କାହିଁ ମୁହଁ ଅନୁସନ୍ଧାନ ।” ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଉକ୍ତ ପ୍ରସର କବି ସ୍ବରୂପ ସ୍ଥାନାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୋଡ଼େଟିଏ ପରି ନିମ୍ନତା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ମାନବକତାର ବିକାଶ ଦର୍ଶିଥିବା ହୃଦୟରୁ ସାଧାରଣତଃ ଏହିପରି ପଦେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ସେ କୌଣସି କବି ଉକ୍ତ କୋଟୀର କବି ହୁଅନ୍ତି ମଧ୍ୟ, ସମସାମୟିକ ବା ପ୍ରାଚୀନ ବିଶ୍ବାତ କବିଙ୍କ କବିତାରେ ପ୍ରସ୍ତବିତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ିକ ଲୋକରେ ପଠିତ, ଆଦୃତ, ସେହି ଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଶବ୍ଦ, ସଙ୍ଗୀତ, ଆଦର୍ଶ ଚରଣରେ ପାଠକ ମୁଗ୍ଧ ଓ ପ୍ରସ୍ତବିତ ହେବା ସ୍ବାଭାବିକ । ତଦ୍ବାସ୍ତବ କାହାର ଲେଖାରେ ବା ଆକୃଷ୍ଟମାନରେ ହାନି ଘଟେ ନାହିଁ ।

‘ଉଷା’ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ରାଧାନାଥ ଗପ୍ତ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଶବ୍ଦସୋଜନା, ବିଷୟବସ୍ତୁ, ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁଭୂଲ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀ: ୧୮୯୩ରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ବିଜୁଳିରେ ଦେଖା ଦେଇଥିବା ବୈଦିକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସୁଶିକ୍ଷା ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାଲେଶ୍ବରରୁ ପ୍ରକାଶିତ “ନବସମ୍ବାଦ”ରେ ସେ ପ୍ରସ୍ତବ କରିଥିଲେ—“ସେ ସ୍ବୟଂ ମଧ୍ୟ ଭଞ୍ଜ କବିଙ୍କର ଜନେକ ଭକ୍ତ ।” ରାଧାନାଥ ଗପ୍ତଙ୍କ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରତି କିପରି ଅସାଧାରଣ ସମ୍ମାନ ଓ ଦୃଢ଼ଭକ୍ତି ଥିଲା ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ବଙ୍ଗଳା କବିତାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ:—

“ମାଳକଣ୍ଠାନ୍ତଳ ନିମନ୍ତାୟ ଶକ୍ତିଧର,
ତେ ଦଶ ବଲେରଶିଳ ସେନାନୀ ଭାଇସେ ।
ବହୁ ଜଷ୍ଟ ସଦ୍ୟ କଳ ରଣ ଘୋରତର,
ପାଇଲ ଅସ୍ତ୍ରସ୍ତ୍ର ଯଶଃ ତାରକେ ବଧୁସେ ।
ହେ ମାଳଜଣ୍ଡନନ ନୃପିନୁଲ ଧନ !
ତୁମି ଓ ତେମନ୍ତ ଶୂର ! ସୁନିବମଣ୍ଡଲେ,
ଦ୍ରଷ୍ଟେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ କବି ନିଜ ବାହୁ ବଳେ ।
ନାଶିଲ ଉକ୍ତଳ ନିନ୍ଦା ଉକ୍ତଳଭୂଷଣ ।
ଧନ୍ୟ ରାଜକବି ତୁମି ! ଜନମ ସୁଖଶେ,
ପ୍ରହରଲ ଏ ପ୍ରଦେଶେ ହେ କବୀନ୍ଦ୍ର ମଣି !
ସୁସଗଣୀ ସୁସମୟେ ସରସ ଲେଖନୀ,
ଧରଲ ଉପେନ୍ଦ୍ର ! ମଣି ସେ ଗୁରୁଭୂଷଣେ ।
ସାଜାସୁଜ୍ଜ ବୈଦେହୀଣେ ହେ ନବରତନ,
ତୋମା ବିନା ସାଧ୍ୟ କାର ସାଜାୟ ଏମନ ।”

ଗ: ଗପ୍ତ

ଐତିହାସିକମାନେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ:—ଓଡ଼ିଶା, ଶିଳ୍ପ ନୈପୁଣ୍ୟରେ ଜଗତକୁ ଯେପରି ପ୍ରମୁଖତା କରେ, ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟ ଓ ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ସାହିତ୍ୟ ଝଙ୍କାରରେ ଓଡ଼ିଶାର ବନପତ୍ର, ପତ୍ନୀପାଟଣା ଝଙ୍କାରତ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ତାହା ଓଡ଼ିଶାର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କଲା, ସତନାପୁଷ୍ପ ଓଡ଼ିଶାର ତଥ୍ୟସମୃଦ୍ଧ କରି ଇତିହାସ ଲେଖିବା ଭାବ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସଜାଗତ ହେଲା । ପରେ ପରେ ହଂସର ସାହେବ କହନ୍ତି— “Upendra Bhanja, a Raja of Ghumsur, and the most eminent of all Oriya poets, lived 300 years ago”. (Hunter’s Orissa VII P. 209) ଗୁମ୍ଫୁସରର ଜଣେ ରାଜା (ରାଜା ନୁହନ୍ତି, ରାଜବଂଶୀ) ପୁଣି ଓଡ଼ିଆ କବିକୁଳସମ୍ରାଟ—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ତନୁ ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ।

(Biswanath Das, kavi, alias Purusotham Biswanath Khuntiya lived 300 years ago, a writer of great celebrity, and author of the Bichitra Ramayana). (Hunter’s History of Orissa, P. 201)

ଚିତ୍ତେ ରାମାୟଣ କବି ବଂଶନାଥ ତନୁ ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ବୋଲି ପୁଣି ହଂସର କହନ୍ତି । ୯ ମୁଖ୍ୟତ୍ଵ ରଥ କହନ୍ତି—“ଚିତ୍ତେ ରାମାୟଣ ଲେଖକରେ ଯେତେ ସୁପରିଚିତ ହେଉ, ତାହାକୁ ପାଠକଲେ କେତେକ ସ୍ଥଳରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏହା ଭଞ୍ଜ କବିଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାବ୍ୟ ‘ବୈଦେହୀଶବିଳାସ’ ପରେ ରଚିତ । ବୈଦେହୀଶବିଳାସ, ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ମହାକାବ୍ୟ ଏବଂ ସାଧାରଣ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ଥିବାରୁ କବି ବଂଶନାଥ ସାଧାରଣବୋଧ ପରଳ ଭାଷାରେ ବିବିଧ ସ୍ଥଳ ବୃତ୍ତରେ ଚିତ୍ତେ ଏହି ରାମାୟଣକୁ ରଚନା କରିଥିଲେ ।”

ବମ୍ଫ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ହୋଇ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପ୍ରକୃତର ଲଲାସ୍ଥଳୀ ବଂଶାଳ ଗୁମ୍ଫୁସର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଯଥାର୍ଥ କଥା କହୁଛି । ସମ୍ପ୍ରତି ମନେକରି କହନ୍ତି— (“Gumsoor... even to the present day, is celebrated as the home of purest from of the [language.]”) ଆଜିଦିନ ସୁଦ୍ଧା ଗୁମ୍ଫୁସର ବଂଶୁତ ଭାଷାରେ ପବିତ୍ରପୀଠ ସ୍ଥରୂପ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ଆଦମ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପ୍ରସବ

ଗୁମୁସରର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପ୍ରଧାନତଃ ଆଦମ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଶତ ମତ, ଆସୁର ବ୍ୟବହାର, ଶିକାର ଗଳଭୂତି, ଚନ୍ଦ୍ର ମନ୍ଦ୍ର, ଚେରମୂଳ ଔଷଧ, ଦେଶପୁଳା, ମେଶଆବଳି ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ ୧୦ ଓ ୨୩ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ସମସ୍ତ ସମାସୁର ଲବ୍ଧ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ଦେଖିଥିବାରୁ, ତାହାର ପ୍ରସ୍ତବ କବିଙ୍କ ପ୍ରହ୍ଲାଦରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦେଖାଯିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କେତେକ ସ୍ଥଳରୁ କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାନ ଏଥିରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହେଲା:—

“ଶବରପତ୍ନୀ କି ଉତ୍ସବର ଯଥା ପରେତର୍ପିତ କିଙ୍କର ଭୂଷାବୟୁଟି ଗୁଞ୍ଜନିକର ମଧୁରେ ମଧୁ ଯେ, ମନ୍ତ୍ରର ପଡ଼ି ଧଳି ଉଡ଼ାଇ ଗଲେ ସେ ପଶୁପଦ ଗୋଡ଼ାଇ ଧମନ ଗୁପେ କାଣ୍ଡ ବଡ଼ାଇ ଟାଙ୍ଗି ଗୁଞ୍ଜିତ ଯେ । ବ୍ୟାଧେ ବହୁଣ ନଳ ତାଳ ତାଟିକି ଯେ, ନଳିଆଳରେ ଘେନି ଅଠାକାଠିକି ଯେ ।” ଲବ: ଶ୍ରୁ: ୨୪ ।

“ବଳିସଦୃ ପକ୍ୱଣ ପ୍ରାୟୁକ କଲ ଯେ । ବାଳୁ ଟମନ ତାଙ୍କୁ ଟମନ ଦେଲ ଯେ । ବସିଲେ ଲୁଣି ଯେ ମତ ଭର ନାଗେଶବର ଗୋପୀ ସ୍ଥାନର ମଣି ଦହଡ଼ ଦେଖାଇବାର ସମ୍ପଦ ହେଲ ଯେ ।”

ଶ୍ରୁ: ୧, ବୈ: ବ: ।

“କେରଲଭବେ କେରଲ ମାୟା ହୋଇବ”... ଶ୍ରୁ: ୮, ଲବ: ବ: ।

“ବ୍ୟାଜ ଏ ଶବର ପ୍ରାୟେ କୁଠାରେ ତ ବନ୍ଧ । ବୃତ୍ତି କରନ୍ତ ସମଧ ବିକ୍ରୟ କି କହ ହେ ।”

ଶ୍ରୁ: ୧୭, ବୈ: ବ: ।

“ଉଚ୍ଚାଟ ମନ୍ତ୍ରଧୂଳିକି ପ-ାଇ ସେ ଯୁବା, ଚିତ୍ତ ଧରି ପଶନ୍ତରେ ବାନ୍ଧନେଲ କିବା ଯେ ।”

ଲବ: ବ: ।

“ଉତ୍ତନ-ଦୁଷ୍ଟେ କେରଳ କି ରାଜେ”..... ଶ୍ରୁ: ୧, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଶ୍ରୀମହାପ୍ରସାଦ-ଗଦ ପଦ ଘଣ୍ଟାଘୋଷ, ଭକ୍ଷଣେ ଶ୍ରବଣେ ଯେ ଜଳିବିଷ ବିଷ ନାଶ ହେ ।”

ଶ୍ରୁ ୧, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଭ୍ରମ ହେବାରୁ ତାହାର ଆହାର ଏ ଦରହାର ନ କରନ୍ତି ମୋପରିକି ବ୍ୟାଧି ପ୍ରଭୁର । ଜାଙ୍ଗଲି କେ ଦେଇ କପଦି, ବୋଲିବ ବୁଲି ଆଶନ୍ତୁ ଆନ ସମ୍ପାଦ ।” ର: ହା: ।

“ଭବ୍ୟ ବଶିକରଣ ବୋଲନ୍ତି ସଂସାର । କି ମନ୍ତ୍ର କି ମଣି କେଉଁ ଔଷଧ ସାର । ପରୁରନ୍ତି କେ ଉପାଦୀ । ଘେନିଥାନ୍ତି ତାହା ଚତୁରସ ବେଳ ପାଇ...” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଶତ୍ରୁଗ ସାଧନେ ଦୃଢ଼ ଭ୍ରମ କର କେ କାହାକୁ ପୀଡ଼ା କରିବ, ଏବେ ଜାଣିମା ବଳିଷ୍ଠେ ପଡ଼ିବ କି ଦଶା ।” ଶ୍ରୁ: ୪, ପ୍ରେ: ସୁ: ।

“ତତ୍ତ୍ୱର ତତ୍ତ୍ୱର ତର୍କ ଭାବଲେ କି ହେବ । କାମ-ପ୍ରେତ-ବିକା ମନ୍ତ୍ର ଲେଖ
କେବା ଦେବ ସେ ।” ଶ୍ରୀ ୫, କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।

“ବ୍ୟାଘ୍ରବର ଶବର ମାରନ୍ତି ଗୁଳି ଯୋଗେ ସେ ।” ଶ୍ରୀ ୮, ବୈ: ବ: ।

“ସର୍ପଭୃଣ୍ଡିକ ବଜାଇ ତାକି ଖୋଲାଇ ସର୍ପ ମନ୍ତ୍ରକୁ ତାକି ମର୍କଟ ନାଟ ନାହିଁ କୁହୁଣୀ
ଜଗଜ୍ଜନ୍ତ୍ର ସେ ।” ଶ୍ରୀ ୭, ସୁ: ପ: ।

“ସେ ବିଷେ ଘାରି ହେଉଛି ପଦ ନ ମାନଇ ।” ଶ୍ରୀ ୯, କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।
ବରଦତ୍ତ ସର୍ପ ପରି, ଭୂମ୍ଭ ରସ ଗଦ ପ୍ରାୟେ ଏଥୁ ପାରେ ତାରି ।” ଶ୍ରୀ ୫, ପ୍ରେ: ସୁ: ।

“ବିବର ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀରେ ଥିଲେ ମୁନିନାଗ, ବଜାଇ ସପ୍ତଜ୍ଞ ନାଗେଶ୍ୱର ବାଦ୍ୟ ବେଗ ସେ ।
ବିଭେଦିତ କୃତ ଚିତ୍ତ ରସଗୀତ ଗୀତ । ବିଧୁରୁଣ୍ଡି ମନ୍ତ୍ରଧୂଳି ପକାଇ ପକାଇ ସେ ।” ଶ୍ରୀ ୮, ବୈ: ବ: ।

“ଶ୍ରୀନଗରେଶ୍ୱର ନଗରେ ନଗରେ ଶବରଗତିକ ରଚି ସେ ।” ଶ୍ରୀ ୩, କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।
“ଶବର ଶବରମାନେ ସେ ବିଲସନ୍ତ ସାନୁରେ...” ଶ୍ରୀ ୫, ସୁ: ପ: ।
“ନବଚଣ୍ଡୀ ଅର୍ଚ୍ଚନ ଅରମ୍ଭରେ । ପଶୁ ଭାବନା ନଶିଛି ଆମ୍ଭରେ ।” କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।

“ବଢ଼ାଇଲ ବେଗେ ଚଣ୍ଡୀ ପଦ ଜାଣି ପଶୁ ଖଣ୍ଡି ରକ୍ତ ପାନ ପାନବୋଲେ ଓଷ୍ଠ ରଞ୍ଜନ ।”
ଶ୍ରୀ ୫, ବୈ: ବ: ।

“ବିପ୍ରେ ଇନ୍ଦ୍ରନ ଦେଶମନ୍ତେ ପୁଜିଲେ ସେ ଯଥା ନ କହେ କଥା । ବରଦ ଦୋଇଲ ପ୍ରାୟ
ସୁପନରେ ବୀ ନ ଟେକିଲ ମଥା ।” ଶ୍ରୀ ୭, ବୈ: ବ: ।

“ବିଷବୈଦ୍ୟ ପଦ ନ ମାଂସ ପ୍ରାୟ...” ଶ୍ରୀ ୭, ବୈ: ବ: ।
“ବାତାୟୁ ଡାଳ ଘଣ୍ଟୀରେ ବଣ ପରକାର ସେ ।” ଶ୍ରୀ ୮, ବୈ: ବ: ।
“ଇନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିପତି । ବିଭୂଧ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଚ୍ଛେଦ ଜାଣିଲେ ।” ଲ: ବ: ।

“ବଡ଼ ସୁକୁଷ୍ମ ଶବର । ବୁଲଣ ଦିବା ଶବନ । ବୃହେ ରମାଳ ଆସାଦୁଁ ବାଛଇ ସାଦୁ ସେ ।”
ପୃ ୨୮, ବୈ: ବ: ।

ଶବ୍ଦପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାର

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ କବିଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଅନୁସରଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ଓକ୍ତା ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ନୃତ୍ୟରୂପ ସହଜ ବ୍ୟବହାର କରି ଅଛନ୍ତି । ଯାହା ସେଥିରେ ନାହିଁ ପୁଣି ଯାହା ପୃଥକର ଯେ କୌଣସି ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ସଂଖ୍ୟାତାତ ତଦ୍ୱୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାନ ସେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ବିଶାଳ-କାବ୍ୟ-କଳେବର ଗର୍ଭରେ ଉଦ୍ଭବ କରି ବିଚକ୍ଷଣ ପାଠକମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଆକର୍ଷଣ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି । ଭଞ୍ଜ-ସାହଚର୍ଯ୍ୟ-ସମୂହ ଗର୍ଭରୁ ସମସ୍ତ ତମଜାତୋ-ରହି ଆହରଣ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ; ନମୁନା ସ୍ୱରୂପ ଅସଂଖ୍ୟ କିନ୍ତୁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଦେଲୁ ।

ବହୁ ଅର୍ଥ—

ବନ୍ଦର ଘାନବାନ୍ଧବ ହରି ଯେ ତମ ରକ୍ତ ଶକ୍ତିନକାଶ
ସଦା କମଳାନନ୍ଦ ବିସ୍ତାରି ସ୍ଵଭାବେ ଭିନ ଯେ,
ବିଭୁ ଅନନ୍ତ ଅଙ୍କବିହାସ କରି ପ୍ରତାପ ଯାର ସଞ୍ଚରି
ଜଗାତରଙ୍କ ଉତ୍ତାପ ହରି ପୁଣେ ସୁମନ ଯେ ।
ବଜ୍ରନତେୟ ଯାହା ଅଗ୍ରତେ ସ୍ଥିତି ଯେ,
ବଜ୍ରକୃଷ୍ଣ-ପକ୍ଷନ-ଲୋକ ଚୋଷିତ ଯେ ।
ବିକାଶ ଅଶ୍ରୁତି ମଣ୍ଡଳେ ସିଂହଭାବରେ ଶୌରୀତ କାଳେ,
ଭବେ ତରଣି ହୋଇ ମଞ୍ଜୁଳେ ଗିରି ଉଦ୍ଭିତ ଯେ ।

ବୈ: ବି: (୧ ଅର୍ଥ) ।

ଏଥିରେ କରି ବିଷ୍ଣୁ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରିଅଛନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକ ଅର୍ଥ ହୁଏ, ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅର୍ଥ ହୁଏ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ—“ଯେ ଅଜ୍ଞାନଗୁଣି ନାଶ କରନ୍ତି, ସର୍ବଦା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରନ୍ତି, ପ୍ରକୃତରେ ଜଗତରେ ସାମୀ, ଶେଷଦେବଙ୍କର ଅଙ୍କରେ ଶୟନ କରନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କର ସର୍ବତୋବିସ୍ତାରି ବାହୁବଳ ଶାସକର ଗର୍ବ ଗର୍ବ କରୁଅଛୁ, ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଯାହାଙ୍କ ଆଗରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ଦେବତାମାନେ ଯାହାଙ୍କୁ ସେବା କରନ୍ତି, ଯେ ବୈକୁଣ୍ଠବିବାସୀ ଓ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦଦାୟୀ, ସତଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ବ୍ୟାପି ରହୁଛନ୍ତି, ଏକ ସମୟରେ ନୃସିଂହରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲେ, ସଂସାରସାଗରର ନୌକାସ୍ୱରୂପ, ଜାଳାତଳରେ ଜଗନ୍ନାଥରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ, ସେହି ଘାନବାନ୍ଧବ ଜଗତକୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।”

ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ—“ଯେ ଅଜ୍ଞାନର ନାଶ କରନ୍ତି, ପଦ୍ମର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରନ୍ତି, ଭିନ ବୋଲି ଯାହାଙ୍କର ନାମ, ଅନନ୍ତ ଆକାଶରେ ଯେ ବିହାର କରନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କର କରଣ ସର୍ବତ୍ର ସ୍ୱରୂପ କରି ପେତକମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ଦୂର କରେ, ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯାହାଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି, ଅରୁଣ ଯାହାଙ୍କ ଆଗରେ ସାରଥ୍ୟରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ, ଇନ୍ଦ୍ର ଯାହାଙ୍କର ସହାୟ, ଯେ ଲୋକ ପୁଞ୍ଜୀ, ଗୋଲକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି, ସମୟରେ ସିଂହ ରାଶିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି, ‘ତରଣି’ ବୋଲି ଯାହାଙ୍କର ନାମ ଯେ ଉଦୟା-ଚଳରେ ମନୋହରଭାବେ ଉଦ୍ଭିତ ହୁଅନ୍ତି, ସେହି ଦବସବନ୍ଧୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।”

୨ୟ —“କୟ କୟ କୟ ରାମ ଜନନ ସୁଖଦ.....” ଭଜାଉ । (ରାମ, ପରଶୁରାମ, ବଳରାମଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ, (୩ ଅର୍ଥ) ଗ୍ରା, ଲା: ବ: । ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି ।)

୩ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—“ସପ୍ତବିଂଶ ପଦେ ଗୁଡ଼ ଶେଷକରି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କୃପନ୍ତ । ସୁଖରେ ଭାବିତ ରାମ, ରାମ, ରାମ ଅନନ୍ତରୂପଣ ସଦୃଶର୍ତ୍ତ ।”

ପ ୨୭, ଗ୍ରା, ସୁ: ପ: । (୩ ଅର୍ଥ) ।

୪ର୍ଥ—“ସରଳହୃଦୟ ମୁଖ କେଶ ଅଧରକୁ..... ।” ପଞ୍ଚ, ଗ୍ରା, ସୁ: ପ: (୩ ଅର୍ଥ) ।

୫ମ—“ଆସାର ସପନ କାଳ ହୋଇ ଉଦୟ ।

ଅସିତ ପରବଳକୁ ଦରଶନୟ ।” ଗ୍ରା, କୋ: କ୍ର: ସୁ: ପ: (୩ ଅର୍ଥ) ।

ଏହିପରି ପଞ୍ଚବିଂଶ ଗୁଡ଼ ଚୁଲ୍ଲ କେଶା ପୃଥକ ପାଠ୍ୟରେ ବରଳ । ପ୍ରଥମ ରାତିଶୀ ହେବ ଚିନ୍ତାଦେଶାନ୍ତ, ବର୍ଣ୍ଣାବଳୀକୁ ବୁଝାଇବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦରୁ ୧ମ ଓ ୨ୟ ଅକ୍ଷର ଦ୍ଵାରା ଗାନ୍ କଲେ ରାଗ ଯଥାକ୍ରମେ କାଫ, କାମୋଦୀ, ମାଳବରାଜ ହେବ । ଶୀତ ଓ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରୂପକୁ ବୁଝାଇବ । ଗୁଡ଼ଟି ୩୦ ପଦ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ; ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ୟରେ ଏହି ଚମକାରିତା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଛି ।

ଅର୍ଥ:—(୧) ଆସାର (ଆରାବୁଦ୍ଧି, ଦ୍ଵାରା ସପନ (ନିବିଡ଼) କାଳ (ବର୍ଣ୍ଣାସମୟ) ଉଦୟ ହୋଇ ଅସିତ (କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ) ପ୍ରବଳ ହେବାକୁ ଦରଶନୟ (ଦର୍ଶ = ଅନାବାସ୍ୟା ପରି ଅନ୍ଧକାରମୟ) ହେଲା ।

(୨) ସାରସପନ (ରସମ୍ଭ = ପଦ୍ମନାଶକ) ଉଦୟ ହୋଇ ଶୀତ ପ୍ରବଳ ହେଲା ।
(ଦର = ଶଙ୍ଖ) କାଳରପଡ଼ି ଶଙ୍ଖ ପ୍ରାୟ ହେଲା ।

(୩) ରସମ୍ଭ = ଜଳନାଶକ

ତପର = ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବଳରୁ ଦର (ଉୟ)ର ସମୟ ହେଲା ।

୬ଷ୍ଠ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ— “ସୁବଳ, ଶଇଳ, ସ୍ଵର୍ଗ ଅରଣ୍ୟ ପରସ୍ପେ ।

ସେ ରାମ ହର ବିଳାସେ ଅତି ଶୋଭା ପାଏ ସେ ।”

ସୁ: ପ: । (୪ ଅର୍ଥ) ।

୭ମ— “ସୁସମ ସୁଷ୍ପରେ ସକଳ ଲୋକ ଆନନ୍ଦ କର ।

ସେ ବିଷ୍ଣୁ ଚରଣେ ଶରଣ ଉପକଳ୍ପ ଭଞ୍ଜର ।

ସିନ୍ଧୁ ଉତ୍ତରବ ଗଣେଶ ଗଙ୍ଗା ବହୁଣ ଚନ୍ଦ୍ର ।

ସନତକୁମାର ପୃଥ୍ଵୀ ଦେବ ନବଅର୍ଥ ଏ ପଦ ।”

ଗ୍ରା, ପ ୨୦, ସୁ: ପ: (୪ ଅର୍ଥ) ।

ନବଜ୍ଞ ଅଧିକାରୀ ଗୁଡ଼ରେ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥବୋଧକ ପଦ, ଗୁଡ଼ ଦେଖାଯାଏ ।

ଚମକାର ଶବ୍ଦଯୋଜନା:—

“ଭେଟେ ନବ ଗୀତ ନବ ଯେବେ
ପ୍ରାନ୍ତସମ୍ପଦ, ଶୃଙ୍ଗାର, ଗୋ ମୁଖରେ ।”

“ଦର ତ ସୁନ୍ଦର ଧୀର ପଶ୍ୟ ସାର ।
ସାର ସାଧୁ ନରକର ଏ ସଂସାର । । ।
ସାର ସାର ଜିତ ଗତି ଦେକୁ ମାର ।
ମାର ପର ପତି ଅତି ସୁକୁ ମାର ।” । ୧ । ଗ୍ର ୭, ଲ: ବ: ।

ଏହା ବନ୍ଦୀର ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧୁ ପ୍ରତି ପ୍ରଶସ୍ତି ଗୀତ । ଏହା ୮, ୧ ପଦରେ ପ୍ରାନ୍ତ ସମ୍ପଦ, ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ଗୋମୁଖର ରଖାଯାଇଛି । ୧ମ ଧାଡ଼ିର ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର ସହଚ ଯୁର ଯୁ ଅକ୍ଷର; ୧ମର ୩ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ସହଚ ଯୁର ଅର୍ଥ; ସେହିପରି ଯୁର ୧ମ ବର୍ଣ୍ଣ ସହଚ ୧ମର ଯୁ ଅକ୍ଷର ମିଳାଇ ପଢ଼ିଲେ ଗୋମୁଖ-ପ୍ରତି ହେବ ।

୧ମ ଧାଡ଼ିର ଅର୍ଥ—ଭୟ ସମୁଦକୁ ଭୁଲେ ନରଣ ନର ପାର । ଭୁଲେ ପଶ୍ଚିତ ।
୨ୟର ଅର୍ଥ—ଏ ସଂସାରେ ଭୁଲେ ସାର ଅଟ । ଭୁଲେ ସାଧୁକହୁଅ ଅଟ ।
୩ୟର ଅର୍ଥ—ଭୁଲେ ହସର ଗତିକୁ ଜିଣିଛି । ଭୁଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଅଟ ।
୪ର୍ଥର ଅର୍ଥ—ଭୁଲେ ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ।

ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—“ହେମ-ସାରଙ୍ଗର ଲଳା ଅଶ୍ଵାତ୍ତର ଶୁଣିବେ ସୁରଞ୍ଜନ ହେ ।”
ହେଲ, ମନ୍ତ୍ରୀ, ସାର, ରଙ୍ଗ—ନମ୍ମ ପାଦରେ ଅର୍ଥ କରାଯାଇଛି ।

“ଅନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ତେଜ ନୃପକ ମୁଖକୁ ଚାହିଁ ମହିଳା ଉଚ୍ଚାର ହେ ।
ଦୁଃଖ ସପ୍ତମ ଉଦୟ ଦୁଦୟ କୁରଙ୍ଗ ନମ୍ମ ପ୍ରଭୁର ହେ ।
ତନୁ ଛ । ଶରୀର ହେବା ବିରୁଦ୍ଧ ହେ ।

କୁମାର ପଦକୁ ଜାଣି ମଧ୍ୟ ପଦ ଭୁରଙ୍ଗ ତହିଁ ଅଟଇ ହେ ।”

ପ ୭, ଗ୍ର ୩୧, ଲୋ: ବ: ସ: ।

ଅର୍ଥ— “ହେମ-ସାରଙ୍ଗର ଲଳା—ଅଠ ଅକ୍ଷରରୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଅକ୍ଷର ଦୁୟ (ହେଲ) ଗୁଡ଼ ।
ଏହା ଶୁଣି ମୁଗର ମନରେ ଦୁଃଖ ସପ୍ତମ (ମନ୍ତ୍ରୀ) ଉଦୟ ହେବାକୁ ନମ୍ମ କରାଗଲା । ରାଜକୁମାର
ଶରୀରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତନୁ ଛ (ସାର-ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ହେବାକୁ ବିରୁଦ୍ଧ ଗୋଡ଼ା ଶୁଣିବାରୁ ସେ ଗୋଡ଼ା କୁମାରର
ପାଦପାତଳକୁ ଜାଣି ମଧ୍ୟପଦ (ରଙ୍ଗ = ସପତ) କୁ ଅଟଇଲେ ।”

ବ, ସ, ନୟମରେ ‘ବୈଦେଶ୍ୟଶିଳାସ’, ‘ସୁରଦ୍ରାପଣଶୟ’, ଅନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ‘କ’ ରେ କଳା
କଉରୁ ଓ କେବଳ ଅବନା ଶରାବଳୀରେ ‘ଅବନା ରସତରଙ୍ଗ’ ଲେଖା ଯାଇଥିବା ଅଭୂତ କୃତିତ୍ଵର
କଥା । ବୈଦେଶ୍ୟଶିଳାସ ଉନବିଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥ ପଞ୍ଚମ ବସନ୍ତ ବୃତ୍ତରେ ବିରଚିତ । ଏଥିରେ ମାଳସମ୍ପଦ, ଶୃଙ୍ଗାର,
ସିଂହାବଲେଳ, ବ୍ୟାଘ୍ରଗତି, ମହାସମ୍ପଦ, ଗୋମୁଖ ହଳ, ଅନ୍ତର୍ଲିପି, ବହୁଲିପି, ମଧ୍ୟସମ୍ପଦ, ବିଲେମ
ଅନୁଲେମ, ମେଷୟୁକ, ବହୋକ୍ତ, ଅନ୍ୟସମ୍ପଦ, ପ୍ରାନ୍ତସମ୍ପଦ, ଶବ୍ଦକର୍ତ୍ତକ ଗତିରେ ନବ ଚିନ୍ତଣ କରି
ଅଛନ୍ତି । ପୋ (Poe)ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ‘Therhythmic creation of beauty’ ଶ୍ରେଣୀମାଧୁରୀର
ସ୍ତବ୍ଧ ନମୁନା ଏଠାରେ ମିଳେ । ମେକାଲେଙ୍କ ଅନୁସାରେ ‘The art of employing
words etc.’

ସାହିତ୍ୟର ପରାପାଟୀ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କରମସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି । ବିଭିନ୍ନ ଅଲଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ ପୁଷ୍ଟ ପାଠକମାନଙ୍କ ସହଜବୋଧ ପାଇଁ, କବି ତାହାର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସୁଚନାଦେଇ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି । “କୁରଙ୍ଗରେ ଜଣ ସୁଧାଂଶୁ ଏ ବେନ ନାମପୁତ୍ର ନାମ ପୁମଣ । କହେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କବି ଗରବର ପଦର ଯେ ମାଧୁରୀ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥେ । ଧ୍ବଜ କାକୁ ଉଡ଼ି ରୁପକ । ଶ୍ଳେଷ, ଲୁପ୍ତବର୍ଣ୍ଣରୂପ ଦୟାକର, ଅନୁଲିପିକା ଆଦି ତର୍କ । ” ଗ୍ର ୩, କୋ: ୬: ସ୍ତ: ।

ବିଭିନ୍ନ ଅଲଙ୍କାର :--

‘ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି’ରେ ଖୋଳକଳା ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ଖୋଳିଛି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦିଆଯାଇଛି । କବି ପାଠକ ପାଠିକଙ୍କ ସୁବିଧାପାଇଁ କହିଛନ୍ତି : -

“ପ୍ରଥମେ ଆଦ୍ୟ ଯମକ ଘେନି ଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତେ ।
 ଦ୍ରୁତାୟ ଅବନା, ମଧ୍ୟଯମକ ମୃଗାୟ
 ଛେକାନ୍ତପ୍ରାସ ରେ ପୁଣି ଅତି ରମଣୀୟ ।
 ଚତୁର୍ଥେ ଅଭୁତ ବିରୋଧାଶ୍ରୟ ପଞ୍ଚମେ
 ଷଷ୍ଠେ ରୁପକବୃତ୍ତିଅନ୍ତପ୍ରାସ ସପ୍ତମେ ।
 ଅଷ୍ଟମରେ ମନୋରମ ହି ହାବଲେକନ
 ନବମେ ପ୍ରାନ୍ତଯମକ ମାନସରଞ୍ଜନ ।
 ଦଶମେ ହି ଭଙ୍ଗୀ (ହି ବୃତ୍ତଯମକ) ଏକାଦଶରେ ଭୂତର
 ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତଯମକ ଚିତ୍ତକୁ ବଶିକର ।
 ଦ୍ଵାଦଶେ ଆଶ୍ରୟ ଯୋଡ଼ାଯମକ ହି ଦଶେ
 ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶେ ଦୁଷ୍ଟାନ୍ତର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରସେ ।
 ଅଧୁଲ୍ଲେପ ପ୍ରତିଲ୍ଲେପ ପଞ୍ଚଦଶେ ଘେନ
 ଷଷ୍ଠଦଶ ଗ୍ରନ୍ଥେ ଅଛି ଏତେକ ବିଧାନ ।
 ସୁନୁରୁଚିବଦାଶ୍ରୟ ଜନ ମନୋହର
 ଦତ୍ତକର ନୁରୁକର ଦତ୍ତବ୍ୟତାକର
 ଏକାକର ସର୍ବସ୍ଵକ ନିରୋଷକ ଘେନ
 ମହାଯମକ, ସଦାଯମକ ଏହୁ ବେନ ।
 ଯମକ ପ୍ରଧାନ କର ଯେଉଁ କଲି ରୀତି
 ଶ୍ଳେଷଗ୍ରନ୍ଥ ନ ବରଣ କଲି ସମାପତ ।”

କବିଙ୍କ ‘ରସପଞ୍ଚକ’, ‘ଯମକବଳି’, ‘ବିଂକାବ୍ୟବହୋଦୟ’ ବିବିଧ ବିଶେଷ ଅଲଙ୍କାରରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ । କବି କହନ୍ତି—“ଅଲଙ୍କାରଗୋଚର ରସପଞ୍ଚକ” “ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି ଯମକେ ସ୍ଥିତ”; ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟ-ବିଶୋଦୟରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣ ଦିଆଯାଇଛି; ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କହନ୍ତି—“ଏକେକେ ମୋହୁ ପାରନ୍ତି ମନକୁ ।” ସତର୍କ କରି ପାଠକ ପାଠିକଙ୍କୁ କବି କହନ୍ତି—“ଶିକ୍ଷା ଥିଲା ଜନ ଦେଖ ଏ ପୋଥି । ହେବ ନୋହୁଲେ ସିନା ଏଥି ମହି ।”

“ଅମୃତ ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧ ବହୁବିଧ । କମ୍ପ ଶମ୍ଭୁ ଗୁଣ ଗୁଣ ପ୍ରଦେଶ ।
 ରଥବନ୍ଧ ଅତି ଦୂର ବ୍ୟାପନ । ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶୁକ୍ର ସଂଯୁକ୍ତ ।
 ପରଶୁ ଶତ୍ରୁର ହାର ନବାଟ । ସର୍ବଭୋଗକୁ ସଜ୍ଜଣ ଅଟ ।
 କହ୍ନପ ପ୍ରାସାଦ ନାଗ ବବାସ । ମୂରକ ଲତା ବେନ ମଣ୍ଡାପସ ।
 ବାଣୀ ଲୁଲିତ ବହୁବିଧ ଶକ୍ତି । ଗୁଞ୍ଜଶର ଫଳ ଧନୁ କୁକୁଟ ।
 ଭୁବନା କୁଟିଳ ଅସିକଗତ । ସର୍ପ ସୁଗନ୍ଧ ସୁଖ ଚଳତ ।” ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ।
 ବି. କା. ବି. ।

ଅଳଙ୍କାରର ନମୁନା

ଯମକ—ଉଚ୍ଚସାହୁକ୍ୟରେ ଆଠ ପ୍ରକାର ଯମକ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ଦେଖାଯାଏ । ଉଦ୍ଧାର୍ଥକ ସ୍ଵରବ୍ୟଞ୍ଜନ ସମୁଦ୍ଧର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟମେ ସୁନାବୁଦ୍ଧିକୁ ଯମକ କୁହାଯାଏ । ତାହା ଆଦ୍ୟ, ପ୍ରାନ୍ତ ଓ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ, ଯଥାକ୍ରମେ ଆଦ୍ୟଯମକ, ପ୍ରାନ୍ତଯମକ ଓ ମଧ୍ୟଯମକ କୁହାଯାଏ, ସେହିପରି ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତଯମକ, ମାଳଯମକ, ସର୍ବଯମକ, ଯୋଡ଼ିଯମକ ଓ ମହାଯମକ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା :—

ଆଦ୍ୟଯମକ—(୧) “ବିପଦ ବିପଦ ଚକ୍ଷୁଘାତରେ ବିହାନେ,
 ବାରସେ ବିରସେ ତମ କାମଶର କୁଡେ ।”
 ବି. ବି. ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ପାଦ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ପାଦ ଆଦ୍ୟରେ ଯମକ ଥିବାରୁ ଆଦ୍ୟଯମକ ହେଲା ।
 ବିପଦ = ବିପତ୍ତି; ବି ପଦ = ପତ୍ତୀର ପାଦ; ବାର ସେ = ସେହି ବାର ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ବିରସେ = ଦୁଃଖରେ ।

ତୃତୀୟ (୨) “ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣବନ୍ଧ ପାଦେ ଯା ସେବେ ।
 ଭଞ୍ଜ ଭଞ୍ଜ ବାରବର ସନ୍ତାପ ଏବେ ।” ପ୍ରୋ. ସୁ. ।

ପ୍ରାନ୍ତଯମକ (ଅନ୍ତ୍ୟଯମକ)—

ତୃତୀୟ (୧) “ବିଶେଷରେ ଅନୁଲୁପ୍ତ ସଂସ୍ଥା ଦାନବନ୍ଧୁ
 ବିନୋଦରେ ସଙ୍ଗେ ଯେନ ହରେ ଦାନବନ୍ଧୁ ।” ବି. ବି. ।

ଦାନବନ୍ଧୁ = ଦାନମାନଙ୍କର ବନ୍ଧୁ (ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ସୀତାଙ୍କ ସହିତ ଦାନ କାଟନ୍ତି) ଦାନ = ଦବସ,
 ବନ୍ଧୁ = ସୀତା ।

ତୃତୀୟ (୨) “କର୍ପା ଶଙ୍କର ବୋଲି ସଦାଶିବକୁ
 ନ କଲେ ସେବା କଲେ ସଦାଶିବଙ୍କୁ ଯେ ।
 ଥିଲେ ମନରୁ ନାମ ରାଜ କୁମାରୀ
 ଦୁଃଖ ଲଭନ୍ତା କର୍ପା ରାଜକୁମାରୀ ଯେ ।” ପ୍ରୋ. ସୁ. ।

ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ଯମକ— “ସୁମନ ସରେ ମହୋଦଧି ଯେ ଅଶୋକ ବିଷପୀ
 ସୁମନଶରେ ଶୋକବନ୍ଧା ଦେଖି ହେବେ ବିଷପୀ ।”

ମାଳସମକ—ଏହି ଅଳଙ୍କାରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଏକ ଶବ୍ଦର ବହୁବାର ସମାବେଶ ହୋଇଥାଏ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—(୧) “ବରୁରଇ ମାଳସମକରେ କବି ମନେ
ରୁଲେ ରାମ ରାମ ରାମ ନେତ୍ରୀ ଦେଖି ବନେ ଯେ ।
ବୃନ୍ଦାବନୁ ଗନ୍ତୁ ଗନ୍ତୁ ପ୍ରସନ୍ନତାପ ନାହିଁ ।” ବୈ. ବ. ।

୨) “ଶକ୍ତିନନୟନା କଟକ କଟକ କଟକ କଟକ ଶୋଭନା
ଖେଦକ ଦେଖିବ ହାଟକ ହାଟକ ହାଟକ ସୁମନମୋହନା ।
କୋକିଳ ।” (ସମକରାଜ)

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ—ଏଥିରେ ପ୍ରଥମ ପଦ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ପଦର ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ଏକାଭଳି, କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ । ଯଥା—

(୧) “ଅହ ମକର ତାପ ନାଶେ ଶୋଭା ସାରସତଟେ ।
ଅହମକର ତାପ ନାଶେ ଶୋଭା ସାରସତଟେ ।” ଲଃ. ବ. ।

ଅହ = ସର୍ପ; ମକର = ମଗର; ସାରସତଟ = ପଦ୍ମ ସମୂହ
ଅହମକର = ସୂର୍ଯ୍ୟ; ସାରସତଟ = ହଂସମଣ୍ଡଳୀ ।

(୨) ସିନ୍ଧୁଜାତ କୂଳେ ପ୍ରବଳ ତରଙ୍ଗେ ବାଡ଼ିବ ରଙ୍ଗେ ଭ୍ରମବଧୁ ।
ସିନ୍ଧୁଜାତ କୂଳେ ପ୍ରବଳ ତରଙ୍ଗେ ବାଡ଼ିବ ରଙ୍ଗେ ଭ୍ରମବଧୁ ।
ଶ୍ରୀ ୨୮, କୋ. ବ୍ର. ପୁ. ।

(୩) ବରାହବରେ ପ୍ରକାଶମାନ ଯେ ଦନ୍ତରେ;
ବରାହବରେ ପ୍ରକାଶମାନ ଯେ ଦନ୍ତରେ । ଲଃ. ବ. ।

ବରାହବରେ = ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବରାହମାନେ; ବରାହବରେ = ଘୋର ଯୁଦ୍ଧରେ; ଦନ୍ତରେ = ଦାନ୍ତ ଦ୍ଵାରା;
ଦନ୍ତରେ = କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ; ପ୍ରକାଶମାନ = ଘଣ୍ଟି ମାନ; ପ୍ରକାଶମାନ = ପ୍ରକାଶିତ ।

ମଧ୍ୟସମକ—ଏଥିରେ ସମକ ଥାଏ ପାଦର ମଧ୍ୟରେ ।

ଯଥା—(୧)— “ଦେଖରେ ନଳିନି ନଳିନୀ ନଳିନୀରେ ପୁରୁତ;
ଭ୍ରମନ୍ତୁ ଭ୍ରମରେ ଭ୍ରମରେ ଭ୍ରମରେ ଏ ଶୋଭିତ ।” ଲଃ. ବ. ।

ନଳିନି = ହେ ପଦ୍ମନ; ନଳିନୀ = ପୁଷ୍ପଶ୍ରୀ; ନଳିନୀ = ପଦ୍ମ; ଭ୍ରମରେ = ଭ୍ରମରମାନେ;
ଭ୍ରମରେ = ଭ୍ରାନ୍ତିବଶେ; ଭ୍ରମରେ = ଲଳିତାରମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ।

(୨) “ସଫଳ ରସାଳ ରସାଳ ତରୁ ବକୁଳବନ୍ତ ।
ସକ୍ତିତ ଗୁହଁ ବିଡ଼ାଲେ ବି-ଡ଼ାଲେ ଅଶ୍ଵେତ ।” ପୁ. ପ. ।

(୩) “କ୍ଷଣେ ନୋହେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନାଞ୍ଜନକେଶୀ ମନକୁ ମନ ପିଆଇବି” । ସ୍ତ୍ରୀ: ସୁ: ।

ମହାତ୍ମସକ—ହେଉଁ ସମୟରେ ପଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାତୁର ଅନ୍ତରମାନଙ୍କରେ ବହୁବାର ସମାନତା ଥାଏ, ଯନ୍ତୁ ଅର୍ଥ ସୁଅର, ତାକୁ ମହାତ୍ମସକ ବୋଲାଯାଏ ।

ଯଥା—(୧) “ତପର ତପନରେଣ ତ ପର ତପନ,
ତପର ତପନ ଭୁଲି ତ ପର ତପନ ।” [ସ୍ତ୍ରୀମ ମହତ୍ତ୍ୱ]

(୨) “ବସନ୍ତ ବସନ୍ତ ବଶ ମହା ଯମନରେ,
ବସନ୍ତ ବସନ୍ତ ପକ୍ଷୀ ବସନ୍ତ ଗ୍ରମରେ ଯେ ।
ବାଥୀ ବାଥୀ ଶୋଭା ଦଶି କୁମୁଦ କୁମୁଦ,
ବିଲେକ ଦାସ ପ୍ରକାଶି କୁମୁଦକୁ ମୁଦ ଯେ ।” ବୈ: ବ: ।

ଯୋଡ଼ାତ୍ମକ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦରେ ଏକାଞ୍ଚଳ ଶବ୍ଦ ଓ ଅନ୍ତର ଏକାଧିକବାର ଯୋଡ଼ା ଯୋଡ଼ା ହୋଇ ଯୋଗ କରାଯିବା ଶବ୍ଦକୁ ଯୋଡ଼ାତ୍ମକ କୁହାଯାଏ ।

ଯଥା— “ଦିନ ଦନ ସାର-ସାର ଭଗପାଳ ନାର ତାର ବରମୁଖୀ ଦେବି ବାର ବାର ।
ଡାକନ୍ତେ ମୟୁରଭର ଉଲୁପି ଦହୁଁର ଦୂର ଚୋରା ଲଳ ଚୋରା ଥର ଥର ହେ । ନଳଧର ।”
ସ୍ତ୍ରୀ: ସୁ: ।

ବିଭଜନ ବା ବିକୃତ ଯମକ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦରେ ଯମକ ତିନିଥର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—
“ଆନେ ଭ୍ରମରେ ଭଜେ ଭ୍ରମରେ ମଜ୍ଜେ ସ୍ତ୍ରୀମରେ ପଦେ ।
ଶବ୍ଦ ଭୋଗବେ, ପାଶେ ବସିବେ ପୁଣି ଆସିବେ ସଦେ ।” ସ୍ତ୍ରୀ: ସୁ: ।

ଭ୍ରମରେ = ଭ୍ରମରମାନେ; ଭ୍ରମରେ = ଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଆନରେ; ସଦେ = ସରକୁ ।
ସିଂହାବଲେକନ—ଏଥିରେ ପ୍ରଥମ ପାଦର ପ୍ରାନ୍ତ ଦୁଇ ଅନ୍ତର ସହଜ ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦର ଆଦ୍ୟ ଦୁଇ ଅନ୍ତରର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଏ ।

“ବିଳାସ ମାନସ ଅଳା ଅଳା ପ୍ରାଣବିକ୍ରୁ ।
ବନ୍ଧୁକ ରଞ୍ଜନ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ନିରବକ୍ରୁ ଯେ ।
ବନ୍ଧୁର ପଥଟି ହେଲି ହେଲି ପଦ ବିଳା ।
ବିଳା ଧୁଳି ପ୍ରାୟେ ବିଲି ଶବ୍ଦପ୍ରବଳା ଯେ ।” ପ୍ର ୧୧, ବୈ: ବ: ।

ଲେମ ବିଲେମ—ସମସ୍ତ ପଦକୁ ମୂଳରୁ ଶେଷଯାଏ ପଡ଼ିଗଲେ ଯାହା, ଶେଷକୁ ମୂଳଯାଏ ପଡ଼ିଗଲେ ତାହା ।

ଯଥା—୧. “ସର ନାହିଁ ନାଲି ନାହିଁ ନାଶର
ସଦାତୋ ମୁଦ ହୃଦ ମୁଁ ତୋ ଦାସ ।” ସୁ: ପ: ।

୨. “ମମ ସୁରସାଳସୀ, ଶୀଳ ସାର ସୁସମ ।” କୋ: ଗ: ।

ବନ୍ଦୋକ୍ତି :—ଦୁଇ ଅର୍ଥବୋଧକ, ନିଶକର ଏକାର୍ଥରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଶବ୍ଦକୁ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଯେବେ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରେ ତାହାହେଲେ ବନ୍ଦୋକ୍ତି ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ ।

ଯଥା—(୧) “ବନ୍ଦୋକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି ଚରୁର ରତନ ।
ବିପ୍ରାଣ୍ଡେ ନୃତ୍ୟ ଶେଷ କେ କି କହ ମାନ ସେ ।
ବଲ୍ଲଭ ଚଢ଼ି ମଧୁର ଧ୍ବଜିତ ରୁଚନା
ବେଣୀ ନାଟଲେ ନାଚନ୍ତା ଉତ୍ତମୁଲ ସୁମନା ।” ଗ୍ର ୧୧, ବେ: ଶ: ।

ବନ୍ଦୋକ୍ତିର ୨ୟ ଉଦାହରଣ—

“ସୁନାଗ ନାଗର ଦେଶରେ ବୋଲି କେ ଦେଖାଉ ଅଙ୍ଗୁଳରେ କରି
ଏହି ତ ତରୁ ତରୁଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନୋହେଁ ତରୁଣୀରତନ ପରାଣ,
ମଞ୍ଜୀ ବୋଲନ୍ତେ କାହିଁକି ସେ ବୋଲି ହସଇ,
ମାଧବୀକ ଗୁଢ଼ି ମାଧବୀ ବୋଇଲେ ଏ କି ମଧୁରୁର ଭାଷଇ ।” କୋ: ଗ୍ର: ପୃ: ।

ଏଠାରେ ‘ସୁନାଗ’, ‘ମଞ୍ଜୀ’, ‘ମାଧବୀ’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥାନୁର କଲ୍ପନା ଦେଖାଯାଏ ।
ଅତଏବ ଅର୍ଥମୂଳକ ବନ୍ଦୋକ୍ତି ।

ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷାଲକ୍ଷଣ:—

“ଉପମେୟ ଉପମାନ ସମ୍ଭାବନା ସିଦ୍ଧ
ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷାଲଙ୍କାର ନାମେ ଲଭିବୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ।”
‘ବାସବ ଦିଗେ ଅତ୍ରମୁ କରିଣୀ,
ବିଜନ୍ୟ କଲ ରକ୍ତ ପିଣ୍ଡ ଆଣି ।
ବିମ୍ବ ସବିତାର ଦିଶି ଆସିଲ,
ବିଷେ କର୍ଣ୍ଣେ ଶୀତ ବାତ ସେ ହେଲ ।” ବେ: ବ: ।

୨ — “ସହସ୍ର ପାଦ ପ୍ରକାଶ ଉପମାଏ ସୁର,
ସୁରମୁଣା ଯୋଗ ହେଲଣି ଉଦୟଶିଖର ।
ଶମ୍ଭୁର ଚିତ୍ତ ତେଣୁ କୁଳଟା ବନରୁ,
ସଦ୍ରାବ ହୋଇଲେ ଅତି ହାସିତ ମନରୁ ।” ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ।
ଗ୍ର ୧୩, ପୃ: ପ: ।

ସହସ୍ରପାଦ—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ଶିଖର—ପର୍ବତ ।

ଏକାକ୍ଷର—ଯେଉଁ ରଚନା ବା ପଦ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଅକ୍ଷର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

(୧) “କକୁ କକୁ କୋକୋ କାକ କାକା କକୁ ଧକ ।
କକେ କକ କେକା କେକୋ କକି କାକି କକ ।
ନାଶି ଏମାନଙ୍କୁ ପୋଷି ବ୍ୟାଧ ବ୍ୟାଧ ତେବେ ।
ରଖି ରଖି ଗୋପ୍ୟ ଯୁରେ ବଞ୍ଚାଇଲୁ ଭାବେ ।” ଗ୍ର ୧୭, ପ୍ରେ: ପୃ: ।

ଅର୍ଥ—କକୁ—ବର୍ଷାକାଳ ପବନକୁ, ନକୁ—ତାହୁନ ଶବ୍ଦକୁ, କେନୋ—ତହିବାକ ଶବ୍ଦକୁ, କାକ କାକା—କାକର କାକା ଶବ୍ଦକୁ, କକୁ—ବର୍ଷାଜଳକୁ, ଝକ—କରକା ପଥରକୁ, କିକେ—ମୟୂର ଶବ୍ଦକୁ, କକ—ଝଙ୍କରପକ୍ଷୀ ନାଦକୁ, କେକ୍ଳା—ମେଘ ଘଡ଼ଘଡ଼କୁ, କେକୋ—ଭେକ ଶବ୍ଦକୁ, କକ—କଞ୍ଜିଶଲର ଝଙ୍କ ଶବ୍ଦକୁ ଶୁଣି, କକ—କାମତାପକୁ ନାହିଁବା ସ୍ୱନାଶେ ବ୍ୟାଧ—ବାଣୀଆ ଓ ବ୍ୟାଳ ନଳୁଆ କେଳାକୁ ପୋଷି ନିରାସହ ସ୍ଥାନରେ ସଜମଜି ଅଟାନ୍ତି, ଯହୁରେ ପାଳନ କଲୁ ।

[illegible]

ଦ୍ଵିଅକ୍ଷର—“ରସାରେ ସାର ସୁରସ ସରସୀ ।
ସହାର ଶିଖା ସୁରସ ସରସୀ ।” ଛ: କା: ବ: ।

ଏ ସକାର ସ୍ବପ୍ନ—“ସାଂଶ ଗଣୀ ନିଷ୍ଠ ଶ୍ରାବେଷା ଶେଷ ।
ସାଂଶ ଗଣୀନିଷ୍ଠ ଗୀର୍ଣ୍ଣେଶ ଶ୍ରୀ । ଚ: କା: ବ: ।

ସୋଷ୍ଟକ (ସୂତ୍ର) :—ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅକ୍ଷର ଓଷ୍ଟବର୍ଣ୍ଣ, ସେଠାରେ ଏହି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଅଳଙ୍କାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ ।

ଯଥା—(୧) “ସ୍ନାମ ପ୍ରାଉବ ଭୂମିପ ପ୍ରାଉବେ । ବାସ୍ତୁ ପ୍ରାଉବ ଭବ ଭବ ଭବେ । ପୁଷ୍ପ ବିଭବ
ବପୁ ପ୍ରାଣେଷ ପବ । ବିପ୍ରସ୍ତ ପ୍ରଭାସବ ଭବ ଭବ । ଚ. କା. ବ. ।

(୨) “ସୁଷ୍ଟ ପକ୍ଷ ପ୍ରଭା ପ୍ରଭା ହ୍ରମୁ ଶବେ ଭୁବି ।
 ଶ୍ୟାମ ବାସ୍ତବ ଉବ ଶବେ ଉବ ଶବି ଶବି ।
 ଉବପ୍ରଭା ଭୂମିପ ପ୍ରଭାବ ବିଭାବେ ।
 ବିଶ୍ରେ ପ୍ରଭା ଶ୍ୟାମ ଉବ ହ୍ରମେ ହ୍ରମି ଶବେ ।”

ପ୍ରାଂ, ପ୍ରୋ: ସ୍ୱ:

ପବ=ବଜ୍ରହେଳ, ଭବ=ପୃଷ୍ଠାରେ, ଭବପ୍ରଭା—କରପ, —ଭୂମିପ, —ଶକା, ଭବ—
ମହାଦେବ, ଭବ—ଶବ୍ଦ ହେଲା ।

ନିରୋଷ୍ଟକ—“ମାରଜଦଳ-ଶୟନ କରି ନିରନ୍ତର ।
 ଜଗତାର୍ଥ ନଦାଘରେ ସଜନୀ-ନିକର ।
 ଘନସାର ଚନ୍ଦନ ଶୁଖଇ ଅଙ୍ଗେ ଦେଲେ ।
 ଜଗନ୍ନାଥେ ସିନା ସେ କାଳରେ ରକ୍ଷା କଲେ ।”

ପ୍ରେ: ସ୍ୱ. ୧

ମରଜଦଳ—ପଦ୍ମପତ୍ର, ସଜନୀକର—ସଖୀମାନେ, ଘନସାର—କର୍ପୁର ।

ଅଭିଜ୍ଞ ଶ୍ରେଷ୍ଠ—ଯେଉଁ ରଚନାରେ ପଦମାନଙ୍କୁ ନ ଛାଡ଼ି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟର ଦୁଇଟି ବା ତଳୋପଧିକ ଅର୍ଥ ହୋଇ ପାରେ ।

ଯଥା— ବାବୁ ନାକଶିର ଦାନ ଯୋଗ୍ୟ ଯୋଷାକୁ । ବୈ: ବ: ।

ସଭାଙ୍କ ଶ୍ଳେଷ—ଯେଉଁ ରଜନୀରେ ବିନାଶ ପଦମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ସେ ପଦମାନଙ୍କ ଅକ୍ଷରକୁ ଶୁଣି ଦେଲେ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ଓ ନୂତନ ଅର୍ଥ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ—“ବହୁର କାନ ନ କର ଆଲିଙ୍ଗନକୁ ।” ବୈ: ବ: ।

ଭଜାଭଜ ଶ୍ଳେଷ—ଯେଉଁ ରଜନୀରେ ଅଭଜ ଶ୍ଳେଷ ଓ ସଭାଙ୍କ ଶ୍ଳେଷଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱିବିଧ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ଉ—୧ । ଦନ୍ତ-କଟକ ରୁଜ ପୃଥୁଳକାୟ ଶକଳା-ଧାରୁ ଧାରେ ଶୋହିଁ । କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ଉ—୨ । ଘନତାପ ବିନାଶନ ପାଇକି ସେ ହରି,
ଉତ୍କଳ-ତୁନୋଦ୍ଭବ ଅଛି ତ ବିଶବସ୍ତ । ବ: ଚ: ।

ଭଜାଭଜ, ଦଣ୍ଡକ୍ଷର, ଚାନ୍ଦଦଣ୍ଡକ୍ଷର—

“ବାଜନ୍ତି ରସନା ବଳା ବରଳନା ନୂପୁର ପ୍ରସୂର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।
ବୋଲନ୍ତି ରସନା ବଳାନା ସୁମନା ନ ପୁରଣୋଞ୍ଜି ଏ ହେଳ ।” ଶ୍ରୀ ୧୧, ବୈ:ବ:

ସୀତାଙ୍କ ସ୍ୱୟମ୍ଭର ବେଳେ, ବଳା, ନୂପୁର ଶବ୍ଦ ଛଳରେ କହନ୍ତି—

ହେ ରାଜାମାନେ ! ରସନା (ରସ । , ତାହା ଭଜ ହେଲା । ବଳା ଶବ୍ଦରେ ‘ନା’ ‘ସୁମନ’ ଦ୍ୱୟ ହେବାରୁ (ଅଭଜ ଦଣ୍ଡକ୍ଷର ହେଲା) ଅର୍ଥାତ୍ ମନ ବଳାନା, ସୀତାଙ୍କୁ ପାଇବାକୁ ମନ କରନା । ନୂପୁର ଶବ୍ଦରୁ ‘ନ’ ଚ୍ୟୁତ କରି ‘ସି’ଦ୍ୱୟ ହେଲା ଓ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଶୋଭା ଦିଏ ହେବାଦ୍ୱାରା ହେଲା— ଏ ଟି ପୁରଣୋଞ୍ଜି (ଏହା ଚାନ୍ଦଦଣ୍ଡକ୍ଷର) ।

ଚ୍ୟୁତାକ୍ଷର—ଏଥର ପାଦ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପଦରୁ ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷର କାଟି ଦେଲେ ଅର୍ଥାଗମ ହୁଏ । ଯଥା—

(୧) “ଜଟିଳା ଉଣି ‘କ’ ନରେଶନନ୍ଦନା ପାଠପଠିନୀ ପର ଦଶେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

(୨) “ଯୌବନେ ପୁଷ୍ପବିକାଶେ ଶୁକ୍ରମର ଚୁହିଁ । ନିପୀଡ଼ିତ ବିରହରେ ହେଉ ଥାଇ ସହୀ ।
ଅସୁରେ ପୂଜା ବିହତ ତାହା ରକ୍ଷା ପାଇଁ । କହୁଥାଇ ବାସରମାନଙ୍କେ ପ୍ରାଣସହୀ” । ପ୍ରେ: ସୁ:

ଦଣ୍ଡକ୍ଷର—ଏଥର ପାଦ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଏକ ଅକ୍ଷର ହୋଇ କଲେ ଅର୍ଥାଗମ ହୁଏ । ଯଥା—

“କଷମୋହ (ମା) ଚୂଡ଼ା (କୁ) ସୁମେ କେବେ ନ କରଇ ।
ବନସ୍ତ୍ରୀୟ (ର) ସାଲେ ତାକୁ କର୍ଣ୍ଣ ରୁକୁଥାଇ ।
ନ ଅନାଇ ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ (ଆ) କାଶେ ଯେଶୁଣାସେ ।
ଏହିପରି କହୁଥାଇ ସ୍ୱରଭଜା ବଶେ ।” ପ୍ରେ: ସୁ:

ଦକ୍ଷିଣାପଥ—

ଯଥା—

ମଦନ ବ୍ୟାକୁଳରୁ ଜାତଲ୍ଲ ଯୁବାବର ।
 ‘ବରଦ କାଳେ ବଞ୍ଚିବା ମହାବଳ କର ।
 ‘ରକ୍ତପାତ୍ର ପ୍ରାୟେ ଦୁଃଖରାଶି ଘୋଷିତ ।
 ରୁମ୍ଭ ଦେବା ପ୍ରେମପଦ କୁମୁଦିତ ହେଲ ।
 ‘ରୁଚିତ, ଦକ୍ଷିଣ, ‘ରୁଚିତ, ଦକ୍ଷିଣ ।

ମଣ୍ଡୁକପୁର—ଏ ରଚନାରେ ଏକ ବା ତତୋଽଧିକ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବା ଅଧିକ ଅକ୍ଷର ବହୁବାର ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଉ—“ଦେ’ ଖ ର ‘ବ’ ଅସ୍ତ ‘ସୁ’ ଖଦା ‘ନ’ ରେ
 ‘ଆ’ ସୁତୋ ‘ଆ’ ଲୀ ପ୍ରା ‘ଶ’ ରଖ ‘ମୋ’ ରେ ।” ଟ: କା: ବ: ।

ମେଷପୁର ଏଥିରେ ଯେଉଁ ପାଦ ରଚିତ ହୁଏ, ସେଇ ପାଦକୁ ଓଲଟାଇ ପଢ଼ିଲେ ଠିକ୍ ସେଇଟା ପଡ଼ାଯାଏ । ଯଥା—

୧ । “ବରଦ ବିରସାନନ ସାର ବି ଦରବ ।” ବେ: ବ: ।

୨ । “ରସାଳସି କାଶୀରସା ରହ ରହ ରସା ରସି କାଶୀ ଲ ସାର ।” ଟ: କା: ବ: ।

ଅନୁପ୍ରାସ—ତୁଳ ବର୍ଣ୍ଣବିନ୍ୟାସ । ରଚନା ବା ପଦ୍ୟର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ବା ଏକାଧିକ ଅକ୍ଷରର ପ୍ରୟୋଗ । ଯଥା—

“ଦେଖି ନବ କାଳିକା ବକାଳିକା ମାଳିକା ଆଳି କାଳିକା ନାନ୍ତି ସୁଗି,
 ରକ୍ଷା କେମନ୍ତେ କରି କରବା ମଉନର ଗତିକି ଏମନ ବିସ୍ତର ।
 ସେ ସହଚର ।

ଭାବେ ବଞ୍ଚିଲେ ଏ କାଳକୁ, ନଥା ଥିବ ନାଳ କାଳକୁ
 ଏକେ ତ ଶୀଘ୍ର ଦିନ ହେଲ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଦିନ ନ ଲଭି ବଞ୍ଚିତ ମୋଳକୁ
 ରେ ସହଚର ।” ଲ: ବ:

ଏଠାରେ ‘ଲ କ’ ପର୍ଯ୍ୟାୟତମେ ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଉପମା ଅଳଙ୍କାର—ଉପମେୟରେ ଉପମାନର ସାଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲେ ଉପମାଅଳଙ୍କାର ହୁଏ ।

ଯଥା—

“ବୃକ୍ଷତତ୍ତ୍ୱ ତପିପତ୍ନୀ ତହିଁ ଏକାକୃତ
 ବଲ୍ଲଳ ପିୟାନ କରି ଜଟା ଧରିଥାନ୍ତି ।
 ବେଦସାର ମୂଳ ସଦ ସୁମନ ଫଳଦ
 ବାସନ୍ତର ପର୍ଣ୍ଣତୟ ଅତି ସ୍ଥର ହୃଦ ।” ବେ: ବ: ।

ଅସମ ଅଳଙ୍କାର—“ଉପମାନ ପ୍ରତିଷେଧ ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ପଦାର୍ଥର
ତମଜାଣି ହେଲେ ହୁଏ ଅସମାଳଙ୍କାର ।”

ଦୁଷ୍ଟାନ୍ତ—“ବଳଦ୍ଵୀ ଶର ବନୟ କର ଯିବା ମିଥ୍ୟାଲାପର,
ବାହାର ହୋଇ ବହାର ତହିଁ କରନ୍ତି ମୁନିବର ।
ବଇଦେଶୀ ଯେ ପୁରସ୍କାନ୍ତ ଅମୂଲ୍ୟ ଚୂଡ଼ାମଣି
ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟ ନାହିଁ ନୋହବ ସୁଣି ।” ବୈ:ବ: ।

ଏଠାରେ ବୈଦେଶ୍ୟ ସମାନ କେହି ନାହିଁ—ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ଉପମେୟୋପମା - “ଉପମେୟୋପମା ଦୁଇବସ୍ତୁ ମନୋହର
ଉପମେୟ ଉପମାନ ହେଲେ ପରସ୍ପର ।”
“ବୃକ୍ଷତତ ତପିପତ୍ନୀ ତହିଁ ଏକାକୃତ,
ବଲ୍ଲଳ ପିଧାନ କରି ଜଟା ଧରିଛନ୍ତି ।” ବୈ:ବ: ।

ଏଠାରେ ବୃକ୍ଷତତ ତପିପତ୍ନୀ ଦୁଇ, ଉଭୟରୁ ଉପମେୟ ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ପ୍ରତୀପ ଅଳଙ୍କାର—“ପ୍ରତୀପାଳଙ୍କାର ହୁଏତ୍ତଃସହିଁ ଅଭିମତ,
ଉପମାନ ଉପମେୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ।”

ଯଥା—“ବହୁ ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନ ଚନ୍ଦ୍ରଜନମ ଯେଉଁ କାଳେ
ବିଜୟ ଶୀତ କଳଙ୍କ ଜାଣ ସେ ହୋଇଥିଲେ ।
ବଦନେ ଜାନଙ୍କର ସମାନ ମନ ଜାଣିଛି ବହୁ
ବିମୁକ୍ତେଷୁ ନୋହୁଲ ବର୍ଣ୍ଣଭବେଟି କାଟିଦେଇ ।” ବୈ:ବ:

ଏଥରେ ବିଧିବଦ୍ଧ, ଶୀତାମୁଖ ଏକ କଥା ନୁହେଁ । ଶୀତାମୁଖ ସତ୍ତ୍ୱେ ଚନ୍ଦ୍ର ବିରର୍ଥକ ବୋଲି
ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ଉଲ୍ଲେଖାଳଙ୍କାର—“ଏକ ବସ୍ତୁ ଧର୍ମ ଭେଦେ ଅନେକ ପ୍ରକାର
ଉଲ୍ଲି ଶିତ ହୋଇଥିଲେ ଉଲ୍ଲେଖାଳଙ୍କାର ।”

ଦୁଷ୍ଟାନ୍ତ—“ବେଦବେଦାନ୍ତେ ବିଧାତା, ବ୍ୟାକରଣେ ହର
ସଙ୍ଗୀତରେ ନାରଦ, କୃତାରଣାସ୍ତେ ମାର ।
ଅଶ୍ଵାରେହେ ମିହିର, ଭୈରବ ପରି ଗଡ଼
କବିପଣେ ପଣ୍ଡିତ, ଜ୍ୟୋତିଷେ ବୃହସ୍ପତି ।
ଧନୁର୍ଜରେ ଅର୍ଜୁନ, ଉଦାରେ ବୃକୋଦର
ଦାମରେ କର୍ଣ୍ଣ, ମାମରେ କୁରୁଦଣ୍ଡଧର ।
ବଲ୍ଲବରେ ବଳୀ, ଧାର୍ମିକରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର
ସୁନ୍ଦର ପଣରେ ତାକୁ ସେହି ପଟାନ୍ତର ।” ଲ: ବ:

ବ୍ରାହ୍ମ ଅଳଙ୍କାର—“ସାହସ୍ୟ ବଶତଃ ଏବେ ଅନ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାର
ପ୍ରଥମ ନିମିତ୍ତେ ହୁଏ ବ୍ରାହ୍ମ ଅଳଙ୍କାର ।”

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—“ଅସୁଖ ଅମୃତମୁଖକୁ ଚାହିଁ ଲୁହ ଚଳେଇ
ଭୁଲିବା ଲୋଭରେ ଧାଇଁଲେ ଶୁଣି ଚାହିଁ କାତର
କେଶ ଦରଶନେ ରଥାଙ୍ଗ ଧାଇଁ ଆହ୍ୱାନବଶେ
ବିଚ୍ଛେଦଭୟରୁ ପଳାଇ ଗଲେ ନ ରହ ପାଶେ ।” ଲ: ବ:

ଏହି ପଦ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମ ପରେ ବ୍ରାହ୍ମ ମନକୁ ଅଥୟ କରୁଛି । ପ୍ରଥମେ
ପ୍ରଥମ ଓ ଚକୋର ମୁଖକୁ ପଦ୍ମ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ମନେକରି, ଦୃଶ୍ୟରେ ରଥାଙ୍ଗ
ବାଳକୁ ଶୈବାଳ ମନେକରି ନିରାଶ ହେଲେ ।

ପରୀକ୍ଷାକ୍ରମ ଅଳଙ୍କାର—“ବିଚିତ୍ରତା ସଦୃଶ୍ୟରେ ବିବକ୍ଷିତ ଅର୍ଥ
ଭଙ୍ଗୀକ୍ରମରେ ଉକ୍ତ ହେଲେ ହୁଏ ପରୀକ୍ଷାକ୍ରମ ।”

ଉଦାହରଣ—“ମାର୍ଗ ମାରଜନେ ରଜ ନିକର ଅଣି ଯାଇ
ରଜନୀକର ଆଶ୍ରୟ ଶବ୍ଦରେ ବାହୁ ।
ହରିତକୀ ପାଇଁ ଦିଆଗଲେ ବୈଦ୍ୟକୁଳ
ସ୍ୱରବାହେ ସ୍ୱରରେ ଆଶ୍ରୟ ନାହିଁଫଳ
ଶବ୍ଦ ଶବ୍ଦ ଶେଷ ଅରଣ୍ୟକୁ ଯାଇ
ହରିବଦାନ୍ତ କଷ୍ଟ ମୋତି ପଡ଼ିଥାଇ ।
ବିଦଗ୍ଧ ଆଦରେ ନେଇ ସରୋବରେ ଧୋଇ
ବିକା ତା ନ ଯିବ ବୋଲି ଆସନ୍ତୁ ପକାଇ ।” ଲ: ବ:

କର୍ପୁର ଜାତଫଳ ଓ ଗଜମୁକ୍ତା ସିଂହଳରେ ପ୍ରଚୁର ମିଳେ । ଏଇ କଥା କବି ବିଚିତ୍ର ଭଙ୍ଗରେ
ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

ଆକ୍ଷେପ ଅଳଙ୍କାର :—“ପ୍ରଥମରେ ନିହତବା ବସ୍ତୁ, ଦୃଶ୍ୟ
ନଗ୍ନ ନିଷେଧରେ ହୁଏ ଆକ୍ଷେପାଳଙ୍କାର ।”

ଉ:—୧, “ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ରସିକ ସାର
କର୍ଣ୍ଣ ମୁଖରେ ସୁଧା ପାନ କର
ନୃପସୁତା ଆଗେ ପେଡ଼ି ଫେଡ଼ିଲ
ସେ ରୂପ ଉପରେ ନେତ୍ର ପଡ଼ିଲ ।
କି ପଡ଼ିଲ ନାହିଁ ନିଃସନ୍ଦେହ ମନ,
ନିଃସନ୍ଦେହ ନାହିଁଟି ବୁଝିଲ ଶବ୍ଦ ।” ଲ: ବ:

ଉକ୍ତ ପଦ୍ୟାଂଶରେ କବି ‘ନେତ୍ର ପଞ୍ଜଳ’ କହୁ ନିଷେଧପଦ୍ୟକ କହନ୍ତି — ‘ନିଞ୍ଜଳ ମନ’, ପୁଣି ‘ବୁଞ୍ଜଳ ଜ୍ଞାନ’ । ଅତଏବ ଅର୍ଥ ଆକ୍ଷିପ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଆଶେପ ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ ।

ଉ:— କେ ବୋଇଲ ମୋହ ପାଇଁ ନ ଶୁଣିବ
ସାଗର ବେଳ କାଳେ ମାତ,
ତୁମ୍ଭେ ସବ ଶୁଭେ ଥିଲେ ସବୁ ଅଛୁ
ନମ୍ମଳବେ କତେ ଯୁବଣୀ
କେ ସଖୀ ଦ୍ଵାରାରେ ଏମନ୍ତ ବୁଝାଇ
ବାହୁଡ଼ି ଆସି ଯାହାକୁ ବିଛା ହେବ
ଏ ରୂପେ ନୋହୁଏ ଅପ୍ରେକ୍ଷା । ଲା: ବ: ।

ଅସମ୍ଭବ ଅଲଙ୍କାର—“ପଞ୍ଚ ଅସମ୍ଭବ ରୂପ ଅର୍ଥର ସାଧନ
ବଞ୍ଚିତ ହୁଅଇ ତହିଁ ଅସମ୍ଭବ ମାନ ।”

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—“ଚକ୍ରରଣୋଞ୍ଜ ମୁକୁର ପ୍ରତାପମ୍ଭ ଆଲିଙ୍ଗନେ ଯେବେ ଆସିବ
ମୃଗକୃଷ୍ଣା ଜଳ ତୃଷ୍ଣାକୁ ନାଶିବ ସ୍ଵପ୍ନ ତେବେ ପତି ଦଶିବ ।
କହେ ସତେ-ସୁତା ସବୁ ବଡ଼ ଦଇବ
କାହା ମନେ ଥିଲ ଅଗାଧ ସମୁଦ୍ର ତଳ ଭିତରେ ସମ୍ଭାବିବ ।” ଲା: ବ: ।

ବିଷମ ଅଲଙ୍କାର—“ଅନୁରୂପ ନୋହୁଅବା ପଦାର୍ଥ ଦ୍ଵୟର
ସମ୍ଭବ ବର୍ଣ୍ଣନେ ହୁଏ ବିଷମାଲଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ଶୁକ ଏ ଦଶାକୁ ତାର ଅନାଇ ବରୁରେ,
ଧାତାରୁ ଦାରୁଣ ହୋଇ ନାହିଁ ତ ସଂସାରେ ।
ଏତେ ଦୁଃଖ ତ ଏହାର,
ଏତେ ଏତେ ବୁଦ୍ଧି କଲ କେବଣ ବୁଦ୍ଧିର ।
କ୍ଷେତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯୋଗିଲ ମଳୟଅନଳ,
ଶିବ ଭାବେ କଲ ସିନ୍ଧୁମୁହନେ ଗରଳ ।
ଦେଲ ରାହୁକୁ ଅମୃତ,
କଳାନ୍ଧସ ପରାଦ୍ରବ୍ୟେ କଲଙ୍କ ଅଙ୍କିତ ।
ଗାର୍ବରାଜ କଲ କଲ ଲବଣ ସହଜ,
ଧର୍ମେ ମତ ପରାଭବ ବହୁଲ ଯେମନ୍ତ ।
ତଥା କୋମଳ-ପିଣ୍ଡକୁ,
ବହୁଲ ଉଦ୍‌ଘ୍ୟ ଝୁଲକୋଦ୍‌ଘ୍ୟ ଦଣ୍ଡକୁ ।” ଲା: ବ: ।

ଅନ୍ୟୋନ୍ୟ ଅଲଙ୍କାର—

ପରସ୍ପର କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରସ୍ପରର ଉପକାର ସାଧକ ହେଲେ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟାଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା—

୧ । “ତଥାପି ଭୁଞ୍ଜଣ ନୋହେ ଦୃଷ୍ଟିଶ, ରୁଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରମା ସେ ରଜନୀ କାଶ
ପରସ୍ପରେ କରେ ଶୋଭା ଅଧିକା, ପୁରୁମାରା ବୋଲି ନ କର ଶଙ୍କା ।
ଏହି ହେବ ଭାବ, ପସ୍ତୋଧର ତ ଧରାଧର ପରା ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

୨ । “ଫଳ ବ୍ରମର ବାଞ୍ଛିତ ବ୍ରମର ଫୁଲ ଉଚ୍ଛଳ
ମଧୁଦେଇ ଫୁଲ ଡୋଣି କରେ,
ଅନୁସରଣ ବ୍ରମର, ତୋର ମୋର ଏ ପ୍ରକାର
ସ୍ନେହ ନ ଗୁଞ୍ଜିବ ଜଞ୍ଜିବାରେ ରେ ।

ନବେଶ୍ବର, ନିଷ୍ଠାକର କାଣେ ମୁଁ ଏ କଥା,
ମାଜିଲ ମୁକୁର ପଣ ନିର୍ମଳ ତୋ ଦୃଢ଼ ଘୋର
ପ୍ରତିବେଶ୍ବର ମୋର ହୃଦୟଥା ରେ ।” ଲ: ବ: ।

ଯଥାସ୍ତତ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର—“ପ୍ରଥମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନମେ ବସୁମାନଙ୍କର
ଅନୁସ୍ଥାନ ଘଟିଲେ ଯଥାସ୍ତତ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ବୈଦେହୀ ଶ୍ରୀରାମ କି ସେ କରଣୀ କର
ବନୋଦନସାରେ କୁଞ୍ଜ କୁଟିରେ କର ।” ବୈ: ବ: ।

ପରସ୍ତତ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର—“ଏକର ନିଷେଧ ତଥା ଦୃଢ଼ତା ଅନ୍ୟର
ପ୍ରକଟଣ ପାଇଲେ ପରସ୍ତତ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ବଜ୍ରଜାତ ବନା ଗଜ ନ ଆଶନ୍ତି ବନ୍ଧୁ,
ଅଶ୍ବଶାଳେ ବନ୍ଧା ନୋହେ ପିନ୍ଧୁଜାତ ବନ୍ଧୁ ।
ମୁଷିକରେ ନେପାଳୀ ପାଳନା ସ ଅଦରେ
ଗଜ ମାର୍ଜାର ପୋଷିତ ବିଡ଼ାଳ ପଦରେ ।
ମାଳ ଆଳୀ ଦକ୍ଷିଣା ବଞ୍ଚିକ ବନା କମ୍ବୁ,
ନ ଘେନନ୍ତି ଦେବାକୁ ହର ତରଣେ ଅମ୍ବୁ ।
ଏକ ମୁଣୀ ରୁଦ୍ରାସ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଯୋଗୀ କରେ
କାଳକେ କଣ୍ଠର ଦ୍ରାଘା କେବଳ କୋଳରେ ।” ଲ: ବ: ।

ଅର୍ଥାପତ୍ତି ଅଳଙ୍କାର—“କୌମୁଦିନ ନ୍ୟାୟ ବଳେ ଅର୍ଥର ସାଧନ
ହେଉଥିଲେ ଅର୍ଥାପତ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ମାନ ।”

(କୌମୁଦିନ—କମ୍ବୁଜ ଅନ୍ୟ, ଅନ୍ୟ କଥା ଶୁଦ୍ଧ)

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—“ସେହିସ୍ଥରେ ପଡ଼େ ଶୁକ-ବି-ଯାଦ,
ଶୁକ ବିରଚିତ ଚଉତି ଶ୍ଳୋକ,
ମୁକତିମାନେ ତା ଅର୍ଥ କରବା
ବିଶେଷ କରି କାହିଁକି ଘେନିବା ।” କୋ: ଡ: ସୁ: ।

କାବ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାର—“ପଦାର୍ଥ ବା ବାକ୍ୟାର୍ଥର ଗମ୍ୟ ହେଉଥିବ
ପ୍ରକୃତୋପଯୋଗୀ ହଲେ କାବ୍ୟଲିଙ୍ଗ ବାବ ।”

ଯଥା—“ବାହ୍ୟ ପର ମୋ ନାହିଁ ସୁନ୍ଦର
 ବାସେ ଦେହ ସନ ସର୍ବେକ ପରି
 ବାମଦେବୀର ହୃଦେ ଯୋଗି ଶର
 ବନ୍ଧୁ ମୋର ହୋଇ ଅବିଦ୍ୟ କର
 ବାଜବ ତ ଲକ୍ଷ, ବଶିଷ୍ଠ ହେବ ଗୁଣ ଶିଳୀମୁଖ ।” ର୍ଦ୍ଧ: ବ: ।

ପ୍ରୋତୋକ ଅଲଙ୍କାର—“ବର୍ଣ୍ଣର ଉତ୍କର୍ଷ ସିଦ୍ଧି ଆଗେ ଅଦେହର,
 ହେତୁର କଳ୍ପିତ ହେଲେ ପ୍ରୋତୋକାଳଙ୍କାର ।

ଯଥା—“ମୁଖ ହେବ ଏମନ୍ତ ବସୁର ପଦ୍ମ ବଧୂ
 ହସ୍ତବଳା କରି ଆଶୁ ଗତିସିଲ ସାଧୁ ଯେ,
 ତହୁଁ ବାସ ଆହାନ୍ତର ଦର୍ପଣରୁ ଝଲି
 ଲହରୀରୁ ଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ତନପୁଷ୍ପ କାଳୀ ଯେ,
 କୁରଙ୍ଗରୁ ତରଙ୍ଗ ବଦ୍ରମୁଖ ରଙ୍ଗ ହରି
 ଲବଣୀ ଶିଖରରୁ କୋମଳ ବଳ ରୁଲି ଯେ,
 ସୁବର୍ଣ୍ଣରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ରାଜହଂସ ଠାରୁ ଗତି
 ଏ ରୂପେ ଉପମାବର୍ଣ୍ଣ ଯେତେକ ଅଛନ୍ତି ଯେ
 ବହୁ ସବୁଠାରୁ ସାର ସାର ଭର ଅଣି
 ପୁରଟ ପ୍ରତିମା ପରି ରଚିଲେ ତରୁଣୀ, ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

ସମ୍ଭାବନା ଅଲଙ୍କାର—“ଅନ୍ୟର ସାଧନ ଅର୍ଥେ ଯଦ୍ୟର୍ଥ କଲ୍ପନା
 ଅଦୃତ ହୋଇଛି ଯହିଁ ତହିଁ ସମ୍ଭାବନା ।”

ଯଥା—“ତରୁଣଗୋଷ୍ଠୀ ମୁକୁର ପ୍ରତିବନ୍ଧୁ ଆଲଙ୍କାରେ ଯେବେ ଆସିଲେ
 ମୁଗୁରୁଷ୍ଠୀନଳ ତୃଷ୍ଣାକୁ ନାଶିବ ସ୍ବପ୍ନ ତେବେ ସତ ହାସିବ ।
 କହେ ସତେକସୂତା ସବୁ ବଡ଼ ଦଇବ,
 କାହା ମନେ ଥିଲ ଅଗାଧ ସମୁଦ୍ର ତଳୁ ଭିତରେ ସମ୍ଭାବିବ ।” ଲ: ବ: ।

ଲଳିତ ଅଲଙ୍କାର—“ପ୍ରସ୍ତୁତରେ ତାର ପ୍ରତିରୂପ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ
 ବୃଷ୍ଟିର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲେ ହୁଅଇ ଲଳିତ ।”

ଯଥା—“ସୁଖି ବୋଲଇ ହେ ଜାଣି ମୁଁ ନଥିଲି ଦଇବ ରୁ ଏଡ଼େ ବାବୁଣୀ,
 ସୁଧାଭରକୁ ସୁଧା ଚୁଲ୍ଲ ଭେଜନ ପରଶଲୁ କେଉଁ କାରଣ ।
 ଭୁଞ୍ଜି ବସିବା—ବେଳେ ବୁଲିଣ ବୃଷ୍ଟି କଲୁ,
 ଯେବେ କଲୁ ତେବେ ପରଶ ନ ନେଲୁ ଏଡ଼େ ବ୍ୟାକୁଳ କପାଳ କଲୁ ।” ଲ: ବ: ।

ରତ୍ନାବଳୀ ଅଲଙ୍କାର—“ପୁସ୍ତସିଦ୍ଧ ଅଟେ ସଦୃଶ୍ୟ ଗ୍ରାହକର
 ସେମାନଙ୍କ ନ୍ୟାସେ ରତ୍ନାବଳୀ ଅଲଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ବହୁ କୃପଣ ସାଧନ କରେ ଛେଦନ ଶକ୍ତି ନମୁସ୍ତୁଷ୍ଟରେ
ଅରମ୍ଭ ହୋଇ ନମ୍ନ କୁଣ୍ଡ ବେ ବହୁନ ଶକ୍ତି ସେ,
ବାହୁଲ୍ୟ ଧରୁ କୌଣି ତମକେ, ସେନେ କାଳେ ଉଦ୍‌ଘୋଷାକେ ।
ଶବ୍ଦେ ରୁଚି କରଣେ ଶକ୍ତି ଶାନ୍ତୁଳୀ ନିତି ସେ,
ବହୁ ଦେବ ପୁନେ ପୁଣିରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷ ସେ,
କଲେ ଉପାଦେ ଦେବ ହୁଏ ଉଦ୍‌ଘୋଷ ସେ,
ବେଶେ କର ପ୍ରତାପେ କର କରଇ ହେଲେ ପ୍ରଜା ଅଳଙ୍କାର
ପୃଥ୍ବୀମଣ୍ଡଳ ରାଜନିକର ମହା ଦୁର୍ଜୟ ସେ ।” ବୈ: ବ: ।

ସାମାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର—“ସାଦୃଶ୍ୟ ବଶତଃ ସମ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶି ବସ୍ତୁର
ବିଶେଷ ଅଲଙ୍କାର ହେଲେ ସାମାନ୍ୟାଳଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ନାସ୍ତ ବାଗ ବାଗ ନୋହଲେ ତହିଁ ଉଦ୍‌ଘୋଷ ଯାଏ
ହସ କୁମୁଦ ନେତ୍ରମାନ ମୁଖ କମଳ ପ୍ରାପ୍ତେ ।
ନବନ ପୁଲିନ ଉତ୍ତର ତରବାକ ମିଥୁନ,
ସୋମାବଳୀ ଅଳ ଅବଳୀ ଗତ ହୁଏ ସମାନ ।” ଲ: ବ: ।

ଉନ୍ନୀଳିତ ଅଳଙ୍କାର—ଦୁର୍ଦ୍ଦଶି ବସ୍ତୁ ଏକ ପରି ଜଣାଯାଉଥିଲେ, କୌଣସି ନାମରେ
ପ୍ରଭେଦ ଧରାଯାଇ ଥିଲେ ଉନ୍ନୀଳିତ ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ ।

ଯଥା—“ଉଦ୍‌ଘୋଷେ ପୀତାମ୍ବରକୁ ଉଦ୍‌ଘୋଷକ ବୁଝି,
ପିତ୍ତ ନିତମ୍ବ ନା ନିବେଦେ ନାବାବକ୍ଷକୁ ବାଞ୍ଛି ।
ତୋର ହୋଇଲି ତୋର ଦେହ ଆଲିଙ୍ଗନକୁ ପାଇଲୁ;
ଧନ୍ୟ ନ ଥିଲେ ଶାନ୍ତି ଥିଲ ପରି ଦଶନ୍ତା ନାହିଁ ।” ଲ: ବ: ।

ବିଶେଷ ଅଳଙ୍କାର—“ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ଦ୍ଵୟେ ବିଶେଷର
ପ୍ରକାର ଦିଶିଲେ ହୁଏ ବିଶେଷାଳଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ଛଦୁ ନୁହଇ ଏ ପୁଣି ସଦୃଶ ରତନେ ନିର୍ମାଣ,
ପଦ୍ମ ପ୍ରକାଶରୁ ଜାଣି ହୁଏ ରଜନୀ ସେ ।” କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।

ବ୍ୟାକୋଚ୍ଚ ଅଳଙ୍କାର—“ଅନ୍ୟଦେହ ପ୍ରଦର୍ଶନେ ପ୍ରକୃତ ଗୋପନ,
ହେଲେ ବ୍ୟାକୋଚ୍ଚ ନାମେ ଅଳଙ୍କାର ମାନ ।”

ଯଥା—“ସୁମନ ତୋଳୁ ଭୁଜଙ୍ଗ ମୁଖେ ପଡ଼ିଥିଲ ତ ଦଶାବେ
ଶ୍ଵାସ ପ୍ରଗର, ତମକେ ଉଦ୍‌ଘୋଷ, ତରବ ପରା ଜଣାବେ ।” ର: ପ: ।

ଅଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର—ବର୍ଣ୍ଣିତ ବସ୍ତୁ ଲେଖନୀର ଓ ଅନ୍ୟାର୍ଥ ହେଲେ, ଅଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ ।

ଯଥା—“ଗୋରୋତନା ପ୍ରକାରେ ଯହିଁରେ ମୃଗମଦ
ନନ୍ଦ ଖଣ୍ଡି ବସନକୁ ବକନ୍ତି ସୁନ୍ଦର,
କୁକୁମ ଉକୁଟାଳ ହୁଅନ୍ତି ନାଶ ଯହିଁ
ହରିଦ୍ରାରେ ଆଦର କରିବେ ନାହିଁପାଇଁ ।” ଲଃ ବଃ ।

ସକରାଳଙ୍କାର—“କ୍ଷୀର ନୀର ନ୍ୟାୟେ ଅଳଙ୍କାରମାନଙ୍କର
ସମାବେଶ ଥିଲେ ହୁଏ ସକରାଳଙ୍କାର ।”

ଯଥା—“ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ଅଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରକାର,
ବସନ୍ତ ଅନୁଭବରେ ଶିଖି ଶୋଭାକର ।
ବରୁଣ ଦେବ ବଲ୍ଲଭ ଉଦୟ କରିଛନ୍ତି
ବହୁ ସୁମନ ତୋଷକର ହୋଇଅଛନ୍ତି ।” ବୈ ବଃ ।

ଚନ୍ଦ୍ରାଳଙ୍କାର—ପଦ୍ମ, ଶକଟ, ଚନ୍ଦ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ପଦ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ବିନ୍ୟସ୍ତ
ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଏହାର ବିସ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣନା ଚନ୍ଦ୍ରାବ୍ୟ ବନ୍ଦୋଦୟରେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ଏଠାରେ
ଦେବା ଅନାବେଶକ ।

ଶ୍ଳେଷ—ଶର ହୁଇ ବା ତତୋଽଧିକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହେଲେ ଶ୍ଳେଷାଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା—

୧ । “ସମାନ ପୌଳସ୍ୟ ରାଜ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ମନ୍ଦୋଦରୀରେ ସ୍ନେହବନ୍ତ ..” ଶ୍ଳଷ, ସୁଃ ପଃ ।

୨ । “ବାବୁ ନାକଶିଖା ଦାନ ଯୋଗ୍ୟ ଯୋଷାକୁ
ବହୁର କାନନ କର ଆଲିଙ୍ଗନକୁ ।” ବୈ ବଃ ।

ନାକଶିଖା ଦାନ = ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପତ୍ତି ଦାନ, ନାସିକା ଶୋଭା ବିନାଶ ।

ବ୍ୟଙ୍ଗଶ୍ଳେଷ—“ସେହାଟେ ଉରଜଙ୍କ.....” ଶ୍ଳ ୭, ସୁଃ ପଃ ।

ରୂପକ ଶ୍ଳେଷ—“ସିଦ୍ଧାଣୀ ଗୁଢ଼ାଣୀ ମନୋରମା.....” ପ ୩, ଶ୍ଳ ୨, ସୁଃ ପଃ ।

ସରୂପକ ଶ୍ଳେଷ—ଶ୍ଳ ୫, ବୈ ବଃ ।

ରୂପକ—ଉପମାନ ଓ ଉପମେୟର ଅଭେଦ କଥନକୁ ରୂପକ ଅଳଙ୍କାର କୁହାଯାଏ । ଯଥା—

“କର କୃଷକ ରାମାଗାଧ ସେବ ।

ନଶା-ଲଙ୍ଗଳେ ଚଷିଲ୍ଲ ହରିତ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରେ: ସୁଃ ।

ଅଭ୍ୟୁକ୍ତ ରୂପକ — “ସର୍ପସୁରେ ଯାଉଁ ପବିତ୍ର କହିଲେ ମଞ୍ଜୁକାନ୍ତ ହେମମଞ୍ଜୁଷା
ସୁଗନ୍ଧବତୀ ସୁଇଚ୍ଛାରେ ଚଳିତ ପନ୍ଦାବଳୀରେ କି ମାଧୁରୀ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ସୁଃ ପଃ

ଛଳରୂପକ—“ସିଦ୍ଧାଣୀ ହସି କହିଲ ବାଳା ରଣ ରଣ.....” ସୁଃ ପଃ ।

ଛଳ—“ସାନୁଜ ଧର୍ମରାଜର ହୋଇବାରୁ ପରା ଏଡ଼ିକ ଦୟାଞ୍ଜନ.....” ସୁଃ ପଃ ।

ଦୁଷ୍ଟାନ :—“ସାଧାରଣ ଧର୍ମବାଚକ ପଦ୍ମସ୍ଥ ଆପାତଳଃ ଉନ୍ମାତ୍ତବୋଧକ ହେଲେହେଁ
 ସେଇଠାରେ ଧର୍ମର ବନ୍ଦୁ ପ୍ରତିବନ୍ଦୁ ଭାବଦ୍ୱାରା ବାକ୍ୟଦ୍ୱୟର ଉପମାନ ଓ ଉପମେୟ ଭାବ ପରସ୍ପର ହୁଏ
 ସେଠାରେ ଦୁଷ୍ଟାନ ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ ।” ଯଥା—

“ଦୂରେ ଥିଲେ ପାଶେ ଅଛି ଏହା ଅଛି ଦେଖ,
 ନେତେ ଦୂରେ ଚନ୍ଦ୍ର, ନେତେ ଦୂରେ କୁମୁଦିନୀ ।
 ପ୍ରାଣ ଅଭେଦ ତାଙ୍କର,

ଯେତେ ଦୂରେ ଥିଲେ ସେ ଯାହାର ସେ ତାହାର ।” ଗୁଞ୍ଜ, ପ୍ରେ: ପୃ: ।

ବିଶେଷାଭିପ୍ରାୟ—କର୍ମ ଓ ଗୁଣର ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧତା ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ, ଯଥାର୍ଥରେ ବିରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ବିଶେଷାଭିପ୍ରାୟ ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା—

“ଶୁଭ ଯୋଗରେ ସରିଲ ବନ୍ଦାପନା ଦିନ ।
 ନିସରିଲ ଦିନ କାନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସନ୍ନ ସେ ।”

ଗୁଞ୍ଜ, ପ୍ରେ: ପୃ: ।

ବିଶେଷାଭିପ୍ରାୟ ୨ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

“ବିବର୍ଜିତ ପଳାଶୀରେ ପଳାଶୀରେ ଘନ,
 ବିନାତପ ପ୍ରଭ ତପ ପ୍ରଭରେ ପ୍ରଧାନ ସେ ।
 ବିରୁଦ୍ଧ ବାସ୍ତବ ନୋହୁ ବିରୁଦ୍ଧ ବାସ୍ତବ,
 ବିବର୍ଜିତ କାମ-ଉଦୟ କାମ ଉଦୟକ ସେ ।

ବୈ: ବ: ।

ପଳାଶୀ—ମାଂସାଶୀ, ବୃକ୍ଷ; ତପ ପ୍ରଭ—ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣ କାନ୍ତ, ତପସ୍ୟାର କାନ୍ତ,
 ବିରୁଦ୍ଧ—ବିରୁଦ୍ଧ, ଭୟ, କାମ ଉଦୟ ରହୁତ—ନିଷ୍ଠାସ, କାମଉଦୟକ—କାମ ଉଦ୍ଦୀପକ ।

ସୁନରୁକ୍ତବିଦାସପ—ଦୁଇ ବା ତତୋଽଧିକ ଏକାର୍ଥବାଚକ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଯେଉଁ-
 ଠାରେ ସୁନରୁକ୍ତ ପ୍ରାୟ ପ୍ରସାଦ ହୁଏ, ସେଠାରେ ସୁନରୁକ୍ତ ବିଦାସପ ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା—

“ସବେଳେ ଅମୃତ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଦରଣବଦନା ପୂର୍ଣ୍ଣାବସନା ।

ସୁରମ୍ୟ ବିଦ୍ରୁପ ପ୍ରବଳା ମିତ୍ରର ଅରୁଣ ଦଶନ ବସନା, ସୁଧାଂଶୁ……” । ପୃ: ପ: ।

ଅନ୍ତର୍ଲିପିକା—ଏଥିରେ ପ୍ରତି ଧାଡ଼ିରେ ଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ବା ସମାଧାନ ରୂପେ ଯେଉଁ
 ପଦମାନ ବାହାରେ, ସେହି ପଦମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ, ମଧ୍ୟ ବା ପ୍ରାନ୍ତ ଅକ୍ଷରମାନକୁ ଧାଡ଼ିମୂଳିଆ କରି
 ବସାଇଲେ ରଚକଙ୍କ ମନୋଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ଅନ୍ତର୍ଲିପିରେ ରଚକଙ୍କ ମନୋଭାବ ଅନ୍ତର୍ଲିପିତ ଥାଏ
 (ବହୁଲିପିରେ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ ଥାଏ) । ଯଥା—

(୧) “ସଙ୍ଗକଲ କେ ନଳଦମୟନ୍ତୀର । ଗୋପସୁରେ କେ ଅଧିକାରୀ ସଙ୍ଗାତ ।
 ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା କେ କରଇ ……… ” ପୃ: ପ: ।

(୨) “ବିହାରସ୍ଥାନ କେ ମାନମାନଙ୍କ ଅଟଇ (ବନ)
 ବାସୁସରେ କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାଳିତ ହୁଅଇ ସେ (ପିକ)
 ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶେ କି କରେ ପକ୍ଷୀ ଆଳି (ରୁକ)
 ବିରୁପାକ୍ଷ ନେତ୍ରାନଳେ କେନ୍ଦ୍ର ଗଲ ଜଳ ସେ (ମାର)
 ବିଷ୍ଣୁକୋଳେ ସଙ୍ଗକାଳେ କେନ୍ଦ୍ର ମନୋହର (ରମା)
 ବିଶ୍ୱରେ କରୁଛି କେନ୍ଦ୍ର ପର ଉପକାର ସେ (ତରୁ)” ଇତ୍ୟାଦି, ଗୁଞ୍ଜ, ପ୍ରେ: ପୃ: ।

ବହୁଲିପିକା—ଏଥିରେ ପ୍ରତିପଦର ଆଦ୍ୟ, ମଧ୍ୟ, ଦ୍ଵିତୀୟ ବା ଶେଷ ଅକ୍ଷରମାନଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଧାତୁମୂଳିଆ କରି ବସାଇଲେ ସେ ଅକ୍ଷରମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସେହି ବାକ୍ୟ ହେବ, ତହିଁରୁ ରଚନା ମନୋରୁପ ବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ବହୁଲିପିକାରେ ରଚନାଙ୍କ ମନୋରୁପ ପ୍ରକାଶିତ ଥାଏ ।

ଉ—(୧) “ସତର ନକ୍ଷତ୍ର ହୋଇ ବେନ ବଞ୍ଚେ ସେ ବସନ୍ତରେ ଆସାର
ସୋମଶେଖର ନାମ ପୁଣି ପ୍ରକାଶ ହୃଦାବନ ଲାଳା ବହାର ।

ସଙ୍ଗାତ..... ।” ସୁ: ପ: ।

(୨) ବନ୍ଧ୍ୟ କେ ଜଗତେ, କେନ୍ଦୁ ଚଳକର ସ୍ଥାନ
ବସି ରାଜା କି କରି, ବେଶ୍ୟାର କି ରଞ୍ଜନ ସେ ।
ବ୍ୟୋମନେଶମୋହନ କେ, ଶିଶୁ କେ ପାଳଇ
ବଡ଼ ଖେଳରେ କେ ଘେନ, ଘନ କି ମୁଷ୍ଟକ ସେ ।
ବିରତେ କେନ୍ଦୁ ପ୍ରବନ୍ଧ, ରୁଷି କି କରନ୍ତି
ବହେ ଉଦ୍ଧୃତ ଶଙ୍ଖ କେ, ଉପେ କି ହୁଅନ୍ତି ସେ ।”

ଇତ୍ୟାଦି, ବେ: ବ: ।

ଉପଶ୍ରେକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ୧୭ଟି ଶବ୍ଦ କହୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦର “ବାମ ନାଶି ଦକ୍ଷିଣକୁ ଭଜ” ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ସେଥିରେ ପ୍ରଶେତାଙ୍କ ଉଦ୍ଧର ସନ୍ଦି ବେଶିତ । କବି କହନ୍ତି—“ବହୁଲିପିକା ନାଶ ନାଶ ପାଞ୍ଚ । ଷଟ୍ ପ୍ରକାରେ ଅନ୍ତର୍ଲିପି ସଞ୍ଚ ।”

ବ: କା: ବ: ।

ମନ୍ତବ୍ୟ :—

କବିଙ୍କ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା, ଶବ୍ଦସମୂହରେ ଆଧିପତ୍ୟ ଥିବା ହେତୁ, ସେ ସ୍ଵାଦ୍ଵ ବହୁଳ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶୌଭର୍ଷ, ଶୂର୍ଷ, ବୈଶନ୍ୟ ସର୍ଜନ କରି ପାଠକ ପାଠିକାମାନଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

“କହେ ଉପେନ୍ଦ୍ର, ମୁଁ ଲଭିଛି ଶବ୍ଦ ସମୂହ” କବିଶୂର୍ଷ ଅନେକ ଅଛି ପୁଣି, ଲ: ବ:, ୮-୭^୦ ଇତ୍ୟାଦି ସଂସାର୍ଥ । ମନ୍ତବ୍ୟର ସେଇ ହେତୁ କହନ୍ତି—ସଂସାର୍ଥରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଭକ୍ତ ଜଣେ ଅଲୌକିକ ସାହିତ୍ୟସାଧକ; ଶବ୍ଦ ଯୋଜନାରେ ତାଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ତମକପ୍ରଦ; ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧ, ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ ସେ ଅଦ୍ଵିତୀୟ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସାମୟିକ କବି ଏବଂ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନେ ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା କରନ୍ତି । *

* “Upendra Bhanja really speaking is a mighty literary acrobat who has shown his great skill in verbal jugglery. In the art of alliterative composition he is second to none and it is his example which has been followed and imitated in this direction by his contemporaries and successors.”—B. C. Mazumdar.

ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ

ଉତ୍କଳୋଚ୍ଚାର ନବିତା ବହୁମୁଖୀ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁଶୀଳନସାପେକ୍ଷ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କାବ୍ୟ ନବିତା ତାଙ୍କର ନିହତଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ଓ ଅସାଧାରଣ ବୃଦ୍ଧିମତ୍ତ ଓ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ସାରସ୍ବତ ଫଳ ବୋଲି ବିଜ୍ଞ ପାଠକ ଏବଂ ନିରପେକ୍ଷ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବାରମ୍ବାର ଅବଧାରଣ ହୁଏ । ସଂସ୍କୃତ ଶତ୍କାବ୍ୟ, ପୁରାଣଶାସ୍ତ୍ର, ଇତିହାସ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଆୟୁର୍ବେଦ, ଧନୁର୍ବେଦ, ଚନ୍ଦ୍ର, ଅଭିଧାନ, ପ୍ରାକୃତ, ଅଲଙ୍କାର, ବ୍ୟାକରଣ, କଳାବିଦ୍ୟା, କାମସୂତ୍ର, ଦଣ୍ଡନୀତି, ରାଜନୀତି, ଯୁଦ୍ଧ, ଦର୍ଶନ, ଭୂଗୋଳ ପ୍ରଭୃତିରେ ସେ ପ୍ରସାରି ଥିବା ବିଷୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ସେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା ତାହା ଦର୍ଶାଇବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ନିରର୍ଥକ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତମୂଳକ । ଛନ୍ଦୋବନ୍ଧ; ରସଧ୍ଵନି ଇତ୍ୟାଦି ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶରେ ଅଙ୍କନ କରିଥିବା, ସ୍ଵୟଂ ସେ ଏକାଧିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି । “କବିକଲ୍ପଲତା ମତେ ଏ ଭାବେ । ସାହିତ୍ୟ-ରତ୍ନାକର ମାଦକାବ୍ୟେ ।” ଚିଃ କାଃ ବଃ । ବାପରେ ଯାହା ବାଲ୍ୟେ କାଳିଦାସେ ଖ୍ୟାତ । କରିଛନ୍ତି ତାହା ରଚନେ ଚିତ୍ତ । କହୁଅଛି ଶୁଣ ଯୁକ୍ତନ ଜନ । ଇତ୍ୟାଦି । ଚିଃ କାଃ ବଃ । ଜୈମିନୀଙ୍କ ମୀମଂସା ଶାସ୍ତ୍ର, ବ୍ୟାସଙ୍କ ବେଦାନ୍ତ, ପତଞ୍ଜଳିଙ୍କ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର, କଣାଦଙ୍କ ବୈଶେଷିକ ଦର୍ଶନ, କପିଳମୁନିଙ୍କ ସାଂଖ୍ୟ (ଦର୍ଶନ) ପ୍ରଭୃତି ଭଞ୍ଜେ ଆଲୋଚନା କରିଥିବା କଥା ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଂକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ—“ମୀମଂସା ବେଦ ବେଦାନ୍ତେ । ଶୈବା ପୁସ୍ତକ ଏ ସତେ । ଜୈମିନୀ ବିଶ୍ଵାଦ ବ୍ୟାସ । ପ୍ରଶଂସିତ ତୋଷ ଯେ । କଲ୍ୟାଣେ କର ଅଞ୍ଜଳି । କରେ ଶୁଣି ପତଞ୍ଜଳି । ବଚ୍ଚିଷ୍ଠକ ସାଂଖ୍ୟରେ ସାକ୍ଷୀ ପ୍ରକାରେ ।” ଗ୍ରନ୍ଥ ୪, କୋଃ ବଃ ପୁଃ । ଭେଜରଜ, ବାସ୍ତବ୍ୟାନ, ଜୟଦେବ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପଦାଙ୍କାନୁସରଣ ସେ କରିଥିବା କଥା ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ । ରସତରଙ୍ଗିଣୀ, ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ କବିଙ୍କ ସୁଖପାଠ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ରସପଞ୍ଚକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହେବାରୁ ରସପଞ୍ଚକ ଏ ବୋଲାଇବ । ରସ-ତରଙ୍ଗିଣୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ କବି ସମ୍ମତ ଏ ଆସିବ । ଗ୍ରନ୍ଥ ୧, ରଃ ପଃ । ପ୍ରତି ପ୍ରତି କରି ରଚଇ ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣ କରି ସମ୍ମତେ ହେ ପଣ୍ଡିତେ । ରଃ ପଃ ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ‘ଗୀତାଭିଧାନ’ରେ କବି ନିମ୍ନମତେ କହନ୍ତି—

ଗୀତ ଅଭିଧାନ ହୋଇ ସାବଧାନ

ଶୁଣ ଯୁକ୍ତନେ ସନ୍ତୋଷେ ।

ଅମର, ଯି କାଣ୍ଡ, ଯାଦବ ଶାଶ୍ଵତ,

ମେଦନୀ, ଶଶିପ୍ରକାଶେ । ୧ ।

ପ୍ରବର ଶବ୍ଦ ଯେତେ ତା କହିବ

ଶୁଣି ଅପ୍ରବରମାନ ।”

ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ ଯେ, କବି ଅଗାଧ ଶବ୍ଦସାଗ୍ରୀ ତା' ଲଭ ପାଇଁ ବହୁ ସୁପ୍ତସିଦ୍ଧି ସଂସ୍କୃତ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଆସୁଥିବା କବିଥିଲେ । ପାଠକପାଠିକଙ୍କ ସୁବିଧା ପାଇଁ ସଂସ୍କୃତ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତସାର ଗ୍ରନ୍ଥ—‘ଗୀତାଭିଧାନ’ ସଙ୍କଳନ କରିଥିଲେ । ଗୀତାଭିଧାନର ଉପଶ୍ରେଷ୍ଟ ପ୍ରଥମ ପଦରେ ‘ଛ’ଟି କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଅମରସିଂହ କୃତ (୧) ଅମରକୋଷ (ସମୟ ଖ୍ରୀ.ଅ. ୪ର୍ଥ, ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ), (୨) ଶାଶ୍ବତଙ୍କ କୃତ ‘ଅନେକାର୍ଥସମୁଦୟ’ (୬ଷ୍ଠ-୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ) (୩) ଯାଦବ-ପ୍ରକାଶଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ବୈଜୟନ୍ତୀ (ପ୍ରାୟ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀ) (୪) ମହେଶ୍ବର ଆଶ୍ବଫିଙ୍କ କୃତ ‘ବିଶ୍ବପ୍ରକାଶ’ (୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀ) (୫) ମେଦନୀ କବିଙ୍କ କୃତ ‘ମେଦନୀକୋଷ’ (୧୩ଶ-୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀ), (୬) ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ‘ନିକାଶ’ (ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀ. ଅ. ୧୫-୧୬) ମଧ୍ୟରୁ ଅମରକୋଷ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ।

‘ଅମରକୋଷ’, ‘କାମସୂତ୍ର’ରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରମାଣିତା ଥିଲା । ଅମରକୋଷକାର “ବିନାୟକମତରୁ ସୀତାଠାବେ । ବରବଞ୍ଚିନୀ ବରସ୍ନେହ ଉତ୍ତମା ଗମା ହୋଇଛି ।” ପଦ, ବୈ: ବ: । କାମସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ବିରସା, ବିରହଶୀଳ ଲକ୍ଷଣ:—“ବାର ବାର ସର ଦରେତା ଶୟନ ବର୍ଜି ନାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ । ଭଜି ବିହୃତ ଘନସାର ସୁକେଶୀ ତନ୍ମୁକ୍ତ ନ ହସି ସଦନେ; ତପତି—ମଦା ରହୁଅଛି ଶରୀରେ । ବ୍ୟାଧି ଜନନୀ କି ଗୋତର ନୁହଇ କରେ ଚନ୍ଦ୍ରା ଯେ ବଧୂରେ ।” “ବିରହ ନାମରେ ବିରସା, ମନୁ ଜନମି ତାହା ଦହ ।ବଡ଼ଇ ଜୁଷ୍ଟା ଅଭିଶପ୍ତ, ଦାନଜନିତ ଅପ୍ରମେୟ । କଣ୍ଠ କପାଳେ ଦେଇ ଝାଳ, କମ୍ପି ଶଶ ଶଶକେ ମେଲ । ନଳିନୀ ବେଳେ ବେଳେ ନାଚି, ପ୍ରଳାପ ଜାତ ପଡ଼ିଯାଉ । ଫୁଟଇ ତନୁ ଖରସ୍ବାସ, ପାଣ୍ଡୁର କରଇ ଅଶ୍ଳେଷ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: । “ହୌବନେ ପୂର୍ଣ୍ଣିତା ପାଇଲ । ଲକ୍ଷଣେ ସହଜ ହୋଇଲ । ସେ ବଶୀକରଣ ହିବିଧ, ପ୍ରକାଶ ହାସ ଔଷଧ । ମୋହନମୟ ମୃଦୁବାଣୀ, ବୋଲଇ ରମଣୀଙ୍କ ମଣି ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: । “ସୁରଗାସ୍ତ୍ର ଅଳଙ୍କାରେ ଯେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେ ।” ଲ: ବ: । ସେ ସଂସ୍କୃତରେ ତମ୍ପୁ ଲେଖିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ତାହା ଭଞ୍ଜଙ୍କର କି ନୁହେଁ, ତାହା ନିଶ୍ଚିତରୂପେ କହୁହେବ ନାହିଁ । ସେଥିରୁ କିଛି ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା:—“ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚପଳାଞ୍ଜୀ ଚଳନ୍ତୁର ଶଳିତା, ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦନଂ ଦେହେ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ସୁଦୁଶା । କଳକାଞ୍ଜୀ ନେତ୍ରକୁନ୍ତଳ ମୌରଣୀ ମମ ବକ୍ଷସି, କୃତଂ ଯାମି କାମବଶେ ସରସୀତଟମାଗ୍ରତା ।” (ଭଞ୍ଜୀୟ ତମ୍ପୁ)

ଚନ୍ଦ୍ରବାକ୍ୟ ବନ୍ଧୋଦୟରେ—

ଗୁରୁ ଆରମ୍ଭିଲି ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ତରେ । ଅନୁଷ୍ଠାନ ଶ୍ଳୋକ ଛନ୍ଦ ଗୀତରେ ।

ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର

ତୋର ପ୍ରତିପଦ କେନ୍ଦ୍ର ସଂସ୍କୃତେ ।	ତବ
ତୋର ଅସ୍ତ କେ ମାରଇ ଜଗତେ ।	ରୂପ
ଦୀର୍ଘସ୍ଥାନ ଆଜ୍ଞରେ କି ଶରଣ ।	ପ୍ରତି
ରବି ଜାୟା କେ ଖେ ଉ କି ହୁଅନ୍ତି ।	ଶ୍ରୟା-ଶକତେ
ଆପଣାର କି ଯାଣୀ ଦବ୍ୟ ଶୁଣେ ।	ମମ
ନେତ୍ରଦ୍ବୟେ ଶଷ୍ପୀରେ କି ଆଶାସେ ।	ନେତ୍ରଦ୍ବୟେ

ପ୍ରଜାପତି ବଞ୍ଚେ ଦିଅ ଇଚାର ।	କଂ
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲେଖି କର ତା ସାନ୍ତସାର ।	ମାଂ
ଖେଦ ଦେବାରେ କି ବୋଲନ୍ତି ଦିବ୍ୟ ।	ଖେଦସ୍ତେ
ସମ୍ବୋଧନେ ନାଶରେ କି ସମ୍ଭବେ ।	ମୁର୍ଧ୍ୟେ
ବ୍ୟଥଗତ ପ୍ରୟୋଗେ କି ଉଦ୍ଧର ।	ମୁଧା
ଷଷ୍ଠୀ ଏକୋକ୍ତିରେ କି ହରପର ।	କାମସ୍ୟ
ମାରଣର ତୃଷ୍ଣା ବଞ୍ଚିତରେ ।	ମାର୍ଗତଃ ।
ପାଦପ୍ରାନ୍ତ ସଂସର୍ଗ ବସର୍ଗରେ ।	ଇତ୍ୟାଦି ।

ପୁରାଣଶାସ୍ତ୍ର

ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୌରାଣିକ କାବ୍ୟ—ବେଦେଶ୍ୟଶିଳାସ, ପୁରାଣପରିଣୟ, କଳାକଉତୁକ ଇତ୍ୟାଦିରୁ ତାଙ୍କର ଅସୀମ ପୌରାଣିକ ଜ୍ଞାନ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅବଧାରିତ ହୁଏ । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାଳ୍ପନିକ, ଆଲଙ୍କାରିକ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଉପମା, ଉପମେୟ ଭାବରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ନାନା ପୌରାଣିକ ତଥ୍ୟ ଗୁଚ୍ଛିତ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଭାଷାର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଭାବର ଗାନ୍ଧାରୀ ଫୁଟାଇଛନ୍ତି । ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ମହର୍ଷିଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାଣୀ ଏବଂ ଜନ୍ତୁଗଣ ଉତ୍ପତ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ସହସ୍ର ସହସ୍ର ପୁରର ବଶତାଳିକା ପୃଥିବୀ-ପଟରେ ଅଙ୍କିତ ରଖି ସୂକ୍ଷ୍ମାନୁସୂକ୍ଷ୍ମ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଚିତ୍ର-କାବ୍ୟ-କୋଶାର୍ଣ୍ଣ ଗଢ଼ିବା ସାଧାରଣ ବୃତ୍ତ ମଣ୍ଡର କଥା ନୁହେଁ । “ଲବେ ଥାଏ ନୋହେ ମରୁତ । ଭାବ ମୁଁ ଦିବ ଗର୍ଭଜାତ ।” ଇତ୍ୟାଦି । କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ସନକ, ବ୍ୟସ, ଗୌତମ, ଶୂନ, ସୁଲହ, ହରି, ଭାଗୁ, କୌଣିକ, ଅଜିତ, ପରାଶର, ଜନକ, ମୁକୃତସୁତ ଯେ” ଇତ୍ୟାଦି । ପ ୧୭-୧୮, ଗ୍ର ୭, ସୁ: ପ: । “କଉଶିକ୍ଷତଟ ନିକଟ ଅଟନ୍ତି ମଧ୍ୟେ ବ୍ରଜଲୀଳା ହେଉଛି” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ଗୁଣରେ ରୁଚି ସାଧନା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ବିରାଜିତ ଅନୁପମରେ, କୁଞ୍ଜରେ ଲଳିତା ବିଶାଖା କ୍ରିଡ଼ିତ ଇନ୍ଦୁରେଖା ରଥ ରମ୍ୟରେ..... ..” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ଦିଶିବ ଧରି । ବିଜୟିତ ଦେବତାଗଣ ରୂପ ଅଛି ଧରି..... ..” ବୈ: ବି: । କବିଙ୍କ ପୌରାଣିକ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମାତବ୍ୟଞ୍ଜକ ଘଟନାପୁର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗତରେ ବିରଳ । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ପାଠକବର୍ଗ ସେଥିରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଭୁସୁସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଲଭ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିମାନଙ୍କୁ ଅସମ୍ଭବ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ନିଜର କରିବା ପାଇଁ ବେଳେ ବେଳେ କେହି କେହି ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି । ଜର୍ମାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଭେରର୍ ହୋମରଙ୍କ ହେଲେନ୍, ବାଲ୍ଫୁଲଙ୍କ ସୀତାଦେବୀ ଚିନ୍ତାରେ କିଛିତ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅନୁଭବ କରି ରାମାୟଣରେ ହୋମରଙ୍କ ପଥ ଅନୁସରଣ କରାଯାଇଛି ବୋଲି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ସ୍ଵନାମଧନୀ ଲେଖକ ଓ ରାଜନୀତିକ ‘ଡେଲିକ୍’ ଭେରରଙ୍କ ବିକୃତ ମତ ଖଣ୍ଡନ କରି ଭେରରଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏପରି ପବିତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ମାତବ୍ୟଞ୍ଜକ ଘଟନାଗୁଣ ନିଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୌରାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୃତଦୃଷ୍ଟ ସହୃଦ ଗୁଚ୍ଛିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ରମଣୀୟ କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

ବିଶ୍ଵବିଖ୍ୟାତ କବିମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ନାନା ତଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ନିଜର କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିମୟ କରିଥାନ୍ତି । ‘ପ୍ଲୁଟାର୍କ ଲାଇବର୍ସ’ରୁ ସେକ୍ସ ପିଅର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରି ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି; ଇତାଲୀୟ ନଭେଲରୁ ସୁସର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ‘କ୍ୟାଥର ବ୍ଲା ଟେଲର୍ସ’ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି । ଜର୍ମାନିୟନ୍ ରାମାୟଣରୁ ଭଞ୍ଜ ସେହିପରି ବହୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରି ରାମାୟଣକୁ ନୂତନ ଚିତ୍ତକର୍ଷକ ରୀତିରେ ଲେଖିମୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ଳାଘାର ବିଷୟ ।

ଜ୍ୟୋତିଷ

କବିଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରହରେ ବିଶେଷତଃ ଲବଣୀବତୀ, କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରୟାୟ, ବେଦେଶ୍ଵରୀକାବ୍ୟରେ ସେ ଜ୍ୟୋତିଷବିଜ୍ଞାନର ବ୍ୟାପକ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ସେ ଜନ୍ମ ଗର୍ଭସାଗୀ, ଯୁଦ୍ଧସାଗୀ, ପାଣିପ୍ରହଣ ଇତ୍ୟାଦି ବେଳେ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଜ୍ଞାନ ତତ୍କାଳର କାବ୍ୟ କବିତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

“ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକଳ ଦ୍ଵାଦଶୀ ସୋମବାର ହୋଏ

ସହାନ୍ତ କଳାକୁ ଶ୍ରେଣ ଦବସ ନୋଡ଼ିଏ ଯେ ।

ସାଧି ତାର ଭୁଲତନ୍ତ୍ର ଶୁଭ ନାମେ ଯୋଗ ।

ସେ ଦିନ ବେଳର ଷଡ଼ ଖୁଣ ହୋଏ ଶ୍ରେଣ ଯେ ।

ରବି ବୃଷେ ରୁଧିର ମିଥୁନରେ ସ୍ଥିତ ।

ଜଳତ୍ରା ଲଗ୍ନ ତହିଁ ସଙ୍ଗ ବୃହସ୍ପତି ଯେ ।

ଚନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର ବର୍ଜି ଗୁଳେ ଶନିଶ୍ଵର ମାନେ ।

ମଙ୍ଗଳ ମଙ୍ଗଳକାଶୀ କୃତ୍ୟସ୍ଵରେ କନ୍ୟେ ଯେ ।

ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ନୁ ମକର କରେ ବିଳାସକୁ ତୋଷେ ।

ଏହିକାଳେ ବର ବିଷ୍ଣୁମଣ୍ଡପରେ ବସେ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

“ଆହେ ନବଗ୍ରହେ ବନ୍ଧୁ କରଣନ ବେଳେ ।

ମୋର ରାଶି ଏକାଦଶେ ରହ ଏକମେଳେ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

“ଜନ୍ମା ଭୁଲ ଅଙ୍ଗ ସିଂହ କଟି....” ପ ୧୨, ୧୩, ଗ୍ରା ୩, ଲ: ବ: ।

“ଜହେ ଜ୍ୟୋତିଷ ମଙ୍ଗଳବେଳ ହେଲ.....” ଲ: ବ: ।

“ବୃହସ୍ପତି ରାଶି ଅଷ୍ଟମେ ବିଲସି ନୃପତି ହୋଇବେ କେହୁ...” ଗ୍ର ୧୭, ବେ: ବ: “ସେହି ଉଚ୍ଚ ଲଗ୍ନେ କାବ୍ୟ ଉଦିତ.....” କୋ: ବ: ପୁ: । “ବିଳସୁୟା ପୌରମତେ...” ଗ୍ର ୩୫ ବେ: ବ: । “ଜ୍ୟୋତିଷବନ୍ଦେ ଥିଲେ ବସି । ଜ୍ୟୋତିଷ ଏକାଳେ ଶୁଣି । ଜାତରୂପାଙ୍ଗୀ ନୃପତି । ଜାତନ ରୁଦ୍ଧିବା ଅଜ ଯେ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ପ ୧—୨୨, ଗ୍ରା ୩, କୋ: ବ: ପୁ: । ଜ୍ୟୋତିଷେ ଜାତକେ ଲେଖିଥିବେ ପର ଦେବରାଜ ଶ୍ରେଣ ହେଲ ଯେ...” ଗ୍ର: ଭୁ: । ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଜ୍ୟୋତିଷ ଫଳାଫଳ ପ୍ରତି ଅନାସ୍ଥା ରାବ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଅନେକଙ୍କର ସେଥିରେ ଅଟଳ ଆସ୍ଥା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ କାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୃତକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । କବିଙ୍କର କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଯେଉଁପରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା, ସେହିପରି ଅଟଳ ବିଶ୍ଵାସ ଥିବାରୁ, କବିତାର ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କବିଙ୍କ ଜ୍ୟୋତିଷତତ୍ତ୍ଵ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରସ ସଙ୍ଗତ ଓ ପ୍ରାଣବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । “ବୃହସ୍ପତି ରାଶି ଅଷ୍ଟମେ ବିଲସି (ବିମତନ୍ତ୍ର) ନୃପତି ହୋଇବେ କେହୁ”— ଏତେ ସମୀଚୀନ ଏବଂ ସୁରୂପସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିଛି ଯେ, ଏଇ ପଦକ ବିଜ୍ଞ, ଅନୁଜ୍ଞ, ଭିକ୍ଷୁକ, ଗାୟକ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ଲୋକମୁଖରେ ଶୁଣାଯାଏ । “ପାଟଯୋଗୀ ଡାକ ଭଲ ବେଳକୁ ଜାଣିଲେ, ଉତ୍ତମ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବେଳ ଜାତକ ରୁଦ୍ଧିଲେ ଯେ ।” ଗ୍ରା ୮, ଲ: ବ: । ଏହି କଥା ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଲ: ବ: । କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରୟାୟର ସହଚରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେବଜ୍ଞା ଉପାଧ୍ୟାୟୀ ଜଣେ, ସେ କଥା କଥାକେ ଜ୍ୟୋତିଷ ପଦକ ଉତ୍ତାପନ କରନ୍ତି—“ଜ୍ୟୋତିଷଦାକ୍ଷିଣୀ ଏ ଶୋଭାସାଗୀ । ନକ୍ଷତ୍ରମାଳା ଯୋଗେ ଶୋଭା ଦଶି । ପୁଣି ଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଣ କରେ ଏ ନିତ୍ୟ । ଶିଉର ସଙ୍ଗରେ ସଭେଦ କୃତ । ଦେବତାଡ଼ ଭୁଜେ । ଉଦିତ ହେବ କବି ଦୃଷ୍ଟି ଉର୍ଦ୍ଧେ” । ପ ୧୨, ଗ୍ରା ୭, କୋ: ବ: ପୁ: ।

ଆୟୁବେଦ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁରୁଷର ସାଧାରଣ ଭାବରେ ହେଉ ମଧ୍ୟ ଆୟୁବେଦରେ ପ୍ରବେଶ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶିଶୁ, ବାଳକ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ଘନ ଘନ ଚଳସା ପାଇଁ ‘ସୋରାପେଡ଼’ ଘରେ ଘରେ ପରମ୍ପରାବଦ୍ଧମେ ରହୁଛି । ତାର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ମା’ ମାନେ କରିଥାନ୍ତି । ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚଳିସାଥନଭିଜ୍ଞ କେହି ନାହିଁ । ଜୂର, କାଶ, କଫ, ଶିରୋବ୍ୟଥା, ଉଦରଯନ୍ତ୍ରଣା, ଝାଡ଼ା, ଗ୍ରହଣୀ, ଘା ଘାଉଡ଼, କାନ୍ଧୁ ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଉପରୁ ବୋଲି କଥେ କଥେ କହି ଦେଇଥାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ୧୩୭୦୦ ଲୋକ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଡାକ୍ତର ଥିଲେବେଳେ, ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକରା ୧୦ ବାସନର ରହୁଥିବା ପରିତ୍ୟକ୍ତ ମଫସଲ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଧାନ ସମ୍ବଳ ହେଉଛି ତେର ମୂଳ ଓ ନିଜ ନିଜର ଅପରିପକ୍ୱ ଅଭିଜ୍ଞତା ମାତ୍ର । କବିଙ୍କ ସମୟରେ ‘ଡାକ୍ତର’ ଅର୍ଥୋ ନ ଥିଲେ ; ସେ ସେହିହେଉ କହନ୍ତି—“...ନ କରନ୍ତି ମୋ ପରିକ ବ୍ୟାଧି ପ୍ରସୂର, ଜାଙ୍ଗଲିକେ ଦେଇ କପର୍ଦ୍ଦି, ବୋଲିବ ବୁଲି ଆଶନ୍ତୁ ଆନ ସମ୍ପାଦ ।” ର: ଦା: । “...ମୁଁ ରସ ଗନ୍ଧ ପ୍ରାୟେ ଏଥୁଁ ପାରେ ତାରି ।” ପ୍ରେ: ସୁ: । “ସେ ବସେ ଘାରି ହେଉଛି ପଦ ନ ମାନଇ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ଅଖଣ୍ଡ ‘ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ’—ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଶୀର୍ବାଦ । * ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଇତର ଶାସ୍ତ୍ରାଦରେ ଯେପରି ସୁଦକ୍ଷ ଥିଲେ, ଆୟୁବେଦରେ ସେହିପରି ଥିଲେ ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଚରକ, ସୁଶ୍ରୁତ, ଶାରଙ୍ଗଧର ପ୍ରଭୃତି ଥିଲେ ଅସାଧାରଣ ଆୟୁବେଦବିଦ୍ । କବି ପ୍ରଫଳାନ୍ତମେ କହନ୍ତି—“ବୈଦ୍ୟ-ଶାତ୍ରୁ ଲେ ଅଶ୍ୱିନୀ କୁମାରେ । ମୃଗ କରି ଚିତ୍ତେ ବିବେକ କରେ । ଥିଲେ ତାଙ୍କର ଚରକସୁଶ୍ରୁତ । ବୁଝିଥାନ୍ତେ ଆସି ଆମ ପୁରତ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ଚରକ, ସୁଶ୍ରୁତ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ସେ ଭଲ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରି ଆୟୁର୍ବିଦ୍ୟା କରୁଥିବାରୁ ଯେ କହନ୍ତି—“କରି ଚରକ ସୁଶ୍ରୁତଭାବ । ନାନା ରସ ସଗ୍ରହର ଠାବ । ଅ ଭିଷକ ବ୍ୟାଧି ପ୍ରଦାନ ବିନାରେ ଅନୁଗତର କି ବିନାଶିବ ହେ ସୁଦର ।” ପଃ, ଗ୍ରାଃ, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବିଙ୍କ ଆୟୁବେଦପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଦେଖନ୍ତୁ :—“ବୈଦ୍ୟ ସୁଷେଣ କୁତୁହଳେ, ବ୍ୟାଧି କ୍ଷେତ୍ରରେ ।” ଗ୍ରାଃ, ବୈ: ବି: । “ଶରୀରଠାରେ ହୃତକର ଜଳ ଯେମନ୍ତ ସନ୍ନିପାତରେ କରେ ନାଶ ।” ଗ୍ରା: ଭୁ: । “କି କରନ୍ତି କି ବୋଲନ୍ତି ନ ପାରନ୍ତି ଜାଣି । ପିତ୍ତରୋଗ ଅଧିକ ହୋଇଲେ ଯଥା ପ୍ରାଣୀ ଯେ । ସନ୍ନିପାତ ପ୍ରାୟ କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ତନ୍ତ୍ରାନାଡ଼ି । ବାତଜ୍ଞ ପରାୟ ବେପଥରେ ଛନ୍ତି ଜଡ଼ି ଯେ ।” ଲ: ବ: । “ଶରଣ କଲ ବୈଦ୍ୟକୁ ମାରଣ । ଇନ୍ଦ୍ରନେ ଦେଖାଦେଲୁ ଶରଣ ।” ଲ: ବ: । “ଦେବ ପିତା ମେଥୁ କ୍ଷୀରେ । ନିତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କାଳରେ । ବିତାଣ ଚୁଣ୍ଟି ଦବସେ । ରବିକରେ ଥୋଇ ତୋଷେ । ମଧୁ ନବମାତ ସୁତେ । ଅଗନକୁ ଦଥ ରହେ । ଗ୍ରାଃ, ଲ: ବ: । “(ବିଦାଣ କ୍ଷୀର ଶୁକ୍ଳେଷୁରକ୍ଷା କୋଷ୍ଠୀ ଚ ଯା ପିତା....)” ବୈଦ୍ୟ ଯଥା ମନାସିଲ ବ୍ୟାଧିବନ୍ତ ବାଞ୍ଛା ଗୋ । ଲ: ବ: । ବୈଦ୍ୟ ସୁବୁଦ୍ଧ ବାଣୀ ତାର ଓଷଧି ନ ରୁଚି ଭକ୍ଷଣେ । ବ୍ୟାଧିନାଶକାରୀ ଯେବେ ତା ନକରି ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ଶରଣେ । ବୈ: ବି:

ଭୂଗୋଳ

ଭୌଗୋଳିକ ଅନୁଭୂତି ବ୍ୟତୀତ ସାହିତ୍ୟିକ, ରାଜନୀତିକ, ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୀତିକ ପ୍ରଭୃତି ମହତ୍ତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା ଚିତ୍ତମୁନା । କବିଙ୍କ ଭୌଗୋଳିକ ଜ୍ଞାନର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ

*The highest of earthly blessings is a sound mind in a sound body. Latin Poet.

ପ୍ରକ୍ଷରେ ପୁରୀ ରହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ସ୍ୱୟମ୍ଭୁର ସଭାରେ ଉପସ୍ଥ ଡିଏସ୍‌ରା ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଜାଜିନିଜନ ନହୁନ୍ତି—“ଡିଏସ୍‌ନ କଲେ ନେଇ ଡିଏସ୍‌ନବିଜିନି ତହିଁ ସଭାରେ ଲେଖା ଅନାଇ ନପ ସକଳ । ବିଦର୍ଭ, କର୍ଣ୍ଣାଟ, ଷ୍ଟେଟ, ସଭାସ୍ତ୍ରୀ, ମରହଟ୍ଟା, କୁନ୍ତଳ କେରଳ, ବେଙ୍ଗ, ସିନ୍ଧୁ, ଉତ୍କଳ । ବାହୁଳ, ଗୁରୁଷ୍ଟ, ନିଷପ୍ତ । ବଙ୍ଗ, ଅଙ୍ଗ, କଲିଙ୍ଗ, ବେଙ୍ଗ, ମରହଟ୍ଟା । ବେଙ୍ଗ, ଚେଙ୍ଗ, ମରହଟ୍ଟା, ମରହଟ୍ଟା, ଦ୍ରାବିଡ଼, ଗଉଡ଼, ମେଘ, ଆରବ, ମାଲବ, କୁଚ୍ଛ, କୁରୁ, ପଞ୍ଚାଳ, ବନାଘଡ଼, କଳାଘଡ଼, କାଶ୍ମୀର, କାମେଷ୍ଟ, କୁଚ୍ଛ, ଗଲ, ଉତ୍କଳ, ଲେମ୍ବୁ, ପୁଣ୍ଡ, କୋଶଳ, । ବେଲଗଲ ଆଦି ଏ ଠକ । ବିଶେଷ କହବା କେତେ କହେ ଜନକ । ପ୍ରା, ବେ: ଶ: । କୋଶଳ ଦେଶ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଦେଶେ ଦେଶେ ପ୍ରେମିତ ହେଲା । କବି ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଭୌଗୋଳିକ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖାଇଲେ :—

“ମାଲବରେ ମାଲବରେ ନାଶ୍ଟ ବହୁଲେ । ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗନାଗର ଆୟୁଷ୍ଟ ନୋହୁଲେ । ଉତ୍କଳ ଉତ୍କଳ ରାମା ବିରହେ ହେଲେ । ବିଦେହେ ବିଦେହେ ଯେତେ ଯୋଗା ତରିଲେ ।” ଇତ୍ୟାଦି, ପୃ:—୧୧, ୧୨ ପ୍ରା, ପ୍ରେ: ପୁ: । ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—“ଜମ୍ବୁ, ପୁଣ୍ଡ, କୁଶ, କୋଷ୍ଠ, ଶାକ ଶାଳୁଲୀରେ ଦକ୍ଷ ହୋଇ ପୁଷ୍କରକୁ

୧ ବିରାଟ ଦେଶ, ବଡ଼ନାଗପୁର (ବିରାଟ ନଗର) । ୨ ଦ୍ରାବିଡ଼ର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ମଞ୍ଚ ଦେଶ; ଦକ୍ଷିଣ-ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳସ୍ଥ ଦେଶ । ୩ ଚରତ । ୪ ଶୌରାଷ୍ଟ୍ର, ପୁରାଟଦେଶ, ଆଧୁନିକ କାଠିଆବାଡ଼, ଏହା ଗୁଜରାଟ—କାଠିଆବାଡ଼ର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ । ୫ ମରହଟ୍ଟା ରାଜା ପ୍ରତାପ ଦେଶ—ବମ୍ବେ, ବେରାର, ମଧ୍ୟସ୍ୱରାଜ୍ୟ, ପୁନା, ଗୋଆଲପୁର, ଇଣ୍ଡୋର ଓ ନାଗପୁର । ୬ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳସ୍ଥ ମାଲବାର ପ୍ରଦେଶ । ୭ ଦକ୍ଷିଣସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଦା: ପୁ: ତାଙ୍ଗୋର, ପାଣ୍ଡ୍ୟମଣ୍ଡଳର ଉତ୍ତରପିନାକନା ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଦେଶର ସୀମା—(ଏ ଉତ୍ତରପାଞ୍ଚ ପଡ଼ିବ ବେଳେ ତାହାକି । ଲା: ବ:) ୮ ପିନ୍ଧୁ ପ୍ରଦେଶ । ୯ ତାତାର (Tartar) ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଦେଶ । ୧୦ (ନିଷପ୍ତ) ଶୌରାଜ୍ୟର ଉତ୍ତରସ୍ଥ ପ୍ରାଚୀନ ଦେଶ; ବିଷ୍ଣୁପତିର ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ ଆଧୁନିକ କୁମାସୁନ ଅଞ୍ଚଳ । ୧୧ ବିହାରର ସ୍ୱରାଜ୍ୟର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଅଞ୍ଚଳ । ୧୨ ବେଙ୍ଗର ନଦୀରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜ୍ୟ, ପୁରୀ, କଟକ, ବାଲେଶ୍ୱର କଲିଙ୍ଗର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା । ୧୩ ବିହାରପ୍ରଦେଶର ଦକ୍ଷିଣାଂଶର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ । ୧୪ ଚନ୍ଦେଲ ଦେଶ । ୧୫ ବ୍ରହ୍ମଦେଶୀୟ ଆରାଜ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ । ୧୬ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୟପୁର ରଜପୁର ଦିନାଜପୁର ଓ କୁଚ୍ଛଦ୍ୱାର । ୧୭ ଦକ୍ଷିଣସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଦେଶ, ମାଲ୍ଦିବ ଦକ୍ଷିଣପାଞ୍ଚ କେପ କମାଗନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶ । ୧୮ ଅବନ୍ତୀ ଦେଶ—(ମାଲବେ ହିମ ରୁରୁ ଲୋକନ କର, ଏକାଲେ ବିଦେଶ ତ ଲୋକ ନ କର । ପ୍ରେ: ପୁ:) । ୧୯ ଗୁଜୁରାଟ ଓ ପିନ୍ଧୁ ପ୍ରଦେଶର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ୱୀପ ରାଜ୍ୟ । ୨୦ ଆଧୁନିକ ଦିଲ୍ଲୀର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଦେଶ, ହିମାଳୟର ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଚରବତ—ଉତ୍ତର କୁରୁ, ହିମାଳୟର ଦକ୍ଷିଣରେ ପାଞ୍ଚାଳାଦି—ଦକ୍ଷିଣ କୁରୁ । ୨୧ ଦକ୍ଷିଣ କୁରୁ, (ମତାନ୍ତରେ ପଞ୍ଚାବ) । ୨୨ ଆରବ ବା ପାରସ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ । ୨୩ (ନନ୍ଦୀକୁବ୍ଜ) ଗଙ୍ଗାନଦୀର ଉପନଦୀ କାଳିନୀକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ସ୍ୱରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ନଗର, ଆଧୁନିକ ଫରୁକ୍‌ବାଦ୍ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ । ୨୪ ବୃନ୍ଦାବନ । ୨୫ ଗୋଡ଼ ଦେଶ, ଗଙ୍ଗାକୂଳରୁ ବିହାରପ୍ରଦେଶର ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶ । ୨୬ ଅଯୋଧ୍ୟା ଓ କାଶ୍ମୀର ଉତ୍ତରସ୍ଥ ସମଗ୍ର ଦେଶ, ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ—ସମ୍ବଲପୁର, କଳାହାଣ୍ଡି, ବସ୍ତର ଓ ରାୟପୁର ।

ବୋଲି ଯିବ ।” ଲ୍ଲ: ବ: । ସ୍ବଦେଶ ଓ ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରଧାନ ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ନାମ କବି ଜଗତ ରଖିବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ଯଥା—“ପିତୃ, କାବେରୀ, କାଲ୍ପିନୀ, ଗୋଲା, ସମୁଦ୍ରା, ବ୍ରାହ୍ମୀ, ଚନ୍ଦ୍ରପୁରୀ, ଶରଣୀ, ସରସ୍ବତୀ, ମେଘନା, ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ସୁ-ରାଷ୍ଟ୍ରୀକା, ପରମ୍ବର, ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ, ସୁରାଜୀ, କୌଶିକୀ, ସରସ୍ବତୀ, ବିମଳା, ସୁରାଜଗଡ଼ା ଯେ ।” ଗୁରୁ, ପୁ: ପ: । ଜଗତ ତିମ୍ବାକୁଡ଼ ବୋଲି କବିଙ୍କ ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ଥିବାରୁ ସେ କହନ୍ତି—“ତିମ୍ବାକୁଡ଼ ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀର ଯାର ଖେଳଘର ଅଟେ ନିଷ୍ପତ୍ତ ।” ଗୁରୁ, ପ: ୧୭—ଗୁ: ଭୁ: । କବିଙ୍କ ଭୌଗୋଳିକ ଚିନ୍ତାରେ ଯୁକ୍ତି ଥିବା କେହି କେହି କହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମାନବ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସାହାଯ୍ୟରେ ପରୀକ୍ଷିତ ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଭୁଲ ଜଣାଯାଏ । ‘ଲବଣୀବତୀ’ ସପ୍ତମ ପ୍ରଭରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଜନପଦ, ଜୀବଜନ୍ତୁ, ରତ୍ନ ପ୍ରଭୃତିର ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସେଥିରୁ କବିଙ୍କ ଭୌଗୋଳିକ ଜ୍ଞାନର ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ନିର୍ଭୁଲ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଯଥା—“ଶଙ୍ଖ ଦକ୍ଷିଣାବର୍ତ୍ତକ ଶୁଭଚର ।”

ଶୁଭ୍ର କାଗଜ ଲୁହୁରି ଦେଶ ଜାତ, ବାସୀ କାଞ୍ଚନ ମାଳା ଅପରିମିତ ।

ପିତୃଜାତି ହୁଏ ଶ୍ରୀରାମାୟ ଖର, ବଳଜାତି ଶନ ପାଟଶାଳି ଜାର ।

ନେପାଳିକା ମୃଷିକା ସାଲିଆ ଗୁରୁ, ଲବଣର ଲତା ଜାତିଫଳ ତରୁ ।”

ଉତ୍ତରାଦ ।

ବ୍ୟାକରଣ

ଯେଉଁ ସ୍ବନାମଧନ୍ୟ କବିଙ୍କର ପ୍ରତ୍ନାବଳୀ ବହୁ ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାରରେ ଅଳଙ୍କୃତ, କୌଣସି କୌଣସି କାବ୍ୟାଂଶ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥବୋଧକ, ବହୁଗୁଣ ବିଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦୋବିଶିଷ୍ଟ, ପ୍ରଭର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ବହୁ ଅର୍ଥସମ୍ବଳିତ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭା ଯେଉଁଠାରେ ବସା ବାନ୍ଧ ପାଠକପାଠିକାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯୁଗପତ୍ତ ବିସ୍ମୟ ଓ ଆନନ୍ଦ ସୃଜନ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ, ଯେଉଁ ପିତ ସାଧକ ରୁଲ୍ଲ ମନଶୀଙ୍କ ଲିଖନସ୍ତର ଉପରେ ବ୍ୟାକରଣସୂତ୍ର ରଚନା ନିରାପାତ୍ରପାରେ (ହୁଏ ବୋଲି, ପରମ୍ପରା ଯୋଗଣା ଦେଇ ଆସୁଛି) ସେହି କବି-ସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣ ଜ୍ଞାନସମ୍ପାଦ୍ଧି ଅଲୋଚନାପ୍ରସାସ ଧୃଷ୍ଟତା ମାତ୍ର । ସେ କହନ୍ତି—

“କଲଙ୍କ ବିହୀନ ମୋ ଗୀତ । ଖଲ ରାସ୍ତରେ ଅଦୃଷ୍ଟିତ ।” ଲ୍ଲ: ବ: ଗୁରୁ ।

ସେ ପାଣିନି ପ୍ରଭୃତି ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ରୂପେ ଆଲୋଚନା କରିଥିବାରୁ, ସ୍ବଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ବ୍ୟାକରଣପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁସାରେ ବାରମ୍ବାର ଉଦ୍ଧୃତାପନ କରିଛନ୍ତି । “ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପଣ ବ୍ୟାକରଣେ । ପାଣିନିସ୍ତ ମନେ ଗୁଣେ ।” ଗୁରୁ କୋ: ବ୍ର: ସୁ । “ବ୍ୟାକରଣ ସାଧନରେ ବର୍ଣ୍ଣର ସ୍ବରୂପ ଯେ.....” ପଂ, ଗୁରୁ, ବୋ: ବି: । “ବେଦାନ୍ତେ ବିଧାତା; ବ୍ୟାକରଣେ ହର ,” ଲ୍ଲ: ବ: ।

ପଦାର୍ଥବିଦ୍ୟା

କବି ପଦାର୍ଥବିଦ୍ୟାରେ ସେ ପ୍ରସାଣ ଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରୁ ଧରାଯାଏ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜାମାନଙ୍କଠାରେ ସାଧାରଣତଃ ବହୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମଣି, ମାଣିକ୍ୟ, ଶ୍ଵାସ, ନିଳା ପ୍ରଭୃତି ରତ୍ନ ଥାଏ । ଗୁମୁସର ଭଞ୍ଜରାଜାମାନଙ୍କର ଥିଲା । କୁଲଡ଼ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଭିଗରୁଡ଼ାରେ ଅଟ୍ୟାନ୍ତ ଯନ୍ତ୍ରରେ କିଛି ରତ୍ନ ସାଜତା ଯାଜାଥିଲା । ସେଠାରେ ରାଜା, ଦିବସ ଅନବରତ କଳ୍ପ ପ୍ରହରମାନେ ପହଞ୍ଚି ଦେଉଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଭଞ୍ଜବଂଶଜ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ରତ୍ନଜ୍ଞାନ ଅକଳନା ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ବ୍ରହ୍ମଜାତି ଶ୍ଵାସ, ପଦ୍ମରାଜ ମାଣିକ୍ୟ, ଜମ୍ବୁନଦ ହେମ, ମେଘ ଚନ୍ଦ୍ର ମାଳା, ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ପାଶାଣ ପ୍ରଭୃତି ଯେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତାହା ସେ ସ୍ବସ୍ତରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି—

ମେଘ ଚନ୍ଦ୍ର ମାଳା ତୁଳସୀଦଳ ଶ୍ରୀ, ତାର ମୁକୁତା କୁକୁଟ ଉମ୍ବ ପର ।
 ଅଳ୍ପ ସୁମାଣିକ୍ୟ ପଦ୍ମର ଜାତି, ଅସ୍ତବ୍ୟ ସୁବାନହିଁ ପନ୍ଥ ପନ୍ଥ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ପାଷାଣ ମଳେନ୍ଦ୍ର, ମଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଶିଳା ନୋହେ ଗଣି ।
 ଅଗ୍ରତନ୍ତ୍ର ଅତର ଶ୍ରୀକର୍ପୁର, ଜଳ ପାତଳ ରୁଆ ପମରମର ।
 ସମଗ୍ର ଜୁଆଦ ଜାହ୍ନବୀ ଜଳ, ମନୋହର ବଶପତ୍ନୀ ଦୃଢ଼ତାଳ ।
 ରୌପ୍ୟ ଇଚ୍ଛାକୁ ଫୁଲ ଭୁଲରେ ଦେଇ, ଜମ୍ବୁନଦ ବନା ଆନ ହେମ ନାହିଁ ।
 ମଣି ପଦରେ ମିହିରମଣି ଲେଖ, ଦନ୍ତେ ଦନ୍ତାଦନ୍ତ ନଖେ ବ୍ୟାଘନଖ ।
 ତମ ଆସନରେ ସାର ବୋଲଦାର, ତମ ଆଡ଼ଣୀ ଖଡ଼ଗ ତମବାର ।
 ଉନା ତରବାଣ ବୁଦ୍ଧ ଜମଦର, ଶଙ୍ଖ ଦକ୍ଷିଣାବର୍ତ୍ତକ ଶୁକତର ।
 ଏକମୁଖୀ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷରେ ସୁଶୋଭନ, ଶୁଭ କନକ ମୃଗ ତରୁଣମାନ ।

— — — — —
 ଚକୋରକ ଦିନଜାତା ପାରବତ, କଳପନ ଶୂନ୍ୟଶୂନ୍ୟ ସୁରଞ୍ଜିତ ।
 ଲେଖ ରମ୍ଭକ ପରଶୁରାବ ଯହିଁ, ଇତ୍ୟାଦି । ପ ୭ ୨୨-୩୩ ଲ. ବ. ।

— — — — —

ଚରଣ

ଦେବଭକ୍ତି

ଶ୍ରମ, ସାଧନା, ଶାସ୍ତ୍ରାନୁଶୀଳନ, ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବଳରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କର ଭକ୍ତର ବିଶ୍ୱାସ ଏତେ ଗାଢ଼ ଓ ଦୃଢ଼ ଯେ, ସେ କହନ୍ତି,—“ତାରକ ମନ୍ତ୍ର ପରସାଦେ, ମୋହର କବିପଣ ଉଦେ ।” ଲା: ବ: । “କହେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ମୋ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀରାମ ବେକୁଣ୍ଠନାଥ ସାକ୍ଷାତ, ଜାତ କଲେ ଶ୍ରୀରାମେଷୁ ସୁଧା, ମୋର ଭିକ୍ଷୁରୁ ରସଗୀତ ।” ପ ୩୦, ଗ୍ର ୧୨, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ନ ଥାଇ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କେବଳ ତାରକ ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରସାଦରେ ବିଶ୍ୱାସୀତ କରି ହୋଇ ପାରିଲେ—ଏହି ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣାରୁ ପାଠକଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ କହନ୍ତି—“ସାଧ୍ୟ ଆଦି ଷଡ଼ଶାସ୍ତ୍ର ମୁଁ ଜାଣଇଁ ରାଧାଭେଷା କହେ ପଟ୍ଟଟେ ।” ପ ୧୮, ଗ୍ର ୯, ସୁ: ପ: । କବିମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ନିଜକୁ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହେବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅନ୍ୟ ଭୂଷଣରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଶୁଣାନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଉପଲକ୍ଷେ ସେ କହନ୍ତି—“ବେଦାନ୍ତେ ବିଧାତା, ବ୍ୟାକରଣେ ହର । ସଙ୍ଗୀତରେ ନାରଦ, ଶୃଙ୍ଗାରଶାସ୍ତ୍ରେ ମାର । କବିପଣେ ଗଣେଶ, ଜ୍ୟୋତିଷେ ବୃହସ୍ପତି, ଅଶ୍ୱାତ୍ତାରେ ମିହିର ଭୈରବ ପରା ଗତି । ବଳିଷ୍ଠରେ ବଳୀ ଧର୍ମିକରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର, ସୁନ୍ଦରପଣରେ ତାକୁ ନାହିଁ ପଟ୍ଟାନ୍ତର ।” ଲା: ବ: । କେତେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ନାନା ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର, ଦେଶଜୟ, ଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରଣୟନ ଇତ୍ୟାଦି ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟର ନିୟନ୍ତ୍ରା କେବଳ ପରମେଶ୍ୱର ବୋଲି ସେମାନଙ୍କ ଆନୁଗତ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ । ସେହିପରି ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ କବିଙ୍କର ଥିବାରୁ ସେ ସ୍ୱ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବାରମ୍ବାର କହୁଛନ୍ତି—“ଗରବର ପଦ ଉପେନ୍ଦ୍ର ମୋର ନାମ । ବାରେ ବାରେ ସେବାରେ ମନଇଁ ସୀତାରାମ ଯେ । ବିଚିତ୍ର କବିତ୍ୱ ମାଗେ ପ୍ରସଙ୍ଗେ ବୁଦ୍ଧି । ବିରଚିତ ରାମାୟଣ ଏ ମୋ ବଡ଼ ସିଦ୍ଧି ଯେ ।” ଗ୍ର ୫୨, ବେ: ବ: । “ବଶିଷ୍ଠ ରଚିତେ ବିଜ୍ଞେ ଅର୍ଥୀ ହେବ ହେ ।” ବେ: ବ: । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରିପାରେ, ବାସ୍ତୁତଃ ଫଳ, ମୁକ୍ତି, ଭୂମି, ଶାନ୍ତି ପାଇପାରେ; ସେହି ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଧାରଣା କବିଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟପଥରୁ ଯାବତ୍ତୀବନ ବଞ୍ଚିତ୍ ବିଚ୍ୟୁତ କରି ନାହିଁ । “ବୋଲନ୍ତି ଆରତୀଗୀ ଗାନବନ୍ଧୁ ସେହି । କରି ଏହି ଭରପାକୁ ଆସିଅଛି ମୁହିଁ ।” ପ ୩୫, ଗ୍ର ୨୧, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ରାସବ ଶିବ ରାବନା କରି ନିରନ୍ତର । କହେ ରସେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଗରବର । ଆହେ ପ୍ରଭୋ କୃପା-ଅକୃପାର କୃପା କର । ଖ୍ୟାତ ହେଉ ପ୍ରେମସୁଧାନିଧି ଗୀତ ମୋର ।” ଗ୍ର ୧୨, ପ୍ରେ: ସୁ: । “ହେ ରାମ ଶ୍ୟାମ କାମ ସମ ସୁଷମ ବାମ ସମ ରାମ ବନ୍ଦନ । ଦାନବ ଦାନବାରି ଦାନବସ୍ତଳ ଜାନକୀ-ହୃଦୟ-ଚନ୍ଦନ । କର ଏ କରୁଣା ବିଜ୍ଞ ହସ୍ତଗତ ଏ ସୁପ୍ରକ ମୋର ହୋଇବ । ଅଜ୍ଞ ସମୂହର କର୍ଣ୍ଣକୁହରରୁ କେବେହେ ପ୍ରବେଶ ନୋହୁବ ।” ର: ହା: । କହଲେ ଗୋପ ବୃନ୍ଦାବନ ଶୋଭା ଲବ ଲବକ । କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଯେ ସୀତାରାମ ଭାବୁକ । ପ ୫୪, ଗ୍ର ୨, କ: କ: ।

ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା

କବିଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ, ଶ୍ରୀ, ଯୁକ୍ତି, ସାଧ୍ୟାଦି ଷଡ଼ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ବେଳେ କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାର ଉନ୍ମେଷ ଘଟି ପରେପରେ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଲା । ସେହି ହେତୁ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ କରି ନିଷ୍କଳ ଜୀବନର ପରିସ୍ରାବ ଚରିତ୍ରନିଷ୍ଠା ଓ ଧର୍ମଧାରଣା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—“ନିର୍ବାଣ ମତେ ନିର୍ବାଣ ସାରୁପାକୁ ଦେଇ ।

ସାକ୍ଷୀ ପକ୍ଷୀ ନରଟ ପ୍ରତିମା ରୂପେ ଥାଇ ଯେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ବ୍ରହ୍ମ ପଦ୍ମା ପାଇଲେ ତ ନୋହୁବ ଚିତ୍ତରୁ ପାସୋର ।” ଲ: ବ: । “ସାକ୍ଷୀଲେ ପାଇଥାନ୍ତୁ ରୁ ପରମ ନିବାଣ ସୁଖକୁ ।” ପୃ: ୩୮, ଲ: ବ: । “ରାମ ନାମକୁ ଜପ କରୁଥାଉ । ମୋକ୍ଷରେ ଆଉ ସେ ବଶସ୍ତୁ ନାହିଁ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ସେ ସବୁକୁ ପଡ଼ି, ତାକୁ ଭଜ ବିପତ୍ତି ନିପାତ ନୋହୁବ କିପାଇଁ ।” ଗ୍ର: ୧୪, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ସେ ପର ଦୁଃଖ ଦେଲବା ବଡ଼ଭାଗୀ ସତ । କି କରବେ ଜଗନ୍ନାଥେ ଦେଇଛି ଉଦନ୍ତ ଯେ ।” ପୃ: ୩୯, ଗ୍ର: ୧୫, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ, ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାୟଶଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଣ୍ଡରେ, ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କରିଛନ୍ତି । ହରି ହର, ରାମ, ବଳରାମ, ପରଶୁରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ରାଧା—ଏ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେ ଭକ୍ତି ସ୍ତୁତି କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବ ଦେବୀ—ରାମ ଓ ସୀତା । “ବାସ କରନ୍ତୁ ସେହି ସୀତା ଲୀଳା ଯଦା ମୋ ଦୃଢ଼ ।” ଗ୍ର: ୧୪, ପୃ: ୨୨, ବୈ: ବ: । “କହେ ଉପକନ୍ତ ଭକ୍ତି ଶ୍ରୀରାମ ସୁମଣି । ବୈକୁଣ୍ଠସୁର ଲଭିବି ଭବସିନ୍ଧୁ ତରୀ ଯେ ।” ଗ୍ର: ୧୫, ପୃ: ୩୯, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । ବିଷ୍ଣୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ସ୍ତୁତି—ବୈ: ବ:, ଗ୍ର: ୧୫ । କହେ କବି ଭକ୍ତି ଗରବର ଦବ୍ୟରସ । ଆହେ ରାମ ଅବସ୍ଥା ଏ ଗୀତି ହେଉ ଶେଷ ହେ । ସୀତା ସହଚ ମୋ ଚିତ୍ତ ନୋହୁବ ଅନ୍ତର । ଏହି ଅଷ୍ଟଶ୍ଳୋକ କବିଅଛି ନିରନ୍ତର ହେ । ଲ: ବ: ।

ନମ୍ରତା

ଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରଣୟନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା ପୂର୍ବରୁ କବି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାଭିକ୍ଷା ବାରମ୍ବାର କରିଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱନୟନାଙ୍କ କୃପା, ବିଜ୍ଞାପାଧାରଣଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ବ୍ୟତୀତ ଯେ କୌଣସି ମହତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ସେ ସେହିହେତୁ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ସହାୟ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ବିଦ୍ୟାବିଦ୍‌ବର୍ଗଙ୍କୁ ନମ୍ରତାର ଶେଷ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି । “ସଦୟ କର ସଦୟ ଅର୍ପିବ ବହନ । କର ଉତ୍ତମ ରସଜ୍ଞ ଜନତନମନ ।” ଅ: ର: । “କଠିନ ଦୋଷ ହରିଲ, ଶିଳାକୁ ଅବଳା କଲ, ସେ ପଦ ପ୍ରସାଦେ ପଦ ସ୍ତୁରଣେ ମୋଦ ମୁଁ । ଉପକନ୍ତ ଭକ୍ତି କବି ନିରତେ ଚିତ୍ତରେ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇବ ଅର୍ଥେ ସରସ ନୋହୁବ ଦୋଷ ଯେ ॥” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ହରିତ ଅମ୍ବର ସେହି ଲୀଳାକଣ୍ଠ ନୃପ ନନ୍ଦନ କରଇ ଧ୍ୟାନ ହେ । କୋବିଦେ । ଗ୍ର: ୨୪, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।” “ସେହି ତାରକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଜଗତେ ତାରକ ସ୍ୱରୂପେ ସେ ହିତ । ମହାଗୁରୁ ଶ୍ରୀ ସେ କାଶୀଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିବା ବିହତ । ହୋଇଲ କବି ଉପକନ୍ତ ଭକ୍ତ । କାମଦାୟକ ବିନାୟକନକ ଏ ଶୁବରେ ପୁଣି ଜର୍ଜର ॥” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ଉପକନ୍ତ କରଇ ସହସ୍ର ଦଣ୍ଡବତ । ଜନମ ଜନମ କର ତବର ଭଜନ ।” ବାଲ୍ମୁକି, ହନୁମାନ, ବ୍ୟାସ, କାଳିଦାସ, ଭେଳରାଜ ପ୍ରଭୃତି ମହାକବିମାନେ ରାମାୟଣ ଚରିତ ଅବଲମ୍ବନରେ ମହାକାବ୍ୟ, ନାଟକ, ପୁରାଣ, ତମ୍ପୁ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଣୟନ କରିଥିବାରୁ କବି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ତତ୍ପର ସହକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି—

“ବାଲ୍ମୁକି ବ୍ୟାସ କବି ଯହିଁରେ,

ମହାକାବ୍ୟ କେ ପୁରାଣ କରେ

ମହାନାଟକ ବାଚସ୍ପତିରେ ହେଲେ ରଚିତା ଯେ ।

ବିହ୍ୱଳେ କାବ୍ୟ ଯେ ଲାଳିଦାସ,

ତମ୍ପୁରଚନା ଭେଳ ନରେଶ

କୃପାସିଦ୍ଧ ଏ ଗୀତି ପ୍ରକାଶେ ଛୁଡ଼ିଲି ଚିନ୍ତା ଯେ” ।

ଗ୍ର: ୧୫, ପୃ: ୩୯, ବୈ: ବ: ।

ଆଦର୍ଶ ଗୁଡ଼ସ୍ଥ

କବିଙ୍କ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟଜୀବନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର ଓ ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ଥିଲା । ସେ ଏକପତ୍ନୀବ୍ରତର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ତାହା ସେ ଜୀବନରେ ପାଳନ କରି ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଭୁଲ ତାରକମୟ ପିତା କରିଥିଲେ । “ମିଥୁନ ନବ ସଙ୍ଗମ କାଳେ ଯେ କଲେ ନିୟମ ଏକପତ୍ନୀବ୍ରତ । ଜଗତେ ସେହୁ ଦମ୍ପତି ସାଧୁଙ୍କ ପୁଣି ସମ୍ପତ୍ତି...” ଲା: ବ: । ସେ ଚରଣନିଷ୍ଠ ଥିବା ହେତୁ ତାହା ତାଙ୍କର କବିତାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ମରଣ ହୁଏ । ଯଥା—“ସୁଚରଣ ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ର ଚରଣ କରି ନାହିଁ ନେହୁ ଭାବେ ରେ ସୁନ୍ଦର ।” ସୁ: ପ: । ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ-ଜୀବନରେ ମତଭେଦ, ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରହିତ । ପତିବ୍ରତା ପତ୍ନୀର ପତିକୁ ନାନାବିଧ ଲୋକ-ହତକର ଦାୟିତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏଥିରେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହେଉ ମଧ୍ୟ ହୁଟି ଘଟିଲେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ବନ୍ଦୁ ଘଟେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜନ୍ମରବୀ ଉପପୂଜା ସହଧର୍ମିଣୀ ଥିବାରୁ କଠୋର ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାବେଳେ ସେ ସହଧର୍ମିଣୀଙ୍କଠାରୁ ସମସ୍ତୋଚିତ ସାହତ୍ୟ ପାଇ ପାରୁଥିଲେ; ବିପଦବ୍ୟୁତ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ି ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବେନାର୍ଜି କଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାବେଳେ କେବଳ ସେ ଗୁଡ଼ଣୀଙ୍କ କାଳୋଚିତ ପ୍ରେରଣାରେ ବିପଦ-ବ୍ୟୁତ ଭେଦ କରି ଜୀବନକୁ ଉନ୍ନତ ଓ ସରସ କରି ପାରି ଥିଲେ । ଅସୋରୀ ଗୁଡ଼ଣୀ ଯୋଗୁଁ ବାୟୁରନ୍ ଗୁଡ଼ ମାତୃଭୂମି ତ୍ୟାଗ କରି ଯାବତ୍ତାବନ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରିଥିଲେ । ଗୁଡ଼ସ୍ଥ ଗୁଡ଼ଣୀଙ୍କ ଶାନ୍ତ ସନ୍ତୋଷ ସମବେତ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଗୁଡ଼ ଦ୍ଵିତୀୟ ଅମରବିଷୟରେ ପରିଣତ ହେବା ଅବଶ୍ୟକ । କବିଙ୍କ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟଜୀବନରେ ତାହା ଘଟିଥିବାରୁ ସେ ଗାଇଉଠନ୍ତି— “ତୁରେ ଥିଲେ ପାଶେ ଅଛି ଏହା ଥିବୁ ଘେନ । କେତେ ତୁରେ ତନ୍ତ୍ର କେତେ ତୁରେ କୁମୁଦିନୀ । ପ୍ରୀତି ଅଭେଦ ତାଙ୍କର, ଯେତେ ତୁରେ ଥିଲେ ସେ ଯାହାର ସେ ତାହାର ।” ପ ୪, ଗ୍ର ୪, ପ୍ରେ: ସୁ: । “ମନ ଜାଣିବାକୁ ପ୍ରିୟାସମ ଜଣେ ଖୋଜିଲେ ନ ଥିବ କାହିଁ, ମୋ ମନେ ଦେଖୁଛି ପ୍ରୀତି ଘେନିବାକୁ ତାହାର ସମାନ ସେହି ।” ଲା: ବ: । କବିଙ୍କୁ ସମାଲୋଚକମାନେ ‘ରସିକ’ କବି କହନ୍ତି; ତାହା ଯଥାର୍ଥ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ରସିକ ସେହିପରି, ଅମୃତ ଭାବ ଓଷ୍ଠମଧୁ ସହଜେ ପିଇଗଲା ପରି ତହିଁରେ ।” ଲା: ବ: । ପୁଣି ସେ କହନ୍ତି—ରସିକ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଣୀୟାସାର ହୋଇ ରହୁ ମୋର । ଲା: ବ: । କବିଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତି ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଓ ଗାଢ଼ ପ୍ରେମର ସୂଚନା ଦିଏ । ଯେଉଁମାନେ ତ୍ୟାଗୀ, ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମିକର ହୃଦୟ ଗୁରୁବାକୁ ଅବକାଶ ନ ଥାଏ । ତାହା ସମର୍ଥନ କରି ଇଂରେଜ କବି ଯଥାର୍ଥ କହୁଛନ୍ତି—

“So he that's in him self insensible Of loves sweet influence,
misjudges him Who moves according to love's melody.”

Calderon.

ପ୍ରକାସ

ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାବ୍ୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚିନ୍ତା ମଧ୍ୟରେ ମିଳନ-ବିଚ୍ଛେଦର ଚିନ୍ତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅଛି । ରାସି ବ୍ୟଗତ ଦବସର, ଅନ୍ଧାର ବ୍ୟଗତ ଆଲୋକର, ବିପଦ ବ୍ୟଗତ ସମ୍ପଦର ଯେପରି ଅସ୍ଥିତ କଲନା କରି ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ, ସେହିପରି ବିଚ୍ଛେଦ ବ୍ୟଗତ ମିଳନର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବାରି ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଜୀବନ ନିରସ ହୋଇ ଉଠନ୍ତା; ଅନାବଳ ପ୍ରେମର ଦୃଢ଼ତା କଲ୍ପନାତୀତ ହୁଅନ୍ତା; ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ମଧ୍ୟରେ ଗାଢ଼ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ ଆକାଶକୁସୁମ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତା; ସୂତରା ସୁଖଦୁଃଖ, ରାସି-ଦବସ, ଅନ୍ଧାରଆଲୋକ, ସମ୍ପଦବିପଦ ଭୁଲ ମିଳନବିଚ୍ଛେଦ ସୃଷ୍ଟିର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗସ୍ଵରୂପ । ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ବିଶେଷତଃ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟରେ ତାହା ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ଥିବାରୁ, କାବ୍ୟର

ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ମନୋହାଶତା, ସରସତା ଅନବଚ୍ଛିନ୍ନ ଅନୁଭବ ନିଶ୍ଚୟ । ଏହା ସତେଜୁ ଗୁହସ୍ତ ଗୁହଣୀଠାରୁ ବାରମ୍ବାର ଓ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ବା ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଚ୍ଛିନ୍ନ ରହୁ ପ୍ରବାସ କରିବା ଶୀତ କବ ପ୍ରସନ୍ନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଏହା କବିଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । “କରେ ଯେ ବିଦେଶେ ଆଦର । କ ଉପମା ଅଛି ସେ ନିଷ୍ଠୁର ହୃଦର ।” ଗ୍ରନ୍ଥ, ପ୍ରୋ. ପୃ. । ସ୍ବଦେଶଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ‘ଅରୁଣୀ ଅପ୍ରବାସୀ’ ବୋଲି କଥାଟିଏ ପ୍ରବାଦସ୍ବରୂପ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ‘ଅରୁଣୀ ଅପ୍ରବାସୀ’ ହେବା ସୁଖ ସନ୍ତୋଷର ସଙ୍କେତ । ନୂତନ ଦମ୍ପତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରବାସ ଏକାବେଳେକେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୋଲି ବିରୁଦ୍ଧ ସ୍ବାବୁ କବି କହନ୍ତି—“ଏକାଲେ ପ୍ରବାସେ ଯେ ରହୁଲ ସେହୁ ଗଲ ଶ୍ବପ୍ନ...” ୧ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଦଶପୋତା । “ନିୟମ କଲ ଏମନ୍ତ ରସବତୀ ନ କରନ୍ତୁ ମାନ ରେ ଜବେଶ୍ବରୀ, ପରବାସ ନ କରନ୍ତୁ କେବେ ।” ଲା. ବ. । “ପତି କୁମର ସନ୍ତୋଷ, ସେହୁକ୍ଷଣି ହୃତ ସଙ୍ଗେ ଗୁଡ଼ିଲ ପ୍ରବାସ ।” ପା. ୧, ଗ୍ରା. ୧, ପ୍ରୋ. ପୃ. । “ଜାତ ସ୍ବତାପ ଶାନ୍ତି ହେବାରେ ଉଠୁ ପ୍ରବାସ କିଏ ବିରୁଦ୍ଧେ—” ପ. ୧୨, ଗ୍ରା. ୨, କୋ. ଡ୍ର. ପୃ. । “ଶାଶୁ ଶ୍ବଶୁର ସ୍ବରନେ ଗୋତ, ବର ଅଛନ୍ତି ବିଦେଶେ ଯାଇ; ଏକା ମୁଁ ଥାଇ ନିଦ୍ରା ନୁହଇ—” ପ. ୨, ଗ୍ର. ୨, ପୃ. ପ. । ପ୍ରାଣ “ଆଉ ବିଦେଶୀ ନୋହୁଏ ଆଉଥରେ”—ଗ୍ର. ୨, ପ୍ରୋ. ପୃ. । ସେହୁ “କ୍ଷଣି ସେ କଲ ପ୍ରତିଭାଷ । ବୋଲି ଲେବେ ନ କରନ୍ତୁ ବିଦେଶ” । ଲା. ବ. ।

ଅଦୃଶ୍ୟବାଦ

ପୁରୁଷନର ସୁକୁନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି ଅନୁପାତରେ ମନୁଷ୍ୟ କର୍ମଫଳ ଭୋଗରେ । କବିଙ୍କର ଏହି ଆଶ୍ବା ବିବର ଅଛି । ସେ କହନ୍ତି—“ସୁକୁନ୍ତ ଅତି ଯେ ପୁରୁଷନେ କରଥାଇ । ସେ ଭାଗ୍ୟେ...” ପା. ୨, ଗ୍ରା. ୩, ପୃ. ପ. । “ସବୁଠାରୁ ମୂଳକର୍ମ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଲଭଇ, ଉଦ୍ୟମେ କର୍ମବିପାକେ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନ ପାଇ ଯେ ।” କୋ. ଡ୍ର. ପୃ. । ଯୌଦର୍ଯ୍ୟ, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଶୈଶ୍ୟ, ଯୌବନ, ସମ୍ମାନପାଇଁ ସ୍ଥିତି ଓ ସକୃତ୍ତିତ ହେବା ନିରର୍ଥକ । ଏହି ଉପଲକ୍ଷେ କବି କହନ୍ତି—“ସ୍ବୟଂ ବଡ଼ ହେଲେ ମୂଳ କରମ । ପିତୃ ମନ୍ତ୍ରନ ଗୁଡ଼ାଇଛି ଭ୍ରମ । ପୁରେ ସୁଧା, ବିଷ୍ଣୁ କମଳା ଲଭଲେ, ବିଷପାନ କରେ ଶ୍ଯାମ (ମହାଦେବ) ହେ ସୁନ୍ଦର ।” ପା. ୩, ଗ୍ରା. ୧, ପୃ. ପ. । “ସତ କରମ କରଇ ସଜଳ ।” ଅ. ର. । “ବାସ୍ତିତି କର୍ମଦ୍ବୀନର ଗ୍ରମ କଲ ପ୍ରାପତ କାହିଁ ।” ବୈ. ବ. । “ସୁବଳିଷ୍ଠ କେହୁ ନାହିଁ କର୍ମକୁ, ସିତ କରେ କେତେବେଳେ ବାମକୁ ।” ଗ୍ରା. ୧, ପୃ. ପ. । “ହୃତ ଏରସ କରମ ଅବଳ” ଅ. ର. । “ବୋଇଲ ଆଳୀ କପାୟଁ ଶକ୍ତି; ନୋହୁଲ ହୁଏ କରମବଳ୍ତ୍ବ କଣିଅଛନ୍ତି ସମୁଦ୍ର ଚକ୍ର କେବଳ ନରେ ଯେ । ନରେ ସମୟେ ଇନ୍ଦ୍ର ହୋଇଛି, ନରେ ଧରଣୀ ଟେକି ଧରିଛି...” ପା. ୩, ଗ୍ରା. ୨, କୋ. ଡ୍ର. ପୃ. । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପଦେଶ ଦେଇ ସୁପଥଗାମୀ କରିବା ପୁରୁଷ, ନିଜେ ନିଜକୁ ଉଦ୍ଧିବା ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ତା ନ ହେଲେ ବିପଦ ପଦେ ପଦେ । ଏଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିରଖି କବି କହନ୍ତି—“ଯେ ଯାହା ଅର୍ଜକ ସେ ତାହା ଭୁଞ୍ଜଇ ଏଥି ଅଛି କରି ସଶୟ ।” ପା. ୨, ଗ୍ର. ୫, ଲା. ବ. । “କର୍ମଫଳରୁ ହେବ ମଧୁ ପିବକ ।” କ. କ. । “ସ୍ବର୍ଗ ସମ୍ପଦ ଯେଉଁ କର୍ମରେ ଥାଇ; ବିଚିତ୍ର ମଣେ ବଳପ୍ରଦାନ ତହିଁରେ ।” ଲା. ବ. ।

ଜନ୍ମାନ୍ତରବାଦ

କର୍ମଫଳ ଭୋଗ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ପୁନଃବାର ଜନ୍ମପରିଗ୍ରହ କରେ । ସକାମ କର୍ମୀଙ୍କ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ବିଷୟରେ ଗୀତା କହେ—“ଶୁକ୍ଳକୃଷ୍ଣେ ତପା ହ୍ୟେତେ, ଜଗତଃ ଶାଶ୍ୱତେ ମତେ । ଏକସ୍ମା ଯାତ୍ୟନ୍ତଃକୃତ୍ତି-ର୍ମନ୍ୟସ୍ମା ବଞ୍ଚିତେ ପୁନଃ ।” ଶ୍ରୀମ୍ ଦାର୍ଶନିକ ପାଲଥାଗରସ୍‌ଙ୍କ (Theory of transmigration of souls) ଜନ୍ମାନ୍ତରବାଦ ମଧ୍ୟ ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତି ସମର୍ଥନ କରେ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମାନ୍ତରବାଦରେ ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା କଥା ଲବଣ୍ୟବତୀର ବିଷୟବସ୍ତୁରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ର ପ୍ରଭାବର, ବାସ୍ତବିକତା ଅନ୍ୟ ଜନ୍ମରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗୁ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ତଥା କାବ୍ୟର ନାୟକ ନାୟିକା ରୂପେ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଉକ୍ତିଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟରେ ଜନ୍ମାନ୍ତରବାଦର ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—“ଯେତେ ଜନ୍ମେ ଯେତେ ପୁଣ୍ୟ କରନ୍ତି ମୁଁ ଠିକା ।” ଲା: ବ: । ସ୍ୱର୍ଗଜାନ୍ତି ଅଛି ତହିଁ ଝାସିବ । ସେବାରେ ତୋ ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ଅସିବ । ସୁଦ ଫୁଲ ସଜାଡେ ଦେବ ଭୋଗ । ସୁକୃତରୁ ମୋ ହେବ ସେହି ଯୋଗ ।” ପ୍ରାଂ, ଛାଂ, ପୁ: ପ: । “ଉତ୍ତମଜନ ଜନମ ଜନ୍ମ ଏମନ୍ତ କର୍ମବନ୍ତ ।” ଅ: ର: । “ବିଷ୍ଣୁଶଲ୍ଯ ତାତ୍ତ୍ୱକେୟ ଏ ମାଜଲେ ହୋଇବି ଅମୋକ୍ଷ । ବୈକୁଣ୍ଠ ଗମନ୍ତି ସମ କରୁ ହରି ଦେଖିବୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ” ଛାଂ, ବୈ: ବ: । “ମୋର ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ଶେଷ ତପ ଥିଲା ।” ପ୍ରାଂ, ଛାଂ, ଲା: ବ: ।

ପୌଞ୍ଜଳିକତା

ପିତୃଲାପୁତ୍ରା ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ କହନ୍ତି—ପୌଞ୍ଜଳିକତା ମନ୍ଦ, କିନ୍ତୁ ପିତୃଲାପୁତ୍ରା ନୁହେଁ । ପୌଞ୍ଜଳିକ ପ୍ରତିମାକୁ କଟୁରୂପରେ ଦେଖେ, କିନ୍ତୁ ପିତୃଲା ପୁତ୍ରଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗରସର ସେଥିରେ ଦେଶେ, ଅନୁଭବ କରେ । ନାଟରେ ଥିବା ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାରୀ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଏବଂ ଦୋକାନ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ମଧ୍ୟରେ ତେର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି । ନିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ପୁତ୍ର ଆତ୍ମଧନା ଦ୍ୱାରା ନିଜ ଗୀତା ଦେବତା ପାଲଟିବୁ, କିନ୍ତୁ ବଳାଗତା ଗୀତା ବହୁ ହୋଇ ରହିବୁ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ପୌଞ୍ଜଳିକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହନ୍ତି—“ବିପ୍ରେ ଭାବନ ଦେଖମରେ ପୂଜିଲେ ସେ ଯଥା ନ କହେ କଥା । ବରଦ ହୋଇଲୁ ପ୍ରାୟ ସ୍ୱପନରେ ବସି ନ ଟେକିଲୁ ମଥା ।” ପ୍ରାଂ, ଛାଂ, ବୈ: ବ: ।

ବଦାନ୍ୟତା

“ଧନ ଅର୍ଜିଲେ ଧର୍ମ କର, ଧର୍ମେ ପ୍ରାପତ ନରହର ।” ଭଗବତ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଉପେନ୍ଦ୍ର କହନ୍ତି—“ନିନ୍ଦା ଦେବାକର୍ତ୍ତନ ସରିବାଯାଏ । କରଇ ମେରୁ ଦାନକୁ ଉପେ ।” ଲା: ବ: । “ବିନାୟକରେ ସଦାୟୁକ୍ତ ସେହି । ବହୁଲ ଭକ୍ତସବ (ଅନୁଦାନ) ଖ୍ୟାତ ଯହିଁ ।” “ଅକପଟ ବଡ଼ପଣ ସମ୍ପଦ ଅବଶ । ସମର୍ପଣ କଟକ ଭରତ ସମ ଯଶ ।” ଅ: ର: । “ପର ଉପକାର ଯଶ ଥୋଇଲେ । ଦେଖ ମହାଦେବ ବିଷ ପିଇଲେ । ଦେଖ ଭକ୍ତପଦ ଦୃଢ଼େ ଧରି ହରି ଭବଗ୍ରାସୀ ବୋଲିଲେ ରେ । ସୁନ୍ଦର । ପ୍ରାଂ, ଛାଂ, ଲା: ବ: । ଦାନ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଦାନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ଅପାସରେ ଦାନ କିନ୍ତୁ ବର୍ଜନୀୟ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଅନୁରାଗା ବୁଦ୍ଧି, ଦାନ ଦୁଃଖୀ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ, ସେମାନଙ୍କୁ କୃପଣ ବାରମ୍ବାର ବାରଣ କଲେ ମଧ୍ୟ, ମନା ନ ମାନ ଦାନ ଦାନ କରିଥାଏ । “ନ କରେ କି ଦାନା ଦାନ ବାରିଲେ କୃପଣ ।” ପ୍ରାଂ, ଛାଂ, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ

କବିଙ୍କ ପ୍ରକୃତିବର୍ଣ୍ଣନା ଅତୁଳନୀୟ । (“The noblest scenes of the earth can be seen and known but by few”. — Ruskin) ପ୍ରକୃତିଦେହରୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ବାହୁବା ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ପନ୍ନ କବିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସେପରି ସମ୍ଭବ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେପରି ନୁହେଁ । ଭକ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ବିଶେଷତଃ ବୈଦେହ୍ୟଶବ୍ଦାୟ, କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରୟଦୟା, ଲବଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣରେ ନିର୍ଯ୍ୟାସନାଥର ଭବ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ବାଭାବିକ, ହୃଦୟହାରକ ଓ ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜକ ବୋଧହୁଏ । ବୈଦେହ୍ୟଶବ୍ଦାୟରେ ରଞ୍ଜିତଙ୍କ ସହିତ ଜରତା ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ବାଦଶ ବାସନ୍ତନାଙ୍କ କଥୋପକଥନ ଅନେକରୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ବରୂପ ଶ୍ରବଣ କରାଯାଇ ପାରେ । “ବନେ ଗୁମ୍ଫେ କ୍ରମ, ଆମ୍ଭେ ବନରେ ବଳୟୁ”.... ଇତ୍ୟାଦି । ନର, ନାରୀଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସୀତାଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନ ତମକାର ଜଣାଯାଏ । ଲବଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ଓ କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରୟଦୟାରେ ସହିତର ଓ ସହିତରାଙ୍କ ସହିତ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ କଥୋପକଥନ, ଦୂତ, ଦୂତୀ, ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ, ମାଳିନୀ, ଚିତ୍ରଲୀଳାଙ୍କ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କଥା ଶୁଣା ମହାନାବ୍ୟର ଉପଯୁକ୍ତ ବିବେଚିତ ହୁଏ । “ଦୁଇ କହେ କି କହୁଛ ମରାୟ ମରାୟ.....” ଇତ୍ୟାଦି, ଲ: ବ: । କବିଙ୍କ ସହିତ ମରାୟସଙ୍କ କଥାଶୁଣା—“ଏ ଅଙ୍ଗ ସେ ଅଙ୍ଗ ଏସନ ତେସନ ପ୍ରସନ୍ନ ଜଳ୍ମ ବା ଅଳ୍ପନା.....” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । କବିଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ସମାନ୍ତ ନାନା ପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁକ୍ରମେ ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଉଦ୍ଘାଟନ କରାଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ବ୍ୟାପକ ଆଲୋଚନା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଦେଶପ୍ରେମ

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଗରୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି—ଦେଶପ୍ରେମ । କବି, ତ୍ୟାଗୀ, ଯୋଗୀ, ସୁନନ୍ଦନ, ଦେଶସେବକ, ଅବିଷ୍କାରକ, ସଂସ୍କାରକ, ପ୍ରସ୍ତରକ, ସୈଦ୍ଧ୍ୟାଧକ ପ୍ରଭୃତି ଭାବରେ ସୁଧୀବର୍ଗ ସୁଧାସିନ୍ଧୁ ଦେଶପ୍ରେମ-ସ୍ରୋତ ମାତୃଭୂମିର ବିଶାଳ ପବିତ୍ର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଅହରହ ପ୍ରବାହିତ ରଖି କୋଟି କୋଟି ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଅପାର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରାଥାନ୍ତି । କବି ହୃଦାବରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ଗୁପ୍ତ ପ୍ରମାଣ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସେପରି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ, ସେ ସମସ୍ତ ସଙ୍ଗୀତରୂପରେ ଅଲୋଚନା କରିବା ଆୟାସସାଧ୍ୟ ବ୍ୟାପାର; ସେଥିରୁ କିଛି ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା । “କୃପାବଶେ ବୋଇଲେ ଉକ୍ତିଲେ ଜନ୍ମ ହୋଇ । କ୍ଷେତ୍ରରାଜ ବହୁକାଳ ବିଷ୍ଣୁସେବ ଚୁକ୍ତ ।” ର: ଘା: । “ଉକ୍ତିଲ, ରାଜାହିଁ ଉକ୍ତିଟ ହେତେ ସେ” ଗ୍ର ୩୯, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ହୋଇଥିବ ପୁକ୍ତ ରସ ସରସ୍ବତୀ ସଦା । କରତ ପବିତ୍ର ହୋଇ ରେବାରେ ବାହୁଡା ସେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । “ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ସୁରଞ୍ଜିକୁଳା, ସରସ୍ବତୀ ଗୁଣା ସୁରକା ।” ସୁ: ପ: । “ବଡ଼ଦେଉଳ ଅଗ୍ରତରେ ଗୁଣ୍ଡ ଗୁ ରଥ ସେ ଦେଖିଛୁ ତରକ । ବିଲେକନେ ବିଳାସୀ ସଂବଲେକ । ବିହତ ନରେଶେ ଉତ୍ସବ ସେଠାରେ ଓ ନବ ଦାନ ସଂଖ୍ୟକ ହେ । ବିଦୃଷେ । ଗ୍ର ୫୯, ବୈ: ବ: । ସ୍ବର୍ଗଦର୍ଶି ଗରାସୁଧୀ ବିଶାଳ ଉକ୍ତିଲ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଶ୍ରୀ ମାଳାତଲ୍ୟାମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି କହନ୍ତି—“ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରାଜ ବିରାଜମାନ ମକରଧୂଜେ । ପ୍ରବଶେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଚୁଚିତ ଜନ ଦୂରତ ଗଞ୍ଜେ । ସେବଣ କଟକେ ଛଟକେ ବରାଟକେ ମୁକତି । ମହାପ୍ରସାଦରେ ସାଦରେ ଲୋକମାନେ ଲଭନ୍ତି । ଅଳପ କଲପ-ବଟର ଯହିଁ ଗୁଣା ଆଶ୍ରିତ, କଳପି କଳପି ନରକ ନର ତରଲ ମତ । ବିନା କୃପାଧୂରେ ଚାନ୍ଦରେ କୁଣ୍ଡ ପଡ଼ନେ ଯହିଁ, ନାକର ହେଲ କର ଗୁଣି କିଏ ବିରୁର ତହିଁ । ଦକ୍ଷିଣ ଦକ୍ଷିଣ ସମୁଦ୍ର ପାପ କ୍ଷୀଣକୁ ତହିଁ, ସମଦୃଢ଼ଙ୍କର ବଡ଼ଶା ବଡ଼ରକ ଅନାହିଁ । ଅବିଦ୍ୟାତର ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରାୟେ ଚନ୍ଦ୍ର ଜଣିବିଦ୍ୟାଗ, ପ୍ରସନ୍ନ ଦର୍ଶନେ ନରାଜ ଅନ୍ତେ, ସେ ସ୍ବର୍ଗଭୋଗ ।

ପତାକା ଅଞ୍ଚଳ ଚଞ୍ଚଳ ତାଳେ ପାପିଙ୍କ ଅବା, ଏ ନୀଳନଗ-ନଗରକୁ ଆସି ଭଲ କରିବା । ସେତେଦୂର
 ଘଣ୍ଟି ନିନାଦ ଶୁଭେ ନଦରେ ନେଇ, ପକାଏ ଅନୃତ ଦୁଷ୍ଟ ଗଲେ ଗଲଥା ଦେଇ । ସୁମନ ମନରେ
 ଲଜ୍ଜିତ ତହିଁ ବେଶାଘାତକୁ; ଗମନରେ ନରେ ତେଜନ୍ତି ଶମନର ଭୟକୁ । ଶିଶୁଷ ଆଜ୍ଞାରେ ଗିରୀଶ ଅଶ୍ୱ
 ସେନ ରକ୍ଷକ, ଚଣ୍ଡୀ ଚଣ୍ଡୀ ଭୂତ ଶକ୍ତି କରେ ଭୟ ହେତକ । ଦାନବାନକ ମାଧବର ତହିଁ ମାଧବ
 ମାସେ । ନୃପତି ନନ୍ଦନ ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରା ଦେଖେ ହରଷେ । ନରେନ୍ଦ୍ର ଚଢ଼ାଗେ କରନ୍ତେ, ସୁରେନ୍ଦ୍ର ପରି ହରି,
 ନାବରେ ଭବରେ ବିଜୟ କରି ସୁଖେ ବିହରି । ପଛେ ରହୁ ସୁଚେ ବରହସ୍ତରେ ଦ୍ୱିଜେ ସେବନ୍ତି, ରଞ୍ଜନ
 ବ୍ୟକ୍ତ ପଦ୍ମ କରେ ଧରି ବିଷନ୍ତି । ” କଥାତ । ରା. ହା. ।

ଦେଶର ନଦ ନଦୀ, ବନ ପର୍ବତ, ଓଷା ଉପବାସ, ବିବାହ ବନ୍ଦାପନା, ଉତ୍ସବ ମହୋତ୍ସବ,
 ବଜାର ବାଣିଜ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ପ୍ରମାଣ ପୂର୍ଣ୍ଣମାଣରେ ଗୁଢ଼ା ହୋଇ ରହିଛି ।
 ତାହା ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ବାଦ୍
 ଦିଆଗଲା ।

—୧୭୧—

ରସବିଗ୍ରହ

ଜୋର ରସ

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସ୍ୱାୟଂ କାବ୍ୟ, ଜଗତାରେ ଶୃଙ୍ଗାର, ସାର, କରୁଣ, ଅଭ୍ୟୁତ, ହାସ୍ୟ, ଭୟାନକ, ଶରଣ, ରୌଦ୍ର ଏବଂ ଶାନ୍ତ ରସକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ଯୁଗୋଚିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରସସ୍ୱରୂପ ବିବେଚିତ ହେବାରୁ, ସେ ସେହି ରସ ପ୍ରୟୋଗରେ ଜନର ଅନୌଚିକ ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ, ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧି ଓ କବି ଦୁର୍ଲଭ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ଅଧିକାରୀ ଭାବେ ଚିହ୍ନିତ କରିଅଛନ୍ତି । “ବିଭବଜ କବିବି ଭବମ ଗୁଣ ଗୀତ । ରସସାର ଶୃଙ୍ଗାର ତହିଁରେ ହେବ ବ୍ୟକ୍ତ ।” ରା. ଦ୍ରା. । “ନବ ରସରେ ସାର, ଅନ୍ୟ ଲେଖି ଶୃଙ୍ଗାର ।” ଲା. ବ. । “The book and writer both were love’s purveyors.” (Dante.) ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସମର୍ପନ କରି ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବି ଦାନ୍ତେ କହନ୍ତି—ପ୍ରେମର ପ୍ରିୟ ସାମଗ୍ରୀ ହେଉଛି—‘ଲେଖା ଓ ଲେଖକ, କବି ଓ କବିତା’ । ଏହିପରି ଧାରଣା କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବସବର ନାଗରୁକ ଅବା ପାଇଁ ସତ୍ୟକୁ କାରଣ ସ୍ଥଳ । ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂସ୍କୃତ କବିମାନଙ୍କୁ ଅଦର୍ଶ କରି ଲେଖନୀ ଗୁଳନା କରୁଥିଲେ । “ଶୃଙ୍ଗାର ଏବଂ ମଧୁର ପରସ୍ପରାଦରସ ତନ୍ମୟ କାବ୍ୟମାଣ୍ଡିତ୍ୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ହୁ ପ୍ରଣୀୟତେ” (ସମର୍ପ-ମବଳମ୍ବେନ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିପଦ୍ୟତେ) । (ଧ୍ୱନୀଲେଖା) ଶୃଙ୍ଗାର ତେଜ କବି କାବ୍ୟଜାତ ରସମୟ ଜଗତ ସର୍ବ । ଗତିଗୁଣସ୍ୱେନୌରସ ସର୍ବମେବ ତତ୍ (ସ୍ୱେନଗୁଣ) । ଶୃଙ୍ଗାରରସକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରସ ତଥା ଆଦି ରସସ୍ୱରୂପ ମାଦ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ, କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି, ନୟଦେବ, ଭେନଗନ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ‘ମହାନନୋ ସେନ ଗତଃ ସ ପଞ୍ଚାଃ’ ନାମ ଅନୁସରଣ କରିବା ହେଉଛି ପ୍ରଥମ କାରଣ । ୨ୟ କାରଣ—ସୁଗୁରୁତକୁ ଧରି ସେ କୌଣସି କବି ଲେଖନୀ ଗୁଳନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସେ ମଧ୍ୟ ତାହା କଲେ । ମିଳିତନ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସହକାରୀ ସେହେତାସ୍ତ ଶ୍ୱବରେ ସମ୍ବଲପୁ ଶାସନ ସମୟରେ ଅବାସ୍ଥମୟ ସାହିତ୍ୟରେ ହାତ ଦେଇଥିଲେ; ଉପେନ୍ଦ୍ର ତାହା କିନ୍ତୁ କରି ନାହାନ୍ତି । ସାହା ଯୁଗୋଚିତ, ସୁବିଖ୍ୟାତ ସଂସ୍କୃତ କବିସମ୍ମତ, ତାହାହିଁ କରିଥିଲେ * । ଏହି ବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଧାନତଃ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବସମ୍ବଳିତ । ରସାନ୍ତ, ବାସ୍ତବିକତା ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖାରୁ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଭରତ ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଖାଦ୍ୟ, ସାରତ୍ୱ, ଶିକ୍ଷା, ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ରଖିଛି । ଏଥିରୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ କବି, ବକ୍ତା, ଲେଖକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ଦେଶସେବକ, ଶାସନ ପ୍ରଭୃତି ଜଳିବାହି ଶ୍ରେୟସ୍ୱର । ଯୁଗଧର୍ମକୁ ବାଦ ଦେଇ ନେହୁ ଚିଷ୍ଟି ପାରିବ କି ?

ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ଧାରା—କବି ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିବାବେଳେ ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ କେତେକ ଧାରା ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି ଅଙ୍ଗନ କରିଛନ୍ତି । ତାହା ସେ ରସପଞ୍ଚକରେ ସ୍ପଷ୍ଟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୂଚନା ମାତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । “ବାସ୍ୟାୟନ ରଞ୍ଜିତେ ସେ ଏ ରସଗୋଚର । ଗୀତେ କହେ ରସକର ଭଞ୍ଜ ସାରବର ।”

ପୁଂ, ର: ହା: । “ଏ ଅଷ୍ଟ ବଂଶର ସଖ୍ୟାମତେ । ପ୍ରମଦାଙ୍କର ଅଳଙ୍କାର ଏତେ । ପ୍ରତି ପ୍ରତି କରି ରଚନା
ସାହୁକ୍ୟଦର୍ପଣ ନବପଲ୍ଲବେ ହେ ପଣ୍ଡିତେ ।” ର: ପ: । “ରସବରଜିଣୀ ଗ୍ରନ୍ଥ, ସାହୁକ୍ୟଦର୍ପଣ ନବ-
ସମ୍ପଦକ ଏ ଅପିବ । ରସାଳକ ଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତ ନାୟକା ନାୟକ ଲକ୍ଷଣରେ ପରପୁଣ୍ୟ ହେବ । ରତିଧବ ଦଶା
ଦଶ ପୁଣି ନବ ରସ, ଅଷ୍ଟ ସାହୁକ୍ୟ କହି ବର୍ଣ୍ଣାୟିବ । ରଞ୍ଜନୀୟ ଉଦୀପନ, ଆଲମ୍ବନ ସଂସାରକା ଭବ ପୁଣି
ମିଶିଥିବ ।” ର: ପ: ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

“ଦେହ ଉପରେ ମନ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରମାଣ ଧନ ମନର ପ୍ରଭୁ ପ୍ରୀତିରେ । ପ୍ରୀତିର ପ୍ରଭୁ ନାହିଁ ତାକୁ ପୁଣି
ପାସୋର କେନ୍ଦ୍ର ଧରାବ ଧୃତି ରେ । ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ । ପୁଣି ଆରତି ମୁହିଁରେ । ମନକୁ ଅନୁରୂପେ ଯୁକ୍ତା ମିଳେ
ତପେ । ଏଣୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କହୁ ରେ ।” ଲ: ବ: । “ଲେଖିଲେ ନ ପାଇ ପ୍ରମାଣ ଏ ଭାଷା । ନାହିଁଗଲୁ ପ୍ରିୟେ
ଦେଇ କି ଦଶା ।” (ଉ: ଉ:) ତେଣେ ଦେଖନ୍ତୁ—

“But of all delightful sounds
of evening or of morn,
The sweetest is the voice of love
That welcomes his return.”

—R. Southey.

ଶୃଙ୍ଗାରରସ ପ୍ରାୟଶଃ କି ପ୍ରାଚ୍ୟ, କି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶ୍ୱାସ କବିଙ୍କ ଲେଖାରେ, ଉଣା ଅଧିକ ଭାଗ-
ମାପରେ ଦେଖାଯାଏ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯୁଗସ୍ୱର ଅନୁସାରେ ଶତ୍ରୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା, ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର
ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ, ବିରହ, ମିଳନ, ବିଛେଦ, ମୁକ୍ତୟା, ଦେବଦର୍ଶନ, ଶାର୍ପିଯାତ୍ରା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ
କ୍ଷୀରରେ ଜଳଭୂମି ତାହା ମିଶି ରହିଛି । ସ୍ୱଳ୍ପସ୍ୱା ବ୍ୟତୀତ ପରଲୋକରେ ଯେ ହାତ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଏପରି
କୌଶଳରେ କୃତକୃର ସହୃଦ ଯେ ତାହା ଚର୍ଚ୍ଚାକର ପାରିଛନ୍ତି ସେ, ଶାସ୍ତ୍ର, ପରମ୍ପରା ନୀତି ଓ ସାମାଜିକ
ସ୍ୱାଦ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଏବଂ ନିଷ୍ପଦୁଷ୍ଟ ବିବେଚିତ ହୁଏ । “ବାଳକ ଏଥିରେ ଦେଖା-
ଯାଇ ନାହିଁ ନାଟବାର ନୃତ୍ୟକାଣ୍ଡ । ବେଣୀ ନାସାମଣି ରମଣୀମଣିରେ ନରୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି । ବିହନ୍ତି ନର୍ତ୍ତନ
ନର୍ତ୍ତକବରହି ଅଛି ନର୍ତ୍ତକ ବରଷ । ବୋଲି ଚରଣ ନାସାପୁତ୍ରା ଫୁଲଲ ଶିରସୀଲ ଦେଇ କହୁ ।” ବୈ:ବି ।
“ବାଳା ଦୁଃଖେ ଦୁଃଖୀ ବାଳା ସୁଖେ ସୁଖୀ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରେ ମୁହିଁ । ମୋ ଆୟୁଷ ପାଇଁ ଜନ୍ମି ଥାଉ ପଛେ
ଶରଦ ଅମୃତ ମୁଖ ।” ଲ: ବ: । “ନବାଧରା ଦେହ ଇତର ନୁହଇ ଯୁବା ବଳକଣ୍ଠପୁର । ପରମ ପଦସା
ଏମନ୍ତ ହୋଇଲେ ଭୋଗ ନୋହୁବ କି ମୋର ।” ଉ: ଉ: । ଏହି ମର୍ମରେ ଇଂରେଜ କବି କହନ୍ତି:—

(Sweet to the miser are his glittering heaps,
Sweet to the father is his first born's birth.)

But sweeter still than this,
than these, than all,

Is first and passionate love—it stands alone.

—Byron

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଆଦିରସାସନ ନମୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଦେଖନ୍ତୁ:—

“ଧୀର ପମୀରେ ଯମୁନାକ୍ଷରେ ବସନ୍ତ ବନେ ବନମାଳୀ ।
ପାନପଦ୍ମୋଧରପରପରମନ୍ଦନକଞ୍ଚଳକରପୁରଗାଳୀ ।
ଉରସି ମୁରୁରେରୁପହୃତହାରେ ଘନ ଭବ ତରଳବଳାଳେ ।
ତଡ଼ିତବ ପାନେ ରତବପସାତେ ଗୁଳସି ସୁକୁତବିପାଳେ ।
ବିଗଳିତବସନଂ ପଶନ୍ତୁତରସନଂ ଘଟସୁ ଜଘନମସିଧାନମ୍ ।
କିଶଳସୁଶୟନେ ପଞ୍ଜକନୟନେ ନିଧୁମିବ ହର୍ଷନିଧାନଂ ॥”

ନାଳଦାସଙ୍କର:—

“ସାମ୍ବାଦାବାଂ ବିରହଗୁଣିତଂ ତଂ ତମାସାରୁଲାଷଂ
ନିବେଦ୍ୟାବଂ ପଶିଶତଶରତଞ୍ଜନାୟ ଶ୍ରୀୟାତୁ ॥” (ଉତ୍ତର ମେଘ)

ଏଗୁଡ଼ିକ ମନୁମଦାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି କିପରି ! ଯଦି ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଶ୍ଳୀଳ ନୁହେଁ, ତେବେ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ନାମର ଶୋଭାବର୍ଣ୍ଣନା ଦୋଷାବହ ହେବ କାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ ମନୁମଦାର କହନ୍ତି:—“I cannot resist the temptation of saying that all the Upendra Bhanja has composed in the name of sentiment of love or ‘Srungara’ is ‘Bivatsa’ ।” ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଶୃଙ୍ଗାର ନାମରେ ଯାହା ଚିନ୍ତଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହା (ପ୍ରେମ) ଶୃଙ୍ଗାର ନୁହେଁ, ବାଉସ ମାତ୍ର । ଜନେନ ବିକ୍ଷେପମାନେତକ କହନ୍ତି:—“In strongest opposition we have marriage love and its permanent physical rights. Those who think of abstinence from sexual intercourse in terms of purity and innocense are hypocrites or ranged with the devil.” “ସ୍ୱକ୍ଷୟ ପ୍ରେମ ସବଦା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଏବଂ ବାସ୍ତବ୍ୟ; ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁମାନେ ପରିସ୍ରାବ ଦ୍ୱାରା ଦେଇ ସ୍ୱର ଉଠାନ୍ତି ସେହିମାନେହିଁ ଅପବିତ୍ର, ଅସାଧୁ ବା ସଂସ୍କୃତ ଭୁଲ ।” ବିରହ ବିରହଣୀର ଆଶା, ଆକାଂକ୍ଷା, ଦୈନ୍ୟ, ଦ୍ୱିଧା, ଉଦ୍‌ବେଗ, ଉକ୍ତା, ଚିନ୍ତାରେ କି ପରିସ୍ରା, ଅନାବଳତା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଛନ୍ତି । ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ‘ଲମ୍ପଟ, ବିଚାର,’ ଆବଳତା ତାଙ୍କର ଅସହ୍ୟ ହୋଇଉଠେ । “ତେଟେ ଭେଟେ ମାର ଉତ୍ତାଟେ ମ୍ଳେହେ ନାଭି ସୁରୁଷ । ଲକ୍ଷଣେ ଲକ୍ଷଣେ କଲେ ସେ କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ବିଳାସ । ନିପଟ ଦର୍ଶନ ଲମ୍ପଟ ବିଚାର କି ରୁହି । ଯେ ପୁଧୀ ପୁଧୀରେ ବୋଲନ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରବରଟି ଏହି ।” ର: ହ: । “O powerfull love ! that in some respects, makes a beast a man, in some other a man a beast.” Shakespeare.

କବିଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ

ପରିଶେଷରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବିଷୟରେ କି କହନ୍ତି:—

“ଏରସେ ମନ ନ ଦେନଇ ଯାହାର ସେହି ନରପଣୁ ଦେନ । ଯେଉଁ ରସରେ ବ୍ରହ୍ମା ବଣ ହୋଇଛି କାହିଁକି ତାହା ସମାନ ।” ଲ: ବ: । ବାସ୍ୟାସନ, ଶେକରକାଳ ଭୁଲ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସ ଏତେ ସରସ ଯେ, ସେ କହନ୍ତି, “କାଣି ନ ଅଲଗୁ ଏ ରସ ଏମନ୍ତ ମୁରୁରୁ ଦହିଲେ ହର । କାଣିଲ ବନରୁ ଯୁବତକ କଲେ ଅର୍କ ଅଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗୀକାର । ଅଳନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମରୂପ ପଣେ କେ ବଡ଼ ରୁଷ ରଖିଶୁଳ ଠାରୁ । ନିଜ ଘାଷା ଗୁଡ଼ି ଶିକ୍ଷା କଲେ ରସ ରୂପା ନିବା କରି ଗୁରୁ । ଲ: ବ: ।

ବାରରସ

ବୈଦେହୀଶବଳାସରେ ବାରରସର ଅଫାଣ ଚନ୍ଦ୍ର ସନ୍ନିବେଶିତ । ରାମ ଅବତାରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ—
ଦୁଷ୍ଟକଲନ ସହ ପାଳନ; ଦାନବକୁ ଦମନ କରି ଦେବମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା । “ବାତାସ୍ତେ ମାଗତ ଲକ୍ଷେ
ଯୋଜନେ ପକାଇ । ବିଷକସୁ ଅସ୍ତେ ଦେଲେ ସୁବାହୁ ଜଳାଇ । ବିଚ୍ଛେଦିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସମସ୍ତ
ଦୈତ୍ୟ-କଷ । ବଶବର୍ତ୍ତ ତାକୁ ସେ କୁଠାର ପାଣି ପରି ।” ଛା ୬, ବୈ: ବ: । ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟରେ
ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଗୋଶୁଳ ଦାନବନାଧନ, ବଳରାମ ତଥା ଯଦୁପୈନ୍ୟଙ୍କ ସହ ସନ୍ତାମ ଜତ୍ୟାଦି ବାରରସର
ପ୍ରମାଣ ଦେବ । “ଦୈନିକ କୃତ ହୋଇ ଦୃଶିତ, ସେହୁ ଗମିତ ପୁଅ କମିତ, ଭୂମି ମଣ୍ଡଳ ଉପାତ ଜାତ
ମାନବେ ଥର ଯେ ।” ଛା ୭, ପୁ: ପ: । “ନୂତନ ନୂତନ ସାଧନ କରିଣ ବାଣଗଣ ବିଚ୍ଛ ଶିଖିଛୁ ।” ଛା: ଭୁ:
ଲବଣବତୀ, କୋଟିକ୍ରହାଣ ସୁନ୍ଦରୀ କାଲୁଜନ କାବ୍ୟ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ବାରରସ ପାଇଁ ଯଥାଯଥ
ସ୍ଥାନ ରଖାଯାଇଛି । ଯଥା—

“ଖସି ଯାଇଛୁ କି ଯୋଜା ମୁକ୍ତକୁ ଉନ୍ମୀଷ ଏମନ୍ତ ଦିଶେ ରେ ।” ଲ: ବ: ।
“କି ମନ୍ତ୍ର ସାଧନ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରସ୍ତର ପଟଣ ଗୋ ।” ଲ: ବ: । “ସୁଣି ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ପଣ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶୁଣିଲେ
ଲକ୍ଷ୍ମଣ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: । “ନ ତଳି ତଳି ଶୂନ୍ୟାର, ବାରରସ ବିରୋଧୀ ବଳାତକାର ।”
ଛା ୮୮, କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।

କରୁଣ

ବିରହ, ବିଚ୍ଛେଦ, ମୃତ୍ୟୁ ବେଳେ କରୁଣରସର ଚନ୍ଦ୍ର ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା:—“ଯାହା
ହେଲ ତୋର ମୋର ବିଚ୍ଛେଦ । ନୋହୁଲ କାହିଁପାଇଁ ଶିରଚ୍ଛେଦ । ଜତ୍ୟାଦି । ଲ: ବ: ” । “ରବଣ ଯେ
ମାୟାସୀତା କରନ୍ତେ ଛେଦନ ସେ ଶବକୁ ଅଣିଲେନ ଧରି । ରୋଦି ଶିର ଉରେ କର ତାତ୍ତ ନିରନ୍ତର
ମୁହୂର୍ତ୍ତ ମଣିଲେ ଧୁନ ସରି ।” ର: ପ: ।

ଅଦ୍ଭୁତ

ବାସ୍ତବିକା ପିଣ୍ଡୁଥିଲ ଅଗମ୍ୟ କାନନ । ଆପଣେ ଅମ୍ବିକା ଯାଇ କରି ଫଳବନ..... ।” ଲ: ବ: ।
ସିଂହଳରେ ଶିଳ୍ପଜାଳକର ବିଦ୍ୟା—“ଦେଖାଉଁ ଦେଖାଉଁ ଅଭିଷେକ ମହୋତ୍ସବ । ଚନ୍ଦ୍ର ଆନନ୍ଦ
ଦେଖାଇଲ ଆନ ଶୁଭ । କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜନନ୍ଦନ ରାମ ଆଗେ ଉଭ । ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଅଗେ ବିଶ୍ୱକେତୁ ଯଥା
ଶୋଭା ଯେ ।” ଲ: ବ: । ଅହଲ୍ୟାଶାପବିମୋଚନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ—“ବାଟେ ସେ ବନରେ ପଡ଼ିଥିଲ ଦବ୍ୟ
ଶିଳା । ବିଶୋରୀ ରାମଚରଣ ଲାଗି ସେ ଅବଳା । ବିଦୁସ୍ତ ହୋଇ ଅନାଇ ଶୁଣି ରଘୁପତି । ବନିତାର
ବନିତାର ପ୍ରଭ ଏକାକୃତ ।” ବୈ: ବି: ।

ହାସ୍ୟ

“ହେଉଁ ଯୁବକ ହେଉଁ ବୃଦ୍ଧାର ତହିଁ ଯେ । ଥିଲେ ପରିହାସ ସେ ତାହାକୁ କହୁ । ହେବ
ହୁମ୍ଭର ଯୋଗରେ ଯୋଗ, ଅମ୍ଭ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହୁଅ ଗୋ ବେଗ । ରାଧିକା ଦୁଃଖ କୃଷ୍ଣରେ ଭେଦ ତମସେ ହୋଇବ
ଯେ.....” । କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।

“ବୟସୀ ଏ ଭାଷି ଶୁଭ ଶୁଭ, ପରିତ୍ରାସ କି ଜୀବନା କଲ ।

ଘନରସ କି ଶୁଭକ ନ ପିଅନ୍ତା ଭୁବନେ କି ନୁହନ୍ତା ଫୁଲ ।”...

କୋ: କ୍ର: ସୁ:

ଉପାଦାନକ

“ରାସସୀ ତା ବେନ ପାଦେ ଲେଖି ଦେଖି ମୋଦେ ଦଶନଶେ ନିଜ ମୁଖ ଦର୍ଶି ।

ରାବ-କଲେ ହେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଧନୁଶର ଆଣ ପୁଣି ତ ରାବଣ ଏଥୁ ଆସି ।” ର: ପ: ।

ବାସଲ୍ୟ

“ବାସଲ୍ୟରସ ବର୍ଣ୍ଣନେ ରାମଭଦ୍ରର । ବଚନ ମନ ପହଞ୍ଚି ହୋଇଲ ମୋର ।” ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ,

ପ୍ରଃ, ବୈ: ଶ: ।

“ଶୁକ ଶିଶୁଙ୍କ ପାଳନକୁ ଉଦୟ କରାଇ ଲେଖରେ..... ।” ଲ: ବ: ।

ଗୌତ୍ର

“ଗୃତିହୀନ ରକ୍ଷଣରେ ମାର୍ଗେ ମାର୍ଗଣରେ ତାଡ଼କା ରାସସୀ କଲେ ବଧ ।

ରାବଣର ନାଶ ଶେଷେ କାନ୍ତାକୁ ହରଷେ ପରବେଶ କଲେ ଅଗ୍ନିମଧ୍ୟ ।” ର: ପ: ।

ଶାନ୍ତ

“ବୟସାଭୁତ କରିଣ ଲବ କୁଶ ବେନ । ବୈକୁଣ୍ଠ ଗମିବା ରାମ ସୁଜନକୁ ଦେନ ସେ ।” ବୈ:କ୍ର: ।

“ନୃପତି ପଦସା ଦେଇଣ ପୁତ୍ରେ । ତଳିଲେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରେ ।” ଲ: ବ: । “ରୁଦ୍ରାକ୍ଷରୁ ବଳବାନ
କ୍ଷୟିତ୍ସେ ଜନନ ନ ଦେନ ନିଜ ଅନୁଜ ଭ୍ରଷ । ରାଜ୍ୟେ ହୁଅନ୍ତେ ନୃପତି ଶେଷ ହେଲେ ରାତି ପିନ୍ଧାଶ୍ଚରେ
ତୋଷେ ମୁନିବେଶ ।” ର: ପ: ।

ଉଷ୍ମାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତା ନବରସ ସମ୍ବଳିତ । ସେଥିରୁ ସାଧାରଣ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଗଲା ।
ତାହା କବି ନିମ୍ନମତେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି :—“ଦେଖି ନୃପତି ତରଣ ଦେବକୁ ଦେବେ କଥକ, ନବରସେ
ନବଗ୍ରହ ଏହି ହେ । ଶୂନ୍ୟରେ ଗୁରୁ ନିଷ୍ପଦ, ବୀରରସେ କେତୁ ପ୍ରାୟ, ନରୁଣରେ କବିପଣ ବହୁ ହେ ।
ଅଦଭୁତେ ମଙ୍ଗଳ ସତ ହାସ୍ୟରେ ମନ୍ଦ ବଦନ ଉପାଦାନେ ତମ ପରି ଜାଣ ହେ । ଗ୍ରହବର ବାଉଁଶରେ ବୁଧ
ଏ ରୌଦ୍ରରସରେ ଶାନ୍ତରେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ଜାଣ ହେ ।” ପ୍ରଃ, ଲ: ବ: ।

୧୭

ପ୍ରେମଚିନ୍ତା

ସତରଞ୍ଜର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଲୀଳା ଖେଳା, ସୁଖ ଦୁଃଖ, ମହତ୍ତ୍ୱ ପବିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରେମ-ପ୍ରୀତି ଭାବି
ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅନୁଭବ କରି ହୁଏ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନରେ । କବିରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର
କହନ୍ତି—

“ପ୍ରୀତି ହୋଇ ଯେବେ ଏଡ଼େ ମଧୁର ।
ସୁଧା କୃଷା ପୁଣି ହୁଏ ବଧୂର ।
ପୁଣି ଦଇବେ ହୋଇଲେ ଦମ୍ପତି
ପଦତଳେ ମିଳେ ଜନ୍ମ, ସମ୍ପତି ।” ର: ହା: ।

ଦମ୍ପତି ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ପାତ୍ର ପାତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଅନ୍ୟର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ଲାଭ କରିବା ନିତାନ୍ତ
ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରେମବନ୍ଧନ କେବଳ ଶୁଣି ତଷ୍ଠି ମିଳନରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ତାହା
ହୃଦୟ ସହିତ ହୃଦୟର, ମନ ସହିତ ମନର, ଆତ୍ମା ସହିତ ଆତ୍ମାର ମିଳନରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା
ଆବଶ୍ୟକ । ତାହାହେଲେ ବ୍ୟାଘ୍ରବନ୍ଧନରେ ଦୃଢ଼ତା ଜନ୍ମେ, ସୁଖ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ବଢ଼େ, ମାନସିକ ବଳ
ବହୁଗୁଣିତ ହୁଏ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ । ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ପାଇଁ
କବି ସ୍ୱକାବ୍ୟରେ ସଫଳନିୟମିତ କେତେକ ମତ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । ସଖୀ ସହଚରୀ, ଦୂତ ଦୃଶ୍ୟ, ନଟ
ନଟୀ, ଐନ୍ଦ୍ରିକାଳିକ, ବିଦୃଷକ, ବୋଇତିଆଳ, ବ୍ରହ୍ମଗୁଣ୍ଠ, ପୋଟା ଶୁକ ସାଗ, ମାଳିନୀ, ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ,
ପାଠପଠନୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିନୀଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା ଦର୍ଶନ, କୁହ୍ନିକ ମନ୍ତ୍ରପ୍ରସାବରେ
ଦର୍ଶନ, କଥୋପକଥନ, ମିଳନ କରାଇଛନ୍ତି । ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ
ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନର ଦେବାଳୟ, ବନ, ଉପବନରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ଏପରି ଭାବରେ ପାତ୍ର ପାତ୍ରୀ
ହୃଦୟରେ ପ୍ରେମବାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରି ପତ୍ର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନଦ୍ୱାରା ତାହା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିଅଛନ୍ତି ।
ପରିଶେଷରେ କବି ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ଗୀତରେ ପାଣିଗ୍ରହଣବିଧାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ‘ବିଛେଦ’ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପ୍ରେମର
ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରେମରସର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା

ଜର ନାଶର ସହଯୋଗରେ ଫସାର ବିଭବସମ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ସମୃଦ୍ଧ ହୁଏ ଓ ସୁନାର ଫସାରରେ
ପରିଣତ ହୁଏ । ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ଦେବ, ଦାନବ, ମାନବ ସମସ୍ତେ ପ୍ରେମର ବିଶାଳ ଆବେଶକୁ ମଧ୍ୟରେ
ଆବଦ୍ଧ । ତାହାହିଁ ସୃଷ୍ଟିର ନିୟମ । ତାହା କେହି ଲଙ୍ଘନ କରି ପାରେ ନାହିଁ । କବିସମ୍ରାଟ ପ୍ରେମ
ଉପାଦାନର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଉପଲକ୍ଷେ ରସଲେଖାରେ କହନ୍ତି—

“ପ୍ରୀତିରେ ପକ୍ଷୀ ମଲ୍ଲ, ପ୍ରୀତିରେ ଦ୍ରବେ ଶିଳା”,

ଅନ୍ୟତ କହନ୍ତି—

“ମନ ଉପରେ ତ ରଜା ପୀରତି, କେହି ପାରିବ ମନୁଷ୍ୟ ବରଦି ।
ପଶୁମାନେ ବଣ ହେଲେ ଏ ରସେ, ସେହି ପାଶାଣ ସେ ଏଥୁ ନ ରସେ ।”

ପାପପାତୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶ୍ରବଣ

ଜଳ ନାବ୍ୟରେ କବି ନାୟକ ନାୟିକାର ହୃଦୟ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରେମ-ସ୍ନାନ ଚୁଣିବା ପାଇଁ ପବପ୍ରଥମେ ଶ୍ରବଣେନ୍ଦ୍ରିୟର ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଲବଣ୍ୟବତୀରେ ନାୟକ ପ୍ରଥମେ ବୋଇତଥାଳ ଓ ଶୁକମୁଖରୁ ନାୟିକାର ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । “କେଉଁ ଦେଶରୁ ଆଗତ”—ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରସ୍ୱରୂପ ସେ କହିଲେ—

“ଯେଉଁ ଲବଣ୍ୟବତୀର ସମ୍ଭବ ସ୍ଥାନ,
ତହିଁ ଅସୁରୁବ କେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ।
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପରପୁରତ ସେ ସବୁ କାଳେ,
ଏବେ ଅଧିକ ରାଜକୁମାରୀ ବଳେ ।”

ରାଜକୁମାରୀ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଉଁ ହେଉଁ ସିଂହଲଦ୍ୱୀପ ଅଧିକତର ଶ୍ରୀପତ୍ନୀ ହେଲେ । ରାଗ ମିତ୍ର, ସ୍ୱପ୍ନ ରାଜକୁମାର ତାହା ବୁଝିଗଲେ । ଲବଣ୍ୟବତୀ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟାକୁଳତା ବଢ଼ିଲା । ପୁରୁଷା ପାଇ ସେ କହିଲେ—

“ଯେତେ କର ବଞ୍ଚିଛନ୍ତି ସେତେ ନାହିଁ ।
ଠିକେ କହୁ ରମ୍ଭା ରତ ନୋହେ ସରି ।
ବଡ଼ କରି ବୋଲନ୍ତି ଲବଣ୍ୟବତୀ ।”

ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ମନ ବଳିଲୁ ଦେଖି, ସେ କହିଲେ—

“ଅଙ୍ଗେ ଅଛି ନବ ପୁଷ୍ପ ନବ ପକ୍ଷୀ, ଏକ ଏକ ଅଙ୍ଗେ ଲୁଗି ରହେ ଆଖି ।
ଭୁଆଇଛୁ ଗୁଣି ଆଣି ଶୋଭା ସାର, ଜଗଜ୍ଜୟ ଜଙ୍ଗମ ମୁରତି ମାର ।”

ଚତୁର୍ଦ୍ଧକ ଶାବ୍ଦରେ ନାୟିକାର ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସେ ଶେଷରେ କହିଲେ—“ତାହା ଶୋଭା କହିଲେ ସରିବ ନାହିଁ । ପୁଟେ ନ ଥିଲା, ନୋହୁବ, ଏବେ ନାହିଁ ।” “କେମାକୁ କର ବର” ବୋଲି ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ “କନ୍ୟା ଅନୁରୂପେ ଆଉ ବର ନାହିଁ” କହି ବୋଇତଥାଳ ନୀରବ ରହିଲା । ତାହା ଶୁଣି ମନ୍ଦିତ କହିଲେ—“ଆମ୍ଭ ନୃପତିପୁତ୍ର ନୁହେଁ ମାର”, “ହୋଇବ କି କାର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟୋଗ କଲେ ।” ବୋଇତଥାଳର ଶୁକ ତାହା ଶୁଣି ସ୍ତମ୍ଭିତ ହେଲା । “ଶୁଣି କୁମର ବର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଦେଖ । ବୋଲେ ରୁହ ଦେଖିଛୁ କି ମେଧାବିନୀ ।” “ମାର କହିଲେ ସେ ରସାଭୁଷା ଯୋଷା । ଶିଶୁକାଳରୁ ମୁହଁ ତାହାଙ୍କ ପୋଷା ।” ଏହିପରି ବୋଇତଥାଳ ଓ ଶୁକ ରାଜକୁମାର ହୃଦୟରେ ପ୍ରେମସ୍ନାନ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରମସ୍ଥରେ ମିତ୍ରମାନଙ୍କ ସହୃଦ ରାଜକୁମାର ବନବିହାର କରୁଥିବା ବେଳେ କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରମସ୍ଥରେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶୁଣି ପ୍ରେମାବିଷ୍ଟ ହେଲେ । “ପୁରତ ପଶରେ ପୁରତ ଗୁଣରେ ପୁରତ ପୁରତେ ନନ୍ଦନା” ପ୍ରଭୃତି ରୂପ ଗୁଣ ଗାଣିନ ଶୁଣି “ସାର ବୋଲେ ହୃଦ କୁମୁଦକୁ ମୋତୁ ବଧୂଜାଣି ବଧୂ-କରଣ ।” ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ହୃଦୟରେ ପ୍ରେମର ଉଦ୍ରେକ ପାଇଁ କବି ନାବ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଃ ଏହି ଶବ୍ଦ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି ।

ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ

ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ ନାୟକନାୟିକାର ପ୍ରେମପ୍ରବଣ ହୃଦୟ କପରି ବଗଳିତ ହୋଇ ଉଠେ, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରୁ ବୁଝାଯାଏ । ନାୟକ କହେ—“କି ସଜାତ, ନୟନର କି ତପ । ଦେଖିଲୁଟିକି ସେ ବାଳା ସ୍ବରୂପ ।” ସେ ମନେ ମନେ ଅସୁଖ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରି ପଶ୍ୟନ୍ତରେ “କଲ ଏହି ଭରସା, ପ୍ରାପତ ମୋତେ ହୋଇବ ସୁଦୃଶା ।” ଲା: ବ: । ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ ନାୟିକାର ହୃଦୟ ପ୍ରେମାତ୍ମକ ହେବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ନବି କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରୟମୁନ୍ଦରରେ କହନ୍ତି । ଯଥା:—

“ସଖୀ ଘଟେ ସୁମୁଖୀ ସେ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖି ଦେଖି
ଗତ ଦର୍ଶନ ସୁରୂପେ ରଖିଲ ସେ ଆଖି ।

ସେ ଚକ୍ଷୁନ ରକ୍ଷନ ସେ ପ୍ରତିମା ପିତୁଳା
ସାରଗାରଗୁଣ ଅଠାକାଠରେ ଲଖିଲ ।” । ଇତ୍ୟାଦି ।

ସେ ଚନ୍ଦ୍ରପଟ କେମାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀୟସାମଗ୍ରୀ ହେବାରୁ ସେ “ବନ୍ଦୀ ଆବାସ କରିଣ ପଟକୁ ଥୋଇଲ । କେବଳ ହସ୍ତରେ ଧରି ବାହାର ନ ହେଲ ।” ସୁଖ ଦୃଷ୍ଟ ଶ୍ରୀ ପତି ପ୍ରତି ନାୟିକା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏପରି ପ୍ରେମାକ୍ଷ୍ମ ହେଲ ଯେ, ତାକୁ ‘ଦଶ କାମଦଶା’—ନୟନପ୍ରୀତି, ମନଃସଜା, ସକଳ, ଜାଗର, କୃଣତା, ଅନବସ୍ଥିତତା, ଲଜ୍ଜାତ୍ୟାଗ, ଉନ୍ମାଦ, ମୂର୍ଚ୍ଛା, ମରଣ (ମରଣାର୍ଥକ ଦେଖା) ଶ୍ରେଣୀ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲ ।

ମାୟାରେ ଦର୍ଶନ

ନାୟକ ନାୟିକାର ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ କେତେବେଳେ ମାୟାରେ, କୁହ୍ନକମୟ ବଳରେ, କେତେବେଳେ ସ୍ବପ୍ନରେ ହୁଏ । ଲବଣ୍ୟବତୀରେ ନାୟକ କହେ—

“ଯେବେ ଏ ଯୁବ ବୟସେ ଦବ୍ୟରାମା ନାହିଁ ପାଶେ କି ଲଭ ତହିଁ ନୃପତି ସମ୍ପତ୍ତି
ଥାଉ । ଆରତେ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଲ ଶିବ । ତାକୁ ଦେଖାଅ ନୋହଲେ ଯାଉ ଏ ଜୀବ ।” ତେଣେ ନାୟିକା କହେ—

“ମୋହସମ କରମସ୍ତାନ । କାହିଁ ପତି ସତ ନାହିଁ ଲଭ ଯୌବନ ।”

ନାୟକ ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶିବକୁ ମନକଥା ଜଣା କରନ୍ତି, ନାୟିକା ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶିବାଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି କହନ୍ତି—“ଦୁର୍ଗା ମୋ ଦୁର୍ବଳ ହର” ଫଳତଃ “ହର ଉମା ଦୟା କଲେ ସେ ନାରୀ ସୁଫଳ ।”

“ନିଦ୍ରାବଶରେ ସୁପନ ଦେଖିଲେ ସତ ବିଧାନ
ଏକ ଯୋଗିନୀ ପ୍ରବେଶ କୁମାର ପାଶେ ।
କର ଧରି ନିଦ୍ରା ଶୁଖିଲ,
ଗଗନମାର୍ଗେ କୁମାରୀ ମୁରକୁ ନେଲ ।

“ଏମନ୍ତ କହୁଁ କହୁଁ ସମସ୍ତେ ଘୁହୁଁ ଘୁହୁଁ କେମନ୍ତେ କପଟ ପୁରଜେ ।
ମଠ, ବନ ଜଗତ ମଧ୍ୟ ପୀଠ ଜଗତ-ଶୋଭା ଚନ୍ଦ୍ର ସଖୀ ସଙ୍ଗେ ସେ ।
ପ୍ରବେଶିତ । ଅଧିକା ନିଦ୍ରାବଶ ପଶି । ମଣି ଅଛନ୍ତି ସେହି ପୁର ।
ଉପାଧାୟୀ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଉପାୟ ପ୍ରସବରେ ବନ୍ଧରେ ଦେଖିଲେ ସେ ନାହିଁ ।”

ନୃପସୂତକ ଆଗମନ—

“କିନ୍ତୁ ଅଦଭୁତ ସୁଂସ କଲ ସମୁତ ମାୟା ଭୁତ-ଭବିଷ୍ୟ ଜ୍ଞାତା ।
ନୃପ-ସୂତ ସହୃଦ ମନ୍ଦିତ ସୁବେଦିତ-ସୂତ ବିମାନେ କଣ ସ୍ଥିତା ସେ ।
ତପଲରେ । ସେ ଦଳେ କଲ ପରବେଶ । ଜନ ଯଥା ମାଦନବଶ ।
ସ୍ବପ୍ନରେ ଥିଲ ପୋତା ଗୋଟାଳ ଭେଟାକଲ ବୋଇଲ ସେ ଏମନ୍ତ ଭାଷ ।”

ଅନୁପମ ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାର ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ ଦିଅନ୍ତି ।

ପ୍ରେମିକା ବିରୁଦ୍ଧଲ—ସେ ସେହି ରାଜପୁତ୍ର କି ? କିଙ୍କର ଶାଶୁରେ—

“ଏ ନୋହୁଁ ନୋହୁଁ ଏ ଉତ୍ସବ ବହୁବ ସଙ୍ଗବ ରାଜବ ଲେଟନ ।
ଏହି ମୁନ ମନ୍ତ୍ରର କଣିଅଛି ଅନ୍ତରାତର ମାତର ଭାବନ ସେ ।
ଅନୁପମ । ହୃଦର ଆବର ଉଚ୍ଛନ୍ନ । କିଏ ସେ ଭୂପତି-ନନ୍ଦନ ।
ରାମ-ରତନ-ରାମ୍ୟ ଲପନରେ ପତନ ସେ କାଳେ କୁମାର ନୟନ ସେ ।”

ପ୍ରେମିକ ଅଟାଳିକାରେ ପ୍ରେମିକାକୁ ଦେଖି—

“ଭୁଲେ ଧନଦା-ଚଳେ ଚଳେ କିନ୍ତୁ ଚକ୍ଷୁରେ ସ୍ଥାନ କି ଶମ୍ଭା ସମ୍ଭାଦୁର ।
ଝଟକ ଉପୁଜାଇ ଝଟିତ ମିଶିଯାଇ ଆଖି ବୁଜି ହୋଇ ଯାଉଛି ସେ ।
ଅନୁପମ । ଚରପ୍ରଭା ପୁଣି ସହଜେ । ଅସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ସେ ଭଜେ ।
ଗଣ-ଭଣ୍ଡର ସ୍ବର-କଞ୍ଚା ହୋଇ ପାସୋର ଉପମା ହେବ ଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟେ ସେ ।”

ଚତ୍ୟାଦ ।

କିଏ ଏପରି ସାତରେ ପ୍ରେମିକ-ପ୍ରେମିକାର ହୃଦୟ-ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଅନାବିଳ ପ୍ରେମସାଜ ଅନୁଗତ କରି
ବେଳକୁବେଳ ଦୃଢ଼ରୁ ଦୃଢ଼ତର କରନ୍ତି ।

ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନ—

ବିବାହପୂର୍ବରୁ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ମଧ୍ୟରେ ସାକ୍ଷାତ୍‌ଦର୍ଶନର ଯୋଗାଡ଼ କରାଯିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।
ସେ କୌଣସି ପବନ ପୀଠ ପ୍ରଶସ୍ତ । ଲବଣ୍ୟବତୀରେ କି ଖାର୍ଯ୍ୟରାଜ ରାମେଶ୍ବର ପସନ୍ଦ କରିଛନ୍ତି ।
ସେଠାରେ ନାୟକ ନାୟିକାର ସାକ୍ଷାତ୍‌ ଦର୍ଶନ ଦିଅନ୍ତି । ସେତେବେଳେ କୁଳାଗୁରୁ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତି କିଏ ଏଠାରେ
ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଛନ୍ତି । ସଖୀ ସହଚରୀ ଗହଣରେ ପ୍ରେମିକା ଦେବାଳୟରେ ରପସ୍ଥିତ ଥିବାବେଳେ,
ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ସେଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ନାୟକ ତାହା
ଲଙ୍ଘନ କରି ନ ଥିଲେ । ସେ ସ୍ତ୍ରୀବେଶରେ ଯିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ଉଭୟଙ୍କର
ସେଠାରେ “ଯାବତ ବ୍ରତଫଳ ହେଲ ସଫଳ, ଖାର୍ଯ୍ୟଫଳ ହେ ମିଶିଲୁ” । “ବାହୁଡ଼ଲୁ, ବେଗେ ଶବ୍ଦ

ଦେଖି ରାମା ଜଣାଇ ଦୃଢ଼କଷଣକୁ ।” କିନ୍ତୁ ପ୍ରେମିକର ହୃଦୟପଟରେ ପ୍ରେମିକାର ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ତ ହୋଇ ରହିଲା । ଯଥା—

“ମଦନେ ଅବେଶ କୁମାର ପ୍ରବେଶ ହୋଇଲ କେଶର ଲନନ ।
ଯେଣେ ଅନାଇଲେ ତେଣେ ଦଶୁଅଛୁ ନେବଳ ସୁନ୍ଦରୀ ଅନନ ।”

ପଞ୍ଚ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ—

ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶ୍ରବଣ, ଦଶନରେ ପ୍ରେମର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ, କ୍ଷମେ କ୍ଷମେ ଗାଡ଼ରୁ ଗାଡ଼ରେ ହୁଏ । ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଥା ଗୁଣା ଚଳିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯୁଗୋଚିତ ସ୍ଥାନରେ ତାହା ସମ୍ପାଦକ ହୁଏ ପଞ୍ଚ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନରେ । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରେମିକା, ପରେ ପ୍ରେମିକ ପଞ୍ଚ ଦେବା ପ୍ରଥା ଲାଞ୍ଚନ କରି, ପ୍ରେମିକ ପ୍ରଥମରେ ପଞ୍ଚ ଦେବା ସ୍ଥାନ କରି ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରେମିକ ପଞ୍ଚିକାରେ କହେ—

“ହୃଦ କେଦାରରେ ଅନୁରାଗଧାନ ଅତି ଯତ୍ନ କରି ବୁଣିଛି । ଭଲକାଲ ହେଲ ଯହଁ କାଶିଛି । କ୍ଷମେ ସେ ଅକ୍ଷର ଘନରସ ବୃଷ୍ଟି ବିସାନ୍ନେ ଦୁଃଖୀ ହୋଇଛି ରେ । ସୁନ୍ଦରୀ ।” ଜଟାପାଦ । ଗତ ମାୟା-ପ୍ରସାବରେ ଦର୍ଶନ-ମିଳନ-ପ୍ରସଙ୍ଗ ସୁରଣ କରି ନାୟକ ପ୍ରେମପଞ୍ଚିକାରେ କହେ—

“ଦେଖା ଭେଟାଇଲ ନିଶାଦେ ପଲଙ୍କେ କରୁଥିଲୁ ବାଳା ଶୟନ ।
ହା ହା କି ଶୋଭା ଦେଖିଲୁ ନୟନ ।
ସେହି ଧୂଳିକେ କୋଟି କୋଟି ମଘବା ସମ୍ପତ୍ତି କରିଛୁ ଦାନ ରେ । ସୁନ୍ଦରୀ ।
ଯେବେ ତର ହୁଅନ୍ତା ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ । ଯୁବାବୁଦ୍ଧେ ହୋଇଥାନ୍ତି ସାମନ୍ତ ।
ସାରୁ ଉରୁ ଛୁଇଁ ଝୁଲଇ ଦେବାର ନୋହେ ଗତର ସୁକୁତ ରେ । ସୁନ୍ଦରୀ ।”

ପଞ୍ଚ ପଞ୍ଚ ପଞ୍ଚ ପ୍ରେମିକାର ଆନନ୍ଦାଶ୍ରୁ ବରଜିତ ହେଲ, ଶରୀର ରୋମାଞ୍ଚିତ ହେଲ ।

“ପଞ୍ଚି ଏ ପଞ୍ଚ ରୋମାଞ୍ଚିତ ଗାଧ କି ହେଲ ଅନୁରାଗ ଅକ୍ଷର । କିବା ମାରିବ ଯୁବା ପଞ୍ଚ ବର” । ଏକାଲେ “ବ୍ରହ୍ମରାଗ କାର କହେ”—“ପ୍ରତିଉତ୍ତର ପତର ଦେଇ ତାକୁ ଜାତର-ସାଗରୁ ଉଦ୍ଧର ।” ପ୍ରେମିକା ତାହା କଲ ।

“ଅଣି କାଗଜକୁ ନବବାଳୀ, ଅନୁରାଗୁଁ ନ ଲେଖିଲୁ କାଳୀ

କୁଳୁମେ ଲିଖିତ ବର୍ଣ୍ଣ ନିଜ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥଳୀ ଆଳୀଙ୍କ ନାମରେ ଛଳି ସେ । ସୁନ୍ଦରୀ” । ପ୍ରେମିକାର ପଞ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମରାଗ କାର ନେଇ ପ୍ରେମିକକୁ ଦେଲେ । ସେ—

“ଉଠି ବସି ଅନାଇଲ ଦୁଇଙ୍କ ବଦନ । ନୂତନ ଅଳ ପ୍ରାପତ ହେଲ କି ନୟନ ।
ଅତି ଦଶାନ୍ତ ରତନ ପାଇଲର ପର । ଶୁକ୍ଷିଣି ରୁମ୍ଭିଦ୍ବିଜେ ନମସ୍କାର କରି ।”

ସେ ଯେତେବେଳେ ମୁଦ ପିଟାଇଲେ, ସେତେବେଳେ “ପ୍ରେମ ଅକ୍ଷର ରୋମାଞ୍ଚ ସର୍ଣ୍ଣ ହେଲ ଗାଦ” । ପ୍ରେମପ୍ରବଣ ହୃଦୟରେ ପ୍ରେମିକ ସୁନ୍ଦରୀ ପଞ୍ଚ ପଞ୍ଚିଲେ ।

“କୁମାର ପଢ଼ିଲ ପଠ ସୁନଃ ସୁନଃ କରି ।
 ପଦ ପଦକେ ଅଶେଷ ରସ ଅହୁ ପୁର ଯେ ।
 ଏଥୁଁ ଦେଖିଲ ତାହାର ରସବତୀ ଗୁଣ
 ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଜାଣିଲ ପଣ୍ଡିତା ଗୁଣ ସୁଣ ଯେ ।
 ସଖୀ ନାମେ ଲେଖିବାରୁ ଜାଣିଲ ଚରୁଣ
 ସଙ୍କେତରୁ ଜାଣିଲ ସେ ବିରହେ ଆରୁଣ ଯେ ।
 ଶିରେ ଉରେ ଲଗାଇଲ ସୁନଃ ସୁନଃ ପଟ
 କହୁ କହୁ ସାନ୍ତନା ହୋଇଲ ତେଣେ ଗାନ୍ଧ ଯେ ।
 ସମ୍ଭାବନା କଲ ଗାନ୍ଧକୁହି ଶାନ୍ତି କଲ
 ଅଜେ ଅଜେ ଭାବ ନେଲେ ଯେଉଁ ଭାଗ ଦେଲ ଯେ ।
 ନେହ ଦେଖି କଣ୍ଠି ଶୁଣି ମନ ଦେଇ ତୋଷ
 କର ଫେଇ ମୁଖ ପିଇ ଯିବ ଭୟନାଶ ଯେ” । ଲ: ବ: ।

ପଠ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନରେ ପ୍ରେମିକା ପ୍ରେମିକା ମନୋଗତ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ବିବାହ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତି । ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ସ୍ଥଳରେ ପାଣିପ୍ରହର ବିଧାନ ବଢ଼େ ।

ବିଚ୍ଛେଦ

କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟରେ ମିଳନ ପରେ ବିଚ୍ଛେଦର ସୁନ୍ଦର ପାତ୍ର କରି ବିମଳ ଦାମ୍ପତ୍ୟପ୍ରେମର ସରସତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ‘କାରଯବଣେ ବିଦେଶ କରିବାକୁ ଅଜ୍ଞାନ’ ନରେଶ୍ୱର ଦେବାରୁ ନାୟକ ହତାଶ ହେଲା, ତାହାଠାରେ ଅଷ୍ଟକାମବିକାର ଜାତ ହେଲା ।

“ସ୍ମରତଃ ପ୍ରମୁ ଗୋପାସ୍ତ ବେପଥୁ ଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡକେ ଜନିତ ।
 ନିଜର୍ମ୍ମ ନା ପାଶେ ମିଳି ଥେ ଏମନ୍ତ ବାଣୀକ କଲ ରଚିତ ।

ଚିତ୍ତମୋହନ ରେ ବିହ୍ୱଳ କି ବିହ୍ୱଳ କାଲି ମୁଁ ବିଦେଶ ଯିବି ।
 ଜିବିତେ ଥାଉଁ କେତେ ଦଣ୍ଡ ପଡ଼ିଲ କେଉଁ ଉପାୟ କରିବି । ପ୍ରେ: ସୁ: ।

ବିବାହର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳ କାବେଶକୁଳସ୍ଥ ରସୋଦୟ ବନରେ ବିହାରବେଳେ ନିଶ୍ୱାସିକା ଚଣ୍ଡୀଦ୍ୱାରା ଅପହୃତ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଲବଣ୍ୟବତୀର ଖେଦୋକ୍ତ—“ମୁଁ ଅଭାଗ୍ୟବନ୍ତ । ଶୁଣ ତପଫଳ କଲ ଏମନ୍ତ”, “ଦାସୀ କରି ହେଲେ ରଖିଲ ନାହିଁ”, “ପ୍ରତିଭା ପରା କରି ଛଡ଼ା ଫୁଲ” ଇତ୍ୟାଦି ଗାଢ଼ ପ୍ରେମପ୍ରବଚନର ପରିଚୟ ଦିଏ ।

“ଏମନ୍ତ ଭାଷି ଲୁଚି ଥିବେ ବୋଲି, ଖୋଜିଲେ ସେ କେଲି କାନନ ଭୁଲି ।

କାହିଁ ନ ପାଇଲେ ତରୁଣ ଇଶ, ବେଳୁଁ ବେଳୁଁ ଉଡ଼ିଗଲ ସାହସ ।

ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ବାଳୀ, ଫକୂନେ ଜାଣିଲ ବିଚ୍ଛେଦ ବୋଲି ।”

ଫାଦ୍ ବିଚ୍ଛେଦ ପରେ ମିଳନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମଧୁମୟ ହୋଇ ଉଠେ । ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ବେଳେ—

“କୁମର ଦେଖି ସୁଦେଶ ଗୁଡ଼ ସୁରୁଷକୁ ।

ପରୁଣିଲ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ଶୁଭ ସନ୍ଦେଶକୁ ଯେ ।

ସେ କହୁଲ ସଂଶ୍ଳଷ୍ଟ ମନ୍ଦ ଏତେ ମାତ ।
 ସିଂହଳ ନୃପତି କେମା ଅନ୍ତ ଶୀଘ୍ରାତ ସେ ।
 ନ ରହୁଛୁ ନିଜ ନୟନରୁ ଆଉ ନାହିଁ ।
 ନ ଉଠୁଛୁ ଅବଳଗୟନୁ ନିରନ୍ତର ସେ ।
 ନବଦୀ ତାପ ଲାଭୁଛୁ ନୃପତିକୁମାର ।
 ବିଳାପକଳାପ ତାର ଭୁତାବେଶ ପରି ସେ ।
 ପଦ୍ମିନୀରେ ଉପସ୍ଥର କରିବାକୁ ଦେନ ।
 ସରସୀମାନେ ହେଲେଣି ପଦ୍ମିନୀ ବିହନ ସେ ।
 ନାହିଁ ପରି ପରାଣ ତେଜିବା ପରି ସେହି ।
 ଦେହୁଳୀ ବଳି ତଳିବା ଭଲ ବଳ ନାହିଁ ସେ ।
 ହା ରାବରେ ସଦନ ତ ଦଣ୍ଡେ ଶୂନ୍ୟ ନାହିଁ ।
 ହା ରାବରେ ଭୁଜଙ୍ଗମ ଭ୍ରମ ଉପକାଞ୍ଚ ସେ ।
 ତହିଁରେ ଦେଖାଇ ପୁଣିବାକୁ ଚୁମ୍ବ ବାଞ୍ଛା ।
 ବଳିଭୁଜେ ବଳି ଦେଇ ଯି ବଳିଶୋଭିତା ସେ ।
 ଯେତକ ବିଳମ୍ବ ଚୁମ୍ବ ପ୍ରଳୟକୁଳା ।
 ତେତକ ତେତକ କରୁଅଛୁ ଜବେ ହେଲା ସେ ।
 କେଉଁ ଶ୍ରେଣୀ ନାହିଁ ଅଛି ନୃପତି ଗୋଚର ।
 ଦୂର କଲଣି ସମସ୍ତ ଆହାର ବିହାର ସେ ।
 ବିହାର ଏତକ ଚୁମ୍ବ ରୂପ ଦିଶେ ଦିଶି ।
 ଉଠି କୋଳ କରିବାକୁ ହୁଅଇ ଲଳସୀ ସେ” । ଭାଷାଦ । ଲ: ବ:

ଶେଷେ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ସିନ୍ଧୁଳାତ ଚୁରଙ୍ଗ ଆଶ୍ରେସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷଙ୍କ ରାଜକୁମାର ଶାରବେଶରେ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲେ । ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ନାନା ଚନ୍ଦ୍ରା ଖେଳି ଉଠୁଥାଏ । ସେ କହି ଉଠିଲେ—“ଆହେ ନବଗ୍ରହେ ବନ୍ଧୁ ଦରଶନବେଳେ । ମୋର ରାଣି ଏକାଦଶେ ରହ ଏକ ମେଳେ ସେ ।” ଯେତେବେଳେ ପ୍ରେମିକା ସହୃଦ ଭେଟ ହେଲା, ପ୍ରେମିକ କହେ—“ବିଚ୍ଛେଦ ହେଲଦିନୁ କି ଦଣ୍ଡ ଫୁଲଧନୁ ଦେଲୁଟି ଦିନ ରାତିରେ । ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ । କେମନ୍ତେ ବଞ୍ଚୁଥିଲୁ ରେ । ସ୍ବପନେ ଦୁଃଖ ଦେଖି ନାହିଁ ଆଜନ୍ମସୁଖୀ, ମୋ ଲାଗି ଦୁଃଖୀ ହେଲୁ ରେ ।”

“ଯେଣିକି ରୁହେଁ ମୁହିଁ ସେ ଦିଶେ ଦିଶୁ ତୁହି ଯେମନ୍ତେ ହସୁଥାଉ ରେ ।
 ଆଜ୍ଞାତ ଅଜ୍ଞରେ ବସିବ ପରଜ୍ଞରେ ନ ଥିଲୁ ମନେ ଆଉ ରେ । ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ।”

ଏହିପରି ନାନା ରୁଟୁ ଅନୁନୟ ବିନୟ ବାକ୍ୟସମ୍ଭାର ଶୁଣି ଶୁଣି ପ୍ରେମିକା କହଲା:—

“ସେ ଦୁଃଖ ପୋଡ଼ିଯାଇ ଶାନ୍ତ ହୁଁ ତା ନ ପାଇ ଚିରୁଥାଅ ନାହିଁ ତାହା ହେ, ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ।
 ତାକୁ କୁଳ ପରା ସେ । ଏମନ୍ତ ବୋଲି ହସି ବନ୍ଧେ ରୁହୁଲ ରସି, ରମଣୀରତ୍ନ ସରା ସେ ।”

କବିଙ୍କ ଅନାବଳ ଓ ଅନାସକ୍ତ ପ୍ରେମର ଅଲୌକିକ ଆଲୋକ୍ୟ, ଶ୍ରବଣ, ଚିତ୍ତପଟ ଦର୍ଶନ, ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନ, ପ୍ରେମପଥ, ଅନୁଚିନ୍ତା, ନିତ୍ୟୋପକଥନ ଓ ବିଚ୍ଛେଦରେ ବିଲମ୍ବିତ ହୋଇ ଉଠେ । ଏଥିରେ ଅସ୍ବାଭାବିକତାର ବିନ୍ଦୁ ବିସର୍ଗ ନାହିଁ । ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ମଧ୍ୟରେ ଏତାଦୃଶ ଅନବଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରେମ-ଉତ୍ସର ଶ୍ରମବିନାଶ କରି ପସନ୍ନ କରନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁହର ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷ ବଢ଼େ, ସଂସାର ଦ୍ବିଷାସ୍ତ୍ର ଅମରାବତୀରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଜଗତ୍-ରଞ୍ଜନୀୟରେ ପ୍ରେମ-ପ୍ରୀତି-ପ୍ରହସନର ଅସରନ୍ତି ଚିତ୍ତ ବିଧାତା ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ଜନ-ସଂସାରରସସ୍ବାସାର ପାଇଁ ତାହା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । କବି ପଦ୍ମ ପଥରେ ଜଳବିନ୍ଦୁବଦ୍ ଅନାସକ୍ତ ହୃଦୟରେ ଶୃଙ୍ଗାର-ରସକୁ ସାର ମନେ କରି ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଅନବଦ୍ୟ ପ୍ରେମଚିନ୍ତା ଯେ ଅଜନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଯଥାଯଥ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

ନାଟୀରବ

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ । ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନାଟକ, ପ୍ରବଳ ପ୍ରଭାବ ଲେଖି ଲେଖକ ଆଳୟ ଅନୁଭବ କରେ, ବକ୍ତା ବକ୍ତୃତା ଦେଇ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲଭ କରେ, ସମାଲୋଚକ ସମାଲୋଚନା କରି ସବ୍ୟସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟାବଳରେ ୧୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ନାନାପ୍ରକାର ସମାଲୋଚନା ଚାଲିଛି । କଟକର “ଭବଳ ପାଣିକା”ରେ ଓ ମୟୂରଭଞ୍ଜର “ଭବଳପ୍ରସା”ରେ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚନା ସବ୍ୟପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇ କଟକରେ ପ୍ରକାଶିତ “ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ”ରେ ଓ ବାମଣୀ ଦେବଜନ୍ତରେ ପ୍ରକାଶିତ “ବିଜୁଳି”ରେ ରୂପରେଖ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେପରି ସାରଣ୍ୟ ନାଟକକର୍ତ୍ତା ସମାଲୋଚନା କୌଣସି ଦେଶର ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ କୃତ୍ତିତ୍ୱ ଦେଖାଯାଏ । ମନମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଓ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ଶେଷୋକ୍ତ ସ୍ୱଳ୍ପାୟୁ ସମ୍ପାଦକଦ୍ୱୟର ମତଭେଦ ଓ ଦଳାଦଳର ପୁତ୍ତ୍ୟା ନେଇ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆଶାଘାତ ଅନୁଭବ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ୧୮୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କାନ୍ତକନ୍ଦ, ଭଞ୍ଜାଚାର୍ଯ୍ୟ “ଭଞ୍ଜଆ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ନୟ” ନାମରେ ଶଶ୍ୱ ଏ ସ୍ତ୍ରୁତ ବହି ଲେଖି (ବାମସ୍ତକ ମତରେ ଯାହା ଯୁକ୍ତ ଓ ଭଞ୍ଜିତ୍ୱ) (destitute of philological arguments etc.) ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ ଅପ୍ରାପ୍ତିକର ଗୁଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର “ଝିଲିଲି ସିଲେକସନସ୍ ପ୍ରାମ ଓଡ଼ିଆ ଲିଟରେଚର”ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁଭବ ମତ ପ୍ରକାଶ କରି ଓଡ଼ିଶାରେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଚିକ୍ତ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ତାହା ଶଗୁନ କରିବାକୁ ଯାଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସେଥିରୁ କିଛି କିଛି ବେଳେ ବେଳେ ଉଦ୍ଧାର କରି ପ୍ରକାଶନରେ ତାହାର ପ୍ରସାର ବଢ଼ାନ୍ତି । ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟମାନଦଣ୍ଡରେ ଆଲୋଚନା କରି ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର ନାଗାଚାପରେ କୃତ୍ତ ଦୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗର ନେତେକାଂଶ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁକ୍ରମେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ସନ୍ଧିବେଶିତ ସ୍ୱଳ୍ପ କେତୋଟି ପ୍ରସଙ୍ଗମାତ୍ର ବିଶ୍ଳେଷଣୀୟ କବି ଓ ମନସିବୁଦ୍ଧଙ୍କ ମତାମତ ସହିତ ଆଲୋଚନା କରିବା ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ନାଟୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା:—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ କାବ୍ୟ ଭିତରେ ନାଟ—ଜନନୀ, ଭଗିନୀ, କାୟା, କନ୍ୟା, ସହଚରୀ, ଅନୁଚରୀ, ମାଳିନୀ, ମାୟାଞ୍ଜନା, ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ, ପାଠପଠିନୀ, ବିପ୍ରମନ୍ଦାସିନୀ ପ୍ରଭୃତି ଭବରେ, ଦୟାଶୀଳତା, ସରଳତା, କୋମଳତା, କହ୍ନାଶୀଳତା, ସହନଶୀଳତା; ସ୍ନେହ, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ପ୍ରିତି ଓ ପ୍ରେମର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ—ସମସ୍ତେ ଶୋଭଣୀ ରୂପସୀ, ଗଜରାମିନୀ, ମଧୁରଭାଷିଣୀ; “ତରୁଳତାଶ୍ରେଣୀ, ତରୁଣ ତରୁଣୀ—ସମସ୍ତେ ସୁମନ ସୁବେଶ” । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଚରନ୍ତନ ଆନନ୍ଦଦାୟକ, ଜଗତ୍ ମହାମହୋତ୍ସବମୟ, ନୃତ୍ୟଶୀତର ରସସଜ୍ଜା, ସେପରିକି—“ମନୁ ଉପୁଡ଼ି ରହି କାମ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତେ କି ବସା ହେଉବନ୍ତି”, ରାସ ରାଧାନାଥ ରସକ ଅନୁସାରେ “ତର ହାହାମୟ ଏ ପ୍ରଭ ଜୀବନ, ଜୀବନ ନୁହଇ ଜୀବନ୍ତ ମରଣ ।” କିମ୍ବା ସେହିପରିଅରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ (“I know not why I am so sad”) “କାହିଁକି ମୁଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରାପ୍ତ” କହିବା ପାଇଁ କବିଙ୍କୁ ଅବକାଶ ନାହିଁ । ସେ ଶ୍ରୀକ ଦାର୍ଶନିକ ଆଶ୍ୱେଷ୍ଟାଚଳପତ୍ନୀ । ସେ ଆଶ୍ୱେଷ୍ଟାଚଳଙ୍କ ଭୁଲ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପାସକ, ଓଷାତ୍ରପଞ୍ଚାଂଶଙ୍କ ଭୁଲ୍ ପ୍ରକୃତିପ୍ରେମିକ, ସ୍ୱଳପରୁଙ୍କ ଭୁଲ୍ ଶବ୍ଦଯୋଜନା ଓ ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାରଗ୍ରାହକ ଏବଂ ରସଜ୍ଞ, ଓ ଓମାରଙ୍କ ଭୁଲ୍ ସଙ୍ଗୀତ-ରସିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ମଧ୍ୟ । କାବ୍ୟକୁ ପରସ୍ୟ କରିବା କବିଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ପ୍ରକୃତି ଚନ୍ଦ୍ରଣରେ, ବିରହ

ବର୍ଣ୍ଣନାରେ, ବନ, ଉପବନ ବିହାର ଓ ଜଳକେଳି ବେଳେ ପଦ୍ମମା, ଚନ୍ଦ୍ରିଣୀ ଜାଗାୟା ନାହିଁବାକୁ ପ୍ରହରସାମନଙ୍କ ଗହଣରେ ଅଭୂତ ଶବ୍ଦଯୋଜନା ଅସଙ୍ଗ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦାର୍ଥାଳଙ୍କାର ସମ୍ଭାରରେ ବିଭୂଷିତ ରଖି ପାଠକ ପାଠିକା ସମ୍ମୁଖରେ ପରିବେଷଣ କରିବାରେ କବି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ସ୍ଥୂଳତଃ କବିଙ୍କ ରସ୍ତାରେ (“Woman is a ray of god, not a mere mistress. The Creators self not a mere creature.”) ‘ରମଣୀ ସାଧାରଣ ସ୍ତ୍ରୀ ନୁହେଁ, ସେ ସୃଷ୍ଟାଙ୍କର ଜ୍ୟୋତି, ସେ ସାଧାରଣ ପ୍ରାଣୀ ନୁହେଁ, ସୃଷ୍ଟାଙ୍କର ବିଭୂତବିଶେଷ ।’

ଚମତୀ—ଜନନୀ, ଭଗିନୀ, ନାୟା, କନ୍ୟାରୂପରେ ସୁରୂପ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖାଦେଇ ସୁରୂପର ପଦାୟ ହୁଏ । ନାଶ ପ୍ରତି ସୁରୂପର ଜର୍ଜିରୀ ଯାହା ଦେବା ଉଚିତ, ତାହା ଆଶାନ୍ତରୂପ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିବାରୁ, ସେ ଏହି ଚଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ୍ୟ ଅସିଷିତା, ଅବରୂପା, ଅବଗୁଣିତା ହୋଇ ରହିଛି । ନାଶର ପରୀକ୍ଷା ଓ ଆଦର୍ଶ ଭାବି ଉପରେ ଦେଶର ସମ୍ବୃଦ୍ଧି-କୃଷ୍ଟି-ଉନ୍ନତି-ସୌଧ ପ୍ରଦକ୍ଷିତ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏଥିପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ନାଶକୁ ପତା, ରୂପବତୀ, ଶିକ୍ଷିତା, ଲକ୍ଷ୍ମୀନମ୍ରା, ସଙ୍ଗୀତପ୍ରସାଣୀ, କଳାକୁଶଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଗୁଣସମନ୍ୱିତା କରି କବିସୁଲଭ ଚିତ୍ରନର୍ତ୍ତକ ଗତିରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିବାରୁ, ପାଠକ ପାଠିକା ସମ୍ମୁଖରେ ସେ ଆଦର୍ଶସ୍ଥାମୟୀ, ଲେଖନୀୟା ଏବଂ ଅମରବାସ୍ତିତା ବିବେଚିତା ହୁଏ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ନାଶ—“ଏ ମହାରରେ ସାର ।” ଗ୍ରନ୍ଥ ୩୫, ଲ: ୧: । “ତୋତେ ରୁ ପଟାନ୍ତର ରେ, ମୋର ଅଶେଷ ତପ ସୁଖ ନାଶସ୍ବରୂପ, ହୋଇଛି ରାମାବର ରେ ।” ଲ: ୧: ।

ବାଇବଲ୍‌ରେ ନାଶବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ * ଏହି ମର୍ମରେ ଅଛି । କବିଙ୍କ ନାବ୍ୟସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ଦୁଃଖ ଶୋକ, ବିରହ ବିଚ୍ଛେଦ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମିଳନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । “କୁମୁଦଚନ୍ଦ୍ର ପୀରତି ତୋର ମୋର ଥିଲ । ଏ ପରାଶ ନ ଯାଇଣ କାହିଁକି ରହିଲୁ ।” ପୁଣି “ସଙ୍ଗେ ନୋହେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନାଞ୍ଜଳକେଶୀ ମନକୁ ମନ ପିଆଇବ ।” କଥାକଥା । ଏହିପରି ଉକ୍ତି ଭଞ୍ଜ-ନାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ବହୁଳ । ତାହା କେତେକ ସମାଲୋଚକ ପ୍ରଧାନତଃ ଲଳ ରାମନାୟସୁଣ ରାୟ, ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲଲ ମିଶ୍ର, ମଜୁମଦାର ସୁକୁଦସ୍ରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏହା କବିଙ୍କ ପ୍ରେମ ନୁହେଁ, ରମଣୀର ଅଙ୍ଗୋପଶ୍ରେଣ ପିପାସା ମାତ୍ର । ରମଣୀକୁ ସେ ଆଦର୍ଶସ୍ଥାମୟୀ ନ କରି ଉପସ୍ବେଗୀ ସାମଗ୍ରୀ ରୂପେ ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ, ରତ୍ନଚିତ୍ରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଆଲେଖ୍ୟାଦରେ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ମର୍ମରେ ସେମାନେ ବାରମ୍ବାର ମତବାକ୍ତ କରୁଛନ୍ତି । ତାର ସଦୃଶ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଦ୍‌ଧୃତାପନ କରାଯାଇଛି । ନାଶର ସମ୍ମାନ, ଆସନ, ଲକ୍ଷଣ ଶତାଧିକ ଚିତ୍ରରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ଟ ରକ୍ଷା କରିବା ପରେ କବି ଅଶଶ୍ବ ଶାନ୍ତି ଲଭ କରି ପ୍ରସନ୍ନ ମନରେ କହନ୍ତି—

“ହୁଏ ମାଳା ମାଣିକ୍ୟ ମୁକୁତା ବିଦୁମର,
ମୂଲ ଅଛି, ମୂଲ ନାହିଁ ପ୍ରିୟ ରତନର ସେ ।”

ରସାନ୍ତନାଥ କହନ୍ତି—“ଅର୍ଦ୍ଧେକ ମାନସ ଧୂମି ଅର୍ଦ୍ଧେକ କଲ୍ପନା” ।
ବିଶ୍ବାତ ଜମିନ କବି କହନ୍ତି—† ସ୍ତ୍ରୀ ସୁରୂପର ଜର୍ଜିରୀପଥର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ।

* “Who is she that looketh forth as the morning fair as the moon, clear as the sun” etc. (Bible and Apocrypha.)

† “The woman soul leadeth as upward and on.”

ପୋପ କହନ୍ତି—“ He moves a goddess and she looks a queen.” ସେ ଦେବୀ ପ୍ରତିମା ଓ ଗୁହଳିଆ ।

ମନୁ କହନ୍ତି—“ଯଦି ନାରୀସ୍ତୁ ପୁଲ୍ୟନ୍ତେ ପୁକ୍ତାସ୍ତେ ଦେବତାଃ । ସ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ମାନିତ ହେଲେ ଦେବତାଗଣ କୃଷ୍ଣ ହୁଅନ୍ତି ।

“ବୈଦେହୀବିଳାସରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ବୈଦେହୀକୁ କହନ୍ତି :—

“ଗଣା-କଳକଣ୍ଠ-କିଣା-କଣ୍ଠା ଗଣ୍ଠି ରହୁ ମନକୁପଶର ।

ବଦେହ ନରେଶ ଜେମା ତୁ ମୋର ପରାଣ ଯେ ପରାଣର ।” ଜଳ୍ୟାଦା ।

×

×

×

×

×

×

“ବିଭୁ ତୁ, ମୁଁ ଦାସ ଏହିରୂପେ ଏକା ହୋଇଥିବୁ ଅନୁଗ୍ରାହୀ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ “ବିଭୁ ତୁ ମୁଁ ଦାସ, ଏହିରୂପେ ଏକା ହୋଇଥିବୁ ଅନୁଗ୍ରାହୀ” ଉକ୍ତିରେ ସୀତାଦେବୀ ଏକମତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରତିବାଦ କରି “ବୋଇଲେ ସୁମତ ଏ ସବସମ୍ମତ, ପୁଂସ ପ୍ରଭୁ ନାରୀ ଦାସୀ ।” ଏହି ବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତଥା ବିଜ୍ଞାନ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ବିଜ୍ଞବ୍ୟକ୍ତି ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ଉକ୍ତି ସମର୍ଥନ କରିବେ । ସ୍ୱଳାମଧ୍ୟମ୍ୟ ବାଣ୍ଟିଓଶ (Bernard shaw) ତାଙ୍କର ମ୍ୟାନ୍ ଏଣ୍ଡ ସୁପରମ୍ୟାନ୍ (Man & Superman) ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାରୀକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଦାନ୍ତେ ‘କମିଡିଆ’ (Divinia Comedia) ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାରୀକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସେ ସେଥିରେ ନାରୀକୁ ସ୍ୱର୍ଗର ବିଭବ, ନରକର ଉଦ୍‌ଗ୍ରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି କରି ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନେଇଛନ୍ତି । ପାଲ (ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶୀୟ), ଲୁଥର ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସ୍ୱାତୀ ମନସିବୁଦ ପରବ୍ରହ୍ମକୁ ସ୍ୱୀକୃତିରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି । ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ ଦକ୍ଷିଣେଶ୍ୱର କାଳୀଙ୍କ ଠାରେ ବ୍ରହ୍ମସତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଉଚ୍ଚ ଜାତି ମତ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନାରୀ ପ୍ରତି ଧାରଣା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭଲ । ଜଗତର ବ୍ରହ୍ମ ଆଦର୍ଶ ସ୍ୱରୂପ ନାରୀ ବିଷୟରେ ଯେଉଁପରି ଉଚ୍ଚ ମତ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି, କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସେହିପରି ମତମୋଷଣ କରି, ଯୁଗୋଚିତ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ରୀତିରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କବିସୁଲର ରୂପରେ ନାରୀମୁଖି ଦେଖାପ୍ରତିମା ତୁଲ୍ୟ ସଜ୍ଜିତ କରି, ଯିକାଳଙ୍କ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମୁଖରେ “ଏ ସବସମ୍ମତ ପୁଂସ ପ୍ରଭୁ ନାରୀ ଦାସୀ”କୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ସପକ୍ଷ, ବିପକ୍ଷ ଉଭୟ ମତବାଦର ସମାଧାନ ନିମ୍ନଲିଖିତମତେ କରି ଦେଇଛନ୍ତି:—

“ବେଗେ ଓଳଗି ସରାଗେ ଏତେକ କହୁ ଉପୁଜାଇ କେତେ ଭାବ ।

ବିବାହ ନିବାହେ ନେ ଚରଣ ହୁଏଁ ଉତ୍ତର କଲେ ଭାବକ ।” ବୈ. ବି. ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ନାରୀଶକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ସମର୍ଥନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମହାଦେବ ତ୍ରିମାକୁ କହନ୍ତି *—“ତୁ ସକଳ ଜ୍ଞାନାକୁଶଳା ଓ ଯି ଜାଲଙ୍କା ।”

*“I thou art skilled in every art, Thou, Lady knowest both the Self and the Not—Self.”)

ଅନୁରା ନାୟିକାଙ୍କ ପ୍ରେମପରିବା କଟକରୁ ନାଶସାଧୀନତା ତଥା ଶିଶୁକାବୋଧର ଦୋଷକ :-

କାମଗାସ୍ତାନୁରାଧୀ ନାଶ ଶୁଣି ପ୍ରକାର—ପଦ୍ମନା, ଚିତ୍ତିଶୀ, ଶଙ୍ଖିନୀ, ହସ୍ତିନୀ ଥିବା ସେ ନମ୍ମତେ

କହନ୍ତି :-

×

×

×

ବୃନ୍ଦ ବୃନ୍ଦ ପଦ୍ମନାଏ ତହିଁ । ବଦେ ମରବନ୍ଦ ଜଳ ନୟନ ଫୁଲ ନମଳ ଲଗି ରହୁଛୁ ଭ୍ରମଳ ତୋଳାହିଁ
ଯହିଁ । ବାଳିକା ହସ୍ତିନୀଶ ଆକୁଳ ହରିବାରଣ ହାରମୋତି ବିଚରଣ ପ୍ରନୟମୁରୁ । ବିଶେଷ ଅଲେ
ଶଙ୍ଖିନୀ କଣ୍ଠମାଳ ଶୋଭା ଦେଇ ପ୍ରକାଶିତ ଉତ୍ତଧୂନ ସେ ତା ଦମ୍ଭରୁ । ବିନୋଦନା ବର୍ଗ ବର୍ଗ ଚିତ୍ତିଶୀଏ
ଅଲେ । ବସୁଧାମଣି ନା ଚନ୍ଦ୍ର ରଜନୀ ନରରେ ଗାନ୍ଧ ଶୁଣି ଜାତି ନାଶ ସାର୍ଥ କଷଣ ହେଲେ ।”

ଛ ୨୦, ବୈ: ବ: ।

ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ନାୟିକାଗଣ ସମ୍ଭାନ୍ତ ବଂଶଜ ଏବଂ ପଦ୍ମନା ଓ ଚିତ୍ତିଶୀକାଣ୍ଡ । ସେ ନାଶକୁ ସାଧୀନତା
ଦେବାରେ ପକ୍ଷପାତୀ ; କିନ୍ତୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଭୂତାକୁ ସେ ପ୍ରଣୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ପତି ଅଦାନ ପ୍ରଦାନ,
ଦେବଦର୍ଶନ, ବନ ଉପବନ ଭ୍ରମଣ ପାଇଁ ସେ ସାଧୀନତା ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ତଥା ନାୟକ
ନାୟିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପରମୟ ପ୍ରଥାକୁ କବି ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି । ଗୁଡ଼ି, ଅନୁନୟ, ବିନୟ—ଏହି ତିନି ଶାବରେ
ପତି ଲେଖାଯାଏ । ତାଳଯୋଗେ ପରସ୍ପରର ପାଇଁ ସେନାଳରେ ପୁରାଧା ନ ଥିଲା । ନାହିଁ ନୟନ, ସାମାଜିକ
ସମ୍ମାନ ଓ ଶିଷ୍ଟାଚାରର ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହୁ ତଳିବା ପାଇଁ ନାୟିକା ଓ ପ୍ରେମିକାତମ୍ଭଙ୍କ ପ୍ରତି ନବିକ
ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି ।

“କାଦମ୍ବିନୀ କାଦମ୍ବିନୀ-ଜିତ-କେଶୀ ପୁରତେ ଏକାଲେ ପ୍ରବେଶ ।

ଦେଖିଲ ଶତପଥ-ପଥ-ନୟନା ପ୍ରେମପଥ ଦେଇ ଆବେଶ ।

ସେ ଗତ । ଅଗତ ତୁଳିକ କାନତ ।

ମନ୍ତ୍ରୀଷ୍ଟରସ ସହଜ ସ୍ଥାଳୀ ଆଖି ବାଳୀ ଆଗରେ କଲ ସ୍ଥିତି ।

ଲେଖିଲ ଯାହା ପଦେ ପଦେ ସେ କହ ପଦେ ସ୍ଥାପିବ କୁମାରକୁ ।

ସଜନା ବେନ ବର୍ଣ୍ଣ ଦେଇ ବୋଇଲେ ମଧ୍ୟ ମଣି ହେବ ହାରକୁ ।

ଶୁଣି ତା । ଶଶିକଳା ପାଶ ହୋଇଲ ।

ପାଳନାହିଁ କି ଗୋ ତରଳ ଭାବକୁ ତାହା ସିନା ହେବ ବୋଇଲ ।”

କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।

ପ୍ରେମପଥ ଯେ କୌଣସି ଦୂତଦୂତା ହାତରେ ପଠାଯିବା ନିଷିଦ୍ଧ ; ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ସଜନୀ ବା
ସଜାରୁଣୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରଣ କରାଯିବାହିଁ ଯଥାର୍ଥ ହେବ । ତାହା ହେଲା ।

“ଉପାୟ-ଉପାୟକା ଉପାୟାସୀ ଯେ ମୁଦ ମୁଦାଲ ହସ୍ତେ ଧରେ ।

ଗୁଠି-ବଦନା ଅବଧୂତ ମିଳି ତହିଁ ଧଇଲେ ତାର କର କରେ ।

ସେଠାରୁ । କଥା ପରସ୍ପରେ ଗମନେ ।

ପୁଷ୍ପସୁର ରଜକୁମାର ବିହାର ଉପବନେ ସ୍ଥିତି ଜବନେ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।

ଏହିପରି ପ୍ରେମପତ୍ର ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ମଧ୍ୟରେ ଅଦାନ ପ୍ରଦାନ ବେଳେ ନବ ଶିଖାବୁର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରେମିକ ପରେ ପ୍ରେମିକା ପତ୍ର ଦେବାକୁ ସମୀଚୀନ ।

“ଦେଇ ଲେଖ ତେବେ ରଖ ହୋଇଛି ନରେଶ ।
ଶୁନର ଏ ବାଣୀ ସବେ ଲଭି ପୁଣି
ସେ ବୋଇଲେ ଆମ୍ଭେ ନାହିଁ ।
ପ୍ରଥମରେ ଲେଖିବୁଟି ପତ୍ର କା କପରି ।”

× × ×

ଯଦି ଗରଜଲେ ସିନା ମୟୂର ଅନାହିଁ
ଆନନ୍ଦରେ ନୃତ୍ୟ କରି ବାଣୀ ପ୍ରକାଶଇ ।
ସାର ବୋଇଲ ଏ ପତ୍ର ।
ତେବେ ପ୍ରେମପତ୍ର ଯାଇ ଆଶୁ ଅମ୍ଭ ଦୂତ ।” ଲ: ବ: ।

ସଞ୍ଜିତ ନିଷ୍ପା : —

ଓଡ଼ିଶାର କାବ୍ୟ କବିତା, ପୁରାଣ ଗାଥା, ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବହାରରେ ତରଳ ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାଭାଷ୍ୟ ନିଦର୍ଶନ ଦେଖି ହାଉଲ୍ କହନ୍ତି— * ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ତରଳ ଏବଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କବିତାରେ ଅତୁଳ । କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କାବ୍ୟକାଶରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ବହୁ-ବିଷୟ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ-ରୂପ ନାବ୍ୟଲ୍ୟାମାନ ରହି କବିଗୁରୁଙ୍କ ଅମରତ୍ବ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଅଛନ୍ତି । ବିଦେଶବେଳାସରେ ରାଜସୀମା ଧମକ ତମକ ହାତରେ, ବହୁ ପ୍ରଲୋଭନ ବାକ୍ୟରେ ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ମନଧ୍ୟାନ ଲଙ୍ଘେଶ୍ବର ପ୍ରତି ଅକୃଷ୍ଣ କରିବା ପାଇଁ ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍ୟମ କରି ସାରିବା ପରେ, ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ‘ସମ୍ପାଦ’ ସମ୍ମାନ ଶ୍ରବଣ ତମକପ୍ରଦ ଓ ସମସ୍ତୋତକ ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

“ବିକଶିତ କି ଶିଖରୀ ଶିଖେ । ବନା ନଳରେ ପଦ୍ମ ତା ପୁଷ୍ପେ ।
ବନ୍ଧନ ଆଶାବନ୍ଧରେ କି କୁଞ୍ଜର । ଶୁଣା ପ୍ରବନ୍ଧ କି ମୂର୍ଖ ମୁଖେ ଗୋ ବାମାଏ ।
ବଳି ପଡ଼ିବା ଏମାନ ହେବ । ବରଦେହ ଚନ୍ଦ୍ର ନ ଟଳିବ ।
ବନା ଶ୍ରୀରାମରେ କୋଟିଏ କାମରେ । ଏ ତ ପାମରେ କି ସମ୍ଭବ ଗୋ ବାମାଏ ।” ଲଃପାଦ ।
ଗ୍ରନ୍ଥ, ବି: ଶ: ।

ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ପଞ୍ଚମ ହେନ୍ରିରେ ହେନ୍ରିଙ୍କ ଉଦ୍‌ବୋଧନ, ଅଷ୍ଟମ ହେନ୍ରିରେ ଉଲ୍‌ସେଙ୍କ ଶ୍ରବଣ, କୁଲେସ୍ ସିନରରେ ଆଣ୍ଡୋନିଙ୍କ ଅଭିଶପ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଶବ୍ଦ ଶ୍ରୀରେ ଉଲ୍ଲସ ।

* “Oriyas have a standard of morality as high as Europe has ever done.”

ଦେ: କଳାସର ଗ୍ରାମ, ବଣେଷତଃ ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ସମୀପ ସହାନୁ ଶ୍ରାବଣ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ନବମାନଙ୍କ ବିଖ୍ୟାତ ଆଲୋକ୍ୟ ରୁଲ୍ ଉଲ୍ଲାସ ବବେଷିତ ହୁଏ । ଶକ୍ତି ପାଠକପାଠିକାଙ୍କର ତାହା ପ୍ରଣିଧାନର ବିଷୟ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏଥିରେ ସମସ୍ତବିଶେଷ ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ସମୀପବିଷୟ, ପାଣ୍ଡବ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦୀନତାର କୁଳନ୍ତ ଓ ଅନନ୍ତକରଣୀୟ ରହ ଅଙ୍ଗନ କରି ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ପଦାଙ୍କାନ୍ତସରଣ କରିବା ପାଇଁ ନାୟସମାନକୁ ଇଚ୍ଛା ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ନବ ନିଜର କାବ୍ୟସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଭିତରେ ଦୁଃଖ ଶୋକ, ଅଭାବ ଅଭିଯୋଗ, ବିରହ ବିଚ୍ଛେଦକୁ ଚିତ୍ତବିନ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୱ ଦେଇ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ତକୁ ପ୍ରଥାନୁସାସୀ ତାହା ସେଥିରେ ଅଛି । ଲବଣ୍ୟବତୀର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗୁ ମହତ ମାୟା ପ୍ରଭାବରେ ଆକର୍ଷିତ ମିଳନ ପରେ ବିଚ୍ଛେଦ ଘଟିଲା । ଦିବ୍ୟ ତରୁଣକୁ ପଲକ ମଧ୍ୟରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବା ଦେଖି “ହୃଦେ ହାତ ମାରି ନାଥ ନାଥ ବୋଲି ଅତି ଭଜେ କଲ କାରୁଣ୍ୟ । ଶୋକେ ଅଧୀରେ । ଚେତନା ହତ ସେ ବଧୂରେ ।” ଚେତନାବସ୍ଥାରେ ବା ସ୍ୱପ୍ନରେ ମନେ ମନେ ହେଉ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ସମ୍ପା ଅରେ ଜଣକୁ ପତିସ୍ମରୁପ ବରଣ କରଥାଏ, ତାହା ଅନ୍ୟଥା କହେବା ନାହିଁବୁଦ୍ଧ । ସଂକୀର୍ତ୍ତ ସତ୍ୟବାନକୁ ପତିସ୍ମରୁପ ନିଷୀଦନ କରି ସାରିବା ପରେ ‘ସତ୍ୟବାନ ସ୍ୱଳ୍ପାୟ’—ଏହି କଥା ରୁହେ ପାରି ମଧ୍ୟ ସେ ନାୟସମାନରୁ ସତ୍ତ୍ୱବିହୀନ ବୋଧ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଲବଣ୍ୟବତୀ ମନେ ମନେ ବରଣ କରିଥିବା ହେତୁ, ଆକର୍ଷିତ ବିଚ୍ଛେଦରେ ମର୍ମନ୍ତୁଦ ବେଦନା ଅନୁଭବ କରି କରି ମାରବ ରହୁଲେ-ନାହିଁ, ଯେଉଁର ପହତ ଅସ୍ତ୍ରଗତ ଚିତ୍ତରେ “ଶେଷ ଲେଉଟାଇ କବସ ଫଟାଇ” ଖୋଜିଲେ । ଏଥିରୁ ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କବିଙ୍କ ଶୂର୍ତ୍ତ୍ୟମୟୀ ଭାବବ୍ୟକ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରିପାଟୀରେ ତାହା ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କା ତରୁଣୀମାନଙ୍କ ଶ୍ରୀ ମତି ତଥା ମନହୁଡ଼ୁ —

ରୁହୁ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ, ବନ ହସବନ ବିହାର ବେଳେ, ଲଳିତାତ୍ରା ସମୟରେ ନାୟିକା ଓ ସଖୀ ସହଚରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଳାପ, ବ୍ୟଙ୍ଗୋଚ୍ଚିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚତୁର୍ବଳ । ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖାରେ ଯୁବତୀମାନଙ୍କ ଲଜ୍ଜାର ପରିଚୟ ଦେଇ ନାୟକମୁଖରେ କବିସମାପ୍ତ କରୁଛନ୍ତି—

“ମୋର ନ ରୁହିଲୁ ବେଳେ ଅନାଇଁ । ରୁହିଦେଲେ ମହାଦୁଷ୍ଟ କରିବ ।
ମୋତେ ରୁହିବାକୁ ବଡ଼ ଶରଧା । ଲଳ କୃପଣ କରୁଥାଇ ବାଧା ।”

ଲଜ୍ଜାଶୀଳତା ରମଣୀର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚ୍ୟ ମନୋବୃତ୍ତ ହସ୍ତଣ କରଥାନ୍ତି । ତାହା ଆଧୁନିକ ଯୁଗରୁଚିର ଅନୁକୂଳ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଭାରତର ପୁଣିଷ୍ଠିତା, ଇଂରାଜୀ ଶ୍ରୀପ୍ରସାଣା ତରୁଣୀଙ୍କ ଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ହେଉ ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ୟାବଧି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତଦ୍ୱାରା ତରୁଣୀଙ୍କ ସମ୍ମାନ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ଅଲକ୍ଷିତ ଭାବରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଏ ବୋଲି ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କର ଦୃଢ଼ମତ । କବି ତାହା ସମର୍ପଣ କରୁଥିବାରୁ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ତାହାର ସୂଚନା ବାରମ୍ବାର ଦେଇ କହନ୍ତି—

“ଲଳ ପାଇଲୁ ପରି ହୋଇ ନୁଆଁଇ ବଦନନଗର ।” ଇତ୍ୟାଦି । ଲ: ବ: ।

ଲବଣାବତୀ ପଞ୍ଚମ ଭୂତରେ ମଧୁରୁତ୍ୱ ଆଶ୍ରମେ ସମ୍ପାଦ ପ୍ରସ୍ତୁତୁଳା ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରମରେ ଶେଷି
ଶବ୍ଦରେ ଜଣାଉଛନ୍ତି, ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ :—

“ଏହି ସମୟରେ ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରମରେ ପ୍ରସ୍ତୁତୁଳା ଜଣାଇଲ,
ଅତି ମଧୁର ମଧୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରବେଶ କରୁ ଦିନ ହେଲ ହୋଇଲ,
ଶ୍ରବଣ । କର ନାହିଁ ନବ କାମିନୀ ।
ପିନକତନେ ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଅନ୍ଧାର ଯାମିନୀ ।

ମଳୟ ଶିଖର ଶିଖ ଶ୍ରେଣୀ କରି ବହୁଲମ୍ବ ମନ୍ଦ ସମୀର,
ସୁମନାଙ୍କ ବାସ ଶ୍ରେଣୀର ନେବଟି ବୋଲି କହୁଲମ୍ବ ଭ୍ରମର
କେଶର । କେଶରେ ହେଲେନି ମଞ୍ଜୁଳ ।
କେଶରେ ମଣ୍ଡନ କରିବା ଭଳିରେ ଫୁଟିଲେନି କେତେ ବଞ୍ଚୁଳ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରେ ରମଣୀଙ୍କ ରମଣୀୟତା ଲଳିତ ବାକ୍ୟାବଳୀ, ଅନ୍ତରୀକ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ, ଶାନ୍ତୀ, ପ୍ରାଣିବନ୍ଧନ ଓ
ଉଚ୍ଚିତବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ଦକ୍ଷତା ପ୍ରଭୃତି ଧରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟର ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ତଥ୍ୟ ତନ୍ମ ତନ୍ମ କରି
ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ଧର୍ମସ୍ୱରୂପ ସେ କବିଙ୍କ ଅମର ଲେଖନରେ ନାଟ୍ୟ ‘ପୋପ’ଙ୍କ ଭାଷାରେ “She
moves a goddess” etc. ଦେଖାଯିବ, ଗୁହଣୀ ଓ ଗୁହ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ।

ଉଚ୍ଚ ସାହିତ୍ୟରେ ତତ୍ତ୍ୱଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଓ ଅପ୍ୟାଶିଳତା :—

ଉଚ୍ଚ ସାହିତ୍ୟରେ ନରନାରୀମାନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ପ୍ରଦାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରସାବସ୍ଥୁର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ।
ରୁକ୍ତ ଓ ଶାନ୍ତ, ଉପାସାୟୀ କଟିଳା, ସଖୀ ଏବଂ ସହଚରୀ, ରାକ୍ଷସୀ ଓ ସୀତାଦେବୀ, ଜରତା ସମେତ
ଦ୍ୱାଦଶ ବେଶ୍ୟା ଓ ଚୂଷ୍ୟଶୂଳ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚଳିଥିବା ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ପ୍ରଶିଦ୍ଧାନର ଯୋଗ୍ୟ । ଶୁଭ୍ରତା
ଓ ପରିହାସପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଭିତରେ ଶିକ୍ଷାର ଅବାଧ ଯୋଗ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବାହତ ହେଉଥିବା
ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତି କହୁଥିବା ପ୍ରୟୋଗରେ ରାକ୍ଷସୀମାନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଲକ୍ଷଣ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷାର ପରିଚୟ ମିଳେ । କବି ନାୟକା, ସହଚରୀ, ଅନୁଚରୀ ପ୍ରଭୃତି ଏବଂ ରାକ୍ଷସୀମାନଙ୍କୁ
ମଧ୍ୟ ଅଶିକ୍ଷିତା ରଖି ନାହାନ୍ତି ।

“ବୋଲୁଅଛୁ ଏକା ରାମ ରାମ । ବନ୍ଧମୋକ୍ଷଣେ ହେବ କି କ୍ଷମ ।
ବିବେକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପକ୍ଷୀ ବନଭ୍ରମ । ବାଜି ପଶୁ ଗୁଣ ଏ ସୁଖେ ଗୋ । ବାନ୍ଧବ ।”

ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ବାବାଜୀ, ବାୟା—ଏମାନେ ସମଦଶାପନ୍ନ ଓ ନିର୍ଦୋଷ । ରାକ୍ଷସୀର ନିଷ୍ଠୁର ବଚନ ଭିତରେ
ଏପରି ଏକାଧିକ ଉଚ୍ଚ ରସାବସ୍ଥାକୁ ନବ ଭିତ ମତ ସକଳ ଶ୍ରେଣୀର ନାଟ୍ୟ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ନ ଥିବା
ଧରାଯାଏ । କବିଙ୍କ ସମୟରେ ବେଶେଷ ଭାବରେ ସ୍ତ୍ରୀଶିକ୍ଷା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କଥା ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।
ଯଥା—

“ସୁରସ୍ତ୍ରୀ ଗୋତରରେ ବିଦ୍ୟା ଥିଲେ ଯେତେ
ଦେଲେ କହୁ ସେ ଦୁଃଖ ଥିଲା ନ କରିବୁ ମୋତେ ।” ଲା: ବ: ।

କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରମସ୍ଥରେ—

“ସୁସନ୍ଧେ ହାରି ମୁଁ ସାରଦା । ଲକ୍ଷ କରି ଦେଇଛୁ ବିଦ୍ୟା ।”

ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ— “ପଞ୍ଚାବି ବିଦ୍ୟା ଆଦି ଦେଇ ସେନେଶ ସାରଦା ।” ପୁ: ପ: ।

ଭକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ସହଚରାଗଣ ଝଙ୍କିତ ବିପଦ ଉଦ୍ଧାୟ ସମୟରେ ପଞ୍ଜନା ତଥା ନାୟିକାଙ୍କୁ ଭୁଲନ୍ତି ନାହିଁ । ବିପଦ ସମୟରେ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁରେ ଗଣ । ବିପଦ ସମୟରେ ନାୟିକାକୁ ବିପଦକାଳରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ ସହଚରାବର୍ଗ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ନାନା ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନରେ ଚିନ୍ତିତ ରହୁଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ବର୍ଷା ଋତୁରେ ବିରହଶ୍ରୀଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବଢ଼େ । ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କ ସହଚରାବର୍ଗ ବର୍ଷା ଆଗମନରେ କହୁଛନ୍ତି—

“ରକ୍ଷା କେମନ୍ତେ କରି, କରିବା ମଧ୍ୟ କରି ଗଢ଼ିକ ଏମନ୍ତ ବିରୁଦ୍ଧ ସେ ସହଚରା

ଭାବେ ବଞ୍ଚିଲେ ଏ କାଳକୁ । କଥା ଥିବ କାଳ କାଳକୁ ।”

କଟାକ୍ଷରୁ ଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ନାରୀ କପରି ଦୟାଶୀଳା, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ । କବିଙ୍କ ନାରୀପରିଣତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ବୋଲି କେହି କେହି ସମାଲୋଚକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରୁଥିବା ଏକାବେଳେକେ ଉଦ୍‌ଭିଷ୍ଟ ବୋଧହୁଏ ।

ନାରୀ ସୁରୁଷର ସମ୍ବଳ ଓ ସମାଜର ନିୟନ୍ତ୍ରୀ :—

ନାରୀ ସୁରୁଷର ସମ୍ବଳ । ଏଥିକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ କବି କହନ୍ତି—“ଦେହ ଉପରେ ମନ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରମାଣ ଧନ, ମନର ପ୍ରଭୁ ପ୍ରୀତିରେ । ପ୍ରୀତିର ପ୍ରଭୁ ନାରୀ ।” ଲ: ବ: ।

ତେବେ ସୁରୁଷ କ’ଣ ନାରୀର ସମ୍ବଳ ନୁହେଁ ? ଏଥିର ଉତ୍ତର ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ ।

“ଶୀର ଜଳ ପରା ଅଭେଦ ପୀରତ ବେନ ତନ୍ମୁ ଏକପ୍ରାଣ ।” ଲ: ବ: ।

(“Just unto the bow achord is, so unto the man is woman.”)
ଅର୍ଥାତ୍ ଧନୁକୁ ଧନୁର ଗୁଣ ଯେପରି ନରକୁ ସହଧର୍ମିଣୀ ନାରୀ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । କବି ସ୍ତ୍ରୀଶକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ କହନ୍ତି—

“ଦେହ ଉପରେ ମନ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରମାଣ ଧନ, ମନର ପ୍ରଭୁ ପ୍ରୀତିରେ ।

ପ୍ରୀତିର ପ୍ରଭୁ ନାରୀ ।” ଲ: ବ: ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ କହୁଛନ୍ତି :—

“ସୁବାକାଳ ରଜା ସର୍ବ ଉପରେ

ମନରଜା ସୁବାକାଳ ଉପରେ ।

ମନ ଉପରେ ରଜା ପୀରତ

କେହି ପାଶବ ମନୁଷ୍ୟ ବରତ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦକ୍ଷିଣେ ହୋଇଲେ ଦମ୍ପତି

ପାଦତଳେ ମିଳେ ଲଜ୍ଜ, ସମ୍ପତ୍ତି ।” (ରଞ୍ଜିତ ହାରାବଳୀ)

ଗୁହଣୀଠାରୁ ଚରନ୍ତନ ପାଇଁ ବନ୍ଧୁକ ରକ୍ତ ଚରନ୍ତାହାମୟ ଜୀବନସ୍ରୋତରେ ପଡ଼ି କି ବାସ୍ତବକୁ
କହନ୍ତି—“Yet though I cannot be loved still let me love.” “ପ୍ରୀତି ପଛେ
ଭଣା କରୁ ସୁମନ । ତାରେ ନ ଝୁଲିବି ନାହିଁ ମୋ ଭର ।” ପ୍ରକାଶ୍ୟାତ ବାସ୍ତବର ମଧ୍ୟ ପ୍ରେମପୀଢ଼
ଭୁଲି ନ ଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷିତ ଅଶିକ୍ଷିତ, ଉଚ୍ଚ, ନୀଚ, ଶ୍ରେୟ ଓ ଅବସ୍ଥାପନ୍ନ ସକଳ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଃ
ଗୁହଣୀ ପରମ୍ପରାମେ ପରିଚାଳନା ଓ ଉପଦେଶ୍ୟ ଭାବରେ ଦକ୍ଷତାର ସହଜ ନାହିଁ ନିବୀଡ଼ କରେ । କିନ୍ତୁ
ନାଶାମୁଖରେ ଘନ ଘନ ବହୁ ସମୟୋଚିତ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନିଜ ପ୍ରଭୁଗୁଣକୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଓ ସାରଗର୍ଭକ
କରିଥାନ୍ତି । ନାଶାହରଣ ଦୋଷ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗର୍ଭିତ । ତତ୍ପର ମନୁଷ୍ୟର ମାନବିକତା, ଦେଶର ଶ୍ରୀ ସମ୍ପଦ
ସେ ନଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଆର୍ଯ୍ୟଭୂମି ଭାରତର ସମସ୍ତନିଷ୍ଠା ଜଗତ
ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ପଟ୍ଟା, ସୀତା, ସାବିତ୍ରୀ, ଦ୍ରୌପଦୀ, ଦମୟନ୍ତୀ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ସିମନ୍ତନାଶ ଚରମୁରଣୀୟା ହୋଇ
ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ପ୍ରେମଶାରେ ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ ରହି ବହୁଶତ ଓ ଅନୁଶତଙ୍କୁ ଶତ-
ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ଅନାଚାର ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତରମଣୀ ତାହାର ସମାଜନିଷ୍ଠା ଅନବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ରକ୍ଷଣ କରି
ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରୁଛି । ବୈଦେହୀହରଣର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ମହୋଦୟ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ନିଜ
ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ବଶର କଲ୍ୟାଣ ନାମନାରେ ସୀତା ଦେବୀଙ୍କୁ ଯଥାଶୀଘ୍ର ଫେରସ୍ତ ଦେବା ପାଇଁ ରାବଣଙ୍କୁ
ସାନୁନୟ ନିବେଦନ କରି କହଲେ, “ବ୍ୟାଧିବୃତ୍ତି ସୀତା ମଧୁରତା ରତା ମୁଷ୍ଟି ସେ । ବଶେ ବିଭୁର ବିଭୁଶୀ,
କନ୍ୟାଦାନ ରତ ସେ ।” ଛା, ବୈ: ବ: । ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ରାବଣ ଅଦମ୍ଭରେ ବଶେର ହୋଇ
ସହଧର୍ମିଣୀର ସମୟୋଚିତ ଉପଦେଶ ଉପେକ୍ଷା କଲେ । ହେଲେ—“ସନ୍ନି ପାତ”, ସର୍ବଶ ନିପାତ ହେଲେ ।
କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—“ପରଦ୍ରବ୍ୟ ପରସ୍ତୀ ହରଣକୁ । ଲେଖ ଶୁଭ କରି ତହୁଁ ମରଣକୁ ।” ଲ: ବ: ।
ସୁଭଦ୍ରା ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରେମ ବିକ୍ରମସ୍ତ ସମ୍ପାଦକେ ବଳରାମ ମୂଷଳହସ୍ତ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ଉଠିଲେ,
ରେବତୀ ତାହା ଘୋର ପ୍ରମାଦ ଗଣି ସ୍ବାମୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସଜସ୍ବ ଘାଇ—

“ସହସ୍ର ହୁଅ ହେ ଦେବ କହଲେ ରେବତୀ ।

ସମଦରଶୀ ନିଜଙ୍କ ନୁହଇ ଏ ଶାନ୍ତ ସେ ।

ସବୁନାଲେ ବଡ଼ ହୋଇ କେ ନାହିଁ ମନକୁ ।

ସ୍ବର୍ଗ ତେଜି ଗଙ୍ଗା ଲଭେ ଲବଣ ପିନ୍ଧୁକୁ ସେ । ସୁ: ପ: ।

ସହଧର୍ମିଣୀଙ୍କ ଏହି ପଦକରେ ବଳରାମ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହେଲେ, ବିଶ୍ୱାସୀ ହୋଧାନ୍ତି ନିବାସିତ ହେଲେ;
ଅର୍ଜୁନ ସୁଭଦ୍ରା ସମେତ ବିଶ୍ୱବାସୀ ଜଳଚର ସ୍ଥଳଚର ସହଜ ସମସ୍ତେ ଆସନ୍ତି ଶାଶବ ଶ୍ରଦ୍ଧାମୁଖରୁ ରକ୍ଷା
ପାଇଲେ । ସେକ୍‌ସପିଅର ଙ୍କ ‘ପୋର୍ଟିଆ’ ମୁହଁରେ (Mercy) ଦୟାହୀନ ଶୁଦ୍ର ଭଣିଗ ଥିଲେ,
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ରେବତୀ ମୁଖରେ ‘ସହସ୍ରତା’ ସମାନ ଶୁଦ୍ର ଅସ୍ତ୍ରଭଣିଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୀଚିନ ଓ ଉପାଦେୟ
ବୋଧହୁଏ । ସହସ୍ରତାର ବଳ ଏତେ ଅଧିକ ସେ, ସେହି ସହସ୍ରତା-ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗରେ ଭାରତ ଚରଦାହିତ-
ସୁସ୍ଥାଦୁ ସ୍ବାଧୀନତା-ଫଳ ପ୍ରବଳ ପରାଜୟୀ ବ୍ରିଟିଶଦେଶର ମୁହଁରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ପାଲେ । ୧୯୫୭
ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସହସ୍ରତା-ଅସ୍ତ୍ରଯୋଗୁଁ ଭାରତ ସିନା ତାହା ପାଇଛି; ତାର ଲୋକେ କିନ୍ତୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ୩୦୦ ବର୍ଷ
ତଳେ ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ସେ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କର ନୁହନ୍ତି, କେବଳ ଭାରତୀୟଙ୍କର ମଧ୍ୟ
ନୁହନ୍ତି, ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କର ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ଥ । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାଳଶ୍ରୀ ମଙ୍ଗଳୀ

ବନ୍ଦୁ ବସ୍ତ୍ରୀନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଶୁଣାଯାଇଛି । ଉଆ:—“Patience is the finest and worthiest part of fortitude.” Ruskin—ଧୀରତାହିଁ ସହସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗ । ସୁଣି କାଳିନ୍ଦ୍ରର ଗ୍ରସିତ କବି ବାସୁରନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଶୁଣାଯାଇଛି, ଉଆ:—* ଜଗତର ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଅପେକ୍ଷା ସହସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଶକ୍ତି ଅଧିକ ।

{

— * —

* “The strength of endurance is better than all the talents in the world.”

ପମାଳିତ

ସାମାଜିକ ଚିନ୍ତା ଉପେକ୍ଷା ଭଜନ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ହିନ୍ଦୁ ଚିନ୍ତା ଓ ଶିକ୍ଷାବାସୀଙ୍କ ଉତ୍ସବ, ଓଷା, ବ୍ରତ, ଉପବାସ, ବୋଇତ ବାଣିଜ୍ୟ, ନନ୍ଦୋତ୍ସବ—ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ଧାନ, ବିଧିବିଧାନ, ବିବାହ, ତତ୍ତ୍ୱ-ସନ୍ଧାନ ବୈଦିକ ବିଧାନ, ଶାଶ୍ୱ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରତି ନବବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ସମ୍ମାନ, ନବବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ସୁବେଶିତ ସାମୟିକ ଉପଦେଶ ଓ ବେଦପାଠ, ନାସିକ ନାସିକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ, ଦେବ ଦେବୀ ଉତ୍ସବ—ପୁନା-ଅର୍ଚ୍ଚନା, ବେଶବୁଦ୍ଧି, ବିଭିନ୍ନ ଭୂଷଣ, ପ୍ରାଚୀନ ସମସ୍ତ ଲବ୍ୟାଦିରେ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟ ଭରପୁର ।

ନନ୍ଦୋତ୍ସବ

ପାଣିବାସିନୀ ଜୀବନରେ ଗୃହକୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତରରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଯାଇ, ପୁରୀରୁ ମାନେ ବିଦ୍ୟ ଉତ୍ସବ, ନନ୍ଦୋତ୍ସବ, ପଞ୍ଚାୟତି, ଏକୋଇଶିଆ ବିଧାନ ଲବ୍ୟାଦି ହେଉଛି । ତରୁଣ ତରୁଣୀ, ବାଳିକ ବାଳିକା, ବିଶେଷତଃ ଶିଶୁଗଣ ଉତ୍ସବଗୁଡ଼ିକୁ ଫର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଣରେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ପିଲାଙ୍କ ତାଳି ଶିଶୁଙ୍କ ନୃତ୍ୟ, ତରୁଣଙ୍କ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ତାଳ ଖୋଲ ବାଦନ, ତରୁଣୀଙ୍କ ଗାନ, କାମିନୀଗଣଙ୍କ ହୃଲହୃଲି ଧ୍ୱନିରେ ଗୃହ ମହାମହୋତ୍ସବମୟ ହୋଇ ଉଠେ । ଏହି ସମୟ ଗହଳ ଗହଳ ମାଣବ୍ୟୁତ ଉତ୍ସବ ଶିଶୁ-ମାନଙ୍କ ଭାଷା ଜୀବନରେ ଏକପ୍ରକାର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷ ଆନନ୍ଦର କରାଏ । ସେହି ହେତୁ କି ସେ ସମୟ ବାଦ ନ ଦେଇ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପଞ୍ଚାୟତି ଠାରୁ ଏକୋଇଶିଆ ବିଧାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖନ୍ତୁ—“ବ୍ରୀହ୍ମ ଆଦି ପଞ୍ଚମାଳ ପଞ୍ଚାୟତି ଯେ । ବ୍ୟାନସହ ପଞ୍ଚବାୟୁ ତୋଷକ ସେ ଯେ । ବନଜନା ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପ୍ରସ୍ତାବରୁ । ବରଷକେ ମଣ୍ଡି କଲେ ମନୋହରକୁ । ବିରୋଗ ନିଦ୍ରାରେ କାମ ମଧୁରେ ବାଦ, ବରଷ ଏ ପାଞ୍ଚ ଉଠିଆର ସମ୍ପାଦ । ବିଂଶ ଏକ ଦିନେ ଦୋଳି ଶୟନ କରି, ବଟପତ୍ର ପୁଟେ ବାଳମୁକୁନ୍ଦ ପରି ।”

ଛା ୫, ବୈ: ବ: ।

ଲବଣ୍ୟବତୀର—

ଧାନ୍ୟ ଧନୀଭୂଷାକୁ ନାଭିରେ କର
ଗଣନଗଣେ ବସିଣ ନାତନ ବିରୁଣ ଯେ ।
ସୂଚକା ଗୃହରେ ଯେତେ ବିଧି ଶେଷ ନଲେ
ଦଶବିଂଶଦିନେ ଦୋଳି ଶୟନ ବିହନେ ଯେ ।

ଛା ୬, ଲ: ବ: ।

ପୁଷ୍ପ ସମୟ

ଯଥା ସମୟରେ ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କର ପୁଷ୍ପ ସମୟ ହେଲା । ସଖୀ ସହଚରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆନନ୍ଦ ତହଲ ପଡ଼ିଲା । ସେମାନେ ଥିବା ପରିହାସ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ସମ୍ବାର ଆରମ୍ଭ କଲେ—

“ପ୍ରେମଶୀଳା ମାତା ପାଶେ ଜଣାଇଁ । ଶରମନ୍ଦର ସମ୍ବାର ଅଣାଇଁ ।
ମାସ ତନ୍ତୁଳରେ ଗୃହ ଗଢ଼ାଇଁ । ବାସ ପ୍ରାକାର ପ୍ରକାରେ ବେଢ଼ାଇଁ ।
ଗୁଣ ପାଶେ ଗୁଣଗୋଟି ମାରଣେ । ଅବଳମ୍ବେ ପୋଡ଼ିଲେ ସଖୀଗଣ ।
ନାଶକେଲ ତେଲ ଦୁଷ୍ଟାଗ୍ରପକ୍ୱ । ଭଣ ସମୀପେ ଥୋଇଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ।
ମଧ୍ୟେ ବସାଇଲେ ଯେ ନବବାଳୀ । ଶୁଭ ଅର୍ଥରେ ଦେଲେ ହୃଲହୃଲି ।
ତାପରେ—ଉଛୁଳିଲି ପୁରଦ୍ୱାର ବାଦ୍ୟରେ ।”

ଲ: ବ: ।

ବିବାହ ବୟସ

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଚକ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ଶତ୍ରୁ ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପାଦନରେ ଯୁବକା ବିବାହପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଧରାଯାଏ । କନ୍ୟାର ଯୌବନପ୍ରାପ୍ତି ପରେ କନ୍ୟାପିତା କନ୍ୟାର ବିବାହ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ଏହି ଶତ୍ରୁର ବ୍ୟାଚକ୍ରମ ଘଟିଥିଲା ଲେଖକ ‘ପ୍ରେମସୁଧାକ୍ଷୟ’ରେ । (ଏଥିର ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ବିଜୟବଳ୍ଲଭ ମଜୁମଦାର, ଶତ୍ରୁ ଯୁଦ୍ଧ ସମାଜରେ ବାଲବିବାହ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କଥା ତାଙ୍କ ‘ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା’ ବହିର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ସେନେବେଳେ ସେ ସମ୍ଭବତଃ ଉଚ୍ଚଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟ ପଢ଼ି ନ ଥିଲେ ।

କନ୍ୟା ନିର୍ବାଚନ

ବିବାହବିଧାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ବିବାହ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଓ କର୍ମକାଣ୍ଡ ପବିତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ ସମାହିତ ହୁଏ । ବର କନ୍ୟା ଉଭୟଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିବାହବନ୍ଧନର ପବିତ୍ରତା ସଜ୍ଜିତ ନାଗରୁକ ରଖିବା ପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍ମାନେ ସଞ୍ଜ୍ଞା ବ୍ୟାକୁଳ । କି ତାହା ନିଜର ପ୍ରାୟଶଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବାରମ୍ବାର ଉଦ୍ଘୋଷିତ କରି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ କନ୍ୟା ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କହନ୍ତି—“ସମେ କନ୍ୟା ନ ମିଳିଲ ଅବନୀମଣ୍ଡଳେ । ଉଷା ଅଧିକ ଦ୍ରବ୍ୟ କି ପାଶେ ରହେ ଧୂଳେ ଯେ ।” ହେଲେ ହେଲ କି ହେଲ କି ଦୁହେଁ ବଡ଼ ଶକ୍ତି । ଶୁକପୁରୀ ବିଶ୍ଵ ସିନା ଶକ୍ତିର ତନୁଜା ହେ,” ଲ: ବ: । “ପରମ୍ପରା ବନ୍ଧୁ ହେଉ । ପରମ ସନ୍ତୋଷେ ମଜ୍ଜି ଯେ ।” ପ୍ର ୩୨, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: । କନ୍ୟା ନିର୍ବାଚନ ପରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଇଥାଏ । କନ୍ୟାଦର୍ଶନ, ଲବ୍ଧିକର୍ମସ୍ତୁତି, ସପ୍ତ ସପ୍ତବା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମଙ୍ଗଳନ ବିଧାନ ଓଡ଼ିଆ ଘରର ପାରମ୍ପରିକ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥାର ଅନୁଗତ । ଯଥା—

“ବେଢ଼ରଣ ଶୁଣି ବିଭାଦନ ମୂଳ କର
ବିଶୁଦ୍ଧ ତାର ଲଗ୍ନକୁ ଜ୍ୟୋତିଷେ ବିରୁଣ ଯେ ।
× × ×
ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ସାତ ସଅଳଙ୍କାର କରି ଚର୍ଚ୍ଚି
ବସ୍ତ୍ରପାଟେ ଲଲଟେ ଫିନ୍ଦୁର ଚିତା ଦେଇ ଯେ ।
ବିହୋଗିଲେ ତନ୍ତ୍ର ପାପମାନ କୁମୁରଣି
ବନ୍ଧୁରତାରେ ଧନ୍ୟା ହୋଇ ପରଶଂସି ଯେ ।
ଶିଶୁମେଷୁ ସୁପ୍ତଯୁକ୍ତ ନାଶି କେଳିତରେ
ବିରହଣୀ ପ୍ରାୟ ଦବାଜାଉଁ ନାଶି ଧରେ ଯେ ।” ବି: ବ: ।

କୋକିଳ ସ୍ଥାନ

ଗଜପତି, ବିବାହସମ୍ବନ୍ଧ ‘କୋକିଳବୃତ୍ତ’ ହୁଏ । ତାହା ନବଜ ଶୁଖାରେ—

“ଏମନ୍ତେ ରଜନୀ ଶେଷ ସମୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚି
କୋକିଳସ୍ଥାନ ସେ ବରକନ୍ୟାକୁ କରାଇ ଯେ ।
ଦଧିଗୁଡ଼ ଉକ୍ତ ଭୁକ୍ତ ଅନୁରକ୍ତିବଶେ ।
କନ୍ୟା ଲବଣତରୁ ଶ ପୁଜିଲ ହରଷେ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

ଗନ୍ଧର୍ବ ବିଧାନ

ଏହି ଗନ୍ଧର୍ବରେ କବି ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିବରଣୀ ଏକାଧାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଛନ୍ତି । ଯଥା —

“ନାସିଗା ନୁତନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଟକେନ ।
 ନବ ଚୋଳ ପ୍ରଦୀପ ବଦନ୍ତ ଦୁର୍ବାଦଳ ।
 ଘେନି ବାହାରିଲେ ଉଡେ ହୁଳହୁଳ ଦେବ ।
 ଶୀତ ଲତ୍ତାପୁଷ୍ପେ ଶାଣୀ କ ଅବା ବନାର ସେ ।
 ବନାର ବିଧି ବାଦ୍ୟ ଦେଖ ଗନ୍ଧର୍ବିନେ ।
 ପସଳ ଗୁଡ଼ ବୁଲଣ ପଲ୍ଲବ ତୋଳିଲେ ସେ ।” ଗ୍ର ୩୦, ଲ: ବ: ।
 “ନାସିଗା ବହୁବା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ଵାନୋ ପରିବେ,
 ଶୁକ୍ଳ ଲଙ୍କା ପୀତାମ୍ବର ପଟିବରେ ସେ ।” କୋ: ବ: ସୁ: ।
 “ବରନନ୍ଦା ଗନ୍ଧର୍ବଣ ନଲେ ପରସ୍ପର ।
 ଗନ୍ଧର୍ବଣ ନାମ ପାର୍ଥ କର ଅବନର ସେ ।” ଗ୍ର ୩୩, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ବିବାହ ଶୋଭାଯାତ୍ରା

ବର ବରସାଥୀ ଦଳବଳପତ୍ନ ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ଯିବା ପ୍ରଥା ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ । ଧନ ଦରିଦ୍ର, ଶୁକା ଶୁକୁଡ଼ା ସମସ୍ତେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଶୋଭାଯାତ୍ରାର ଯୋଗାଡ଼ କରନ୍ତି । ଶୁକପୁତ୍ର ପୁଷ୍ଟକେତୁଙ୍କ ବିବାହ ଶୋଭାଯାତ୍ରାର ଚିତ୍ର, କବି ନିମ୍ନମତେ ଦେଇଛନ୍ତି—

“ଛନ୍ଦି ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀମାନେ ବସନ୍ତ ଅକ୍ରନ୍ତ
 ତମ୍ଭା ପୁଟାଇ ରଘୁଙ୍କ ହରି ଚନ୍ଦ୍ରଗନ୍ତ ।

... ..
 ହାବେଲି ଧ୍ରୁବ ମଣ୍ଡଳ ବଳିଯିବା ହୁଏ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ବର ଦୂରଦେଶରେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ବାଟବରଣ ପ୍ରଥା ଅଛି ।

ଯଥା—“ବେଳ ଦୁଇଦଣ୍ଡ ଥାଉଁ ବର ଆଣି ଚଲେ,
 ପଥେ ଆସୁ ପୁଷ୍ପମାଳେ ଶାଳକ ବଢ଼ିଲେ ।”

ବିବାହ ବିଧାନ

ନାନାବିଧ ବେଦାବିଧାନ, କନ୍ୟାଶିତାଙ୍କର କମ୍ପରେ ଅମ୍ବୁଦାନ, ଲଳାଦାନ, ନକ୍ଷତ୍ରଦେଶରେ ଶୁଣି ଥାଇ ବସନ ଧାରଣ, କନ୍ୟାବରଙ୍କ ଦୁଃଖନିବାରଣ, କୌତୁକ, ପଞ୍ଚଗ୍ରାସ ବିଧାନ, ଲବଣ ଚର୍ଚ୍ଚଣ ବିଧାନ ପ୍ରଭୃତିର ଚିତ୍ର କବି ନିମ୍ନମତେ ଦେଇଛନ୍ତି—

ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ସ୍ଥଳିତ ପଲ୍ଲବ ଶିରେ ଦେଇ ।

ପଦନତ ଓଳଗ ବ୍ୟାଜରେ ଆଗେ ରହୁ ॥

କନ୍ୟାତାତ ଅମୃତାନେ କମ୍ବୁହୃଦ ଜଳ ।

ତଳେ କି ମୁଖ ପୋତବା ବ୍ୟାଜେ ଶ୍ରମଝାଳ ॥

ଲଳାଦହନକୁ ଚାହିଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲଭି ଯାଏ ।

ବିରୁଣ୍ଡ ପଳାଇବି କିପାଁ ଯିବି ନାଶି ଯେ ॥

ସମା ସାଧୀନଭର୍ତ୍ତୃକା ଅନୁକୁଳ ସୁଂସ ।

ଦୋଇ ମନ୍ତ୍ର ଶ୍ଵାନୁରାଗ କରିବେ ପ୍ରକାଶ ॥

ଦୃଢ଼େ ଗଣି ଦଥାଇ ବସନେ ଏ ନିମନ୍ତେ ।

କଳେ ପକାଇ ଗମନ କଲେ ଏ ଶୁଭାନେ ॥

ଯୁକ୍ତଲୀଳାରେ ରସିଲେ ସେ ଯୁବକ ଯୁବା ।

ଯୁକ୍ତଲୀଳା କରୁଛୁ ଆଦ୍ୟାରମ୍ଭ କବା ॥

ସେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସମୀପ ବଢ଼ାଇ କି ।

କରମୁଠା ଭିତରେ ରଖିଲୁ କପଟାକ ॥

ଶିଝିଣ ସଖି କୋମଳ ଅଙ୍ଗୀ ପଦ ତାର ।

କରାଇ ନ ଦେଲେ ସେ ରସିକେ ବଳାକାର ॥

ପଞ୍ଚଗ୍ରାସୀ ବିନାଶନ ବ୍ରତ ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ ।

ବିନାଶ ନ କରି ଓଷ୍ଠାମୁତ ଦୋଷ ଗୋଳ ॥”

ଛନ୍ଦଃ, ଗୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଏ ସମୟେ ପରିବାସ ବାରିଜଗଛାକୁ ।

ଲବଣତରଙ୍ଗ ଅର୍ପେ ଆଖିଲେ ସେଠାକୁ ଯେ ॥

ଅନ୍ତରପାଟ ଅନ୍ତରେ ତରଳାକ୍ଷୀ ରହୁ ।

ତରଳ ନୟନ ଅନ୍ତେ ବସିବୁ ଚାହିଁ ଯେ ॥

ଲବଣ ତଣ୍ଡୁଳ ସହ ପୁରୁଷକୁ ମାରି ।

ବିଦ୍ୟା ପ୍ରାୟ ବାହୁଡ଼ିଲୁ ତଞ୍ଜଳ ଚରଣ ଯେ ॥

× × × ×

× × × × × ×

× × × ×

× × ×

ବରଜନ ଯଜ୍ଞେପସାତକୁ ଏହିକାଳେ ।

କନ୍ୟାପାଶେ ନିରୋପଣ ଦ୍ଵିଜବର କଲେ ॥

× × ×

ଧୀରେ ବିଭ୍ରମଶ୍ରପେ ପ୍ରବେଶ ଆସି ହେଲୁ ।

ବାମ ଦକ୍ଷିଣ ବିରୁଣ ନ ବସଇ ବାଳା ଯେ ॥

× × ×

ଏ ବିରୁର କଲୁ ଶବି ପୁରୋହିତ ସୁତ ।

ବିଧାତା ବିଧାନ ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ିଲୁ ଦ୍ଵିଗତ ଯେ ॥

ଶ୍ରବଣେ, ଘେନିଲ ବର ସମୀପେ ବନିତା ।

ସୁରୁଷ ଘେନିଲ ଏକ ପରମ ପଣ୍ଡିତା ଯେ ॥

ବେଦାନ୍ତ ମହାବିଧିରେ ଆରମ୍ଭେ ଶ କର୍ମ ।

କ୍ରମରେ ଉଦ୍ଭିତ କଲେ କାନ୍ତା କାନ୍ତ ନାମ ଯେ ॥

ବଶିଷ୍ଠ ଅବୁଝିତ ଶ୍ରୀରାମ ସୀତା ପଣ ।

ଶିବ ପାଦପା ଏ ଆଦି ଲକ୍ଷ୍ୟମାନ କରି ଯେ ॥

ଦ୍ଵିଜେ ବିଜ୍ଞେ ନାସ୍ତିନେଲ ବାଦା ଯେଶୁ ପ୍ରଦେ ।

ବିରୁଦ୍ଧେ ନିବେଶିଲେ ତାହାକୁ ଦହନେ ଯେ ॥

ମଧୁଶଂଖ୍ୟା କାଳରେ ଯେ ତେଜ୍ୟା କରିବାକୁ ।

ଲଜାହୀନ ନ କଲେଟି ଦହନେ ଲଜାକୁ ଯେ ॥

କାନ୍ତା କାନ୍ତ କରପଦ୍ମ କୋକନଦ ଶିଖା ।

ଭୋଗ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କୋଲି କୁଶବନ୍ଧ କରି ଯେ ॥

ପରାଭବ ଅନ୍ତେ ଦ୍ଵିଜପୁତ୍ରା ଫେଡ଼ି ଦେଲ ।

ମନୋରବ ପରାଭବ ଯେଶୁ ଦେଉଥିଲ ଯେ ॥

କୃତ୍ରିମଲେ କୁମାରକୁ କୁମାରୀ ତରଣ ।

ମନ୍ଦୁଅଭୟରୁ ନିଷ୍ଠେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶରଣ ଯେ ॥

କମ୍ପରେ ଅମ୍ଭ ତୋଳିଣ ଦେଲ କନ୍ୟାତାତ ।

କଣ୍ଠକୁ ସମାନ ନୋହୁ କି ଅବା ଶ୍ରେୟତ ଯେ ॥

ବିଭବଧ୍ୟ ଶେଷ ଯହୁଁ ଦେଲ ଏ ବିଧିରେ ।

ବରକନ୍ୟା ଘେନି ଗଲେ ଅବଶେଷ ସୁରେ ଯେ ॥”

ପ୍ର ୩୦, ଲ: ବ: ।

କନ୍ୟାପ୍ରିୟ

କନ୍ୟା ଶାଶୁଘରକୁ ଯିବାବେଳେ, ଭାଇ ଭ୍ରତୃଯିବା ପ୍ରଥା ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ । “କେମା ପ୍ରାତଃ ମନ୍ଦିଆଦି ପ୍ରତ୍ନ ବାହାରିଲେ ।” କନ୍ୟାପ୍ରିୟ ପୁରୁଷ ମା, ଯେଉଁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଦୁଃଖଦ୍ରବ୍ୟରୁ ଦୂରରେ ସମସ୍ତୋଚିତ ଉପଦେଶ ଦିଏ । ଯଥା—

“ମାତା କୋଳ କରି ପ୍ରୀତି ସୁତାକୁ ଦିଆଗି,

ତଦୁପରେ ରହୁଁ ହାତୋଳାରେ ବିଜେ କରି ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

ଶୁଶ୍ରୁଷାଳୟରେ ପ୍ରବେଶ ପରେ ନବବଧୂ ବୟସ ଓ ନମସ୍ୟାକୁ, ବିଶେଷତା ପ୍ରଥମେ ଶାଶୁଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଣିପାତ କରିବା ପାରମ୍ପରିକ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଛି ।

“ଶାଶୁଙ୍କୁ ଓଲଟି ବାସ ନିଉପ୍ରାଣ କଲ ।

ସୁରସିକ ହୃଦୟଲୀନାଦେ ଉଚ୍ଛ୍ଵଳିଲ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

ଉ: ପ: ୧୫

ନବବଧୂମାନଙ୍କର ଶାଶୁ ନଶଢ଼ ପ୍ରତି ଉଦ୍‌ଭୁକ୍ତି ବେଶି । ବୋହୂଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଦିନେ
ନଶଢ଼ ଥିଲେ । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଶାଶୁ ପାଳଟିବା ଉନ୍ମାଦନା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନଶଢ଼ ‘ଖେଣ୍ଟାଖେଣ୍ଟି’ କରେ,
ଶାଶୁ ‘ସ୍ନାନ କରେ’—ଏହି କଥା ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ବିଶେଷତଃ ସ୍ତ୍ରୀମନ୍ଦଳରେ କୁହାବୋଲି ଯୁଗ ଯୁଗ
ଧରି ଚାଲିଛି । ବୋହୂ ଉପରେ ଦୁର୍ନାମ-ଶିକା ହୁଡ଼େ ନାହିଁ, ସେ ସେଥିରୁ ମୁକ୍ତ । “କେ ଶାଶୁ ନଶଢ଼
ଭୟରେ ପ୍ରିୟକୁ କିଛି ନ କହୁ ତକ୍ଷଣେ.....” ଲ: ବ: ।

ପୌତୁକପ୍ରଥା

ଏଥିରୁ କେହି ରକ୍ଷାପାଏ ନାହିଁ । ରାଜାଘରମାନଙ୍କରେ ତାହା ପ୍ରଥମେ ରାଜ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ
ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପି ଯାଇଛି । ଲବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—

“ଉଦ୍‌ଭୁକ୍ତ ସମ୍ଭାର ଘେନାଇ ସତବକୁ
ପ୍ରେଷିତ କଲେ ଦୃଶିତ କୁମାରପାଶକୁ ଯେ ।
ଦୁହିଁ ସେ ସମ୍ଭାର ଯୁବରାଜ ହୋଇ ତୋଷ
ଦେଇଛୁ ଧନଦ-କୌଷ ପରି ରତ୍ନକୋଷ ଯେ ।
କିନ୍ତୁ ହୁଏ ନରହସ୍ୟ ଯାନ ସମାନରେ
ଲକ୍ଷ ସଂଖ୍ୟକ ଦେଇଛୁ ସହଜ ଚିତ୍ତରେ ଯେ ।
ବାମଧେନୁ ପରି ଧେନୁ ସବସ୍ତ୍ରା କରିଣ
କୋଟି ପରିମିତ ଦେଇଛୁ ବ୍ରଜଗଣ ଯେ ।
କଥାକୁହା ମିଳ ଶୁଦ୍ଧ ସାଧକା ଅନେକ
ଅଶେଷ ମଞ୍ଜୁଷ ଚର୍ମ ଅଡ଼େଶୀ ଶାୟକ ଯେ ।
ବସନପେଡ଼ା ମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହେବ କାହିଁ
ହାହୋଲା ସ୍ୟନ୍ଦନ ଯହିଁ ଗଣନାହିଁ ନାହିଁ ଯେ ।
ଏ ବିଧିରେ ପଦାର୍ଥ ସମର୍ପି ଜଣାଇଲ
ସବୁଷଣ କରି ଦାସୀ ସହସ୍ରେକ ଦେଲ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

ପଟ୍ଟପଟ୍ଟାଣି

ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଣ୍ଡା, ରାଜଧାନୀ, ଗାର୍ଥ ପୀଠମାନଙ୍କରେ ବିବିଧ ପଟ୍ଟପଟ୍ଟାଣିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ।
ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈଶାଖ ମାସରେ ହେଉଥିବା ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରାର ଚନ୍ଦ୍ର କବି ନିମ୍ନମତେ ଦେଇଛନ୍ତି—

“ନରେନ୍ଦ୍ର ତଡ଼ାଗେ କରନ୍ତୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ପରହରଣ
ନାବରେ ଭାବରେ ବଳୟ କରି ସୁଖେ ବାହର ।”

×

×

“ସହାର ସାର ଘନସାର ପିଟିକା କେ ମାରଇ
କ୍ଷୀର ନୟ ଧୀର ଲହରୀ ପର ଗୁମର ଶୋହୁ ।”

ଶିଶୁମାଳିନୀ ଚିନ୍ତା

ଶୈଶବ ଅବସ୍ଥାରେ ‘ମା’ ମାନେ ଶିଶୁକୁ କୋଳରେ ଧରି ଗୀତ ଗାଇ ଶୀର ଦିଅନ୍ତି । ଜନ୍ମମାମୁଁ ଗୀତ, କୋଇଲି ଗୀତ ପ୍ରଭୃତି ଗାନ କରନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ତାହା ଘରେ ଘରେ ଦେଖାଯାଏ । କବି ତାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିର୍ମମରେ ଦେଇଛନ୍ତି—

“ଦୋଷା କଣ ଗୀତ କୋଳର ପ୍ରାକୃତ . ନାମକୁ ଗାଇ ତୋଷମନ
ଘେନି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶାମୁକେ ଶୀର ମାତା କାନୁରେ କରାଇ ଶବ୍ଦନ
ଘନଶ୍ୟାମକୁ । ଘନ ଘନ ପାନ କରାଇ ।” ଗ୍ର: ଭୂ: ।

ସାଧାରଣ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ବେଶବିନ୍ୟାସ

ସାଧାରଣ ପରିବାରର ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ ପାଇଁ ବେଶେଷତଃରେ ଲାଭାୟିତ । ମୂଲ୍ୟବାନ ପରିଚ୍ଛଦ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣାଦି ବିଭବ, ଗୌରବର ପରିମାପକ ବୋଲି ବହୁବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଧାରଣା । ଏହି ଧାରଣା ରମଣୀଗଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବସା ବାନ୍ଧି ରହିଛି । ଶିକ୍ଷିତା ମହିଳା ଜାନ, ନାନ ଫୋଡ଼ାଫୋଡ଼ି ନ କଲେ ମଧ୍ୟ, ମୂଲ୍ୟବାନ ପରିଚ୍ଛଦ ଓ ଭୂଷଣର ଲୋଭ ସମ୍ଭାରଣ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ଭକ୍ତଯୁଗର ବେଶଭୂଷା କଥା ଏକାବେଳେକେ ଭିନ୍ନ । ସେ ଯୁଗର ଗୁଲି ଚଳଣୀ, ବେଶଭୂଷା ଏସବୁ ଯୁବକ ଯୁବତୀଙ୍କ ଗୁଚିର ପ୍ରତିକୂଳ ହୋଇ ପାରେ, ତାହା କିନ୍ତୁ ଯୁଗୋଚିତ ଥିଲା । କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ମାଳିନୀର ବେଶବିନ୍ୟାସ ଛପଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ :—

“ଫୁଲଗୁଣା ମାଠଗୁଣା କରଇ ବିବେକ ବଣା, ନାସା ପୁଟକେ ପୁଟକେ ଥାଇ ଝଟକେ ।
ଲୁଞ୍ଜି ବସନେ କଳ୍ପନ ନୟନେ ଦିଶେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପଦ୍ମେ କି ପ୍ରମର ଖେଳା ଚେମନ୍ତି ତୋଳା ଏ । କଣ୍ଠେ
ପୁନାକଣ୍ଠି ମାଳୀ ପ୍ରକାଳେ ହୋଇଛୁ ଝଲି ପଛକୁ ଗୁଚର ଫୁଲି ମାନସ ଭୁଲି । X X
ବିଦମାଳୀ ପାଟକ୍ରତ ତାଡ଼ରେ ଭୁଲି ଦୀପିତ କମଥାଉ ଖଟୁବାସା ମୁଣ୍ଡରେ ଶୋଭୁ ଏ । ବାମନରର
ଅଙ୍ଗୁଳି ଯି ସରି ମୁହରେ ଝଲି ତରଣକେ ବଳାପଟେ ନାଦପ୍ରକଟେ ସ୍ୱେ । ପ୍ରପଦର କଂସା ମୁଖା ଶବ୍ଦେ
ଧର୍ଯ୍ୟ ଖେଦ ବେଦରେ ଅଲତା ଚନ୍ଦ୍ର ଅତି ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ଲ: ବ: ।

ସାଧାରଣ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ବେଶବିନ୍ୟାସ ଓ ବ୍ୟବହାରିକ ପରିଚ୍ଛଦ ଭୂଷଣର ଅନ୍ୟତମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ । ଲବଣ୍ୟବତୀ ଗ୍ର ୧୫, ପ:—୧୫ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ରାଜଜେମାଙ୍କ ବେଶବିନ୍ୟାସ

“ପୁଣି ମୁଖ ଗୁହଁଲ, ଗୁଣି ମୁଖ ପାଇଲ, ପାଣିଲ ତହୁଁ ଉଅ ଏହି । ତାଟକ କନ୍ଦ ବେନି,
ବିରୁଦ୍ଧ ଗୁଣ ଘେନି, କପୋଳ ବିମ୍ବେ ବିମ୍ବେ ଗୁହଁ ସେ । ରୂପସରା । ଶୁଭ ଠେକର ପର ରାଜି । ଝଲିକା
ପୁମଣ୍ଡି ହେଜି । ଉଷଂସ ଝଲିମିଲି ମାଳୀ ଏମନ୍ତ ଝଲି ସେମନ୍ତ ଶୋଣା ଦ୍ୱାରା ସାଜି ମେ । ମୋତି-
ସୀମନ୍ତ ବଜ୍ରଜୟନ୍ତୀ ବିରାଜନ୍ତି ସିନ୍ଦୂର ଚନ୍ଦନ କପୁର । ଏ ବନକେ ଚିତ୍ତିତ ଚନ୍ଦନେ କି ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱରୂପେ
ଦିଶେ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ସେ । ମଲ୍ଲୀକାର୍ଜୁନୀ । ଶିଖର ଜଳସ ସୁଡ଼ଳେ । ନାସା ମୋତି ସେହିଣୀ କୋଳେ ।
ମାଳ ଗୁଲି ତମାଳ ବନ ଗହନ ସ୍ଥଳ କୁଚ-ପୁଷ୍ପାଦି ଚୂଳେ ମିଳେ ସେ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ଗ୍ର ୧୩,
କୋ: ଗ୍ର: ସୁ: ।

ଓଷା, ପୂଜା ଜପାୟ

ଓଷାବାସୀଙ୍କ ଦେବଦେବୀ ବିଶ୍ୱାସ ପୁରାଣ ଓ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କେତେକ କଥା ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ହୋଇ ପାରେ, କେତେକ ହୋଇ ନ ପାରେ; ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଧାରଣାସୋତ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଲେଳି ରହିଥିବାରୁ, ସେଥିରୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣ ଖୋଜି ବସିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ପୁରୁଷ ଅପେକ୍ଷା ସ୍ତ୍ରୀର ଦର୍ପଣ ବିଶ୍ୱାସ, ଭୟ, ଭକ୍ତି, ଦୃଢ଼ତର । ସମ୍ପଦ, ବିପଦ, ଅଭାବ, ଅଭିଯୋଗ, ବିବାହ, ବ୍ରତ, ଅନାବୃତ୍ତି, ଅତିବୃତ୍ତି, ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମୟରେ ଶେଷ ଶଶ୍ୱନ ପାଇଁ ସେମାନେ ଦେବ-ଦେବୀଙ୍କଠାରେ କିଛି ମାନସିକ କରି, ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ଯୋଡ଼ି ହସ୍ତରେ, ନିତମସ୍ତକରେ ସ୍ଥୁଳ ଓ ପବିତ୍ର ହୃଦୟରେ ଯାବତ୍ତାବନ ପୂଜା ଆରାଧନା କରି କରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତି । ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କ ସହଚରାବୃନ୍ଦ ସେହିପରି ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କ ହୃଦ କାମନାରେ—

“ତଣ୍ଡୀ ଶେଷ ଶେଷେ

ତଣ୍ଡୀ ମନାସି ମନେ

ଗ୍ରହଶାନ୍ତି କି ବିରୁଣିଲେ ।”

ଦେବଦେବୀଙ୍କଠାରେ ରମଣୀମାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଅଟଳ, ତାହା ନବ ନବ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏକାଧିକ ବାର ପ୍ରକାଶ ନଗହନ୍ତି । ରମଣୀମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ନିଶ୍ଚାସିକା ତଣ୍ଡୀ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗୁକୁ କାବେରୀକୂଳରେ ଶ୍ରୀଜୀଉଙ୍କ ଥିବାବେଳେ ମାୟାରେ ହରଣ କରି ନେଇଯିବାରୁ, ସେ ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କଠାରୁ ସହଯା ବିଚ୍ଛନ୍ନ ହେଲେ । ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କ ବିଚ୍ଛେଦଦୃଷ୍ଟି ସୀମାଗତ ହେବାରୁ, ସହଚରାମାନେ “ଲବଣ୍ୟ-ଦେବୀଙ୍କି ଭବ୍ଧ କରାଇଲେ । “ବିରୂପ ଶାୟୀ ବିଚ୍ଛେଦ କାଶିଲେ ।” ଲା. ବ. । ଲୋଚିତ୍ରସ୍ତ୍ରୀସୁନ୍ଦରୀରେ, ‘ଜଗନ୍ନାଥ ମହିମା’ ଜାଣିନ କରୁ କରୁ କରି କହନ୍ତି—

“ଶ୍ରୀମଦ୍ରାସ୍ତ୍ରାଦ-ଭଦ ପଦ ଦକ୍ଷା ଦୋଷ,

ଭକ୍ଷଣେ ଶ୍ରବଣେ ଯେ କଲବିଷ ବିଷ ନାଶ ହେ ॥”

ଏପରି ବିଶ୍ୱାସ ଉଲ୍ଲସବାସୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସେ ସମୟରେ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ତନ୍ମ, ମନ୍ତ୍ର, ଉପାୟ, ବଶୀକରଣ ଉପାୟ ଉଚ୍ଚଙ୍କ ସମୟରେ ବହୁତ ଥିଲା । ତତ୍ପ୍ରୟୋଗେ କରି କହନ୍ତି—“କେତେ ବିଶ୍ୱନର୍ମୀ ନିର୍ମାଣେ ମୋହନ ପ୍ରତିମା ସେ ବଣ ହେବାର । ଗୁପ୍ତତ ମନ୍ତ୍ରର ଆମ୍ଭଠାରେ ଅଛି ଦେବୀ ଜପ କରୁ କୁମାର । ଫଳଦ । ଏମନ୍ତ ପ୍ରକାରେ ହୋଇବ ।” କୋ. ବ୍ରା. ପୃ. । ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟଭାମା ପୁରୁରାକୁ “ଶିଖାଇଲେ ମନ୍ତ୍ର କବାଟ ଫେଡ଼ିନେ କରିବାକୁ ପୁଅ ରଞ୍ଜନ । ସୁହସ୍ତେ ଦେଲେ ସେ ଧୂଳି ଶେପଶକୁ ଦେଇବାକୁ ଦେଲେ ଅଞ୍ଜନ । ଛା. ୧୦, ପୃ. ପ. । ଦେବଦେବୀ ଦର୍ଶନ ସମୟରେ କେତେକ ସାମାଜିକ ବିଧି ପାଳନ କରାଯାଏ । ସେଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କ ରାମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ବିବଦର୍ଶନ ସମୟରେ ମା ମୁହଁରେ ଦୁହିତାକୁ ଉପଦେଶ ଛଳରେ କରି କହନ୍ତି—“ପିତା ପୁତ୍ର ପଣ ମାତା ଦୁହିତାର ଏକ ସଙ୍ଗେ ଶିବ ଦର୍ଶନ । ଦୋଷ ବୋଲି ଅଛି ଅଶେଷ ପୁସ୍ତକେ ଏ ବଚନ ରହୁ ଯେସନ ଛା. ୭, ଲା. ବ. । ଓଷା, ବ୍ରତ, ସାମାଜିକ ବିଧି ହସାବରେ ଥିଲା, ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୁଲୁଛି । ଷଷ୍ଠୀଓଷା, ଦୁର୍ଗାବାହନ ଓଷା, ଅନନ୍ତବ୍ରତ, ସୁଦଶାବ୍ରତ, ଗଣେଶପୂଜା, ସରସ୍ୱତୀପୂଜା ଇତ୍ୟାଦି । ଏହିଲର

ପଞ୍ଚମହାତ୍ମୀ ଦବ୍ୟକୁମାରୀ ନାମକାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ସହୃଦ ନାନା ଓଷା, ବ୍ରତ, ପୂଜା କଲେ । ଯଥା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ମନସ୍ଥାପନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । “ଦବ୍ୟକୁମାରୀ ନାମେ ପଞ୍ଚମହାତ୍ମୀ.....

ପଞ୍ଚଶରସମେ ପଞ୍ଚ ସୁତ କଲେ ଜାତ ।
ଦବ୍ୟକୁମାରୀ ପ୍ରାପ୍ତେ କଲେ ନାନାବ୍ରତ ଯେ ।
ଚୈତ୍ର ମଙ୍ଗଳ ବାରରେ ଆରମ୍ଭି ପୂଜାକୁ
ପଞ୍ଚମ ପାଲରେ ତୋଷ କଲେ ଗଣନାକୁ ।” ଲଃ ବଃ ।

ଏକାଧିକ ବାର ଓଷା, ବ୍ରତ ପ୍ରଭୃତିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । “ଓଷା ପାଲ ମୋ ଭେଟକୁ ପୁକୁଥିବ ଗଉରୀ ।” ତଃ ଚନ୍ଦ୍ରଃ । ଲେଖ ସମାଜର ବିଶ୍ୱାସ, ପୂଜା ପ୍ରଭୃତିକୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଲେଖକ ଆଡ଼ିସନ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାବରେ ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି (ସ୍ପେକ୍ଟେଟର୍) ।

ସଗପ୍ରଥା

ସାମାଜିକ ଚଳଣୀ ଭାବରେ ଭାରତରେ ସଗପ୍ରଥା ବହୁଦିନରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ପତ୍ନୀ ପତିକୁ ଦେବତାଜ୍ଞାନରେ ସେବା କରେ, ପତି ପତ୍ନୀ—କାୟା ଗ୍ରାସୀ ରୂପେ ଚଳନ୍ତି । ଦୁହେଁ ଅଭିନ୍ନ, ଜଣେ ଅନ୍ୟର ଅର୍ଚ୍ଚାଙ୍ଗ ଅର୍ଚ୍ଚାଙ୍ଗିନୀ—ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଦୁହେଁଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସତତ ଜାଗରୁନ ଥିଲା । ପତିର ସେବାରେ ପତ୍ନୀର କେବଳ ଗତି ମୁକ୍ତି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ଥିବାରୁ ସେ ତାହା କଣ ଅଙ୍ଗଣ ଶାନ୍ତି, ତୃପ୍ତି ପାଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗୁଁ ପତିର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ପତ୍ନୀ ବସ୍ତ୍ରରହଣା ବୃଥା, ଅନାରଣ ବୋଲି ସେ ମନେ କରେ । ସେହି ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗୁଁ ସେ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ଅଗ୍ନିରେ ନିଜକୁ ବିସର୍ଜନ ଦିଏ । ଏହି ସଗପ୍ରଥା ବହୁଦିନରୁ ଥିଲା, ବହୁ ଦିନରୁ ଜଣେମାନେ ନିଜ ପ୍ରଜ୍ଞରେ ତାହା ଖଣିତ କରି ଆସିଛନ୍ତି । “ଜଳ ଜଳ ଅଗ୍ନି ଦ୍ୱିଗୁଣ ଜଳରେ ପାଉ ଅଭିଗିନୀ ସ୍ଥାନ ତୋ ଅଙ୍ଗେ ।” ଏହି ମର୍ମରେ ବଙ୍ଗଳାର ଉଷ୍ୟାତ କବିମାନେ ଗାନ କରନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ତାହା ଚରପୁରଣୀୟ କରିବାକୁ ଯାଇ କହନ୍ତି—“ବହୁନ୍ତ ଯେ ହୁଳହୁଳି କି ଅବା ସେ ଆଳୀ ଆଳି ପତ୍ନୀ ସଙ୍ଗେ ପତି ଯହୁଁ ଜଳି” ଛା ୪୫, ବେ. ବି. । ଅନ୍ୟତ୍ର—“ବହୁ ରେ ପଣିବା ଦେନ ସାମୀର ସଙ୍ଗେତ ଯେ ।” ବୈ. ବି. ।

ସଗପ୍ରଥା ଲର୍ଡ ବେଣ୍ଟିକଙ୍କ ସମୟରେ ରହିତ ହେଲା । ସେ ୧୮୨୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସଗପ୍ରଥା ଲେପ ପାଇଁ କଡ଼ା ଆଇନ କଲେ । ୧୮୩୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଭିତରେ ତାହା ବନ୍ଦ ହେଲା । ରାଜା ରାମମୋହନ ରାୟ ସଗପ୍ରଥା ଲେପ ପାଇଁ ଯଥାଯଥ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ।

ବାଣିଜ୍ୟ

ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କର ଦୂରଦେଶ ସହୃଦ ବୋଇତ ବାଣିଜ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ବୋଇତିଆଳମାନେ ଦୂରଦେଶ ସହୃଦ ବନ୍ଧୁ ହୁଏ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ, ଓଡ଼ିଶାର ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ସେଠାରେ ବିକ୍ରୟ କରି, ମଣି, ମୁଦ୍ରା ନାଟେକଲ, ମସଲା ପ୍ରଭୃତି ଆଣୁଥିଲେ । ବାଣିଜ୍ୟଦ୍ୱାରା ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଭୁର ଅର୍ଥ ଅର୍ଜନ କରି ସମ୍ପତ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ସାଧବ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏହି ସାଧବ, ସାଧବବୋହୁ କଥା ଓଡ଼ିଶାର ଘରେ ଘରେ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ପଢ଼ାଶୁଣା ଚାଲିଛି । ପ୍ରଧାନତଃ ଓଷା କଥା ଯାହା ଅଛି, ସେଥିରେ ସାଧବ, ସାଧବବୋହୁଙ୍କ ନାମ ଧାମ, ଚରିତ ଗୁଣା ଯୋଗ ରହିଛି । ‘ଝୁଝୁକୁଣୀ’ ଓଷା କଥାରେ ‘ତଅପୋଇ’ ଚରିତ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୃଦୟହାରକ ବୋଧହୁଏ । ଓଡ଼ିଶାର ବିଭବ, ଦୂରଦେଶ ଭ୍ରମଣ, ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରଭୃତି

ସାଧବମାନଙ୍କ ବାଣିଜ୍ୟରୂପେ ଧରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକଳିତ ବାଣିଜ୍ୟରୂପ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଙ୍କନ କରି ସେ ଜାଲର ବାଣିଜ୍ୟରୂପ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ କବିତାକୁ ଜୀବନ୍ତ କରି ଅଛନ୍ତି । ବୋଇତ କୂଳରେ ଲାଗିଲେ ଚରାଚରୀତ ସାମାଜିକ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ସାଧବବୋହୂ ଓ ସାଧବ କନ୍ୟାମାନେ ବିଦେଶାଗତ ପିତା, ଭଉଁ, ଓ ପ୍ରାଚୀନମାନଙ୍କୁ ବଢ଼ାପନା କରି ଘରକୁ ନେଇଥିଲେ ।

“ବହୁଟ ଲଗିଲା ଯାଇ ସିଂହଳ ଦ୍ଵୀପରେ
ସାଧବ ଯୁବଗଗଣ ଅତି ପ୍ରମୋଦରେ
ଗଲେ ବହୁଟ ବଢ଼ାଇ
ଅର୍ଦ୍ଧସ୍ଥାଳୀମାନ କରେ ହୁକହୁଳି ଦେଇ ।” ଲ: ବ: ।

ବୋଇତଥାଲ ରତ୍ନାକରର ବୋଇତ କୂଳରେ ପହଞ୍ଚିବାକ୍ଷଣି, ତାର ଲାଘା, ଭଗିନୀ ମେଘମାଳା ପ୍ରଭୃତି ରତ୍ନାକରକୁ ବଢ଼ାପନା କରି ପାହୋଟି ନେଇଥିଲେ । ବୋଇତ ବ୍ୟବସାୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରମୋଦର କଥା ଥିଲା । ଝଡ଼, ତୋଫାନ, ଡକାୟତ, ଶତ୍ରୁ, ଆକ୍ରମଣିକ ବିପଦ ପ୍ରଭୃତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ବେଳେ ବେଳେ ହୋଇ ପାରେ । ସେଥିଯୋଗୁଁ ସାଧବ ଓ ସାଧବ ପକ୍ଷୀର ସମସ୍ତେ ନିରାପଦରେ ବୋଇତର ଗଡ଼ାଗତ ପାଇଁ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କ ଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି ।

“ଅତି ଦରଦ୍ର ମୁଁ ବହୁଟ ବଣିକ କଣ୍ଠେ ଉପାୟ ବଳରେ
ଭଲ ମନ୍ଦ ଅଛି କି କପାଳରେ
ଦଇବ ସେ ଭୁବ ସେ ତୋତେ ଗୋରର ଦୟାରେ ଲାଗା କୂଳରେ ।” ଲ: ବ: ।

ଅନ୍ୟଥା — “ବାର ରାଣି ମଧ୍ୟେ ମୋର,
ବହୁଟ ଫଟାଇ ଧନ କର ନେଲି କୁରୁ,
ବାଣିଜ୍ୟ ବିହୀନେ କେହି ଜୀବନ ପୋଷିବ ।” ବୈ: ବ: ।

ସାଧାରଣତଃ ବଣିଜାରମ୍ଭରେ ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ । “ବଣିଜାର ହସ୍ତ ସ୍ଵର୍ଗ ପ୍ରସାଦ ।” ଗଙ୍ଗାଦେବ,
ବୈ: ବ: ।

ପ୍ରକୃତଚିନ୍ତା

"Nature with equal mind,
Sees all her sons at play,
Sees man control the wind,
The wind sweep man away."

—Mathew Arnold.

ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତି

ମନୁଷ୍ୟସମାନ ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାଦାନରେ ଗଠିତ । ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ—ବନ, ପର୍ବତ, ନଦୀ, ସମୁଦ୍ର, ସରୋବର, ପ୍ରଭୃତି, ସନ୍ଧ୍ୟା, ରାତି, ମୃଗୟା, ଷଡ଼ରତ୍ନ, ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଜଗତ ସହଜ ମନୁଷ୍ୟର ଭ୍ରାତୃ-ପ୍ରେମ ସମ୍ମୁଖ ରହିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ନିରନ୍ତର ଏହି ଦୃଶ୍ୟବଳୀ ଦର୍ଶନ କରି ଶକ୍ତି ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରେ; ଦୃଶ୍ୟ ସେଥିରୁ ଆହାର୍ଯ୍ୟବସ୍ତୁ ସହଜ କରିଥାଏ; ବଣିକ୍ ସେଥିରୁ ପଣ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ନିର୍ବାଚନରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ ରଖେ; ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ ପରୀକ୍ଷାରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରେ; ବୈଜ୍ଞାନିକ ସେଥିରୁ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର କରି ସମାଜକୁ ଉପହାର ଦିଏ; କବି ନିଜର ଅସୀମ ଜ୍ଞାନ, ଧୀଶକ୍ତି ଅନୁଭୂତ ଓ ବସ୍ତୁ-ସମୂହକୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ-କବିତା-ଛନ୍ଦୋବନ୍ଧୋରେ ପ୍ରାଣବନ୍ତ କରି ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ସମ୍ମୁଖରେ ପଞ୍ଚମ ତାନରେ ଦରଜ ମୁଖରେ ଓ ମଧୁମୟ କରି ଗାନ କରିଥାଏ । କବିର ଗାନ, ମୂର୍ଖ ପ୍ରଶ୍ନିତ, ତରୁଣ ତରୁଣୀ, ବୃଦ୍ଧ, ଶିଶୁ, କ୍ୟାବୀ ଯୋଗୀ ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟ ଷ୍ଟର୍ଚ୍ଚ କରି ଅବତେଜନା ଅନୁସୂନ କରେ; ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ହୃଦ୍ରେ— ପ୍ରକୃତି ଯଥାର୍ଥରେ ରହସ୍ୟମୟ ! ସେହି ରହସ୍ୟରେଦ ନରକା ପାଇଁ ଦାର୍ଶନିକ; ବୈଜ୍ଞାନିକ, କବି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ପ୍ରଗତି ପ୍ରସାଦ ଭୁଲିଛି ଭୁଲିଥିବ । କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ପ୍ରକୃତିର ଲୀଳାଭୂମି ଗୁମୁସରର ବନ, ପର୍ବତ, ନଦୀ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟୀ ପରବେଷ୍ଟିତ ନିଭୃତ ପ୍ରାକାଶରେ ବସି ଯେଉଁପରି ପ୍ରକୃତିଚିନ୍ତା କରିଛନ୍ତି ତାହାର ବିଶଦ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନାବଶ୍ୟକ । ନମୁନା ସ୍ବରୂପ କେତୋଟି ମାତ୍ର ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା:—

(ମାନବ ଓ ପ୍ରକୃତି ଯେପରି ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ)

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—ନାସିକାରୁ ପ୍ରଭାତରୂପେ ଜଳନା କରି କବି ନିମ୍ନମତେ କହନ୍ତି—

“ଏକାଲେ ପୁଣି କୁମର କରି

ପ୍ରାତଃ ସୁରଣ ବାଳକୁ ଭାବି

ପଞ୍ଚ ଓଷ୍ଠେ ବାଳ-ଅରୁଣ ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ

ନେହେ ଷ୍ଟୁଟେ କଞ୍ଚୁଛନ୍ତି

ଅମ୍ବର ମଞ୍ଜୁଳକାଞ୍ଚ । ଅଲେକେ ପୁଣି ବିସ୍ରାଣ ।” କୋ. ବ୍ରା. ପୃ. ।

ବସନ୍ତକାଳର ପ୍ରଭାତରୂପେ ସୀତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି କହନ୍ତି—

“ବଞ୍ଚୁଲ ବନେ ମଞ୍ଜୁଲବଣ ସୀତା ଏତାଳ ଅବସ୍ଥା ଧରି
ବିକଶିଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଫୁଟେ ତନୁତମ୍ବା ମଦନ ରସରେ ପୁଣି ଯେ,
ବଧୂତ । ବଧୂମୁଖ ଧୁଳି ମ୍ଳାନ ଯେ,
ବୃଦ୍ଧ ହେଲେ ଦାନସବ ଅନ୍ତଶୟ ସଯୋଗ ପାଣି ନଳିନ ଯେ ।”

ବୈ: ବ: ।

ନାୟିକାକୁ ସରୋବରରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରି କବି କହନ୍ତି—

“ଲବଣ୍ୟ ସରସୀ ଶୋଭା ବହୁଲଣି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୁଣ ଗନ୍ଧରେ
ଲପନ ନଳିନ ପୁଷ୍ପରୁ ପୁଲିନ ସଲିଳ ଭରିବା ନାଭିରେ ।” ର: ଦ୍ରା:

ନାୟିକାକୁ ଏକ ପୁଷ୍ପିତା ଲତା ସ୍ବରୂପ ଜଳନ୍ତନା କରି କବି ନିମ୍ନମତେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି—

“ନବ ବିକିରା ଅପୁଷ୍ପ ପୁଷ୍ପକିରା ପ୍ରକାଶ ଶୋଳଜାତି ଫୁଲ ।” ଲ: ବ: ।

ମନୁଷ୍ୟର ହର୍ଷ ବିଷାଦ ସହିତ ପ୍ରକୃତର ସହାନୁଭୂତି ଯଥା—

“କୁମୁଦ ବିକାଶ ତୁଟି ତୁଟି ଯାତ ପଦୁ ଫୁଟି ଫୁଟି ଆସେ
ହରସ ବିରସ ପାଲଟା ପାଲଟି ମଧୁଲଟ, ବିଟ କି ସେ ? କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।

ନାୟା ଓ ପ୍ରକୃତି

ରସଲେଖାରେ ନାୟିକାର ଅଙ୍ଗପ୍ରତିଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଚିତ୍ର । ସେଥିରୁ ନେତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା
ନମୁନା ସ୍ବରୂପ ଦେଖନ୍ତୁ—

କିଏ କୁରଙ୍ଗ କି ଅବା ଭୂରଙ୍ଗ, ଏଣିକି ତେଣିକି କରଇ ପୁରଙ୍ଗ ।
କିଏ ନବ ବିକିର ପଦ୍ମହଳ, ପଡ଼ି କାଳନ୍ଦ ଜଳେ ତଳ ତଳ ।
କିଏ ପୁଧାସିନ୍ଧୁରୁ ଅବତରି, ହୋଏ ତରଳ ଗରଳ ଲହରୀ ।
କିଏ ଗଜା କଲୋଳେ ବାତଯୋଗେ, ମଳ ଉପୁଳ ତଳେ ଦୁଇ ଦିଗେ ।
କିଏ ପୁଧାମୟରେ କରେ ନାଟ, ବାଦ ଆରମ୍ଭି କେଳି-ଝଞ୍ଜିରାଟ ।
କିଏ ପଦ୍ମେ ଉଡ଼ି ବସେ ଭ୍ରମର, ଚାହିଁ ମୋହତ ହୋଇବେ ଅମର ।

ର: କୋ: ।

ଛଅଟକୁ

ଶ୍ରୀକୃ “ଏହି ସମୟରେ ସୁନ୍ଦରୀ ଛାମୁରେ ପ୍ରସ୍ତମଞ୍ଜୁଳା ଜଣାଇଲ ।
ଅତି ମଧୁର ମଧୁରୁତ୍ବ ପ୍ରବେଶ କହି ଦିନ ହେଲ ହୋଇଲ ।
ଶ୍ରବଣ । କଣି ନାହିଁ ନବ କାମିନୀ ।
ପିକ ବଚନ ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରକାଶ କଲନ ଅକ୍ଷର ସାମିନୀ ।”

“ମଳୟ ଶିଖର ଶିଖର ଶ୍ରେଣୀ କର ବହୁଲକ ମନ୍ଦ ପର୍ମାର ।
ପୁମନାଙ୍କ ବାସ ଶ୍ରେଣୀ ନେବଟି ବୋଲି କହୁଲକ ପ୍ରମର ।
କେଶର । କେଶରେ ହେଲେନି ମଞ୍ଜୁଳ ।
କେଶରେ ମଣ୍ଡନ କରିବା ଭଲରେ ପୁଟିଲେନି କେତେ ବଞ୍ଚୁଳ ।”

“ମଲ୍ଲୀ ମାଧବ ମକରନ୍ଦ ମାଧବ ହେଲେନି ବାନ୍ଧବ କାନନେ ।
ତୁଷାର ନାଶ ଗୁଣ୍ଡି ହାସ ପ୍ରକାଶ କଲେନି ପଙ୍କଜ ଆନନେ ।
ହେଲେନି । ତରୁଣ ପ୍ରକଟ କଟକେ,
ଅତନୁ ଫୁଲର ଦଶିଣ କାର୍ମୁକେ ଘେନି ତରୁଣ କାମୁକେ ।”
ଇତ୍ୟାଦି । ଶ୍ରୀ, ଲ: ବ: ।

ପୁଷ୍ପପୁର ସନକପୁର ନକଟକୁ କୋଟିକ୍ରହାଣପୁରର ‘ଉପାୟ-ଉପାଧ୍ୟକ-ଉପାଧ୍ୟାୟୀ’ ଦ୍ଵାରା
ପ୍ରେମପଦ ପ୍ରେରଣ କଲ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକାଳ ହେବା ହେତୁ ସେ ଉପବନରେ ବସିଥିବାବେଳେ ନବନ
ନବନ ବର୍ଣ୍ଣନା:—

“ଦେଖିଲେ ଆରାମ ଅତି ଅଭରାମ ସେ ଦେଖିବ ଏହି ପ୍ରଶାନ୍ତ ।
ମନରୁ ଉପୁଡ଼ି ରତନାମ ମୁଖିମନ୍ତେ କି ବସ ହେଉଛନ୍ତି ।
କୋକିଳ । ଗାୟକ ଉଡେ ଗାଏ ଗୀତ ।
ହଞ୍ଜାସ ଝଙ୍କାର ଶକ୍ତିଗଟ ପ୍ରାନ୍ତହତ ସୁବାଦ୍ୟରେ ବଦତ ॥
ଶୁକ ଉପଦାନ ବେନକୁଳ ଦିନ ଶୁଭ ମଞ୍ଜୁବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାର ।
ମଲ୍ଲୀକର୍ଜୀ ଶଙ୍ଖ ଅସଂଖ୍ୟ ଅନେକ ଜନକ ମଧୁର ମାଧୁରୀ ।
ମଧୁପ । ରୁମ୍ଭେନେ ଧନ କରେ ଜାତ ।
ମରୁତ ଅଧିକାରୀ ଘେନି ସୁବାସ ରଞ୍ଜିତାରୁ ଗଢାଗତ ।”
କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ବସନ୍ତ

“ବର୍ଣ୍ଣ ଅବ୍ୟକ୍ତରୁ ଦାଗିତ ଜନକ-ଜଙ୍ଗଣ ନିଷ୍ପନ୍ନେ ଦଶିଲେ ।
ମର ଲୁଙ୍ଗାଶେଣୀ ବାଜିଣୀ ଜଙ୍ଗଣୀ ରଣରଣ ପଦ ଘୋଷିଲେ ।
ଏତକ । ମାତ୍ର ରତ୍ନ ବବେଚନା,
ପିନ କୁନ୍ଦ କୁନ୍ଦ ଲେକ ହୁଁ ହୁଁ କଲେ ଉଚ୍ଚବାଚ ବାକ୍ୟ ରଚନା ।

“ବିକାଶ ହୋଇଲେ କିଶୁକ ସାଧୁ ସେ ପୁଷ୍ପ ବିଭୁଜିତ ତେଜିଲେ
କୃଷିକ କରତ କାଷ୍ଠ କଷୋରୀ ଉତ୍ତୁଷ୍ଟି ପୁଲକ ଭଜିଲେ
ତା ଦେଖି । ଘନ ଦୁଷ୍ଟ ପୁଷ୍ଟ ଲଭିଲେ ।
ଉଡ଼ି ପଡ଼ିଲେ ବିରାଜମାନ ରଜ ବଣେ କେତେ ଅଙ୍ଗ ଶୋଭିଲେ ।”
ଇତ୍ୟାଦି । ଶ୍ରୀ, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

କାଳଦାମଙ୍କ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା

“ଦୁମାଃ ସଦୃଶାଃ ସକଳଂ ସପଦ୍ମଂ
ସ୍ତୃଷ୍ଟାଃ ସକାମାଃ ପବନଃ ସୁଗନ୍ଧଃ ।
ସୁଧାଃ ପ୍ରଦୋଷାଃ ଦିବସାଶ୍ଚ ରମ୍ୟାଃ
ସର୍ବଂ ପ୍ରିୟେ ଚ୍ଛରୁତରଂ ବସନ୍ତେ ।”

ରତ୍ନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବସନ୍ତରୁ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ମନୋରମ । ବୃକ୍ଷ ପୁଷ୍ପବାନ୍ ହୁଏ, ବାୟୁ ସୌରଭ-
ପୁର୍ଣ୍ଣ, ସରୋବର ପଦ୍ମପୁର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । କାମିନିମାନେ କାମାତୁର ହୁଅନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟା, ପ୍ରଭାତ, ଦିବସ ରାତି ଅତ୍ୟନ୍ତ
ସୁଖଦ ବୋଧହୁଏ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ତୁଳନାୟ—

“ଅତି ରସମୟ ବସନ୍ତ ସମୟ ବିଚିତ୍ର ପ୍ରମେୟ ତାହାର
ମିଶ୍ର ଅନଙ୍ଗକୁ ପ୍ରବଳ କରାଇ ଅତର ଚର୍ଚ୍ଚଣା ବିହାର
ଆଗତେ । ଆସେହଲ ନାଗେଶ୍ଵରକୁ ।
ରତ୍ନରାଜପଦ୍ମ ସେ ରଜ ଦେନଲ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କେଶରକୁ ॥
ରୁଚିପଦ ସୁଚି-ଆବରଣ ମଧ୍ୟେ ସାଧୁଗୁଣ ଦେନ ପଶିଲ
ନବପୁଷ୍ପବତୀ ସେବଣୀ ସଙ୍ଗତେ ରସି ଶ୍ରୀତାକୁ ପ୍ରକାଶିଲ
ମନୋଜ । ଚିତ୍ରସୁର ମଧ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ।
ଉଷିତ କରାଇ ରତି ଅନୁରାଗ ଅବର ସେ ଖେଳେ ଚକ୍ଷୁରେ ।” କୋ. କ୍ର. ପୃ. ।

ଏଥିରେ କବି ବହୁଃସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତଃସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗ କରି ବସନ୍ତକୁ ରତ୍ନରାଜ ଆଖ୍ୟା
ଦେଇଛନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ଣା

ଲବଣ୍ୟବତୀର ଦୀର୍ଘ ଦ୍ଵାବିଂଶ ଶ୍ରବଣରେ ବର୍ଣ୍ଣାରତ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ଚମତ୍କାର ଶାବ୍ଦରେ ଦିଆଯାଇଛି ।
ବିକଳ ଅନଞ୍ଜଳି, ଯୁବକ ଯୁବତୀ, ଭକ୍ଷୁକ ପଥକ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏହି ଶ୍ରବଣରୁ ପଦେ ଅଥେ
ବେଳେ ବେଳେ ବାହାରି ପଡ଼ିବା ଶୁଣାଯାଏ । ସେଥିରୁ ପଦେ ଅଥେ ଏଠାରେ ନମୁନା ସ୍ଵରୂପ ଦିଆଗଲା—

“ଦେଖି ନବ କାଳିକା ବକାଳିକା ମାଳିକା ଆଳି କାଳିକାକାନ୍ତ ପୁର ।
ରକ୍ଷା କେମନ୍ତେ କରି ନରାଦା ମଉକରି ଗତିକି ଏମନ୍ତ ବିରୁଣ ସେ ।
ସହଚରୀ । ଶୁବେ ବଞ୍ଚିଲେ ଏକାଲକୁ, କଥା ଥିବ କାଳ କାଳକୁ ।
ଏକେତ ଶ୍ରୀଶ ଦିନ ହେଲ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଦିନ ନ ଲଭି ବଲ୍ଲଭମେଳକୁ ରେ ।
“ହୃଦ ଆନମାନକୁ ସତ କାମିନିକୁ ଅହପର ଅହତ ଏହି ।
ହୃଦ କୃଶୀନୁସାନୁମାନରୁ ଶୁଭ୍ରସୁ-ତାପରୁ ନିସ୍ତରିଲ ମନ୍ଦିରେ । ସହଚରୀ ।”

ଉତ୍ତମାଦ । ଲ. ବ. ।

×

×

×

“ଏକାଳ ଏକା ଏକା ଶାରେ ପକାଇ ଡକା ବହୁଫଡ଼କା ଅଛୁ ବହୁ ।

କି କଲେ ଡିଗିଟେକା ଉଷ୍ମ ତମକ ଟେକା କରକା ମାରୁଛୁ ରୁହାଇ ରେ ସହକର ।

ଇତ୍ୟାଦି, ଲ: ବ: ।

ଡେରୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା

“ଛନ୍ଦ ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ୟମାନେ ବସନ୍ତ ଆନୁତ । ତମ୍ଭେ ଫୁଟାଇ ରସୁଇ ହୃଦେକେ ଗତ । ଶ୍ରୀକ୍ଷମ କି ବୃକ୍ଷ ପାପ ନଗରେ ଯେ ଘେନେ । ଅନୁଶିଖା ବଗେ ବେଳିତ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ॥ ବରଷା କି କାନ୍ଦି ଯୁକ୍ତ ବିକଶାଇ ଦେଇ । ଘନ ଘନ ଘନାଘନ କୀଡ଼ା ପ୍ରକାଶଇ । ଶରଦ୍ଧ କି ତନ୍ତ୍ର ଉଦୟରେ ମନୋହର । ହୁମ ଶିଶିର କି ଧୂମ କୁହୁଡ଼ି ଆକାର ଯେ ।” ପଃ—୧୦, କୋ: କ୍ର: ପୂ: । ଲ: ବ: ଚିତ୍ରଂ ଶ ଗ୍ରନ୍ଥ, ପଃ—୧୩୧, ବର୍ଣ୍ଣା, ଶୀତ, ବସନ୍ତ, ଶ୍ରୀଷ୍ଠ ରୁଧୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶେଷକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଦିଆଯାଇଛି:—“ପ୍ରବେଶ ସୁରତ ଘନରମସୟ ଜଡ଼ବର ସୁରସ୍ତନ । ସୁଖଦାତ ଘନସାର ପ୍ରକାଶରେ ହରିତାସ ପ୍ରଭାସ୍ତନ ହେ ସାଧୁ ।” ଇତ୍ୟାଦି, ଗ୍ରନ୍ଥ, ଲ: ବ: । (ଏଥିରେ ୪ ଅର୍ଥ ଅଛି) କବିଙ୍କ ସମସ୍ତ ପ୍ରଧାନ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟରେ ଷଡ଼ରୁଧୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଶଦ ଭାବରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଶେଷତଃ ଶ୍ରୀଷ୍ଠ, ବର୍ଣ୍ଣା, ବସନ୍ତରୁ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୃଥକ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଖାଯାଇଛି । ପୌରାଣିକ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଷଡ଼ରୁଧୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଦୁର୍ଲଭ ପୌରାଣିକ ଚରିତ୍ରକୁ ଅନୁସରଣ କରାଯାଇଥିବାରୁ, ସେଥିରେ ବିଶଦ ରୁଧୁବର୍ଣ୍ଣନା ପାଇଁ କବିଙ୍କୁ ଅବସର ନାହିଁ । ଅବନୀ ରାମଚରଣ, ୩୨ ପୃଷ୍ଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି:—“ପ୍ରକଟ ଘନ ସମୟ, ଘନ ପଟଳ ଉଦୟ, ଧନ୍ୟରାସ ଜନସମ୍ମଳ ଦରଶନର, ରତ ଶ୍ରୀମଦଭର, ନଟନ ଅତଳପର, ତପ ଅନୁକ ଅନଙ୍ଗ ମଙ୍ଗଳକର, ଏଡ଼ର ସମ୍ଭବ ସନ୍ଧ୍ୟା, ନଗଧବ ତଳତ୍ୟାନ୍ତ ଗମନ ଇତ୍ୟାଦି ।” ଗ୍ରନ୍ଥ, ପଃ, ଅ: ର: । “ଏ ସମୟ ଝର ଝର ବରଷଣ କରତର ପ୍ରକଳ ପ୍ରକଟ ଘଟ ଘଟ ଶବ୍ଦ, ପୁରାଣ ଉକ୍ତ ଉକ୍ତ ସମୟ, ରବିକ ବନ, ଖର ଖର ଅନୁକର ପ୍ରଳୟପ୍ରସାଦ ।” ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ, ପ ୩୦, ଅ: ର: । ଏଥିରେ ଶରତକାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରନ୍ଥ, ପଃ—୭ ଯାଏ, ଶୀତକାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରନ୍ଥ, ୧୭ ପୃଷ୍ଠାରେ, ବସନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ, ୨୪୧ରେ ଦିଆଯାଇଛି । ବୈଦେହ୍ୟ-ବିଳାସରେ ଷଡ଼ରୁଧୁ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ବୈ: ବ: ପୃଷ୍ଠା ୨୪୨, ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶରତକାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । “ବଡ଼ ଜୁଷ୍ଠାଣି ଗୁଡ଼ିକ ଯେମନ୍ତ, ବାରିବାହୁଧି ଶୁଣି ତେମନ୍ତ, ବିଦ୍ୟୁଜ୍ଞାନ୍ତ ଝଟକ ଦଶିଗଲ୍ଲ,” ଇତ୍ୟାଦି ଯେପରି ଭାବରେ ପଦେ ଅଧେ ଭାବସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ମିଶି ରହୁଛି, ସେହିପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୌରାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ଷଡ଼ରୁଧୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଷୟ ଭାବରେ ତମକାର ଶାବରେ ଦେଖାଯାଏ । ଷଡ଼ରୁଧୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ ବିହଙ୍ଗମ କୁଲର ବିଚିତ୍ର ରାବ, ପଶୁକୁଲର ଶାନ୍ତସୁଭବ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତରୁନ ଗଜନ, ବ୍ୟୋମବିହାସକ ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ଵରଲହରୀରେ ବିବିଧ ରଙ୍ଗରସର ବାଦ୍ୟ, ତାଳତାଳର ଲକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ; ତା ପରେ ବିଭିନ୍ନ ରୁଧୁରେ ବନ ଉପବନର ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ପୁଷ୍ପଜତୟ ଯେଉଁପରି ଭକ୍ତ ସାହୁକାକୁ ଆମୋଦିତ କରି ରଖିବା ଭୂଲ୍ୟ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆପେ ଆପେ ଆସିଯାଏ, ସେହିପରି ସେହି ବନ ଉପବନର ବିଭିନ୍ନ ପରପକ୍ଷ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧ-ପକ୍ଷ ଫଳ ପାଠକପାଠିକାଙ୍କ ମନ ଧ୍ୟାନ ସେହି ଦିଗକୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ କରିବାରେ ଅନବରତ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିବା ପ୍ରମାଣ ହୁଏ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିମାନେ ଆନୁମାନିକ୍ ବାରମ୍ବାର ଲାର୍କ, (lark) ରାବିନ (rabin) ର ସଙ୍ଗୀତରୁ ପଦେ ଅଧେ ଶୁଣାଇ ମୁଗ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । (“And hear the sound of music sweet from birds among bowers:—Michael) ସେହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର କ’ଣ କହୁବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ଶୀତ ରୁଧୁ ଉପଲକ୍ଷରେ ସେହିପରିକର କହୁଛନ୍ତି—ଶୀତରେ ରକ୍ତ ଶୁଣିଯାଏ, ବରଷାପାତରେ

ପଥ ଦୂର୍ଲ୍ଲଭ ହୁଏ, ବହନମୟ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ସଦୃଶ । (“When blood is nipt and ways be foul,.....nightly sings the staring owl ..birds sit brooding in the snow,” Shakespear । ଉପେନ୍ଦ୍ର କହନ୍ତି—ନରଟ ମୟୂଗ ସେ ଝିଲିକା ବସେ” କୋ.ବ୍ରା.ପୁ. । ଶୀତ ଦିନରେ କାକ ଚକ୍ରଣ ଦେଖାଯାଏ, ଝିଲିକା ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମଧୁମୟ ହୋଇଉଠେ, ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିନୀ ଓ ଧନୁକମାନଙ୍କ ଦିନ ପୁଣ୍ୟରେ କଟେ, ଘନ ଦୁଃଖୀଙ୍କ ଦିନ ଅପର ହୁଏ, “ଲବ କଳପ କରଇ ଅଧର ।” ରସକରଇ । ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା ସଂହାରରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିମାନେ ଗୁଣ, ଛନ୍ଦ ପଦ ଲେଖିବା ବେଳେ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ୪ । ୭ ପୁଷ୍ପା ଚନ୍ଦ୍ରଣ ନର ଶବର ଗାୟତ୍ରୀ, ଶବରାକାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ।

ରୁଦ୍ରା ନିଶା

ଲବଣ୍ୟବତୀ ୩୨ ଶ୍ରବଣରେ ବସନ୍ତକାଳୀନ ରୁଦ୍ରା ନିଶି ବର୍ଣ୍ଣନା, ଶବ, ଶସା, ଶୁଭୂର୍ଯ୍ୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ପୃଷ୍ଠା ପାଦ୍ୟରେ ବରଳ:—

“ଏ ସମୟେ ଉଦୟ ହୋଇଲେ ସୁଧାକର
କରଣରେ ପ୍ରତି ଦିଶ ଦିଶିଲେ ସୁନ୍ଦର ଯେ ।
ହିୟାମା ଆକାଶରୁ ଏହି ଅନୁମାନ
କଳାଦେହେଁ ଯେମନ୍ତ ଚନ୍ଦନ ବିଲେପନ ଯେ ।
କାଚଭାରି ସ୍ଫଟିକ ପୋପାନ ବିମ୍ବାଧରେ
ଶୀତଶ୍ରେଣୀ ମିଶିଲ କି ଶୁଭପୁତାମରେ ଯେ
ରକ୍ତାପ ଶାନ୍ତାର୍ଥେ କିବା ପରମେଷ୍ଠୀ
ଘନସାର ରୁଣ୍ଡରେ ପୁରତ କଲ ପୃଷ୍ଠ ।
ଶ୍ରେଣୀରଶ୍ଚରୁଷଣ ଶ୍ରେଣୀର ଧର
ସୁଧାରେ ଧବଳ ଦେଲ କି ବସୁଧାସୁର ଯେ ।
ପ୍ରଦୋଷ ପଞ୍ଚ ଯେ ଶଶଦାର ହୋଇଥିଲ
ଏଣୁ କି ହି ପଥରା ଜଳରେ ସ୍ନାନ କଲ ଯେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଶ୍ରୁ ୩୨, ଲ: ବ: ।

“ବିଧୁ, ଗୁରୁ, ଶର୍ବବ, ଅଜିତ ଉଦତ ।
ବନଶ୍ୟାମ ଧାନ୍ତୀ ଶାନ୍ତି ନିବିଡ଼ ଧ୍ବଜ ।” ବୈ: ବ: ।
“ବୋଲଇ ତାମସୀ ଯେ ଯେ ବାହାର ।
ବଢ଼ାଇଦେଇ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରେ କର ।” ଇତ୍ୟାଦି

ପ ୨୭-୨୯, ଶ୍ରୁ ୨, ବୈ: ବ: ।

“ପଞ୍ଚା ପ୍ରକାଶି ରବିକ ନାଶି ତା ଦେଖି ପଦ୍ମନାଭ
ସମୟ ଲୁଗା ଛଳରେ ବେଶ ବିଷଗୁଳା କଲ ପାନ ।
ସେନେହ ଭଲ ଏ ନାଦ କଲ ଦେବାଳୟେ ଯାହା ଶଙ୍ଖ ।
ସମ୍ମା ଏ ନୋହେ କି ଶବି କେହି କୁମୁଦିନୀ ଦାସୀ ମୁଖ ।”

ଇତ୍ୟାଦି, ର: ପ: ।

ପ୍ରକୃତି

“ଅରୁଣ ମଣ୍ଡଳେ ଉଦେ ଚାହିଁ ନାହିଁ କହୁ ।
 ଜଳ ବାୟୁ ଶୀତ ଶେଷା ରଜ ଅଳ ଅଳ୍ପ ସେ ।
 କକୁର ପ୍ରାଣଶେ ନିଜପଦ ଦିନେ ଚାହିଁ ।
 ପଥୁନା ହସିଲ ଉତ୍ତମୁକ୍ତିତ ହୋଇ ସେ ।
 ଗଳି ଭଙ୍ଗାବଳି କୁମୁଦିନୀ ପାଣି ଗଲେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଛା ୮, ଲ: ବ: ।

ବ୍ୟାପିତକ ସହଜ ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଜନନରେ ରାଧି ଅତିବାହିତ କଲେ । ପ୍ରକୃତି ହେଲା:—

“ବାସକ: ସହ ଅତ୍ରମୁ କଶିଣୀ । ବିନୟ କଲ ରତ୍ନପିଣ୍ଡ ନାଣି ।
 ବମ୍ବ ସତ୍ତାର ଦଣ୍ଡି ଆସିଲ । ବିଷେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶୀତବାତ ସେ ହେଲା ।”

ଇତ୍ୟାଦି, ଛା ୨, ବୈ: ବ: ।

ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

“ପ୍ରାନ୍ତ ହୋଇବାକୁ କର ବସବସ
 ପରକାଶ ରାଗବନ୍ତ ଆଶାମାୟ ।
 ପ୍ରଭ ମଳିନ ଲୀଳ ତାରନାଶକ
 ପୂର୍ଣ୍ଣମୋଦେ ଦ୍ଵିନେ ବଞ୍ଚୁପଦ ଭଜ ।”

ପୃ ୩-୪୧, ବ: ପ: ।

ବୈଦେହ୍ୟଶିଖିଲାପରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନା—

“ବାୟୁଶୀ ମୁଣ୍ଡେ ବୁଡ଼ାଇ ରଜକୁ, ବିନାଶ କରବା ଇନ୍ଦ୍ରି ଦନକୁ ।
 ବାଲ ଧରି କବା ନେଇ ଆକର୍ଷି, ବାୟୁସତତ ସିବା ତଥା ଦଣ୍ଡି ।
 ବୋକଦେଲ ପକ୍ଷୀ ନାଦକଲର, ବଦନେ କାଳ ପଡ଼ିଲ ଦିଗର ।
 ବନଟାଳକୁ ଯଦୁ ଦରଶନ, ବୁଜିଲ ପଥୁନା ପଦୁନସନ ।”

ବୈ: ବ: ।

ସମୁଦ୍ର

ସମୁଦ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା କବିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାଦରେ ବିରଳ ବୋଲି କେତୁ କେତୁ ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ସିଂହଭୂମି ସହଜ କର୍ଣ୍ଣାଟର ସମୁଦ୍ର ଥିବା ବେଳେ କବି ସମୁଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣନା ପଦ୍ୟୋତ୍ତମେ ‘ଲବଣାବଳୀ’ରେ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ବର୍ଣ୍ଣନା ନେଇ କବି ତତ୍ପର ଥିଲେ, ସେଥି ଭିତରେ ବ୍ୟାପକ ସମୁଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣନା ଖଣ୍ଡି ଥିଲେ ରମଭଜ ହୁଅନ୍ତା । ସେଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ, ସେ ସେଠାରେ ତାହା କଣ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳ ଗ୍ରନ୍ଥାଦରେ ସମୁଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣନାର ଅବକ ନାହିଁ ।

ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର-ସମୁଦ୍ର—‘ଲକ୍ଷ୍ମ, ସୁର, ସର୍ପି, ଦଧି, ଦୁଗ୍ଧ’ ଉପଲକ୍ଷେ ସେ କହନ୍ତି—

“ବାଗବଣ୍ଡି ଏ ତରଳତର, ଅଧୀର ଥିଲ ଅତି ମାତର
 ଯାହା ପ୍ରତାପେ ହୋଇ ନାଚର ସେ ତରଳର ସେ ।
 ବ୍ୟାକୁଳ ଜାତ ପାଞ୍ଚ ପାଞ୍ଚର,” ଇତ୍ୟାଦି । ବୈ: ବ:, ଛା ୧ ।

“ସେ ଦୁର୍ଗ ପରିତା ଗର୍ଭରାଜ ଗର୍ଭନରେ
 କହେ ଅବତାହେ ପାପବ୍ୟାହ ଦହନରେ ହେ ।” କୋ: ବୃ: ସୁ: ।

ସାଗର ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଭୁଲନା :—

“ଶିରେ ହେମ-ରତନ-ମୁକୁଟ ପତ୍ରଗାଣା, ଲୁହଣୀ-ସିନ୍ଧୁରେ କି ବଡ଼ବାନଳ ଶିଖା ହେ ।”

କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ସୁମନା ମାନେ ମାନସେ ବସୁଣି । ଲୁହଣୀ-ସିନ୍ଧୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଏ ନାଗରୀ ।

ନର ମକଟ: ରୁଚେତେ ରାଜିତ । ଉତ୍ତମ-କଟକେ କରେ ସମୁତ ।”

ଜଗନ୍ନାଥ । କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ପ ୧୮-୧୯ରେ ସମୁଦ୍ରର ଅଧିକାଂଶ ଲକ୍ଷଣ ସନ୍ନିବେଶିତ ।

“ମୀନ ମକର ଲକ୍ଷଣ ନିକର ଦେଖିଲ ।

ଅନନ୍ତ ସମୁଦ୍ର କଣ ସୁଣି ସେ ଯୋଖିଲ ଯେ ॥

ସତେକ ସତେକେ ସେ ଶରୀରେ ମନ ମିଶି ।

ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ ଏ ରୂପେ ହୁଅନ୍ତା ହେଲ ଘୋଷି ଯେ ॥”

ଛ ୧୪, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଏକାଲେ ମନ୍ଦି ଏ ନୃପ ସନମତ ପାଇ ।

ନଗରଦ୍ୱାରକୁ ବେଶ ସାଗର ଲଗାଇ ଯେ ।

ଶଙ୍ଖ ମଧୁଗା ଧୂଳରେ ହୋଇଛୁ ପ୍ରଧାନ ।

ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ଶବଦ ସୁଖାସୁ ଗର୍ଜନ ଯେ ।

ତହିଁ ଲଗୁଡ଼ ପ୍ରହାର ଝରକୀଡ଼ା ଝଲି ।

ତମୋନ୍ମୁଦ ରୁଣ୍ଡ କି ବଡ଼ବାନଳ ଜଳି ଯେ ।”

ଛ ୩୩, ପ ୭୮, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ବୋ: ବା: ଛ ୧୨, ପ ୧୧—୧୨ରେ ସମୁଦ୍ର ସହିତ ଦଶରଥଙ୍କ ଦଳବଳର ଭୁଲନା ନବସାଜିଛି ।

“ବାଉଁ ଏ ଏମନ୍ତ ରୁଚି ପ୍ରକଟିତ” ଜଗନ୍ନାଥ, ପ ୧୨—୧୩, ଛ ୨୨, ବୋ: ବା: ।

“ବାନରପୈନ୍ୟ ତହିଁ ସିନ୍ଧୁ ମନ୍ଦର ଗେହ” ଜଗନ୍ନାଥ । ବୋ: ବା: । “ବାହାଣ ବାଣସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଯେମନ୍ତ”

ଜଗନ୍ନାଥ, ଛ ୨୨, ବୋ: ବା: । “ଶୂନ୍ୟ ରଥ ଗମଇ ସମୁଦ୍ରେ ପୋତ ପରି.....” ପୃ ୮୮, ଛ ୨୭, ସୁ: ପ: ।

“ସତେକ ପତ୍ନ ମନୋ ମଧ୍ୟେ ସ୍ଥିତ । ସୁଖେ ହୋଇଥିଲ ଆଶା ବୋଇତ, ସୁସୁରୁଷ ଶିଖ ନିଶିଶ ବତାସ ବଶେ ଶକଳ-ହରିତ ହେ । ସୁଜନେ ।” ପୃ ୮୫, ଛ ୨୫, ସୁ: ପ: ।

ସମୁଦ୍ର ତଟରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦତବାହୁଣୀ ସହିତ ସମୁଦ୍ରତଟରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ, ସେଥିର ଜଳ, ଲହରୀ, କଳ୍ଲପ, କୁମ୍ଭୀର, ପ୍ରବାଳ, ବାଡ଼ବାଗ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମୁଦ୍ରଜଳ ଦଧି, ଦୁଧ, ସୁର ଓ ଶର୍ପି ଗୁଣଯୁକ୍ତ ଓ ସମୁଦ୍ର ଖର୍ପିରାଜ ଥିବା ହେତୁ ସୁକୃତ ଫଳଦାୟକ ବୋଲି କବି ନିମ୍ନ ଭାଣୀରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି—

“ବାସୁକଧିକ କେତେ ଦିନେ ଭୋଷି । ଶାନ୍ତ ତ ଅଧିକାରେ ପ୍ରକଟି ।

ଶାଣକୁଳି ପ୍ରାୟେ ବହୁ ପ୍ରବାଳେ । ବିରାଜି ଖ୍ୟାତ ଜୟାକୁଳେ ।

ବୃନ୍ଦ ବୃନ୍ଦ ଯହିଁ କଳ୍ଲପ ଯୁକ୍ତ । ବିଶିଷ୍ଟ ସାରଗୁଣାହିଁ ବ୍ୟକ୍ତ ।

ବିପିନ ପ୍ରାୟେ ପଲ୍ଲବୀରେ ମେଲ । ବିହାରୀ ଜନେ ନିଭ୍ୟ ସୁଫଳ ।
 ବଳପଲ୍ଲ ପରଞ୍ଜନ ପ୍ରମଦେ । ବରଞ୍ଜ ସ୍ଥିତି ଯହିଁ ମଧ୍ୟରେ ।
 ବକୁଳବିଶୀ ସିନ୍ଧୁକୁଳେ ସ୍ଥିତି ।” ଇତ୍ୟାଦି । ବୈ: ବି: ।

ନଦୀ ବର୍ଣ୍ଣନା

ଯେ କୌଣସି ଦେଶର ନଦୀ ଦେଖିବୁ ପ୍ରଧାନ ସମ୍ପଦ । ବୈଦେଶିକ ବଣିକ ଶତ୍ରୁମାନେ ଯେତେ
 ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଦେଶକୁ ଶ୍ରାନ୍ତନୀ କରି ପକାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ନଦୀ ଓ ଖଳିଜ ସମ୍ପଦକୁଶଳ ଦେଶ ଦିନେ
 ଶ୍ରୀସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିବା ସୁନିଶ୍ଚିତ । ଉତ୍କଳର ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ବୈତରଣୀ, ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ମହାନଦୀ
 ଇତ୍ୟାଦିର ବନ୍ୟା ବୃଷାତ ଯୋଗୁଁ ଦେଶର ଶସ୍ୟହାନି, ମନୁଷ୍ୟ-ପଶୁ-କ୍ଷୟ ବାରମ୍ବାର ଘଟୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ,
 ନଦୀହିଁ ଦେଶର ସାରସ୍ୱତ ସମ୍ପଦ ଭାବେ, ଗୋପବନ୍ଧୁ କହନ୍ତି—“ଆଉ ଗୋ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ପୀନପଦ୍ମୋଧରୀ,
 ତୋହଲଗି ହେଉ ଉତ୍କଳ ଉଦ୍ଧର । “ସାଧନାଥ ସ୍ୱୟ ଉତ୍କଳର ନଦୀ-ସମ୍ପଦରେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରି
 କହନ୍ତି—“ଉତ୍କଳର ହେମ ସୀମନ୍ତ, ରୂପିଣୀ, ଦେଖ ବନ୍ଧୁ ! ଏହି ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ତଟିନୀ । “ନଦୀ ମହାକଳା
 ଅମର ଗାମିନୀ, ରଣସର ସାସ୍ତ୍ରୀ ବନ-ବିହାରଣୀ । “ରୂପିନୁଲ୍ଲା ତତ୍ ସୁବର୍ଣ୍ଣତଟିନୀ, ଯାଏ ଗୁପ୍ତା ଯାଏ
 ବ୍ୟାପକ ମେଦନୀ ।”

ଉପେନ୍ଦ୍ର କହନ୍ତି—

“କାଳନ୍ଦୀ ରୂପର କୃଷ୍ଣବେଣୀ ରୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମି । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଳନଶୋଭା ଚନ୍ଦ୍ର ଉପୁଲକ୍ଷୀ ଯେ ।
 ହୋଇଥିବ ଯୁକ୍ତରସ ସରସ୍ୱତୀ ଯଦା । କରତ ପବନ ହୋଇ ରେବୀରେ ବାହୁଦା ଯେ ॥” କୋ: କ୍ର: ସୁ: ।

“ରସୋଦୟବନ ନାବେଶ କୂଳେ” ଇତ୍ୟାଦି । ଲ: ବ: ।

“ବିଲେଇ ନଦୀ ଗୋଦାବରୀ । ବାମା କି ଶୁକ୍ଳ ଅଭିସାରୀ ।” ବୈ: ବି: ।

କବିଙ୍କ ଭୌଗୋଳିକ ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ଦେବା ବେଳେ, ନଦୀ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି ।
 ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ପବନ ବର୍ଣ୍ଣନା

“ସହମଳୟ ପାରିପାତ୍ରିକ ବିଛା ହେମାଦ୍ର ମେରୁ ମୈନାକ ଗନ୍ଧମାଦନ କୈଲାସ ଲୋକାଲୋକ
 ସହୃଦ ସେ ।” ସୁ: ପ: ।

“ବିସ୍ମୟପଥ ହୋଇଲ ଅତଳ ପଦ୍ମା ନେଲ,” ଇତ୍ୟାଦି । ଗ୍ରନ୍ଥ, ବୈ: ବି: ।

“ବରଷାର ପରା ଭୁଞ୍ଜିତ ଶିର ମଣ୍ଡନ” ଇତ୍ୟାଦି ବୈ: ବି: ।

“ଘନ ପ୍ରତିବନ୍ଧେ ଗିରିଜା ଯୋଡ଼ାଇ କୁରୁକ୍ଷିତ୍ର ପ୍ରକାଶେ ।” ଲ: ବ: ।

“ବୃଷଭଣ୍ଡା ତେଜ ମଳୟ ପବନେ ବସନ୍ତେ ଅସେ ବାସବ ।

ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ଗୁପ୍ତ ସେହି ପୁଣି ଲୋକ ଗନ୍ଧମାଦନ ଶିଖରୀ,” ଇତ୍ୟାଦି । ଗ୍ରନ୍ଥ, ବୈ: ବି: ।

ମାଲବନ୍ତ ପଟ୍ଟବର୍ଣ୍ଣନା

“ପ୍ରସବକ୍ଷୟର ପର ଯବ ଗମନ । ତବ ରଞ୍ଜନ ରଞ୍ଜିତ ସମସ୍ତ ମନ । ଲଭିଲ ମହତ ମହତ ଭର
ସମ । ଅନନ୍ତ ଯନ୍ତ୍ରତ ଦନ୍ତ ନଟନ ରମ୍ୟ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ପୃ ୧—୨୭, ଛାନ୍ଦ, ଅ: ର: । ପଟ୍ଟବର୍ଣ୍ଣନାରେ
ଛାନେ ଛାନେ ସୁନ୍ଦର ସାହିତ୍ୟିକ ଚନ୍ଦ୍ର ଦିଆଯାଇଛି । ମନୁଷ୍ୟ ସହତ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ, ହିସଲନ୍ତୁକ ଅମାୟିକ
ବ୍ୟବହାର ଚକ୍ରକର୍ଷକ ଗାଥାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମାଲବନ୍ତରେ ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଆଶ୍ରୟ ନେଲବେଳେ
ମୃଗୀ ଓ ହିସଲନ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ବ୍ୟବହାର, ଗୁହାଣିଭଙ୍ଗୀ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ଓ ଶିଶୁଶାୟୀ ।

ବନବର୍ଣ୍ଣନା

ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାୟ ଓ ଲବଣ୍ୟବତୀରେ ବନବର୍ଣ୍ଣନାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ । ଲବଣ୍ୟବତୀର
ଚରୁର୍ବିଶ ଛାନ୍ଦ, ନମୁନାସ୍ବରୂପ ପ୍ରହସନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ବନବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ପ୍ରଥମେ କହନ୍ତି—“ନ ଥିଲ ହୋଇ ପାଦପ ନାହିଁ ଆଉ ଚନ୍ଦ୍ରଦ ଭୁବନେ
ନାହିଁ, ମଣିତ ଅଳାକତ କଳ୍ପକୋଳ ସଦନ ଯହିଁ ଯେ ।” ଲ: ବ: । “ସଫଳ ଆମ୍ଭ ତାଳିମ୍ବ କମ୍ପା ଦ୍ରାକ୍ଷା
ତୁମ୍ଭୀ ଲାଗି ମାତୁଲୁକା ଇତ୍ୟାଦି ସୁ: ପ: । ସଫଳ ତହିଁ ପୁର ନାରଙ୍ଗ ଶ୍ରୀଫଳ ତାଳ ସୁମାରୁଲୁକା,
ଲଙ୍ଗାଳୀ କରମଜାହ୍ନୁ ସଙ୍ଗ ବିପୁଳ ଭବ ଯେ...” । ଲ: ବ: । ଅବଶ୍ୟ ତରୁଲତା, ପରିପକ୍ବ ଓ ଅପରିପକ୍ବ
ଫଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରେ କବି ବିହଙ୍ଗମକୁଳର ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତଧ୍ବନି ଶୁଣାନ୍ତି, ଯଥା—“ଭ୍ରଷନ୍ତୁ ଭ୍ରଷ ସାଗ୍ର
କପୋତ.....”, “ତନ୍ତ୍ରକ ଟେକ ନାଚନ୍ତି କେଜା ଉଦ୍ଧୁରୁ ଖସୁଛନ୍ତି ଗୁଡ଼ଜା ଯହିଁ ତମାଳ ତରୁକୁ
ତଳି...” ଇତ୍ୟାଦି । ଲ: ବ: କବି ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀରେ, ବିହଙ୍ଗମକୁଳର ସଙ୍ଗୀତଧ୍ବନିରେ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ
ହୋଇ କୋକିଳ ମୁଖରେ ନିଜ ମନକଥା କହନ୍ତି :—“ଆଶାହେ କର ଏ ରସ ପାନ କରଇ ମୁଁ ଯେ
ପଞ୍ଚମ ଗାନ ଏହା ହା ଯାଶୁ ନାହାନ୍ତି ଆନ ମୋ ଭାବେ ଏହି ଯେ ।” ଛା ୨୪, ଲ: ବ: ।

ସୂକ୍ଷିତ କାନନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷେ କବି କହନ୍ତି :—“ଯେଣେ ଗୁହଁଲେ ନବ ପାଟଳ ଜୟନ୍ତୁ
କୁରୁବକ ଶାଲୁଳୀ ପୁଷ୍ପିତ କେନ୍ଦ୍ର ପଲ୍ଲବେଶି.....” । ସରୋରୁହ ଚମ୍ପା କୁମୁଦ ପାଟଳୀ ନିଅଳୀ ଶିଶୁଷ
ଅଶୋକ.....” । ସୁ: ପ: ।

ମୃଗୟା

ମୃଗୟାଚିନ୍ତ ଉଷ୍ମ-ସାହିତ୍ୟରେ ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ । ତନ୍ତ୍ରଭ୍ରାନ୍ତକୁ ସଚିବସୂତ କଷ୍ଟିନା ବନରେ ମୃଗୟା
ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ସେ ଦଳ ବଳ ସହତ ଅଶ୍ବାରୋହଣପୂର୍ବକ ବାହାରିଲେ । ଶବ୍ଦରମାନେ କାଣ୍ଡ
ଟାଙ୍ଗି ଧରି ଆଉ ପଛ ହୋଇଗଲେ । ବ୍ୟାଧମାନେ “ବହଣ ନଳ ତାଳତାଟୀ” “ନଳୀ ଆଳରେ ଦେନ
ଅଠାକାଠି” ବହୁ “ବାଗୁର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବାହାରିଲେ, ଦଳ ଦଳ ମାତୁଲୁ ରଞ୍ଜିତ ଗଲେ । ଶିକାରୀମାନେ
'ମନ୍ତ୍ର ପଡ଼ି ଧୁଳି ଉଡ଼ାଇ' 'ପଶୁ ପଦ ଗୋଡ଼ାଇ' ଯିବାରୁ ବନୀ ଜୀବଜନ୍ତୁ ଦୂରରେ, ସମୀପରେ,
ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖାଗଲେ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—“ସେ ଗ୍ରାହୁଁ ଜବ ସହରେ କାଳୀ ଦେଇ କୁହାଟ ଟମକ
ଡାଳି ଫେଜିଲେ ସାଜ କୁନ୍ତ ସାବଳୀ ବିନ୍ଧିଲେ ଡାର ଯେ । ପ୍ରତି ନଳିଧୁ ଗୁଳି ବାହାରି ଛୁଡ଼ି ଦେବାରେ
ବାହୁ ବଳାୟ ମାଡ଼ିବସିଲେ ପକ୍ଷିକ ଧରି କି ମନୋହର ଯେ । ଜାଲେ ପଡ଼ିଲେ ଆଣ୍ଡି ପଶୁନକର । ଗଣ୍ଡି
ପଡ଼ିଲେ ନେତେ କେତେ କୁଷ୍ଠର । ମାର ରେ ମାର ଏ ଗରଗର, ପୃଷ୍ଠେ ହେଲ ଅମରପୁର ସାଜଲ ଅବ ।

କେଉଁ ଅସୁର ଶୁଣିଲେ ସୁର ଯେ । ଭୟରେ ଭଲ ଭଲ ଭୁଷିଲେ ମନ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତିଲେ ଶାବୁଲ ରୁଲେ ଖଡ଼ଗ
ଲେଟ ପକ୍ଷୀ କଲେ ଖଡ଼ଗ ପରେ ଯେ । ଶରଭ ଶରଭରେ ବନାଣି ଦାରଣ କଲେ ଭୃଦାର ମିଶି ସୁଗାଡ଼
ଯମଦାଡ଼ ପ୍ରକାଶି ଅତି କୋପରେ ଯେ । ଗୁଡ଼ି ସଜ୍ଜିତ ଯଲ ଭାନୁ ହୁଏ । ମହକ ଲଲ ଦଶେ କଲଲ
ବଶେ ଯେ । ସବାଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ କଲେ ଜନାଲ ଗଳ ବରଷୁ ଭୁବଙ୍ଗ ନଳୀ ଯୋଗରେ ଫଗୁ ପିତଳା ଚଳ ଅତି
ରହସ୍ୟ ଯେ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ଲଃ ବଃ ।

ମୁଗୟା ଶେଷରେ ଯୁବରାଜ ବସାକୁ ଫେରିଲେ । ମାଂସ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିତରଣ କଲେ ଦ୍ଵୀପୀ
ଅଜନ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ, ଖଡ଼ଗପାତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ, ଶୂଳ ଶୂଳକାରଙ୍କୁ, ଚର୍ମ ଚର୍ମକାରଙ୍କୁ, ବସ୍ତ୍ରହଲେମ
ପାଟରଙ୍କୁ, ମୁଗନାଭ ବଣିକମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ପ୍ରଣାମିତ ହେଲେ ।#

ସରୋବର

“ସରସୀ ଶୋଭିତ ଅନାଦି ମନ ନେତ୍ର ଲୋଭିତ । ତଟ ସଜନା ବିଦ୍ରୁମରେ ପକ୍ଷିପକ୍ଷ ବନ୍ଦିତ ।
କ ମାଳଗାଡ଼ୀ ରଙ୍ଗ ଧଡ଼ ହଂସାବଳୀ ହୋଇଛୁ । ଅବନୀ ବନ୍ଦିତା ବିସ୍ତାରେ କବା ଜଣିବା ଇଚ୍ଛୁ । ପାବକ୍ଷ
ସ୍ଵଳ୍ପ ସ୍ଵଟିକରେ ମାର ଗାର ପ୍ରମାତ । ସୁବେଶୀ ସ୍ଵରଣ ଶୁଣି କି ତହିଁ ସି ବେଶୀ ଖ୍ୟାତ । ଘାସଦଣ୍ଡୀ ଲଭ
ମରାଜପତ୍ନୀ ଦିଏ ଭରିଷ । ବଡ଼ ବଡ଼ବନ୍ଧୁକ ବେଢ଼ି କି ଶୋଭା ଗୁଣ୍ଡି ତରିଷ । ଜଳ ଜମ୍ବୁଲ ଆବଳରେ
ସ୍ନାନ ମନ ହରୁଛୁ । ଜଳ କର୍ମଳରେ ଆଦର ଆଦରଣୁଁ ସାରୁଛୁ । ଗନ୍ଧର ଗୁଣ୍ଡକୁ ପଣ୍ଡିତଠାରୁ ଗୁଣ୍ଡିତ କରି ।
ନର୍ତ୍ତକୀ ଠାବରୁ ଭରିଷ ଶିକ୍ଷା ପସ୍ତ୍ର ଏହାରି । ଅମୃତ ସଙ୍ଗତେ ହୋଇଛୁ ମିତ ମଧୁର ପଣେ । ବଧୂର
ସ୍ନେହକୁ ବଧୂର କରେ ଶୀତଳ ଗୁଣେ ।” ଶ୍ରୀ ୨, ଲଃ ବଃ ।

ଆକାଶ ବର୍ଣ୍ଣନା

ସନ୍ଧ୍ୟା ରୁଦ୍ଧମା ନିଶା ଚନ୍ଦ୍ରଶରେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ମିଶି ରହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନଗର ନଗର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ
ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ତମକାର ଶାନ୍ତରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦେଖାଯାଏ । କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ତମ୍ବା
ନଗରର ଚନ୍ଦ୍ରକର୍ଣ୍ଣକ ଚନ୍ଦ୍ରଶ ଉତ୍ତରେ ଆକାଶ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ରହୁଛି । ଯଥା :—ଆକାଶ—“ବଡ଼ସ୍ତ ବଡ଼ସ୍ତ
ଜନମନରେ । ଦୃଶ୍ୟସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟସ୍ତ ଚିତ୍ତରେ । ବଜ୍ରଜୟନ୍ତକୁ ଜିଣିବ ବୋଲି । ବଜ୍ରଜୟନ୍ତୀରେ ଛନ୍ଦନ
ସ୍ନାନ । ବିତାନ ଏସନ ପ୍ରସନ୍ନ ଧରେ । ଯେସନ ଭଗନ ନିଶା କାଳରେ । ତଦ୍ରମଣ୍ଡଳ କରେ ପ୍ରକାଶିତ ।
ସୁଖି ତାର ତାର-ରାଜି ରାଜିତ ।” ଶ୍ରୀ ୨, କୋଃ ବ୍ରଃ ସୁଃ ।

ବୈଦିକମୟ ପ୍ରକୃତିର ବିବିଧତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି କବିମାନେ ଜନ ଜନ କବିତାରେ
ଶତ ଶତ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତିପେଟିକାନିହତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଭଣ୍ଡାରର ଅବସାନ ଘଟେ ନାହିଁ ।

*“Their peal the merry horns rungour, A hundred voices
joined the shout,”

(stag hunt in the High-lands) scott.

ସଙ୍ଗୀତ

ମାନବ ମନ ଓ ହୃଦୟରେ ସଙ୍ଗୀତକଳାର ପ୍ରଭବ ବେଶୀ ପଡ଼େ । କର୍ମକ୍ଳାନ୍ତ ମାନବର ଶ୍ରାନ୍ତି ଅପନୋଦନ କରି ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷ ଆଣେ ସଙ୍ଗୀତ । ନିଦ୍ରୋନ୍ମତ୍ତ ସତେଜ କରିବାରେ, ଦୁଃଖ ଭିତରେ ସୁଖ ସନ୍ତୋଷ-ସୋଚ ଉନ୍ମୋଚ କରିବାରେ, ଅସ୍ତସନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆତ୍ମାଦ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସ୍ୱଳ୍ପନ କରିବାରେ ସଙ୍ଗୀତ ହିଁ ସହାୟ ହୁଏ । * ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ପବପବାଣୀ, ଦେବତାହୀନ, ବବାହ ବ୍ରତ, ଯାଗ ଯଜ୍ଞ, ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନ, ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁ, ରାଜଦରବାର, ରାଜାଭିଷେକ, ସଭାସମିତି ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ଶୁଭ ଅଶୁଭ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତକୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ନିଜେ ସଙ୍ଗୀତରସିକ ଓ ପ୍ରସାଶ ସଙ୍ଗୀତ-କଳାବିତ୍ ଅବା ହେତୁ ସଙ୍ଗୀତ-ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରାୟଶଃ ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣରେ ନିଜ କାବ୍ୟ କବିତା ଅଲଙ୍କୃତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାରେ ମୌଳିକତା

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନିଜ ପ୍ରମୁଦ ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତକୁ ବିଭିନ୍ନ ରସ, ରସ, ସମୟ ଅନୁଯାୟୀ ବିଧି ଗ୍ରହଣ, ବୃତ୍ତ, ସ୍ୱର ଭିତରେ ସ୍ୱରନିୟମ, ଯତିନିୟମ ରାଗର ଆରୋହ ଅବରୋହ, ବାର୍ଜ୍ୟବର୍ଜ୍ୟ, ଗ୍ରହ ଅଂଶ ନ୍ୟାସ ଯୋଗାଡ଼ ଲୋକସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଆମର ସଙ୍ଗୀତକୁ କେହି କେହି କାର୍ଯ୍ୟାଙ୍ଗକ କହନ୍ତି । ତାହା ତ୍ରୁମାସୁକ ବୋଲି ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ବିଶାରଦମାନଙ୍କର ଧାରଣା । ଦେଶରୁଚି ଦୃଷ୍ଟିରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗଦାଯାଇଥିବାରୁ ତାହା ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କ ରଚନାପ୍ରଣାଳୀରୁ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସଙ୍ଗୀତର ଚରଚରିତ ଶ୍ରୀ ଓ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଗ, ବୃତ୍ତ, ବାଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ସୃଷ୍ଟି କରି ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶ୍ରୀ ସମ୍ପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ରାଗରାଗିଣୀ

ମଙ୍ଗଳଗୁଡ଼ୁଷା, କେଦାରଚନ୍ଦ୍ରକେଳୀ ବାଣୀ, ମାଳବ (ତୋଡ଼ି ବାଣୀ), ମଙ୍ଗଳବରୁଡ଼ି, ମୃଦବର-ବାଣୀ, ଗୁଡ଼ୁଷା, ବସନ୍ତ, ଦେଶାକ୍ଷ, ମଙ୍ଗଳ, କଉଶିକ, ଶଙ୍କରାଭରଣ, ଅଷାଡ଼ଶୁକ୍ଳ ବାଣୀ, ବରୁଡ଼ି, କାମୋଦୀ, ଦଣ୍ଡାରବ, ନଳିନୀଗୋତା, ଚନ୍ଦ୍ରାକୋଶଳ, କାଳୀ, ରାମକେଶ, ଜଳହଂସ କେଦାର, ଭୂପାଳ, କନଡ଼ା, କଲ୍ୟାଣଆହାରା, ଚନ୍ଦ୍ରାଭୈରବ, ଚନ୍ଦ୍ରାଦେଶାକ୍ଷ, କାଞ୍ଚିକାମୋଦି, ମାଳବରୁଡ଼ି, କୁମୁକାମୋଦୀ, ପାହାଡ଼ିଆ କେଦାର, ବସନ୍ତ ବରୁଡ଼ି, ବିଚିତ୍ର ଦେଶାକ୍ଷ, ସିନ୍ଧୁଦେଶାକ୍ଷ, ଚନ୍ଦ୍ରା ବରୁଡ଼ି, ପଞ୍ଚମ ବରୁଡ଼ି, କଳସା ବାଣୀ, ରୁଚିଆର ଇତ୍ୟାଦି ଅସଂଖ୍ୟ ରାଗରାଗିଣୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏକମାତ୍ର “କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ”ରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା; ଭିତର କାବ୍ୟରେ ଆହୁରି ଅସଂଖ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀ ସନ୍ନିବେଦିତ ଅଛି ।

* “In sweet music is such art—

Killing care and grief of heart”—fletcher,

ତାଳକାଳ—

କୋଟିକ୍ରହାଣସୁନ୍ଦରୀ, ଗ୍ର ୩୧, ୨୧—୩୭ ପଦ୍ୟର କବି ସଙ୍ଗୀତସଙ୍ଗୀତ ସୁନ୍ଦର ଆଲୋଚନାଟିଏ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ଶିବଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ବଚନରୁ ପ୍ରକଟିତ ଦଶତାଳ, ଶବ୍ଦ ଏକ ତାଳ ମଧ୍ୟରୁ ସଂହତନନ୍ଦନ ତାଳ, ତାଳଦ୍ୱାରା ପଞ୍ଚ, ଷଷ୍ଠ, ଅଷ୍ଟକଳା; ଶୁକ୍ତ, ସାଲଗ, ପ୍ରସ୍ତା, ଲଗ ଏବଂ ସୁକ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଛନ୍ଦଲକ୍ଷଣ; ମେଘନା, ନନ୍ଦନା, ଯାବନା, ଦୀପନା, ତାରାବଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଲକ୍ଷଣ; ନିଷାଦ, ଗୁଣ୍ଡ, ଗାଙ୍ଗାର, ମଧ୍ୟମ, ଷଡ଼ଜ, ଯୈବତ, ପଞ୍ଚମ ସ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଉକ୍ତପରେ ଗୁଣ୍ଡ ପ୍ରକାର ନୃତ୍ୟ ଗୀତ, ଗୀତର ସାବଣୀ, ଭୂରସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ରାଗରାଗିଣୀ ଉକ୍ତରେ ବସନ୍ତ ରାଗ, ସୋମ ରାଗ, ନେତାର ରାଗ ପ୍ରଭୃତି ତଥ୍ୟ ସେଥିରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି । ନର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କ ନୃତ୍ୟ, ନୃତ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କ ଜନ ମନୋହାରଣୀ ନାନା ଭଙ୍ଗୀ, ଶାଢ଼ୀର ଶିଖରଣ ଚନ୍ଦ୍ରଣ ଦେଇ, ପନ୍ଦର ପଦରେ କବି ସଙ୍ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାର ଉପସଂହାର କରିଅଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ୨୩ଟି ପଦ ମାତ୍ର ନମୁନା ସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା—“ସେ କି କଲ୍ୟାଣ ତାଳରେ ପ୍ରକାଶ ଆଦି ଯଦି ମନ ମୋହୁ ଯେ । ଶୋଭନ ସାଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧ ମଠାଲଙ୍ଗନ ଛନ୍ଦ ଖଣି ରୂପକହିଁ ଯେ । ଯିବୁଟ । ଏକ ତାଳୀ ସୁକ୍ତ କାହିଁ ଯେ । ସର୍ବମାନ ଅତ୍ତ ଶିବ ବଚନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ପ୍ରକଟ ଯହିଁ ଯେ ।

କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ବିଦିତ ସଂହତନନ୍ଦନ ପୁଣି ନଳ କୁବର (ଫୁଲ ବାଦ୍ୟ) ବଳାସ ଇଚ୍ଛି ଯେ । ନନ୍ଦୀ ପ୍ରମୁଖରେ ଶ୍ଳୋକ ବିଖ୍ୟାତରେ ଲଘୁ ଗୁରୁ ଉପଲୁଚ୍ଛି ଯେ । ଯିମନ୍ତ । ଦ୍ରୁତରେ ବୋମ ଅଛୁ ଯେ । ନର ପ୍ରାସ୍ତ ପଞ୍ଚ ଷଷ୍ଠ ଅଷ୍ଟକଳା ତନ୍ତ୍ରବିମ୍ବ ପ୍ରକାଶୁଚ୍ଛି ଯେ, ।” “କି ଅଯୋଧ୍ୟା ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବହେ ସେ ବାଦକ କୁଳେ ଅଗମ୍ୟ ଯେ । ଶୁକ୍ତ ସାଲଗ ପ୍ରସ୍ତା ଲଗ ବଧୂରେ ସୁନ୍ଦର ନିଦାନ ଧାମ ଯେ ।

ଆହୁତାନାହୁତ କେତନେ କ୍ଷମ ଯେ ।

ମେଘନା-ନନ୍ଦନା ପାବନା ଦୀପନା ତାରାବଳୀ ଯୁକ୍ତେ ରମ୍ୟ ଯେ ।”

ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ର ୩୧, ପୃ ୨୧—୩୭, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ଓ ରାଗରାଗିଣୀର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ଓ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ନାଗରା, ଦୁନ୍ଦୁଭି, ପଟହ, ଟମକ, ଶଙ୍ଖ, ଦଣ୍ଡା, କାହାଳୀ, ଭୂସା, ଭେରୀ, ମହୁସା, କଂସାଳ, ତାଳ, କଣ୍ଠୀଳ, ତମ୍ପା, ମୁରଜ, ଡ଼୍ରମି, ଅମୁଗା, ବେଣୁ, ବାଣା, ମୁଦଙ୍ଗ, ମର୍ଦ୍ଦଳ ଇତ୍ୟାଦି ନାମ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ସଙ୍ଗୀତ ବେଳେ କଂସାଳ, ତାଳ, ମୁଦଙ୍ଗ, ମର୍ଦ୍ଦଳ, ବେଣୁ ବାଣାର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର, ଦେବଯାତ୍ରା, ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଓ ଇତର ପର୍ବପର୍ବାଣିରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

“ଶଙ୍ଖ ଶଙ୍ଖ ଶଙ୍ଖ ବାଜେ ଅସଂଖ୍ୟ ମହୁସା,

ଦଣ୍ଡା ପହଟ କଂସାଳ ତାଳ ଭୂସା ଭେରୀ ଯେ ।

କଣ୍ଠୀଳ କାହାଳି ବଜିଯୋଗ ବେଣୁ ତମ୍ପା,

ମୁରଜ ଡ଼୍ରମି ଦୁନ୍ଦୁଭିରେ ମହା କମ୍ପା ।

ବାଣା ରବା ତାଳ ତାଳ ମୁଦଙ୍ଗ ମର୍ଦ୍ଦଳ ।

ସ୍ୱର ମଣ୍ଡଳ ଅମୁଗା ବାଏ ଗୁଣ୍ଡିକୁଳ ଯେ ।” ଲ: ବ: ।

“ଅସ୍ତ୍ର ଏ ଇଚ୍ଛିତ ସଙ୍ଗୀତ ଜାଣେ ସେ କଳା ପ୍ରସାଶିଲ ପର ରେ ।” ଇତ୍ୟାଦି, ଲ: ବ: ।

ରଖି ନ ପାରନ୍ତି ବଧୂ ନିଷେଧକୁ ଭେକ ତାହୁକ ଶବଦ ।
 ଶୁଣନ୍ତି ମଣନ୍ତି କାହୁଁ ଭିଆଇଲ ଅନଙ୍ଗ ତେଲୁଙ୍ଗୀ ବାଦ୍ୟ ।” ଲ: ବ: ।
 ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଭିଷେକୋତ୍ସବ ଉପଲକ୍ଷେ ହେଉଥିବା ବାଦ୍ୟ ଗୀତ ଇତ୍ୟାଦି—

“ବାଦ୍ୟମାନ ବଳି ଶୁଭେ ରସନାର ସ୍ଥନ
 ବାରନାଗ୍ର ସାର ନୃତ୍ୟ ଗୀତର ବ୍ୟାଧାନ ଯେ ।”

× × ×

ବ୍ୟକ୍ତ ଗନ୍ଧର୍ବ ଗାୟକ ରସାଳେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।

ବସନ୍ତ ମଙ୍ଗଳ ରାଗେ ଏକ ଭାବେ ଭଜ ଯେ ।”

ଛାଂ, ବୈ: ବ: ।

“ବସୁନ୍ଧୀଏ ଗୀତ ଗାଇ କେ ରାମା ବାଣୀ ବଜାଇ ଥୋଇଅଛି ଭାବ ଗୁଣ୍ଠି କୁଚୋରମାଳୀ । ବାଜିତ
 କଳି ଶୀ ସ୍ଵର ମଣିତ ଧାଉଁ ପ୍ରଭୁର ଆମ୍ଭଠାରେ ଦେଲୁ ଭାଳି ଗମିଲୁ ଆଳୀ । ବିସୋର ସେ ରାଗରେ ରାଗ ।
 ବୋଲୁଥିଲେ ରାମକେଶ ର ଲ ସନ୍ତୋଷ ।” ଛାଂ, ବୈ: ବ: ।

ସଙ୍ଗୀତମାଧୁର୍ଯ୍ୟ—

ଅରଞ୍ଜିୟୁ ଯେତେବେଳେ ବାଣୀବାଦନ କରି ପଞ୍ଚମତାନରେ ଗାନ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଗଛ
 ପଥର, ପତ୍ର, ପଞ୍ଚତ, ନିର୍ବିଶି, ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ବିଗଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରୀସ୍ ଓ ଇଂରେଜ
 ସାହିତ୍ୟରେ ଗଦ୍ୟ, ପଦ୍ୟ, କାହାଣୀ, ଉପନ୍ୟାସରେ ଘନ ଘନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ ।

Orpheus with his lute made trees
 And the mountain-tops that freeze
 Bow themselves when he did sing !
 To his music, plants and flowers
 ever spring;”—J. Fletcher.

“ଶିଶୁବେଢ଼ି ପଶୁବେଢ଼ି ବେଢ଼ି ଗୀତରସଂ ଫଣି”

“ମଧୁନରେଇପବାଦକରେଇବସୁ, ଚିତ୍ତବଃ ପଥକା ହରିଣା ଇବ,
 କଳତୟା ବରସଃ ପରିବାଦନା ସୁରଜିତାରଜିତା ବଗମାନ୍ୟଃ ।” (ମାଘ)

ଉପେନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଠିକ ସେହିପରି କହନ୍ତି :—

“ମୋହ ପାରଇ ଜଗତ ଯେଉଁ ଗୀତ ଆଲିଙ୍ଗିତ ସ୍ଵର ସପତ
 ସ୍ଵରଜିତ ଲୋକିତ ଯହିଁରେ ପନ୍ଥଗ ଅନଙ୍ଗ ତହିଁତ ଗୁପ୍ତ ।

ବିହଗ ପଶୁ ସ୍ଵରେ ସ୍ଵରେ ଧଇଲେ ।

ପ୍ରଶସ୍ତ କରି ବସନ୍ତ ରାଗ ଧରି ସବ ଲୋକେ ତାହା ଗାଇଲେ ।”

ଛାଂ, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ମିଶର ରାଣୀ ‘କୃତପତ୍ରା’ ଆଶୋକକୁ ଭେଟିବା ପାଇଁ (ସୁହାର୍ଦ୍ଦଙ୍କ ଲଭାବତ୍ତର) ଯେଉଁପରି ଅସୁଖ ଶୋଷାଦିପରେ ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ସେବନ ସେବିକା ପ୍ରଭୃତି ଦଳ ବଳ ସହକାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମାବେଶରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲେ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ଶୋଷା-ସଂସ୍ୱେଦରେ ଶୁଷ୍କ ପଡ଼ିଯିବା ପରେକବତ୍ ମୁହୁ ଅନଳ ଦୁର୍ଲ୍ଲୋଳ ସ୍ପର୍ଶରେ ଉଲଟିଲ ଯୋଗ ଠିକ୍ ସେହିପରି ସେବିକା, ସହକର୍ତ୍ତା ସହକାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମାବେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁ ଭେଟିବା ପାଇଁ ରାମେଶ୍ୱର ଦେବାଳୟକୁ ପହଞ୍ଚି ବଳେ କରନ୍ତି । ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କର ଏକ ସମୟରେ ଦେବ ଦର୍ଶନ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଦର୍ଶନଲଳସା ରହିଛି । କି ସେଥିରେ ପ୍ରଥମତଃ ମାତୁରୁମିର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଶିଷ୍ଟାସୁର ଓ ରାଜଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ, ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ବିଶ୍ୱବନ୍ଦନା ସଙ୍ଗୀତକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଯଥା:—

“ଅତନୁ ସଂଯମନ ଚନ୍ଦନ ବନ୍ଦନ ଶୀତଳ ତନୁକୁ ରକ୍ଷାଇ ।

ପହଣ୍ଡ ମଣାର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରସାଣା-ସଙ୍ଗେନାଏ ବାଣୀ ବଜାଇ ।

କୃମର । ଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ଅନୁସର ।

ଶୋଷାଙ୍କୀକି ପାନ ଭଙ୍ଗ ଦେଇ ମନ ତୋଷଣୁ ମନ୍ଦୀ-କୁମାରୀ ।”

ଉତ୍ତରାଦ । ଲା. ବ. ।

ନୃତ୍ୟ

ଭାରତର ନୃତ୍ୟଜଳା ଜଗତରେ ଅତ୍ୟୁଲ୍ଲ । ଏହି ବଂଶଗତାଦୀରେ ମଧ୍ୟ ପୁରାଣ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଭାରତୀୟ ନୃତ୍ୟଜଳା ପ୍ରଶଂସା ଓ ଦର୍ଶନୀୟ ହୁଏ । ଭାରତର ନର୍ତ୍ତକ, ନର୍ତ୍ତକୀମାନେ ଦେଶ ଦେଶାନୁର ଭ୍ରମଣ କରି ଭାରତୀୟ ବହିନ୍ନ ନୃତ୍ୟ ପରିପାଟୀରେ ଜଗତବାସୀଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରନ୍ତି । କି ନୃତ୍ୟପରିପାଟୀର ପ୍ରଦର୍ଶନ ତମିଳରାଜ୍ୟରେ ନିଜର ବହିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରି ପାଠକ ପାଠିକଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ରଞ୍ଜନ କରନ୍ତି । ଯଥା :—

“ଆଗେ ପ୍ରସରିବା ଅପସରିବା କି ପୁଷ୍ପବନ୍ଧୀ ତଳେ ବାଡ଼େ ଯେ ।

ଅଳକା ଅଳ ଆଳୀ କି ପାନ ଲେବେ କଟେ ସ୍ୱେଦ ମଧୁ କାଡ଼େ ଯେ ।

କରା କି । ସେ ହସ୍ତକୁ ଉଠେଲିତେ ଯେ ।

ସହର ବାରେ ଧର୍ମୀ ପଙ୍କଜକୁ ଉପାଡ଼ି ନେବାର ମତେ ଯେ ।”

“ଚିତ୍ରନେ ତଳିନୀ ଦେଇ ଠାରନ୍ତି କି ଏ ଓଷ୍ଠ ମଧୁର ଠାବ ଯେ ।

ମୁହୁ ସୁତ ଲାତ ସାକ୍ଷାତ କରେ ମୁତ ଲେବେ ଦେଇ ନାବ ଯେ ।

କଟାକ୍ଷେ । ଲବଣ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ସନ୍ତବ ଯେ ।

ଭଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାର ସାଗର ସେ ଭଙ୍ଗ ବିବେକ ନାବ ଯେ ।”

“ପଦଯୁଗ ବେଗ ବେଗ ପ୍ରଭୁଲନେ ବାଜନ୍ତି ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୁର ଯେ ।

ଦ୍ୱି ରଦ ମହର ମହନ କଂକ ଦେଉଛନ୍ତି ବାର ଭୂର ଯେ ।

ନର୍ତ୍ତକୀ । ଲୟ ଜୁରି ମୁନିଙ୍କର ଯେ ।

ଲୁଟି ହୋଇଅଛି ମାନ ବଡ଼ପଣ କୁରୁରାଜା ଠାରୁ ଯାଇ ଯେ ।” କୋ. ବ୍ର. ସୁ. ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ବିଶାଳ (ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ) ଇଂରେଜ ଜବି ନୃତ୍ୟ-ନଳା ପମ୍ପୁରରେ ଲାଢ଼ା କହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ନେତ୍ର ଲାଢ଼ାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନୁହେଁ । ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ବାସ୍ତବ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ କରୁ ସେମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାପଦ୍ଧତି ଉପଭୋକୀରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ବେଶାସିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସୀତା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସଙ୍ଗୀତ, ନୃତ୍ୟନଳା—“ହୃଦ୍‌ବଳସ୍ତ ପଦ କଟକର, ସ୍ୱନ ପ୍ରସର ମର୍ଦ୍ଦଳ ଝର । ସରସ ବଚନ ପଞ୍ଚମ ସ୍ୱର, ଇନ୍ଦ୍ରଣ ନର୍ତ୍ତକ ନର୍ତ୍ତନ କର । ବସନ ପଣନ୍ତି । ଚଳନ ରଞ୍ଜନ ଅଞ୍ଜନ ସତ ।”

ଅ. ର. ତ. ।

ନୀଳାଚଳ ଉପଲକ୍ଷେ

ବିଧୁର ଚରିତ ମଧୁର କରି ଗାଆନ୍ତି ସାଧୁ ।

ଅଗତ ହୋଇଣ ନାଚନ୍ତି ଯହିଁ ଗଣିକା ବଧୁ ।

× × ×

ଗୋପୀ ଗୋପୀନାଥ ସୁବେଶ ସବୁ ଆବେଶ ନୃତ୍ୟେ ।

ଅତି ବିଦାୟ ମାଗଧ ତୋଷେ ଚନ୍ଦ୍ର କବିତ୍ୱେ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ର. ହା. ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାଲ୍ୟଲୀଳା

“ଦାଗୁଡ଼ି ନୟର ଖଞ୍ଜି କଟିପଦେ ବେଶୀ ରଞ୍ଜି ଫୁଲ ଲମ୍ବାଇ ।

ଦଟଣ କପାଳେ ଦେଇ ଫଗୁ ଟୋପୀ ଗୋପୀ କରତାଳ ବଜାଇ ।

ଦନଶ୍ୟାମକୁ ।

ଘୋଷି ଥେଇ ଥେଇ ନରୁଇ ।” ଇତ୍ୟାଦି । ଗୁ. ଭୁ. ।

— — —

ଭକ୍ତିପ୍ରବଣତା

“Ideas constitute a force among people as well as among individuals.”

Andra Thiers.

ନୂପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଡ଼ାକ୍ଟର ଅଭାବ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ହେଲେ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର ଚିନ୍ତା ଚର୍ୟାଂଶ ଏଥିରେ ଥୋଇବାକୁ ହେବ । ବିଶ୍ୱ-ସାହିତ୍ୟକୁ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଅବଦାନ ଅସୀମ । ତାହା ଷଷ୍ଠ କବିବା ପାଇଁ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ-ରତ୍ନାକର ଗର୍ଭରୁ ଯେତେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ-ରତ୍ନ ଆହରଣ କରାଯାଇ ପାରିବ, ତେତେ ଅଧିକ । ତାହା ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରବନ୍ଧର ନିଲବର ବୃଦ୍ଧି କରିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ନୁହେଁ । ନବଜ ବିଜ୍ଞାନ କାବ୍ୟ ‘କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ’, ‘ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ’ ଓ ‘ଲବଣ୍ୟବିମ୍ବ’ରୁ ସାଧାରଣ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପଦେ ଅଧେ ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହେଲା । ସେଥିରେ କବିଙ୍କ ଭାବର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଭାବର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଦେଶପ୍ରେମ ଓ ଅଭାସ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କିପରି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଅଥଚ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଫୁଟି ପାରିଛି, ତାହା ହୃଦୟବାନ୍ ପାଠକବର୍ଗଙ୍କ ଅବବୋଧ ସକାଶେ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା :—

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୧

“ଶୁଣ କୋବିଦେ ଭରତ ଖଣ୍ଡେ ପୁଣ୍ୟଧାମ ।
 ଯେଣୁ ନାରାୟଣ ଦେଖି ତେଣୁ ସେହି ନାମ ହେ ॥
 ଗୀତାଣ ମତେ ନିଷାଣ ସାରୁପ୍ୟକୁ ଦେଇ ।
 ସାକ୍ଷୀ ପକ୍ଷୀ କରଟ ପ୍ରତିମାରୂପେ ଥାଇ ଯେ ॥
 ସେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା-ପାତକ-ନିପାତକ ମହା ।
 କପାଳମୋଚନ ହିଲେତନ ସାକ୍ଷୀ ଯହୁ ଯେ ॥
 ଆସି କାଶୀଶୂର ବାସ କଲେ ଏହା ଜାଣି ।
 ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କ ଏ ମନ୍ତ୍ରନ ମଣି ହେ ॥
 ଏଶୁକ୍ଷେତ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ର ପଦତ ସମ୍ଭାବିତ ।
 ବିନାଶେ ଭୁଜଙ୍ଗ ଦୋଷ ତାକୁ କେତେ ମାନ୍ୟ ହେ ॥
 ଅବଦ୍ୟା ବିଷମ ଆଶୀର୍ବାଦାତା ଜନେ ।
 ଜ୍ଞାନାଜ୍ଞାନେ ପରାଧୀନେ ସେ ସ୍ଥାନ ଗମନେ ହେ ॥
 ଶ୍ରୀ ମହାପ୍ରସାଦ ଗଦ ପଦ ଘଣ୍ଟା ଘୋଷ ।
 ଭକ୍ଷଣେ ଶ୍ରବଣେ ସେ କିଲୁକ୍ଷ ବିଷ ନାଶି ହେ ।

ଉନ୍ନତ ପ୍ରାସାଦରାଜ ପତାଳା ଉଡ଼ାଇ ।
 ଏ ପ୍ରଦେଶେ ସୁମବର୍ତ୍ତୀପଣ ନାହିଁ ନାହିଁ ହେ ॥
 ବଟରାଜା ଶାନ୍ତା ଦେନ ନିଗମ ସାଗ୍ରାତ ।
 ପାପ ତାପ ପଶୁନାଶ ସୁକର୍ମ ଉଦ୍ଭବ ସେ ॥
 ସେ ଦୁର୍ଗ-ପରାଜା ଖର୍ଯ୍ୟରାଜ ଗର୍ଜନରେ ।
 କହେ ଅବଗାହେ ପାପହୁଏ ଦହନରେ ହେ ॥
 ଦହ ସବୁ ବାଡ଼ବରେ ଦେବ ଏ ପତାଳ ।
 ଏ ଦରବଣରୁ ଦୂରୁ ଦୂରେ ପଳାଇ ହେ ॥

ଶ୍ରୀ ୧, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ତାପ୍ତର୍ଥ—

ଭାରତବର୍ଷରେ ପୁଣ୍ୟଧାମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ସ୍ବୟଂ ନାରାୟଣ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମରେ
 ସେଠାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ଥାନର ନାମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହୋଇଅଛି । ଶୁଣି ପ୍ରକାର ମୁକ୍ତି—
 ସାମୀପ୍ୟ, ସାଲୋକ୍ୟ, ସାୟୁକ୍ୟ, ସାବେଷ୍ୟ ସେଠାରେ ମିଳେ । ଭୁବନ୍ଧୁ କାଳ ସେହିଣୀ କୃଷ୍ଣରେ ଚତୁର୍ଭୁଜ
 ହୋଇ ବସି ଅନବରତ ତାହାର ସାକ୍ଷୀ ଦେଉଅଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ପାତକ ନିପାତ ହୁଏ ।
 ସ୍ବୟମ୍ବୁ ସ୍ବୟଂ ସେଠାରେ ବିଜେ କରି ତାହାର ସାକ୍ଷୀ ଦିଅନ୍ତି । (ମହାଦେବ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ଗୁପ୍ତା ମାରି
 ମାରି ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଦୋଷରୁ ତାହାର କପାଳ ମହାଦେବଙ୍କ ହାତରେ ଲାଗିଲା, ଗୁଡ଼ିଲା ନାହିଁ ।
 ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଦର୍ଶନରେ ସେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ ହେଲେ, କପାଳ ଗୁଡ଼ିଲା ।) ବଟ ପୁରୁଷ ଦୋଷ,
 ଅଜ୍ଞାନ-ଆଶୀର୍ଷ, କଲ୍‌ବେଷ ବେଶ ଶ୍ରୀ ମହାପ୍ରସାଦ ଦେ, ପଦ, ଦକ୍ଷଦୋଷ, ଭକ୍ଷଣ ଓ ଶ୍ରବଣରେ ନାଶ
 ହାଏ । କ୍ଷେତ୍ରରାଜ ପଦ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଠାରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ପ୍ରାସାଦରାଜର ପତାଳା ଫରଫର
 ଉଡ଼ି କହେ—“ଏ ପ୍ରଦେଶରେ ଯମର ଭୟ ନାହିଁ ।” ଯଜ୍ଞରେ ପଶୁବଧ କଲେ ସୁଫଳ ମିଳେ,
 ସେଠାରେ କିନ୍ତୁ କଲ୍‌ବଟ ପାପତାପ ନଷ୍ଟ କରା ସୁଫଳ ଦିଏ । ସେହି ଗଡ଼ର ଗଡ଼ଖାଇ ଭାବରେ ଥାଇ
 ଖର୍ଯ୍ୟରାଜ ଗର୍ଜନ ଛଳରେ ଦୋଷଣା ଦିଏ—“ହେ ଯାନ୍ତିବୃନ୍ଦ ! ଏଥିରେ ଗ୍ଳାନ କର ପାପ ତାପ
 ଯୋଡ଼ି କର ।”

“ସେ କମ୍ବୁ କଟକ ରାଜା ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ ।
 ଶୁଣିବେଣ୍ଡୁ ଚଉବର୍ଗ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେ ॥
 ଭକ୍ତିଦେବୀ ଗୁପ୍ତ ହୋଇଅଛି ଯୁକ୍ତାକ୍ଷରେ ।
 ବୈଷ୍ଣବ ବିହ୍ୱଳେ କେ ବା ଜାଣିବ ସଂସାରେ ହେ ॥
 ପାଦେ ବହେ ସାବତ୍ରୌମ ବୋଲିବା କି ଯଶ ।
 ବୃଷାସନଙ୍କର ଶିର ଲାଗିବାକୁ ଆଶ ହେ ॥” ୧୪, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ସେହି କମ୍ବୁକଟକ (ଶଙ୍ଖଖର୍ଯ୍ୟ) ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୂଦ୍ର—
 ଏହି ଗୁଣବେଣ୍ଡୁକୁ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ମୋକ୍ଷ—ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳ ଦିଅନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ମତରେ ‘ଜଗତ୍’
 ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ରାଧା, ‘ନାଥ’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ କୃଷ୍ଣ । ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ର ଅର୍ଥ ହେଲା ରାଧାକୃଷ୍ଣ । ଏ ଅର୍ଥ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ
 ପକ୍ଷରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଏପରି ମହିମା, ଯାହାଙ୍କ ପାଦ
 ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ସ୍ବୟଂ ମହାଦେବ ଆଶା କରିଛନ୍ତି, ସେହି ପାଦ ମୁଁ ବଢ଼ୁଅଛି କହିବା କ’ଣ ବିଚିତ୍ର ?

“ଯାହା କଟାକ୍ଷ-କୁଠାର ପତନ ମାତରେ ।
 ଅନେକ ଦୁଃଖ-ଅନୋକଦ୍ଦି ଛେଦିପାରେ ହେ ॥
 ସେହି ପାଦ-ପଦ୍ମାସନା ପାଟ ମହାଦେବୀ ।
 ଅଷ୍ଟ ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ-ଦାୟିନୀ ଅଷ୍ଟଶକ୍ତି ସେବି ହେ ॥
 ଭରସା କରି ଆସନ୍ତି ଦୂରଦେଶୁଁ ପ୍ରାଣୀ ।
 ଆରତଭଞ୍ଜନ ଘନବେଶୁ ନାମ ଶୁଣି ହେ ॥
 କରଯୋଡ଼ି ଗୁମ୍ଫାରେ ଜଣାଇ ପଶିଥବ ।
 ଆଶିଷନ ଗୁଡ଼ିକି ସାବଧାନ ହେବ ହେ ॥” ୧୮, ଛା ୯, କୋ.ଗ୍ରା.ସ୍ଵ. ।

ଯାହାର କଟାକ୍ଷକୁଠାର ଦୁଃଖ-ଅନୋକଦ୍ଦି (ଦୃଷ୍ଟ)କୁ ଛେଦି ପାରେ, ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଦ-ପଦ୍ମରେ ଅଷ୍ଟଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ—ଅଶିମା, ଲଭିମା, ପ୍ରାପ୍ତି, ପ୍ରାକାଶ୍ୟ, ମହିମା, ଶିଶିର, ବଶିର, ନାମସୋପାୟିତା ଦାୟିନୀ ବିମଳା ପ୍ରଭୃତି ଅଷ୍ଟମହାଦେବତାଙ୍କୁ ନିରନ୍ତର ସେବା କରୁଅଛନ୍ତି ଅଶିଭଞ୍ଜନ ଘନବେଶୁ ନାମ ଶ୍ରବଣରେ ଦୂର ସ୍ଥାନରୁ ଯାହା ଅଜାତି ହୋଇ ଆସନ୍ତି । ‘ଆଶିଷନଙ୍କ ଗୁଡ଼ାରିକୁ ସାବଧାନ ହୁଅନ୍ତୁ’—ଏହି କଥା ଗୁରୁତ୍ଵ ଶ୍ରୀଗୁମ୍ଫାରେ ଦଣ୍ଡାଧିପାନ ରହି ଅବରମ୍ଭ ନକେଦନ କରନ୍ତି ।

କୋଟି-କନ୍ଦର୍ପ-ଲବଣ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଦରଶନ ।
 ଦେବାକୁ ସୁବେଶେ ବିଜେ ରତ୍ନସିଂହାସନ ॥
 ଶିରେ ହେମ-ରତନ ମୁକୁଟ ସପ୍ତ ଶାଖା ।
 ଜରୁଣୀସିନ୍ଧୁରେ କି ବଡ଼ବାନଳ ଶିଖା ॥
 କମାରୀ ସାଥୀ ନୋହିବ ଏମନ୍ତ ବିଚାର ।
 ପୁଣି ମଞ୍ଜୁଳ କୃଣ୍ତଳ ମକର ଆକାର ॥
 ପ୍ରକାଳ ଚରଣୀ ଦୃଷ୍ଟି ରକ୍ତାଧର ଅଛି ।
 ବିଶେଷ ଯନ୍ତ୍ର ଲବଣ୍ୟଲକ୍ଷୀ ସମ୍ପଦଛି ॥
 ଦଶ ଅକ୍ଷର ଲଳା ଯାହା ବିରଚନ ।
 ଜନଙ୍କୁ ଦେଖାନ୍ତି ସୁଗାନ୍ଧର କଥାମାନ ॥
 ସ୍ନାନ ଗୁଣ୍ଡିକ ଏ ବେଳ ସୁସୁଲଳା ଯାର ।
 ପତ୍ତପତ୍ର ବନ ଅର୍ପେ ପ୍ରାସାଦୁଁ କାନ୍ଦାର ହେ ॥
 ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୌର୍ଣ୍ଣମୀ ପୂର୍ବନିଶି ଅବଶେଷ ।
 ସେବକ ଜହ୍ନୁଲ ମିଳି ମହାପ୍ରଭୁ ପାଶେ ॥
 ସେ କାଳକୁ ଅନୁସରି ଯାହୀ ନର ନାରୀ ।
 ଯେ ଯାହାର ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଭାବ ହୋଇ ସରି ॥
 ହରି ହରି-ଦ୍ଵାରେ ମିଳି ହେଉନି ନିଲେ ।
 ହରିତ ପରିତ ଭୁବିତରେ ଚନ୍ଦ୍ର ହେଲେ ॥
 ପଡ଼ିଲ ଭୁଲି ପାହାଡ଼ ବିଜୟ ନିମିତ୍ତେ ।
 ବାଜିଲ ଯେଉଁ ମୃତକ ଯେଁଲ ସନ୍ନିବେ ॥
 କି ସାଲ ତଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପଟପଟ ଝଙ୍କାର ।
 ମୋ ପରେ ବିଜେ କରିବେ ଭାବି ତୋଷଧାର ॥

ନୋହୁବେ ସଫଳ କର୍ମା କ୍ରହ-ପରିକର ।
 ଜାଣିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରଭୁ ନିଶିଷ-କୁହର ॥
 ସୁବଳରେ ସୁବଳ ଭବ ଉପୁଜାଇ ।
 ପହଞ୍ଚି ବିଜୟ କଲେ ଝୁଲଇ ଝୁଲଇ ॥
 ସାର ଗନ୍ଧସାର-ପକେ ଭୁଞ୍ଜିହୋଇବେ ।
 ଜନପକ୍ଷ-ପକ୍ଷଜ-ବନକୁ ଉଜାଡ଼ିବେ ॥
 ସବୁ ଦିନେ ଲାଳାସ୍ଥାନ ନଳ ମୟାଧର ।
 ଭକ୍ତଭବ-ରକ୍ତରେ ବନ୍ଧନ ଅଛୁ ଯାର ॥
 ଜନ୍ମ ଯେତେ ଛନ୍ତି ଏତେ ଭବଜ ଜାଣିବେ ।
 ବାହୁଡ଼ିବା ହେଲେ ବେଶେ ବ୍ୟକତ ହୋଇବେ ॥
 ଭବ ସାଗର-ସୁବର୍ଣ୍ଣ ତରଣୀ ବିରୁଣ ।
 ସୁଭଦ୍ରାକୁ ବିଳେ କରାଇଲେ ତଥା ଧର ॥
 ତାପ-ସୟ ଶୁଣି-ଭଞ୍ଜନକୁ ଦଣ୍ଡବର ।
 ସୁଦରଶନଙ୍କ ବିଳେ ସେହୁ ପରକାର ॥
 ଯେ ପଦ ଦାତା ସେ ରାଜାଧିରାଜେଶ୍ୱର ।
 ବିଳେ କରେ ଦ୍ୱିଜେଦେଇ ନିଜ କରଭର ॥
 ତାଳନ୍ତି ରୂପର ଶୈଳଛନ୍ଦ ଟେକା ତହିଁ ।
 ଶ୍ରୀର-ସାଗର-ଲହରୀ ସ୍ତମ୍ଭ ଉପୁଜାଇ ॥
 ଗହଳ ହୋଇଣ କଳାହସ ଶୋଭା ଦଣ୍ଡି ।
 ଚୁକ୍ତ ଶିଖରୀ ପରେ କି ଜଳଦ ଆକର୍ଷି ॥
 ପତାଳା ବ୍ୟାଜତି ଯେତେ ଶୂନ୍ୟ ନୀରଧାର ।
 ସ୍ୱେଦଛଳେ କରେ କରତନୁ ଜରଜର ॥
 ତସ୍ତଳା ଶୋଳା ତଳିବା ଖଦ ପୀତବାସ ।
 କୃଷିକ ଦ୍ୱିଜ-ସ୍ୱତନ ଜଳପାନେ ତୋଷ ॥
 ଏ ପ୍ରମାଣ ବରହସ ପୁଛ ତେଣୁ ତଳି ।
 ନିଶାଣ ମଣ୍ଡୁକ-ନାଦେ ଦିଗନ୍ତ ଉଛୁଳି ॥
 ପ୍ରଭୁ ଚଳନ ଶବଦ ଜଡ଼ିତ ପ୍ରହର ।
 ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ବଳାବଳୀ ଉଡ଼ି ଖସେ ସତ ॥
 ଏମନ୍ତେ ସ୍ନାନପଣ୍ଡିତେ ସିଂହାସନ ପର ।
 ବିଳେ ମହାପ୍ରଭୁ ଘେନି ଭଗ୍ନୀ ସହୋଦର ॥
 ନାଗ ନର କନ୍ୟା ଗନ୍ଧର୍ବ ଛନ୍ତି ରୁଦ୍ଧି ।
 ଅନେକ କନକ ଘଟେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ତହିଁ ॥
 ତାଳିଲେ ଭୁପୁରେ ନୀର ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳେ ।
 ଧାରାମଳ ପତନ ହୋଇଲ ମହୋଦଳେ ॥
 କି ମେରୁ ଶୁଭ-ମାରୁଗ-ହେମ-ଶୁକ୍ଳ ଖସି ।
 ଜାହ୍ନବୀ ଯମୁନା ହରିତାଳ-ଧାରୀ ଅସି ॥

ଲେପନ ଚନ୍ଦନ ଖସି ଦୁର୍ଗିଲ ଏମନ୍ତ
ସେ ଦିନ ଶୂନ୍ୟ ନ ଜାତ ଚରଣ ରଜତ ॥
ଦେଖିଲ ଅସିରେ ଦଶଦ୍ରୁତା ନ ରିଖିଲ ।
ମନକୁ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ଦୁଃଖମାନ ଉପେକ୍ଷଣ ॥
ହୃଦୟେନ ସଙ୍ଗରୁ ସେହୁ ବୋଲି ଦେଖ ।
ବିସ୍ମୟଲେ ହେବେ ଏ ତ ବାସ୍ତା ବରଦାଳ ॥ ପୃ ୩୯, କୋ: ବ୍ର: ପୃ: ।

ଜଗନ୍ନାଥ ବର୍ଣ୍ଣନା

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

କୋଟି-କର୍କଶ-ଶୁଭି ଧାରଣ କରି ଯାହାକୁ ଦର୍ଶନ ଦେବା ସକାଶେ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିଜେ କଲେ । କରୁଣାପୂର୍ବକ ବଡ଼ବାନଳ ଶିଖାରୁ ଗୁଣ୍ଡୁଳ ଶିରରେ ହେମ-ରଚନ-ମୁକୁଟ ସପ୍ତ ଶାଖାରେ ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ଜନ୍ମୋତ୍ପତ୍ତି ଠାରେ ସାବରୋଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନ ହେବ କାହିଁକି ? ତାଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଦେଶରେ ମକରକୁଣ୍ଡଳ ବିରାଜିତ, ତାଙ୍କର ସୁରଜ ଅଧର ପ୍ରବାଳଚରଣୀ ଚୁଲ, ହେଉଥିବା ଲବଣ୍ୟଲହରୀ ଦେଖାପାମା । ଦଶ ଅବତାରଲୀଳା ଶୁଭସଂବାଦ, ସେ ଦର୍ଶନକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଦେଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର କଥାମାନ ଦେଖାନ୍ତି । ସ୍ନାନ ଓ ଚୂର୍ଣ୍ଣିତ—ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଜ ଲୀଳା । ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଉଦାର କରଣ ପାଇଁ ସେ ଏ ଦୁଇ ଯାତରେ ଦେବାଳୟରୁ ରାଜଦାଣ୍ଡକୁ ବିଜେ କରନ୍ତି । ସେବକମାନେ ଯଥା ସମୟରେ ପହଞ୍ଚି ଯା'ନ୍ତି । ଯାହାମାନେ ସ୍ନାନ ଶୋଚିତ ସମାପନ କରି ଜନ୍ମୋତ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ ସ୍ଥାନରେ ଶୁଣି ହୋଇ ହୃଦୟକୁ କରନ୍ତି । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଇଁ ପାଟ ମୁରୁଲୀ ପଡ଼େ । ମେଘା, ମୁଦଙ୍ଗ, ମଞ୍ଜିଳ, ଚାଲ, ଲଂଘାଳ, ଶ୍ଳୋଳ, ଶରଣ ବାଜେ । ପ୍ରଭୁ “ମୋ ଉପରେ ଶେଷ ହେବେ ଶବ୍ଦ ଧରଣୀ ଶୁଣି ଅନନ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ” । “ନୋହୁବେ ଦେଖି କିଏ ପ୍ରଭୁ ପଟେଇ । କାହିଁଲେ ଶେଷ ପ୍ରଭୁ ଦୟା ଶୁଣିବ ।” ଜନ୍ମୋତ୍ପତ୍ତି ଚୂର୍ଣ୍ଣିତ ହାତୀ, ବଳଦେବଙ୍କୁ ଶୁଭବତ ହାତୀ ମନେକରି ପଶ୍ୟାମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଚୁଲି ଚୁଲି ପହଞ୍ଚି ବିଜେ କରାଇଲେ । ହାତୀ ହେବାରୁ ସେମାନେ ପ୍ରାସାଦ-ଦଣ୍ଡ ଛଡ଼ି ମଣ୍ଡପସର ସ୍ନାନ ପାଇଁ ଛାଡ଼ିଲେ । ସ୍ନାନ ପରେ ହାତୀମାନେ ପକ୍ଷରେ ଘାଣ୍ଟି ହୁଅନ୍ତି, ପଦ୍ମବନକୁ ଘରନ୍ତି, ସ୍ନାନ ପରେ ପ୍ରଭୁ ଚନ୍ଦନ-ପକ୍ଷ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇ ଲୋକମାନଙ୍କ ପାପ-ପଦ୍ମବନକୁ ନାଶ କରେ । ଲୋକେ ତାହା ନ ଚାହିଁ, ଅତି ପ୍ରଭୁଙ୍କର ହାତୀ ବେଶ ହେଲେ—ବୋଲି କେବଳ କହନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନୌକାକୁ ଅଥା ରଣା କଲେଇ, ସୁଦ୍ରାକୁ ଉପ-ସାବର-ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ଚରଣୀ ଶବ୍ଦ ସେବକମାନେ ନେଲେ । ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ମହମା ଅନନ୍ତ, ଅଧାହନ, ଅଧୈବେକ, ଅଧୈବେକ—ତାପ-ସମ୍ପଦ-ଶୁଣି ଶବ୍ଦ ବାକୁ ଯେଉଁ ଚକ୍ର ଦଣ୍ଡରୂପ ଧାରଣ କରେ, ସେବକମାନେ ତାଙ୍କୁ କାନ୍ଧରେ ଥୋଇ ବିଜେ କରାଇଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ଦେବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରଭୁ ସମର୍ପଣ, ସେ ରାଜାଧିରାଜରୁ ସେବକମାନଙ୍କ ଉପରେ ହାତଉତ୍ତର ଦେଇ ବିଜେ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଶ୍ରେଷ୍ଠାକପତ୍ତ ଟେକା ଯାଇଥିଲା, ରାମର ପଡ଼ୁଥିଲା । ଜଣାଯାଉଥିଲା ଯେପରି ଶ୍ରୀରାମମୁଦ୍ରା ଲହରୀ ଉଠିଲେ ଯାହା । ଦର୍ଶନକର୍ତ୍ତା କଳାହତା ଧରଣୀଲେ, ଜଣାଯାଉଥିଲା ଯେପରି କଳାହାଣ୍ଡି ଆ ମେଘ ଚୁଲ ଶିଖା ମସ୍ତକ ଘୋଡ଼ିଲଣି । ସେହୁ ମେଘରୁ ପତାକାବ୍ୟାଜରେ ନରଧାର ଖସି ହେଉଛନ୍ତି ଲୋକମାନଙ୍କ ଶେଷ ଓଦା କରୁଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ବିଜେ କଲେବେଳେ ଯାହାମାନେ ହଳହାଣ୍ଡି ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିଲେ, ତାହା ହଲଲବେଳେ ମେଘରେ ବଜୁଲ ଖେଳିଲ ପଶୁ ଜଣା ଯାଉଥିଲା । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଦୋଦକ ପାନ କରି, ଭକ୍ତମାନେ ତୃପ୍ତ ହେବା ଦୃଶ୍ୟ ଚୂର୍ଣ୍ଣାଶି ଶୁଭକ ମେଘଜଳ ପାନ କରି ତୃପ୍ତ ହେବା ଶୁଣି ଜଣାଲେ । ଏହି ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନାଳ ପ୍ରମାଣିତ ହେବାରୁ ମୟୂରମାନେ ପୁଞ୍ଜି ତ୍ୟାଗ କଲେ, (ପ୍ରଭୁ ବିଜେ ହେବାବେଳେ ମୟୂରପୁଞ୍ଜ ସିଦ୍ଧାଯାଏ)

“ଜଗାଣ (କାବ୍ୟ), ମଣ୍ଡୁକମାଦେ (ବେଙ୍ଗ ରକ୍ତ, ହଳହଳ) ଦିଗନ୍ତ ବହୁନିଳ ।” ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଧୀର ଚଳନରେ ଜାତ ହେବା ଶବ୍ଦ ମେଘନର୍ତ୍ତନ ଭୂଲ ଏବଂ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଫିଟା । ଯାଉଥିବା ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳ ବନଫଳ ଭୂଲ ଶୂନ୍ୟମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ୁ ଉଡ଼ୁ ଖସି ପଡ଼ୁଥିବା ବ୍ରାହ୍ମ ପ୍ରଭାତ ହେଲା । ଏହିପରି ସ୍ଥାନମଣ୍ଡପସ୍ଥଳ ଫି ହାସଲରେ ଭାବ ଭରଣୀ ସହଜ ପ୍ରଭୁ ବଢ଼ି କଢ଼ି । ନାଗ, ନର, କନ୍ଦର, ନନ୍ଦବ ସମସ୍ତେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଳସରେ ଜଳ ଧରି ଚାହିଁଛନ୍ତି, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ଜଳ ଢାଳିଲେ । ବଳଭଦ୍ର, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଶରୀରରୁ ଜଳ ଖସିବାରୁ ଜଗାଗଲା, ଯେପରି ମେରୁ ପର୍ବତର ସ୍ଥର, ମର୍ଜିତ ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶୂନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯଥାଫଳେ ଗଢ଼ା, ଯମୁନା ଓ ହରିତାଳଧାରୀ ଖସି ଆସୁଛି । ଚନ୍ଦନବୋଳା ଅଙ୍ଗରୁ ଚନ୍ଦନ ଖସିପଡ଼ିଲେ ଜଣ ଗଲା, “ସେ ତଳ ଶୃଙ୍ଗୁଳ ଜାତ ରଜତ ।” ତାହା ଦର୍ଶନ କରିବାରୁ ଦର୍ଶନମାନଙ୍କ ଚଷ୍ମରୁ ଦିଗ୍‌ପ୍ରଭା ଦୂର ହେଲା, ମନରୁ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ଦୁଃଖ ଦୂର ହେଲା, ସେମାନେ ଭାବିଲେ— ଚନ୍ଦନ ଲାଗି ହୋଇ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣରୁ ହେଲେଣି, ବାସ୍ତବ ବର ପ୍ରଦାନ କରିବେ ।

“ସବୁରୂପେ ଏ ଉପମା ଉତ୍ତମ ସମୁଦେ ।
ବିରଜିତ ଭୂଜ-ଶାଖା ଅଧର-ପରିବେ ॥
ଭକ୍ତ ମୁକ୍ତି ଫଳ ଅହ ନ ଦେଖନ୍ତି ନେହ ।
ସ୍ୱଭାବରେ ବ୍ରହ୍ମଦାରୁ ବ୍ୟସ୍ତପଦେ ରହୁ ॥
ସୁରଭର ସ୍ଥାନ ସେନାପଟା ବଳଜଳ ।
ଯାହା ପଦେ ସଦା ତଳତଳ ରଙ୍ଗାଜଳ ॥” ୫୪ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ଜଗନ୍ନାଥ ହୃଦୟ—ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ, ବିପକ୍ଷତ ପଦରେ ବ୍ରହ୍ମଦାରୁ ଅର୍ପଣ କଲ୍ପରୁ ଅଟନ୍ତି । ଏ ଉପମାଟି ଭାବି ଲୁହେ । ଭୁକ୍ତସ୍ୱ ଶାଖାସଦୃଶ, ଅଧର ପରିବେତ ପଟ, ଭକ୍ତ ମୁକ୍ତି ସେଥିର ଫଳ ନେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଲୋକଲୋଚନର ଅସାଧାରଣ; କଲ୍ପରୁରେ ମଧ୍ୟ ଫଳ ନ ଥାଏ, କିନ୍ତୁ କାମଧେନୁର ତାହା ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ । କଲ୍ପରୁ ଯେପରି ବଳଜଳାବୃତ, ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ ସେହିପରି କାଠପଟାବୃତ; ସ୍ୱର୍ଗରା ଯେପରି କଲ୍ପରୁ ତଳେ ପ୍ରବାହିତ, ଏଠାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନଗ୍ନକୋଣରେ ସେ ସେହିପରି ତଳତଳ ରହୁଛନ୍ତି; ସୁତରାଂ ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ କଲ୍ପରୁ ଅଟନ୍ତି ।

“ଭାଗ୍ୟରୁ ଏ ଉପମାକାରକ ମୁଁ ସେ ହେଲି ।
ପୁଲକିତ-ଶରୀରେ ହରିରେ ସ୍ଥିତି କଲି ॥
ମହୁମା ଅନନ୍ତ ପ୍ରଭେ ମହୁମା ଅନନ୍ତ ।
ମନୋହାରୀ ସହୋଦର ହୋଇ ଯାଇ ଖ୍ୟାତ ॥
ଅଗି ଦର-କର ଶେଷ ଅଗଦର ତର ।
ପୁରେ ପୁରେ ଧର ଲୀଳାବିଧି ଅବତାର ॥
ବିଶ୍ୱକ୍ଷଣ-ଅପ ବିଶ୍ୱକ୍ଷଣ-ଅପ-ଦର ।
ସ୍ଥାନ କରି ଦେଲି ଲଙ୍କା ତଳ ଲଳେବର ॥
ଭବ-ବିରହ ପୁଲିତ ହେ ଭବ-ବିରହ
ଶୁଣି-କବଳନ ସଦାନନ୍ଦ ସଦାଶୁଚି ॥” ୫୫ । ଗୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ତାପ୍ତଃ —

କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର କହନ୍ତି—ଏହି ଉପମାନାର୍ତ୍ତ ମୁଁ ଯେ ହେଲି, ତାହା ସ୍ବର୍ଗର କଥା ।
ପୁଲକିତ ଶରୀରରେ ମୁଁ ଯେପରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପୃଷ୍ଠି କରୁଛି, ତାହା ଏହି—ହେ ପ୍ରଭେ ! ଆପଣଙ୍କ ମହମା
ଅନନ୍ତ, ମହା—ପୁଣ୍ୟ, ମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆପଣଙ୍କ ମନୋହାରଣୀ ଅଟନ୍ତି; ଅନନ୍ତ ଶେଷଦେବ, ଆପଣଙ୍କ
ଅଗ୍ରଜ ଅଟନ୍ତି । ହେ ପ୍ରଭେ ! ଆପଣ ଅଗ (ଚନ୍ଦ୍ର) ଦର (ଶଙ୍ଖ) କର ଅର୍ଥାତ୍ ଶଙ୍ଖ ଚନ୍ଦ୍ର ହସ୍ତ ଅଟନ୍ତି ,
ଏବଂ ଆପଣ ଶତ୍ରୁହନା ହୋଇ ପୁଣେ ପୁଣେ ନାନା ଅବତାର ଧରନ୍ତି । ଆପଣ ବିଶ୍ବେଶ୍ବର ତାରି ଲଙ୍କାରେ
ରାଜା କଲେ, ଶାଶଣ ଅଦାପୁରକୁ ମାରି ସାପୁକ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଦେଲେ । ଆପଣ ହର ଓ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଓ
ବିଶ୍ବ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଶାସକ ଅଟନ୍ତି । ଆପଣ ଅଗ୍ନି (ଶୁକ୍ର) କୁ ଗ୍ରାସ କରି ପବନ (ଶୁକ୍ର) ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

ରବି “କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ସୁନ୍ଦରୀ” ଚରିତ ।
ସୁଜାତ ସୁମନାଟି ହୋଇବ ଏହି ଗୀତ ॥
ସୁରଭରେ ମୋହନ-ମାନସ ହେବେ ଦିବ୍ୟେ ।
ଗୁଣବନ୍ତେ ହୃଦେ ମାଳା କରିଣ ଧରିବେ ॥
ରସିକ ଭ୍ରମରେ ହେବେ ରସ ଘେନି ବଣ ।
ନିର୍ଗୁଣେ ଘେନିଲେ ନ ଘେନିଲେ ଅଛି କିଏ । ୭ ।

ତାପ୍ତଃ—

ହେ ପ୍ରଭୁ, ମୁଁ “କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ସୁନ୍ଦରୀ” ଚରିତ ରଚନା କରିବି । ଏହା ଉତ୍ତମ ଜାତିର
ଗୁଣ ହେଉ; ସାଧୁ ଲୋକ ତାହାର ସୁଗନ୍ଧରେ ମୁଗଧ ହୁଅନ୍ତି; ସୂର୍ଯ୍ୟବର୍ଗ ତାହା ମାଳା ଗୁଣ ଧାରଣ
କରନ୍ତି । ସାହୁକ୍ୟ-ରସିକବର୍ଗ ଭ୍ରମର ପରି ଏହି ଫୁଲର ରସ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଯଥେଷ୍ଟ, ମୂର୍ଖମାନେ ଭଲ
ପାନ୍ତି ବା ନ ପାନ୍ତି, ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ ।

“କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ତବ କୃପାରେ ହୋଇଛି ।
ଏତେ ମନୋରଥ ସାଧ୍ୟେ କି ସଂଶୟ ଅଛି ॥ ”

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

ଅବନା ରସତରଙ୍ଗ ଶ୍ରୀ, ପୃ—୮

“ବରଧନ ଅନନ୍ତ ଯଶ ଏ ଜଗତର ।
ବରଧନ ଅନନ୍ତ ସହଜ ଭକତର । ୧ ।”

ତାପ୍ତଃ—

ହେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ! ଭୁବ୍ରେ ଏ ଜଗତରେ ଅସୀମ ଯଶ ବୃଦ୍ଧ କରିଅଛ । ଉତ୍ତମାନଙ୍କର
ଭୁବ୍ରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ପଦ ଅଟ ।

“ରକ୍ଷତକଦରକର ସକଳ ସମୟ ।
ରକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ର ଦର କର ନବରସମୟ । ୩ ।”

ହେ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଧାରୀ ! ଭୁବ୍ରେ ନବରସମୟ; ଭୁବ୍ରେ ସର୍ବଦା ରକ୍ଷସମାନଙ୍କର ଭୟଦ ଅଟ, ଭୁବ୍ରେ
ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଭବଭୟରୁ ରକ୍ଷାକର ।

“ଧର୍ମବନ୍ଧୁ ବରମଣ ରକ୍ଷଣ ଚକ୍ର ।
ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ବହୁ ତପସ୍ବର ସଙ୍ଗତର । ୩ ।”

ତୁମ୍ଭେ ଧର୍ମଶୀଳ ଅଟ । ଯଜ୍ଞ ରକ୍ଷା କରିବା ସକଳରେ ତପସ୍ବୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ ତୁମ୍ଭେ ପରମପଦ
ଲାଭ କରିଅଛ ।

“ବଡ଼ ଦମ୍ଭ ପଣହୁତ କର ରକ୍ଷଣଣ ।
ଅଶରଣ ଶରଣ ଅମର ପ୍ରବରଣ । ୪ ।”

ତୁମ୍ଭେ ଅତି ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ଅଟ; ଦୁଷ୍ଟଦଳନ ଓ ସମ୍ବେଦନା କର ଦେବତାଙ୍କ ପୂଜନସ୍ବ ହୋଇଅଛ ।

“ସତ୍ୟସନ୍ନ ମଣ୍ଡନ ଜନନ ବଚସ୍ବର ।
ଜଟ ବଳକଳ ପଟ ବହୁ ବନତର । ୫ ।”

ହେ ସତ୍ୟସନ୍ନ ! ଆପଣ ପିତାଙ୍କ କଥା ମାନି ସତ୍ୟ ରକ୍ଷା କଲ; ଜଟା ବଳକଳ ଧାରଣ କରି
ବନବାସ କଲ ।

“ଅକପଟ ବଡ଼ପଣ ସମ୍ପଦ ଅବଶ ।
ସମର୍ପଣ କଟକ ଭରତ ସମ ଯଶ । ୬ ।”

ଆପଣ ଶୁକ୍ଳ, ଶୁକ୍ଳ ଔଷଧୀ, ସମ୍ପଦର ବଣ ନ ହୋଇ ସ୍ବଚ୍ଛ ସରଳ ହୃଦୟରେ ସେ ସମସ୍ତ
ଭରତକୁ ଅର୍ପଣ କଲ ।

“ମହତ୍ତମ ସମପଣ କଳମଣ ହର ।
ଦଣ୍ଡକ ଗଡ଼ ଦଣ୍ଡକ ପଥ ଅଗ୍ରପର । ୭ ।”

ଆପଣ ସମଦର୍ଶୀ ଓ ଦୁଷ୍ଟ ଦମନକାରୀ ଅଟ । ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ମାର୍ଗରେ ଆପଣ ବିରାଧକୁ ବଧ କଲ ।

“ଅଭୟପଞ୍ଚର ତବ ଉଭୟ ଅନ୍ତର ।
ରସ ବର୍ଣ୍ଣନର, ମମ ମନ ତତପର । ୮ ।”

ହେ ଅଭୟପଞ୍ଚର ! ଆପଣଙ୍କ ଓ ଜାନଙ୍କଙ୍କ ଦୁଃଖର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଜ୍ଞାନ କରିବାକୁ ମନ ବଳୁ ନାହିଁ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୩

“ବନ୍ଧୁତା ସୁନବାନ୍ଧବ ଦୃଶି ଯେ ତମତଟ ଖଣ୍ଡନକାରୀ
ସଦା କମଳାନନ୍ଦବସ୍ତ୍ରାସ୍ତ୍ର ସ୍ବରାବେ ଛନ୍ଦ ଯେ ।
ବିଭୁ ଅନନ୍ତ ଅଙ୍କବିହାରୀ କର ପ୍ରତାପ ଯାର ସଞ୍ଚର
ନିଶାଚରଙ୍କ ଉତ୍ତାପ ଦୃଶି ପୁଣି ସୁମନ ଯେ ।
ବିଭବତେୟ ଯାହା ଅଗ୍ରତେ ସ୍ଥିତ ଯେ ।
ବିଭବଶୃଙ୍ଗ-ପଞ୍ଚକ-ଲୋକ ତୋଷିତ ଯେ ।

ବିନାଶ ଅଶ୍ରୁତ ମଣ୍ଡଳେ ସିଂହଭବରେ କ୍ରିଡ଼ିତ କାଳେ
 ଭବେ ଭରଣୀ ହୋଇ ମଞ୍ଜୁଳେ ଚିତ୍ତ ଉଦତ୍ତ ଯେ । ୧ ।
 ବିହୃତ ଯେହୁ ଲୋହୃତ ମୂର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀଚରଣନାଭକ ଅତି
 ହଂସ ହୋଇଣ ଯାହା ପ୍ରଣୟ ଅତି ପ୍ରବର୍ତ୍ତି ଯେ ।
 ବିରାଜ ରୂପ ଯାହାର ପୁଣି ଦ୍ଵିଜଚକ୍ର ଯା ଦର୍ଶନ ଗୁଣି
 ଆତ୍ମରୂପର ସଂସାରରେ ଭଣି ଯା ଶୁଭ୍ର କାହିଁ ଯେ ।
 ରୂପଜନ-କ-ଶିର ଭୂଷଣ ଯେହୁ ଯେ ।
 ବିନୟରୁ ଯେ ଆନ ବାଣୀ ନ କହୁ ଯେ ।
 ବଳି ଯାହାକୁ ସଙ୍ଗଦା ନାହିଁ ଦ୍ଵିପ ପ୍ରସନ୍ନ କରତା ସେହୁ
 ପୁନତ ଧର୍ମସ୍ଵରୂପଗ୍ରାସ କି ସ୍ଵତ ଚହିଁ ଯେ ।” ପଂ, ଗ୍ରା, ବୈ: ବ: ।

କବିସମାଜ୍ଞ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବିଷ୍ଣୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଭୟଙ୍କର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରି ମହାନାବ୍ୟ ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ ରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ଉଭୟ ପଦରେ ବିଷ୍ଣୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଭକ୍ତିରସାତ୍ମକ ଦ୍ଵିବିଧ ଅର୍ଥ ସନ୍ନିବେଶିତ ଅଛି ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ:—

ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରତି:—ହେ ପ୍ରଭୁ ! ଆପଣ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଜ୍ଞାନତା ନାଶ କର, ଆପଣ ସ୍ଵୟଂ ବୈକୁଣ୍ଠ, ବିରାଟ ରୂପବାନ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଜ୍ଞୀ, ସଙ୍ଗଦାପୀ, ସଙ୍ଗେଷ୍ଠ, ପରମ ହଂସ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧକ ଓ ଭକ୍ତଙ୍କ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଅଟ । ଆପଣ ପ୍ରଳୟରେ ଅନନ୍ତଶୟନ କରୁଥିଲେ, ରାକ୍ଷସଙ୍କ ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ କରିଥିଲେ, କୁମ୍ଭୀର ଗ୍ରାସରୁ ଗଜକୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ନୃସିଂହ ଓ ରୋହିତ ମଣ୍ଡା ଅବତାର ହୋଇଥିଲେ । ଆପଣ ଦେବତାଙ୍କ ପୁଜ୍ୟ, ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ସେବ୍ୟ ଓ ଧର୍ମିକଙ୍କ ସନ୍ନାୟ ଅଟନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଗନ୍ନାଥ ନାମରେ ବିରାଜିତ ଅଛନ୍ତି । ଭବଜଳଧର ନୌକାସ୍ଵରୂପ ଯେ ଆପଣ, ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ବନ୍ଦନା କରୁଅଛି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପକ୍ଷରେ :—ହେ ପ୍ରଭୋ ! ଆପଣ ବିଶ୍ଵବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ତାମସ ନାଶକାରୀ ଅଟନ୍ତି; ଆପଣ ଧର୍ମନାମରେ ଖ୍ୟାତ, ପଦ୍ମର ଆନନ୍ଦଦାୟକ; ଆପଣ ସଂସାରର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରହ୍ମ, ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ଆପଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ ପେଟକର ଦୁଃଖ ଜାତ ହୁଏ । ଆପଣ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପୁଜ୍ୟ, ଅରୁଣଙ୍କ ସେବ୍ୟ । ଯାହାଙ୍କ କରଣରେ ଧରାବକ୍ଷ ରଜ୍ଜିତ ହୁଏ, ସେହୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୪

“କୟ କୟ କୟ ରାମ ଜନକପୁଣ୍ଡବ ।
 ଶ୍ରୀମ ହରଷ ଦାନରେ ସଦା ବିଶାରଦ ହେ । ୧ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରହାସ ଶୋଭାକର ସମସ୍ତ ଲାଲର ।
 ଲକ୍ଷଣବନ୍ତ ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ମୁଖ ମନୋହର ଯେ । ୨ ।
 କବି ଭାରଣ କି ଅଗୋଚର ଛବି ଯାର ।
 ସୁମନାବୁଦ୍ଧବଦ୍ଧ ଏଣୁ ନିରନ୍ତର ଯେ । ୩ ।

ମହାଶୟ ବଳରାୟ ପରେ ନାପକର ।

ଛନ୍ଦିଭଙ୍ଗ କୃତରୁ କାତର ଅଗିଧର । ୪ ।

ସହସ୍ରକର ଉନ୍ନତ ହର ତେଜବାନ ।

ହରି ପକ୍ଷ ସଦାନନ୍ଦ ତୋଷି ବେଦନ ହେ । ୫ । ଗ୍ରା ୧, ଲା: ବ: ।

ଉପଭୋକ୍ତାପ୍ରାଣେନ ପଦରେ ରାମ, ପରଶୁରାମ ଓ ବଳରାମ ପ୍ରତି ନିଶ୍ଚୟ ଅର୍ଥସମ୍ବଳିତ ସ୍ତବ ସମ୍ମିଦେଶିତ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ:—

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପକ୍ଷେ—ଆପଣ ଦଶରଥଙ୍କ ନନ୍ଦନ; ପିତୃସତ୍ୟ ପାଳନ କରି ନିଜେ ବନବାସ କ୍ଲେଶ ସହ୍ୟ କରି, ଭରତକୁ ରାଜ୍ୟ ଓ ରାଜସିଂହାସନ ଅର୍ପଣ କରି ଜନଙ୍କ ସୁଖଦ ହୋଇଛନ୍ତି; ଶିବଧନୁ ଭଞ୍ଜନ ଓ ଜାନଙ୍କ ପାଣିପ୍ରହଣ ଦ୍ଵାରା ଆପଣ ଜନକ ମହର୍ଷିଙ୍କ ସୁଖଦ ଅଟନ୍ତି । ଶିବଙ୍କ ରାମଚାରକ ମନ୍ତ୍ର ଜପଦ୍ଵାରା ଆପଣ (ଶ୍ରୀମ) ମହାଦେବଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କ ହସ୍ତ ସତତ ଖଡ୍ଗଗୋଭିତ; ଲକ୍ଷଣବନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁଗତ ଅଟନ୍ତି । ଆପଣ (ସୁମନାବୃନ୍ଦ ବନ୍ଦିତ) ଦେବଗଣପୂଜ୍ୟ; ମହାଶୟବଳ (ଅତିଶୟ ବଳବାନ) ରାବଣର ଆପଣ ଗାଦିରୁତ କରି ଧ୍ଵଂସବିଧାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆପଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜସ୍ଵର ଏବଂ ହରିପକ୍ଷ (ମର୍କଟ) ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଯୋଗିନି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଅଟନ୍ତି । ଏପରି ମହିମାମୟ ଯେ ଆପଣ, ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ପରଶୁରାମ ପକ୍ଷେ—ଆପଣ ପିତା ଜମଦଗ୍ନିଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରି ତାଙ୍କର ସୁଖଦାୟକ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆପଣ ଶ୍ରୀମ (ଦୁଷ୍ଟ) କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିଛନ୍ତି । ଆପଣ ନୀଳମେଘଚୂଳ ମନୋହର ଏବଂ ଶଙ୍ଖ, ଚକ୍ର, ଗଦା, ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରଭୃତି ବଦନ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ, ସୁମନାବୃନ୍ଦ (ମନସ୍ଵୀବୃନ୍ଦ) ଦ୍ଵାରା ପୂଜ୍ୟ, ହେ ମହାଶୟବଳ (ଅତ୍ୟଧିକ ବଳଶାଳୀ), ସହସ୍ରକର (ସହସ୍ରାକ୍ତ) ର ଗଙ୍ଗାଝରା ଏବଂ ଆପଣ ଶିଶୁରୂପେ ସଦାନନ୍ଦ (ମହାଦେବ)ଙ୍କ ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବଳରାମ ପକ୍ଷେ — ଆପଣ (ଜନକ) ଜନପୟ, (ଶ୍ରୀମ) ଶ୍ରୀମଦେବଙ୍କ (ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଦ୍ଵାରା) ଦୁଃଖଦାୟକ, ଆପଣ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର, କବି (ଶୁକ), ଭରଣ (ସରସ୍ଵତୀ) ଦ୍ଵାରା ଅବଶ୍ଟିମୟ; ଗୋପାଳନାମନଙ୍କ ଆରାଧ୍ୟ; ଆପଣ ଉତ୍ତାରିଲାଣି; ଅଗିଧର (ଭୂମଣ୍ଡଳ ବା ହସ୍ତ ନାପୁର) ମୂଳରେ ତାଡ଼ିବାରେ ସମର୍ଥ; ଆପଣ ସହସ୍ର କ (ମସ୍ତକ) ଅଥବା ଶେଷ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଟନ୍ତି; ଆପଣ ସବଦା ହରିପକ୍ଷ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷ) ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ସଦାନନ୍ଦ ଯେ ବ୍ରଜରାଜ ତାଙ୍କର ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ଅଟନ୍ତି ।

ଦୁଷ୍ଟାନ୍ତ—୪

“ଯେ ବଲ୍ଲୁ ସୁରଭିହର ଧୃତରାମପଦ ।

ଉଦିତ ଯେ ଜଗତେ ଜନକମୋଦପ୍ରଦ ।

ହତୋମୂର ସବଦା ଅଙ୍କୁଶନ ସେହୁ ।

ରାଘବ ଶିବ ବିଧରେ ଉପଇନ୍ଦ୍ର, ଖାସ୍ତି ଯେ ॥” ପ ୫୭, ଗ୍ରା ୪

କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ଅର୍ଥ:—“ଯେ ବନ୍ଧୁ ପୁରୁଷତ୍ବର (ଦୁର୍ଲ୍ଲଭତା ଦ୍ବରଣ କରୁଥିଲେ) ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରପତି (ରାମ ପଦକୁ ଧରିଛନ୍ତି), ଜଗତରେ ଉଦିତ (ଜନ୍ମ ଥିଲେ) ଜନକ (ପିତା କନ୍ୟା ରୂପିଙ୍କର) ମୋଦପ୍ରଦ (ଆନନ୍ଦଦାତା), ହରିତାମ୍ବର (ପୀତବାସ), ସଙ୍ଗତା ଅଙ୍ଗସ୍ଥାନ (ନିଷ୍ଠାନଙ୍କ) ସେହି ରାସବନ୍ଧୁ ଯେ ବନ୍ଧୁ (ଜନ୍ମରହୁତ) ପୁରୁଷତ୍ବର (ସହାରୁଜ୍ଞତା) ରାମପଦଧୃତ (ରାମପଦଧାରୀ) ଜଗତରେ ଉଦିତ (ବିଶାଳ) ଜନକ ମୋଦପ୍ରଦ (ବରଦାନ ଦ୍ବାରା ଲୋକଙ୍କର ଆନନ୍ଦଦାତା) ହରିତାମ୍ବର (ଦିଗମ୍ବର) ଏବଂ ସଙ୍ଗତା ଅଙ୍ଗସ୍ଥାନ (ଦୁଃଖରହୁତ) ସେହି ଶିବକୁ—ଯେ ବନ୍ଧୁ ପୁରୁଷତ୍ବର (ବସାହରଣକାରୀ) ରାମପଦଧୃତ (ରାମଶାସ୍ତ୍ର କ୍ରହ୍ମପଦଧାରୀ), ଜଗତରେ ଉଦିତ ଜନକ (ପିତାଭୂପେ) ମୋଦପ୍ରଦ (ଆନନ୍ଦଦାତା), ହରିତାମ୍ବର (ପୀତବସ୍ତ୍ରଧାରୀ) ଏବଂ ଅଙ୍ଗସ୍ଥାନ (ଦୁଃଖ ରହୁତ) ସେହି ବଧୂରେ ଶ୍ରୀରାମ, ଶିବ ଓ କ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭକ୍ତ ଧ୍ୟାନ କରଇ ।”

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ —୭

ପୁରୀବର ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧରେ ସ୍ତୁତି:—

“ବନ୍ଧୁ ଶରପର ମେଳ ସାଧକ ।

ବିଚ-ଶାଳ ମେଘ ତନୁ ଶ୍ରୀ-ରବି ।

ବାରଣ୍ଡ-ନୂତ ନ ସ୍ବ ଭୂପ୍ରସବ ।

ବାଗପ୍ରଭୁ ସ୍ବ ତରେ କ ବିଭବ । ୩୮, ଗ୍ର ୮୮ ବୈ. ବ: ।

ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ:—ଶ୍ରୀ-ରବି ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପରି ତେଜସ୍ବର । ବାରଣ୍ଡ—ବାରହ । ନୂତ—ପୂଜିତ । କ—ନାରାୟଣ । ବାଗପ୍ରଭୁ—ଗରୁଡ଼ର ପ୍ରଭୁ । କ—କ୍ରହ୍ମା । ବିଭବ—ଧ୍ୟାନ ହରି ।

ଅର୍ଥ:—“ହେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ! ଆପଣ ଜଗତର ନାଥ, ଆପଣ ଶର ରାସପର ବିନାଶକ ଅଟନ୍ତି, ସତ୍ତା ସୀତାଙ୍କ ପାଣି ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି, ଆପଣ ସପ୍ତଶାଳଭେଦୀ, ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପରି ତେଜସ୍ବର ଅଟନ୍ତି । ଆପଣ ବାରହରେ ବଜ୍ରନାସ, ନରଭୂପରେ ପୃଥିବୀରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛନ୍ତି, କ୍ରହ୍ମା ସ୍ବରାଜ୍ୟରେ ଭକ୍ତ ସହୃଦ ଆପଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଅଛନ୍ତି ।”

“ବିଭବକରେ ଖେଦଭେଦ ପବ ।

ବିପଦ ଭେଦନ ତାର ପଦବା । ୩୯ ।

ବିଦପର ତା ସମଦତ୍ତ ହବ ।

ବିହୃତ ଦଶରୂପ ରଣ ଭୁବିପଦବା ।” ୪୦ । ଗ୍ର ୮୮, ବୈ. ବ: ।

ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ:—ବିଭବକରେ—ଭକ୍ତ । ପବ—ବଳ । ବିଦପର—ଜ୍ଞାନଶ୍ରେଷ୍ଠ । ହବ—ସୂଚ ।

ତାପ୍ତସ୍ୟ—

ଭକ୍ତଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଆପଣ ବଳହୀନ । ବିପଦଭୟନ ପଦ ଆପଣଙ୍କଠାରେ ସାଥୀକ ହୋଇଅଛି । ଆପଣ ପରଦୁଃଖଜ୍ଞତା ଥିବା ଯୋଗୁଁ ଦୃତାନ୍ତର ଆପଣଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଛି । ମହାକଳପାଦ ଦଶ ଅବତାର ଧାରଣପୂର୍ବକ ଆପଣ ପ୍ରଳୟୋଦ୍ଧୃତ ସମୟକୁ ରକ୍ଷା କରୁଅଛନ୍ତି ।

ଏତାଦୃଶ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନବିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ପ୍ରବନ୍ଧର କଲେବର ଶ୍ରୀରାମାନ୍ତ ନବିବା ବର୍ତ୍ତମାନର ପରସ୍ପର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସମୀଚୀନ ବିବେଚିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କବିତାର ଦୁର୍ଲଭପତ୍ରପାତ୍ରୀ ସହୃଦ ଶ୍ରବ୍ୟାଞ୍ଜଳି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କବି ଜନର ମହାକାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯେ କେବଳ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ; ସେ ଜନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ତାହା ସନ୍ଦିଦ୍ଧିତ ରଖି ଆପଣାର ଗାଢ଼ ଦେବଭକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣତୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା:—

ଦରିଦ୍ରର ସ୍ତୁତି

“ଜୟମନକୁଣ୍ଡଳୀ କୁଣ୍ଡଳକୁଣ୍ଡଳୀ

ଘନସାରଣ୍ୟାମ ଘନସାରକାନ୍ତୁର୍ବଳି ।

ଜୟ ଯି ପୁରମୋହନ ଯି ପୁର ଦହନ ।

ଖଗପୁଞ୍ଜବବାହନ ପୁଞ୍ଜବବାହନ ।

ଜୟ ଗୁମ୍ଫାକରକୃତ ବାସ କୃତ୍ତିବାସ

ପଞ୍ଚାସ୍ୟଜିତବିଜୟ ଯେ ପୁଣି ପଞ୍ଚାସ୍ୟ ।

ଜୟ କମଳଦଳଲେତନ ଯି ଲେତନ ।

ମାର ଯାର କୁମାର କୁମାର ଯା ନନ୍ଦନ ।

ଜୟ ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷକ ଲାଣ୍ଡବପକ୍ଷକ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୁକୁଟଧର ଚନ୍ଦ୍ରମୁକୁଟ ସେ କ ।

ଜୟ ଭବଗ୍ରମଦୂରକାଶ ଶ୍ରୀମ ଶ୍ରୀମ ।

ନୀଳକଣ୍ଠପୁଷ୍କରିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ନାମ ।” ଭକ୍ତାଦ—ଗ୍ରା. ର. ଲେ. ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପାଞ୍ଚ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଣ୍ଡରେ ସେ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ପୂଜଣ କରିଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା:—

ରାମ, ଚନ୍ଦ୍ର, ଶିବ ସ୍ତୁତି—

“ଅନନ୍ତ ଭୂଷଣ ବୃଷ ଧନୁଯୁକ ସୁହୃଦ ଭବତାପ ନାଶୀ

ଶ୍ରୀନିଳୟ ଦ୍ଵିଜରାଜ ବନ୍ଦନୀୟ ଜନକ ସୁଖକୁ ପ୍ରକାଶି ।

ସୁମର । ମନେ ସେ ରାମ ଚନ୍ଦ୍ର, ଶିବ ।

କହେ ଉପକନ୍ତ ଭଞ୍ଜ ବୀରବର ପୁରାଜନ କର୍ଣ୍ଣଭଣ୍ଡବ ।” ୩, ଗ୍ରା. ଲ. ବ. ।

କବିଙ୍କ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଅଥବା ଭକ୍ତିରସାୟନ ପଦ୍ୟାଂଶରେ ଅପୂର୍ବ ବିଶେଷତ୍ଵ ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ରୀରାମ କବିଙ୍କ ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ସ୍ଵରୂପ ଗ୍ରହଣ ନିରାପାତ୍ରଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଶ୍ରୀରାମ, ପରଶୁରାମ, ବଳରାମ, ଶିବ, ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଭକ୍ତିପ୍ରବଣ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ କରିଛନ୍ତି । ପରମେଶ୍ଵର ଏକ ଓ ନିରାକାର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ଵବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ଶାସନ ପାଇଁ ସେ ଅନେକ ନାମରେ ଓ ଆକାରରେ ଭକ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା କବିଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ଥିବାରୁ ସମସ୍ତ ଦେବଦେବୀଙ୍କଠାରେ ଶିଶୁରସସ୍ଥ ଅନୁଭବ କରି, ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସେ ସେହି ମହତ୍ତ୍ଵ ନିଷ୍କଳ ଆଦର୍ଶ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମଦଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଭଗବାନ ତାହାହିଁ କହିଛନ୍ତି ।

“ଆଦିତ୍ୟାନାମଦ୍ଵଂ ବିଷ୍ଣୁର୍ଦେବତାଂ ରକ୍ତଂ ଶୁମାନ୍ ।
ମହାବୀରତାମସ୍ତୁ, ନକ୍ଷତ୍ରାଣାମଦ୍ଵଂ ଶଶୀ ।”
“ସୂକ୍ଷ୍ମାଣାଂ ଶକ୍ତିରସ୍ତାସ୍ମି ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି

[God moves in a mysterious way
His wonders to perform :

Judge not the Lord by feeble sense
But trust him for His grace

Behind a frowning providence
He hides a smiling face.”

—Cowper.]

—

ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ରଚନା ବୋଧ

ନଗର ନଗର ବର୍ଣ୍ଣନା

ପାଟଲପୁର ବା ପୁଷ୍ପପୁର ନଗର ବର୍ଣ୍ଣନା :—

ଭବବୈରାଗ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହୁଏତକେ କେତୋଟି ପଂକ୍ତି ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

ଶୁଣ ବଦନ୍ଧ୍ୟ ଜନ	। ମଗଧ ଦେଶ ରଞ୍ଜନ ।
ମାଗଧ ମାଗଧେ ଭଣି	। ଦେଶ ଅଗ୍ରଣୀ ଏ । ୧ ।
ପୁତ୍ରଲେ ନିଷେଧ କହୁ	। ସୁଦେଶୀ ସେ ସମ କେହୁ ।
ଏ ବାଣୀ ମରୁ ମନ୍ତ୍ରାରେ	। କହେ ବେଗରେ ଯେ । ୨ ।
ଯହିଁ ବନ୍ଧୁପଦା ସ୍ଥିତି	। ବିଦେହେ ଗତି ବାଞ୍ଛନ୍ତି ।
ବ୍ରହ୍ମଯୋନି ପ୍ରେତଶିଳା	। ହୋଇଛୁ ମେଲା ଯେ । ୩ ।
ରାଜଧାନୀ ପୁଷ୍ପପୁର	। ସହନେ କୁନ୍ତଳ ପର ।
ବୋଲି କାହିଁ ତାର ତଳ	। ଏଡ଼େ ମଞ୍ଜୁଳ ଯେ । ୪ ।
ବଦନ୍ଧ୍ୟ ରାକ୍ଷସ ପୁର	। ଅସମାନ ମାନ୍ୟ କରି ।
ନଗରମାନଙ୍କ ମୋକ୍ଷ	। ତହିଁକି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଯେ । ୫ ।
ଛଦୁ ନୁହଇ ଏ ପୁଣି	। ସଦୃ ରତନେ ନିର୍ମାଣ ।
ପଦୁ ପ୍ରଜାଶରୁ ଜାଣି	। ଦବା ରଜନୀ ଯେ । ୬ ।
ପ୍ରଭାସାନ ପ୍ରଭାବର	। ହଜୁଲୀ କୁହୁଣୀ ସାର ।
ଉଡ଼ାଇ କାକତ ଚକ	। ଏମନ୍ତ ତଳେ ଯେ । ୭ ।
ଜଗତ ଚଳାଣୀ ରାମା	। ସନ୍ନିଧେ ଯାଉଁ ତନ୍ତ୍ରମା ।
ଭବନ୍ତି ସେ ଆଦରଣ	। ସ୍ଥାନ ପାରସ ଯେ । ୮ ।
କଣି ବଦନି ସଙ୍ଗତେ	। ଶିଶୁ କ୍ଷେପଣ କରନ୍ତେ ।
ମାତଙ୍ଗୀ ଯୋଗୀ ହୁଅନ୍ତି	। ମାତଙ୍ଗ-ମୋତି ଯେ । ୯ ।

ପ୍ର ୪, କୋ: ବ୍ର: ପୁ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—ମଗଧ ଦେଶର ଲୋକେ ନାନା ଦେଶ ଦର୍ଶନ କରି ନହନ୍ତି—ଆମ ଦେଶ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦେଶ ଅପେକ୍ଷା ଶେଷତର । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ସରକରେ ନିଷେଧବାସୀକୁ ପଚାରନ୍ତି—ତୁମ ଦେଶ ଆମ ଦେଶ ପରି ନା ? ନିଷେଧବାସୀ କହବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ଯେ ନିଷେଧରେ ମଗଧର ବିଭବ ନିଷେଧ । ମନ୍ତ୍ରର ଦେଶବାସୀକୁ ପଚାରିଲେ, ସେମାନେ ଦୃଷ୍ଟର ଦୃଷ୍ଟି—ଆମ ଦେଶ ତୁମ ଦେଶ ଧୂଳିନାରେ ମଲ୍ଲପରି ବା ମରୁଭୂମି । ଯେଉଁ ଦେଶରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଦନଦୀ ଖାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନ ଥାଏ, ସେହି ଦେଶ ଦେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମଗଧରେ ତାହା ଅଛି; ଗଙ୍ଗା, ସରସ୍ୱତୀ, ଫଲ୍ଗୁ ପ୍ରବାହତା ହୋଇ ଜମି ଉତ୍ତର ଓ ସ୍ଥାନ ପବନ କରନ୍ତି । ଏପରି ଯେଉଁ ମଗଧ, ତାହାର ରାଜଧାନୀ—ପୁଷ୍ପପୁର

(ପାଟଳପୁର) । ପୁଷ୍ପପୁର (ଫୁଲର ସ୍ଥାନ) କୁନ୍ତଳ ଦେଶ, (କେଶ)ର ଉପରେ, ତାର ତଳ ଭାଗରେ ଥାଏ ଶ୍ଵେତ (ପୁର, କଞ୍ଚଳ) କାଷ୍ଠି (ପୁରୀ, କଟିକ-କଣୀ) । ସନ୍ତପ୍ତପୁରୀ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣଲଙ୍କା ତାର ସମାନ ଯେତେବେଳେ ନୂହେ, ଅନ୍ୟ ନଗର କଥା ପଡ଼ିବା ଅବଧି । ତାହାର ସଦୃଶ (ଗୁହ) ରତ୍ନନିର୍ମିତ ଅବାଧୁ ନଗର ରାତ୍ର ଦିବସ ଉତ୍କଳ ଦେଶାନ୍ଧାଏ । ପଦ୍ମପୁର ଯୋଗୁଁ ରାତ୍ର ଦିବସ ବାରି ହୁଏ ମାତ୍ର । ସେ ନଗରର ରତ୍ନପ୍ରସ୍ତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତେଜ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ଦେଶାନ୍ଧାନ୍ତ, କାଳକଳା (କାଶନପୁତ୍ରୀ) ତୁଳ୍ୟ ଜଣାଯାନ୍ତି । ହର୍ମ୍ୟବଳାସିନୀମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ପାରଦକ୍ରମେ ଅଦରଶ (ଦର୍ପଣ) ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି । ସେଠାରେ ଗଜମୁକ୍ତା ଶ୍ଵେତ ହୋଇ ଏତେ ପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ଶବ୍ଦରଶୀମାନେ କୋଳି ସହୃଦ ମୁକ୍ତା ଗୋଟାଇ ଅଣିଥାନ୍ତି । ଶିଳ୍ପମାନେ କୋଳି ଖାଉ ଖାଉ ସେଥରୁ ମୁକ୍ତା ବାହୁ ଫୋପାଡ଼ିଦିଅନ୍ତି । ସେଠାରେ ଗଜମୁକ୍ତା କେବଳ ମାତଙ୍ଗୀ (ଶବ୍ଦରଶୀ) ମାନଙ୍କର ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

“ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରାଗ ଯହିଁ ଅହରହ,
ଶବ୍ଦର ସୁବଚ୍ଚ କରନ୍ତି ସହସ୍ର” । (ରା: ରାଧାନାଥ)

ରାଧାନାଥ ରାସ୍ତା ଓଡ଼ିଶା ବନ୍ଧିଥିଲେ ଏପରି କହନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ସୂଚନା ସେଥିରୁ ମିଳେ ।

ତମ୍ବାନଗରୀ

“ତମ୍ବା ସେ ରସା-ଯୋଷା ଶିରେ ବହୁ	। ଶିବ ତହିଁ ରେ ଗୁରୁତର ସ୍ନେହ ।
ଜନମନୋହର ସୁବାସ ଅଳ୍ପ	। ଭ୍ରମର ଅବଲମ୍ବ ନାହିଁ କହୁ । ୧ ।
ଯେଉଁ ପୁର ହାଟ ଅମରବତୀ	। ଉପରେ କହେ ଆକ୍ଷେପ ଅଳ୍ପ ।
କେତେ ରମ୍ୟ-ଉରୁ ବସି ଅଛନ୍ତି	। ଅଗ୍ରାବତ ଗଡ଼ାଗଡ଼ ଦ୍ୟନ୍ତ । ୨ ।
କେତେ ଚନ୍ଦ୍ର-ରଥ ଗନ୍ଧର୍ବ ଚନ୍ଦ୍ର	। ଅଳପ ଧନେ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରଦ୍ଧ ।
ମାଳୀ ପସରାନ୍ତି ସୁଧର୍ମ । ସବୁ	। ସୁମନା ବଳୀରେ ହୋଇଛି ଶୋଭା
ଯେଉଁ ପୁରେ ପଡ଼େ ଶୁକ-ବି ଯାକ	। ଶୁକ ବିରଚିତ ଚଳେ ଶ୍ଳୋକ ।
ସୁକ ବି ମାନେ ତା ଅର୍ଥ କରବା	। ବିଚିତ୍ର କଣ କାହିଁକି ଘେନିବା । ୧ ।
ବୈଦ୍ୟ-ଶାଫ୍ତୁଲେ ଅର୍ଥ ମା କୁମାରେ	। ମୁଗ କଣ ଚିହ୍ନେ ବିବେକ କରେ ।
ଥଲେ ତାଙ୍କର ଚରକ ସୁଶ୍ରୁତ	। ଗୁଣିଥାନ୍ତେ ଆସି ଆମ୍ଭ ପୁରତ । ୧୦ ।
ଗଣକ-ଗଣକ ଏମନ୍ତ ହୃଦ	। ଗୁରୁ-ଗୁରୁ ହେବା ପଡ଼ିଲେ ବାଦ
ଧନୀ-ଜନ ମତେ ଧନଦ ଉଷା	। ନ ସିବାରୁ ତାଙ୍କ ପୁଷ୍ପକ ଗଣା । ୧୧ ।
ପୁ-ନାସୀରଙ୍କର ଏହି ଗୁମାନ	। କେ କଲ ଆମ୍ଭ ପଦ ଇନ୍ଦ୍ରେ ଦାନ ।
ବହୁତ ବଳ ଭୟ ଉପୁଜାଉଁ	। ବଜ୍ର-ସାର-ବାର ଭୃଷଣେ ବହୁଁ । ୧୨ ।
ବହେ ସେ ବନ୍ଧୁକାନ୍ତ ଅନୁମାନ	। ସର୍ବଦା ଲକ୍ଷ୍ମୀ କଣିକାରୁ ସ୍ଥାନ ।
ନିଶାନ୍ତ-ରଚନ ଜ୍ୟୋତି ପ୍ରକାଶେ	। ନିଶାନ୍ତ ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ଦିଶେ । ୧୪ ।
ଉତ୍ତମ-ହଠେ କେରଳି କି ରାଜେ	। ଲଳସ କୂତ ଡ୍ରୋଣ ପ୍ରମୁଦ ଭୁଜେ ।
ଶୁଭେ ନାଶ ପଦ-ନୁପୁର ବାଦ୍ୟ	। ସମ୍ଭବେ ଯହିଁ ଭଲ ଭଲ ପଦ । ୧୫ ।
ମୁଖ-ଝଲ ପଣ ଦର୍ପଣ ଭୂଷି	। ଅର୍ଥ ଲକ୍ଷିବା ଗବାକ୍ଷ ଅଛନ୍ତି ।
ସୁମର ଛଡ଼ାଇ ଚକ୍ରର ଶଙ୍କା	। ବସନ ପ୍ରସନ୍ନକୁ ସବଳକା । ୧୬ ।

ରୁପାଙ୍ଗବା ତତ୍ତ୍ୱସ୍ତୁପା ହୋଇଣ
କରାଇ କ୍ରମ କେତେ ରାଗ ଜାତ
ଏଣୁ ସେ ପୁର ରହସ୍ୟ ନିବାସ
ନୃପତିମାନେ ମହାଦେବ କହୁ

। ଯହିଁରେ ଧନ୍ୟା କନ୍ୟା-ପ୍ରମୁ ଗଣ ।
। ବାଣୀ ସ୍ୱରେ କରେ ଆଳାପ ଗୀତ । ୧୭ ।
। ତହିଁ ନରେଶ୍ୱର ଉପମା କହ ।
। ରାଜା ଚୂଡ଼ାମଣି ହେବାରୁ ସେହୁ । ୧୮ ।

ପ୍ର ୨, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ତାପ୍ତୃପ୍ତି—କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରୟଦଶର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଚମ୍ପାନଗର । ଚମ୍ପାଜୁଲକୁ ନାଗମାନେ ମୁଣ୍ଡରେ ଲଗାନ୍ତି, ରଥା-ଯୋଷା ତାହା ଶିରରେ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ଶିବ (ମଙ୍ଗଳ, ମହାଦେବ) ତାକୁ ଭଲ ପା'ନ୍ତି । ସେଠାରେ ଅମଙ୍ଗଳର ଭୟ ନ ଥାଏ । ଚମ୍ପାରେ ମନୋହର ସୁଗନ୍ଧ ଥାଏ, କ୍ରମର କିନ୍ତୁ ରସେ ନାହିଁ । ସେଠାରେ ସୁବାସ (ଉତ୍ତମ ଗୁଡ଼, ସୁଗନ୍ଧ) ଅଛି । ସେଠାରେ ଥିବା ଦ୍ରାଢ଼ ଅମରାବତୀକୁ ଧନକାର ଦିଏ । ସେଠାରେ ରମ୍ଭା, ଉଷା, ଐଶ୍ୱତ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଛନ୍ତି, ଏଠାରେ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି; ଐଶ୍ୱତ (ନାରଙ୍ଗ ଫଳ) ରମ୍ଭା (ନଢ଼ଳୀ ଗଛ) ଉରୁ (ଜଘନ) ଥିବା ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବେଶି ଅଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରରଥ ନାମରେ ଜଣେ ଗନ୍ଧବ ଅଛି, ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରରଥ (ଚନ୍ଦ୍ରରଥ) ଘୋଟକ (ଗନ୍ଧବ) ଅଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ପୁଧମ୍ମ ସରା ଅଛି, ସେଥିରେ (ସୁମନାବଳୀ) ଦେବତାମାନେ ବସନ୍ତି । ଏଠାରେ ମାଳପତ୍ରରୁପ ପୁଧମ୍ମ ସରା ଅଛି, ସୁମନାବଳୀ (ପୁଷ୍ପ-ସମୂହ) ରେ ଶୋଭିତ ହୋଇଅଛି । ଚମ୍ପାନଗରରେ ଶୂନ୍ୟଦେବଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ଳୋକାବଳୀ (ଶୂଳ-ବ) ଶୂନ୍ୟପତ୍ରୀ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି; ସୁକବିମାନେ ତାହା ପଢ଼ିବା କ'ଣ ବଚନ ? ସେଠାରେ ଥିବା ବୈଦ୍ୟମାନେ ସର୍ବବୈଦ୍ୟ ଅର୍ଶିମାକୁମାରକୁ, ଗଣକମାନେ ବୃହସ୍ପତିକୁ, ଧନମାନେ କୁବେରକୁ, ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରକୁ ଉଚ୍ଛ୍ରେଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । ଚମ୍ପାପୁରର ବୈଦ୍ୟମାନେ ନିଜ ନିଜ ବିଦ୍ୟାରେ କୁଶଳ ଥିବା ହେତୁ ସେମାନେ ଭାବନ୍ତି, ତରଳ ପୁଣ୍ୟତରେ ସନ୍ଦେହ ହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅର୍ଶିମାକୁମାରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରି ପାରୁ; ଗଣକମାନେ ପୁପୁଷ୍ପ ତ ଥିବା ହେତୁ ସେମାନେ ଭାବନ୍ତି—ବାଦ ପଡ଼ିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବୃହସ୍ପତି (ଗୁରୁ) କର ଗୁରୁ ହୋଇ ପାରୁ; ଧନମାନେ ଭାବନ୍ତି—କୁବେରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍ପକ ବିମାନ ଅଛି, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅନେକ ପୁଷ୍ପକ (ରତ୍ନକଙ୍କଣ) ଅଛି; ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ଟାଣ କରି କହନ୍ତି—ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋଟିଏ ବଳ ନାମକ ରାକ୍ଷସକୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ, ଅମେ କିନ୍ତୁ ଅପଣ୍ୟ ଶତ୍ରୁବଳର ଦର୍ପ ଦଳି ପାରୁ; ସେ ଗୋଟିଏ ବଳଶର (ବଜ୍ରାସ୍ତ୍ର, ସାର) ଧରନ୍ତି, ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନେକ ବଳସାର (ଦ୍ୱାର) ଧାରଣ କରୁ । ସେ ନଗର ସର୍ବଦା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଲାଳାସ୍ଥଳୀ ଅଟେ । ତାହାର ବହୁଦୂର ଶୋଭା କେଳୁଶୀର ବନ୍ଧୁ ତୁଲ; ସିଂହଦ୍ୱାର ପ୍ରମୁ ତାହାର ହସ୍ତପରି; ପୁବର୍ଣ୍ଣ କଲସ ପ୍ରମ ପରି; ନୃପୁର ଶର ବାଦ୍ୟ ପରି, ଲୋକମାନଙ୍କ ଭଲ ଭଲ ଶର ତାହାର ଭଲ ଭଲ ଧ୍ୱନି ତୁଲ । ନଗରରୁ ଅନବରତ ଶ୍ରୁତି ସୁଖକର ସଙ୍ଗୀତ ଝଙ୍କାର ଉଠୁଥିବାରୁ ତାହା ନଗରସ୍ଥ ଅଟ୍ଟାଳକାନ୍ତମୁରୁପ ବାଳାସିମଙ୍କ ମୁଖନାୟକ ସଙ୍ଗୀତସ୍ୱର-ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଗତ ହୁଏ । ସୁଲଭ ତାହା ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ପ୍ରମୋଦର ଅଧାର ଅଟେ । ସେ ସ୍ଥାନର ଶାସକ ରାଜା ଚୂଡ଼ାମଣି ଥିବା ହେତୁ, ସେ ଲୋକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେବଦେବ ମହାଦେବ ତୁଲ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୧

ସିଦ୍ଧବନ

“ବିଡ଼ୋଳା ସୁଧାଂଶୁ ଗୁରୁ ସଙ୍ଗତ ସମାନ
ବେନି ପ୍ରାତା ମୁନି ସଙ୍ଗେ ଦେଶେ ସିଦ୍ଧବନ ।
ବୃକ୍ଷତଳ ତପିପନ୍ଥ ତହିଁ ଏକାକୃତ
ବଲ୍ଲଳ ପିଧାନ କରି ଜଟା ଧରେନ୍ତି ।

ବେଦ-ପାଠ ମୂଳ ସଦା ସୁମନା ଫଳଦ
 ବାସବତ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅତି ସ୍ଥିର ହୃଦୟ ।
 ବନାଧର ପ୍ରାୟେ ଲତାତଳ ମନୋହର
 ବିଶ୍ୱମିତ୍ରନ୍ତ୍ର କମଳ ହଂସ ତାପ ଦୂର ।
 ବିଦିତ ଘନସୁଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରମରେ ସହୃଦ
 ବିନୋଦା ଜନମାନଙ୍କ ଦରୁଅଛି ଚିତ୍ତ ।
 ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ଅଦୃଶ ପ୍ରକାର
 ବସ୍ତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାବରେ ଶିଖି ଶୋଭାକର ।
 ବରୁଣ ଦେବ ବଳିଭ ଉଦୟ କଷ୍ଟେ
 ବହୁ ସୁମନା ସନ୍ତୋଷକର ହୋଇଅଛି ।
 ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ଦୃଢ଼ଚର ଧର
 ବିଜୟତ ଦୈତ୍ୟଗଣ-ରୂପ ଅଛି ଧର ।
 ବିସ୍ତାରିତ ପବନଲାଲୀକୁ ନିରନ୍ତର
 ବିଶେଷତ ମୁନିମନ୍ତରେ ସେ ମନୋହର ।
 ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ରଞ୍ଜନେ ରଞ୍ଜନ
 ବିନତାପ୍ରାୟ ଅରୁଣ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ସୁମନ ।
 ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ କଦ୍ରୁହବ ବହୁ
 ବିଦୁଷ୍ଟହର ହୋଇଛି ନାଗରାଜ୍ୟର ହିଁ ।
 ବନର କେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ସଙ୍ଗୀତର ଶାଳା
 ବ୍ୟୋମଲୁପିକା ନର୍ତ୍ତନେ ହୋଇଅଛି ମେଳା ।
 ବିରଳ ଗନ୍ଧର୍ବାନେ ଖ୍ୟାତ ସାତ ସ୍ୱର
 ବିଚାର ହୋଇଣ ଶୁଭ ଜାତ ମନୋହର ।
 ବସନ୍ତ ବାସ କଷ୍ଟ କେଦାରହିଁ ମେଳ
 ବିଜୟତ ଯହିଁରେ ସଦା ସୁମରଦଳ ।
 ବର୍ଣ୍ଣଧୂଳେ ସରିବାର ନୁହେଁ ଏ ଚରଣ
 ବିଶ୍ରାମ କଲେ କୌଣିକ ମଠେ ରଘୁସୁତ । ଶ୍ରୀ ୭, ବୈ: ୧: ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ବୃହସ୍ପତି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରହଣରେ ଯିବା ପରି, ସ୍ୱାମୀ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବ୍ୟାସମିତ୍ରଙ୍କ ସହୃଦ ଯାଇ
 ‘ସୁତବନ’ ଦର୍ଶନ କଲେ । ସେଠାରେ ଥିବା ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକର ବଲୁଳ ଓ ଓଢ଼ଳଭୂଲ୍ୟ ତପୋବନସ୍ଥ ତପସ୍ୱି-
 ବୃନ୍ଦ ବଲୁଳ ଓ କଟା ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ତରୁଶ୍ରେଣୀ ଯେପରି ଫଳ ଫୁଲ ଦାନ କରି ସ୍ଥିରଭାବରେ
 ରହୁଥାନ୍ତି, ତପସ୍ୱିମାନେ ତଦ୍ରୂପ ବାଞ୍ଛୁକ ଫଳ ଦାନ କରି ସ୍ଥିରଚେତ୍ତାରେ ଥିଲେ । ତପୋବନସ୍ଥ ଲତାତଳ
 ସରୋବର ଭୂଲ ସ୍ଥଳ । ସରୋବରରେ ହଂସ ସନ୍ତରଣ କରି ଶ୍ରାନ୍ତ ଅପନୋଦନ କରୁଥିବା ପରି, ଘନପତ୍ୟ-
 ଛାଦିତ ଲତାତଳେ ମୁଗମାନେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟତାପରୁ ରକ୍ଷା ପାଉଥିଲେ । ପୁଷ୍ପବିଶୋଭିତା ଲତାକା
 ଶ୍ରେଣୀ ଜନମନ ହରଣ କରୁଥିଲା । ଦେବମାତା (ଅଦୃତ) ଙ୍କ ନିକଟରେ ପୁତ୍ର (ବସୁକ) ଅଗ୍ନି (ଶିଶୀ)
 ବିରାଜି ଉଠୁଥିବା ପରି, ଅରଣ୍ୟର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଗଣମଣି କାମାନ (ବସୁକ) ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆଇ ଶୋଭା

ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ଅତୀତ ସମୁଦ୍ର ଓ ଇନ୍ଦ୍ରକୁ ଜାତ କରି ଦେବଗଣଙ୍କ ଶ୍ରେୟନଶିଥିବା ପରି, ବନଜାତ ବରୁଣ ଓ ସୁନାଗବ୍ୟଶ୍ରେଣୀ ପୁଷ୍ପବମ୍ବିତ ହୋଇ ଦର୍ଶନବର୍ଣ୍ଣକୁ ମୁନ୍ଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଦିବ ଯେପରି ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲେ, ସେ ବନ ସେହିପରି କଷ୍ଟକରୁଷମାନଙ୍କୁ ଜାତ କରିଥିଲେ; ଦିବଙ୍କ ପୁନ ପବନ ଯେପରି କଣ୍ୟାପଙ୍କ ନଗରରେ ଲଳା ବିପ୍ରାର କରୁଥିଲେ, ସିଦ୍ଧବନ ସେହିପରି ଅଗସ୍ତି ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସୁଶୋଭିତ ହୋଇଥିଲା । ବିନତା (ଗରୁଡ଼ମାତା) ଯେପରି ଗରୁଡ଼ ଓ ଅରୁଣଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଭାଗ୍ୟବତୀ, ସେହି ବନାଂଶ ସେହିପରି ରକ୍ତଚନ୍ଦନବୃକ୍ଷ, ପରିବିତ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପରେ ଶୋଭା ପାଇଥିଲା । ନାଗମାତା (କଦୁ) ନାଗମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ ଥିବା ପରି, ତାହା ନାଗେଶ୍ଵର ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସିଦ୍ଧବନ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ସଙ୍ଗୀତଶାଳା ପ୍ରାୟ । ବ୍ୟୋମଲୁପିତା—ଶୂନ୍ୟନର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଭରତୀୟା ପକ୍ଷୀ । ଗନ୍ଧବ—ଗାୟକ, କୋକିଳ । ଶୁଗ—ଶୀତର ଶୁଗ, ସ୍ନେହ । ବସନ୍ତ—ବସନ୍ତରାଗ, ହଳଦୀବସନ୍ତ, ପକ୍ଷୀ । ସୁମନଦଳ—ମନ୍ଦଳ, ପୁଷ୍ପ । ଏଠାରେ ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ ଶୁଭ୍ର । ସଙ୍ଗୀତାଳୟରେ ନର୍ତ୍ତକର ନୃତ୍ୟରୁଲ୍ ଏଠାରେ ଭରତୀୟା ପକ୍ଷୀସମୂହ ନୃତ୍ୟ କରନ୍ତି, ପୁଷ୍ପତୟ ପବନରେ ଦୋହଲୁଛନ୍ତି; ସେଠାରେ ଗାୟକମାନେ ତାଳ ବାଦ୍ୟ ସହୃଦ ପଦ୍ମସ୍ଵରରେ ବସନ୍ତ, କେଦାର ଆଦି ରାଗରେ ଗାନ କଲ ପରି, ଏଠାରେ କୋକିଳମାନେ ଗାନ କରନ୍ତି । ତାଳଗଛ ଅଛୁ, ହଳଦୀବସନ୍ତ (ପକ୍ଷୀ) ଅଛନ୍ତି । ଏହି ସିଦ୍ଧବନର ଶୋଭା ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ । ସେହି ବନରେ ବିଶ୍ଵାମିତ୍ର ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସହୃଦ ସ୍ଵ-ଆଶ୍ରମରେ ବିଶ୍ରାମ କଲେ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ — ୨

“ବିଷ୍ଣୁରଜ ମାଳ ଯମକରେ କବି ମନେ
ବୁଲେ ରାମ ରାମ ରାମନେହୀ ଘେନି ବନେ ଯେ ।
ବୃହତ୍ତାକୁ ଶୁଭୁ ଶୁଭୁ ପ୍ରଭାତାପ ନାହିଁ
ବୃତ୍ତ ତମାଳ ମାଳ ମାଳତୀ ଲତା ଯହିଁ ଯେ । ୧ ।
ବହୁରା ନିର୍ଦ୍ଦର ଝର ଝର ଅବିରତ
ବିଶେଷ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗଣୀ ଶୋଭିତ ଯେ ।
ବହୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଶୀତଳକୁ ବାତ
ବହେ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦପୁତ ନରେ ରୁତ ଯେ । ୨ ।
ବିଷ୍ଣେ ଘନ ଘନ ଘନ କୁଶଳଣ ଯଥା
ବୃଷ୍ଟି ମଧୁର ମଧୁର ମଧୁରଜେ ତଥା ଯେ ।
ବିଷ୍ଣୁ ଜିତ ଭୁଞ୍ଜ ଭୁଞ୍ଜ ଭୁଞ୍ଜ ନରେ କେଳି
ବନା ବନ ବନତା କି ପୁଷ୍ପହାସେ ଝଲି ଯେ । ୩ ।
ବ୍ରତତ ବ୍ରତ କୟନ୍ତ ଅତିଶ୍ର ବାସନ୍ତ
ବାସନ୍ତୀ ସତ ରେ ! ଫୁଲ ଫୁଲରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତି ଯେ ।
ବୋଧେ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ରଘୁନାଥ ସୀତାମତ
ବିଚିତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରକୂଟ ଯେ କୁଟିଳେ ବ୍ରତତ ଯେ ।” ୪, ଶ୍ରୁତ୍ୟ, ବୈ: ବି: ।

ଗଦ୍ୟ ଅର୍ଥ:—ରାମ—ରମଣୀୟ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର; ମୁଗନେହୀ । ବୃହତ୍ତାକୁ—ଅଗ୍ନି, ଶୁଭୁ—ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ । ମନ୍ଦପୁତ—କୋକିଳ । ଚନ୍ଦ୍ର—ଚନ୍ଦନ, କୟନ୍ତ—ଜଳ । କୁଶଳଣ—ଜଳବନ୍ଧୁ । ମଧୁର—ମନ୍ଦୁଳ ଗଛ, ମନ୍ଦୁ, ପୁଷ୍ପରାଗ । ଭୁଞ୍ଜ—ଗୁଡ଼ିକ, ଭୁଞ୍ଜରାଜ ଗଛ, ବ୍ରମର ବା କଳଜପାତି । ବନତା—ପୁରସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ; ବନ—ଶୋଭା ପାଇବା । ବ୍ରତତ—ଲତାସମୂହ । ଅତିଶ୍ର—ଦେବପୀମାନ । ବାସନ୍ତୀ—ମାଧବ ଫୁଲ । କୁଟିଳେ—ଗିରୀମଣି କାମାନ । ବ୍ରତତ—ବିପ୍ରାର ହୋଇଅଛୁ ।

ସମୁଦ୍ର ଚିତ୍ର

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ସପ୍ତେନ୍ଦ୍ରରେ ବାସନ୍ତଧ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲେ । ଅନନ୍ତର—

“ବାସନ୍ତଧ୍ୟୁକ କେତେ ଦିନେ ଭେଟି ।

ଗତି ତ ଅଧିକାରେ ପ୍ରକଟି । ୧୦ ।

ଗଣାୟନ୍ତ୍ର ପ୍ରାୟେ ବହୁ ପ୍ରକାଳେ ।

ବିରାଜିତ ଗଣ୍ଡାକୂଳେ ।

ବୃନ୍ଦ ବୃନ୍ଦ ଯହିଁ କଳ୍ପପ ଯୁକ୍ତ ।

ବିଶିଷ୍ଟ ସାରଗୁଣାହିଁ ବ୍ୟକ୍ତ ।

ବିପିନ ପ୍ରାୟେ ପଲ୍ଲବୀରେ ମେଳ ।

ବିହାସି ଜନେ ଲଭ୍ୟ ସୁଫଳ ।

ବିଳସନ୍ତ ପରଭୂତ ଭ୍ରମରେ ।

ବରଦା ସ୍ଥିତ ଯହିଁ ମଧ୍ୟରେ । ୧୧ ।

ଶ୍ରୀ ୧୧, ବୈ: ଡ: ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

କେତେକ ଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର, ମର୍ଜିତବାହୁନୀ ସହୃଦ ପିନ୍ଧୁକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ସମୁଦ୍ର ଆନନ୍ଦରେ ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହେବାରୁ, ତହିଁରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଲହରୀ ଦେଖାଗଲା । ଗଣା ଯେଉଁପରି ଲଭୁଥିଲା ଓ ଗଣାଦଣ୍ଡଯୁକ୍ତ, ସମୁଦ୍ର ସେହୁପରି ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରକାଳ (ଗଣାଦଣ୍ଡ, ପୋହଳା) ଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ସମୁଦ୍ରରେ ଯେପରି ସାରଗୁଣା (ଉଲ୍ଲାସ ଗୁଣାମାନ, ଉଲ୍ଲାସ ଗୁଣ) ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ସମୁଦ୍ରରେ ସେହୁପରି ଅସଂଖ୍ୟ କଳ୍ପପ ରହୁଛନ୍ତି ଏବଂ ସମୁଦ୍ରନଳରେ ଦଧି, ଦୁଧ, ସୁର ଓ ସର୍ପି ଇତ୍ୟାଦି ସାରଗୁଣ ରହୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ତତ୍ତ୍ୱରେ ସମୁଦ୍ର ବିପିନ ପ୍ରାୟ । ଅରଣ୍ୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ପଲ୍ଲବୀ (ବୃକ୍ଷ, ମାଂସାଶୀ ଗୁଣପ) ଥିବା ହେତୁ ଭ୍ରମଣନାଶ୍ଚମାନେ ନାନା ସୁସ୍ୱାଦୁ ଫଳ ଯେପରି ପାଆନ୍ତି, ସମୁଦ୍ରରେ ପଲ୍ଲବୀ (ମାଂସାଶୀ) କୁମ୍ଭୀର ଥିବା ହେତୁ ପୋତପାଳମାନେ ଲଭିବାନ୍ ଛୁଅନ୍ତି । ତାହା ରତ୍ନାକର ଓ ଶୀର୍ଷରାଜ ହେତୁ ଲୋକେ ରତ୍ନ ଓ ସୁକୁନ୍ତ ଲଭ କରନ୍ତି । ବନରେ କୋକିଳ ପରଭୂତ ଓ ଭ୍ରମରମାନେ ବହାର କରନ୍ତି; ସମୁଦ୍ରରେ ସେହୁପରି ଜଳଜର୍ଭିଷମାନେ(ପରଭୂତ) ବିଳସନ୍ତ ଏବଂ ବନରେ ମୟୁରମାନେ ଥିବା ପରି ପିନ୍ଧୁରାଜରେ ବାଡ଼ିବାନ୍ତି ଅଛି ।

ଉକ୍ତିଚିତ୍ର

“ବିଶେଷାଶ୍ରୟ ପ୍ରକଟାଇ କବିରେ ବରଣା ସମୟ ସଞ୍ଚର ।

ବ୍ୟାପି ଶୋଭା ଦେଖି ଭୟଙ୍କର ଦଶେ ଗରସେ ଗନାଦନ ହର ।

ବିପର୍ଜିତ ଯେ । ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ ଜୀବନ ।

ବିଧିରେ ଲାଳନା ମହୁଷ ପନ୍ଥାପ ନାଶି ପ୍ରମୋଦ କରେ ଦନ । ୧୨ ।

ଶ୍ରୀ ୧୨, ବୈ: ଡ: ।

ଏଥରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥ ଅଛି—ବରୁତାର୍ଥ ଓ ପ୍ରକୃତାର୍ଥ । ବର୍ଣ୍ଣା ହେବାରୁ କବିଙ୍କ ମନରେ ବିଶେଷାଶ୍ରୟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

ବିରୁଦ୍ଧାର୍ଥ—“ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ପୃଷ୍ଠା ସୁନ୍ଦର ଓ ଉତ୍କଳର ଦେଖାଗଲା । ମହାବ୍ରାହ୍ମଣ
ସଂହାରୁ ଗ୍ରାସ କରିବାରୁ ସେ ଆନନ୍ଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଦୁର୍ଗା ମହାଷ୍ଟମୀର ସନ୍ତାପ ନାଶ କରି
ତାହାକୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।”

ବ୍ରହ୍ମଚାର୍ଯ୍ୟ—“ସକଳ ମେଘମାନଙ୍କର ଶୋଭା ପ୍ରତି ଦିଗରେ ବ୍ୟାପିଯିବାରୁ ଅନ୍ଧକାର ଯୋଗୁଁ
ସେହି ସମୟରେ ପୃଷ୍ଠା ଉତ୍କଳର ଦେଖାଗଲା । ମେଘ ଲହରୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୁର୍ଦ୍ଧିକୁ ଗ୍ରାସ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି
ଅତି ଆନନ୍ଦରେ ଜଳ ବର୍ଷଣ କଲେ । ଶ୍ୟାମରେ (ଦୈବବର୍ଣ୍ଣରେ) ମେଘସମୂହ ଜଳବର୍ଷଣ କରି ମହାଶୟ ପଶୁ-
ମାନଙ୍କର ଦେହତାପ ବିନାଶପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।”

“ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରକୁ ଭଣିବା ଇଚ୍ଛା କଲେ ବିଚ୍ଛେଦନ ହୋଇଥିଲା ଜନେ ।

ବିରୁଦ୍ଧ ପଥେ ପଦ ଦିଅନ୍ତେ ଅତି ଉଚ୍ଛ୍ରେୟ ଜାତ ମନେ ।

ବିଦେହ ଅଗତି । ବହେ ଯନ୍ତ୍ରରେ ସଦାଗତି ।

ବିଷୟ ବିନାଶେ ସୁମନରେ ହସେ ଗଣିକାପତ୍ର ଦିବା ରାତି ।

ବିରୁଦ୍ଧାର୍ଥ—“ଦ୍ଵିତୀୟ ବା ତତୋଽଧିକ ଖଣ୍ଡରେ ହଣା ହୋଇଥିବା ଜନମାନେ କପିଳ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ
ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲେ । ବିରୁଦ୍ଧ ଯେ ଭଗବାନ ପଥେ ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ‘ପଦ୍ମା’ ସ୍ଥାନ
ବା ମୁଣ୍ଡକୁ ଉଚ୍ଛ୍ରେୟ ମନରେ ଜାତ କରନ୍ତେ ସେମାନେ ଯେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପଥରେ ସଦା ମୁଣ୍ଡବଦ୍ଧ
ଲୋକ ଏପରି ଅଗତିକୁ ବିଧାନ କରେ, ସେଠାରେ ଆଉ କି ଗତି ? ପୁଣି ବୈଶ୍ୟମାନେ ବିଷୟ ପୁରୁଷ-
ମାନଙ୍କୁ ବିନଷ୍ଟ କରି ଆନନ୍ଦରେ ହସିଲେ ।”

ବ୍ରହ୍ମଚାର୍ଯ୍ୟ—“ଏହି ସମୟରେ ବିରାଟ ଲୋକମାନେ ମନରେ ଶ୍ଵେତ କଲେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଉ
ଏ ଉତ୍କଳା ସହ ନ ପାରି କାଳକଟ୍ଟ ଶେଷ ଭଗବତ୍ପୂର୍ବକ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବା । ପଥକମାନେ ପ୍ରିୟା ପାଶରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଉ ଉତ୍କଳ ମନରେ ପଥକ ପଦକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପଥକାବସ୍ଥାର ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ପାସୋରିଲେ । ଆହୁରି
ମଧ୍ୟ ଏ ସମୟରେ ପବନ ଅସ୍ତ୍ର ବ୍ୟସ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁର୍ଗତରେ ବହୁବାରୁ ଯୁଦ୍ଧ ଲତାମାନେ ପଟ ଶୋଭାଲେ
ଏବଂ ପୁଷ୍ପବିକାଶିତରେ ଦିବା ରାତି ହାସ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।”

“ବାହାରି ପଶ୍ଚିମାସୁ ଶୁଦ୍ଧି ବୋଇଲେ ବିଷ୍ଣୁମେ ସଗର୍ବୁ ରବିଶ ।

ବୈଦେହ୍ୟହରଣେ ଜଟାୟୁ ମାରଣେ ଗରୁଡ଼ତରେ ପଶି ଗଣ ।

ବେଦିଛନ୍ଦ୍ର ଯେ । ବିନାଶି ନେ ଶିଖା କେ ତ କେ ।

ବସିଣ ମରୁତରଥେ ଶରବୃଷ୍ଟି କରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ କାମୁକେ । ୧୦ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଏପରି ସମୟରେ ପଶ୍ଚିମୁଖୀରୁ ବାହାରି ଉପରକୁ ଶୁଦ୍ଧି ଦିଅନ୍ତେ ଦେଖିଲେ—
ମେଘ ବାତାଘାତରେ ସଞ୍ଚାଳିତ ହେଉଅଛି, ଆକାଶରେ କନ୍ଦୁସନୁ ପଡ଼ୁଛି, ମୟୂର ନାଚୁଛି, ତାହୁନ
ତାହୁନ, ମେଘ ଗର୍ଜୁଛି—ବର୍ଷୁଛି । ସେ ଭ୍ରମବର୍ଣ୍ଣଣ କହଲେ—ଏହା ମେଘ ନୁହେଁ, ନିଶ୍ଚୟ ରବିଶ ।
ସେ ଜଟାୟୁକୁ ମାରି ଦେଇଥିବାରୁ ଗରୁଡ଼ ଭୟରେ ପକ୍ଷୀମାନେ ବେଢ଼ି ତା ସହୃଦୟ କରୁଛନ୍ତି, ମୟୂର
ସୁନ୍ଦର ଟେକି ଯୁକ୍ତ ପର୍ବ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଛି, ତାହୁନ ତାଙ୍କ ଦେଉଳ, ରବିଶ ପବନରଥରେ ବସି କନ୍ଦୁସନୁ ଧରି
ଜଳଧାରା ଶର ବୃଷ୍ଟି କରୁଛି ।

“ବାଳାକୁ ମୋର ଚରମେ ଲୁଗୁଛନ୍ତି ନଦୀଶେ ତେଣୁ ଶଶୀମୁଖ ।
ବହୁଦଳାନ୍ତ ଦଶି ନ ଦଶି ଯାଉଛୁ ଅନ୍ଧ ପ୍ରଚଳେ ତାର ଦେଶ ।
ବାଣୀ ଲୋକଲ । ବହୁଛୁ ଗଦଗଦ ଶୋକରୁ
ବଢ଼ାଇ ସମର ଛଡ଼ାଇ ଘେନିବା ସାର ନାହିଁ ଏହା ବସୁରୁ । ୧୧ ।

ବରଷା ହେଲଣି ଘନ ନରେ ଖେଳେ ଭାସିଲେ ଶହଘନ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ।
ବିନତି ହେଲେ ଉନ୍ନତି ଗୁଡ଼ ଦୂତ ହୁଅ ବୋଲଣ ହୋଇ ଦୃଷ୍ଟ ।
ବାରିବାହ ହେ । ବିନାଶିତ ଦବ ବିକଳ ।
ବନ ସମର ମୁହିଁ ସମ ବିନାଶ କାମାନଳ ତାପ ତପଳ” । ୧୨ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ମୋର ପ୍ରିୟାକୁ ରାବଣ ଲୁଗୁଛନ୍ତି; ସେ ଛଟପଟ ହେଉଥିବାରୁ ତାହାର ବହୁଦଳାନ୍ତ ବେଳେ ବେଳେ ଝଟଝଟ ଦେଖାଯାଉଛି, ତାହାର ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟ ଲୋକଲସ୍ତନ ସ୍ବରୂପ ଶୁଭୁଛି । ଏହୁ ସମୟରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ତାହାଠାରୁ ସୀତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚମ ଉପାୟ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ତାହା ଶୁଣି କହୁଲେ— ନାହିଁ ନାହିଁ, ତାହା ମୋର, ରାବଣ ନୁହେଁ । ସମ୍ବନ୍ଧେ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥି ହୋଇ ଲହୁଲେ—ହେ ଜଳଧର ! ତୁମ୍ଭେ ମୋହର ଦୂତ ହୁଅ, ଦାବୀନଳ ଶାନ୍ତ କଲ୍ଲ ପରି ମୋର କାମାନଳ ଶାନ୍ତ କର ।

ବିରହରେ ଶ୍ରୀଶ ଶ୍ବରୂପଣି ଧନ ନ ନିଅ ପ୍ରଶର ପବନ ।
ବଳ ପତନ ପ୍ରନତ ନ କରିବ ପ୍ରବେଶ ହେବ ସନ୍ନ୍ୟାସନ ।
ବାରିବାହ ହେ ! ବନ୍ଧୁ ନବାନୁରାଗ ସତ ।
ବୋଲିବ ଯେମନ୍ତେ ଶିବ ଶିବ ନିତ୍ୟ ସେ ରୂପେ ମନାଇବ ଚିତ୍ତ ।

ପ ୧୩, ଗ୍ର ୨୧, ବୈ: ୫: ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ମୋର ପ୍ରିୟା ବିରହବାଧାରେ ଶ୍ରୀଶ ହୋଇଥିବ, ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୟଶୀଳା; ସେହୁହେତୁ ହେ ଜଳଧର ! ତୁମ୍ଭେ ସାଥରେ ପ୍ରଶର ପବନ ନେବ ନାହିଁ, ବଳପତନ ଓ ମେଘଧୂନ କରେ ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରଶର ପବନରେ ଉଡ଼ିଯାଇ ପାରେ, ବଳପାତରେ ସଢ଼ିଯାଇ ପାରେ । ଏ ଦୁଇ କଥା ନ ଥାଇ ତୁମ୍ଭେ ତାହା ସମୀପକୁ ଯିବ । ତୁମ୍ଭେ ତାକୁ ଏପରି ମନାଇ କହିବ ଯେ, ସେ ଯେପରି ଶିବ, ଶିବ—ଉଦାରଣ କରେ । ତଦ୍ବାରା କାମତାପ ଉପଶମିତ ହୁଏ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣୁସୂଦୟ, ଗ୍ର ୨୫—“ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଥମ ରାଗ ଚିନ୍ତାଦେଶାନ୍ତ, ବର୍ଣ୍ଣକାଳ ଅର୍ଥ; ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷର କାହିଁଦେଲେ ଦ୍ବିତୀୟ ରାଗ କାହିଁ କାମୋଦୀ, ଶୀତକାଳ ଅର୍ଥ, ପୁଣି ଆଉ ଏକ ଏକ ଅକ୍ଷର କାହିଁଦେଲେ ରାଗ ମାଳବରାଜ, ଶ୍ରୀଗୁଣାଳ ଅର୍ଥ ।” ସମୁଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ୩୦ ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ । ଏତେ ସ୍ବଚ୍ଛ ସତ୍ତ୍ବେ ତାତ୍ପରିକପରି ଭାବଗର୍ଭକ ସମୁଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଧରାଯିବ । ନମୁନା ସ୍ବରୂପ ଏକ ପଦ ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

“କାଶ ସୁରଭ ସୁମନା ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ।

ମଧୁ ପରମ ରୋଚକ ନିବାସ ତହିଁ ।” ୧, ଗ୍ର ୨୫, କୋ: ୬: ପୁ: ।

ରାଗ—ଚନ୍ଦ୍ରା ଦେଶାନ୍ତ, ବର୍ଣ୍ଣାକାଳ ଅର୍ଥ:—“କାଶ (କାନ୍ଦିଶ ପୁଷ୍ପ) ସୁରଭି (କନ୍ଦମ୍ବ ପୁଷ୍ପ) ସୁମନା (ପୁଷ୍ପ) ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ, ତହିଁରେ ପରମ ରୋଚକ (ରୁଚକର) ମଧୁ (ମନ୍ଦୁ) ର ନିବାସ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର କାଟି ଦେଲେ ଦ୍ଵିତୀୟ ରାଗ—କାଫି କାମୋଦୀ, ଶୀତକାଳ ଅର୍ଥ:—ଏ ସୁରଭି (ସୁଗନ୍ଧସୁକୁ) ସୁମନା (ନୀତିପୁଷ୍ପ) ପ୍ରକାଶ ହୋଇ (ଫୁଟିଲା) ତହିଁ ସେକାଳେ ନିବାସ (ରୁଦ୍ଧ) ରମ (ଆନନ୍ଦଜନକ) ଧୃଷ୍ଟରେ ରୋଚକ (ରୁଚକର) ହେଲା । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଅକ୍ଷର କାଟିଦେଲେ, ରାଗ—ମାଳବଗୁଣ ଶ୍ରୀଷ୍ଟକାଳ ଅର୍ଥ:—ସୁରଭି ସୁମନା (ସୁଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପମାନେ) ଫୁଟିଲେ ତହିଁ ପୁଷ୍ପିତ ବୃକ୍ଷମାନ ସ୍ଵବା ସ୍ଥଳେ ନିବାସ କରବାକୁ ପରମ ରୋଚକ (ଅତ୍ୟନ୍ତ ରୁଚକର) ହେଲା ।”

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୩

“ଅତି ରସମୟ ବସନ୍ତ ସମୟ ବିଚିତ୍ର ପ୍ରମେୟ ତାହାର
ମିତ ଅନଙ୍ଗକୁ ପ୍ରବଳ କରାଇ ଅତିର ଚନ୍ଦ୍ରା-ବିହାର ।

ଆଗତେ । ଆଗେହୁଲ ନାଗେଶ୍ଵରକୁ ।
ରତ୍ନରାଜପଦ୍ମ ସେ ରନ ଘେନିଲ ଶୁଦ୍ଧି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କେଶରକୁ । ୧ ।

ମଧୁ ବନ୍ଧୁପଣେ ମଳୟ-ଶଇଳ-ନିଳୟ ଅନଳ ବହୁଲ ।
ସକଳେ ମନ୍ଦି ପଦ୍ମିନୀ ଶୁଣିନୀତି ଦକ୍ଷିଣ ସ୍ଵରାବେ ମୋହୁଲ ।

ତା ଜାଣି । ବନ-ଉଦ୍ୟାନେ ଯେ ଅବେଶ ।
ତରୁ ଲତା ଶ୍ରେଣୀ ତରୁଣ ତରୁଣୀ ସମସ୍ତେ ସୁମନ ସୁବେଶ । ୩ ।

ସ୍ନେହ ପୁଣ୍ଡରେ ତନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର-ପୁଣ୍ଡରେ ଖେଳିଲେ ତାଗୁଣୀ ସଙ୍ଗତେ ।
ଏ ଯାମ ରାମା ଶ୍ୟାମା ଅତିଶୟରେ କମ୍ପସକା ଦଳ ଫିଙ୍ଗନ୍ତେ ।

ସେ ଧୁଳି । ସେହୁ ଲେଉଟାଇ ମାଇଲେ ।
ଜାଣିଲେ ତନ୍ତ୍ର କା ଅଙ୍ଗ କରି ଅଙ୍ଗେ ଲାଳା ବିଳାସେ କି ଥୋଇଲେ ।

ପ ୧୦, ଛ ୭, କୋ: ୬: ପୂ: ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ବସନ୍ତ ଋତୁ ମିତ ଅନଙ୍ଗ ସହଚ ଚନ୍ଦ୍ରା ବିହାର (ଦୋଳଯାତ୍ରା ଫଗୁଣେଲ) ଆରମ୍ଭ କଲା । ରତ୍ନରାଜ ହେବା ହେଉ ସେ (ନାଗେଶ୍ଵର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହସ୍ତୀ ଓ ବୃକ୍ଷ) ଆଗେହୁଣ କରି ନାଗେଶ୍ଵର (ପୁଷ୍ପ) ପରାଗରେ ଫଗୁଣେଲ କଲା । ବସନ୍ତକାଳର ବନ୍ଧୁପ୍ରାଣେ ମଳୟାମଳ ବହୁଲ । ସକଳେ (କଳରେ) ସ୍ଵବା ପଦ୍ମିନୀ ପ୍ରଭୁତ ଶୁଣିନୀତି ପୁଷ୍ପ ସମ୍ମଳେ (କ୍ରୀଡ଼ାରେ) ମନ୍ଦି ରତ୍ନସୁବାପଦ୍ମିନୀ ପ୍ରଭୁତ ଶୁଣି ନୀତି ସ୍ଥା ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ ନାୟକଭ୍ୟସ ମୋହତ କରବାରୁ, ଅରଣ୍ୟଜାତ ତରୁ ଲତାମାନେ ତରୁଣ-ତରୁଣୀ ରୁଲ୍ଲ ପୁଷ୍ପରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଶିୟାମା ରାମା କମ୍ପସ ଦଳ ତନ୍ତ୍ର ଫିଙ୍ଗନ୍ତେ, ସେ ଶ୍ରବଣେ କର୍ପୁର ଧୁଳି ମାରି ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇ । ସେହୁ ଗୋରୁ ନେଲେ ଏହା ହେଲା ଯେ, କମ୍ପସକୁ ତନ୍ତ୍ରର କଳଙ୍କରୂପେ, କର୍ପୁରଧୁଳିକୁ ରାସି ତନ୍ତ୍ରକାଷ୍ଠରୂପ ଧାରଣ କଲେ । ଲ: ବ: ଛ ୫, ବସନ୍ତଋତୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ଛ ୧୧ ବର୍ଣ୍ଣାବତ୍ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖପାଠ୍ୟ, ବାହୁଲ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଥିରେ ଦକ୍ଷାପାଇ ନାହିଁ ।

ସାକ୍ଷାଦ୍ଦର୍ଶନ:— ଛା ୧୩, କୋ: ଦ୍ର: ପୃ: ।

“ଏ ନୋହୁତୁ ନୋହୁବ ଏ ଉତ୍ସବ ବିହୁବ ସମ୍ଭବ-ସମ୍ଭବ ଲେଖନ ।
ଏହୁ ମୁନି ମନ୍ତ୍ରର କଣ୍ଠସ୍ଥ ଅନ୍ତର ଗତର ମାତର ଶବ୍ଦନ ସେ ।
ଅନୁପମା । ହୃଦରେ ଆଦର ଉଚ୍ଛନ୍ନ । କିଏ ସେ ଭୁପତି ନନ୍ଦନ ।
ସମାରଜନ ରମ୍ୟ ଯତନରେ ପତନ ସେ କାଳେ କୁମାରନୟନ ସେ । ୧୫ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

କୌଣସି ଦେବ ଉତ୍ସବ ଏ ଉତ୍ସବ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ନୁହେଁ । ଏହା ମୁନିଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରପ୍ରସବବଦ୍ଧ ଜଣାଯାଏ । ସ୍ୱଳ୍ପସଂଖ୍ୟା (ସୁଷ୍ପକେତୁ) ରାଜକେମା (କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ) ଦେଖି ଶୁଦ୍ଧ—ସେ ସ୍ୱଳ୍ପକୂମାର ସତେ ଏହି କି ? ସେକାଳେ ସମାରଜ୍ଞ ଉପରେ ‘କୁମାର ନୟନ’ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯତ୍ନରେ ପଡ଼ିଲା ।

“ଭଲେ ଧନଦାତାଲେ ତଳେ କିଛି ତଥ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ କି ଶମ୍ଭା ସମ୍ପାଦିତ ।
ବୈଦିକ ଉତ୍ସବକାଳ ବୈଦିକ ମିଶ୍ରିତାଦି ଅସି ବୁଦ୍ଧି ହୋଇ ଯାଉଛି ସେ ।
ଅନୁପମା । ଚରପ୍ରସ୍ତା ପୁଣି ସହଜେ ।

ଅସିକ ପୁରୁଷ ସେ ଭଜେ ।

ଗଣ ଶୁଦ୍ଧର ସ୍ୱର ଭଜି ହୋଇ ପାହୋର ଉପମା ହେବ ଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସେ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

କୌଣସି ପଦ୍ମରେ ଶମ୍ଭା ଆସ୍ଥାନ ସମ୍ପାଦିତ ବେଳେ ବେଳେ ବୈଦିକ ବୈଦିକ ଉତ୍ସବ କି ? ସ୍ୱଳ୍ପକୂମାର ପୁଣି ଶୁଦ୍ଧ—ବିଜୁଳି ଅଚରପ୍ରସ୍ତା, ଏ ସୁନ୍ଦରୀ ଚରପ୍ରସ୍ତା । କିଛି ଗଣେଶ ମଧ୍ୟ ଏହା ସହଜ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବା ପାଇଁ ଉପମା ପାଦବେ ନାହିଁ ।

“ସେ ନଗେ ଜାତଜାତରୂପ—ସର ଉଚ୍ଚତ ମୋ ଚିତ୍ତ-ହୃଦ୍ୟ ବଶ ହୋଇ
ସୃଷ୍ଟି ସାରସ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁବାସ-ବାସ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱେଦମ୍ବୁ କୁମ୍ଭ ଦେଇ ସେ ।
ତତ୍ତ୍ୱମୁଖ । ଗୁଣି ଉଠେ ଶୈବଳ ଘେନି ।
ପୁଣି ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ସ୍ଥାନା ।

ମୁଖ ଚିତ୍ତ-ଚିତ୍ତା ଗ୍ରନ୍ଥ ମାଳ-ସ୍ୱେଦନା ଅଙ୍ଗ ଭଜ ଏ ଅନୁମାନ ସେ ।” ୧୬ ।

ଅର୍ଥ:—“ସେ ନଗେ (କୌଣସି ପଦ୍ମରେ) ଏ ଜାତରୂପସର (ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପୁଷ୍ପଶ୍ରୀ) ଜାତ ହୋଇଛି, ମୋ ଚିତ୍ତ ଉଚ୍ଚତରେ ହୃଦ୍ୟ ପରି ବଶ ହୁଅଇ, ପୁଷ୍ପଶ୍ରୀ ରସ (ଜଳ) ସାରସ (ପଦ୍ମରେ) ପୁର୍ଣ୍ଣ, ଏ ସୁନ୍ଦରୀ ରସ (ଶୁଦ୍ଧାର ରସ) ରେ ପୁର୍ଣ୍ଣ, ମୁଖ ସୃଷ୍ଟିସାରସ ପରି (ସୁବର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ ପରି) ସେ ମୁଖସୁବାସରେ ବାସସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱେଦମ୍ବୁ (ଭ୍ରମର) ଚିତ୍ତରେ ଚିତ୍ତ ଭ୍ରମର ଶୋଭା ପାଉଛି । ତତ୍ତ୍ୱବାଦ ଯୁଗପରି ଗ୍ରନ୍ଥସ୍ୱରୂପ, ସେ ଗୁଣି ଶୈବଳ (ଜଳମାଳ) ଘେନି ଉଠିଲା ପରି ମାଳ କାଷ୍ଠକୁ ପୁଣି ପୁଷ୍ପଶ୍ରୀ ତରଙ୍ଗର ରଙ୍ଗ (ଶ୍ରୀତ୍ୱା) ସ୍ଥାନା ହେଲା ପରି ଏ ଅଙ୍ଗଭଜୀର ସ୍ଥାନା । ଏ ଉପମାମାନ, ମୁଖ, ଚିତ୍ତ, ଚିତ୍ତା, ଗ୍ରନ୍ଥସ୍ୱେଦନ ମାଳତୀ ଏବଂ ଅଙ୍ଗଭଜୀରେ ଅନୁମାନ ହେଉଛି ।”

“ମନେ ଜଳ ଏ ଦେବସତ୍ତ୍ୱ ମୋତେ ତ ଦେବ ଗତି ଜଗତି ବ୍ୟାଜ ମେରୁ
ଖୋଲାକା ମନୋରମା ଡୋଲା ନୋହୁ ଉପମା ନୟନ ଚିତ୍ତରେଖା ଭୁରୁ ସେ ।
ଗୁପ୍ତବାସ । ପିଧାନେ ରମ୍ଭାକରସ୍ତେରୁ । ପାରିଜାତକ ଗନ୍ଧଭରୁ ।
ପୁଣ୍ୟ ଅନେକ ନେତ୍ରେ ଦେଉଅଛି ବିଚିତ୍ତେ ମୁଁ ମିଳେ କି ଭାଗ୍ୟବଶରୁ ସେ ।” ୧୭ ।

ଅର୍ଥ—“ମନେ କଲ ଏ ସୁଦୟ ମୋତେ ଗଢ଼ (ମୋକ୍ଷ) ଦେବ, କାରଣ ଏ ସ୍ଵର୍ଗର ଦେବସଭା, ଜଗତ (ଅଛାଳକା) ବ୍ୟାଳରେ ଏ ମେରୁ (ସ୍ଵର୍ଗ), ସ୍ଵର୍ଗରେ ମନୋରମା ନାମ୍ନୀ ଅପ୍ସରା ଅଛନ୍ତି, ତାହାର ଉପମା ନାହିଁ, ଏ ମନୋରମା ସୁଦୟ ଖେଳାଉ ଥିବା ତୋଳାକୁ ଉପମା ନାହିଁ । ସ୍ଵର୍ଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ନାମ୍ନୀ ଅପ୍ସରା ନାଚଇ, ଏ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା (ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଲେଖା) ରୁକ୍ଷ ଭୂରୁ (ବୁଲତାକୁ) ନୟନରେ, ସେଠାରେ ରମ୍ୟାନାମ୍ନୀ ଅପ୍ସରା ଅଛନ୍ତି, ଏ ରମ୍ୟା (କଦଳୀ ବୃକ୍ଷ) ଓ କରଭ (ହସ୍ତୀଶାବକର ଶୁଣ) ସଦୃଶ ଉଭୟକୁ ବାସପିଧାନେ (ବସ୍ତ୍ରାହ୍ଵାନନରେ) ଗୁପ୍ତ କରିଛନ୍ତି, ପାଗଳାତ ପୁଷ୍ପ ପରି ଏହାର ଦେହ ସୁବାସ, ସ୍ଵର୍ଗ ଅନେକ ନେତ୍ର (କନ୍ଦ୍ରକୁ) ସୁଖ ଦିଏ, ଏ ବିଚିତ୍ରରୂପେ (ଅନେକ ନେତ୍ରେ, ଅନେକ ଲୋକ ଚକ୍ଷୁରେ) ସୁଖ ଦେଉଛନ୍ତି କି ଭାବ୍ୟବଶରୁ ଏଠାରେ ମିଳଇ ।”

“ନେତ୍ରକୁ ଦଶିଲ ଗୁରୁଶୀଳା ଆସିଲ ନୟନପଥରୂପେ ପାଶେ ।

କୁନ୍ତଳ ଇନ୍ଦ୍ରମାଳ ଅବଧ କି ମଞ୍ଜୁଳ ମୁଖ ମହାପଦ୍ମ ବିକାଶେ ସେ ।

ଗଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର । ମକର ଗୋଷ୍ଠ ଖର ଅତି । ଇକ୍ଷଣ ପଦ୍ମ ସେ ତଳନ୍ତି ।

କଣ୍ଠ ଶଙ୍ଖ ସୁଦନ୍ତ ମୁକୁତ ମତ ସତ ପାଦପର କଛପାକୁତି ସେ । ୧୦ ।”

ଅର୍ଥ—“ନେତ୍ର ରୂପରେ ଏପରି ଦଶିଲ — ଗୁରୁଶୀଳା ନବନୟ ପ୍ରତିମାରୂପେ ପାଶକୁ ଆସିଲ । କୁନ୍ତଳ ଅବଧ ଇନ୍ଦ୍ରମାଳମଣି ପରି କି ମଞ୍ଜୁଳ, ମହାପଦ୍ମ ପରି ବିକଶିତ ମୁଖ ମହାପଦ୍ମନ୍ୟ, ଗଣ୍ଡରେ ଥିବା ମକର ଚନ୍ଦ୍ର ମକରନ୍ୟ, ଇକ୍ଷଣ (ନୟନ) ଅତି ଖର ହେଉ ଖରନ୍ୟ ଏବଂ ପଦ୍ମପରି ତଳୁଥିବାରୁ ପଦ୍ମନ୍ୟ, କଣ୍ଠ ଶଙ୍ଖନ୍ୟ, ସୁଦନ୍ତ ମୁକୁତନ୍ୟ ଏବଂ କଛପ ଆକୃତି ପାଦ ଉପର କଛପନ୍ୟ ।”

“ପାଣି ଧରି ଅଶିମା କୋଳେ ନିଶ୍ଚେ ଅଶିମା ଦୀର୍ଘ ନୋହୁଲ ଦ୍ରୁସଭବ ।

ଲଘିମା ଭଜି ତାପ ଯିବ ସୁଖ କଳାପ ପ୍ରକାଶ ବିକାଶ ସର୍ଜିବ ସେ ।

ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇ । ମହମା ନିଶ୍ଚଳେ ରହୁବ । ଇକ୍ଷଣ ଭାଷି କନ୍ଦି ଥିବ ।

ନିରତ ବଶିତାରେ କାମାବଶାୟିତାରେ ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣେ ହେବ ଶିବ ସେ । ୧୧ ।”

ଅର୍ଥ—“ପାଣି (ହାତ) ଧରି ଅଶିମା ଦ୍ରାଘ ମୋହ ଅଶିମା (ଲଘୁତା) ଦୀର୍ଘ ନ ହୋଇ ଦ୍ରୁସଭବ ଧରିବ, (ଏଥରେ ମୋର ଅଶିମା ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ଲଭ ହେଲା), ତାପ (ସନ୍ତାପ) ଲଘିମା (ଲଘୁତା) କୁ ଭଜିବ, (ଏଥରେ ଲଘିମା ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ) ସୁଖ କଳାପ (ସୁଖ ସମୂହ) ପ୍ରକାଶରେ ବିକାଶ (ଉଜ୍ଜ୍ଵାସ) ସର୍ଜିବ (ଏଥରେ ମହମା ଓ ପ୍ରାପ୍ତି ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ) ସେ ସୁଦୟ ସମୟରେ ଇତିତାସତ (ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଆଳାପ) କନ୍ଦାଉଥିବ, (ଏହାଦ୍ରାଘ ଇତିତା ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ) ମୁଁ ନିରତ ବଶିତାରେ (ବଶ କରିବା କ୍ଷମତାରେ) ତାକୁ କାମାବଶାୟିତା (କାମକ୍ଷୀତାରେ ବଶ କରି) କାମାବଶାୟିତା ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ଲଭ କରିବି । ଏହିପରି ମୁଁ ଆଶିମାହ (ଅଶିମା, ଲଘିମା, ପ୍ରାଣାମ୍ୟ, ପ୍ରାପ୍ତି, ମହମା, ଇତିତା, ବଶିତା ଓ କାମାବଶାୟିତା) ଅଷ୍ଟ ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଶିବଙ୍କ ପରି ହେବି (ଶିବ ଏ ଅଷ୍ଟଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ) ।”

ସପ୍ତଶାଳ ଭେଦ—ନାଗବର

ବାଲି ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ପରେ ତାହାର ଭାବ ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟ ଦେଖା ସମ୍ଭାଳ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବ୍ୟାଧି ତାହାର ବଳର ଅଳ୍ପତା ସପ୍ତଶାଳରେ ସେହି ହେଉ ରଖିଥିଲେ । କନ୍ଦ୍ରାଦି କେହି ହେଲେ ତାହା ବାଣଦ୍ରାଘ ବିଦ୍ଧ ପାରି ନ ଥିଲେ । ତାହା ଏକ ବାଣରେ ହେଉନ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତ ନେବଳ ବାଲିକୁ ପରାସ୍ତ କରି ପାରେ—ଏପରି ପ୍ରବାଦ ଥିବାରୁ, ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତାହା ଏକ ବାଣରେ ନିମ୍ନମତେ ଭେଦ କରିଥିଲେ:—

“ବିଶାଳତା ପବିତ୍ର ହୃଦୟ ସେବନ ।
 ବୃକ୍ଷବୃକ୍ଷ ଶତପଥ ରଞ୍ଜନ ।
 ବନେ ରହୁ ସମୋକ୍ଷ ଧୂତା ସେହୁ ।
 ବହୁ ନାମ ନାହିଁ ତୁରୁ ଦଶଜ ।
 ବିପ୍ରତାର ତର ସାର ନବୀନ ।
 ବିଷ ସ ପ୍ରଭାରେ ବିହର ସ୍ନାନ ।
 ବନରୁହପଦ ପ୍ରତଳ ବଳ ।
 ବନସ୍ତ ରତ ସର୍ପ ସପ୍ତଶାଳ ।”
 “ବ୍ୟାଳ ସଲଖି ହେଉ ରଘୁର ।
 ବାଣ ପ୍ରସ୍ତୋତ କଲେ ସେ ସହର ।
 ବୃକ୍ଷସାତ ଭେଦ ଭେଦ ପଟ୍ଟେ ।
 ବାହୁଡ଼ଳ ସେ ମାର୍ଗଣ ହୁଅନ୍ତେ ।” ୩୫, ପ୍ର ୨୮, ବୈ: ୪: ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ସପ୍ତଶାଳ ବୃକ୍ଷ ବେଶି ଉଚ୍ଚ, ମୋଟା ଓ କଠିନ ଥିଲା । ତାହା ମଣ୍ଡଳାନାରରେ ରହୁଥିବାରୁ ସପ୍ତଦଳ ପଦ୍ମବଦ୍ଧ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ସେଥିରେ ଗୋଟିଏ ନାମ ସାପ ବେଷ୍ଟନ କରି ରହୁଥିବାରୁ ତାହା ପ୍ରାଚୀରବେଷ୍ଟିତ ଦୂର୍ଗ ଭୂଲ ଦେଖାଯାଉଥାଏ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପଦାଗତରେ ସର୍ପ ସଲଖି ହୋଇଯିବାରୁ ବୃକ୍ଷକାରରେ ଥିବା ସପ୍ତଶାଳ ସଲଖି ହୋଇ ଧାଡ଼ି ହୋଇଗଲେ । ସେହୁ ସମୟରେ ସେ ମାର୍ଗଣ ପ୍ରସ୍ତୋତ କରନ୍ତେ ତାହା ସପ୍ତଶାଳ ସହଚ ପଟ୍ଟେ ଭେଦକରି ଭୂଶୀରକୁ ଫେରିଲା ।

ବସା ବନ୍ଦୋବସ୍ତ—

କୋଟିକ୍ରହାଣପୁରଣ ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ରାଜପୁରମାନେ ଚମ୍ପାବନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ରାଜା ବିଶ୍ଵାନନ୍ଦଙ୍କୁ ନିମ୍ନମତେ ଜଣା କଲେ:—

“ମନ୍ତ୍ରୀବର ବେଶ ଜହେ ନୃପବର ଅଭିଧାନ ବିଶ୍ଵାନନ୍ଦଙ୍କୁ ।
 କାନ୍ତାଦ କାଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶ ତନୁ ଲେନ ଜିତ କୃତ-ଶ୍ଳୋକ ବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ।
 ଉତ୍ତମ । ବର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍କଳ ସର୍ବେ ତହିଁ ।
 ଉପବନ ହେବ ସ୍ଵଭାବେ ପୁତ୍ରକ ଲେଖା ଭାବେ ଦେବା ରଖାଇ ।”

ପ ୭, ପ୍ର ୨୮, କୋ: ୫: ପୃ: ।

ଅର୍ଥ:—“ଏ ରାଜାମାନେ ଅଭିଧାନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ଅଭିଧାନ କାନ୍ତାଦ କାଣ୍ଡ (ବର୍ଣ) କୁ ଓ ତନୁ ଲେଖରେ (ସ୍ଵର, ମଣ୍ଡିତ, ପାତାଳରେ) ଜିତ (ଉତ୍କଳ) ଶ୍ଳୋକ ବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତହିଁରେ ଉତ୍ତମ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ସର୍ବେ (ସର୍ବନାମମାନେ) ଉତ୍କଳ ହୋଇଥାନ୍ତି । ରାଜପୁରମାନେ ପରାଭୂତବର୍ଣ, କାନ୍ତାଦ (ବେଶଭୂଷାଦ) ଓ କାଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତିରେ (ଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତିରେ) ପ୍ରକାଶ ପାଉଛନ୍ତି, କୃତ ଶ୍ଳୋକବୃନ୍ଦଙ୍କୁ (ଧାର୍ମିକମାନଙ୍କୁ) ତନୁ ଲେଖରେ ଜିତ (ଜିଣିଛନ୍ତି), ସର୍ବେ ଉତ୍ତମ ବର୍ଣ୍ଣ (ସଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣୀୟ) ଏବଂ ଉତ୍କଳ (କଳକହ୍ନ) ଏମନ୍ତ ରାଜବୃନ୍ଦଙ୍କୁ, ଉପବନ ସ୍ଵଭାବରେ ପୁତ୍ରକ ହେବ, ତହିଁରେ ଏହି ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଲେଖା ଭାବେ (ଅନ୍ତରାଧ୍ୟାତ୍ମ ପରି ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧକରି) ରଖାଇ ଦେବା ।”

ଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶରେ ଏହିପରି ସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣକ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଅଭାବ ନାହିଁ ।

କୁକୁଟର ବାଣୀ

ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ବ୍ୟାକୁଳ ଚକ୍ଷୁରେ ସୀତାକୁ ବନମଧ୍ୟରେ ଖୋଜିରୁଲୁଥିବାବେଳେ ଗୋଟିଏ କୁକୁଡ଼ା ସୀତାକୁ ଶବ୍ଦରେ ନେଉଥିବା ସମ୍ଭାବନାମତେ କହୁଛି:—

ବିଧିରେ ପ୍ରଜାପତି-ନମ୍ରା ଅର୍ଥୀ । ବ୍ୟାକୁଳ ବଳିବଦ୍ ଯୋଗ ତଥୁ । ବଳେ ପ୍ରଜାକୁ ଘଉଡ଼ି ।
ରୁଣିବାକୁ ପ୍ରେମଗଣିକ ଲେଡ଼ି । ବଳ ଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ । ବଛେଦ ସୀରକୁ ଦୁନ ଆରମ୍ଭେ ।

ପ ୧୧, ଗ୍ର ୩୧, ବୈ: ବ: ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ—

ପୁଞ୍ଜି ପତିମାନେ ବର୍ଣ୍ଣା ପରେ ନଷ୍ଟାକୁ କମିରୁ ବିଚାଡ଼ିତ କରି ବଳେ ବଳେ ହଳ କରି ଗଳ ରୁଣି ପକାନ୍ତି । ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ଚଣା ଛୁଡ଼େ ନାହିଁ, ସେ କୋଡ଼, ଲଙ୍ଗଳ କାଟି ଦୁହେଁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେ । ସେହିପରି ପ୍ରଜାପତିନମ୍ରା ଅର୍ଥୀରୁ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥୀ ବା ପୁଞ୍ଜି ପତି ତୁଲ । ସେ ସୀତାଙ୍କ ବନ୍ଧ ପ୍ରଦେଶ ଲେଉଟି-ଜଳରେ ଆର୍ଦ୍ର ହେବା ଦେଖି ରତି-ରତ୍ନ ଆଦାୟ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟସ୍ତେଷରୁ ହର୍ଷ-ପ୍ରକାଶ ଘଉଡ଼ି ବ୍ୟାକୁଳତା ବଳିବଦ୍ ଯୋଗ, ସେଥିରେ ପ୍ରେମଗଳ ବଳେ ରୁଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବାବେଳେ । ବଳ ଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ ତାହାର ସୀର (ଲଙ୍ଗଳ, ମସ୍ତକ) ଛେଦନ କର । ସୁଲତଃ ଶବ୍ଦର ସୀତାକୁ ବଳପୁରକ ନେଉଥିଲ, ସେ ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ କାନ୍ଦୁଥିଲେ । ତୁମ୍ଭେ ରବଣର ଶିର ଛେଦନ କରି ସୀତାକୁ ରକ୍ଷା କର ।

ବକର ବାଣୀ

“ବଳେ ବସିଥିଲୁ ଧ୍ରୁବ ଉପରେ । ବନ୍ଧୁ ପଦକୁ ଭଜିଲୁ ଉପରେ ।
ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷକୁ ଅଙ୍ଗରେ ବନ୍ଧୁ । ବନ୍ଧନ ସେ ତମ ନାଶନ ବନ୍ଧୁ ।
ବଳତା ଏ ଡେର । ବିଶ୍ରାମ ବାଣୀ କହୁବା ସୁଦର । ୧ ।
ବଧୂଁ କାମ ଧର୍ମେ ଅଛୁ ଜୀବନେ । ବଧୂକାମ ବଶେ ଭ୍ରମ ଏ ବନେ ।
ବାଉନୁ ଅଛୁ ଯେଉଁ ରମଣୀୟେ । ବିଶେଷ ଶୋଭା ତହିଁ ରମଣୀୟ ।
ବଂଶବାଦୁ ରଥେ । ବିଲେକିଛୁ ଗଲ ଦକ୍ଷିଣ ପଥେ । ୨ ।
ବିଷ ପ୍ରସ୍ତନ ଇନ୍ଦ୍ର ନିତି ଦେଖେ । ବିଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରସନ୍ନ ନ ଥିଲୁ ମୁଖେ ।
ବାସ୍ତବ ହେଉଛୁ ନୟନୁ ଜନତା । ବୋଲନ୍ତି ମୀନ ଉଦ୍‌ଗାରେ ମୁକୁତା ।
ବଡ଼ ଉଷା ସେହି । ବାଣରେ ଲୁଚେ ଧରି ଭକ୍ଷେ ମୁହଁ । ୩ ।
ବାସ ତହିଁ ଅଛୁ ଯାଉଥିଲୁ । ବେଡ଼ିଥିଲେ ରଥେ ଭ୍ରମରମାଳା ।
ବର୍ଣ୍ଣି ଝଟକ ବିଜୁଳରେ ନାହିଁ । ବାଣେ ନିଜଟେ ଦେଖିଛୁ ମୁହଁ ।
ବାଣା କି ମଧୁର । ବାହାବୁଥିଲୁ ଯେଉଁ ରାମ ସ୍ୱର । ୪ ।
ବୋଲିବ ତୁ ବାଣା ଶୁଣିଲୁ ନାହିଁ । ବାଜଇ ସପତ ସ୍ୱରରେ ସେହି ।
ବର୍ଣ୍ଣାକୁ ଧୈବତ ମୟୁର ଶବ୍ଦ । ବନସ୍ତ୍ରୀୟରେ ପଞ୍ଚମ ସହଜ ।
ବାଜୁଛୁ ମୋ କଣ୍ଠେ । ବିଧିରେ ଏହିପରି ଆଉମାନେ । ୫ ।
ବାଣୀ ଶୁଣି ବରଯାଉଁ କୃପାଳୁ । ବସାରେ ବର୍ଣ୍ଣାରେ ଆହାର ମିଳୁ ।
ବଳାକା ଶୁଣୁ ଅଙ୍ଗ ଦେଲେ ହେଉ । ବଳାତରୁ ମାସ ଥଣ୍ଡି ଦେଉ ।
ବରଣ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଟ । ବୋଲୁ ବୋଲିଲେ ପାନ କରୁ ଓଷ୍ଠ ” । ୬ ।

ଗ୍ର ୩୧, ବୈ: ବ: ।

ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ

ଧୂବ—ଲଣ୍ଡାଗଛ । ବନ୍ଧୁପଦ—ଆଳାଶ । ଭର୍ତ୍ତିଲ ଉପରେ—ଉଡ଼ିଲ ପରେ । ବଳସ ପକ୍ଷ—
ଧଳା ପକ୍ଷ । ବିଷପ୍ରସ୍ନ—ପଦ୍ମ । ବର୍ଣ୍ଣାବୁ—ଭେଦ । ବନପ୍ତିସ୍—କୋକିଳ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ:—

ଶ୍ରୀରାମ ସୀତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବାହୁନ ବାହୁନ ନାହିଁ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେଶ ବୁଝିଥିବା ବେଳେ ଗୋଟିଏ
ବଳପକ୍ଷୀ କହିଲା—ହେ ସୁନ୍ଦର ! ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରିୟାର ସନ୍ଦେଶ ଦେବି, ବସି ଶୁଣନ୍ତୁ । ରାବଣ ଗୋଟିଏ
ରମଣୀୟ ରମଣୀକୁ ରଥରେ ବସାଇ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ନେଇ ଯାଉଥିବା ମୁଁ ଦେଖିଛି । ପଦ୍ମ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ସମାନ ନୁହେଁ, ମୀନର ମୁକ୍ତାବାନ୍ଧୁ ତାଙ୍କର ବିଲେତ ଅଶ୍ରୁବନ୍ଧୁ ସମାନ ନୁହେଁ;
ହନନ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ନେତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମୀନର ମୁକ୍ତା ବାନ୍ଧୁଗୋଷ୍ଠକୁ ବଳିଦିବାରୁ, ମୀନ ଲଳରେ
ଜଳରେ ଲୁଚେ, ମୁଁ ତାକୁ ଧରି ଖାଏ, ତାଙ୍କର ଦେହର ତେଜ ବହୁତରେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ଲଣ୍ଡାଗଛୁଡ଼
'ରାମ, ରାମ' ସ୍ବର ମଧୁର ଗାଣାସ୍ବର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମଧୁର । ପକ୍ଷୀଟାଏ ହୋଇ ଗାଣାସ୍ବର ଜାଣିଲୁ କିପରି
ବୋଲି ଅବା ପଢ଼ି ପାର । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଜାଣେ, ଗାଣା ସତ୍ତ୍ବ ସ୍ବରରେ ବାଜେ । ଭେଦର ଧୈବତ ସ୍ବର,
ମୟୂରର ଶିଖର ସ୍ବର, କୋକିଳର ପଞ୍ଚମ ସ୍ବର, ଗୁଡ଼ିଆର ଗୁଡ଼ିଆ ସ୍ବର, ଗୁଡ଼ିଆର ଗୁଡ଼ିଆ ସ୍ବର, କୋକିଳର
ମଧ୍ୟମ ସ୍ବର ଏବଂ ହସ୍ତୀର ନିଷାଦ ସ୍ବର ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ସେ ରମଣୀର ସ୍ବରର ମଧୁରତା ଶୁଳକରେ ଏ
ସମସ୍ତ ଚୁଛି ।

ସୀତାଙ୍କ ସମ୍ଭାଷଣ ଶୁଣି ଦୟାଳୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବଳକୁ ବର ଯାଚନ୍ତେ ସେ କହିଲା—“ବସାରେ
ବର୍ଣ୍ଣାରେ ଆହାର ମିଳୁ”—। ସେ “ଅଜ୍ଞ ଦେଲେ ଦେଉ । ବଳା ତରୁର ମାସ ଆଣି ଦେଉ ।”

ମନ୍ତବ୍ୟ:—

ଏଥରେ ବାଟାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ରାବଣ ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଣୀ ବିଜ୍ଞାନରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେବା
ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶାସନପରମ୍ପରାକୁ ‘ଝାଦ୍ୟ ସମସ୍ୟା’ର ଆଶୁ ସମାଧାନ ପାଇଁ ନବି ଭାବିତ ଦେଇଛନ୍ତି ।
ଗାନ୍ଧୀଜୀ ବିବେକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ରାଜନୈତିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାରବର୍ଣ୍ଣ ତାହା ସେ ବରାବର ସମର୍ଥନ
କରିଆନ୍ତି, ତାହା ସେମାନଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ହୁଅନ୍ତୁ ବିକଳଜ୍ଞ । ବଳ ତାଙ୍କୁ ନୂଆ ବାଣୀଟାଏ ବା ଦେଲେ କ’ଣ ? ସେ ବିପଦ
ସମୟରେ ‘ହୀ’ଟାଏ ମାତ୍ର ଅଥବା “ରମଣୀୟ ଶଂଖ ବାହୁ ରଥେ ବିଲେକିଛି ଗଲା ।” ନହୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ
ବିପଦରେ ବଳ ହୋଇପାରିଥିଲା । ସେଥିରେ କୃତଜ୍ଞ ରହୁ କୃତଜ୍ଞତାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସ୍ବରୂପ ତାର
ଝାଦ୍ୟସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି ଜଗତକୁ ଏଇ ଭାବିତ ଦିଅନ୍ତୁ ଯେ—“ହୃଦୟର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ
କୃତଜ୍ଞ ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ, ‘ବିପଦ ସମୟର ବଳ ବଳରେ ଗଣା ।”

ଶୁକ ପାଞ୍ଚ ଉକ୍ତି—(ଦ୍ଵିତୀୟ)

“ରୂପ ସାରସେ ବେନି ରାଗ ରୁଚର ।
ନାଗ ଶୀର ମିଶ୍ରିତ ଦ୍ଵିରୁଚି ବାର ଯେ ।”

କୋ: କ୍ର: ସୁ: ଶ୍ରୀଂ ବେ ପୁଷ୍ପକେତୁ ପକ୍ଷରୁ ଶୁକ କଳହଂସକେଦାର ଗରରେ ଓ
ନୋହିତ୍ରାଣସୁଦନ୍ତ ପକ୍ଷରୁ ସାନ୍ତ ଭୂପାଳଶିଖରେ କହୁଅଛି । ଏଥିରେ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଉକ୍ତି ମିଶ୍ରିତ
ହୋଇଅଛି ।” ହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ! ତାହା ଭଲ ଭଲ କରି ଅର୍ଥ କରନ୍ତୁ ।

“ନାଗରମଣି ସାର ଶୁଭ-ଭା-ଧାମ ।
ନାହିଁ ଶ୍ରୁତିରେ ତାହା ଜାଣିବ ସମ ଯେ ।
ସୁନା ସାଦୃଶ୍ୟ କାନ୍ତି କି ମନୋରମ ।
କାମିନୀତୟ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହତକୁ କ୍ଷମ ଯେ ॥” ୧ ॥

ଅର୍ଥ—“ସେ ଭ୍ରମର ନାଗରମଣି (ସୁରୁଷ ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ସାର ଶୁଭ-ଭା-ଧାମ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗରମାନଙ୍କର
ଉତ୍ସବ ସ୍ଥାନ) ତାହାଙ୍କ ଜାଣି ସମାନ ଆଉ ଶ୍ରୁତିରେ (ବେଦରେ ମଧ୍ୟ) କାହାର ଜାଣି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ
ନାହିଁ ବା ଶ୍ରୁତିରେ (କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ) ଶୁଣାଯାଇ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ସୁନା ସମାନ କାନ୍ତି (ଶୋଭା) କି
ମନୋରମ (ଲେଖେ ସୁନ୍ଦର) । ସେ କାମିନୀତୟର (ସ୍ତ୍ରୀସମୂହର) ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହତ କରିବାକୁ କ୍ଷମ ଅଟନ୍ତି ।
ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷରେ—ସେ କୁମାର ନାଗରମଣି (ନାଗଜନମ୍) ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସାର (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ସୁରଭର (ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର)
ଧାମ (ସ୍ଥାନ) ଶ୍ରୁତିରେ (ଶୁଣିବାରେ) ତା ପରି ନାହିଁ, ଆଉ ରହି ତାକୁ ସମ କି ? ସୁନାସା
(ସୁନ୍ଦର ନାସିକା) ଓ ଦୃଶ୍ୟ (ନକ୍ଷର) କାନ୍ତି (ଶୋଭା) କି ମନୋରମ (ମନୋହର), ସେ କାମି-ନୀତୟ (କାମୀ
ସୁରୁଷମାନଙ୍କର) ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହତ କରିବାକୁ କ୍ଷମ ଅଟଇ ।”

“କାମନା ସଫଳରେ କରି ବିଚାର ।
କି ରସନିଧି ଆଇ ପ୍ରତିଭାରେ ଯେ ।
ଦେବଜ୍ଞ କୁମାରକୁ କରଇ ସ୍ତବ୍ଧ ।
ଆହେ କରୁଣାକର ମୁଁ ଅତି ଅତୀକ୍ଷି ଯେ ॥” ୨ ॥

ଅର୍ଥ—“କାମନା ସଫଳରେ (ବାଞ୍ଛାପୂର୍ବକ ନିମିତ୍ତ) ଚାରି କରିବ । (ଦୂତ ପଠାଇବ) ସେ କଣ
ରସନିଧି ? ଏହା ପ୍ରତିଭାରେ (ପ୍ରତି କଥାର) ଥାଏ । ଦେବଜ୍ଞ କୁମାରକୁ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକୁ) ସ୍ତବ୍ଧ କରଇ—ଆହେ
ପ୍ରଭୁ, ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅତୀକ୍ଷି, ମୋତେ କରୁଣା ଦେବା କର । ସ୍ତ୍ରୀ—କାମପୀତା ନାଶ ପାଇଁ ବିଚାର
ପ୍ରତିଭା (ପ୍ରଭାବର) ଦେବାକୁ ଜାଣି (ଶୁକପକ୍ଷୀ) ସନ୍ନ୍ୟସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ (ନିକଟ ସ୍ତ୍ରୀ) ହୋଇଛୁ, ଆହେ
କରୁଣାକର ! (ଦୟାମୟ ହରି) ମୁଁ ଅତି ଅତୀକ୍ଷି, କୁମାରକୁ ଅଣି ମୋତେ ଦେବେ କି ? ଏହିପରି
ସ୍ତବ୍ଧ କରଇ ।”

“କରେ ଗଉରୀପତି ସେବାରେ ପ୍ରେମ ।
ମାଳି କରେ ଆଦର କପଳ ନାମ ଯେ ।
ଶିବ ଦେବ ଅଭୟ ଦେବାରେ ଧାୟି ।
ଭଗ ପରାଧୀନରେ ଏମନ୍ତ ହୋଇ ଯେ ॥” ୩ ॥

ଅର୍ଥ—ସୁରୁଷ—“କରେ ମାଳି ଧରି ଗୌରୀପତି ଶିବସେବାରେ ପ୍ରେମ କରଇ ଏବଂ ଆଦରରେ
(ଶିବ ନାମ କପଳ । ଶିବଦେବ (ମଙ୍ଗଳଦାତା ମହାଦେବକୁ) ଅଭୟ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଧାୟି (ଧ୍ୟାନ -
କରଇ) । ଭଗପର (କାମର) ଅଧୀନରେ (ବଶରେ) ଏମନ୍ତ ହୁଅଇ ।

ସ୍ତ୍ରୀ—ଗୋଟି (ଗୋରୁଣୀ) ପତ୍ରପେଟାରେ ପ୍ରେମ ପ୍ରକାଶ କରଇ, କରେ ମାଳା ଧରି ଆଦରରେ ନାମ ନପଇ । ହେ ଅବସ୍ଥାଦେ (ଅଭୟ-ବରଦାୟିନୀ ଅମ୍ଭି କେ) ବାରେ (ଥରେ) ଶିବ (ମଙ୍ଗଳ) ଦେବ ବୋଲି ଧ୍ୟାୟି (ଧ୍ୟାନ କରଇ) । ସେ ଇଶପରାଧୀନରେ (ପତ୍ରପରାଧୀନା ହୋଇ) ଏମନ୍ତ ହୁଅଇ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୧ (ଦ୍ଵାପପରିଦ୍ଵାପପୂର୍ଣ୍ଣ କଥୋପକଥନ)

କୋଟିକ୍ରହାଣ୍ଡପୁରସାର ହସ୍ତାଙ୍କିତ ପତି ଜଟିଳା (ଅବଧୂଷା) ଓ (ଉପାଧ୍ୟାୟୀ) ପୁଷ୍ପକେତୁ ଦେବାପାଇଁ ଗଲେ । ସେତେବେଳେ ରାଜପୁତ ଉପବନରେ ପଶା ସହୃଦ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଦେଖି “କେ କାହୁଁ ଆସିବା ପ୍ରକାରେ” “ସାଧୁଜନ ବେନି ହରଷି ବରସ ଲପନେ” କଥୋପକଥନ କଲେ :—

“ଜଟିଳା ଭଣି କଂନରେଶନନ୍ଦନ-ପାଠ-ପଠିନ ପରା ଦଶ ।

ପଣ୍ଡିତା ବୋଲେ କହୁବାରୁ ଅକ୍ଷରେ କାଟି ରଖ ଗୋ ଏକାଦଶ ।

ସେ ଛଳି । ଏ ନଗରେ ଭୁଲୁ ନବାସ ।

ପୁନରୁକ୍ତ ଦୁର୍ବୁ ଅଗତ କଦର୍ଥେ ଯଦର୍ଥେ କହ ହେବ କସ । ୧୩ ।”

ପ୍ର ୨୩, କୋ: ୨: ପୃ: ୮

ଅର୍ଥ—ପ୍ରଥମେ ଜଟିଳା କହୁଲୁ—“ଭୁଲେ ତ ଜନ୍ମରେଶ ନନ୍ଦନ (ବୁଦ୍ଧେରକନ୍ୟା) ର ପାଠପଠିନ (ଶିକ୍ଷୟିଣୀ) ପରା ଦଶଅଛି । ପଣ୍ଡିତା (ଉପାଧ୍ୟାୟୀ) ବୋଲଇ, ଭୁଲେ କହୁବା “କଂନରେଶ ନନ୍ଦନ” ରୁ ଅକ୍ଷରେ (କଂ) କାଟି ଏକାଦଶ ଅକ୍ଷର ଦେନ (ଅର୍ଥାତ୍ ନରେଶନନ୍ଦନର ଆମ୍ଭେ ଶିକ୍ଷୟଣୀ ଅଛୁ) । ସେ ଛଳିଲୁ—ଏହି ନଗରେ ଭୁଲୁ ନବାସ ? ପୁନରୁକ୍ତ (ପୁଣି କହୁଲୁ) ଅଥବା ଦୁର୍ବୁ ଅଗତ କଦର୍ଥେ (କାହିଁକି) ? ଯଦର୍ଥେ (ଯହିଁପାଇଁ) ଆସିଛୁ, ତାହା କହ କସ ହେବ ।”

“ତଥାପି କହୁବା ଭୁଲେ କେ କହ, ସେ କହେ ମୁଁ ସ୍ଵର୍ବେଦ୍ୟାଭିନେ ।

ବୃତ୍ତ-ଅନ୍ତକ ଅନ୍ତଃପୁର ଅବଳା ବିଭ୍ରମ-ଶ୍ରେଣ-ଶିଳାସିନୀ ।

ଶୁଣି ତା ଭଣିଲୁ ଅମ୍ଭ ବାଳାମଣି ।

ଅଭିଜ୍ଞେ କି ଦେଖି ଭୁତପତିକୃତ ଭୁତ ଲଗିଲେ ପ୍ରତି ଆଣି । ୧୪ ।”

ତାପୂର୍ଣ୍ଣ:—

ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭୁଲେ କିଏ ? ଏକଥା ପଣ୍ଡିତା ପରାବାରୁ ଅବଧୂଷା କହୁଲେ—ମୁଁ ସ୍ଵର୍ବେଦ୍ୟା ଅଶ୍ଵିନାକୃମାରଜର ଭିନେ, ବୃତ୍ତଅନ୍ତକ (କହ) କି ଅନ୍ତଃପୁର ମହାଲୀଙ୍କ ଉଦ୍ଘାତ ଶ୍ରେଣ ମୁଁ ଭଲ କରେ । ତାହା ଶୁଣି ପଣ୍ଡିତା କହୁଲେ—ଆମ ବାଳାମଣି ଭୁତପତିକୃତ (ଶିବଙ୍କ ପୃଷ୍ଠ) ଭୁତ, ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ ଭୁତପତିକୃତଭୁତ (କାମ) ଲଗିଲେ ପରି ଜଣାଯାଏ ।

“ବାର ବାର ପରଦରେ ତା ଶୟନ ବଳି ନାହିଁ ତନ୍ମୁବଦନେ ।

ଭଜି ବହୁତ ଘନବାର ସୁକେଶୀ ତନୁକୁ ନ ବଞ୍ଚି ସଦନେ ।

ତପତ । ସଦା ରହୁଅଛି ଶୟନେ ।

ବ୍ୟାଧି ଜନନି କି ଗୋଚର ମୁଷ୍ଟିର କରେ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ ସେ ବଧୂରେ ।”

ପ ୧୭, ପ୍ର ୨୩ ।

ଅର୍ଥ—(ଦକ୍ଷିଣାତ୍ମକ) ଦେବ (ଭୟରେ) ତା ଶୟନ (ନୟନ, ଏଠାରେ ‘ଶ’ରୁତ ‘ନ’ଦ୍ୱୟ) ବର୍ଜି (ତ୍ୟାଗ କରଇ) ଏବେ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ (ଚନ୍ଦ୍ର ସଦନେ ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାସୁରେ, ଏଠାରେ ‘ବ’ ରୁତ ‘ସ’ ଦ୍ୱୟ) ନାହିଁ, ସୁକେଶୀ ତନ୍ମୁକୁ ଘନବାର (ଘନସାର କର୍ପୁର ଏଠାରେ ‘ବ’ ରୁତ ‘ସ’ ଦ୍ୱୟ) ବହୁତ (ଅହତ ଏଠାରେ ‘ବ’ ରୁତ ‘ଅ’ ଦ୍ୱୟ) ଭଜି (ଭଜଇ), ସଦନେ (ସପନେ, ସ୍ୱପ୍ନନ୍ୟାକୁ ଏଠାରେ ‘ସ’ ରୁତ ‘ପ’ ଦ୍ୱୟ) ନ ବଞ୍ଚି, (ନ ମୁକ୍ତି), ଏଠାରେ ‘ବ’ ରୁତ ‘ମୁ’ ଦ୍ୱୟ) ନ ପାସୋରଇ । ସଦା ଶକ୍ତରେ ତପତ ତାପ ରହୁଛି, ଏ କି ବ୍ୟାଧି ଜନନ (ଜନମି—ଜାତ ହୋଇଛି, ଏଠାରେ ‘ନ’ ରୁତ ‘ମ’ ଦ୍ୱୟ) ଲୋଚନ ନୁହଇ, ଏଣୁ ସମସ୍ତେ ବିଧିରେ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ କରୁଛନ୍ତି ।”

“କହେ ଏ ପଦ ହରିବ ସପ୍ତସୋନେ ଏ ତାପଶାନ୍ତ କାପଣୀ ।

ବୁଦି ନୟନରେ ତୁଣ ପାଶେ ଶୁଷିଲ କଲୁନି ଶୁଷିଲ ବହୁଣୀ ।

ସୁଖି ସେ । କାହିଁରୁ କଲ ବୋଲି ପୁଚ୍ଛ !

ସ୍ଥାନ କାପା ରୁ ସହିତ ସପ୍ତରୁ ବୋଲନ୍ତେ ବୋଲେ ଭନ୍ନେ ଅଛୁ । ୧୦ ।

ତାପୂର୍ଣ୍ଣ :—

ଉପସୂକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଲେ ହେବ—ଏକଥା ଅବଧୂତା ନହୁବାରୁ, ବହୁଣୀ କହୁଲ—ସେତେ ଉପାୟ କଲେ ମଧ୍ୟ ନୟନରେ କୁଟା ଶୁଷିଲ ପରି ଶୁଷି ସାହୁଛୁ; ପଦ୍ମଦଳ, କର୍ପୁର, ପ୍ରୟୋଗ କରଗଲା । ସେ କହୁଲ—ଭନ୍ନେ ଅଛୁ ।

“କି ଅଛୁ ଗିରେ ଛଳିଲ ଧୀରେ ସେହୁ ସୁନ୍ଦର ନବ ସରସୀତ ।

ତା ହୃଦ ପଦ୍ମ ହୃଦ ପାଣି ପରଶ ଅଙ୍ଗୁଳ ଶୀତରଜ ହୃତ ।

ଶ୍ରବଣେ । ନୃପକ ମନ୍ଦିତ ଏ କଥା ।

ବିଦ୍ୟାନିଧିକ ସନ୍ନିଧିକ ସିବାକୁ ସମ୍ମତେ ଟେକି ଚାଲି ମଥା । ୧୧ ।”

ଅର୍ଥ—“ଏ କହୁଲ କି ଅଛୁ ? ସେ ଧୀରେ ଗିରେ (ବାକ୍ୟରେ) ଛଳିଲ—(ଶ୍ଳେଷ)—ସେହୁ ସୁନ୍ଦର ନବ ସରସୀ (ସୁଷୁପ୍ତା) ତା ହୃଦପଦ୍ମ (ମଧୁସ୍ଥଳ ପଦ୍ମପତ୍ର) ପାଣି ପରଶ (ପାଣିଛୁଆ ସଜ୍ଜା) ଅଙ୍ଗୁଳ ଅଙ୍ଗଦେଶସ୍ଥିତ) ଶୀତରଜ (କର୍ପୁର) ହୃତ ହେବ । ଏ କଥା ଶୁଣି ନୃପକ (ରାଜପୁତ୍ର) ଓ ମନ୍ଦିତ (ମନ୍ତ୍ର ପୁତ୍ର) ବିଦ୍ୟାନିଧିକ ସନ୍ନିଧିକ (ସମୀପକୁ) ସିବାକୁ ସମ୍ମତେ (ସମ୍ମତସୂଚକ) ମଥା ଟେକି ଚାଲିଲେ ।”

ଅନ୍ୟାର୍ଥ—ସୁନ୍ଦର ସେହି ସୁନ୍ଦରଠାରେ ନବ ସରସିତ (ନୂତନେ ରସିଛୁ) ତାହାର ହୃଦପଦ୍ମ ସଜ୍ଜା, ତା ପାଣିପରଶ (ହସ୍ତସ୍ପର୍ଶ) ଏବଂ ଅଙ୍ଗୁଳ (ଦେହସ୍ପର୍ଶ) ଶୀତରଜ (କର୍ପୁର) ହୃତ ହେବ । ଏ କଥା ଶୁଣି ନୃପକ (ରାଜପୁତ୍ର) ଓ ମନ୍ଦିତ (ମନ୍ତ୍ର ପୁତ୍ର) ବିଦ୍ୟାନିଧିକ ସନ୍ନିଧିକ (ସମୀପକୁ) ସିବାକୁ ସମ୍ମତେ (ସମ୍ମତସୂଚକ) ମଥା ଟେକି ଚାଲିଲେ ।”

“ସେ ସାଇ ବୋଇଲ କି ଭାବ୍ୟ ହୋଇଲ ସବୁଜା ବଜା ତ ଆଗତ ।

ନ ଥିଲ ନାହିଁ ନୋହୁବ ଚନ୍ଦ୍ରରୂପେ ଦେଖିଲ ଆମ୍ଭ ନୃପପୁତ୍ର ।

ଚନ୍ଦ୍ରରେ । କଲେବର ନିଷ୍ଠେ ନିମିତ୍ତ ।

ଦ୍ୱିତୀୟା ଚତୁର୍ଥୀ ଅଷ୍ଟମୀ ପୁର୍ଣ୍ଣମୀ ଚନ୍ଦ୍ର ଏକାବେଳେ ଉଦିତ ।” ୧୨ ।

ଗୁ ୨୩, କୋ: ୬: ପୁ:

ଅର୍ଥ—“ସେ ଯାଇ ବୋଇଲ କି ବୋଇଲ ସବୁ (ସ୍ୱପାୟାସୀ) ବନ୍ଧନ (କେଶରୁପେ-
ନାଶି) ଅଗତ । ଏପରି ରୂପ ନ ଥିଲା, ନାହିଁ ବା ନୋହୁବ । ଅମ୍ଭ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତହୁଁପେ (ଅସ୍ପର୍ଶରୂପେ)
ଦେଖିଲ । କଲେବର (ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ଦେହ ତହୁଁରେ ନିଶ୍ଚୟ ନିର୍ମିତ । ସେଥି ଏହାଙ୍କ ଦେହରେ ଦୃଶ୍ୟ
ତହୁଁପୀ, ଅସ୍ପର୍ଶୀ ଓ ପୁଣିମା ତହୁଁ ଏକାବେଳେ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଛନ୍ତି । ଦୃଶ୍ୟ ତହୁଁ ପରି ଚିତ୍ତନ,
ତହୁଁପୀ ତହୁଁପରି ଗଣ, ଅସ୍ପର୍ଶୀ ତହୁଁପରି ଭାବ, ପୁଣିମା ତହୁଁ ପରି ମୁଖମଣ୍ଡଳ) ।”

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ— (ହାସପରିହାସପୂର୍ଣ୍ଣ କଥୋପକଥନ)

“କୌବଶୀ”ରେ ବାରବର୍ଣ୍ଣିଆଏ ବର୍ଣ୍ଣ ନ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଗୁଣଗୁଣଙ୍କ ପାଦ ପଡ଼ିଲେ ବର୍ଣ୍ଣା
ହେବ—ଏହି କଥା ଥିବାରୁ, ତାକୁ ଅଣିବା ପାଇଁ ବେଶ୍ୟାଶ୍ରେଷ୍ଠା ଜରତା ଦ୍ୱାଦଶ ବେଶ୍ୟା ସହୃଦ ତାହାଙ୍କ
ଅଶ୍ରୁମୟ ଗଲେ । ନିମ୍ନମତେ ସେମାନଙ୍କ କଥୋପକଥନ ଗୁଣିଲ—

ବିଟପୀକ ମୁନିମଣି ଆଉଜି ଯେ ଥିଲେ ।
ବିଟପୀକ ମୁନିମଣି ସମ୍ଭାବନା କଲେ ଯେ ।
ବସାଜ ଅସନେ ପୁଣେ ନାହିଁ ଉପିଗଣ ।
ବସ ମଠ କର, କହୁ ମଠ ନ କରଣ ଦେ ।
ବଖାଣ କି କି ମନ୍ତ୍ରକୁ ଜପ କରି ଜାଣ ।
ବନ୍ଧୁ ଶିବ ସେବା କାହା ଭାବରେ ନିପୁଣ ହେ ।
ବିକାଶି ହାସକଟାଣ ଡାଳିଣ ରସିକା ।
ବୋଇଲେ ଗେଲଇ ହୋଇ ଫୁଲଇ ନାସିକା ଯେ ।
ବନେ ଚୁମ୍ବେ ଭ୍ରମ, ଅମ୍ଭେ ବନରେ ଭଲପୁଁ ।
ବନୌକା ଚୁମ୍ବେ, ବନତା ଅମ୍ଭେଟି ଏ ବନ୍ଧୁ ଯେ ।
ବୋଲିବାର ରାମମନ୍ତ୍ର ଅଦ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ଭଲ ।
ବସନ୍ତ ତହୁଁପି ବର୍ଣ୍ଣ ଏକ କରି ଦେନ ଯେ ।
ବସନ୍ତ ଅମ୍ଭ ଦେବତା ଶମ୍ଭୁ ହୃଦୟଲ ।
ବନ୍ଧୋରୁହ ଉପରେ ଯୋଡ଼ି ଶୀଘ୍ର କଲ କୋଳ ଯେ ।
ବିଭୁତି ଆମ୍ଭ ଦେଶର ବୋଲି ତତପର ।
ବୋଲି ଦେଲି ତୁମ୍ଭ କାମମୋହନୀ କର୍ପୁର ଯେ ।
ବାସାନର କରି ରୁଷି ଦେଖୁ, ପସୋଧର ।
ବୋଇଲେ ହେ ହର-ହର ! ମୋତେ କୃପା କର ହେ ।
ବିଜ୍ଞାନ ବେଳ ଅର୍ଥକୁ ବନ୍ଧୁ ସେ ବଚନେ ।
ବିଧାନ କଲ ମୁଖରେ ତୁମ୍ଭେନେ ତୁମ୍ଭେନେ ଯେ ।
ବନାଫଳ କହୁ ପକ୍ଷୀ କଦଳୀ ଭୁଷାଜ ।
ବାଣ ପୟାସେଟି ପୟାସାନ ସେ କରାଇ ଯେ ।
ବୋଧ ଚିତ୍ତ ଏ ଆମ୍ଭ ନିର୍ଦ୍ଦର ନର କହୁ ।
ବୃଷ୍ୟକାର କାମରାଜ ଅଧ୍ୟାମ ପୁରାଇ ଯେ ।
ବାଡ଼ିଲେ ଯେ ସୁତପକ୍ଷୀ ଅମୀକ୍ଷା ଅଗ୍ରତେ ।
ବର୍ଣ୍ଣ ପୁଣେ କି ଭେଜନ କର ସେ ବୋଲନ୍ତେ ।

ବିପ୍ର ଭ୍ରମେ, ଅମ୍ଭେ ଯାହା ବୋଲୁଛୁ ତା ଶୁଣ ।
 ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ଘେନି ଅଳ୍ପ କାଳରେ ନିପୁଣ ଯେ ।
 ବାଳିକାଏ ବୋଲୁ ମୁନି ଭୁଞ୍ଜି ସ୍ବାଦ ପାଇ ।
 ବହୁ ! ତୁମ୍ଭ ତପ ଧନ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରଶଂସକ ଯେ ।
 ବହୁ ଯାହା ବୋଲିଲ ପ୍ରମାଣ ଅନୁସାରେ ।
 ବାହ୍ୟାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରପଢ଼ା ଗୁରୁ ଛନ୍ତି ଦୂରେ ଯେ ।

ପ ୩୭, ଶ୍ରୁ ୪, ବୈ: ବ:

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ:—

ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ରହି ମଧୁର ଗାନ କରିବା ପରେ ଦ୍ଵାଦଶ ବେଶ୍ୟା ରଞ୍ଜିତଙ୍କର ଆଶ୍ରମକୁ ଗଲେ । ରଞ୍ଜି ସେମାନଙ୍କୁ ତପସ୍ବୀ ମନେ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମାନସହକାରେ ବସିବାପାଇଁ ଆସନ ଦେଲେ, କହିଲେ—ହେ ତାପସଗଣ ! ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଠ କେଉଁଠାରେ ? କେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ତୁମ୍ଭେମାନେ ପୁରସ୍କରଣ କର ? ତୁମ୍ଭେ ଶୈବ ନା ବୈଷ୍ଣବ ? ସେମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—“ତୁମ୍ଭେ ବନରେ ବାସ କର, ଅମେ ବିଳାସ କରୁଁ ବନରେ (ପୁଷ୍ପବାଟିକାରେ); ତୁମ୍ଭେ ବନୋକା (ରଞ୍ଜି) ଆମ୍ଭେ ବନତା ଅଟୁଁ; ‘ତୁମ୍ଭେ ରାମାୟ ନମଃ’ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କର, ଆମ୍ଭେମାନେ ‘କାମାୟ ନମଃ’ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରୁଁ ।” ତତ୍ପରେ କାମମୋହନୀ କହିଲେ—ଆମ୍ଭ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ଆମ୍ଭ ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ ବିରାଜିତ ଅଛନ୍ତି, ଆମ ଦେଶର ଭୟ କହି ସେ କପୂର ଗୁଣ୍ଡି ରଞ୍ଜିଙ୍କ ଦେହରେ ବୋଲି ଦେଲେ । ଯେତେବେଳେ ରଞ୍ଜିଙ୍କର ପୟୋଧର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲେ, ସେ ଭାବିଲେ—ଯଥାର୍ଥରେ ସ୍ଵୟଂ ଶମ୍ଭୁ ଏଠାରେ ବିରାଜିତ । ଭକ୍ତିବିହ୍ୱଳ ହୋଇ “ବୋଲିଲେ ହେ ହର-ହର ! ମୋତେ କୃପା କର ହେ ।” ଅନନ୍ତର ବେଶ୍ୟାମାନେ ତାଙ୍କୁ କଦଳୀ, ଘୃତପକ୍ୱ, ଆମୀକ୍ଷା, ବାଣପୟାପେଟୀ ପୟା ଖାଦ୍ୟପାନ ସ୍ଵରୂପ ଦେଲେ । ‘ଭୋଜନ କର ବୋଲନ୍ତେ’ ରଞ୍ଜି ପଚାରିଲେ—ତୁମ୍ଭର କି ବର୍ଣ୍ଣ ? ବାରବିଳାସିନୀଗଣ କହିଲେ—ତୁମ୍ଭେ ବିପ୍ର, ଆମ୍ଭେମାନେ ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ପ୍ରଭୃତି ନାୟିକାଙ୍କ ଲକ୍ଷଣରେ କୁଶଳ । ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭାବି ରଞ୍ଜି ଭୋଜନ କଲେ । “ତାହା ଭୁଞ୍ଜି ସ୍ବାଦ ପାଇ” ମୁନି ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଲେ—“ହେ ବହୁ ! (ହେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ !) ତୁମ୍ଭ ତପ ଧନ୍ୟ ।” ତାହା ଶୁଣି ସେମାନେ କହିଲେ—ଆମ୍ଭେମାନେ ବହୁ ନୋହୁ, ବହୁ (ସୁଦୃଷ୍ଟ ବହୁ ଅର୍ଥାତ୍ ୦କୁ) ।

କି ରଞ୍ଜି ଓ ବାରବିଳାସିନୀମାନଙ୍କ କଥୋପକଥନ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌତୁକାବହ ଓ ଚକ୍ଷୁକର୍ଷକ ଝିଡ଼ିରେ ଚନ୍ଦ୍ରଣ କରିବା ପରେ ସହସାଧାରଣଙ୍କୁ ସମୟୋଚିତ ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ସେ ରଞ୍ଜି ଓ ବାରବିଳାସିନୀମାନଙ୍କ ଉପରୁ ବିଶେଷକରି ଧୃଷ୍ଟରେ କହନ୍ତି:—

“ବକତା ସଜଳ କଥା କିତବେ ଶୁଣିତ ।

ବିଭାବସ-ତସ ସେ ଭକ୍ତନ୍ତ୍ର ତପିୟୁତ ଯେ ।

ବ୍ୟବହାର କଲେ ନିଶ୍ଚୟ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ।

ବାବୁ ହେବୁ ଅଗ୍ନି ପ୍ରୀତି ପତଙ୍ଗ ପ୍ରକାରେ ଯେ ।”

ପ ୪୪, ଶ୍ରୁ ୪, ବୈ: ବ: ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୩ (ପରିହାସଗର୍ଭକ କଥୋପକଥନ)

ଲବଣ୍ୟବତୀର ସଖୀଗଣଙ୍କ ସହ ଉପବନ ବହାର:—

“ନେ କାହାକୁ କହେ ମୋହପାଇଁ ସଖି ରଖିଥିବୁ ଏକା କରୁଣା ।

ଦେବବନ୍ଧୁକୁ ଲଭିବାକୁ ତୋତେ ଦିଅନ୍ତା କଲ୍ଲହ ପୁରୁଣା ।

ସେ ଶୁଣି । ବୋଇଲ ଏ କଥା ସ୍ମୃତ ରେ ।

ଖୋଜିଲେ ନ ପାଇ ମୁଁ ବନ୍ଧୁଣୀବକୁ ପଡ଼ିଲ ବରହଦାଡ଼ରେ ।

ପ; ୧୨, ଛନ୍ଦ, ଲଃ ବଃ ।

କେତେ ଗୁରୁତ୍ବରେ ଚରୁଣ୍ୟ କହେ ସହଚରୀ ମୁଖ ଅନାଇଁ ।

ବଣ କରମରେ ହୋଇଲ ଉତ୍ସରୁ ମଛି ମଛି ହୋଇ କମ୍ପାଇଁ ।

ସେ ବୋଲେ । ଭାଙ୍ଗିରେ ଆଳିକ ତେଜାଇ ।

ଜଥାଳୀ ହେଲେ ଦେଖିଲ ଉତ୍ସରୁ ପଲ୍ଲବ ପାଶେ ଯା ଗମଇଁ । ୧୩ ।

ଉଚ୍ଚାହ, ଉଚ୍ଚାହ—ଲଃ ବଃ

ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ—କରୁଣା—ଦୟା, କରୁଣା ଫଳ । ଦେବବନ୍ଧୁ—ଭକ୍ତ, ଭକ୍ତପଣ ସ୍ବାମୀ, ସୁନ୍ଦାବ-
ଗଛ । ପୁରୁଣା—ଆନନ୍ଦ । ବରହଦାଡ଼—ବରହ ଦାନ୍ତ, ଫୁଲବିଶେଷ । କରମରେ—କଳଅର ଫୁଲ ।
ଜଥାଳୀ—ଫୁଲବିଶେଷ, ନିର୍ଜିତ ହେବା ଆଳୀ ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ:—ଭକ୍ତପଣ ପଦ ପାଇବା ପାଇଁ ଦଇବ ଘଟସୂତ୍ର କଲଣି, ମୋ ପ୍ରତି ଦୟା ରଖିଥିବୁ ।
ଜଣେ ସଖୀର ଏ କଥା ଶୁଣି ସେ କହୁଲ—ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁକୁ ଖୋଜି ପାଉ ନାହିଁ, ଅତ୍ୟାଧିକ ପଡ଼ିବୁ । ଜଣେ
ବିଚକ୍ଷଣା ସଖୀ କହୁଲ—କରମରେ—କଳଅର ଫୁଲରେ ବଣ ହେଲ ଉତ୍ସରୁ, ମନ୍ଦିତୁଲ ଲେଡ଼ ହେଉଛୁ
କାହିଁକି ? ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ, ଜଣେ ବାରପୁରୁଷରେ ବଣ ହେଲ ଉତ୍ସରୁ ମଲ୍ଲ ମଲ୍ଲ ହେଉଛୁ କାହିଁକି ?

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—୪ (ପରିହାସମୟ କଥୋପକଥନ)

ବ୍ରହ୍ମା ଓ ଦ୍ଵାସ

“.....ବିଷ୍ଣୁବନ୍ଧୁ ଶେଷ ଏହୁ ଜାଲେ ।

ବରହ ନାରଦ ହୁମୁରୁ ଲଙ୍କାରେ ସେବା ଭରତବାକୁ ଆସିଲେ ସେ ।

ବେଗରେ । ୧୧ ।

ବେଦ ବାଣୀ ସ୍ମୃତି ଆରମ୍ଭଣେ । ବୋଲେ ଦ୍ଵାସ କେଉଁ ବଡ଼ପଣେ ।

ବିଷୟ ନ ଜାଣି ହୁଅ ଜଳଜଳ । ରହ ସଜଲେ ମଉନେ ଶେଷେ ହେ ।

ବହୁଧେ । ୧୩ ।

ବିଷେ କି ବୋଲୁଁ ବୋଲେ ଦୁର୍ଗତ । ବ୍ୟାଧି ସଜା ଅନ୍ତର୍ଗତେ ଜାତ ।

ବୈଦେହୀ ପାତନ ରସରାଜକର । ବିରଜନକୁ ଅଜିତ ଚିତ୍ତ ହେ ।

ବହୁଧେ । ୧୪ ।

ବ୍ରହ୍ମା ବୋଲେ ତେବେ ସନ୍ନ ପାତ । ବିନାଶନେ ତେଜ ହୁଏ ପାତ ।

ବହୁଲ ଭାଙ୍ଗିତ ନ ହୁଏ ଜିତିତ । ଜାଣ ପରା ସଜୀବ ସାହୁକ୍ୟ ହେ ।

ବ୍ୟାଧି । ୧୫ ।

ଛନ୍ଦ, ବୈ: ବଃ ।

ତାପୂର୍ବ—ରଜନୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦେବି ଦେବି ରାବଣର ସେବା ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମା, ନାରଦ ଓ ଗୁମୁରୁ ଲଙ୍କାରେ ପହଞ୍ଚି ଯଥାକ୍ରମେ ବେଦପାଠ, ଶାଶ୍ୱତାଦି ଓ ସ୍ତୁତିପାଠ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଦ୍ୱାରା ଧାର୍ଯ୍ୟ ଆସି କହୁଲ—ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ କ’ଣ କହୁ ନ ଜାଣି ଭଡ଼ ଭଡ଼ ଦେଉଛ କାହିଁକି ? ଚୁପ୍ ରହ । ବସେ କ—ବଶିଷ୍ଠା କଣ ? ଏହି କଥା ବ୍ରହ୍ମା ପରଶୁରାୟ ଦ୍ୱାରା—ଦ୍ୱାରା କହୁଲ—ବର୍ତ୍ତମାନ ରାବଣଠାରେ ଅବସ୍ଥା ବ୍ୟାଧି ଜାତ ହୋଇଛି; ବୈଦେହୀ ପାତନ—ପିପ୍ପଳୀକୁଅରେ ରହନ୍ତାକର ନାମକ ବଞ୍ଚିକା (ବରତନ କଣ)—ମିଶ୍ରଣ କରି ଖାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା, ଅନ୍ୟ କଥାରେ ତାଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ତାହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା କହୁଲେ, ତେବେ ରାବଣର ପତ୍ନୀ ପାତ ବ୍ୟାଧି ହେଲଣି, (ବିନା-ଅଶନେ) ବାସ୍ତବ ଔଷଧ ପାନେ ନ ବାଜିବାକୁ ରୋଗ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଯାଇଛି ।

ରଜିତାର୍ଥ—ରାବଣର ଶଂକପାତ ଅର୍ଥାତ୍- ମଙ୍ଗଳ ନପାତ ହେଲା; ତାହାର ଶନି ପାତ-ବିନାଶନେ ସ୍ୱର୍ଗ ଧ୍ୱଂସ ପାଇଁ ଚିତ୍ତ ବଳିଲଣି । ତାହା ଶୁଣି ଦ୍ୱାରା କହୁଲ—ହେ ବ୍ୟାଧି ! ତୁମ୍ଭେ ପର ପାଠ ଶାସ୍ତ୍ର ଜାଣିଛ, ମୋ କଥା ନ ଭୁଲି ମୋତେ ଥକା କରୁଛ କଣ ?

ବେଦପତି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ଜଣେ ଦ୍ୱାରା ଟାଣ ଟାଣ କଥା କହି ଦେବାକୁ କହିଲେ ଭୁଣ୍ଡିତ ନୁହେଁ । ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନକୁ ଗ୍ରହଣମାନେ ବା ପାଖଲକା ଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ବାହାରିଥା କଥା କହନ୍ତି । ତାହା ସ୍ୱସାଧାରଣଙ୍କର ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ଉଠେ । ଏକଥା କି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଗୁଣରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ପରମ୍ପରାକୁ କହନ୍ତି—ସାବଧାନ । ସ୍ୱୟ ସାଧନାଥ କହନ୍ତି—“ସବୁ ଦେଶେ ସବୁକାଳେ ଭକ୍ତ-ମୁହଁ, ହୋଇଥାନ୍ତି ସିନା ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଗୁରୁଆ ।”

ସଙ୍ଗତ

ଲଙ୍କାଦେଶ ସ୍ତମ୍ଭରେ ରାବଣକୁ କହୁଲେ—“ସୀତାଙ୍କଠାରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସନ୍ଦେଶ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲଣି, ସାବଧାନ !” ରାବଣ ଉଠିଲେ । “ବାଦାଲେ ସେ ଅଶୋକବନ । ବହୁତ ବହୁତ ଅନ୍ଧାର ଘଉଡ଼ି ଶୁଭେ ମଣିମା ମଣିମା ସୁନ ସେ । ବାଥରେ ।” ସୀତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି ରାବଣ ନାନା ଚୁଟୁ କଥା କହୁଲେ । ସେ ସେଥିରୁ ସ୍ତମ୍ଭେପ କଲେ ନାହିଁ । ତାହା ତାଙ୍କର କଷ୍ଟଦାୟକ ହେଉଥିବା ଭୁଲିପାର ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞରେ ସ୍ଥାନ ଗୁଣିଲେ । ଧମକତମକ ଦେଇ ନାନା ଭୟ ଦେଖାଇବାକୁ ମାତ୍ର ସେ ରାକ୍ଷସୀମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ସେଥିରେ ଯୁକ୍ତି କଲେ ନାହିଁ । “ବୋଲୁ ବାହୁଡ଼ିଶ ନିଶାଚର । ବେଢ଼ି ଭୟଙ୍କର ରୂପ ଧରି । ବାଣ୍ଟି ପଲ ପଲ କରି ଏହା ପଲ ଶିରେ ଉପଲ ତାଡ଼ି ଉଠାରି ସେ । ବାମାଏ ।” ପଥର ଛେଚି ତାକୁ ମାର, ତାର ମାଂସ ପଲ ପଲ କରି ବାଣ୍ଟି ଖାଇବା—ଧମକତମକଦ୍ୱାରା ବଶ କରିବା ପାଇଁ ଏହିପରି ନାନା କଥା ସେମାନେ କହୁଲେ । ହନୁମାନ ସେତେବେଳେ ସେହି ଅଶୋକବନରେ ଭ୍ରମରରୂପେ ଥାଇ ସକଳ କଥା ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ରାକ୍ଷସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ କହୁଲେ—

“ବଶ ନୋହେ ଏ ରାଜାଧରାଜେ । ବଡ଼ପଣ ଦେଖାଉଛୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟେ ।

ବାସୁସୀ ହଂସ ପ୍ରେସୁସୀ ଯୋଗ କାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣ ଅସିତ ସିତ କି ଭଜେ ରୋ ।

ବାମାଏ ।”

ତାପୂର୍ବ—ସୀତା ରାଜାଧରାଜାରେ ବଶ ନ ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କେବଳ ଦେଖେଇ ଦେଉଛୁ, କହୁଛୁ—“ମୁଁ ଏପରି ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳା ସେ ପ୍ରାଣ ସିନା ଯିବ, ପାତକତ୍ୱ ପ୍ରତିବଦ୍ଧ ନାହିଁ ।” କଳା କେବେ ଧଳା ହୁଏ ନାହିଁ କାହିଁ ହଂସବଧୂ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ସେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ।

“ବ୍ୟବହାର ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ପରି । ବିଳସନ୍ତା ପୁବର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଚସ୍ର ।
ବନ ଭବନ ଭବନା ଏକା କରେ । ଭଲ ପଢ଼ାଇଛି ଜଟାଧାରୀ ଗୋ ।
ବାମାଏ ।”

ଚାପୁର୍ଣ୍ଣ—କୌଣସି ଶୁଣିବା ଶୀତାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହୁଲ—“ଏହାର ଆୟୁର ବ୍ୟବହାର
ଶୁଆ ପରି । ପୁନା ପଞ୍ଚସ୍ରରେ ଅଲେ ମଧ୍ୟ ତାର ବଣ ବନସ୍ତ ମନେ ପଡ଼େ, ପୁନା ପିଞ୍ଜର ରୁଚେ ନାହିଁ ।
ଶୀତାକୁ ସେହୁପରି କନ ଲଗତ ରୁଚେ ନାହିଁ । ସେହୁ ବଣ, ସେଇ ରାମ ନାମ ମନେ ପଡ଼ୁଛି କେବଳ ।
ସେହୁ ଜଟାଧାରୀ ରାମ, ଶୁଆକୁ ରାମ ନାମ ପଢ଼ାଇଲ ପରି ଏହାକୁ ଏପରି ପଢ଼ାଇଛି ଯେ, ସେ ଶୁଣିବା ପାଇଁ
ମଧ୍ୟ ତାହା ଭୁଲେ ନାହିଁ ।

“ବୋଲୁଅଛି ଏକା ରାମ ରାମ । ବନ୍ଧ ମୋକ୍ଷଣେ ହେବ କି ଶମ ।
ବିବେକ ପ୍ରତ୍ୟା ପକ୍ଷୀ, ବନରୁଣ, ବାଲ ପଶୁ ଗୁଣ ଏ ସୁଷମ ଗୋ ।
ବାନ୍ଧବା ।”

ଚାପୁର୍ଣ୍ଣ—ଜଣେ ଶୁଣିବା କହୁଲ—କେବଳ ରାମ ରାମ ନାମ, ଘୋଷି ହେଲେ ସେ କଣ
ବନ୍ଧନରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ପାରିବ ? ପକ୍ଷୀ, ପଶୁ, ବାବାଜି, ବାପା—ଏଇ ଗୁଣକୁଳ ସମାନ । ଭଲ ମନ୍ତ୍ର
ଏମାନେ ଗୁଡ଼ି ପାରିବ ନାହିଁ । ଶୀତା ତ ବଣରେ ବୁଲିବା ଲେକ, ସେ ଭଲ ମନ୍ତ୍ର ବୁଝିବ କଣ ?

“ବୋଧ୍ୟ ନିଜଟା ନାହାନ୍ତି ରଖି । ବୋଲି ଶୀତା ସିନା—ସୁମୁଖୀ ।
ବରୁଣ ଦିଗେ କି ତରୁଣ ଅରୁଣ ଯଦେ ଦୋଇଛି କେ ଅବ ଦେଖି ଗୋ ।
ବାମାଏ ।”

ଚାପୁର୍ଣ୍ଣ—ନିଜଟା ଶୁଣିବା ନାନା ହତକଥା କହୁ ଶୁଣିବାମାନଙ୍କ ମୁଖ ବନ୍ଦ କଲ । ଅନନ୍ତର
ତନ୍ତ୍ରବଦନା ଶୀତା କହୁଲେ—ଆଲୋ ବାମାମାନେ, ପଶୁ ମରେ କେବେହେଲେ ବାଲପୁର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍ଭବ ହେବାର
ଚୁମ୍ବେମାନେ ଦେଖିଛ କି ? ତାହା କେବେ ଘଟେ ନାହିଁ । ସେହୁପରି ରାବଣଠାରେ ଅନୁରକ୍ତ ହେବା
ମୋ ପକ୍ଷରେ କେବେ ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ ।

“ବିକଶିତ କି ଶିଖରୀ ସିଖେ । ବିନା ଜଳରେ ପଦ୍ମ ତା ପୁଣେ ।
ବନ୍ଧନ ଆଶାବନ୍ଧରେ କି କୁଞ୍ଜର, ଶୁଣା ପ୍ରବନ୍ଧ କି ମୂର୍ଖମୁଖେ ଗୋ ।
ବାମାଏ ।”

ଚାପୁର୍ଣ୍ଣ—ଶୀତା ପୁଣି କହୁଲେ—ଆଗୋ ନାବାମାନେ ! ଜଳଶୂନ୍ୟ ପବ୍ବତଶିଖରରେ ପଦ୍ମ
ଫୁଟେ ନାହିଁ, ଦାମା ଚୁଡ଼ିଆଣୀ ପୃତାରେ ବନ୍ଧାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ମୂର୍ଖମୁଖରେ ଶାସ୍ତ୍ରକଥା ଶୁଣାଯାଏ
ନାହିଁ ।

“ବିଲି ପଞ୍ଜିବା ଏମାନ ହେବ । ବଳଦେଶ୍ବର ଚିତ୍ତ ନ ଟଳିବ ।
ବିନା ଶ୍ରୀରାମରେ କୋଟିଏ ଜାମରେ ଏ କି ପାମରେ କି ସମ୍ଭବ ଗୋ ।
ବାମାଏ ।”

ତାପ୍ରାଣୀ—ସୀତା କହୁଲେ—ଆଗୋ ଲଙ୍କାଗନ୍ଧର୍ବସୀମାନେ ! ଅସମ୍ଭବ କଥାମାନ ସମ୍ଭବ ହେଲେ
 ଅବା ହୋଇପାରେ, ପଶ୍ଚିମରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହେଲେ ଅବା ହୋଇ ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହି ଯେ ବୈଦେହୀ,
 ଶ୍ରୀରାମ ବିନା ଅନ୍ୟ କାହା କଥାମାନ ମନରେ କିପରି ସ୍ଥାନ ଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କୋଟି କନ୍ଦର୍ପ ମୁଣ୍ଡିମନ୍ତ
 ହୋଇ ବିନେ କଲେ ମଧ୍ୟ ସୀତାର ମନ ସେଥିରେ ଟଳିବ ନାହିଁ । ରାବଣ ତ ଜାତ ଲୋକ, ତାହାଠାରେ
 ତାହାର ମନ ଭୁଲିବା କଣ ସମ୍ଭବ ?

ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ବେଣୀରେ ଯିବେଣୀର କଳ୍ପନା—

“କିଶ୍କିନ୍ଦୁକ ଏକ ନଶିଛି ଧରି ଶୋଭିତସୁକୁ
 ବିଶ୍ୱନେତ୍ରୁ କେତୁ ବାନ୍ଧଲୁ ଜାଣି ଜଗନ୍ନାଥକୁ ।
 ବେଣୀ ଗୁରୁଣିରେ ଶୁକଳ ରଙ୍ଗ ଫୁଲେ ଯତନ
 ବେଣୀ ଯି ପୁଷ୍ପ କି ନଭରୁ ହୋଇଅଛି ପତନ ।
 ବନ୍ଧା ପୁମନରେ କୁଡ଼ା ଯେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଉକୁଡ଼ା ସେହି
 ବନ୍ଧା ପୁମନକୁ ପକାଇ ନେବ କେ ମୁକୁଳାଇ ।”

ବୈ: ଶ: ।

ମନ୍ଥାର କାପ୍ୟ—

“ବୋଇଲି ତାମସୀ ଯେ ସେ ବାହାର
 ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ସନ୍ଧ୍ୟା ଛଳେ କର ।
 ବାରୁଣୀ କୁଣ୍ଡେ ବୁଡ଼ାଇ ଭିନକୁ
 ବିନାଶ କରିବା ଇଚ୍ଛା ଦିନକୁ ।
 ବାଲି ଧରି କିବା ନେଇ ଆକର୍ଷି
 ବାୟୁସତୟ ଯିବା ତଥା ଦଶି ।
 ବୋରି ଦେଲୁ ପକ୍ଷୀନାଦ ଛଲର
 ବଦନେ କାଲି ପଡ଼ିଲୁ ଦଗର ।”

ବୈ: ବି: ।

ଅର୍ଥ—ଦବସକୁ ବିନାଶ କରିବା ପାଇଁ ସନ୍ଧ୍ୟା ହସ୍ତ ପ୍ରସାରଣ ପୁଷ୍ପକ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗ-କୁଣ୍ଡରେ
 ବୁଡ଼ାଇଛି । ଦବସର ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖିତ କାକମାନେ ରାବ କରନ୍ତି ବା କାନ୍ଦନ୍ତି ।

ରାସି ପଙ୍ଗେ ତମ୍ଭର ବିବାହ—

“ଏଥୁଅନ୍ତେ ଶୁଣ ରସ ଶ୍ରୀଷ୍ଟମେ ନିଶି ପ୍ରବେଶ
 ଉଦୟ ତାରାମ୍ବେଶ ହେଲେ ଆକାଶେ,
 ଚନ୍ଦ୍ର-ସୁଖ-ଚନ୍ଦ୍ର-ନନ୍ଦ ଛେଦନେ ସ୍ୱାରଜ୍ଜବ
 ଫଳିଛି ତାତ ସିଦ୍ଧିରେ କାମ କି ସ୍ୱେଷେ ।
 ବେଶ ହେବ କି ରାସିବାଳୀ
 ଶୁଦ୍ଧିକ ପେଟିରେ କିବା କମ୍ପସ୍ୟ ଦଳି ।

ଆଜି କି ବସୁବସୁ କି ହୋଇବ ବନ୍ଧ ବରକି
ମଣିମାଳ ଦେଇ ବଧୂକରଣେ ମଣି,
ଏ ବିଗତ ସ୍ୱପ୍ନମୂର ନାଶକ ବରଲ ବର
କେତେକାଳେ ଦେଖାଗଲା ଏ ଯଥା ପୁଣି ।
ରବିକରେ ମହା-ମହାଳା
କାମି ହୋଇଥିଲ କି ତହନ ଲେପିଲ ।”

ଏଥର ତାହା—ଏକ ସମୟରେ ତହୁଁ ସଙ୍ଗେ ଦେଖାଗଲେ । ଶୁଣି ସଙ୍ଗରେ ତହୁଁର ହୋଇ
ଓ ବର ନାଶକୁ ବରକା ପାଇଁ ସ୍ୱପ୍ନମୂରର ଯୋଗାଡ଼ ଏଥରେ କରାଯାଇଛି ।

ସୀତାଙ୍କର ଦେହକାନ୍ତି—

“ବିଗ୍ରହକାନ୍ତି କି ଝଟକନ୍ତି କନକ ଅନାଇଲ
ବାନ ବଡ଼ାଇ ଅନ୍ତରେ ଦହୁ ଶିଳେ କଷାଜା ହେଲ ।
ବିଚରକୋପ ଲଭି ସେ ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟା ଲକ୍ଷଣ ଏକେ
ବୁଝି ରକ୍ଷଣ ହୋଏ ଉକ୍ଷଣ ଯାହା ଦର୍ଶନ ମାତେ ।
ବଡ଼ାଇ ସାନ କଣ୍ଠକ ପୁଣି ମଧ୍ୟରେ ଦରେ ଲୁଚି
ବାସ ସମେଲ କେତକ୍ଷା ଫୁଲ କେତେ ମନକୁ ରୁଚି ।”

ତାହା—ସୀତାଙ୍କ ଦେହକାନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସମାନ ନ ହେବାରୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ି ହୁଏ,
କଟକି ପଥରରେ ଘଟି ହୋଇ କଷ୍ଟ ପାଏ । ବିଜୁଳି ସମାନ ନ ହେବାରୁ କ୍ଷଣେ ଦେଖାଦେଇ ଲୁଚିଯାଏ,
ସୌରଭ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ନ ହୋଇ କେତକ୍ଷା କଷ୍ଟାପତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଲୁଚି ରହେ ।

କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀର ବର୍ଣ୍ଣନା—

“ନବ ବ୍ୟାତା ମଦନ ହୋଇଲ
ନବ ଯୌବନ ସୁଷ୍ମ ଉଦୟଲ ।
ବାଲ ପୌରଣ୍ୟ ଯୌବନ ଶୁଭକ
ଆନ ଆନ ସ୍ଥାନେ ଦେଲ ସ୍ଥିତିକ ।
ରଜନୀକର ମାତେ ଶେଲଲ
ରଜନୀକର ହେତେ ତା ଗୁଡ଼ଲ ।
ଧାରୀମଣ୍ଡଳ ହେବାରୁ ଭୁଲଲ
ଧାରୀମଣ୍ଡଳ ନାମ ସେ ବୋଲଲ ।
ନେତ୍ରଗତରେ ଥଲ ଅଧୀରତା
ନେତ୍ରଗତରେ ଆଖି କଲ ରତା ।
ଚନ୍ଦ୍ରା କନକ ଉପମା ଲେଖାର
ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ହେଲେ ନାରଖାର ।

ବହୁ ଅଗର ପ୍ରହର ଲକ୍ଷକେ
 ଚନ୍ଦ୍ର ଶୀତ ହୋଇଗଲା ପକ୍ଷକେ ।
 ଘନ ଜୀବନ୍ତ ଅଗ୍ନି ଉତ୍ପଳାକା
 ଧୂମ ବବର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଜଳି ଯାଇ ।
 ଉଷ କଲ ପୁପର୍ଣ୍ଣ କାକୋଦର
 ମନ୍ଦ ନାମରେ ବହୁଲ ମନ୍ଦର ।
 ପଦ୍ମ-ମୁଖାଳ କଣ୍ଠକକୁ ଧରି
 ହୃଦ ପଙ୍କଜ ପଦେ ସେ ଉଠିବ ।
 ବିମ୍ବ ହୋଇଲା ଭସ୍ମ-ବିଲେପନ
 ବୃକ୍ଷରାଜ-ଦଳ ବହେ କମ୍ପନ ।
 ଫଳେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ହେଲା କଦଳୀ
 ଜମା କାଳିମା—ରଙ୍ଗେ ଶୋଭା ଦଳି ।
 ଖେତୁଁ କହିନ ହୋଇଲା ଚନ୍ଦନ
 ଜଳ ମୁକୁତା ଶାମୁକେ ସଦନ ।
 ବାଣୀ ସ୍ଥନ ଜଳ ପରବଶରେ
 ସିଂହ ଲୁଚିଲା କେଉଁ ପ୍ରବେଶରେ ।”

ଏଥରେ କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରମପୁରସ୍କାର ବାଲା, ପୌରଣ, ଯୌବନ ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।
 ତାର ଯୌବନର ଅପୁର୍ବ କମଳତା ଶୋଭା ନିରାକର କରି ଜଗତର ସମସ୍ତ ଉପମା ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ତଳ ନିଜକୁ
 ସ୍ଥାନ ମନେ କରି କାତର ହୁଅନ୍ତି ।

ରସିକତାବଳୀର ଅବସ୍ଥାବ ବର୍ଣ୍ଣନା —

“ଦର୍ପଣ ଝଲି କମଳୁଁ ବାସ ବଳେ ହରି
 ଚନ୍ଦ୍ର ରୁ ଅନ୍ଧାର ନେଇ ଲପନରେ ଘରି ।
 ନଳୋତ୍ପଳୁଁ ନାଳ ଖଞ୍ଜନରୁ ତଥଳତା
 ବଶିଷ୍ଠ ଶାସଣ ଆଣି ଆଣି କଲା ଧାତା ।
 କାଳିନ୍ଦୀନଳ ଜଳଦଠାରୁ ହରିକଳା
 ଗୁମର ନାଳ ରୁଚିରୁଁ କୁଟିଳ ହରିଲା ।
 ଲବଣୀ ଶିରୀଷରୁ କୋମଳ ନେଇ ଦେହେ
 ବିଦୁଷ୍ଟ ହେମ ଚମ୍ପାକାନ୍ତ ହରିକାନ୍ତ ବିହେ ।
 ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗକୁ ଉପମା ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ହୋଇ
 ତହୁଁ ସାର ନେଇଟି ସେ ତନ୍ତୁ କଲା ବିହୁ ।”

ଉପରୋକ୍ତ ଅବସ୍ଥାବର୍ଣ୍ଣନାରେ କଳନାସାଧାରଣ ଯାବତସ୍ତୁ ପୁରର ସାମଗ୍ରୀର ସାର-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-
 ଉପାଦାନ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ।

ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ଅଙ୍ଗଲତନା —

“ସର୍ପସ୍ଵରେ ଯାଇ ପବିତ୍ର କରୁଲେ
 ମନ୍ତ୍ରନାଚ ହେମମଞ୍ଜରୀ
 ସୁଗନ୍ଧବତୀ ସ୍ଵରାଜ୍ୟରେ ଚଳିତ
 ପଦାବଳରେ କି ମାଧୁରୀ
 ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତହିଁ ସୁଖୀ ସୁଖ ଏତେକ ।
 ସବେରୁହ, ତମ୍ଭା କୁମୁଦ ପାଟକ
 ନିଆଳୀ ଶିଖର ଅଶୋକ ।
 ସଫଳ ଆମ୍ଭ ତାଳମ୍ବ ବନ୍ଦୁ ଦ୍ରାଘା
 ରୁମ୍ଭା ନାରଜ ମାତୁଳଜ ।
 ସାରଙ୍ଗ ଶଙ୍ଖନ ଚକୋର ମୟୁର
 ଶୁକ କପୋତ ହଂସ ଯଜ ।
 ସୁରୁପେ । ମହା ଅଭ୍ୟୁତ କଥା ଏହି ।
 ସପତ ଜାତି ଫଳ ଫୁଲ ବହୁଜ ଲତାକେ
 ଥିବା ଶୁଣା ନାହିଁ ।

ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ଅଙ୍ଗଲତନାରେ ସାତ ପ୍ରକାର ଫୁଲ, ସାତ ପ୍ରକାର ଫଳ, ସାତ ପ୍ରକାର ପକ୍ଷୀ ସୃଷ୍ଟି
 କରି କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

— — — — —

ଉପନାୟକ

ନବଗୁରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ବୈଦେହୀବିଳାସରେ ରାବଣକୁ ଉପନାୟକ ଓ ମନ୍ତ୍ରୋଦ୍ଧାରକୁ ଉପନାୟିକା ରୂପେ ଚିହ୍ନି କରୁଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ପରିଚୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାବଣେ ବାରହ, ଅତ୍ୟାଚାର, ଚର୍ଚ୍ଚ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଶାସନସ୍ଥତି ଓ ରସିକତା ପ୍ରଭୃତି ସେ ନିଜର ସ୍ବାଭାବିକ ଚିତ୍ତଚର୍ଚ୍ଚିତ ଶୃଙ୍ଗରେ ପରିବେଷଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପରିଚୟ

ବୈଦେହୀବିଳାସ ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାବଣର ଜନ୍ମବୃତ୍ତାନ୍ତର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ରାବଣର ପିତା ମହର୍ଷି ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର । ସେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଜନନୀ ନିକଟାଗତରୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବାମାତ୍ରେ ସତରଞ୍ଜର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଅଟି ଉଠିଲା । ତାହାର ଦଶ ମୁଖ, ବଂଶ ବାହୁ, ବିକଟ ରୂପ ଦର୍ଶନ କରି, ଭୟଙ୍କର ଗର୍ଜନ ଶୁଣି ଦେବଗଣ, ନାଗ, ନର, କିନ୍ନର ସମସ୍ତେ ଭୟରେ କମ୍ପି ଲେ ।

“ବଂଶଦିଭୁଜ ଦଶାନନରେ କି ଦଶା ଦେବ ଦେବ କିନ୍ନରେ
ନର ନାଗରେ ଧରଣୀ ଥରେ ହେଉ ପତନ ଯେ ।
ବିକଟ ରୂପ ପ୍ରକଟ ଅର୍ଦ୍ଧ ରକତ ପରା ବ୍ୟକତ କାନ୍ତି
ଦଟଣ ଦଟ ସଦୃଶ ଶୂନ୍ୟ ଭୈରବ ସ୍ଥାନ ଯେ ।” ବୈ: ବି: ।

ପ୍ରଥମେ ସେ ଉପାଦାନ ଆମ୍ଭେ ଜଳ ପାତାଳରେ । ଜଗନ୍ନାଥ ପାଇଁ ସେ କଠୋର ତପସ୍ୟା କଲ, ନିଜର ମନ୍ତ୍ରକ ଛେଦନ କରି ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡରେ ଆହୁତି ଦେଲା, ମୁଣ୍ଡ ବାହୁ ଶିରରେ ଗଣା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବଳାଇଲା । ରାବଣର ଏତାଦୃଶ କଠୋର ତପସ୍ବରଣରେ ବିଧାତା ଭୃଷ୍ଟ ହୋଇ “ବର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ ପ୍ରଦାନ ଯେ ।” ଜଗଦ୍ବିଜେତା ହେବାପାଇଁ ବରପ୍ରଦାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ କହିଲେ—“ବଞ୍ଚିବୁ ପୁନଃ ଛପନଗଣ୍ଡା ବରଣୀ ହେବ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡା ସୀତାହରଣେ ନିଷ୍ଠେ ମରଣ କାରଣ ଜାଣ ରେ ।”

ରାବଣ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନାତି, ବିଶ୍ୱବାଙ୍କ ପୁତ୍ର, କୁବେରଙ୍କ ଭାଇ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ନିଜେ ଭୀଷଣ ସମସ୍ତଙ୍କ ପୂଜା ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲା ଏବଂ ପୁତ୍ର ଭାବୁକିତ ଭାବୁକ୍ତି ଜଣିବା ଦିନଠାରୁ ସେ ବିଶେଷ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କଲା । ସାର ଦୁନୁମାନ୍ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ଯେତେବେଳେ ରାବଣକୁ ଦେଇ “ବୋଲେ ଉଠ ଉଠ ବାର । ପ୍ରଭୁ ଆଜ୍ଞା ଦେନି ଲଗା ଶିର,” ତାହା ରାବଣକୁ ସେତେବେଳେ ସହ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ସେ ସରବରେ “ବାର୍ଦ୍ଧା ଲେଖିଛୁ ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ନୋହେ ଜଣାଣ ସେ ଦେଇଥିବ । ବ୍ରହ୍ମା ନପ୍ରା ପୁତ୍ର କୁବେର ମୋ ଭ୍ରାତା ପୁତ୍ର ଜଣିଛୁ ବାସବ ରେ । ବାଇ ।” କହି ନିଜର ଓ ଅଂଶ ବଂଶର ବିସ୍ମୃତ ପରିଚୟ ଦେଲା ।

ରାବଣ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରେୟସୀବର୍ଜିତ ସମ୍ମୁଖରେ ଦିନେ ତାହାର ପୂର୍ବବୃତ୍ତାନ୍ତ ନିମ୍ନମତେ କହିଲେ:—

“ବୈକୁଣ୍ଠ ନ ମାନୁ ଅମ୍ଭେ ବୈକୁଣ୍ଠ ପାଳିତ ଯେ,
ବୈକୁଣ୍ଠ ଦ୍ଵାପୁ ବିଜୟ ଜୟ ବେନି ଭ୍ରାତା ଯେ ।”

ରାବଣର ନାମ ଜୟ, କୁମ୍ଭନର୍ତ୍ତର ନାମ ଥିଲା ବିଜୟ । ସେ ଦୁହେଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଥିଲେ, କାହାକୁ ମାନୁ ନ ଥିଲେ । ବୈକୁଣ୍ଠାଧୀନର ଦ୍ଵାରା ଶବ୍ଦରେ ରତ୍ନ ନିଷ୍ଠାର ସହୃଦ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନ କରୁଥିଲେ । ଏ ଜନ୍ମରେ ତାର ନାମ ହେଲା ରାବଣ, ତାର ରୂପ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାଉଁଟ, ଅତରଣୀ କୁଣ୍ଡିତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ଜୟ ବିଜୟ ଉଭୟ ଜନ୍ମର୍ପରୁଲ୍ ରୂପବାନ୍ ଥିଲେ । ସେମାନେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ରୁଲ୍ ଚରୁର୍ଜନ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଶଙ୍ଖ ଚକ ଗଦା ପଦ୍ମ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ନବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—

“ବୋଇଲ । ବିଷୟରେ ଚରୁର ଚରୁରଭୁଜେ ଗୁରୁ ଯେ ।

ବହୁ କରେ ଶଙ୍ଖାଗି ଶଙ୍ଖାଗି ରୂପ ଧରୁ ଯେ ।

ବୋଇଲ । ବର୍ଷରେ ଜନ୍ମର୍ପ ଦିଏ କରୁଥିଲୁ ଲେପ ଯେ ।

ବହୁଲୁ ସେହୁ ଉଭୟ ଉଭୟଙ୍କର ରୂପ ଯେ ।”

ଶାପ

ଦିବ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠାଧୀନରେ ଜୟ (ବର୍ତ୍ତମାନ ରାବଣ) ବିଜୟ ସମ୍ମାନର ସହୃଦ ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ନାରାୟଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଆକାଂକ୍ଷାରେ ସନକ ସନାତନାଦି ଅଷ୍ଟ ମହର୍ଷି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣ ଏକାନ୍ତରେ ଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରବେଶ ନିଷିଦ୍ଧ ଥିଲା । ସେମାନେ ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରବେଶ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଦ୍ଵାରଦ୍ଵୟ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କଲେ ନାହିଁ । ମହର୍ଷିବୃନ୍ଦ ବଳପୂର୍ବକ ଦ୍ଵାର ଅବରୋଧ କରିବାକୁ, ସେମାନେ ବାରଣ କଲେ, ଧର୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ଦେଲେ । ମହର୍ଷିମାନେ କୁପିତ ହୋଇ ଶାପ ଦେଲେ—“ବୋଇଲେ ବହୁ ଶୁର ଅପୁର ରୂପ” “ବୋଲଇବ ବିଷ୍ଣୁଦ୍ଵେଷୀ ।”

ଆଉ ଦିନେ ନାରାୟଣଙ୍କ ସହୃଦ ମହର୍ଷିମାନଙ୍କ କଥାପଚାପନ ଗୁଲିଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ଦ୍ଵାର ଅବରୋଧ କରି ଅଗ୍ରସର ହେବାବେଳେ ଦ୍ଵାର ଦ୍ଵୟ ବାରଣ କଲେ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାହତ ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କଲେ । ସେ କୁପିତା ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବୋଇଲେ—“ବହନ ବହୁ କଟୁର ରୂପ, ଏଥିଁ ଯା ଯା” ।

ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବେଦମଠା ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିବା ବେଳେ, ଜୟ (ରାବଣ) ତାଙ୍କୁ ବଳପୂର୍ବକ ହରଣ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କଲା । ସେ ଅନ୍ତରେ ଝାସ ଦେଇ ଧର୍ଷଣରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ । ଦେହତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସେ “ବୋଲୁଥିଲା, ମୋ ହେତୁ ଅମରଗନ୍ଧ ମର;” ଏ ସମସ୍ତ ଅଭିଶାପରୁ ସେମାନେ ଶୁଣଣ ରାକ୍ଷସରୂପରେ ଧରାଧାମରେ ଜନ୍ମ ହେଲେ । ପ୍ରେୟସୀମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରାବଣ “ବୋଇଲ । ବୋଲଇ ହରଣ୍ୟାପୁର ହରଣ୍ୟାସ ପୁଟେ ଯେ । ବରାହ ନୃତ୍ତରି ହରି ହରି ପ୍ରାଣ ତେବେ ଯେ ।” ସେ ଦୁହେଁ ପୁଷ୍କଳରେ ହରଣ୍ୟା ହରଣ୍ୟାସ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଭାବ ଧରା ସମ୍ଭାଳିଲା ନାହିଁ । ନାରାୟଣ ନରସିଂହରୂପରେ ହରଣ୍ୟା- (ରାବଣ) କୁ, ବରହରୂପରେ ହରଣ୍ୟାସକୁ ବଧ କଲେ ।

ଅତ୍ୟାଚାର

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୀତା, ନାରାୟଣ ଅଭରାମ ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ନାମରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଧରାଧାମରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ । ନିଜର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଭାବରେ ରାବଣ ତାହା ଦୁର୍ଦ୍ଦୟଜନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ରାକ୍ଷସସ୍ଵଭାବ ତାକୁ କେତେକ ଅନ୍ଧମଣୀୟ ପାପକାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କଲା । ସେ ପ୍ରେୟସୀବର୍ଜଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ତବ୍ଧ ହୃଦୟରେ କହିଲା—“ବଡ଼ ପାତକୀ ଅତଙ୍କୀ ମୁଁ ସୀତା ଅଣିଛି ।” ଘଟଣାବଣ ସମ୍ମୁଖରେ ମଧ୍ୟ ସେ କହିଥିଲା, ନବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—

“ବୋଇଲି ଲଙ୍କପତି ଯାଇ ମାଗତ କର
କରାଇ ତାକୁ ମାୟା ମୂର୍ତ୍ତି ସେ । ବେନ ଯତ ।
ବନ୍ଧିଯାଉ ତାକୁ ଝଟିତ । ବଳେ ଅଣିଲି ତା ଯୁବତୀ ।”

ତାହା କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣର ରୁଷିର ଘୋର ପ୍ରତିକୂଳ ହେବାରୁ ସେ “ବୋଲେ ନଲୁ କି ବୁଦ୍ଧି ନାସ୍ତତଃ ପିତୃ
ମାତର ହୋଇଲୁ ପ୍ରସିତ ।” ତାହା ଶୁଣି ରାବଣ କୋଧରେ ଜଳି ଉଠିଲା । ବନ୍ଧୁଷଣ ଦିନେ ତତ୍ରୁପ କହୁ
ରାବଣର ଗତ କଟାକ୍ଷରେ ପଡ଼ିଲେ । ତାକୁ ଏକାବେଳେନେ ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକକୁ ପଡ଼ିଲା । ରାବଣର ପଟ୍ଟମହୁଣୀ
ମହୋଦୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୃହତ୍, ସକଳ ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ । ସେ ଏତାଦୃଶ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଦୁଃଖିତା ହୋଇ
ସମସ୍ତୋଚିତ କଥା ପଦେ କହିବା ପାଇଁ ସୁସମୟର ଅପେକ୍ଷାରେ ଥିଲା । ଦିନେ ସୁବଧା ପାଇ ସେ

“ବୋଇଲି, ବାଳକ ନୁହ କମ୍ବଳ ମଧ୍ୟରେ ନ ମଜ୍ଜ ଯେ ।
କମଳ ଉଦ୍ବଳ ଜଳ ଗୁଡ଼ି ମହାଗଲ ଯେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାବଣର ଅନ୍ୟ ରାଣୀ ଇନ୍ଦ୍ରମତୀ “ବୋଇଲି । ବିରସିତା ଯେ ପିତା ସିନା ସୀତା ଦିଅ ଯେ । ବିଲସିତେ
ଉଜ୍ଜସିତେ ଏ ସମ୍ପଦେ ଆସି,” ରାବଣର ଅପର ପ୍ରାୟ ନାରଳାପୁର କନ୍ୟା “ବୋଇଲି । ବାହୁଡ଼ାଅ
ମହାଳା ମହାଳା ନେଉ ଯତ ।” ସମୀପସ୍ଥ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରମଣୀମାନେ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସମର୍ପନ କରି ସୀତାଙ୍କୁ
ପ୍ରତ୍ୟାର୍ପଣ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ରାବଣର ମନ ମାଜିଲା ନାହିଁ । ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ ଚୋରର ହସ୍ତଗତ ହେଲେ
ସେ ପ୍ରାଣ ପଛକେ ଦିଏ, ତାହା ଗ୍ରହେ ନାହିଁ । ସଂସାର ବିପଣୀରେ ଯେଉଁ ସୀତା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମଣିଷୁଲ୍ଲ, ସେ
ତାହା କଠୋର ତୌର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତି ଅବଳମ୍ବନ କରି ହସ୍ତଗତ କରିଥିବାରୁ ଗୁଡ଼ିକକୁ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଅନୁର
ପ୍ରକାଶ କଲା ।

“ବୋଇଲି । ବୈଶ୍ରବଣ ଶ୍ରବଣରେ କି କହୁ ରମଣୀ ଯେ ।
ବିପଣୀ ଏ ସଂସାର ତହିଁର ସାର ମଣି ଯେ ।
ବୋଇଲି । ବଡ଼ କୃପଣ ଚଉରପଣ କରି ଅଣି ଯେ ।
ବିସର୍ଜିତ ଜୀବ ସତେ ଯିବ କେବେ ସୁଖି ଯେ ।”

ରାବଣର ଅତ୍ୟାଚାର ଏତିକିରେ ଶେଷ ନୁହେଁ । ସେ ଚଉଦ ଭୁବନ ଜୟକରି ଇନ୍ଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ରା, ବରୁଣ,
କୁବେର, ବ୍ରହ୍ମା, ନାରଦ, ଉମ୍ବୁରୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ନିଜ ସେବାରେ ସଜ୍ଜିତ ଖଟାଉଥିଲା । ସେମାନେ ବାଧ୍ୟ
ହୋଇ ରାବଣର ସେବକରୂପେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଖଟୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେମାନଙ୍କୁ ତାହାର ଅନୁଚର ସହଚର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ
ଠାରୁ ଅପମାନ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ବ୍ରହ୍ମା, ନାରଦ, ଉମ୍ବୁରୁଙ୍କ ଉପଲକ୍ଷେ ଥରେ ରାବଣର ଦ୍ଵାଷ୍ଟ
କହେ “କେଉଁ ବଡ଼ପଣେ, ବିଷୟ ନ ଜାଣି ହୁଅ ନିଳକଳ” ଇତ୍ୟାଦି । ରାବଣର ରାଜଦୂରେ,
ଜୀବଦଶାରେ ସ୍ଵର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ, ପାତାଳରେ ତାହାର ଦୌରାସ୍ୟବର୍ତ୍ତ୍ତି ଜଳି ଉଠିଲା । ସତରାତର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ
ଅଗି ଉଠିଲା, ଦେବଲୋକ, ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ଓ ବିଷ୍ଣୁଲୋକରେ ରାବଣର ବିନାଶ ପାଇଁ ଭଲେଣି ପଡ଼ିଲା ।

ରାବଣର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚର୍କଣା—

ରାଣୀମାନଙ୍କ ବିରସତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେମାନଙ୍କ ଚୂପ୍ତି ସାଧନ ପାଇଁ ରାବଣ କେତେକ ସାର କଥା
କହୁଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଗତକୁ ସ୍ଵହସ୍ତରେ ବଧ କରିବାରୁ ସେ ମୁକ୍ତି ପାଲେ । ଦବ୍ୟବିମାନ ଆଶ୍ଵତ୍ଥ-
ପୁଷ୍କଳ ଦେବଗଣଙ୍କ ଉତ୍ସବରେ ସେ ଦେବଲୋକକୁ ଯାହା କରିଥିବା ରାବଣର ଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୁଡ଼ ହେଲା ।
ଶତ୍ରୁଭାବରେ, ଭକ୍ତଭାବରେ ଓ ସେବକଭାବରେ ଭକ୍ତମାନେ ମୁକ୍ତି ପାଆନ୍ତୁ । ରାବଣ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ

ଉପାୟରେ ମୁକ୍ତି ପାଇବାପାଇଁ ସ୍ଥିର କରିବାକୁ, ସମସ୍ତ ପ୍ରେୟସୀ ଓ ପ୍ରେୟବର୍ତ୍ତେ ହାତୀର ପ୍ରାର୍ଥନାପତ୍ରେ ପାଠାଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲ ନାହିଁ । ତାହା କଲେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ହୋଧ ଉପଶମ ହେବ । ପୁତ୍ରର ବ୍ୟବସାୟ କଲେ, ପାଠକୁ “ବାହୁଡ଼ାଲ ହୁଡ଼ବଳ ଏଡ଼େ ଶୁଭ ଯୋଗ ।” “ବିଷୟାବଳୀ ମୂଳ-ନାଗର ମୋକ୍ଷ-ଦାତା” ବୋଲି ବ୍ୟବସାୟ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ।

ନିୟତିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ବ୍ୟବସାୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଅନ୍ୟପୁର ବଳାପିନୀମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ତାହା ସେ ନିମ୍ନମତେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲା । ‘ମ—ସେ ଏହି ନୟରେ ଜଗତ ବଳେଇ ଦେବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦାନରେ ନିତ୍ୟର ତପସ୍ୟା କଲା । ବାଲମୁର ନିଜର ମନ୍ତ୍ର-ବୁଦ୍ଧି କାଟି ସେ ବଳ ଦେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୁନଃ ପୁନଃ ତାହା ଅର୍ଥକ ହୁଏ । ନିତ୍ୟର ତପସ୍ୟାରେ ଦୃଢ଼ ହୋଇ ବ୍ୟାଧି ତାକୁ ସେତେବେଳେ ମର୍କତ ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମିତ୍ର ଦର୍ପଣ ଦେଖାଇଲା । ତାହା ଥିଲା ପାଠା ଓ ରାମଙ୍କର ରୂପ । ସୁବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ପାଠାକୁ ଚାହିଁ କଲେ ବାଣୀପାତ ଓ ମୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ସେଥିରେ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ତାହା ସେ କରିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ, ମୁକ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତି ବୋଲି ତାର ହୃଦ ଧାରଣା ଥିଲା । ପାଠାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୀକ, ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରତି ଶାଶ୍ୱତ ଓ ଅବିନଶ୍ୱର, ଏହି ଶ୍ରବଣ ବ୍ୟବସାୟରେ ଉଦୟ ହେବା ଉପରେ ସେ ନାୟପୁଣ୍ୟ ବାଣୀରେ ନୟର ଶରୀର ତ୍ୟାଗ ପାଇଁ କେବଳ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲା । ସେ “ବୋଇଲା । ବିଷ୍ଣୁ ମୋ ମାରଣେ ଅଭିରାମ ରାମମୁଖି ଯେ । ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରତି ଶାଶ୍ୱତ ଏ ପ୍ରତି ଶାଶ୍ୱତ ଯେ ।”

‘ମ—ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଅଭିଳାଷରେ ବାହାରି ବହୁ ସାମାଜ୍ୟ ଗିରି ଦାନନ ଅଭିମାନ କରି ଯାଉ ଯାଉ ଦିନେ ବ୍ୟବସାୟ ଦୈବିକ ପାତାଳପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ସେଠାରେ ଲଗାଲଗି ହୋଇ ଅନେକ ପୁର ବିଦ୍ୟାମାନ ଥିବା ଦେଖାଗଲା । ଗୋଟିଏ ପୁରର ଦିବ୍ୟ ମଣ୍ଡପରେ ଏକ ପୁରୀ ଲେଖି ପୁରୀ ପହଞ୍ଚି ପଶା ଶେଳୁଥିଲା । ଦୁହେଁ ରତ ଓ ରତପତ ଚାହିଁ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ଚାହିଁମାନେ କିଏ ?—ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ପୁରୀ “ବୋଇଲା । ବିଷ୍ଣୁ ମହାତ୍ମା ଏ ମହାବଳୀ ଶରୀର ଯେ । ବେନି ଲେଖି ମହାବଳୀ ମହାତ୍ମା ପୁରୁଷ ଯେ ।” ସେମାନେ ଆଉ ଯାହା କହଲେ, ତାହା ଅଲୌକିକ ଓ ଅନୁଭବ । ସେମାନେ ନାୟପୁଣ୍ୟ ମହାତ୍ମା ଜାଣି କଲେ । ‘ମାତ୍ର ନାୟପୁଣ୍ୟ ଶରୀରରେ ପ୍ରତି ପାତାଳ, ରୁ ତପୁ ପାତାଳ’ — ଏହି କଥା ସେମାନେ ବ୍ୟବସାୟ କହଲେ ।

ଏ ସଂସାର ବ୍ୟାଧିର ସଂସାର । ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାୟରେ ସମସ୍ତେ ନାଶ ଯାନ୍ତି ; ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟ ଶୟନ କଲେ । ଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ପ୍ରାୟରେ ବ୍ୟବସାୟ ତାହା ବୁଝିଥିଲା । ବ୍ୟବସାୟ ଆତ୍ମା ଉପନ ଶ୍ରୀରାମ ବୋଲି ବ୍ୟାଧିର ସ୍ଥିର କଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ରାମଙ୍କ ହାତରେ ମରି ପରମ ଗତି ପାଇବାପାଇଁ ବ୍ୟାଧିର ଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶର ପ୍ରହାରରେ ନ ମରି, ପରେ ଅନ୍ୟ ମାର୍ଗରେ ମଲେ, ଅତି ପାପୀ ହେବା ହେଉ ନୟନ-ଗତି ହେବ ବୋଲି ବ୍ୟବସାୟ ପ୍ରତି ଆଶଙ୍କା ଓ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ପାଠା କେବଳ ବ୍ୟାଧିର ହୋଇ ରହୁଥିଲା । ରାମ ଶରରେ ବେଶେ ଯଥାଶୀଘ୍ର ମୃତ୍ୟୁ ଦର୍ଶିବା ଅବଶ୍ୟତା । ତାହା ସ୍ଥିର କରି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରମ ଶରୀର ରାମଙ୍କ ପହଞ୍ଚି ଶାଶ୍ୱତ ସଂସାର ପାଇଁ ବ୍ୟବସାୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା ।

ବାରତ୍ତା

ବରପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ବ୍ୟବସାୟ ପାତାଳପୁରକୁ ଯାଇ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କଲା; ରାକ୍ଷସବଳ ସହଜ ଲଙ୍କା ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ କୁବେର ଲଙ୍କା ପ୍ରତି ଉପରେ ବାହାରି ଗଲେ; ପୁଣ୍ୟ ବିମାନ ପାଇବା ପାଇଁ କୁବେରଙ୍କ ସହଜ ପୁର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲା; ଜଗତବାସୀଙ୍କୁ ଉକ୍ତ ଉପାଦାନରେ ଅସ୍ଥିର କଲା ।

“ବାହୁଡ଼ି ତହୁଁ ପାତାଳେ ଶୁଣି ନିକଟାସୁକ ପୁଞ୍ଜକୁ ଯାକ
ବେଡ଼ିଲେ ଲଙ୍କା କୁବେର ତେଜି ଗଲ ସେ ପୁର ଯେ ।
ବିମାନେ ନେଲୁ ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ବି-ମାନେ ଯଥା ଗଗନେ ଗଡ଼
ସେ ମନୋରଥ ରଥ ପ୍ରାପତ ଇଚ୍ଛି ସମର ଯେ ।
ବିଶ୍ୱେ ଉକଟ ପ୍ରଭ ପ୍ରକଟ କରି ଯେ ।”

ରାବଣର ଶତ୍ରମ ଏପରି ଯେ ସେ ‘ବାମନରେ ହୋଇଣ ବାମ ବାମଦେବର ଚିତ୍ତି କୁସୁମ ପରି
ଉପାଟି ଧରଣେ ଶ୍ରମ’ ହେଲା; ମହାବୀର ବାଳୀକୁ ଧରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କଲା; ସହସ୍ରାକ୍ଷୁନ ପହୁଡ଼ି ହସ୍ତାମ
କରିବାକୁ ଯାହସ କଲା । ବିଧାତାଙ୍କ ବରବଳରେ ସେ ସହସ୍ରାକ୍ଷୁନର “ବନ୍ଧନେ ପଡ଼ି ଖଡ଼ରେ ନ ଛୁଡ଼ି
ଅନଳ ଯୋଗେ ନ ଗଲା ପୋଡ଼ି ଜଳେ ନ ବୁଡ଼ି” ବଢ଼ିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହୁଡ଼ି ହସ୍ତାମ ପାଇଁ ପରଶେଷରେ
ସେ ବାହାରିଲା ।

ସଂଗ୍ରାମ

“ବାହାରେ ବାହାରେ ବଂଶବାହା ବାଜି ବଇଁସ ବୁଡ଼ାଟ ବାନା,
ବସି ପୁଷ୍ପରେ କରବାଳକରେ କରଇ ସୁରେ ତରୁନା ।”

ବାହୁରେ ବିଜୟବାନା ବାଜି, ପୁଷ୍ପବିମାନ ଆସେହଣ କରି ଶତ୍ରୁଗନ୍ଧୁ ହୋଇ ଓ ଦେବଗଣକୁ
ଧମକ ଦେଇ ରାବଣ ଅପରିମିତ ରାଜସ୍ୱ ଦଳବଳ ସହୁଡ଼ି ଯୁଦ୍ଧକୁ ବାହାରିଲା । ସଂଗ୍ରାମ ଚାଲିଲା । ଅଳ୍ପ
ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ରାବଣର ଅନେକ ଯୈନ୍ୟ ପହୁଡ଼ି ପଣ ପଣ ପୁଅ, ନାତି ନାଣ ଗଲେ । ମନୁଷ୍ୟ, ରକ୍ଷ ଓ
ବାନରମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରବଳ ପରାଜୟଗାଳ ଦାନବଙ୍କ ଅଲୌକିକ ନିଧନ ଦେଖି ରାବଣ ହତାଶ ହେଲା ।

“ବର୍ଣ୍ଣନାୟ ନୟମରେ କି କରିବା ପୁଣି ନାତି ସବୁ ହୁଅ ।
ବଂଶ ବାହାର ବାହାର ଚଉଁଶବ ଲେକିବ ଏ ଅଲେକିତ ।
ବିଧାତା ଶୁଣିଲା ଏଥର, ଏଥର ଉପୁଜି ଗଲା ତା ଅଙ୍ଗେ ।”

ପରମୁଦୁର୍ଗ୍ଗରେ ଯୈନ୍ୟ ଧରି “ବରୁରେ ଚଉଦ ପୁର ପୁରସ୍ୱାର ଉଦୟେ ନେ ଥିଲା ସଙ୍ଗେ ।”
ତାହାର ବନ୍ଧଦେଶସ୍ଥ ମଣିଗ୍ରେଷ୍ଠ ମୋଦମଣିକୁ ଚାହିଁବାରୁ ସେ ଗର୍ବ, ଉତ୍ସାହ, ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କଲା,
ଘୋର ତରୁନ କରି ଅସାଧ୍ୟ ନିଧନ ସକଳରେ ଧନୁଷ୍ଠଙ୍କାର କଲା; ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ସୁଗ୍ରୀବ ଓ ହନୁମତ—
ଏହି ଚାରି ମଧୁର ଜଣକୁ ଅନୁତା ବଧ କରିବା ମାନସରେ ପଦୁପାଖ୍ୟାନ କ୍ରହାସ୍ତ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ର, ଶଙ୍ଖ, ଶୂଳ ପ୍ରଭୃତି
ପ୍ରୟୋଗ କରି ଦବସ ଅନ୍ଧାର କଲା ଏବଂ ବହୁ ସମୟ ବାରଦର୍ପରେ ହନୁମତ ସଂଗ୍ରାମ କରି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ
ଅବ୍ୟର୍ଥ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା ।

ଉପନାୟିକା ମନ୍ଦୋଦରୀ

ରଣଭୂମିରେ ଭଣ୍ଡା ରାବଣର ଶବ ଗଡ଼ୁଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ତଃପୁରର ସମସ୍ତ ରାଣୀ ଓ ରମଣୀଗଣ
ଧାଇଁଘାଇ ଶବ ସମୀପରେ ବସି ରୋଦନ କଲେ । ରାଣୀ ସଖ୍ୟା ଅଗଣିତ । ‘ବୃନ୍ଦ ବୃନ୍ଦ’, ‘ବର୍ଣ ବର୍ଣ’
ପରୁମା, ଚନ୍ଦି ଶ୍ରୀ, ଶଙ୍ଖା ଓ ହସ୍ତି ମା ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ । ଅଳ୍ପଦୃଷ୍ଟରେ ରାବଣର ପତ୍ନୀ ସଖ୍ୟା
“ତଳ କୋଟି ନନ୍ଦ ପଞ୍ଚାଶ” ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ମନ୍ଦୋଦରୀ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠା ଅଥଚ ପାଟିରାଣୀରୂପେ

ସମ୍ମାନ ପାଇଥିଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆଦେଶରେ ମନ୍ଦୋଦରୀ ମହତ ବିଶ୍ୱାସର ପାଣିପ୍ରଦତ୍ତ ଓ ରାଜ୍ୟ-
ଭିତ୍ତିକ ବିଧାନ ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ହନୁମାନ, ଅଜିତ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସମାହିତ ହେଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର,
ମନ୍ଦୋଦରୀ ଅଲେକସାମାନ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମାଧୁରୀ ଅବଲୋକନ କରି କହିଲେ—

“ବିଶ୍ୱେ ଏ ପୁରତ ଅଜନାନ୍ତ ଅଙ୍ଗୁଳି ସାରଙ୍କ ଗମନ ଅଲକା କଣ୍ଠ ନେତ୍ର ପ୍ରଭୃତି । ବିଶେଷ
ହରିମନକୁ ପୁଣ୍ୟସମ ସେ ପୁଣ୍ୟକୁ ନାସା ଓଷ୍ଠ ମଧ୍ୟବେଶୀ ତଥା ରାଜିତା ।” ମନ୍ଦୋଦରୀ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ,
ମିଷ୍ଟାନ୍ନାପ ଓ ଶିଳ୍ପାବରରେ କୃତ୍ରିମ ହୋଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ‘ତାର କର ଧରି’ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ—“ପୁଣ୍ୟ
ସାଧୁରେ ଲେଖା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇବୁ ତୁ” ଏବଂ “ବିଶ୍ୱାସ ସଙ୍ଗେ ରାଜ ଥିବାପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରପୁରୀ ତୋ
ବସୁଧ ସଜ୍ଜନ୍ତ ନ ଉଡୁ ଲବେ ।”

ବୈକୁଣ୍ଠଧାମରେ ରାବଣ

ଇତିପୁର୍ବେ କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣ ନରର ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରି ବୈକୁଣ୍ଠଧାମରେ ବିଜୟ ଦ୍ୱାରପାଳରୂପେ
ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ରାବଣ ଦେହତ୍ୟାଗ କରି କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱାଃସ୍ଥରୂପେ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ମଧୁର ଆଳାପ ଚାଲିଲା । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସେ ଦୁହେଁ ପରମ ଶତ୍ରୁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସମାବେଶରେ ସେମାନଙ୍କୁ
କ୍ଷମା ଓ ମୁକ୍ତି ଦେବାରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସେମାନେ ବହୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ, ଶିକ୍ଷା ଶୁଣାରେ—

“ବଇଶ୍ୱ ଭବେ ଯିବିଷ୍ୟ ମୋକ୍ଷଦାତା ଦୟାନିଧି ସ୍ୱବିଶ୍ୱରେ ମପାଦି ଯେନେ କଟଣ ।

ବସି ବେନ ପ୍ରଶଂସିତ ସୁଜ୍ଞାନନମାନେ ଚନ୍ଦ୍ର, ନିଶ୍ଚଳ କରିଣ ଚନ୍ଦ୍ର କି ପ୍ରଭୁପଣ ।” ବୈ. ବା.

ବିଶାଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ରାବଣ ଜଣେ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଦାନବ ଓ ଦୁର୍ମତ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା ନିପୁଣ
ତୁଳନା ସ୍ତରରେ ରାବଣର ସାଠକପାଠକଙ୍କ ମୁଖପାଠ୍ୟ ଓ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ହୋଇ ପାରିବ । ବେଦମତୀ
ପ୍ରତି ଧର୍ମଶାଳିନୀ ଶାପରୁ ରାବଣର ଆତ୍ମଚେତନା ଜାଗତ ହେଲା । ସୀତାଦେବୀଙ୍କୁ “ହେତୁରେ କହନ୍ତେ”
“ବଶିତ ନୋହୁଲୁ” ବିରୁଦ୍ଧ କାଳେ ସେ “ବେଦମତୀ ମତ” “ଶାପ ଦେବ, ଏ ଭୟେ ଉଠିଲୁ ସେ
ବିଶାସ ।” “ସୀତାଲେଖ” ଯେ ପୋର ଅମତି କଥା, ତାହା କରି ବିଶ୍ୱାସ, କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣ, ମନ୍ଦୋଦରୀ,
ଇନ୍ଦ୍ରମତୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମୁହଁରେ ବାରମ୍ବାର ଯେଉଁପରି ପ୍ରାଣହୀନୀ ଭାଷାରେ ଶୁଣାଯିବୁ, ତାର ପଟାନ୍ତର
ନାହିଁ । ଶେଷରେ ରାବଣ କହେ—“ବଡ଼ ପାତକୀ ଆତଙ୍କୀ ମୁଁ ସୀତା ଅଶିଷ୍ଟ ।” ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ
ପ୍ରଭାବବଶତଃ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଜାତ ହେବାରୁ, ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶରରେ ମରି ପରମଗତି ପାଇବା ପାଇଁ ତାହା
କହିବୁ ବୋଲି ସେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଦୃଢ଼ତାରେ ସୀତାର କଲ । ସୁଲକ୍ଷ୍ମ ବୈଦେହୀବିଳାସର ଉପସ୍ଥିତି
ଆଲୋଚ୍ୟରେ କବି ରାବଣକୁ ଯୋଗୀ, ସ୍ୱେଚ୍ଛା, ପଣ୍ଡିତ, ଭକ୍ତ ଓ ମହାବୀର ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରି ସୀତା
ଅନୁପାତଜ୍ଞାନ, ପ୍ରତିଭା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱସାହତ୍ୟ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ

ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବିଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦାନ୍ତେଙ୍କ ଲେଖା (Purely in their elements) ମୌଳିକ ଉପାଦାନ ସମୃଦ୍ଧ; ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ଲେଖା ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନର ମିଶ୍ରଣ; ରସାଦ୍ୱନାଥ ଓ ବାଣୀଭଞ୍ଜଙ୍କ ଲେଖା ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱବିଶିଷ୍ଟ; ଭୀଷଣାସୁରଙ୍କ ଲେଖା ସ୍ୱାଭାବମୂଳକ; ସେନସର୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନବରେ ଗଣ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଶବ୍ଦ ସମସ୍ତଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ, (“allegory was his medium, the music of words his passion.”) ଆରୋପ ହେଉଛି ତାଙ୍କ କବିତା-ସୌଧର ମୂଳଦୁଆ, ପୁଣ୍ୟବ୍ୟ ଶବ୍ଦଯୋଜନା ତାଙ୍କ କବିତାର ଶାଢ଼ୀ । ଉକ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ଏ ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ଅଛି, ଅଧିକ କିଛି ବି ଅଛି । ଉଷ୍ମପ୍ରଭରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ, ପ୍ରୋତ ପ୍ରଭୃତିରେ କବିଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଅଛି । ଜଗନ୍ନାଥର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚନ ନିଶିବା ଲେନ ପରମପଦ ଲଭ କରେ । କବି ସେହି କାରଣରୁ ପ୍ରହାରମୂଳକ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିଅଛନ୍ତି—

“ବିଷ୍ଣୁରଣିବା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେଶ୍ୱର ପରମ ପଦ ଭଜିଲ ନର
ଲଭେ ଏ ଘେନି ଗୁଡ଼ ଆଦ୍ୟର ଭବିତ ତାଙ୍କୁ ଯେ ।” ବୈ: ବି: ।

“ବିଶ୍ୱେ ପଦ୍ମତପାବନ ନାମ” ଶାବିତ ରଖିବା ପାଇଁ ଗଙ୍ଗାପାର ବେଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସାଦୃଶ୍ୟରେ ପୁରୀରୁ କୈବର୍ତ୍ତୀକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଦେଲେ । ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ସମୟରେ ହୃଦୟରେ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବ ଲାଗିତ ହେବାରୁ କବି କହନ୍ତି— “ବ୍ରହ୍ମାରେ ଧ୍ୟୋତ ଯେ ପଦ ନୋହୁଛି ଶିବ ବିଷ୍ଣାଦ ନ ପାଇଁ ଚରଣାମୃତ ପାନକୁ ଇଚ୍ଛୁ । ବିଜ୍ଞାନା କୈବର୍ତ୍ତୀ ଧ୍ୟୋଇଲ । ବିଶ୍ୱେ ପଦ୍ମତପାବନ ନାମ ରହୁଲ ।” ବୈ: ବି: ।

ସୁଭଦ୍ରା ପଣେୟରେ ସୁଭଦ୍ରା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣକ୍ଷୟାନ ବଳରାମଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ବଢ଼ି-
ଯିବାରୁ ବଳରାମ ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ମୁଣିଳହସ୍ତରେ ଉଠିଲେ । ତାହା ଦେଖି ରେବତୀ ପ୍ରମାଦ ଗଣିଲେ; ଆସନ୍ନ ବିପଦରୁ ଜଗତକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଭର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଦ୍ୱାତ ଧରି କହଲେ—“ସହସ୍ର ହୁଅ ହେ ଦେବ ” “ସମଦରଶୀନଙ୍କ ନୁହଇ ଏ ଯଦି”, ଇତ୍ୟାଦି । ଏଥିରେ କବିଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା ପ୍ରଦର୍ଶିତ । ବୈଦେହ୍ୟଶବିଳାସରେ ରାବଣର ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱସମୃଦ୍ଧତା ଚର୍ଚ୍ଚଣା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । “ବୈକୁଣ୍ଠ ସମ୍ପତ୍ତିକ ଏ ସମ୍ପତ୍ତି ବିପତ୍ତି”, ବଡ଼ ପାତକୀ ଅତଙ୍କୀ ମୁଁ”, “ବିଶ୍ୱ ଚତୁର ଲପନ କଲପନ”, ବ୍ରହ୍ମସ୍ତ୍ରମୟରେ ତାର ଶୟ”, “ଦେହ ଲାଭ ଗୁଣ, ବର୍ଣ୍ଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଲେ କଳାକାନ୍ତ ହୋଇ”, “ବିପଣୀ ଏ ସଂସାର”, “ବଜ୍ର ଗୁଣେ ବିବିଧ ମୋକ୍ଷଦାତା ଦୟାକ୍ଷୟ” ପ୍ରଭୃତି, ମହୋଦୟର ରାବଣ ପ୍ରତି ସମୟୋଚିତ ଉକ୍ତି— “ବାଳକ ନୁହଁ ଜମ୍ବୁନାମ ମଧ୍ୟରେ ନ ମଞ୍ଜୁ”, “ବିମଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜଳ ଗୁଡ଼ି”, ପ୍ରଭୃତି ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ-
ସମୃଦ୍ଧତା । କବିଙ୍କ ସମସ୍ତ ପ୍ରହର ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱବିଶିଷ୍ଟ ଆଲୋଚ୍ୟ ଏକଦି ତ କରି ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ସେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ କବିସ୍ୱରୂପ ଗଣ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବେ । କବିଙ୍କର ଅନୁତ୍ୟ କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣୁସୂଦୟ, ଲବଣ୍ୟବତୀ, ବୈଦେହ୍ୟଶବିଳାସର ଚମତ୍କାର ପ୍ରାକୃତିକ ଆଲୋଚ୍ୟ ସହଜ ଇତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିଙ୍କ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟବଞ୍ଚନ ଚିତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଭୁଲନା କଲେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସହଜେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇ ପାରିବ । ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେକ୍ସପିଅର ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ବିବେଚିତ । ତାଙ୍କର ‘ଟ୍ୱେଲଭ୍‌ଥ୍‌ନାଇଟ୍‌ (Twelveth Night)ର ଯୁ ଅଙ୍କ, ୩ୟ ଦୃଶ୍ୟରେ ପ୍ରେମୋଜ୍ଞାପ; ‘ଆନ୍ ଯୁ ଲଭନ୍ ଇଟ୍‌’

(As you like it)ର ୨ୟ ଅଙ୍କ ସପ୍ତମ ଦୃଶ୍ୟରେ ଜଗତ ରଜାଳୟ ଚିତ୍ତ, ‘ମିଡ୍ ସମର ନାଇଟ୍ସ ଡ୍ରିମ୍’ (Mid Summer Nights Dream)ର ୨ୟ ଅଙ୍କ ୧ମ ଦୃଶ୍ୟରେ କଲ୍ପନାବଳୀର, ‘ଅଷ୍ଟମ ହେନ୍ତ’ର ୩ୟ ଅଙ୍କ ୧ମ ଦୃଶ୍ୟରେ ଦେଶପ୍ରେମ ଅଲୋକ୍ୟ, ‘ଅଥେଲୋ’ (Athelo) ର ୩ୟ ଅଙ୍କ, ୩ୟ ଦୃଶ୍ୟରେ ମାନବୀୟ ପରାକ୍ରମ ଶ୍ରୀକୃତ ଓ ପ୍ରତାରଣା ପରିପାଟୀ, ‘ଜୁଲିୟସ ସିଜର’ (Julius Ceasar) ୩ୟ ଅଙ୍କ ୨ୟ ଦୃଶ୍ୟରେ ଅଶ୍ୱୋକଙ୍କ ଦୀର୍ଘକ୍ଷତ୍ର, ‘ରୋମିଓ ଅଣ୍ଡ ଜୁଲିଏଟ୍’ (Romeo & Juliet)ର ୨ୟ ଅଙ୍କ ୨ୟ ଦୃଶ୍ୟରେ ପ୍ରେମଚିତ୍ତ, ‘ଟେମ୍ପେଷ୍ଟ’ (Tempest)ର ୪ର୍ଥ ଅଙ୍କ, ୧ମ ଦୃଶ୍ୟରେ ଶାନ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଧୂଳିତ (Prospero) ବଚନାମୃତ ପାଠକମାନଙ୍କ ସୁଖପାଠ୍ୟ ହୋଇ ଅଳ୍ପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିବ । ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେକ୍ସପିଅର ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ଏପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା-ପରିପାଟୀ ଭଞ୍ଜସ୍ତାବୃତ୍ତରେ ଅସଂଖ୍ୟ ନାହିଁ । ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁସାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଯାଇଛି । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବର୍ଣ୍ଣନା ‘ଟେଲ୍ ଇଫ୍ ନାଇଟ୍’ର ପ୍ରେମୋତ୍ସାହ ସହିତ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭଞ୍ଜୀୟ ଚିତ୍ତ ଭୂଳନୀୟ—

“ପ୍ରୀତି ହୋଇ ଯେବେ ଏଡ଼େ ମଧୁର
ସୁଧା ଜ୍ଵାଳା ପୁଣି ହୁଏ ବିଧୁର ।
ପୁଣି ଦଇବେ ହୋଇଲେ ଦମ୍ପତି
ପଡ଼ିଲେ ମିଳେ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦି ।” —ରସିକହାରାବଳୀ ।

ବିମଳ ପ୍ରେମ ଉପଲକ୍ଷେ ରସଲୋକାରେ—

“ପ୍ରୀତିରେ ପକ୍ଷୀ ମଲ୍ଲ ପୀତିରେ ଦ୍ରବେ ଶିଳା
ମୁହିଁ ତୋ ପ୍ରୀତି ପରାଧୀନ ।”

ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟର ନାୟକ ଦୁଃସ୍ତ୍ରୀ ରାଜପୁତ୍ର । ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ବହୁ ପତ୍ନୀସମ୍ବୋଗ ପରମ୍ପରାପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନେକରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, କବିଙ୍କ ନାୟକ ତାହା ସମର୍ପଣ କରେ ନାହିଁ । ସେ ରାଜପରମ୍ପରାକୁ ପଦାଦାତ କରି କହେ—

“ତୋ ବିନା ନିର୍ବାନା ଆନ ଗର ଯେବେ ଥିବ ଉଦେ
ହୃମୁରେ ନୟନ କରାଇବୁ
ଯେବେ ମୋ ଦୋଷ ଦୋଇବ ଯେଣେ ଚିତ୍ତକୁ ଆସିବ
ସେ ଦଣ୍ଡକୁ ସବୁରେ ବିଦ୍ରବ ରେ
ସାଣବନ୍ଧ ! ଏ ମିଶ୍ରେ ତୋ ଏକା ଅଧିକାର
ଆଜ୍ଞା କରିବାକୁ ସାଦା ନାହିଁ ମୋର ରେ ।” ଲଃ ବଃ ।

ପ୍ରେମସୁଧାନିଧୁରେ:—

“ପରିହାସେ ରସି ରସିକାବରକୁ
ଥରେ ଥରେ କି ହସାଇବ
ତାକୁ ଦେବେ ନ ରୁଷାଇବ ।”

ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ‘ଆନ୍ ଫୁଲ୍ ଇଫ୍ ଇଟ୍’ ରେ ଜଗତ ରଜାଳୟ ଚିତ୍ତ ଅଭିଳାଷୀ । ଠିକ୍ ଏହିପରି ଚିତ୍ତ ଭଞ୍ଜସ୍ତାବୃତ୍ତରେ ନାହିଁ । ବେଦେହବିଳାସର ଅଗ୍ର ଅଗ୍ରମ ଚିତ୍ତ ବିଶ୍ୱସ୍ତାବୃତ୍ତଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହୁଏ । କପୋତା ସଞ୍ଚାର ନିକଟରେ ବସିବା, ସର୍ପ ମୟୂର ନିକଟରେ କ୍ରୀଡ଼ାରତ ଥିବା, କାକ ପେଟକ ନିକଟରେ,

ହୁଣ୍ଡୀ ଫିଙ୍ଗି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଶୟନ କରିବା, ହରିଶ ବଳିଆ କୁକୁର, ବ୍ୟାଘ୍ର ହରିଶ ଏକାଠି ମିଳା ମିଶା କରିବା ଦୃଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତମକାର । ସେତିକି ନୁହେଁ—ଗାନ୍ଧାର ବାଛୁଣୀ ମଝିଣୀ ଠାରୁ ଶୀରପାନ କରୁଥିଲା; ମୀନପ୍ରମୁଦ ଜଳଦାଟରେ ବନ ଜଳଟରେ ଖେଳୁଥିଲେ । ଏପରି ଅମାୟିକ ହଂସାଶ୍ରୁତ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ—

ଯଥା:—

ବାତାପିୟୁଦନ ଆଶ୍ରମ	। ବିପିନେ ପ୍ରବେଶ ଶ୍ରୀରାମ ।
ବଇରା ହଂସା ତହିଁ ହୃଦ	। ବଇରା ସନ୍ନିଧି କପୋତ ।
ବାୟସ କରୁଣିକ ମେଳ	। ବସି ଅଛନ୍ତି ଏକ ତାଳ ।
ବ୍ୟାଳ ଫଣାକୁ ଟେକି ଖେଳି	। ବରଷା ପାଶେ ନୃତ୍ୟଶାଳୀ ।
ବାରଣ ସିଂହ ଏକ ସ୍ଥାନ	। ବିରଚି ଅଛନ୍ତି ଶୟନ ।
ବ୍ୟାଘ୍ର କୁରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ବହୁ	। ବୃକାଳ ମିଳୁଛନ୍ତି ତହିଁ ।
ବନ୍ଧା ଧେନୁଙ୍କ ମହୁଖିର	। ବିଷ୍ଣୁତେ ପାନ କରେ ଶୀର ।
ବନ ପାଶରେ ଜଳଦାଟେ	। ବିଶାଳକୁଳାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରଟେ ।

ଭଞ୍ଜାଦ । ବୈ: ବି: ଛା: ୨

‘ମିତ୍ର ସମର ନାଇଟିଏ ଉତ୍ସବ’ର ‘ସୁ ଅଙ୍ଗ’ ମ ଦୃଶ୍ୟର କଲ୍ପନାବିଳାସ ସହୃଦ ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ନାଟ୍ୟର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଲୋଚ୍ୟ ଗୁଣମୟ । ସୁଭଦ୍ରାପରିଶ୍ରମରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କଠାରେ ସାତ ପ୍ରକାର ଫୁଲ, ଫଳ, ପତ୍ରୀ କଲ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଜଗତର ସମସ୍ତ ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁର ସାର ସଂଗ୍ରହ କରି “ରସକହ୍ନାସବଳୀ”ର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଗଢା ଯାଇଛି । ନଗର ନଗରୀ, ନଦୀ, ପଞ୍ଚତ ଚିତ୍ରଣରେ କଲ୍ପନା-ବିଳାସର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଅଷ୍ଟମ, ପଞ୍ଚମ ହେନ୍ଦ୍ର, ଜୁଲେସ୍ ସିଜରର ଭାଷଣ ଭୂଲ ଆଲୋଚ୍ୟ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବୈ: ବି: ର ୩୫ ଛନ୍ଦରେ ସହୃଦ ବିଷୟରେ ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ଭାଷଣ, ଗନ୍ଧସୀର ଅନାସୁର ବିଷୟରେ ଯୁକ୍ତି, ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ବରୂପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ‘ବେମିତ୍ର ଏଣୁ ଜୁଲେହ୍’ରେ ଜୁଲେହ୍ ବିଚ୍ଛେଦ ବର୍ଣ୍ଣନା—

“O she says nothing sir, but weeps and weeps;
And now falls on her bed; and then starts up,
and Tybalt calls; and then on Romeo cries.
And then down falls again.”

କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦୟର ବିରହ ଚନ୍ଦ୍ର ଏଥି ସହୃଦ ଭୂଳମୟ—

“ଏମନ୍ତ କାଳରେ ନୀରଜାନନୀ ନରବତଳା
ପଲଙ୍କେ ପଲଙ୍କେ ନ ରହି କଲ ସେ ମହାଗନ୍ଧ୍ୟ ।
ଦେଖି ନୀରଜାନ୍ତୀ ଶତକ କାଦମ୍ବିନୀ ବାଣୀଜା
ଗୀତିକଳା ସହ ବିକଳା କରି ଲେଉଟି ତେଜ୍ୟ ।
ଭାଲିଲା ପ୍ରଥମା ଛଳିଲା ନେବା ପଙ୍କଜ ସେ ସେ
ଅବନଶିଷ୍ଟ ଶିଶୁଖଳୀ ପଦ୍ମବାସୀ ସହଜେ ।

ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦ ତନୁକୁ ଲେଖିତ କରି ଦୁଃଖୀ ବୋଲେ—
ହେମ ପିତୁଳା ଚୁଳା ହେଲ ନାନ୍ଦବନ୍ଧୁଳା ଚୁଲେ ।
ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଭଜେ ଶବ୍ଦେ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେ ଅପର
ଏ ଶୋଭାସଜ୍ଜନ ମଦନ ସୁଧା ଲେପନ ପର ।”

ଲୁଲିସ୍ବେଟ୍, ସ୍ବେପିଓର ନିଶାଦ୍ରେ ଗୋପନମିଳନ ଭୁଲ ଲବଣାବତୀ, ତନ୍ମୁଖର ମିଳନ
ଦୃଷ୍ଟି । ପ୍ରେମିକ ସଦୃଶା ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବାରୁ ଲବଣାବତୀ ବଳାପ—

“ତେଜ ତରୁଣ ଶୁଣିଲ ନିଶି ନାଶେ ପାଶେ ନାହିଁ ଦିବ୍ୟ ତରୁଣ
ମାର ଦୃଢ଼େ ହାତ ନାଥ ନାଥ ବୋଲି ଅତି ଉଚ୍ଚେ କଲ କାରୁଣ୍ୟ
ଖୋଲେ ଅଧୀରେ । ତେଜନା ହୃଦ ସେ ବଧୂରେ ।” ଭକ୍ତାବତ ।

ସ୍ବେପିଓର ଚିନ୍ତା—

“Strange dream, that gives a dead man leave to think !
And breathed such life with kisses on my lips,
That I revived and was an emperor.”

ଠିକ୍ ସେହିପରି ତନ୍ମୁଖର ଚିନ୍ତା—

“ମନୁ ମୁହଁ ଶୁ ଅବା ସ୍ବପନ ବୋଲି
ଜାଣିଲ ଏହି ଦେହେ କୃତାର୍ଥ ହେଲି ଯେ ।
ସାକ୍ଷାତ ପର ଦେଇ ସ୍ବପନ ସଜ
କଲୁ ତ କାମବ୍ୟାଧି-କର ବୁରଜ ।
ସ୍ବର୍ଗ-ସମ୍ପଦ ଯେଉଁ କର୍ମରେ ଥାଇ
ବିବିଧ ମଣେ ବକ୍ରପତନ ତହିଁ ।” ଲ: ବ: ପ୍ର ୧୪୭ ।

ବନ୍ଧୁବାହନ ସାହୁତ୍ୟ ସହୃଦ ଭଞ୍ଜ-ସାହୁତ୍ୟ ଭୁଲନା କରିବା ପାଇଁ ଭଞ୍ଜ-ସାହୁତ୍ୟରେ ଉପାଦାନ
ଅଛି । ତାହା କିନ୍ତୁ ଆଶାତାତ ଶ୍ରମସାପେକ୍ଷ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହୁତ୍ୟ ଜଗତରେ ହୋମରଙ୍କ ‘ଓଡ଼ିସି’ ଓ ‘ଇଲିଏଡ଼’ ଏବଂ ମିଲଟନଙ୍କ ‘ପାରାଡ଼ାଇଜ୍
ଲଷ୍ଟ’ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ଆନୁମାନଙ୍କ ରାମାୟଣ ସେହି କାବ୍ୟମାନଙ୍କ ଭୁଲନାରେ ଯଥେଷ୍ଟ
ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବ । ରାମାୟଣର ପ୍ରକୃତିବିବରଣ, ଭାବଗାନ୍ଧାରୀ ଓ ସରସତା ଉପଶ୍ରେଷ୍ଟ କାବ୍ୟ-
ମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବିଶେଷ ଉପାଦେୟ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସେହି ରାମାୟଣରୁ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ଓ ଚରାକର୍ଷକ
ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଶେଷତଃ ବୈଦେହ୍ୟଶିଳାସରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରି ନିଜ ପ୍ରତିଭା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ
ଦୈବୀ ପ୍ରଭାବବଳରେ ଅଧିକ କମଳାୟ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଉପମା, ଉପମେୟ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା-ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ
ବହୁଅର୍ଥବୋଧକ, ଆଲଙ୍କାରିକ ଓ ବିବିଧ ଛନ୍ଦ, ବନ୍ଧବିଷୟ, ସେଗୁଡ଼ିକ ବହୁ ବଞ୍ଚିପାଠକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ
କରିଥାଏ । କୋଟିକ୍ରନ୍ତାଶ୍ରୟଦ୍ବାରା ତିନି ରୁଦ୍ଧ ଉପଲକ୍ଷେ ତିନି ରାଗିଣୀ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଟ ଯି ଅର୍ଥବୋଧକ ପଞ୍ଚବିଂଶ
ପ୍ରାନ୍ତ, ଶ୍ରୀଆପାଞ୍ଚାଳ ଶୁଭୂର୍ଯ୍ୟମୟ କଥୋପକଥନ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଶଗୁଡ଼ିକ, ଲବଣାବତୀ ପ୍ରାନ୍ତ, ପ ୮-୯—ପ୍ରାନ୍ତ
ଯମକ, ଝୁଙ୍ଗାଳା ଓ ଗୋମୁହରେ ରଚିତ ତନ୍ମୁଖର ପ୍ରତି ବନ୍ଦୀର ପ୍ରଗତି ଗୀତ, ବୈଦେହ୍ୟଶିଳାସ,

ପ୍ର ୩୧—ବଳବାନ୍ତୀ, କୁକୁଟବାନ୍ତୀ, ପ୍ର ୪୯ର ବୃଷବନ୍ଧ, ଗନ୍ଧାବନ୍ଧ, ଶରବନ୍ଧ, ଚନ୍ଦ୍ରବାନ୍ଧ ବନ୍ଧୋ-
ଦୟାର ସମସ୍ତ ବନ୍ଧ ପ୍ରକୃତି ବନ୍ଧ ପାଠକପାଠକଙ୍କ ପ୍ରଣିଧାନର ବିଷୟ । ସୁବନ୍ତୀ ପଞ୍ଜେଦମାନଙ୍କରେ
ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏହିପରି ଭାବଗର୍ଭକ, ତମଜାର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକର୍ଷକ ଅଲୋଖ୍ୟ ଭଞ୍ଜ-
ସାହିତ୍ୟରେ ବହୁତ । ସେଥିଯୋଗୁଁ କବି ଅମର ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବିଙ୍କ ସମାସୀନ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭାବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ସେଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ତମଜାତୋ କବିଙ୍କର
ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ଅନୁଭବ କରି ହେବ ।

କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଶ୍ରୟମୁଦୟରେ—

“କୁମୁଦ ବିନାଶ ଭୂଟି ଭୂଟି ଯାଇ ପଦ୍ମ ଫୁଟି ଫୁଟି ଆସେ
ହରଷ ବିଷାଦ ପାଲଟାପାଲଟି ମଧୁଲଟି କିଟ କି ସେ ।” (ପ୍ରସ୍ତୁତ ବର୍ଣ୍ଣନା)

“ହେ ଏ ସମୟେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଅନ୍ତର ଭୁବନେ
ଦିମିର ଉଦ୍‌ଭଳ ପୁର
ମିଶିଗଲ ଶଶିପ୍ରସ୍ତ ବେନ ମନ୍ତ୍ର
ହୋଇଲେ କି ଧରାଧର ।
ପ୍ରହରକେ ଧ୍ବଜ କଣ୍ଠରୁ କପୋତ ହୁଁ କୁଁ ରୁଚିଧାର ।
ହେ ପଲ୍ଲବ ଗୁଲ୍ମ କରଣ ଝିଲି ଦୁଇ
ବନଭୂମି ଚନ୍ଦ୍ର ଦିଶି
ସେ କି ଶିଖିଗଣ କରନ୍ତି ବିଚାଣ
ବଳମାନ କଣାକଣି ।
ପ୍ରକାଶ ପବନ ତହିଁ । କେ କାହାକୁ ଯେଲି ଦେଇ ।”

ସଂସାର, ସାଧନା ବଳରେ ‘ମନ’ କୁ ଯେ ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ କରି ପାରିଛି, ସେ ଜନକୋଲାହଳପୁର୍ଣ୍ଣ ନଗର
ନଗରରେ ଯେତେ ସୁଖ ଶାନ୍ତି ପାଇ ପାରିବ, ବିଜନ ଅରଣ୍ୟ ତଥା ପ୍ରକୃତିହୋତ୍ତରେ କାଳଯାପନ କରି
ତେତିକି ସୁଖ ଶାନ୍ତି ପାଇ ପାରିବ । ତାହା କବିଙ୍କ ଅନୁଭୂତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିବା ହେତୁ ସେ ସମ୍ପର୍କକୁ
ବଳବାସବେଳେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମୁହଁରେ କହନ୍ତି—

“ବକ୍ରବ୍ୟ ରାସବ ଏଥୁ ଅନୁରୂପ ପ୍ରଜା ଚରୁରଙ୍ଗ ଛନ୍ତି,
ବସୁକ ସହ ସୁରଭ ପୟୋଧର ବ୍ରଜ ବ୍ରଜ ଝଟକନ୍ତି
ବୃତ ସୁନାସତୟ । ବିହରନ୍ତି କେତେ ତନ୍ତ୍ରବାୟୁ ।”

କବି ଗୁମୁସ୍ତରର ପ୍ରକୃତିକୋଳରେ ଲଳିତ ପାଲଟି ହୋଇ, ପ୍ରକୃତି ପ୍ରଦତ୍ତ ସୁଖ-ଶାନ୍ତି-ସମ୍ପଦ
ଭୋଗ କରିଥିଲେ । ସେହି ହେତୁ ସେ ସୁଖୀ ବୈଦେହୀବିଳାସରେ କହନ୍ତି—

“ବୁଲିବା ଅଳ୍ପା ଜଗତରେ ବୁଲିବା ଜଗତରେ ହେଲ ଘେନ
ବିଲେକୁଆଁ ଚନ୍ଦ୍ରଲୋଖା ବିଲେକୁଆଇ ଚନ୍ଦ୍ରଲୋଖା ପୁନ ।
ବିଷ୍ଣୁ ସେ ଯେ ରଜନୀକର ଶେଷେ ବିଷ୍ଣୁ ରଜନୀକର
ବୋଧନ ସୁକବିର ହେଉଥିଲ ବୋଧନ ଶୁନ-ବି ତର ।

× × × ×

ବଣ କରୁଥିଲୁ ତହିଁ ସ୍ତୀରପାନ ବଣ କରେ ସ୍ତୀରପାନ ।
 ବଳା ଶୁଣୁଥାଇ ଆନନ୍ଦସ୍ଥାନକୁ ଶୁଣିମା ଆନନ୍ଦ ସ୍ଥାନ ।
 ବିଧିରେ ଗନ୍ଧବେ ଗାୟନ କରନ୍ତୁ ବୋଧନ୍ତୁ ସୁମନା ବାସେ ।
 ବିଧିରେ ଗନ୍ଧବେ ଗାୟନ କରନ୍ତୁ ବୋଧନ୍ତୁ ସୁମନା ବାସେ ।”

ଏଥିରେ କବି ପ୍ରକୃତ ଓ ମନୁଷ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷାକରି ଅଲୌକିକ ସ୍ତରରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁସାରେ ପୁଣ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ଏକାଧିକ ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଚିତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ, ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ଯେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ, କହୁବା ବାହୁଲ୍ୟ ।

ଭଞ୍ଜ-ସାହସ୍ୟରେ “ଚରହାହାମୟ ଏ ଗୁରୁ ଜୀବନ, ଜୀବନ ନୁହଇ ଜୀବନ୍ତ ମରଣ” ଉପଲେଖ ପାଇଁ କବି ଗପ୍ତା ରଖି ନାହାନ୍ତି । ସେଥିରେ “ଆଶ୍ରମ, ଅତି ଅଭିରାମ ଯେ ଦେଖିବ ଏହି ପ୍ରସାଦ । ମନରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ରତି କାମ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତେ କି ବସ୍ତୁ ହେଉଛନ୍ତି । କୋକିଳ । ଗାୟନ ଉଦେ ଗାଏ ଗୀତ । ବିଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାର ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପ୍ରାନ୍ତ ହତ ସୁବାଦ୍ୟରେ ବିଦିତ ।” ଗ୍ର ୨୩, କୋ: ବ୍ର: ପୃ: । ସେଥିରେ “Earth's Joys grow dim” (Lyte) ‘ପାଥିକ ଆନନ୍ଦ ମାନ ଭଲଲଗି—ନାହିଁ ଅଛି,’ ‘ସୁନ୍ଦର ପାଶବାସ, ରସ ରଚନ ଆବର’; ସେଥିରେ ବିଭବ, ବିରୁପ ନାହିଁ; ଦାସ ଦାସୀ, ନାୟକ ନାୟିକା, ଯୁବକ ଯୁବତୀ ସମସ୍ତେ ରୂପବାନ୍ ଓ ରୂପବତୀ; (“A thing of beauty is a joy for ever.”—Keats) ନଗର ଅଟ୍ଟାଳିକା, ହାଟ ବଜାର, ସତ୍ତମଣ୍ଡପ, କେଶବିନ୍ଦ୍ୟାସ, ନୃତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ—ସକଳ କଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର, “ଭୂତରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭବିଷ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ମୋହନ ସ୍ଥଳୀ” । ସେଥିରେ ବିରହ ବିଚ୍ଛେଦ ଅଛି, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମିଳନ ଅଛି; ଦୁଃଖ, ଶୋକ, ଦାଗଦୁଃଖ ଅଛି, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୁଖ, ସମ୍ପଦ, ବିଭବ, ଆନନ୍ଦ, ଶାନ୍ତି, ସାନ୍ତ୍ୱିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । କବି ଗୁଡ଼ସ୍ତ ଗୁଡ଼ସ୍ତାନ୍ତ, ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସୁଖଶାନ୍ତିରେ ରଖିବାପାଇଁ ସଚ୍ଚତ ଚେତ୍ସୁ । ବିଧବା, ବିପତ୍ନୀକ, ହାଣକାଟ, ମାଲିମନ୍ଦମା ପ୍ରଭୃତି ପାଇଁ ସେ ଅଦୌ ସ୍ଥାନ ରଖି ନାହାନ୍ତି; ଦୁଃଖ ଦଶଦ୍ରବ୍ୟ; ପାପ ଦଣ୍ଡ, ଭୋଗ ଶୋକକୁ ସେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୱ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ଓ ପଂକ୍ତି ମନୋହର ରୂପସମ୍ଭାରରେ ଅଳଙ୍କୃତ । ବିଶ୍ୱବାସୀ ଚାରିବା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଦିତ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ସେ କାଳଦାସ, ରାମାନୁଜ ଚୁଲ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ହୋଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କବି କାଳଦାସ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦଶା ଭୋଗ କରିଥାନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ସେଥିରୁ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷାକରି ଦେଇଛନ୍ତି—ମହାନାଥ ଏବଂ ଗେଟେ । ସନ୍ଦେଶିକ୍ତ ଜାତି କରିଥିଲେ ମୁଁଟୋ, ଆଗଷ୍ଟୋଟଲ, ମାର୍କସଙ୍କୁ ଲେଜନ । ଟେଲସ ହାମ ସେକସ୍ ଥିଅର, କାଳଦାସ ସନ୍ଦର୍ଭ ଚୁଲ ‘ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ସନ୍ଦର୍ଭ’ ବା ‘ଭଞ୍ଜ-ସାହସ୍ୟ ସାର’ ନାମରେ ଏକାଧିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୀତ ହେବା ଉଚିତ । ଭଞ୍ଜ-ସାହସ୍ୟ-ସମୁଦ୍ର-ଗର୍ଭରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକର୍ପକ କବ୍ୟାଂଶ ଅନ୍ତତଃ ଇଂରେଜରେ ବା ବିଶ୍ୱ-ବାସୀଙ୍କ ବୋଧଗମ୍ୟ ରୂପରେ ଅନୁବାଦିତ ହେବା ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ ଶ୍ରେୟ । ସବୁଦିନ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସେଥିପ୍ରତି ସୁଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

କବି ଭପେନ୍ଦ୍ର-ବିପ୍ଳବୀ

ଆର୍ଯ୍ୟ ବୈଦିକ ଭାଷାରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ହିନ୍ଦୀ, ଗୁଜରାଟୀ, ବଙ୍ଗାଳୀ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଲୋକୀୟ ଭାଷାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଅନ୍ୟତମ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆମ ଜନ୍ମଭୂମିର ପୁରପତ୍ନୀରେ ଯେଉଁ ଉଗ୍ରତମାଳୀ, ତାଳବଚନ, ଶରତ୍ରଥା ଗୀତ, ଶିଶୁଗୀତକା ପ୍ରଭୃତି ଶୁଣାଯାଉଥାଏ, ସେଥି ସହଜତ ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହର ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବା କୁହାଯାଉଛି । ଭରତ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ଗ୍ରନ୍ଥ । ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ପଢ଼ାଶୁଣା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାରେ ହୁଏନ୍-ସା* କହନ୍ତି—* ‘ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ଅଧ୍ୟୟନସ୍ଥୁତା ବଳବତ୍ତା, ସେମାନେ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ନଷ୍ଟ ନ କରି ସମସ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନରେ ନିୟୋଜିତ ରହୁଥିଲେ ।’ ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ଭିତ୍ତି ବହୁ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିଛି । ଖ୍ରୀ: ୧୦୧—୧୦୫୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଗୁମୁସରରେ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ସେ ‘ଭବବତ୍ତା’ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟ ମଞ୍ଜିତ ଭାଷାରେ ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରଥମ କବି ବୋଲି ତାଗଣୀଚରଣଙ୍କ ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଜି ପରଜି ଯେତେ ଶିଳାଲିପି ଓ ତାମ୍ରଶାସନ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି, ସେଥିରୁ ଅବଧାନିତ ହୁଏ ଯେ, ସମାଜ କମିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ରାଜକୀୟ ଭାଷାସ୍ବରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିଛି । କମିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପ୍ରଚଳନ ପାଇଁ ସଦୁଦ୍ୟମ ନେଇଥିଲେ । ୧୧୪୫—୧୧୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିଥିବା ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ । ୧୧୮୦ ଇତିହାସିତ ଗାଙ୍ଗୁଲି ମଧ୍ୟ ତାହା ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି । କମିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପ୍ରତି ଅସାଧାରଣ ମମତା ଥିଲା । ରାଜପୁଷ୍ପପୋଷକତାରେ ସେତେବେଳେ ବହୁ କାବ୍ୟଲେଖକ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ-ସନ୍ଧାନରେ ଦେଖାଦେଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ତମଡ଼ାର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଜନଜୀବନ — ନଦ ନଦୀ, ହ୍ରଦ ସମୂହ, ବନ ପର୍ବତ, ପହାଡ଼, ପ୍ରଭୃତି, ନିଶୀଥ, ମନ୍ଦୁଷ୍ୟ, ଜୀବଜନ୍ତୁ, ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରଭୃତିରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇ କବିମାନେ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦନାକୁ ରୂପରେଖ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୪୫୨—୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ କମିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ସମୟରେ ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମହାକାବ୍ୟ ‘ମହାଭାରତ’ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ବଳରାମ ଦାସ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଭକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନରସରେ ଉତ୍କଳର ପୁରପତ୍ନୀ ରସାମ୍ଳୁତ ହେଲା । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍କଳବନ୍ଧରେ ବହୁ କାବ୍ୟପ୍ରଣେତା ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଶତକବିଚଣ୍ଡନାୟକ ମଧର ସ୍ବର-ମୁକୁନ୍ଦ ନାରେ, ସମକ, ଅନୁପ୍ରାସ, ଉତ୍ତମପ୍ରସା, ଭ୍ରାନ୍ତି, ପୃନ୍ଦୁ, ଅପଭ୍ରାନ୍ତି, ଅପରିସ୍କାନ୍ତି, ଶ୍ରେଷ୍ଠାନ୍ତି, ବନ୍ଦୋନ୍ତି ଓ ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତ, ରାଗରାଗିଣୀସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଙ୍ଗୀତ ଧ୍ବନିରେ

* “Oriyas love learning, and they apply themselves to it without intermission”

୧୩ “In 1435 Kapilendra Dev assumed the rulership of Orissa”.
(Orissa in the making)

ଉତ୍କଳର ଗଭୀର ପବନ ପ୍ରତିଧ୍ବଜିତ ହେଲା । ଝେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟଲେଖନ ସ୍ବରୂପେ—
 ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ । ଶ୍ୟାକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଥମୁକିତ ଉତ୍କଳବର୍ତ୍ତନ କାବ୍ୟ କବିତା ଶୃଙ୍ଗାର ଭକ୍ତ-ରସରେ ରସାତ୍ମକ
 କରି ସେ ଲେଖନମଣ୍ଡଳରେ ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ୟାକୃଷ୍ଣଭ୍ରମରେ ଉତ୍କଳବାସୀ ବସେଇ ହେଉଥିବା
 ବେଳେ, ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ-ଗଗନରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସାପ୍ତିମନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭୂଲ ଦେଖାଗଲେ । ତାଙ୍କର
 କାବ୍ୟକବିତାଗର୍ଭରୁ ସୀତାସମଧୁନ ଉତ୍କଳ ଉଠି ଉତ୍କଳର ପୁରପତ୍ନୀ ପ୍ରତିଧ୍ବଜିତ କଲା—

“ଜୟ ଜୟ ଜୟ ରାମ ଜନକସୁଖଦ ।
 ରାମ ହରଷଦାନରେ ସଦା ବିଶାରଦ ହେ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରହାସେ ଶୋଭକର ସମସ୍ତ କାଳର ।
 ଲକ୍ଷଣବନ୍ତ ଅଲକ୍ଷ ମୁଖ ମନୋହର ହେ । ଇତ୍ୟାଦି”

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କାବ୍ୟ କବିତାର ସ୍ବର ଅସ୍ଥାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଉଠି ସାହିତ୍ୟସେତରେ
 ଅଭିନବ ଓ ତମକପ୍ରଦ ସୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭ କଲା । ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ଓ ଦେବୀ ପ୍ରଭାବବଳରେ
 ସେ ସ୍ବାୟ କବିତାପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଶରସମ୍ଭାର, ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ବହୁଅର୍ଥବୋଧକ ଓ
 ବିଚିତ୍ର ଛନ୍ଦୋବନ୍ଧର ମନୋହର ପ୍ରଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରାମେ ପାଠକବର୍ତ୍ତର ଅସରନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ-
 ସ୍ବରୂପ ଚରଦନ ପାଇଁ ସାରସ୍ବତ ସାହିତ୍ୟଭଣ୍ଡାରରେ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରଖିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଦର୍ଶନ, ପାଠକ ଓ
 ସାହିତ୍ୟିକ ଯୁଗପତ୍ ହର୍ଷବିହ୍ବଳ ଓ ବିସ୍ମୟାବିଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି ।

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ କାରଣରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସାହିତ୍ୟ-ଜଗତର ବଲ୍ଲଭ କହିବା ସଙ୍ଗତ :—

୧ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଭିଧାନ, ଅଳଙ୍କାର, ବ୍ୟାକରଣ, କଳାବିଦ୍ୟା,
 ସଂସ୍କୃତ, ଷଟ୍ କାବ୍ୟ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଚନ୍ଦ୍ର, ଆୟୁର୍ବେଦ ପ୍ରଭୃତି ବିଦ୍ୟାରେ ସେ ଅସାଧାରଣ ପାରଦର୍ଶିତା ଥିଲା,
 ତାହା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସହଜ ପୁରବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ପ୍ରମାଣାନ୍ୱୟମେ କୁହାଯାଇଛି । ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରି ସେ କବିତା-ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାରୁ, ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାସାର ଓ ଅଭୂତ-
 ପୁରସ୍କାବରେ ଯଶସୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭା ବ୍ୟତୀତ ଜୀବନରେ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜନ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧିତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭପ୍ରସାଦନ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ତାହା ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରେ ସନ୍ଦେହ
 ହୋଇଥିବାରୁ ସେ କବିତା ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଆସନର ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

୨ । ଶାରଦା ଓ ଆଳଙ୍କାରିକ ଭାବରେ ସେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ସଂସ୍କୃତ-ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ କାଳିଦାସ,
 ଭାରବି, ମାଦ ଓ ଶ୍ରୀହର୍ଷ * ବିବିଧ ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଥିଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବିବିଧ
 ଅଳଙ୍କାର କୃତିତ୍ବର ସହଜ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସାହିତ୍ୟ-ଜଗତରେ ଅମର କରିଅଛନ୍ତି ।
 ଉତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା, ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ଯମକ, ବିରୋଧାଘ୍ରଷ, ବନ୍ଦୋକ୍ତି, ଅତିଶୟୋକ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
 ସହଜ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେହିହେତୁ କବି ପ୍ରଥମେ ପାଠକଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରି କହନ୍ତି—

* “ଉପମା କାଳିଦାସସ୍ୟ ଭାରବେରର୍ଥଗୌରବମ୍
 ଦଣ୍ଡିନଃ ପଦଲଳିତାଂ ମାତ୍ରେ ସନ୍ନ ସତ୍ତ୍ୱୋ ଗୁଣାଃ ।
 ତାବଦ୍ଭାଷାଃ ଭାରବେର୍ଭାତି ଯାବନ୍ନାସତ୍ୟ ନୋଦୟଃ
 ଉଦ୍ଭିତେ ନୈଷିଧେ କାବ୍ୟେ କୁ ମାତ୍ୟଃ କୁ ଚ ଭାରବଃ ।”

“ନାନା ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥେ ଯେ ବିଚକ୍ଷଣ,
ଯେହୁ ଜାଣେ ଅଳଙ୍କାର ଲକ୍ଷଣ,
ସେହୁ କରୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିବେଚନା—”

ପାଠକବର୍ତ୍ତକ ସୁବିଧା ପାଇଁ ଉତ୍କଳ ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗ ସୁଦ୍ଧା ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସେ ତାର ସୂଚନା ଦିଅନ୍ତି—“ବିଭିନ୍ନ ମାଳାମଳରେ କବି” ଇତ୍ୟାଦି । କେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେତେ ପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି, କବି ତାହା ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ବେଳେ ବେଳେ କହନ୍ତି—

“ଏଠାରୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏତେ ଲକ୍ଷଣେ ସୁକ୍ତ
ଲେଖରେ ଅଭଙ୍ଗ ସଭଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗାଭଙ୍ଗ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତ ।
ଛ ବିଧି ଯମକ ଆଶୟ ରୂପକରେ ଗାପକ,
ବହୁଲିପି ଅନୁଲିପିକା ସେନ ବର୍ଣ୍ଣସେଚକ ।”

‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ର ସପ୍ତମ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତନ୍ମୟରୁ ପ୍ରତି ବନ୍ଦର ପ୍ରଶସ୍ତି ପଦ୍ୟାଂଶ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାଶକ ହୋଇଅଛି—

“ଭେଟେ କବି ଗୀତ କରି ହିଁ ବିଧରେ
ପ୍ରାନ୍ତ ଯମକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଗୋମୁହରେ ।”
“ଦରକସ୍ତ୍ର ହର ଧୀର ପ୍ରଶଂସାର
ସାର ସାୟକର କର ଏ ସଂସାର ।
ସାର ସାର ଜିତ ଗତି ହେକୁ ମାର
ମାର ପର ସତ ଅତି ସୁକୁମାର ।”

ଅର୍ଥ—୧ମ ବାକ୍ୟ—ଉଷ୍ଣ ସମୂହକୁ ତୁମେ ନାଶ କରିବାରେ ସମର୍ଥ । ତୁମ୍ଭେ ବିଦ୍ଵାନ୍ ।

୨ୟ —ଏ ସଂସାରରେ ତୁମ୍ଭେ ସାର । ତୁମ୍ଭେ ସାୟକହସ୍ତ ଅଟ ।

୩ୟ —ତୁମ୍ଭେ ହଂସର ଗତିକୁ ଜଣିଛ । ତୁମ୍ଭେ ସୁନ୍ଦର ଅଟ ।

୪ର୍ଥ— ତୁମ୍ଭେ ଶତ କନ୍ଦର୍ପ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ଅଳଙ୍କାର ଆବଶ୍ୟକ । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ପକ୍ଷରେ ଯାହା, କାବ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ହିଁ ତାହା । ଅଳଙ୍କାର ବ୍ୟାଘାତ କାବ୍ୟ ଉଚ୍ଚ-କୋଟୀର ହୁଏ ନାହିଁ । ଇଂରାଜରେ ମେଟାଫର (ରୂପକ), ‘ସିମିଲ’ (ଉପମା) ପ୍ରଭୃତି ଅତି ଅଳ୍ପ ଅଳଙ୍କାର ଅଛି । ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଅତୁଳନୀୟ । ଚନ୍ଦ୍ର, ଗନ୍ଧା, ପଦ୍ମ, ଶୁକ୍ଳ, ରଥ, ଶତ୍ରୁଘ୍ନ, ମହାପଦ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦକୁ ଅନୁସରଣ କରି କବି ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । ‘ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟବନ୍ଦୋଦୟରେ’ ରଥ, ପ୍ରାସାଦ ପ୍ରଭୃତି ଅସଂଖ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ । ଏ ଦିଗରେ କବି ଅପ୍ରତିଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵୀ ବିବେଚିତ ହୁଅନ୍ତି ।

୩ । ସ୍ଵବର୍ଣ୍ଣକ ଅସୁବ ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ:—

ବୈଦେହୀ ବଳାସରେ “ବନ୍ଦଇ ଗାନ ବାନ୍ଧବ ହରି” ଇତ୍ୟାଦି ଦୁଇ ପଦରେ ବସ୍ତୁ, ପୂର୍ଣ୍ଣଜ ପ୍ରତି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ବସ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ ପ୍ରତି ଦୁଇ ଅର୍ଥ ହୁଏ । ଲା: ବ:ରେ “କୟ କୟ କୟ ରାମ ଜନକ ସୁଖଦ” ଇତ୍ୟାଦି ପାଞ୍ଚ ପଦରେ ତିନି ଅର୍ଥରେ ରାମ, ପରଶୁରାମ, ବଳରାମଙ୍କୁ ପ୍ରତି କରାଯାଇଛି । କୋଟିକ୍ରତ୍ତାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରରେ ୩୦ ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ ପଞ୍ଚବିଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣା,

ଶୀତ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । (ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ୧୩ ଅକ୍ଷର, ୧୩ ଅକ୍ଷରରେ ଶବ୍ଦ ଚିନ୍ତାବେଶାନ୍ତ, ବର୍ଣ୍ଣାରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା, ୧ମ ଅକ୍ଷର ନାଟିକାରେ ୧୨ ଅକ୍ଷରରେ ଶବ୍ଦ କାମୋଦ, ଶୀତରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ନାଟିକାରେ ଶବ୍ଦ ମାନବରାଜ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା) । ଏତଦବ୍ୟତୀତ କୋ: କ୍ର: ପୁ: ବଂଶ ପ୍ରଦରେ ଶୁକ କଳହଂସ କେଦାର ଶରୀରେ, ପୁଷ୍ପକରୁ ପକ୍ଷୁ, ସାନ୍ତ ଭୂପାଳ ଶରୀରେ କୋଟି-କ୍ରତ୍ତାଶ୍ରମୁଦୟ ପକ୍ଷରୁ କହୁଛି । ଯଥା—

“ବୃକ୍ଷ ସାରସେ ବେନ ଶବ୍ଦ ରୁଚିତ ।
ନୀରଜୀର ମିଶ୍ରିତ ଦ୍ଵିରୁଚି ବାର ସେ । ୧ ।
ଶୁକ କହୁ ବାରତା ଶୁଭ୍ରା ପୁରୀ ।
ସାନ୍ତ ଅସ୍ତର ମୁଦୁତର ହୁ କର ସେ । ୨ ।
ନାଗରମଣି ସାର ପୁରୁଷ-ଧାମ ।
ନାହିଁ ଶ୍ରୁତିରେ ତାହା କରତ ସମ ସେ । ୩ ।

ଉଦ୍ୟତ ।

୩ୟ ପଦ, ପୁରୁଷ ପକ୍ଷେ—

ନାଗର-ମଣିସାର-ଶୂର-ଶ୍ରୀ-ଧାମ ।
ଶ୍ରୁତିରେ-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷେ—

ନାଗରମଣି ସାର ପୁରୁଷ-ଧାମ
ଶ୍ରୁତିରେ—ଶୁଣିବାରେ, କ ରତ ସମ ?

ଏତାଦୃଶ ଭବଭରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ଉକ୍ତ-ସାହୁକ୍ୟରେ ବହୁଳ । ବର୍ଣ୍ଣ-ସାହୁକ୍ୟରେ ବହୁଳ ।

ନା: ବ: ସେ—

“ହସ ନାସା ଗତି ସ୍ଵାଦ ବଚନ ରମ୍ୟତା ପ୍ରୀତି
ଏକାନ୍ତ ଦେବାଦ ଯେତେ କଥା ସୁମରେ
ସ୍ଵରଭଙ୍ଗ ପ୍ରଚଳରେ ଭାଷା କେ ବର୍ଣ୍ଣେ ଉଚ୍ଚରେ
ତଥାପି ବାଳା ଭବନା ଥାଇ ତହିଁରେ
ସବର୍ଣ୍ଣାଦ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି,
ସାଧୁ ଶୁକ ଅଲଳେ କି ହୁଅଇ ଶୁଣି ।”

ଏଥରେ ୧ମ ଧାତୁର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦରୁ ଏକ ଏକ ଅକ୍ଷର କାଟିଲେ “ହା ନାଗସାର ସ ସେ”
ସର୍ବ ହୁଏ ।

୪ । ସଙ୍ଗୀତରେ ମୌଳିକତା :—

ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାର ସଙ୍ଗୀତ ଥିଲା କର୍ଣ୍ଣାଟକ, ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସୋହାଗୁଁ ହେଲା ଓଡ଼ିଶୀ । ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ସେ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ‘ଚିନ୍ତା-ଭୈରବ’ ପ୍ରଭୃତି ଅମାତ୍ୟ ରାଗରାଗିଣୀ ସେ ସୃଷ୍ଟିକରି ସଙ୍ଗୀତରେ ମୌଳିକତା ବେଶାଜଛନ୍ତି । ଏହା ସାଧାରଣ ମନ୍ତ୍ରିଷ୍ଠର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ।

୫ । ଲବବଂଶୀକ ବର୍ଣ୍ଣନାବୈରଥ୍ୟ—

କବିସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଅଙ୍ଗଲତାକା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସାତ ଫୁଲ, ସାତ ଫଳ, ସାତ ପକ୍ଷୀର କଳ୍ପନା କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଲବଣୀବଂଶୀରୁ ସୁଷ୍ପତା ଲତାରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରି କହୁଅଛନ୍ତି—“ନବ ବନଜା ଅସୁବ ସୁଷ୍ପତା ପ୍ରକାଶ ଶୋଭା ଜାତି ଫୁଲ ।” କୋଟିକ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ତୁତକାଳରୂପେ, ସୀତାଙ୍କୁ ବସନ୍ତରୂପେ, ରଘୁନାଥଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ରସଲେଖାର ଅଙ୍ଗପ୍ରକାଶ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୃଢ଼ସୁସ୍ଥାୟୀ । ସେଥିରୁ ନେଇ ବର୍ଣ୍ଣନା:—

“କଏ ଭୁରଞ୍ଜ କି ଅବା ଭୁରଞ୍ଜ

ଏଣି ତେଣିକି କରଇ ସୁରଞ୍ଜ ।

କି ଏ ନବ ବିକଟ ପଦ୍ମଦଳ

ପଡ଼ି କାଳନ୍ଦୀ ନଳେ ତଳ ତଳ ।

କି ଏ ସୁଧା-ସିନ୍ଧୁ ଅବତରଣ

ହୋଏ ତରଳ ଗରଳ ଲହରୀ ।

କି ଏ ଗଙ୍ଗାକରୋଳେ ବାଜିଯୋଗେ

ନୀଳ ଉତ୍ପଳ ତଳେ ଦୁଇଦିଗେ ।

କି ଏ ସୁଧାମୟରେ କରେ ନାଟ

ବାଦ ଆରମ୍ଭ କେଳି-ଶକ୍ତିଶୁଣ୍ଠି ।

କି ଏ ପଦ୍ମଦଳ ବସେ ପ୍ରମର

ଗୁହଁ ମୋହନ ହୋଇବେ ଅମର ।”

୬ । କଥୋପକଥନ ବିଭାଗ ଭକ୍ତି-ସାହିତ୍ୟରେ ଚିତ୍ରକର୍ତ୍ତା ବୋଧହୁଏ । ବୈଦେହୀଶଙ୍କଳାସରେ ଦ୍ଵାଦଶ ବେଶୀ ଓ ଜରଜା ସହଚର ରଘୁଶୃଙ୍ଗଙ୍କ କଥୋପକଥନ, ଦ୍ଵାଃଶ ସହଚର ବ୍ରହ୍ମା, ଭୃମୁରୁ, ନାରଦଙ୍କ ଆଳାପ, କୋଟିକ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀରେ ଉପାଧ୍ୟାୟୀ ଓ ଅବଧୂଷାର କଥୋପକଥନ, “କଟିଳା ଭଣି କିନ୍ତରେ-ନନ୍ଦନା ପଠପଠେ ପରା ଦଶ” ଭକ୍ତୀଦ ଓ ଶୂଆସାଞ୍ଜଙ୍କର କଥୋପକଥନ, ଲବଣୀବଂଶର ୫ମ ଛନ୍ଦରେ ସର୍ବାମାନଙ୍କ ଲବଣୀବଂଶ ସହଚର କଥୋପକଥନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରମଣୀୟ, ଭବଗର୍ଭକ ଓ ହାସ୍ୟଭାସ୍ୟକ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ବୈ. ଶ. ର ବନବାଣୀ, କୁଳକୁଟବାଣୀ ଭବଗର୍ଭକ ଓ ଯୁଗୋଚିତ ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଭକ୍ତି-ସାହିତ୍ୟରୁ କେତୋଟିର ଆଶ୍ରୟ ଦିଆଗଲା ।

ସ୍ଵାୟତ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନବତାର ସରସତା ସମୃଦ୍ଧର କବିଙ୍କର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ଵାସ ଥିଲା । ପାଠକ ଦୃଢ଼ସ୍ଵରେ ତାହା ଜାଣିତ ରଖିବା ପାଇଁ ସେ ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତିର ବାରମ୍ବାର ଝୁଟନା ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ସୁବ ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । କାବ୍ୟ ନବତା କୃତବୃତ୍ତ ସହଚର ପ୍ରଶସ୍ତନ ପାଇଁ ଶବ୍ଦସମ୍ଭାର, ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତା ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ । ତାହା ସେ ପାଠକବର୍ଗକୁ ବାରମ୍ବାର ଜଣା କରନ୍ତି :—

“ତରଣି କୁଳର ସାର । ଅଶ୍ରୁସୁରୁ ନରନ୍ତର ।

କହେ ଉପକନ୍ତଭକ୍ତି ମୁଁ ଲଭିଛି ଶବ୍ଦ ସମୁଦ୍ର ପାର ।”

କୋ. କ୍ର. ସୁ., ଛା. ୪ ।

“ଲକ୍ଷ୍ମଣେନ୍ଦ୍ର ପଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଉପଭବର କୃତ ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସହକ ସାହୁତ୍ୟ ଏହି ଚନ୍ଦ୍ର ମୋହକ ।” କୋ: ଡ୍ର: ସୁ: ଗୁ: ୩ ।

ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭାବଳରେ ଉଚ୍ଚକୋଟିର କାବ୍ୟପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ଦୃଢ଼ଧାରଣା କବିଙ୍କର ଅବାରୁ ସେ କହନ୍ତି:—

“ଯାହା ରଚିତ ରସ କବିବାଣୀରେ ଶେଷ ନୋହେ ସେ ଦେବଚନ୍ଦ୍ର ହୃଦେ ସେ ସୁମନାଏ ।
ପାଞ୍ଚଏ ଗୁଣର ବିସ୍ମୟ । ନୂତନ ଆନର ପ୍ରକାର । କହେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଉତ୍ତମ କବିସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମାର୍ଗେ
ମୋ ସହାର ସେ ।” କୋ: ଡ୍ର: ସୁ: ଗୁ: ୧୩ ।

“ରସିକେ ରସିକର ଏସ ପଦନକର ମୁଧାଶିକର ଶାନ ତୋଷେ ।” କୋ: ଡ୍ର: ସୁ: ଗୁ: ୧୩ ।

“ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଅତି ଚୃପତ, ରସିକ କୋବିତ ଶୂନ୍ୟ-ସୁଖ ସ୍ବାକ
ମଧୁର ଗୁଣ ଏ କୃତ ହେ । ସୁନେ ।” ଗୁ: ୨୨ ।

କବିଙ୍କ ବିଜ୍ଞାବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେତକ ସମ୍ମାନ, ଭକ୍ତି, ବିଶ୍ୱାସ ଅବା ଦେଖାଯାଏ, ତେତକ ସରି-
ମାଣରେ ଖଳ, ମୂର୍ଖ, ଅଦୂରଦର୍ଶୀ ପ୍ରତି କଡ଼ା କଟାକ୍ଷ, ଅପେକ୍ଷ, ନିନ୍ଦା, ତରସାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସନ୍ଦିଦ୍ଧିବେଶିତ
ଅଛି; ଯଥା—

(୧) “ଖଳ ବାଳିଶେ ଏକଥା ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

ରସିକ ଯେହୁ ଘେନବ ଏ ଗୁଣ ।

ବ୍ୟସ୍ତ ଅଳଙ୍କାର ।

ମଣ୍ଡନବିଧି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବିସ୍ମୟ ।” ଗୁ ୧୨, କୋ: ଡ୍ର: ସୁ: ।

(୨) “କବି ଗୁଣୁଣ ଅନେକ ଅଛି ପୁଣି

ଘେନିଲେ ଜନ୍ମିବ ଆନନ୍ଦ କାଶିଲ । ଜନମନକୁ ଏ ଗୋଷିବ ।

ମୃତ ସ୍ମରକ ଅଦୃଷ୍ଟରଜା ପରି ସେ କାହିଁ ରହି ପ୍ରକାଶିବ ।” ଗୁ ୫, କୋ: ଡ୍ର: ।

(୩) “ହେ ରାମ ଶ୍ୟାମ କାମ ସମ ସୁଷମ ବାମ ଯମ ଶ୍ୟାମ ବନ୍ଦନ ।

ଦାନବ ଦାନବାଣ ଦାନବଶ୍ଚଳ ଜାନକୀ-ଦୁହସ୍ତ-ତନ୍ଦନ ।

କର ଏ କରୁଣା ବିଜ୍ଞାହସ୍ତଗତ ଏ ସୁପ୍ରକ ମୋର ହୋଇବ ।

ଅଜ୍ଞାନମୁହୂର କର୍ଣ୍ଣକୁହରକୁ କେବେହେଁ ପ୍ରବେଶ ନୋହୁବ ।

ଆଶୁ ଅନଳ । ସ୍ୱରରେ ନ ଲଭି ବିନାଶ ।

ଉତ୍ତମ ଜନରେ ଦୂଷିତ ନୋହୁଣ ପ୍ରକାଶ ହେଉ ସବଦେଶ ।” ର: ଡ୍ରା: ।

କବିଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ ନିର୍ଭୀକ ମତ ସତ୍ୟତା- ଭିତ୍ତି ରସରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, କହସମାଜ
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହା ପକ୍ଷରେ ସେପରି ଶକ୍ତିରେ
କହବା ଘଟିବପରି ନୁହେଁ ।

ପୁଣି ପରିଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିବିଧ ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ବୁଝାଯାଏ, କବି ସ୍ୱାୟତ୍ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଶକ୍ତି, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧି, ବିବେଚନା ବଳରେ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ୱରାଜ ପ୍ରତିଭା ପରିମିତ ଭିତରେ, ଲୋକନିର୍ମାଣ କାମନାରେ ନୂତନତାର କେତେକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରାୟ ପଦାର୍ଥ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଭୁଲାନୁଷ୍ଠାନରେ ଭୁଲ ନାସ୍ତକ ନାସ୍ତିକ, ଦୂର ଦୂର, ସଖୀ ସହଚରୀ, ଶାସନ ଶାସିତ, ପଣ୍ଡିତ ପାତାଣ୍ଡ, ପିତା ପୁତ୍ର, ମଳିନୀ ସନ୍ଧ୍ୟାସିନୀ, ବର୍ଣ୍ଣିକାସ କର୍ମଭୂମି, କୃଷକ ଶ୍ରମଜୀବୀ, ଜାତୀୟ ନାଗରିକ ପ୍ରଭୃତିର ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଚିତ୍ରଣ ନିଜର ଅନୁଭୂତି, ଦୂରଦର୍ଶିତା, ପଣ୍ଡିତା ଓ ପ୍ରଭାବ ବଳରେ ଉପହାର ଦେବା ଫଳେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରକୃତ ପେଟିକାଗର୍ଭରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ନିତ୍ୟନୂତନ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରି ସବୁପୁଞ୍ଜ ସିଦ୍ଧି ସାଧନ ଭୁଲ ସମାଜ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—“ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମାର୍ଗେ ମୋ ସଞ୍ଚାର”, ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତା—ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ “ନୂତନ ଆନର ପ୍ରକାର”, ଉକ୍ତ ଯଥାର୍ଥ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଯେପରି କୋଟି କୋଟି ଅଭ୍ୟାସୁରୀତ ନିରାଶ୍ରୟ ନରନାରୀଙ୍କ ପାଇଁ ସହସ୍ପୃତ୍ୟ-କବଚରେ ନିଜକୁ ବିଭୂଷିତ ରଖି ଏକ ହସ୍ତରେ ଅହିସା-ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର, ଅନ୍ୟ ହସ୍ତରେ ତରଫ-ଆୟୁଧ ଧାରଣପୂର୍ବକ ଅସହଯୋଗ ସମର-ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ହିସା-ଅରାତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାଜନୈତିକ ବୀରଭାବରେ ଯାବତ୍ତାବନ ସଂଗ୍ରାମ କରି ସ୍ୱାଧୀନତା ହାତଲ କରିଥିଲେ, କବିସମ୍ରାଟ୍ ରଫେନ୍ଦ୍ର ତଦ୍ରୂପ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ଜନ୍ମାଶ କାମନାରେ କବିତା-ସାମାଜ୍ୟର ସୁପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ପାଦନ ଓ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରତିଭା-ଦୈବୀ, ପ୍ରଭାବ-ଅସ୍ତ୍ରରେ ସଜ୍ଜିତ ରହି ସାହିତ୍ୟିକ ବୀରଭାବରେ ମା ଭାରତୀଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଗଣ୍ଡାରରୁ ଅପରିମିତ ଶ୍ରମସାଧନା ଫଳରେ ଯେଉଁ କବିତା-ସାମଗ୍ରୀ ସଂଗ୍ରହ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠକ ପାଠିକା ଦୃଷ୍ଟିରେ ହୁଏ ଅନନ୍ୟ-ସାଧାରଣ; ସୁତରାଂ ସାହିତ୍ୟ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସେ ହସନ୍ତ ସମ୍ରାଟ୍, ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ବିପ୍ଳବୀ ।

ବାଜନୀତି

ନାୟକ ନାୟିକା, ରାଜା ପଟ୍ଟମହାଶୀ, କେମା, ରାଜପତ୍ନୀ, ମୁଗଧା, ପୁର ଅଭିଯାନ, ଗର୍ଭଦାଶ ପ୍ରଭୃତି ଚିତ୍ରଣ ମଧ୍ୟରେ ରାଜଜାୟ ଶାନ୍ତି ନାହିଁ ତଥା ରାଜାତ୍ତମ୍ଭର ଗୃହୀ ହୋଇ ରହନ୍ତି । “ମନୋହର ବସନ୍ତ ଋତୁକୁ ଶୁଣି ଆଗମେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ସୁତ” ବଳେ ନରାଦିବେଳେ ସମୀପରେ ରାଜା ମିତ ବସିଥିଲେ । ଖୁଣ୍ଟି ଆ ‘ପାବଧାନ ମଣିମା’ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଦେହୁଥିଲା । ଖଟଣି କିଙ୍କରଗଣ ସେବାରେ ନିୟନ୍ତ୍ର ରହୁଥିଲେ, ରାଜମାନେ ଯଶୋଗାନ କରୁଥିଲେ ; କିଏ ଅବା ଗୀତ ରଚନା କରି ରେଟୁଥିଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁରୂପ ସେହି ସମୟରେ ଯାହାଥିଲା, ତାହା କେବଳ ଶୁଣାରେ :—

“ହୁଟ ଦେଖାଉଅଛନ୍ତି ନଟ କହି ।
ଚିତ୍ତି ବଶଣକାଳରେ ଘୋଳ ବାଜ ।
ନାଟ କରୁଅଛନ୍ତି ଶୁଣିକଥାଳୀ ।
ଗୀତ ଗାଉ ଅଛନ୍ତି ଶୁଣିକେ ମିଳ ।
ଗଳ ଅଶ୍ବ ରଚନ ବସନ ମାନ
ମୂଲ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି ଜାନଶୀଳ କନ ।
ରାଜମାନେ ଗଳ ଯୁକ୍ତକଥା ଶୁଣି ।
କରୁଛନ୍ତି ସାଧନ ପାଦାନ୍ତ ଆସି ।” ଲ: ବ: ।

ନାଟ, ଖେଳ, କପରଳ, ବଳା କିଣା ଶୁଣିଥିଲାବେଳେ ଶ୍ରୀଗୁମୁ ଗ୍ରମୁଆମାନେ ଯୁବରାଜଙ୍କ ଗ୍ରମୁରେ ଅସୁବ ଶୁଆଟିଏ ଭେଟିଲେ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚମକାରରେ ପଡ଼ିଲା, “ପଢ଼ା ଶୁଣି ସଙ୍ଗେ ଲୋକଗର” । ରାଜଦ୍ବାରର ଗହଳ ଚଢ଼ଳ ମଧ୍ୟରେ ‘ବେଦବର’ ଝପଟି ଆସି ଉଚ୍ଚ ସ୍ବରରେ ଶ୍ରୀଗୁମୁଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଅଭିଳାଷରେ ସିଂହଳରୁ ଜଣେ ବୋଇତିଆଳ ଆସିଥିବା ଜଣାକଲା । ଯୁବରାଜଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପ୍ରମାଣେ ସେ ଆସି ସପ୍ତମାନରେ ପ୍ରଣାମ କରି ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖାଦେଲା । ବ୍ରହ୍ମକାନ୍ଦ ଘାଗ, ମେଷତପ୍ତ ନାଳା, ମୁକ୍ତା, ମାଣିକ୍ୟ, ପ୍ରବାଳ, ପାଷାଣ ଶିଳା, ଅସ୍ତ୍ରନନ୍ଦନ, ଅକର, ଶ୍ରୀଚର୍ମୁର, ଚୁଆ, ପମ୍ବରମ୍ବର, ବଶପତି ହରିଜାଳ, ମିହୁରମଣି, ଜମ୍ବୁନଦ, ହେମ, ଦନ୍ତଦଳ, ବ୍ୟାଘ୍ରନାଶ, ଦକ୍ଷିଣାବର୍ତ୍ତୀ ଶଙ୍ଖ, ଖଡ୍ଗ, କନକ ମୁଗ ତରୁଣ, ଏକମୁଖୀ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ, ଶାୟକ ଫଗ୍ଗ, ଲେଦ ମୁମ୍ବର ପ୍ରଭୃତିର ମନୋହର ସୁଦର୍ଶନୀ ସେ ଲୋକଲା । ନାନା ଦେଶର ବିବିଧ ଚମକାର ଜଳସ ଦେଖି ଦର୍ଶକମାନେ ଲୁପ୍ତ ହେଲେ ।

ବୈଦେଶିକବାସରେ ରାଜାଧିପାଳ ରାବଣର ଆତ୍ମପୁରୁଷ ଗଣଶାସ୍ତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଜଣାକିରେ ପଡ଼ୁଡ଼ିଗଣ ହେଲା, ସେ ସଦସ୍ୟ ଅଶୋକବନକୁ ଅନ୍ତାୟବଳେ କଲେ । ସେତେବେଳେ—“ବହୁତ ଦୃଢ଼ ଅନ୍ଧାର ଘଡ଼ିତ ଶୁଭେ ମଣିମା ମଣିମା ସ୍ବନ ସେ । ବସନ୍ତ । ବୁଲୁଛନ୍ତି ନଟ ପ୍ରାୟେ ନେତ । ବହୁ ଶୂଳ ଗଦା ଅସିପତ । ଶଂଖାକ ଆନନ ଶୋଭା ଆନ-ଆନ ଆନ ନ ଲାଙ୍ଗେ ଯା ଦେବଗୋଟ ସେ, ବଂଶାକ୍ଷ ।”

ଗତି ସମୟରେ ଶୁଭିନୀ ଜଣି ଦେଉ ମଧ୍ୟ, ରାଜା ବିଳେ କଲେ ଏକାଧିକ ଦୃଢ଼ତା ଜଳିବା, ‘ମଣିମା, ମଣିମା’ ତାଙ୍କ ପଡ଼ୁଥିବା ରାଜାଙ୍କୁ ନାହିଁ । ଶିଳାର ସମୟରେ, ଅଭିଷେକ ସମୟରେ ବହୁ ରାଜାଙ୍କୁ ନାହିଁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ରାଜା ପରର ବ୍ୟାଧି-ଶୋଭାପାତ୍ରୀ, ଯୌତୁକପ୍ରଥା ସାଧାରଣ ସାମାଜିକ ନୀତି ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ବ୍ୟସ୍ତପାପେକ୍ଷ । ପାରିଧ୍ୟ ରାଜା ଓ ଯୁବରାଜାମାନଙ୍କର ବ୍ୟସ୍ତତା ଅନୁରକ୍ତ । ସେଥିରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଛଡ଼ା ଉଚ୍ଚ-ସାହିତ୍ୟରେ ଯେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ରାଜଦ୍ୱାରରେ କଞ୍ଚୁକା, ଦୂତ ଦୂତା, ମାଲିନୀ, ମାଗଧ୍ୟ, ବିଦୁଷୀ, କଥକ ପ୍ରଭୃତି ସେବକ ସେବିକା ହସାବରେ ଖଟି ରାଜଦ୍ୱାରର ଆଡ଼ମ୍ବର ରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ରାଜକଳାମାନଙ୍କ ବେଶବିନ୍ୟାସ ଓ ପ୍ରସାଧନ ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟ ପରିଷ୍କାର ନିୟୁତ ଥାଇ କେମାମାନଙ୍କ ମନୋମତ କାମ କରନ୍ତି । କେମାମାନଙ୍କ “ମନ ବିକାରରୁ ଜାଣି, ଚନ୍ଦ୍ରା ପରିବାସମାନେ ଆଣି ଯେ ରାଜାଙ୍କୁ ଭୂଷଣ ପେଡ଼ି ଯେ । ଯତନ ରତନ ମନ୍ତ୍ରନ ବସନ ବାହୁଲ୍ୟେ ପରମା ଦେଖି ଯେ ।” କିଏ ମୁକୁର ମାଳି ସମ୍ମୁଖରେ ରଖେ, “ନୟେ ଟଙ୍କାର ଦୋକଣ ବେଶକାର ଦେଲ କେଣ କୁଣ୍ଡ ଅଇ ଯେ ।” “ମଞ୍ଜୁକା ରଖି” “ଆୟୁଷ କଣ” କିଏ କେଣ “ସାମକଲ ଧୀରେ, କରେ ଧରି ମୂଳେ ଭଡ଼ା ଛଡ଼େ,” କିଏ “ସୁନ୍ଦରଗାର ସିମନ୍ତୀରେ” କିଏ ଭାବିବ । ଏ ସମସ୍ତ ରାଜାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି । ଖଟଣୀ କଙ୍କର, କଙ୍କରାମାନେ ସକଳ ରାଜଦ୍ୱାରର ରାଜନୀତି ପରିଚାଳନାରେ ନିୟୁତ ରହି ରାଜସାଧାରଣର ଶୋଭା, ଚନ୍ଦ୍ରା ଚନ୍ଦ୍ର କରନ୍ତି ; ବେଳେ ବେଳେ ମଧ୍ୟ ମନଧରା କଥା କହି କହି ରାଜା, ରାଣୀ, କେମା, ଯୁବରାଜ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମାନସିକ ଗତି ଅବାସ୍ଥାଙ୍କୁ ରୂପେ ଓଲଟ ପାଲଟ କରନ୍ତି । ସେ ଯୁଗରେ ସମସ୍ତ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପତ୍ର ନ ଥିଲା । ତାହୁଁ, ଶିଳ, କୁକୁଟ, କାକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ବନ୍ଧୁକମଧ୍ୟରୁ ରାଜବେଳେ ସମସ୍ତ ନିରୂପଣ କରାଯାଉଥିଲା । ଦିବସରେ ଯୁଦ୍ଧିଙ୍କ ଗତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସମସ୍ତ ସ୍ଥର କରାଯାଉଥିଲା । ରାଜସାଧାରଣ କଥା ଭିନ୍ନ । ଏଠାରେ ଶୁଆ, ସାଞ୍ଜ, କପୋତ ଦୂତର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଧ୍ୱନିରୁ ରାଜନୀତି ଶେଷ ସମସ୍ତ ନିରୂପଣ କରାଯାଉଥିଲା । ଦିବସରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ କାଣିବା ପାଇଁ ଗୁରୁ ମସାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ କର୍ମରୁ ପରିଚ୍ଛା ନିୟୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ଲବଣ୍ୟବତୀ ପୁଷ୍ପବତୀ ହେବାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟକାଳ ‘ପାଟ ଜଉତିଷ ପୁଡ଼ା’ ନିମ୍ନମତେ ସ୍ଥର କରାଥିଲେ :-

“ଗୁରୁ ମସାଇ ମୂଳକରୀ ତାଳ

କେମା ପାଣକୁ ଚଳିଲେ ତଳାଳ ।” ଲଃ ବଃ ।

ଉଷ୍ଣୀୟ ଗ୍ରହରେ ରାଜକଳାମାନଙ୍କ ଏକାଧିକ ସଖୀ, ସହଚରୀ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ସମ୍ପଦ, ବିପଦ ସକଳ ସମୟରେ ରାଜକେମାଙ୍କ ପ୍ରିୟବଚନ ରାବରେ ଚଳନ୍ତି । ସାମୟିକ ସାହାଯ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ହାସ୍ୟ ଉଦ୍ଦୀପକ ଆଳାପରେ ସଖୀଙ୍କ ଜୀବନ ମହାମହୋତ୍ସବମୟ କରନ୍ତି । ଲବଣ୍ୟବତୀଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ପ୍ରିୟ ସହଚରୀ ଥିଲେ । ସେମାନେ ହୁଅନ୍ତୁ—

“ରସଲେଖା ସୁରେଖା ଚନ୍ଦ୍ରେଖା । ହାରାବଳୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଏ ଲେଖା ।

ରତ୍ନମାଳା ଦେମମାଳା ବିମଳା । ପ୍ରେମଶାଳା ସୁଶାଳା ପରମଳା ।

କଲ୍ୟାଣତା ମଦାଳସା ମଞ୍ଜୁଳା । ପ୍ରେମସୁଧାନ୍ୟ ପ୍ରଭାମଞ୍ଜୁଳା ।”

ଏମାନେ ସଖୀଙ୍କ ବିପଦ ସମୟରେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ, ସଖୀଙ୍କୁ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି—
“ରକ୍ଷା କେମନ୍ତେ କରି କରିବା ମନ୍ତ୍ରକରି ତହିଁକୁ ଏମନ୍ତ ବରୁଣ, ସେ ସହଚରୀ । ଶ୍ରବେ ବଞ୍ଚିଲେ ଏ କାଳକୁ କଥା ସବ କାଳ କାଳକୁ” । ପ୍ରାସାଦର ସଂଜ୍ଞା ଶ୍ରୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବକା କେମାଙ୍କ ଜୀବନରେ ସରସତା ଆନୟନ ପାଇଁ, ସେମାନେ ବେଳେ ବେଳେ ପରିହାସମୟ ଆଳାପରେ ଲିପ୍ତ ରହନ୍ତି । ଯଥା—

“କେ କାହାକୁ କହେ ମୋହପାଇଁ ପଣି ରଖିଥିବୁ ଏକା କରୁଣା ।
 ଦେବବଞ୍ଚକକୁ ଭାବିବାକୁ କୋତେ ବ୍ୟାଧି କଲଣି ଚରୁଣା ।
 ସେ ଶୁଣି । ବୋଇଲ ଏ କଥା ଶୁଣି ରେ
 ଖୋଳିଲେ ନ ପାଇଁ ମୁଁ ବନ୍ଧୁ-ନବକୁ ପଡ଼ିବି ବରହଢ଼ାରେ ।
 କେତେ ଶୁଭକ୍ଷେତ୍ରରେ କହେ ସହକର୍ତ୍ତା ମୁଁଙ୍କୁ ତାହାର ଅନାଇ ।
 ବଣ କରଣରେ ଦୋଇଲି ବସରେ ମଞ୍ଚ ମଞ୍ଚି ହେଉ କିପାଇଁ ।
 ସେ ବୋଲେ । ଭାବିରେ ଅଳ୍ପକି ତେଜାବ
 ଜଥାଳୀ ହେଲଣି ଦେଖିଲି ଉତ୍ତରୁ ପଲ୍ଲୀ ପାଶେ ସା ଗମଇଁ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ସାଧାରଣତଃ କେବଳ ରାଜଦ୍ୱାରରେ ବିଦୃଷ୍ଟକ ଓ ପୋଟା ବା କଞ୍ଚୁଳା ନିୟୁକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ।
 ରାଜା, ଯୁବରାଜ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମନ ସଜ୍ଜିତ ପ୍ରସନ୍ନ ରଖିବା ପାଇଁ ବିଦୃଷ୍ଟକ ନାନା କୌତୁକ କଥା କହେ;
 ପୋଟା ବହୁ ସମୟରେ ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରହରାର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଏ ବିଷୟ କିଛି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଉଲ୍ଲେଖ
 କରାଯାଇଛି:—

“ଶୁଣି ଜନେ ଗୁଣ ମନେ ଏଥୁ ରହସ୍ୟ
 ବେଶି କେତେ ରଙ୍ଗେ ବିଦୃଷ୍ଟକ ପ୍ରବେଶ ।
 ଲେହନ ଅମ୍ବର ମିଛ କି ଅଡ଼ମ୍ବର
 ତାମ୍ବୁଲ-ବୋଲରେ ଜରଜର ଅଧର ।
 ପ୍ରଳୟ ପ୍ରକାଳ ମାଳ ଅବଳମ୍ବରେ
 ହୃଦୟ ଶୋଭା ଦୃଢ଼ ଅତିଶୟରେ ।
 ତରୁଣ ଅବୁଝ ପଦ୍ମ ଗୋଟିଏ ତହିଁ
 ସେହି ମୁଖ ସହୃଦେ ଗଳାରେ ଗଳାଇ ।
 ସଙ୍ଗତରେ ଆଗତ ତା ପୋଟା ଗୋଟିଏ
 ବାର ସନ୍ନିକଟ ହୋଇ ପ୍ରକଟ ହୁଏ ।
 କାଳିକେ ଶୁଣିଲ ଅଳ୍ପ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇ
 ପ୍ରଭୁର କଳ ବରୁଣ ଶୁଣିଲି ମୁହିଁ ।” ଇତ୍ୟାଦି । କୋ. ବ୍ର. ପୃ. ।

ଶାସନ ନୀତି

ଶାସକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ:—ପ୍ରଜାଙ୍କ ସୁଖ ସୁବିଧା, ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମ । ଅନ୍ନ, ବସ୍ତ୍ର, ଶିକ୍ଷା, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ-ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପ୍ରଥମେ ପୁଣ୍ୟସ୍ବଳମାନେ କରିଥାନ୍ତି । ତାପରେ ତଳାସୁତି, ଜଳନ୍ଦ୍ର, ବ୍ୟାଧିରୁର, ଅତ୍ୟାଧିର, ଅନାୟୁର ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅନ୍ୟାୟ ଅନୀତିକୁ ଦମନ କରି ଶତ୍ରୁଭୟ, ଅଗ୍ନିଭୟ, ବନ୍ୟା, ମଡ଼କ ପ୍ରଭୃତିରୁ ପ୍ରଜାକୁ ରକ୍ଷାରକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ରାଜନୀତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଶାସକ ଅଳ୍ପାନ୍ନ ପ୍ରବାଣ, ନୀତିଜ୍ଞପୁଣ୍ୟ, ଦୂରଦର୍ଶୀ ଓ ପ୍ରଜାରକ୍ଷକ ହୁଅନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ, ସେ ଚତୁର୍ଥୀ-ବସ୍ତ୍ରରେ ଉପମତ ହେଲେ, ସୁଯୋଗ୍ୟ ବୟଃସ୍ବାସ୍ଥ ପୁଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟଭାର ଅର୍ପଣ କରେଦେବା ଶୃଦ୍ଧଶୀୟ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ସ୍ବ ନାଲ୍ୟଜନ ନାବ୍ୟାଦିରେ ମଧ୍ୟ ଡାହା ବାଦ୍ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ନୃସିଂହ ମହାପତି ସେହି ହେଉ “ନୃପତିପଦ୍ମା ଦେଇଣ ପୁଣେ । ତଳିଲେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶେଷେ ।” ଲଃ ବଃ । ଦଶରଥ, ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହଲେ—“ବ୍ରହ୍ମା ସର୍ବନାରେ ବ୍ରହ୍ମାଣେ କାହିଁଛୁ ଆଉ ମୋ ତଳୟ ସରି,” ସେହି ହେଉ, “ବୀରବୃନ୍ଦରେ ଜନ୍ମ । ବସ୍ତ୍ର ନୃପପଦେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ।”

ଛା ୧୭, ବୈ: ବଃ ।

ଜଳନ୍ଦ୍ର ସମ୍ବଳ—

ଭୂମି ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା, ସୁଫଳା ହେବା ପାଇଁ ସୁଜଳା ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରଜାଙ୍କ କଲ୍ୟାଣଦୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ୟୟସାପେକ୍ଷ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରାଗଲା । ରୂପିଶୃଙ୍ଗ ବିଳେ କରି ଜଳସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କଲେ :—

“ବେଳାରେ ଲାଗିଲ ନାବ ଚମ୍ପାବଣୀପୁରେ ।

ବରଷିଲ ରୂପି ଝରମାର ଲେଉଟିବାରେ ଯେ ।

ବହୁଲ ପ୍ରବାହ ପୁଣି କେଦାର ହୋଇଲେ ।” ଗ୍ର: ୪, ବୈ: ବଃ ।

ଭାଞ୍ଜଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ସୁଶାସନର ଚିତ୍ର

ଅନେକ ସମୟରେ କର୍ମରୂପମାନଙ୍କ ଚରଣସ୍ନାନ ଓ ଅପାରଗତା ଯୋଗୁଁ ଶାସକ ଓ ଶାସିତ ଦ୍ଵାସହ ଦୃଷ୍ଟି ଭୋଗ କରନ୍ତି । ସର୍ବପ୍ରଥମେ କର୍ମରୂପ ନିଷୀଦାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସ୍ଵନାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଏଥୁପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିରଖି ଶାସନନୀତିର ରୂପରେଖ ସୁସଙ୍ଗତ ଭାବରେ ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି । “ପଟମହୁଣୀ ଯେ ଲବଣାବଣ । ହୋଇଲ ଗୁଣନିଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ । ବସନ୍ତକ ହେଲ କୋଟପରାଜ । ପୁରୋଧା ରଞ୍ଜୟନ ଆରୁର୍ଯ୍ୟ । ସେ ନରେଶ୍ଵର ପାଳିବାରେ ଦେଶ । ନୋହୁଲ ଆତ୍ମ ମିଥ୍ୟାବକାଶ ।” ଲଃ ବଃ । ବିଦୁଷୀ ସହସମିତୀ, ଯୋଗ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚରଣନିଷ୍ଠ କର୍ମରୂପଙ୍କ ସହଯୋଗିତାରେ ସୁନ୍ଦର ନୀତି ନିୟମ ଅନୁସରଣ କରି, ତନ୍ତ୍ରଭାବୁ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଏପରି ସୁସନ୍ଦତ ଭାବରେ ଶାସନ କଲେ ଯେ, ଦେଶରେ ଘନତା ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ, ଦେଖାଗଲା ଦିନ ବା ଦିବସ ମାତ୍ର; ଦୃଷ୍ଟୀ ପ୍ରତି ଦଣ୍ଡବିଧାନ ଅନ୍ୟାୟ, ସେଠାରେ ଦଣ୍ଡ ରହୁଲ ନାହିଁ, ରହୁଲ ସମୟରେ ଦଣ୍ଡନିତା ବାନ୍ଧିବା

ସ୍ବବେ; ଅକାଳମୃତ୍ୟୁ ନ ଅବାରୁ ଚିତା ନ ଥିଲା, ଥିଲା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଚିତା ନେବଳ; ଦୁଷ୍ଟ ଖଳ ନ ଥିଲେ, ଏପରି କି ‘ମନ୍ଦତା’ ବୋଲି କଥାଏ ନ ଥିଲା, ଥିଲା କିନ୍ତୁ ମଳସ୍ବାଚ୍ଛଳ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ପ୍ରବାହତ ଦେବାରେ; ସାମାଜିକ କଲଙ୍କ ନ ଥିଲା, କଲଙ୍କ ଥିଲା ଚନ୍ଦ୍ରଠାରେ; କୁଟିଳତା ଦେଶରେ ନ ଥିଲା, ଥିଲା ନଦୀ ଓ ସମୁଦ୍ର ତରଙ୍ଗରେ; ଚଟପଟି ବୋଲି କଥାଏ ନ ଥିଲା, ଥିଲା ବୃଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ; କଳି ନ ଥିଲା, ଥିଲା ରପବନରେ; ସେଠାରେ ମନ୍ଦାପ ନ ଥିଲେ, ମନ୍ଦମନ୍ଦ ଭ୍ରମର ଥିଲେ; ମାରଣ (ନୃଶଂସ କାଣ୍ଡ) ନ ଥିଲା, ଥିଲା ବୈଦ୍ୟଙ୍କ ଔଷଧ କାରଣ ମାରଣରେ; ଦାରଣ, ଦୁଶାଦୃଶି ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନ ଥିଲା; ଥିଲା ଇନ୍ଦ୍ରନରେ; ନାଶ ପୁରୁଷ ଅସତ୍ ଅତରଣ କର କୁଳତ୍ୟାଗ କରୁ ନ ଥିଲା, ସରତ କିନ୍ତୁ କୁଳ ଲାଘବ କରୁଥିଲା; ଶ୍ବେର ନ ଥିଲେ, କଥାରେ ଥିଲା—“ରହୁଲ କୁଳ ଲାଘବ ସରତେ । ଶୁଭରେ ଶ୍ବେର ଶବଦ ସତେ;” ଆଧ୍ୟବାଧ ପ୍ରସାଦନରେ ଲେକେ ବସ ଖାନ୍ତ, ସେ ଦେଶରେ ତାହା କେହି ଖାନ୍ତ ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବସ (ମୁଣ୍ଡାଳ) ହଂସ ଖାରଥିଲେ; ସେ ଦେଶରେ ପ୍ରଜାମାନେ କରପୀଡ଼ା ଲାଗୁ ନ ଥିଲେ, କର କିନ୍ତୁ ପୀଡ଼ାଶୁଦ୍ର ହୁଏ ମନ୍ଦନରେ, କଠିନ ନାହିଁ ସାଧନରେ; ସେ ଦେଶରେ କେହି ଅପସ୍ବଧୀ ନ ଅବାରୁ ବନ୍ଧନ-ଦଣ୍ଡ ନ ଥିଲା, ଥିଲା ବନ୍ଧୁର ବନ୍ଧନ ମାତ୍ର; ମୁଗୟା ବ୍ୟସନରୂପେ ଗଣ୍ୟ ଦେଉଥିବାରୁ ସେ ଦେଶରେ ତାହା ନ ଥିଲା, ଥିଲା କେବଳ ଚପରେ; କାହାର ଶପ୍ତ ହୋଇ ସେଠାରେ କେହି ନ ଥିଲା, ଶପ୍ତ ଥିଲା ସେଠାରେ କେବଳ କହର୍ପ; ଯୁଦ୍ଧ ମାତ୍ର ନ ଥିଲା, ଥିଲା ନ୍ୟାୟବଳ କ୍ଷୀତ୍ରରେ; ଲେକେ କୃପଣ ନ ଥିଲେ, ସ୍ତେମଧନ ପାଇଁ ଲେଉଟି ଲୁହୁଥିଲେ; ସେ ଦେଶର ଲେକେ ଦଶଦ୍ବ ନ ଅବାରୁ କହୁ ଲେଉଟୁ ନ ଥିଲେ, ଲେଉଟୁଥିଲେ ସେମାନେ ମୋକ୍ଷ, ଧର୍ମ; ପରସ୍ପାଳନସା ଘୋର ପାପ, ତାହା ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ନ ଥିଲା, ଚପସ୍ପୀଦର୍ଶନଲକ୍ଷଣ ସେମାନଙ୍କର କିନ୍ତୁ ଥିଲା; “ଲଳସ ହୋଇଣ ପରସ୍ପିଷ୍ଠରେ । କୁହଁବା ରହେ ଚପା ନାଶରେ;” ପ୍ରଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶାନ୍ତି ହସାବରେ ପ୍ରହାର ସଙ୍ଗତା ହେବୁ, ସେଠାରେ ତାହା ନ ଥିଲା, ଥିଲା ପଶାଖେଳରେ; ସେଠାରେ ଖଟକୁହା ନ ଥିଲେ, ପାପ ଅପସ୍ବଧ ନ ଥିଲା, କେହି ଶୁଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ହେଉ ନ ଥିଲେ, ତାହା ଦେଖାଯାଉଥିଲା ପାଳିତ ଶୁଆଠାରେ; ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧ ଭବ ନ ଥିଲା, କାନ୍ଥ, ଦୁର୍ବେ ଆଶ୍ରୟ କରି ଭାରି ଥିଲା; ବନ୍ଦୀ ନ ଥିଲେ, ବଳାଙ୍ଗ ଲାଞ୍ଜିଂଗାନ ପାଇଁ ବନ୍ଦୀ, ଛଡ଼ ଥିଲେ; ଲେକେ ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଥିଲେ, ଭେଲ ସୁନା ହୁଁ ନ ଥିଲେ; ଭୁତ, ପ୍ରେତ, ପିଶାଚ, ଶାକ୍ତିନୀ ତାକ୍ତିନୀ ନ ଥିଲେ—ସ୍ବତ, ଆପ, ଭେଜ, ମରୁତ, ବୋମ—ସମ୍ବୁତ କିନ୍ତୁ ସେଠାରେ ଥିଲା; କୁଣ୍ଡ (ନାରକ ସନ୍ତାନ) ସେଠାରେ ନ ଥିଲା, ଥିଲା କୁଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବ ଦର୍ଶନ । ପଡ଼ୋଶୀ, ପ୍ରତିବେଶୀ ବଳାଙ୍କଠାରେ ବଳା ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧୁଙ୍କର ସଖ୍ୟାସକ ଥିଲା, ସେ ପ୍ରକାରଜ୍ଞ ଥିଲେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ବୈଶ୍ଣବ, ଦେବତାଙ୍କୁ ସେବା ଭକ୍ତ ଲୁହୁଥିଲେ । (ଲବଣବଣ, ଗ୍ର ୪, ବଳନାଥ, ବଳଧର୍ମ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ପୃଷ୍ଠ ୧)।

ଶାସନଙ୍କ ସର୍ବସ୍ବଭାବ—ବଦାନୀତା, ଧର୍ମନିଷ୍ଠା, ତ୍ୟାଗ ଇତ୍ୟାଦି ଶାସିତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯେତେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୃତକର, ଶାସନଙ୍କ ଅସର ସ୍ବଭାବ, ନିଷ୍ଠୁରତା, ସ୍ବାର୍ଥପରତା, ଅଦୂରଦର୍ଶିତା ଇତ୍ୟାଦି ଶାସିତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତେତେ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅହୃତକର ହୋଇ ଉଠେ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ କଳ୍ପିତ ବଳା ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦାନ, ତ୍ୟାଗ ଅଭୁଳମୟ ଥିଲା । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନ ପାଇବା ପରେ ରତ୍ନମ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସାଧାରଣତଃ ସ୍ବଭାବ ଅବାସ୍ଥମୟ ଭାବରେ ବଦଳିଥାଏ; ମଧ୍ୟମ, ଅଧମ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଏକାବେଳେ ଭିନ୍ନ । ବଳପୁର ଅବସ୍ଥାରୁ ବଳାସନକୁ ଉଠିବା ପରେ ବଳାମାନେ ଅହଂକାର-ମଦ ପାନରେ ସାଧାରଣତଃ ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ୁଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଶ୍ଚର, ବିସ୍ମର, ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଜାଙ୍କ ଜଳାଶଙ୍କର ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସେହି ସେହି ଭରତ ସାଧୀନତା ହାସଲ କରିବା ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ, କୋଟି କୋଟି ପ୍ରଜାଙ୍କ

କଲ୍ୟାଣନାମନାରେ ୧୭୦ ଗୁଣ୍ଠକରୁ ନିର୍ମଳ କର ଅଟନ୍ତି ପ୍ରକାଶ ପ୍ରକାଶ କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ଦେଲେ କଂଗ୍ରେସ୍ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଏକ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ଶାସକମାନଙ୍କ କୌଶଲ୍ୟ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଠିକ୍ ସେହିପରି ବହୁବର୍ଷ ଆଗରୁ ଅନୁଭବ କରି, ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ଶାସକପରମ୍ପରାକୁ ନାନା ସାରଗର୍ଭକ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗୁଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ କହନ୍ତି—

“ହୋଇଲ ସେ ରାଜା ଏମନ୍ତ ତ୍ୟାଗୀ ।
ଜାଣିଲେ ନାହିଁ ଯାତକେ ମାରି ।
ନେ ଯିବ କଲ୍ଲତରୁ ହନିଧାନ ।
କାମନା ହେଲ ଉତ୍ସରୁ ପୁଣି ।” ଲ: ବ: ।

ସେ ଏପରି ଦାନଶୀଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଯେ,

“ନିତି ଦେବାଦାନ ସରିବା ଯାଏ ।
କରଇ ମେରୁ ଦାନକୁ ଉପ୍ପେ ।” ଲ: ବ: ।
“ଧନ ଅଜିଲେ ଧର୍ମ କରି ।
ଧର୍ମେ ପ୍ରାପତ ନରହର ।” ଭଗବତ ।

କୃଷକ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି—ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କୃଷକକୁଳ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ । କୃଷକଙ୍କୁ କୌଣସି ବିପଦକାଳ ଭିତରକୁ ନ ଠେଲି, ତାହାର ଶୁଷ୍କଜମିର ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଥମେ ସ୍ଥିର କରିବା ଶାସକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି ଭଜିତ ଶାସକପରମ୍ପରାକୁ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ କହନ୍ତି, “ରଜାଠାରୁ ପଟାପଟ କେତକ ପାଇଲ ।” ର: ପ: । ସୁଖ ଓ ଶାନ୍ତି ସନ୍ତୋଷରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବା ପାଇଁ ଯାବଜ୍ଜୀବନ କୃଷକ ଅଭୀକ୍ଷା ରହୁବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଉପଲକ୍ଷରେ କହନ୍ତି:—

“କର ଦେନାଭଣ କୃଷକକୁଳକୁ ନରାଜ ଅଭୀକ୍ଷା ।” କ: କ: ।
“ବସୁଧାକ୍ଷତରେ ପ୍ରଜାବତ ଶାନ୍ତି ପାଇ ।
ବୋଧୁଲ ସେ କରଇନ୍ତୁ ଅଳଙ୍କାର ଦେଇ ଯେ ।” ବୈ: ବି: ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଉପଦେଶାମୃତ

“That God, which ever lives and loves,
One God, one law, one element,
And one far off divine event,
To which the whole creation moves.”

— Tennyson.

“ସେ ସବୁ ଭୂତପତି ତାକୁ ଭଜ ବସନ୍ତି ନିପାତି ନୋହୁବ କମ୍ପାଇ ।”

କୋ: କ୍ର: । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ

ମହାପୁରୁଷମାନେ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁକ୍ରମେ ସ୍ୱପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ହୃଦୟକୁରେ ଅସଙ୍ଗୀତ ଉପଦେଶ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ସାବଜନନ ଓ ସମାଜ ପକ୍ଷରେ ସର୍ବଥା କଲ୍ୟାଣକର । ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ, ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ, ଶିବାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉପଦେଶାମୃତ ରହୁଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବି—ପୋପ୍, ଲକ୍ଷ୍ମିନେ, ସେକ୍ସପିଅର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉପଦେଶାବଳୀ ଲୋକେ ସୁଗ୍ରସ୍ମରୁପ ଲେଖାରେ, କଥାକ୍ଷଣରେ ଘନ ଘନ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେହି ଧରଣର ସଂଖ୍ୟାଞ୍ଜିତ ଉପଦେଶାବଳୀ ଉପହାର ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ କେତେକ ମାତ୍ର ଏଥରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା :—

“ପ୍ରଭୁ ପରୁରିଲେ ଶଙ୍କା ନଥାଇ ଯାହାର ।

ତାହାକୁ ସଂସାରେ କହୁ ସୁଖିଣ୍ଣାର୍ଥ ରୁର ।” ଲ: ବ: ।

“ପରଦ୍ରବ୍ୟ ପରସ୍ତୀ ହରଣକୁ, ଲେଖୁ ଶୁଭକର ଚହୁଁ ମରଣକୁ ।” ଲ: ବ: ।

“ଦାନଜନମତି, ଧନ ଲଭିବା ଲୋଭ ଅତି ।” କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।

“ବିଷକଷ୍ଟ-ତପ୍ତ ସେ ଭକ୍ତକୁ ତପିସୁତ ସେ ।

ବ୍ୟବହାର କଲେ ନଷ୍ଟେ ତାହାଙ୍କ (ଜରତା ଇତ୍ୟାଦି) ସଙ୍ଗରେ ।

ବାବୁ ହେବୁ ଅଗ୍ନିପ୍ରୀତି ପତଙ୍ଗ ପ୍ରକାରେ ସେ ।” ଗୁ: , ବୈ: ବ: ।

“ବାହାର ଅତି କଠିନ ଭିତର ସରସ,

ନାଗସ୍ନ ହୃଦୟ ନାଗଜଳର ସଦୃଶ ।” ଗୁ ୧୪, ପ୍ରେ: ପୁ: ।

“ସେ ଯାହା ଅର୍ଜିତ ସେ ତାହା ଭୁଞ୍ଜିବ ଏଥୁ ଅଛି କରି ସଶୟ ।” ଗୁ ୨୨, ଲ: ବ: ।

“ସବୁଠାକୁ ମୂଳ କର୍ମ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଲଭିବ ।” ୧୧ । କୋ: କ୍ର: ପୁ: ।

“କ୍ଷିତି ଥିଲେ ନରପତି ଶୋଭ ପାଇ,” ଲ: ବ: ।

“ପରରପକର-ଯଶ ଥୋଇଲେ, ଦେଖ ମହାଦେବ ବଶ ମିଳିଲେ ।

ଦେଖ ଭୂତାପଦ ଦୃଢ଼େ ଧରି ହରି, ଭବଗ୍ରାସ୍ତ ବୋଲିଲେ ସେ ମୁଦରି ।”

ଗୁ ୧୧, ଲ: ବ: ।

“ବଳପଦେ ପଡ଼ି ବାହୁଡ଼ିଲ ବେଗେ ନେହ ।
 ସର୍ପ ଅସୁପ ସ୍ଵପ୍ନବେ ଅନାଦାର ପାଟି ।” ଛା ୧୪, କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଅତି କଷ୍ଟ ନାଶ ।” ଲ: ବ: ।
 “ନାହିଁରେ ସଞ୍ଚିତ କାହା ଭୟ କରି ନିଷ୍ଠେ ନୀତିକୁ ସମସ୍ତେ ମାରି ହେ ।”
 ଛା ୧୫, କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ଦଣ୍ଡ ରତନ ପାଇ ହରାଇଲ ପ୍ରାୟ ହୋଇଲ ବମଡ଼ ।” ଲ: ବ: ।
 “ଆକାଶ ପ୍ରକାଶ ହେ ଧରିବାକୁ ନିଶ୍ଚେଶୀ ନାହିଁ ଖୋଜଇ ।” ଲ: ବ: ।
 “ସିଦ୍ଧି କଲ ଜନ ସିଦ୍ଧି କି କରିବ, ତାକୁ ବିନୟ କରି ରହିତ ହେ ।”
 ଛା ୧୬, କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “କରମେ ଯାହା ବିଧି ଲେଖିଥିବ, ଭୋଗ କରିବ ତାହା ।” ଲ: ବ: ।
 “କେଷୁ ଭ୍ରାତା ପିତା ସରି ।” ଛା ୧୭, ବୈ: ବି: ।
 “ଯାହାଠାରେ ଅଭିଳାଷ କରେ ଯାହା ମନ ।
 ସେହି ଲାଭ ସକଳ ସୁଖର ବୋଲି ଦେନ ।” ଲ: ବ: ।
 “ଅଳ୍ପ ବୁଝି ଉତ୍ତୁର ନରପଣ ବାନର ମୁଣ୍ଡ ପରକାର,
 ଛୁଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ—ଆମ୍ଭେ ବଡ଼, ଏ ଗର୍ବ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ତୃଷ୍ଣାଶ୍ରୀ ସିନା ସଲିଳ ପାଶେ ଉପଗତ । ପାଣି ତୃଷ୍ଣାଶ୍ରୀ ପାଶକୁ ଆସେ
 କି ଦେନ ତ ।” ଲ: ବ: ।
 “ସେ ପରଦୃଶ ଦେଖିବା ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟ ସତ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ନ ପାଇ ମଧୁ ଭୁଲନ୍ତି ମଧୁକର କି ମଧୁରକୁ ।” ଲ: ବ: ।
 “ତଇଲ ରସରେ ମାଠିବାରୁ । ଦର୍ପଣ ଉପମା ମୁଖଧରୁ ।
 ନୀଳ ସଞ୍ଜ ଉଡ଼ି ସମୟେ ଭୁଲନା ଦେନ ଗୁଞ୍ଜି ଜମୁନଦୀଠାରୁ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ଗନ୍ଧବ ଜନ୍ମର ନାଶ ନରଜର ସଙ୍ଗୀତ ପରମ ଧନ ଯେ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ସବୁ ବଡ଼ ଦଇବ,” ଲ: ବ: ।
 “ପବନକୁ ପାଶ ପାତ ବସିଲେ, ସେ କାହିଁ ହୋଇବ ବନ୍ଧନ ।” ଲ: ବ: ।
 “ବିସୋର ନୋହୁ କୃପଣ ଧନର ଶ୍ରବ ।” ଛା ୧୮, ବୈ: ବି: ।
 “ଯେ ହାହାର ଦ୍ରବ୍ୟ ସେ ତାହାକୁ ପ୍ରତିପାଳି ।” ଛା ୧୯, କୋ: ବ୍ର: ପୁ: ।
 “ବର୍ଜିତ ସେ ବାଣିଜ୍ୟ ଧନର ପ୍ରାୟ ।” ବୈ: ବି: ।
 “ଭୁଳାପାତେ ଭଣ୍ଡା ଅଧିକ ପଦାର୍ଥ ପଡ଼ିଲେ କି ସମେ ରହିବ ।” ଲ: ବ: ।
 “ଦୁଃଖ ସହ ଧରଣୀ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଭ ଅବଶ୍ୟ ।” ଲ: ବ: ।
 “ବଡ଼ କୃପଣ ଚଉରପଣ କରି ଆଣି ଯେ ।
 ବସନ୍ତିବ ନୀବ ସତେ ଯିବ କେବେ ପୁଣି ଯେ ।” ଛା ୨୦, ବୈ: ବି: ।
 “ସୁନାଶ ଲେଖି ଦଳ ଦଳ ଯେ ।” ବୈ: ବି: ।
 “ଗୋର, ରଣ, ଶମ୍ଭୁ ଶେଷକୁ ରଖିଲେ ଆପଣାର ବାଧ ଏ କଥା ।” ଲ: ବ: ।
 “ବଡ଼ ହୋଇ କିସ ହୋଇବ, ଅଳ୍ପ କର୍ମ ସିନା ଭୋଗ କରିବ ।” ଲ: ବ: ।
 “ସୁବଲ୍ଲକ୍ଷ କେହି ନାହିଁ କର୍ମକୁ । ସିଦ୍ଧି କରେ କେତେବେଳେ ବାମକୁ ।” ପୁ: ପ: ।

“ସନ୍ନିପାତରେ ନାଟିକା, ଲଗିଲେ ଯଥା ତାଟକା, କହୁ କହୁ ହୋଏ ଭିନ୍ନ ।
ତେମନ୍ତ ମନ;” ଲ. ବ. ।

“ଦୁଇ କରେ ଭୁଞ୍ଜେ ଭୋଗୀ । ହେଲେ ଶା ସୁଖୀ ।” ଲ. ବ. ।

“ନ କରେ କି ଦାନ ଦାନ ବାରିଲେ କୃପଣ ।” କୋ. ବ୍ର. ସୁ. ।

“ରାମ ନାମକୁ ନପ ଲୁହୁଥାଇ । ମୋକ୍ଷରେ ଆଉ ସଂଶୟ ନାହିଁ ।” କୋ. ବ୍ର. ସୁ. ।

“ବୋଇଲ ଅଳ କମ୍ପାଇଁ ଭକ୍ତ, ନୋହୁଲ ହୁଏ କରମ ବକ୍ତ୍ୱ,

କରି ଅଛନ୍ତି ସମୁଦ୍ର ଚକ୍ର, କେବଳ ନରେ ଯେ ।

ନରେ ସମୟେ ଇନ୍ଦ୍ର ହୋଇଛି, ନରେ ଧରଣୀ ଟେକି ଧରିଛି ।”

ଛ ୨୭, କୋ. ବ୍ର. ସୁ. ।

“ଶ୍ରୀରାମ ସୁମର । ବୈକୁଣ୍ଠ ସୁର ଲଭିବ ଭବସିନ୍ଧୁ ତର ଯେ ।” କୋ. ବ୍ର. ସୁ. ।

“ମୁଁ ଯେ ଅବଳା । ମୋ ବଧ ଜରତେ କଳ୍ପଷ ।” ଛ ୨୮, ଲ. ବ. ।

“ସର୍ବ ଅପବର୍ଗରୁ ପରମ ସୁଖ ନାହିଁ ।” ଛ ୨୮, ଲ. ବ. ।

“ବୈଦ୍ୟ ଯଥା ମନାସିଲ ବ୍ୟାଧିବନ୍ତ ବାଞ୍ଛା ଗୋ ।” ଲ. ବ., ପୁ ୧୩ ।

“ଯଥା ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକ ବୃଦ୍ଧ ହେଲେ କହେ ବାଳକେ ତଥାଶ ବାଣୀ ।”

ଲ. ବ., ପୁ ୧୪ ।

“ଶିଖାଇ ଦେବାର ବୁଦ୍ଧି କେତେ ବେଳ ଆଇ ।” ଲ. ବ., ପୁ ୧୫ ।

“ସହଜେ ଅକୃଷ୍ଣ ଲଜ୍ଜା ଯୁବତୀଙ୍କ, ସତବବାଣୀ ନୃପତିକ ।” ଛ ୨୯, ସୁ. ପ. ।

“ସେ ତାହାର ସିନା ଯେ ଯାହାକୁ ଭଜେ, ତାହା ହାନିଲତ ତାହାର ।”

ପ ୨୯, ଛ ୨୯, ସୁ. ପ. ।

“ସ୍ୱୟଂ ବଡ଼ ହେଲେ ମୂଳ କରମ, ସିନ୍ଧୁମୁହନ ଛଡ଼ାଇଛି ଭ୍ରମ ।

ସୁରେ ସୁଧା ବିଷ୍ଣୁ କମଳା ଲଭିଲେ,

ବିଷପାନ କଲେ ଶ୍ରୀମ (ମହାଦେବ) ହେ ସୁନ୍ଦର ।” ସୁ. ପ. ।

“ସ୍ୱଭାବରେ ତ ନଦୀ ଅବିଶ୍ୱାସୀ । ସରସାନେ (ସମୁଦ୍ର) ସେ ଅତି ଅଭିଳାଷୀ ।”

ଛ ୩୦, ସୁ. ପ. ।

“ଶିବେ ଆଗ୍ରା କରି ବୃଷ । ଘାସ ଗ୍ରାସ ପ୍ରାୟେ ତ ନ ଗଲ ମୋର ଲ୍ଲେଶ ।”

ଛ ୩୧, ପ୍ରୋ. ସୁ. ।

“ବୃଦ୍ଧ ନଦୀ-ତଟ-ରେ ପରାୟେ ଜୀବନ ।” ଛ ୩୨, ପ୍ରୋ. ସୁ. ।

“ତିରସ୍କାର କର ଯବନସୁତ ।” ପ ୩୩, ଛ ୩୩, ଛ. ଭୁ. ।

“ଆମ୍ଭେ ଜଣାଇବାର ଅଧିକ କଥା ସିନା ।

ଯେ ଯାହାର ତାକୁ କି ନ ଲାଗେ ତା ବେଦନା ଯେ ।” ଲ. ବ., ପୁ ୧୬ ।

“କରେ କାପିତ କଲେ ରବିମଣ୍ଡଳ ପ୍ରତାପୀ ଶୁକା ଯେସନ ।” ଲ. ବ. ।

“ପାଗ୍ଲେଟି ନଅଇ ଆସନ ତେଜ ।” ଲ. ବ., ୨୪ ।

“ଯିବ ସହସେ ଜନ୍ମେ କି ପାସୋର । ଅମୃତରୁ ପ୍ରିୟବାଣୀ ମଧୁର ।”

ଲ. ବ., ପୁ ୨୪ ।

“ପ୍ରିୟ ନନ୍ଦା ଯେ ନ ପାରଇ ସହ ।” ଲ. ବ., ପୁ ୨୫ ।

“ବଳେ ଯେ ଯାହାରେ ଉଷା ସେ ତାହାରେ ଆରମ୍ଭେ କି ଦୁହା ।
 ବହୁ ଅହଂଭୁକ୍ତିମାନ କରୁ ସିଦ୍ଧି ଉତ୍ତଳେ ଯେ ମହା ।” ବୈ: ବ: ।
 “ବଂଶ ନମର ଦାତାହୁ ପରା ହୋଇ ବିରୋଧ କରିବା ।
 କିନ୍ତୁ କରି ଅସୁ କୁପେ ସିଂହପ୍ରାୟ ବୁଝି ତୁ ମରନା ।” ବୈ: ବ: ।
 “ବନ୍ଧ୍ୟା ଜଗତରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଅଟଇ ପୁତ୍ରଜ ।” ବୈ: ବ: ।
 “ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପଦ ଯେଉଁ କର୍ମରେ ଥାଇ, ବିଚିତ୍ର ମଣେ ବନ୍ତ୍ରପତନ ତହିଁରେ ।” ଲ: ବ: ।
 “ପ୍ରଭୁ ସେ ବଡ଼ ଜରେ ସାଧୁଜନକୁ ।” ଲ: ବ: ।
 “ଦୁଃଖ ମାରବାକୁ ସମସ୍ତେ ଆଗ ।” ଲ: ବ: ।
 “ଜୀବନରୁ ଅଧିକ କେହି ନ ଲେଖି ।” ଲ: ବ: ।
 “ବିଧାତା ନିର୍ମାଣ କଲ କେ ଅନ କରିବ ।” ବୈ: ବ: ।
 “ବେଳ ନାବେ ଦେଇ ପଦ । ବ୍ୟର୍ଥ ସମ୍ପଦ ଏ ।” ବୈ: ବ: ।
 “ବିଷୟ ହୁଏ ହୃତ ସନ୍ନିପାତରେ ।” ଲ: ବ: ।
 “ଆରତ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହଇ ବେଗ ।
 କାଳକୁ ଚାହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୁଅଇ ଯୋଗ ।” ଲ: ବ: ।
 “ବିଧାତା ଘଟାଇ ଦେଇ ଯେ ଯୋଗ୍ୟ ଯହିଁକି ।” ଲ: ବ: ।
 “କାର୍ଯ୍ୟକାଳେ ମିଥ୍ୟା ନହୁବାର ଦୋଷ ନାହିଁ ।” ଲ: ବ: ।
 “ବିପଦ କି ଶିରଛେଦ । ବଡ଼ ବିପଦ ବିଛେଦ ।” ବୈ: ବ: ।
 “ଧାତାରୁ ଦାରୁଣ ହୋଇ ନାହିଁ ତ ସଂସାରେ ।” ଲ: ବ: ।
 “ବଡ଼ଲୋକ ନୟନ ଲାଭବା ବଡ଼ ଦୋଷ ।” ଚ: ପଦ୍ମା ।
 “ରୁଣ୍ଡାଲେ ମୂର୍ଖେ ରୁଣ୍ଡିବେ, ଅଳ୍ପେଣେ ସୁସ୍ଥବେ କୋବିଦ ଜନ ।” ଗୀ: ଭ: ।
 “କଥନେ ସମ ନାହିଁ ବିନୟ ବାକ୍ୟ ।” କ: କ: ।
 “ଖଲବଣ ଯଶସ୍ୟ ଉତ୍ତମ ଜନର ।” ଅ: ର:, ପୃ ୧୭ ।
 “ଖଲ ଦଣ୍ଡଇ ନଜଳନ ।” ଅ: ର:, ପୃ ୪ ।
 “ଧନ ଲାଞ୍ଜନ ଜନବତ ଚପଳ ହରଷତ ବରଧନ ।” ଅ: ର:, ପୃ ୫୧ ।
 “ଫୁଲୁ ଫୁଲୁ ” । ସୁ: ପ: ।
 “ମମ ଅମର କର ନବ ପଞ୍ଜର ଅଧରର ରସ ଅଗନ ।
 ଛଳନଗଣର ବଡ଼ ଅଯଥ ଏ ସମୟ କରଇ ଏସନ ।” ଅ: ର:, ପୃ ୭୩ ।
 “ପରମ କଷ୍ଟ ଏ ନ ଭଜଇ ଘଟ ବହନ ଦହନ ।
 ମତଃଶ୍ଚ ତପବଶର ଏସନ କରମ ଅର୍ଜୁନ ।” ଅ: ର:, ପୃ ୭୮ ।
 “ସବୁକାଳେ ବଡ଼ ହୋଇ କେ ନାହିଁ ।” ସୁ: ପ: ।
 “ବୋଲୁଅଛି ଏକା ଶ୍ରୀମ ଶ୍ରୀମ । ବନ୍ଦୀ ମୋକ୍ଷଣେ ହେବ କି ଶ୍ରମ ।
 ବେଦକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପକ୍ଷୀ ବନଗୁରୁ ବାଇ ପଶୁ ଗୁରୁ ଏ ସୁଖମ ଗୋ,
 ବାନ୍ଧବୀ” । ବୈ: ବ: ।
 “ବରୁଣ ଦିଗେ କି ତରୁଣ ଅରୁଣ ଉଦେ ହୋଇଛୁ କେ ଅଛୁ ଦେଖି ଗୋ,
 ବାମାଏ” । ବୈ: ବ: ।

“ବିକସିତ କ ଶିଖରିଣିଣେ । ବିନା ଜଳରେ ପଦ୍ମ ତା ପୁଷ୍ପେ ।

ବନ୍ଧନ ଆଶା-ବନ୍ଧରେ (ବୁଢ଼ୀଆଣୀ ସୁତାରେ) କ ବୁଝଇ,
ଶୁଣା ପ୍ରବନ୍ଧ କ ମୂର୍ଖ ମୁଖେ ଗୋ । ବାମାଏ” । ବୈ: ବ: ।

“ବଣ ମଧୁପ କାହୁଁ ଲଭିବ । ବୁଝି ଶିବରାତ୍ରି ସମ୍ଭବିବ ।

ବିଶ୍ୱତଳା ହୋଇ ପାତଳା କେତଳା ସୁକାନ୍ତିରେ ଭଣିବେତ ହେବ ହେ ।

ବାତଳ” । ବୈ: ବ: ।

“ବ୍ୟବହାର ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ପରି । ବିଳସନ୍ତା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଚମ୍ବ ।

ବନ ଭବନ ଭବନା ଏକା ନରେ ଭଲ ପଢ଼ାଇଲୁ ଜଟାଧାରୀ ଗୋ ।

ବାନ୍ଧବୀ” । ବୈ: ବ: ।

“ବନୌକା (ମର୍କଟ) ସଙ୍ଗେ ବନୌକା ନୁହନ୍ତି କ ମିତ” । ବୈ: ବ: ।

“ବରଷା ମୁଖ ପଛରେ ପୁଛୁକୁ ଲୁଗୁଇ ।

ବସୁଧାପତି ନେଇ ତା ମସ୍ତକେ ଚଳାଇ ଯେ” । ବୈ: ବ: ।

“ବିରୁ ଆଜ୍ଞା ଭାଙ୍ଗିବି କି କରି ଭୁତ୍ୟ ହୋଇ” । ବୈ: ବ: ।

“ବିରୁଣିଲେ ଟାଣ କହୁଥିଲେ ନାର ପାଶ ।

ବିବନ୍ଧୁ ମୁକ୍ତି ନୋହୁବି ପୁଣି କର୍ମଦୋଷ” । ବୈ: ବ: ।

“ବଧୁ ନୁହଇଟି ଗୁରୁ—କରିବା ବିବେକ” ।

(ବିଂଶବାହୁ ଭାଷେ ଗୁରୁ ଗୁରୁ କି ପାତକ ଯେ) ବୈ: ବ: ।

“ବାରିଧିକ ସରିତ ସରି ଲଘନ ହୋଇ

ବିଶ୍ୱାସଣ ମଉନ ହୋଇଲ ଏତେ କହୁ ଯେ ।

ବିଚର୍ଚ୍ଚି ଶୁଦ୍ଧ ବୋଇଲ ଶଂକା ଏଥେ ଅଛି

ବିନାଶ ହେବୁ ତ କେ କାହାକୁ ନ କହୁଛୁ ଯେ” । ବୈ: ବ: ।

“ବିଷ ଖାଇଛି କାଶୁ କାଶୁ କେହୁ ।

ବଢ଼ିଥିଲେ ସମ୍ପତ୍ତି ଭୋଗ ହୋଇ ” । ବୈ: ବ: ।

“ବାଳୀଶ ତ ନୁହେଁ ଦେନ ସୁଚିତ୍ତ ।

ବାଳୀ ବରଷ ଦୁଃଖେ ସଦା ଜିତ” । ବୈ: ବ: ।

“ବଇକୁଣ୍ଠ ହୁ ହେଲୁ ନାଶ ହେବୁ ।

ବର୍ଣ୍ଣବନ୍ଦେ ଅବଧି ହୋଏ ମୁଖ” ।

(ସଂସାରେ ଦେହ ଧରି ଜନ୍ମିଲେ ମୁଖୁ ସୁନିଶ୍ଚିତ) ବୈ: ବ: ।

“ବିଧବ । ତୁ କମ୍ପାଇ ହେବୁ ଲୋକେ ” । ବୈ: ବ: ।

“ବଧୁ ଅଧିକ କି ଶାଶୁ ଠାବରୁ ?” ବୈ: ବ: ।

“ବିଚକ୍ଷଣ ହୋଇଲେ କି ହେବ ପରମ୍ପରା

ବିଚଳିତ ଦମ୍ଭ ଠାବ ନ କରିବ ପରା” । ବୈ: ବ: ।

“ବାହାର ହେବ ବଚନୁଁ ପ୍ରାନ୍ତମ ଭରସା” । ବୈ: ବ: ।

“ବୋଲନ୍ତି କୁମୁଦ (ଅଭୟ ରାଜ) ।

ବିବେକ ଶେଷର ହୋଇ ଅଧ୍ୟେୟ ?” ବୈ: ବ: ।

“ବିକ୍ରମ ହେଲେ କମ୍ପାଇ ରଘୁରାମ ପ୍ରାତେ ।

ବଦାନ ଧ୍ୟେ ଏ ସମ୍ପଦେ ସେହୁ ମଦମଭେ” । ବୈ: ବ: ।

“ବିନୟପଦହିଁ ଶ୍ରୀ ଯୋଗରେ ଉକତ ।

ବଶୀକୃତ ପୁନାଗକୁ ବନ୍ଧିତ ପୁକତ ” । ବୈ: ବ: ।

“ବସେ ଭକ୍ତ ପାଦାଘାତ ବନ୍ଧିଲେ ମାଧବ, ବସିଲେ ସନ୍ଧିଲେ”

ପ୍ର ୩୨, ବୈ: ବ: ।

“ବିଭୂତ ମଦେ ସେ ନ ଚିହ୍ନିଲ” । ବୈ: ବ: ।

“ବାହୁଲେ (ଅର୍ଚ୍ଚିରେ) ଦୃଢ଼ ତାଳିଲେ ଯଥା ତେଜ ରାଜି ।

ବନ୍ଧିଲେ ଦୁର୍ବ୍ୟ ଆହୁତି ତଥା ଶାନ୍ତି ଭକ୍ତି” । ବୈ: ବ: ।

“ବିନାଶିଲ ତମ ଦାନବନ୍ଧୁ ହରଣନ” । ବୈ: ବ: ।

ହେଉ ! ଶୁଭ ସର୍ବ, ବରଦ ଦୁର୍ଗାମାଧବ,

କାରିଧସୁତା, ନରସିଂହ ହୁଅନ୍ତୁ” । ବୈ: ବ: ।

“ବଦାଇ ନ ଦିଏ ପାଶେ ମଧୁପକୁ କେତକୀ ସଖୀ ନାୟିକା ଯେ” । ବୈ: ବ:

“ବୋଲିବାକୁ ଆହା କେହି ନାହିଁ ସାହା ସେ ଜନ ବଞ୍ଚିବ କେହି” । ବୈ: ବ:

“ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ନାଥ ହାତ ଧରି ଅନାଥ କି ଶୁଭୁଅଛି ଜଗତେ

ବିରୁଣ ସେବକରେ ପ୍ରଭୁ ଘେନିଲେ ସେ ଭଲ ହେବ କେମନ୍ତେ” ।

ବୈ: ବ: ।

“ବିସ୍ମୟ ଶୁଣି ରାମ ଶ୍ରୀ ପକାଇ । ବୋଇଲେ ମୁଁ ସୁଧାଂଶୁ-ହୃଦୟ-ଛାୟୀ ଯେ
ବୋଧକର ଆସର (ରାକ୍ଷସ) ରାମରେ ହେଲା ।

ବନ୍ଧି ଖାବନେ ଥାଉଁ କି ଶୁଣାଇଲ ଯେ” । ବୈ: ବ: ।

“(ରାମଚନ୍ଦ୍ରକୁ) ବୁଝାଇ ଏହା ଘେନି ଆସ ଝଟଇ ।

ଗରବିରେଧୀ ବଧ ରଖନ୍ତୁ ଖାଉଁ” । ବୈ: ବ: ।

“କୃପା-କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ଯେ ବୋଲାଇ ।

ଅଗୋଚର ଫଳକୁ ନ ଦେଇ ଆଶା କଲ ଜନ କର୍ମ ଆଦରିଲେ ଏଥୁ

ଆସିବ କେଉଁ ବଡ଼ାଇ ହେ, ସୁନ୍ଦର ।” ପ୍ର ୨୪, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“କରୁଣାର ରହାକର ହୋଇ । ଯେହ୍ନ-କଳା-ରଙ୍ଗ-ରତ୍ନଦାୟୀ ।

କେବଳ ମଞ୍ଜିଲ ଜନ ଜର ଜର କେବେ ଚୁଷ୍ଟା ଚୁଷା ନ ତୁଟଇ ।”

କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଦାତାଗୁଣ ମାଳତୀ ବିକାଶ । ସଉରଭ ଦିଗନ୍ତେ ପ୍ରକାଶ ।

ମାର୍ଗଣ (ଯାଚକ) ଭ୍ରମରଗଣ ଅନୁଗତେ ଦାନ ମଧୁରେ ଲଭନ୍ତି ତୋଷ ।”

କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ପ୍ରାଣ ସାଶ ହୋଇଛି କେବଳ । ମର୍ମ ସ୍ଥାନ ଯେ ହୃଦୟସ୍ଥଳ ।

ଆହେ ମୋହନ ତାହା ତୁମ୍ଭ ନିବାସ କରାଇଛି କେଉଁ ଶ୍ରାବ୍ୟକଳ ହେ ।”

କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ପ୍ରଭୁ କଳଠାରେ ପରେ ପରାଉବ ପାଇବାର କାହାକୁ ଅଛନ୍ତି ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଜାତ ସାହୁକି ବକାର ଦୁଃଖ ସୁଖ ନୋହୁଲ ସଂକ୍ଷେପ ହେ
କୋବଦେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ପ୍ରୀତି ହୋଇ ଯେ ନିଷ୍ଠା ସେ ଜଳ । ନିଜୁଁ ଜନମ ସିନା ଅନଳ ।
ଜଣାଏ ପରଶ ବିନା ଦରଶନେ କେବେ ନର ନ ପାରେ ଶୀତଳ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଏକେ କ୍ଷମାନୁସ୍ତ ଦ୍ଵିଜେ ଗୁଣୀ । ପୁଣି ରସିକ ମୁକୁଟମଣି ।
ଲେଖି କଥାକୁ ବିଶେଷରେ ଦେଖିଲେ ବ୍ୟର୍ଥ ନୋହୁବ ବାଲିଶ (ମୂର୍ଖ)
ବାଣୀ ହେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଉଦ୍ୟମକର ମାଧବ ପରି ନୋହୁ (ମାଲିନୀମାଧବ ପରି ନୋହୁ) ମାଧବ
ସମାନେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ବିନାଶେ ରସାତ, ଯେହୁ ଜୀବ ଦାତା ଜଳିଲୁ ପୁରୁଷେ ?”
ପ ୫୯, ଗ୍ର ୨୭, କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ଭାରକ (ଉଦ୍ଧାରକଣ୍ଠୀ) ର ପକ୍ଷପାତ ପାଇଁ ।
କଲେ ଭେଳା ପୁଣି ଶୁଣି ଯାଇ;” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

“ବୋଲେ ପୁଣିବେ ରାମ କ୍ଲେଶ ଶୁଣା । ବେନି ଜନେ ପଡ଼ିଛି ଏକ ଦଶା ।”
ବୈ: ବ: ।

“ପଦକେ ପଦକେ କେହୁ ସ୍ଥାନ ହେବ ହୃଦ ଗୋଟାଏ ସିନା ମୋହର ।”
“ସଙ୍ଗାତ ମନା କଲୁ ପରା ତୋତେ ।” କୋ: ବ୍ର: ସୁ: ।

ନ ଅନାଥ ପୁନାବରନା ବୋଲନ୍ତେ ଘୃଣା କଲୁ ପରା ମୋତେ ।
ପର କି ମୁଁ ତୋର ତରଳିଲୁ ଗିରି ପରଶ ଏବେ ଭୁ ଚିତ୍ତେ ।
ଗୁଞ୍ଜା ରୁ ଉଞ୍ଜାହୁ ହେବାରୁ ତୋ କଲ୍ଲୀ ସୁଖେ ଲୁହ ପୋତୁ ଏତେ ।”
(ଫକୀର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

“କଳିକାଳରେ ଧର୍ମ ବିଭୀଷ ଅଛି କି ?” ରା: ଲା: (ରାମଲୀଳାମୃତ)

“ବୃତ୍ତିନ୍ୟତ ହୋଇବାର ଅବେଶର ।” ରା: ଲା: ।

“ସୁହୃଦସ୍ତ ଉବ-ସନ୍ତାପ-ନାଶନ ମହାକାଳ-ସୁଖ-ନିଦାନ ।

ବୈଷ୍ଣବ ଶୈବ ଶାକ୍ତ ଗାଣପତ୍ୟଙ୍କ ହରଷଦାତା ପ୍ରବନ୍ଧନ ।

ସ୍ଵରୂପ ଧର୍ମରାଜ ସୁଫଳଦାନ ସାରସ୍ଵତରଣ ଶରଣ ।

ବିନା ହେ ବୈଷ୍ଣବ, ଗାଣପତ୍ୟ, ଶୈବ, ଶାକ୍ତ ଜାଣ ନାହିଁ କାରଣ ।

ଏଣୁ ସେ । ପ୍ରାଣୀର ସଦା ଭଜନୀୟ ।” ରା: ଲା: ।

“ଯଦି କର୍ମରେ ଯଦି ପଣିବା ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଛି—ଜୀବ ମାରିବା ଉଚିତ ?

ଧନୁ ଶର ଧରିବା ଅଛି କାହିଁରେ ?” ରା: ଲା: ।

“ବିଷ୍ଣୁବତ୍ସର ସଙ୍ଗତେ ବାଦ କେଶିତରେ କେଶିନିଜାଣବୃଦ୍ଧ କରି ଅଛନ୍ତି ?”

“ବଡ଼ ହୋଇ କିସ ହୋଇବ, ଅଜିଲ୍ କର୍ମ ସିନା ସ୍ଵେଚ୍ଛା ହୋଇବ ।” ଲା: ବ: ।

“କିସ ପୁଣି ଦେଖା ନ ଯାଇ ଯେବେ ଥାଇ ଜୀବରେ,” ଲା: ବ: ।

(“ଦୈବାଧୀନ ସବୁ ଅଟଇ ଅରେ ସତ୍ତ୍ଵ ।

ଜୀବନ ଥିଲେ ନେହେ କି ଅବା ନ ଦେଖି ।” ଅ: ରା:)

ଉପସଂହାର

ଜଗତର ବିଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଇତିହାସ ହିଁ ଜଗତର ଇତିହାସ । * ଏହି ଉକ୍ତି ଦେଶ ଓ ପ୍ରଦେଶ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶାର ବିଖ୍ୟାତ ମନାସୀ ଶାରଳା ଦାସ, ଦାନକୃଷ୍ଣ, ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର, ମଧୁବାବୁ, ଗୋପବନ୍ଧୁ, କୃଷ୍ଣଚରଣ, କୃଷ୍ଣସିଂହ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଧର୍ମପଦ, ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର, ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଇତିହାସ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ, ତାହା ନକ୍ସବା ବାହୁଲ୍ୟ । ସେମାନଙ୍କ ପାଦ୍ମତ୍ୟ, ବୀରତ୍ବ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, କୃତିତ୍ବ, ସିଲ୍ଲ ସାଧନା ଓ କର୍ମକୃଶଳତା ଭାବେ ଉପରେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଦେଶର ଗର୍ବ-ଗୌରବ-ସ୍ବୟଂ-ସଭ୍ୟତା-ସୌଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେମାନଙ୍କ ଇତିବୃତ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାବଧାନତାର ସହଜ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିବା ବିଧେୟ । ଲେଖକ ଓ ଐତିହାସିକ ପକ୍ଷରେ ସତ୍ୟର ଅପଲାପ କରିବା ଯେତେଦୂର ଯାଏ ଦୋଷାବହ, ଜନଶ୍ରଦ୍ଧା ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତରହ ଲେଖନୀ ଗୁଣନା କରିବା ତତୋଽଧିକ ପ୍ରମାଦର ବିଷୟ । କୌଣସି ହତଚର ସଙ୍କେତ ସୂଚନା ପାଇଁ ବେଳେ ବେଳେ କମ୍ବଦନ୍ତୀର ପ୍ରଶସ୍ତ ନିଆଯାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ କମ୍ବଦନ୍ତୀଦ୍ବାରା ଦେଶ, ଜାତି ସମୂହ ଓ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଇତିହାସ କଳ୍ପସିତ ହେବା ଆଶଙ୍କା ପଦେ ପଦେ ରହୁଅଛି, ତାହା ସତ୍ୟତା ବର୍ଜିତ । †

ରଖନ୍ତୁ କହନ୍ତୁ—ଦେଶର ସମ୍ମାନ ପଦେ ଐତିହାସିକ ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟଦ୍ବାରା ଯେପରି ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରିବ, ଲକ୍ଷେ ସୋମାସ୍ତକର ଜନଶ୍ରଦ୍ଧା ଦ୍ବାରା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । (“An ounce of fact is worth a ton of theory.”) ମନୁମତାର ଏଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ଶୁଣା କଥାରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି କହନ୍ତୁ—

‘ରାଜବାଟୀମାନଙ୍କରେ କପରି ଶୁଷ୍କ ଷଡ଼ଂଯନ୍ତ୍ର ଓ ଅମାନୁଷିକ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ସଂଘଟିତ ହେଉଥିଲା, ତାହା ଯେଉଁ ସଦ୍ୟାଲୁପ୍ତ ଗୁମୁସ୍ତର ଭଞ୍ଜ ରାଜବଣ ଇତିହାସରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି, ସେହି ଭଞ୍ଜବଣରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ଜୀବନ ଗତି ହୋଇଥିଲା ।’ ମନୁମତାରଙ୍କ ଏହି ପଦକ ବାଣବତନ ଜନଶ୍ରଦ୍ଧାମୂଳକ, ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ନୁହେଁ । ଗୁମୁସ୍ତରରେ ତାଳପତ୍ରରେ ଲିଖିତ ଭଞ୍ଜବଣାବଳୀ ଦେଖାଯାଏ । ସେଥିରୁ ତିନୋଟି ବିଶ୍ବାସଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚନା ହୁଏ—ଗୋଟିଏ ସମ୍ବୃତ ଶ୍ଳୋକାବଳୀ, ୨୮ଟି ଶ୍ଳୋକ ପ୍ରଭୃତି ରାଜ-ରାଣି-ବିଶିଷ୍ଟ ପଦ୍ୟାବଳୀ, ୩୮ଟି ଅକ୍ଷର ପଦ୍ୟ । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ତିନୋଟି ବଣାବଳୀରେ ଭଞ୍ଜବଣର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତିନୋଟିଯାକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏକମତ, ସେହି ବେଶ୍ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବେଶ ରଥଙ୍କ ‘ଗୁମୁସ୍ତର ଇତିହାସ’ରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେଥିରେ କେତେକ ଅମୂଳକ ଜନଶ୍ରଦ୍ଧାର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସେଥିରେ, ମନୁମତାରଙ୍କ ଲିଖିତ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜବାଟୀର ନୃଶଂସ କାଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ ପଦେ, ଗୁମୁସ୍ତରର ୧ମ ରାଜା ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ, ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବର ୭୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତଳୁଥିବା ପରି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥିବାରୁ, ଶୁଣାକଥାରୁ ପଦେ ଅଧିକ କବିଙ୍କ ପିତ । ‡

* “The history of the world is the history of its great men.”
—Carlyle

† “How Raj houses became subject to low intrigues and in human practices is proved by the history of the now extinct family of Ghumsur which natured the life of Upendra Bhanja.”—
B. C. Majumdar.

ପିତାମହଙ୍କଠାରେ ଆଶ୍ୱେଷ କରାଯାଇଥିବାରୁ, ମନୁମହାର ଓ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଜଣେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଚଳନ୍ତ ତାଳକର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଦିଅନ୍ତି । ୧୧୫୦ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୧ ତାରିଖରେ ଓଡ଼ିଶାର ନୈନିତ ଲବ୍ଧପ୍ରସ୍ତୁତ ସାହୁଜୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ—ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପରିଷଦରେ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ଅନୁସୂଚିତ ସାଧାରଣଙ୍କ ଗର୍ବ ଅଭିଭାବଣାଟିଏ ଦେଇଥିଲେ । ଜନଶ୍ରୁତି ଅନୁଯାୟୀ ଗୋଟିଏ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରସ୍ତୁତ ଲେଖାକୁ ସେ ସେତେବେଳେ ଉଲଟ ସମାଲୋଚନା କରିଥିବା ପ୍ରକାଶ । ଯେଉଁ ଅବାସ୍ଥାନୀୟ ଜନଶ୍ରୁତି ସମ୍ବଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱାରା ଜାଗା ସମ୍ମାନ କଲେଇ ଦୋଇପଡ଼ିବା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ତାହା କେହି ପସନ୍ଦ କରି ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ । ଅତୀତ ଅତୀତ ମଧୁମୟ କହୁବାବେଳେ, ଦେଶବାସୀ ସେହି ପ୍ରାଚୀନ ମନୋବଳକୁ ପୁରଣ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଶିଳ୍ପ, ସାହୁଜୀ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ, କୌଣସିକ ଅନୁଶୀଳନ, ଅଭିଜ୍ଞ ଚିକିତ୍ସାସମ୍ଭାର, ଗାଣିତିକ ସାଧନା ପ୍ରଭୃତି ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ-
ଉଠେ । ସେ କୌଣସି ଦେଶବାସୀ ସେଥିରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ରାଗନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ଆପାତତଃ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇ କହନ୍ତି:—ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତା ଖଣିର କୋଇଲା ସ୍ୱରୂପ, ଖଣିର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବା ସ୍ୱରକ ଗୁଲ୍ ବୋଲି କହୁଲେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ପ୍ରାଚୀନ ମନୋବଳ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସାଧନା ଦୃଷ୍ଟିରେ, ଦେଶବାସୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଯେତେଦୂର ସମ୍ମାନ ଦେବା ଉଚିତ, ତାହା ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ବୋଧହୁଏ ସେ ସେହିପରି କହୁଛନ୍ତି । ଶାରପୁରୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା । ଶିକ୍ଷା ସଭ୍ୟତାର ଅନୁପାତରେ ତାହା ଜଗତରେ ପରିପାଳିତ ହୁଏ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ତାହା ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ସମାବେଦର ସହଜ ପାଳିତ ହେଉଛି, ପ୍ରାଚ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ସମ୍ଭବତଃ ସେହିପରି ହୁଏ ନାହିଁ; ପ୍ରାଚ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡର ଉନ୍ନତ ପ୍ରଦେଶରେ ଯେଉଁପରି ହୁଏ, ଅନୁନ୍ନତ ପ୍ରଦେଶରେ ସେହିପରି ହୁଏ ନାହିଁ । ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ଅନୁପାତରେ ଶାରପୁରୀ-ମହାକଳର ସ୍ୱଳ୍ପ ପ୍ରବାହ ମହା-ମହର ଗଡ଼ରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପବନ୍ଧୁ, ମଧୁବାବୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପୁରୀ, ଜୟପୁରୀ ଓ ବାର୍ଗିକ ଉତ୍ସବ ନାମରେ ଦେଶର ପତ୍ନୀ, ପାଟଣା, ଓ ବିଦ୍ୟାପୀଠମାନଙ୍କରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ଆଶା ଓ ଅଶ୍ୱସନାର ବସ୍ତୁ ।

କିନ୍ତୁ ୫୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୭୨୦ ସାଲରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଅପମୃତ୍ତ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ଅସହ୍ୟ କଥା । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ୩୧ ବର୍ଷ ବୟସରେ, ବିବେକାନନ୍ଦ ୩୮ ବୟସରେ, ଗୋଖଲ ୪୭ ବୟସରେ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବେନାର୍ଜି କହନ୍ତି—
“ପରମେଶ୍ୱର ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଭଲ ପାନ୍ତି, ସେମାନେ ସ୍ୱଳ୍ପ ବୟସରେ ଭବବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।” ଜନ ଜନର ମହତୁକାର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଶେଷ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ତେତେ ଶୀଘ୍ର ବିଦାୟ ନିଅନ୍ତି ବୋଲି ବହୁବିଧୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମତ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ୫୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସମ୍ଭବତଃ ଶେଷ ହେଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ପାପତାପକୁ ଶୁଦ୍ଧି କିମ୍ବା ବୟସର ବନ୍ଧନରୁ ଶୀଘ୍ର ବିଦାୟ ନେଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉପଲକ୍ଷେ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ଶ୍ଳୋକ—

“Fare well ? A long farewell to all my greatness !
This is the state of man . . .”
—Shakespear.

ମିଲଟନ୍, ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ଶ୍ଳୋକରେ ନିମ୍ନମତେ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି, ତାହା ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ:—

“So sepulchred and in such pomp does lie
That king for such a tomb could wish to die.”
—Milton.

ପରଗଣା

ପାଠକମାନଙ୍କ ନୌକୃତ୍ତିକ ନିବୃତ୍ତି ସମାପ୍ତି ଉତ୍ସବସାବଲୀର କେତେକାଂଶ ଏବଂ ଉତ୍କଳର
ଗୁମୁସର ସମ୍ପାଦକ କେତେକ ଛାତ୍ରବ୍ୟାପାର ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ପ୍ରାଚୀନ ତାଳପତ୍ର ଉତ୍କଳବିଶାଳୀରୁ ସଂଗୃହୀତ ବର୍ଣ୍ଣନା—

୧ ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜ (୧୮୩୨—୫୨)

(ଗୁମୁସର ଉତ୍କଳବିଶାଳୀର ପ୍ରଥମ ରାଜା)

|

୨ ଅର୍ଜୁନ ଭଞ୍ଜ (୧୮୫୨—୭୭)

|

୩ ଦେଶବି ଭଞ୍ଜ (୧୮୭୭—୮୫)

୪ ବନମାଳୀ ଭଞ୍ଜ (୧୮୮୫—୧୯୧)

|

୫ ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜ (୧୯୧୧—୧୯୨୨)

|

୬ ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ (୧୯୨୨—୩୭)

|

୭ ଜଗନ୍ନାଥ ଭଞ୍ଜ (୧୯୩୭—୪୭)

|

୮ ମୁଣ୍ଡାଳୀ ଭଞ୍ଜ (୧୯୪୭—୫୭)

|

୯ ଗୋକୁଳ ଭଞ୍ଜ (୧୯୫୭—୬୭)

|

୧୦ ଗୋରାହର ଭଞ୍ଜ (୧୯୬୭—୭୭)

୧୧ କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ (୧୯୭୭—୧୦୦୦)

|

୧୨ ନୃସିଂହ ଭଞ୍ଜ (୧୦୦୦—୨୭)

|

୧୩ ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (୧୦୨୭—୫୭)

|

୧୪ ମୁକୁନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ (୧୦୫୭—୭୩)

|

୧୫ ମଧୁସୂଦନ ଭଞ୍ଜ (୧୦୫୩—୮୮)

|

୧୬ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ (୧୦୮୮—୧୧୦୭)

|

୧୭ ହରିଧର ଭଞ୍ଜ (୧୧୦୭—୨୨)

|

୧୮ ନରହରି ଭଞ୍ଜ (୧୧୨୨—୪୦)

|

୧୯ ଜଗନ୍ନାଥ ଭଞ୍ଜ (୧୧୪୦—୬୧)

|

୨୦ ମଉନସ୍ତ୍ରୀ ଭଞ୍ଜ (୧୧୬୧—୮୦)

|

୨୧ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭଞ୍ଜ (୧୧୮୦—୯୦)

|

୨୨ ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ (୧୧୯୦—୧୨୦୭)

|

୨୩ ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଭଞ୍ଜ (୧୨୦୭—୧୭) ୨୪ ହରିଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (୧୨୦୭—୩୦)

|

୨୫ କପିଳ ଭଞ୍ଜ (୧୨୩୦—୫୭)

୨୬ ଶ୍ରୀଧର ଭଞ୍ଜ (୧୨୫୭—୭୨)

|

୨୭ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (୧୨୭୨—୯୩)

|

୨୮ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭଞ୍ଜ (୧୨୯୩—୧୩୦୮)

|

୨୯ ସିଲ୍ଲେଚନ ଭଞ୍ଜ (୧୩୦୮—୧୩୨୭)

|

୩୦ ହରିସେବକ ଭଞ୍ଜ (୧୩୨୭—୪୩) ୩୧ ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜ (୧୩୪୩—୫୮)

|

୩୭ ଦୟାନିଧି ଭଞ୍ଜ (୧୩୫୮—୧୩୭୨)

|

୩୮ ଗିରିଧର ଭଞ୍ଜ (୧୩୭୨—୧୮୮)

|

୩୯ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଭଞ୍ଜ (୧୩୮୮—୧୪୦୦)

|

୩୫ ପଦ୍ମନାଭ ଭଞ୍ଜ (୧୪୦୦—୧୭)

|

୩୬ ମାଧବ ଭଞ୍ଜ (୧୪୧୭—୩୧)

|

୩୭ କମଳଲୋଚନ ଭଞ୍ଜ (୧୪୩୧—୪୪)

|

୩୮ ହରିହର ଭଞ୍ଜ (୧୪୪୪—୫୮)

|

୩୯ ପାତଳ ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ
(୧୪୫୮—୮୦)

|

୪୦ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (୧୪୮୦—୯୭)

|

୪୧ ହୃଷୀକେଶ ଭଞ୍ଜ (୧୪୯୭—୧୫୧୫)

|

୪୨ ପୀତାମ୍ବର ଭଞ୍ଜ (୧୫୧୫—୩୭)

|

୪୩ ନଳିନୀକ୍ଷ ଭଞ୍ଜ (୧୫୩୭—୪୮)

|

୪୦ ବିବିକ୍ଷମ ଭଞ୍ଜ (୧୫୪୮—୫୮)

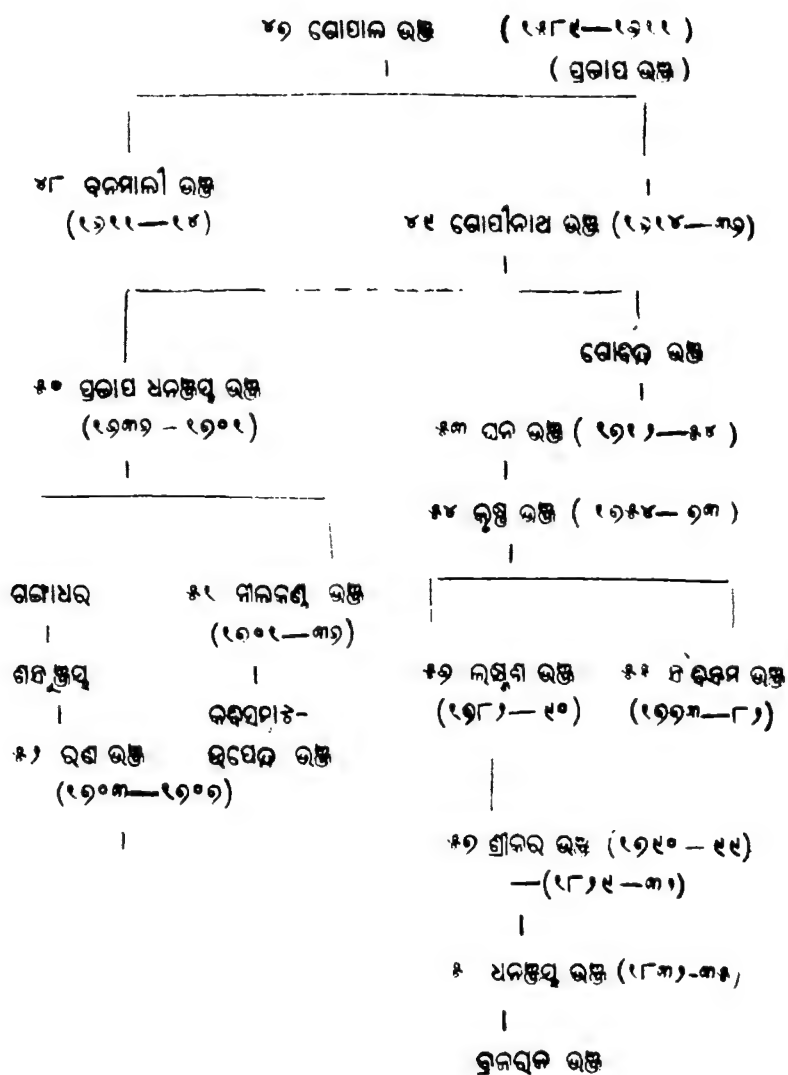
|

୪୫ ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ (୧୫୫୮—୭୪)

|

୪୬ ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (୧୫୭୪—୮୯)
(ରାଣଭଞ୍ଜ)

|

ସମ୍ବନ୍ଧ ଚାଳପଣ ଭଞ୍ଜବିଶାବଳୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ:-

ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ

ଗୋପାଳ ଭଞ୍ଜ (ଅନ୍ୟ ନାମ) ରାଣ ଭଞ୍ଜ

ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ

ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ

ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ

ମଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ

(କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ)

ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ

ଘନ ଭଞ୍ଜ

ଲୋକନାଥ ଭଞ୍ଜ

କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭଞ୍ଜ

ଶ୍ରୀକର ଭଞ୍ଜ

ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ

ବ୍ରଜରାଜ ଭଞ୍ଜ

ଭଞ୍ଜ କଥାବଳୀରେ :

“ଧନଞ୍ଜୟପୁତ୍ରଃ ଶ୍ରୀମାନ୍ ମଳକଣ୍ଠ ଇତି ଶ୍ରୁତଃ
ତସ୍ୟ ପୁତ୍ରୋଽଭବତ୍ତୀମାନୁପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଫକ୍ତକଃ ।
ରାଷ୍ଟ୍ରାପ୍ରବନ୍ଧରଚନାଂ ତଦେ ଧୀରୋ ମହାକବିଃ ॥”

ଭଞ୍ଜ ଶବ୍ଦ ଓ ଭଞ୍ଜରାଜ୍ୟ

ଭଞ୍ଜ ଶବ୍ଦ :—

ଭଞ୍ଜବଣ ‘ବରହକୋଷରୁ’ ସମୂତ—ଏହି କଥା ଲୋକରେ ଅଜ୍ଞତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ବୋଲି କବି ଲବଣ୍ୟବତୀରେ ନବୁଦ୍ଧନ୍ତି—

“ଯେ ବଣେ ଇଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗାଦେବୀ,
ବରହକୋଷରୁ ସମୂତ ।
ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ
ଭଞ୍ଜାନୁଭଞ୍ଜ ନାମ ସତ୍ୟ ।”

ଏହି କଥା ‘ତାଳପତ୍ର ବଣାବଳୀ’ରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି । * ଅରଣ୍ୟମାର୍ଗରେ ଘାରି ଘାରି କାମାସକ୍ତ ମୃଗମୁରାଜ୍ଞ କ୍ରୀଡ଼ାଦର୍ଶନରେ ମହର୍ଷି ବଶିଷ୍ଠଙ୍କର ରେତ ସ୍ଥଳିତ ହେଲା । ସେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପୁଷ୍କରତୀର୍ଥରେ ନିଜର କୌପୀନ ଯୋଡ଼ି କଲେ । କୃଷାଭି ମୟୁରାଟି ସେହି ସମୟରେ ଆସି ସେଠାରେ ଜଳ ପାନ କରୁ କରୁ ଜଳ ସହିତ ରେତାପାନ କରି ଗର୍ଭବତୀ ହେଲା । ଯଥା ସମୟରେ ସେ ଦର୍ପଟି ଅଜ୍ଞତ ଓ ଅସ୍ବାଭବିକ ଓମ୍ବ ପ୍ରସବ କଲା । ତଦର୍ଶନରେ ମୟୁରା ଶୁଭସନ୍ତ ହୋଇ ଛୁଡ଼ି ଚାଲିଯିବାରୁ, ସି କାଳଙ୍କ ମହର୍ଷି ବଶିଷ୍ଠ ତାହା ଗୁପ୍ତ ପାରି ଓମ୍ବ ଦର୍ପଟି ନିଜ ଆଶ୍ରମକୁ ନେଇଗଲେ । ତାହା ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣରେ ତପ୍ତ କରୁଥିଲେ । କେତେ ଦିନ ପରେ ଗୋଟିକରୁ ଗୋଟିଏ ବାଳକ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ତାର ନାମ ରଖାଗଲା ମଦନ ରାଣୀ । ଅନ୍ୟଟି ଆଉ ଫାଟିଲା ନାହିଁ, ଦଣ୍ଡଦ୍ୱାରା ଭଙ୍ଗାଗଲା । ସେଥିରୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦବ୍ୟ ବାଳକ ଜାତ ହେଲା । ତାର ନାମ ରଖାଗଲା—ମୋଦକ ଭଞ୍ଜ । ଦଣ୍ଡଦ୍ୱାରା ଭଙ୍ଗାଯିବାରୁ ସଞ୍ଜା ହେଲା ଭଞ୍ଜ, ଓମ୍ବ ସୂର୍ଯ୍ୟତାପରେ ତାପିତ ହୋଇଥିବାରୁ ବଣ ନାମ ହେଲା—ସୂର୍ଯ୍ୟବଣ । ମୟୁର ଓମ୍ବରୁ ମଦନ ରାଣୀ ଏବଂ ମୋଦକ ଭଞ୍ଜ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବାରୁ, ସେମାନେ ଓ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭକ୍ତ ରାଜାମାନେ ପ୍ରଥମେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିବା ଦେଶର ନାମ ହେଲା ମୟୁରଭଞ୍ଜ ।

ଭଞ୍ଜରାଜ୍ୟ :— ମଦନ ରାଣୀ ଓ ମୋଦକ ଭଞ୍ଜ ଅସ୍ତ୍ର, ଶସ୍ତ୍ର, ଶାସ୍ତ୍ରରେ ନିପୁଣ ହେବା ପରେ ମହର୍ଷିଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ତ୍ୟାଗ କରି ଦୂରବିଜୟରେ ବାହାରିଲେ । ସେମାନେ ଚତୋର ଓ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶମାନ ଜୟ କରି ଆଧିପତ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ମୋଦକ ଭଞ୍ଜ କେତେକ ଦିନ ପରେ ରାଜାଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀତୀରସ୍ଥ ଝରାଳ ଭୁଣ୍ଡେ ବାହୁବଳରେ ଅସୁବିଧା କରି ଅଧୀଶ୍ୱର ହେଲେ । ତାହା ମୟୁରଭଞ୍ଜ ନାମରେ ପରିଚିତ ।

ମୟୁରଭଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଶା ଗଜକାନ୍ତରେ ପ୍ରାଚୀନତମ ରାଜ୍ୟ । ଦୁଇ ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ରାଜପୁତାନାର ଜଣେ ରାଜପୁରୁଷ ତାହା ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ନାମ ଥିଲା—ହରିହରପୁର । ଶାସକମାନେ ଭଞ୍ଜବଂଶୀୟ ଥିବା ହେତୁ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ମୟୁର ସଙ୍କେତ ଥିବାରୁ ରାଜ୍ୟର ନାମ ହେଲା ମୟୁରଭଞ୍ଜ । ଗଜପତି ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ନୀଳଗଡ଼, ଫୁଲଭୂମି, ନରସିଂହପୁର, ପଥରାଳ, ଜମକୁଣ୍ଡା, ଜଳମୁଣ୍ଡ, ନେନ୍ଦ୍ରାବର ଏବଂ ମାନଭୂମି ମୟୁରଭଞ୍ଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା ।

ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଅନ୍ତର୍ଗତ କେନ୍ଦୁଝରର ପ୍ରଜାମାନେ ବଣ, ପାହାଡ଼ ଅଦକ୍ଷିଣ କରି ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜଦ୍ୱାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବା ପାଇଁ ଘୋର ଅସୁବିଧା ହେବାରୁ, ସେମାନେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜବନ୍ଧୁ ପିଲଟିଏ ନେଇ କେନ୍ଦୁଝରରେ ରାଜା କଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ କେନ୍ଦୁଝର ମୟୂରଭଞ୍ଜରୁ ବଢ଼ିଲା ହେଲା । କାଳକ୍ରମେ କେନ୍ଦୁଝର ଭଞ୍ଜରାଜପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ନାନା ଅଶାନ୍ତ ଦେଖାଗଲା । ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେବା ଶ୍ରେୟସ୍ବର ମନେକରି କେନ୍ଦୁଝର ରାଜବଂଶୋତ୍ତର ଦୈତ୍ୟାଶିଭଞ୍ଜ ନିଜର ଦୁଇ ପୁତ୍ର—ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜ ଓ ବନମାଳୀ ଭଞ୍ଜ ସହଚ ବୌଦ୍ଧ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଖିଜ୍ଜାଲକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ ।

ବୌଦ୍ଧ (ବୌଦ୍ଧ) ସବୁଥାଏ କରାଗଲା ଥିଲା । ସହସ୍ରାଧିକ ବର୍ଷ ପୁର୍ବେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସକ ହୋଇ କନ୍ଧମାନଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଚଢ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେତେବେଳକୁ ୭' ଜଣ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତାହା ଗୋଟିଏ ବଂଶୀୟ ରାଜା ଥିଲା । ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନେ ସେଥିରୁ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ବଳପୁରକ ଦଖଲ କରି ନେବାରୁ ତାର ଆକାର କମିଗଲା । ବୌଦ୍ଧ ଅନ୍ତର୍ଗତ ତତ୍କାଳୀନ ଖିଜ୍ଜାଲ ଶାସକ ଦାନବନ୍ଧୁ ନନ୍ଦ ନାସନ୍ତାନ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ଦୈତ୍ୟାଶି ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୁତ୍ରପୁତ୍ରଙ୍କୁ ପୁଅପୁଅ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଦାନବନ୍ଧୁଙ୍କ ପରେ ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜ ଖିଜ୍ଜାଲ (ଆଧୁନିକ ଗୁମୁସର) ର ଶାସକ ହୋଇ ରାଜବିସ୍ତାର କରିଥିବାର ଭଞ୍ଜବଂଶାବଳୀରୁ ଜଣାଯାଏ । *

ଭଞ୍ଜଭୂମି ଗୁମୁସର :—ଖିଜ୍ଜାଲ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଗୁମୁସର ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଥମେ ଖିଜ୍ଜାଲ ଶାସକ ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜ ଭଞ୍ଜନଗରର ରାଣ ମାଜଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ନେଟିଆ ଗ୍ରାମ ନିକଟରେ ସର (ଜଳ) ବେଷ୍ଟିତ ଗୁମା (କୁଡ଼ିଆ, ଗଡ଼) ଦେଖିଲେ । ତାହା ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେବାରୁ, ସେଠାରେ ସେ ଗଡ଼ ଗଡ଼ ନିର୍ମାଣ କରି ବାସ କଲେ । ଉକ୍ତ ଗୁମା+ସରରୁ ଗୁମୁସର ନାମର ଉତ୍ପତ୍ତି ବୋଲି ବଂଶାବଳୀ ଲେଖକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ରଘୁନାଥ ଭଞ୍ଜ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ଜୟ କରି ନିଜ ରାଜଭୂମି କରିଥିଲେ, ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନର ନାମ ଅନୁସାରେ ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟର ନାମ ହେଲା—ଗୁମୁସର । ପୁରୁଣା ଗୁମା ବା ଗଡ଼ଠାରେ ଗଡ଼ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିବାରୁ, ତାର ନାମ ରଖାଗଲା, †“ପୁରୁଣା ଗୁମୁସର ଗଡ଼” । ଏହି ଗଡ଼ ବିଷୟରେ ରସଲ କହନ୍ତି—(ଗୁମୁସର ଅନ୍ତର୍ଗତ) ପୁରୁଣା ଗୁମୁସର ଗାଁରେ ରାଜାଙ୍କର ଯେଉଁ ଘର (ପୁରୁଣା ଗୁମୁସର ଗଡ଼) ଥିଲା, ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଞ୍ଜଳି । ତାହା ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରାଚୀର, ନିଘଷ୍ଟ ବଂଶକୁଳ ଓ ପରିଖାଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ ଅଛି ।

କବିଙ୍କ “ଯେ ବଂଶେ ଜନ୍ମ ଦୁର୍ଗାଦେବୀ” ରୁ ଜଣାଯାଏ—ଭଞ୍ଜବଂଶର ଜନ୍ମଦେବୀ ଥିଲେ ଦୁର୍ଗାଦେବୀ । ଉ: ପା: ୨୭ଶ ଶ୍ଳୋକ, ୧୩୧ରେ ଲେଖକ ସୁ: ପ: ଗୁମୁସର ଭଞ୍ଜବଂଶେ ପ୍ରମୁଖ୍ୟତା ସୁଦ୍ଧା ଭଞ୍ଜଦେବୀ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଦୁର୍ଗାଦେବୀ, ବାଗଦେବୀ ନାମ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଖ୍ୟାତ । ବିପଦ ସମୟରେ ଦୁର୍ଗାଦେବୀ ଭଞ୍ଜ ରାଜାମାନଙ୍କର ସହାୟ ହେଉଥିବା ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଜଣାଯାଏ । ତାହା ତମକ୍ରତ୍ୱ ନେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

* ବିଭିନ୍ନ ଦିନ ପ୍ରକାର ପ୍ରାଚୀନ ତାଳପତ୍ର ଭଞ୍ଜବଂଶାବଳୀ ପୋଥି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୋଟିଏ ୧୪ ଅକ୍ଷର, ୨୫ଟି ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀ ବିଶିଷ୍ଟ ପୂର୍ଣ୍ଣମଣି ଗୁଞ୍ଜଳ (ଅ: ରା: ପ୍ରଣେତା) ରଚନା । ୩୫ଟି ସଂସ୍କୃତ ଲେଖା, ଲିପି ଓଡ଼ିଆ । ସେଥିରୁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବିଷୟ ସଂଗୃହୀତ ।

†“Goomsur itself in which the Raja had a house is of no strength. It is surrounded by a mud wall and a bamboo hedge and wet ditch.”—Russell, Vol. 2, P-2.

ସୀମା ଓ ବସ୍ତୁତ

ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ଗୁମୁସର

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ୧୭୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ, ପିତା ନୀଳନନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରାଜ୍ୟତ୍ୟାଗ ସମୟରେ ଗୁମୁସର ଗ୍ରହଣକାରୀ ପୁରୋହିତ ଦତ୍ତନାବଳୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ତାହା ପରେ ସେ ଗାର୍ବ ସମୟ ନୀଳନନ୍ଦ ଥିଲେ । ଇତିମଧ୍ୟରେ ସେ ବାରମ୍ବାର ଦଳଭଞ୍ଜଙ୍କ ଆଗ୍ରହାଦିଶୟୀ ବଣତଃ ଗୁମୁସରକୁ ଆଗମନ କରୁଥିବାର ଜଣାପଡ଼ିଥିଲା । କବିଙ୍କ ନବଦଶାରେ ଭଞ୍ଜଭୂମି ଗୁମୁସରର ସୀମା, ବସ୍ତୁତ, କୃଷି ବାଣିଜ୍ୟ, ଶାନ୍ତି ନୀତି, ହାଟ ବଜାର, ସାମଗ୍ରିକ ବିଭାଗ, ରାଜସ୍ୱ, ଶିଳ୍ପ ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ରାଜମାର୍ଗ, ଦେବଦେବୀ ପୀଠ, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର, ଐତିହାସିକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ପଦ୍ମତ ପ୍ରଭୃତିର ନେବଳ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଦେବା ସମୀଚୀନ ମନେ କରୁ । ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ସୀମା ଓ ବସ୍ତୁତ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାମଗ୍ରିକ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ, ଜମିର ପରିମାଣ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ନଗରାଧିକାର ଇତ୍ୟାଦି ବିବରଣୀ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେବ ।

କବିଙ୍କ ପିତାମହ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ଗାର୍ବ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଗୁମୁସରର ସୀମା ଓ ବସ୍ତୁତ ଏବଂ କବିଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ବାସଭବନ କୁଲଡ଼ ଗଡ଼ ଯେଉଁପରି ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ରାଜ୍ୟର ଶେଷ ରାଜା ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହିଥିଲା । ଶେଷ ରାଜା ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ସମୟରେ ୧୮୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସୋରଡ଼ା, ରଗଡ଼ା କେବଳ ଗୁମୁସରରେ ଯୋଗ କରାଯାଇଥିଲା । ଦଳ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରେ କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ, ଦିବିନିମିତ୍ତ ଭଞ୍ଜ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭଞ୍ଜ, ଶ୍ରୀକର ଭଞ୍ଜ ଏବଂ ଶେଷ ରାଜା ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଶାସନକାଳର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେମାନେ ରାଜ୍ୟର କୌଣସି ଭାଗକୁ ଯୋଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନାହାନ୍ତି । ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଠାରୁ ୧୮୫୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆ କମ୍ପାନୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମାରଲେ, କ୍ରୋଇ, ରସଲ୍, କ୍ୟାମ୍ପବେଲ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କେତେ ସରକାରୀ ଥରକୁଥର ପ୍ରେରଣ ଗୁମୁସର ସଂଜ୍ଞାକୁ ତଥ୍ୟରୁ ଗୁମୁସରର ଯେଉଁ ସୀମା ଓ ବସ୍ତୁତ ଜଣାଯାଏ, ତାହା କବିଙ୍କ ସମୟର ସୀମା ଓ ଆୟତନ ହୋଇଥିବା ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମ୍ଭବ ବୋଲି ଏଠାରେ ତାହା ଅବକଳ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ସୀମା — "The Zomindari is bounded to the North by Duspollah in Cuttack.

'to the E and N. E. by Nayaghur in ditto. To the N. W. by Boad under the political Agent at Chota Nagpure.

To the W by the country of the Klonds and the territory of Coroda & Ranaba.

To the S by Dharacota and Aska.

To the S. E by the Hontghur Zamindary. And to the S. W. by Sooradah."*

ଗୁମୁସର ଉତ୍ତରରେ ଦଶପଣା, ପୁଟରେ ଓ ଉତ୍ତର ପୁଟରେ ନୟାଗଡ଼; ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମରେ (ଛୋଟନାଗପୁର ପଲ୍ଲିକାଲ ଏଲେକ୍ଟ୍ ଅଧୀନସ୍ଥ) ବୌଦ୍ଧ; ପଶ୍ଚିମରେ କରଡ଼ା ଓ ରଣବା ଗୁମ୍ଫା ଏବଂ କଳ ପ୍ରଦେଶ; ଦକ୍ଷିଣରେ ଧରାକୋଟ ଓ ଅସ୍ତା; ଦକ୍ଷିଣପୂର୍ବରେ ଆଠଗଡ଼ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମରେ ସୋରଡ଼ା । ଗୁମୁସର ପୁଟ ପଶ୍ଚିମ ଏବଂ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ଯଥାକ୍ରମେ ୭୦ ମାଇଲ ଓ ୪୮ ମାଇଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପି ରହୁଅଛି । ତଳାପାଦୁ ଓ ପସର ନାମରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଚୀନ ଗୁମ୍ଫା ଗୁମୁସରର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଉଦୟଗିରି, ହଳଗଡ଼, ତେନ୍ତୁଳିଗଡ଼, ବଡ଼ଦେଶ, ଲିଙ୍ଗାଗଡ଼, ପରଲିଙ୍ଗ, ଦରପଙ୍ଗିଆ, କମନବନ୍ଧ, ପିରକି, ଦୋହୋ, ଗୁଲିଆବନ୍ଧ, କାଟିଙ୍ଗିଆ, ଟିକଙ୍ଗିଆ, ରାଜକିଆ, ଗୁଞ୍ଜିଆ, କୁରୁମୁଙ୍ଗିଆ, ଗୁଲୁଙ୍ଗିଆ, ଗୁଡ଼ୁଲୁଙ୍ଗିଆ ପ୍ରଭୃତି ଚରଣ ମୁଠା ଗୁମୁସର ଗଜାଙ୍ଗ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁଠାରେ ପାଞ୍ଚ ଠାରୁ ଚରଣ ଯାଏ ଗାଁ ଥାଏ । ମୁଠା ମାଲିକମାନେ ଗୁମୁସର ଗଜାଙ୍ଗ ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଖଜଣା ବୋଲି କିଛି ଦେଉ ନ ଥିଲେ ।

† ପାଲକପଡ଼ା, ବୁଲଡ଼, ବଡ଼କୋଦଣ୍ଡା—ଏହି ନିଭୁଳ ଭିତରେ ଥିବା ୫୦୦ ବର୍ଗ ମାଇଲ ଭୂମି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉର୍ବର । ଏହାଛଡ଼ା ଇତର ଜମି ଗୁମୁସର ପାଇକ ଏବଂ ଘୈନିକବର୍ଦ୍ଧଙ୍କ ଇନାମ ଜମି । ଇନାମ ଜମିରୁ ସାମାନ୍ୟ ଖଜଣା ଆଦାୟ କରାଯାଉଥିଲା । ପୁଟ ଗଡ଼ଜଳ, ଉତ୍ତର ଗଡ଼ଜଳ, କୋକଳବା ମୁଠା, ପାଞ୍ଚଗଡ଼, କାକସାବାଡ଼, ବିଶିକୋଟ, ଗାଲଗର ସମୁଦାୟ ଜମି ପାଇକ, ଘୈନିକ ଇନାମରେ ନିରୁପିତ ଥିଲା । ଉଚ୍ଚଗଜାମାନେ ସାମଗ୍ରିକ ବିଷୟପ୍ରତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ, ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ ।

ଅଦାୟାସରେ, ସ୍ୱଳ୍ପ ବ୍ୟୟରେ ଏହି ଜମିଦାରୀରେ ଯେପରି ନିଷ୍ପତ୍ତିରୂପେ ଫଳରେ ଜଳ ମାଡ଼େ, ଏହି ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ସେହିପରି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ସ୍ଥାନର ପ୍ରଧାନ ଉତ୍ପାଦନ ଜନିତ—ଧାନ ଓ ଅଶୁ । କୌଣସି କୃତ୍ରିମ ଉପାୟର, ବନ୍ଧ ଆଗୁନର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଶସ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଚୁର ବର୍ଷା ଜଳ ଆସେ ଆସେ ମାଡ଼ି ଚାଲିଥାଏ । ଏ ସ୍ଥାନର ପ୍ରଧାନ ନଦୀ—ବଡ଼ନଦୀ, ବାଗୁଆ, ବେଡ଼ା ଏବଂ ଲେହରାଣ୍ଡ ।

† "There is no part of the territories under this presidency where the means of irrigation are so certain and attained at so little cost of money or labour as in this Zamindary. The chief articles of produce are paddy and sugarcane. The monsoon rains afford sufficient water without the aid of artificial reservoirs, and the natural state of the country renders it easy to conduct it to the required spot. The principal rivers are the Mahanuddy (Bcdonadi), and Bagoova "

D. G., Vol. ii, P. 2.

ରାଜସ୍ବ

ରାଜ୍ୟର ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ଓ ଉନ୍ନତ ସର୍ବଦା ରାଜସ୍ବ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଭରତର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜା, ମହାବୀର ଏବଂ କୋଟିପତିମାନେ ରାଜସ୍ବ ତଥା ଆଦାୟର ଅଧିକାରୀ ଭାବେ ମଠ, ମନ୍ଦିର, ପୁଷ୍କରଣୀ, ଧର୍ମଶାଳା, ଅନୁଛନ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦି ଧର୍ମକୁଷ୍ଠାନୁମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ; ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ରାଜସ୍ବର ଅଧିକାରୀ ଭାବେ ବ୍ୟୟିତ ହୁଏ—ଅଗ୍ନିସ ଗୃହ, ବଙ୍ଗଳା, ନିବାସ ଗୃହ, ରେଳଷ୍ଟେସନ, ବାବୁଦ କାରଖାନା ଇତ୍ୟାଦିରେ । ଭକ୍ତରାଜମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାରୀ, ରାଜସ୍ବର ବିଶିଷ୍ଟାଂଶ ଅସଂଖ୍ୟ ଧର୍ମକର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ପ୍ରଧାନ ଜାଣି ମଧ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଦେଶାଧିପତିଙ୍କୁ ଜାଣି— ନେତେଜୀମନ୍ଦିର, ପୁରୁଣା ଗୁମୁସରନଡ଼, ବାପୁଦେବ ମନ୍ଦିର, କୁଲଡ଼ ନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର, ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର, ବୁଗୁଡ଼ା ତମ୍ବାପଟା ମନ୍ଦିର, ବେଲମୁଠା ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର, କୃଷ୍ଣସାଗର ପ୍ରଭୃତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅନେକ ଶାସନ ବିଭିନ୍ନ ରାଜାମାନଙ୍କ ନାମରେ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଅଛି । ତତ୍ତ୍ବେ ଅସଂଖ୍ୟ ଭକ୍ତ ବଣାବଳୀରେ ଶ୍ରୀକର ଭକ୍ତଙ୍କ ଧର୍ମକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁତ ବିଷୟ ପଟ୍ଟୋର ଭାବରେ ଲେଖାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀକରପୁର ନାମେ ଗୋଟିଏ ଶାସନ
ବସାଇଲେ ଋତୁ ପାଖରେ ରାଜନ ।
ବିଷ୍ଣୁଚନ୍ଦ୍ରଠାରେ ପ୍ରାସାଦ ଉତ୍ସ କଲେ
ତହିଁରେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ମୂର୍ତ୍ତି ବସାଇଲେ ।
ବାଲପଦରରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ସଜାଡ଼ିଲେ
ତହିଁରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବସାଇଲେ ।
ନିଜ ବୁଗୁଡ଼ାରେ ପାଖାପାଖି ପ୍ରାସାଦ
ଗୋଟିଏ କରାଇଲେ ନୃପ ବହୁ ମୋଦ ।
ତହିଁରେ ବଳଭଦ୍ର ସୁଭଦ୍ରା ଜଗନ୍ନାଥ
ବସାଇଲେ ଶ୍ରୀକର ଭକ୍ତ ନରନାଥ ।
ପୁଷ୍କରସାଗରରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ତୟାର
ବିଶୁଦ୍ଧ କରାଇଥିଲେ ନରବର ।
ସେ ମଣ୍ଡପରେ ତମ୍ବା ପ୍ରଭୃତି କରାଇଲେ
ପେଣ୍ଡା ପେଣ୍ଡା ମୁକୁତା ତହିଁରେ ଲମ୍ବାଇଲେ ।
ତମ୍ବାକୁଆଁ ମଣ୍ଡପ ଦକ୍ଷିଣ ବାଗରେ
ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୀତା ବସାଇଲେ ଖରେ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରସାଦ ବସ୍ତ୍ରରେ ରଘୁନାଥ
ସୀତାଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ହୋଇଣ ସଜ୍ଜିତ ।
କରତୁଳରେ ତଡ଼ାଗ ଗୋଟିଏ କଲେ
ପଥକ ଜନମାନେ ତା ଜଳ ପାନ କଲେ ।
କୁଲଡ଼ରେ ରଜନେଶ୍ବରଙ୍କ ମନ୍ଦିର
ତୟାର କରାଇଲେ ଭକ୍ତ ବାରବର ।
ଆଉ ଅନେକଠାରେ ତଡ଼ାଗ ବାଧ୍ୟ କଲେ
ଜଣ୍ଡି ହେବା ପ୍ରାସାଦ ମନ୍ଦିର ସଜାଡ଼ିଲେ ।

ଇତ୍ୟାଦି । ୧୪ ଅସଂଖ୍ୟ ତାଳପତ୍ର ଭକ୍ତବଂଶୀବଳୀ ।

କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ ଓ ଶ୍ରୀକର ଭଞ୍ଜ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଅଫ୍ଫେ ଦେବାଳୟ ଏବଂ ଗାବର ଯେଉଁପରି କଲେଥିବା ଜଣାଯାଏ, ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତାମହ ସେହିପରି ଅନେକ ଶାସନ ସାଜର, ୨୦, ମନ୍ଦିର, ସରୋବର କଲେଥିବା ତାଳପତ୍ର ବଂଶାବଳୀଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣା ଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିବା କର୍ତ୍ତୃଗୁଡ଼ିକଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ସଠିକ ସ୍ଵରୂପରେ ନିରୂପଣ କରି ହେଉ ନାହିଁ । ‘ଜର୍ଣ୍ଣି ହେବା ପ୍ରାସାଦ ମନ୍ଦିର’ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରାସାଦ, ଜର୍ଣ୍ଣି ଦୟାବାନ ମନ୍ଦିର ଶ୍ରୀକର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପୁନଃ ନିର୍ମିତ କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ପ୍ରଥମେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ପ୍ରତାପ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କୁ ନାମକ ଶାସନଟି ମାତ୍ର ରହିଛି । ଯାହାହେଉ, ରାଜସ୍ଵର ଅଧିକାରୀ ସେମାନେ ଯେ ସେହିପରି ସାହିତ୍ୟିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ଗୁମୁସରର ରାଜସ୍ଵର ପରିମାଣ କେତେଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ଵାସୀ । ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆ କମ୍ପାନୀ କର୍ମରୁଣ ରସଲ କହନ୍ତି, † The circuit committee estimated the gross revenue exclusive of alienations at Rs. 1,66,140. The public tribute derived from it prior to 1783 was never more, generally less than Rs. 50000. The reigning Rajah at that period was Vicrama Bhanja.” ଭେଟି ରୁପ୍ପମ ବାହାଲ ଗୁମୁସରର ମୋଟ ରାଜସ୍ଵ ରାଜା ବିକ୍ରମ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟରେ ଟ ୧,୭୭,୧୪୦ ଥିଲା । ଭେଟି ସ୍ଵରୂପ ଟ ୫୦,୦୦୦ ମଧ୍ୟ ରାଜକୋଷକୁ ଆସୁଥିଲା । ୧୭୮୩ ପୁର୍ବରୁ ରାଜକୋଷକୁ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଧନ କେବେ ଆସିନାହିଁ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଘନ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଯେ ସମସାମୟିକ ବ୍ୟକ୍ତି, ତାହା କୁହାଯାଇଛି । ଘନ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରେ କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ୧୭୫୫ ଠାରୁ ୧୭୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଯାଏ ରାଜତ୍ଵ କଲେ । କୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ହିଁ ବିକ୍ରମ ଭଞ୍ଜ ତାପରେ ସିଂହାସନ ପାଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସେ କେବଳ ୧ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ଵ କରିଛନ୍ତି, ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆ କମ୍ପାନୀର ଖଜଣା ଯଥା ସମୟରେ ଦେଇ ନ ପାରିବାରୁ, ତାଙ୍କୁ ଗାଦିଚ୍ୟୁତ କରାଗଲା । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭଞ୍ଜ ହିଁ ବିକ୍ରମଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସହୋଦର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅପାରଗ ବିବେଚିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ରାଜସିଂହାସନ ଲଭିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ କମ୍ପାନୀ ସର୍କାର ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭଞ୍ଜ—ଉଭୟଙ୍କର ପୁତ୍ରଧା ହେଲା । ଏହି ସୁଯୋଗରେ କମ୍ପାନୀ ସର୍କାର ଗୁମୁସର ରାଜ୍ୟର ଖଜଣା ଏକ ଲକ୍ଷକୁ ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭଞ୍ଜ ବୃଦ୍ଧିଦ୍ଵାରରେ ଖଜଣା ଦେବା ପାଇଁ ସରତ କରି, ପୁର୍ବ ବାକୀ ଦେୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦାଖଲ କରି ଗାଦି ପାଇଲେ ।*

† Russell's Report, Para 10, P. 3.

* Vicrama Bhanj having failed to perform his engagements to the Government, the Zamindary was taken from him made over to his elder brother Lutchan Bhanj who besides undertaking to liquidate the arrear then due agreed to raise the peisheush to a lack of Rupees.

—Russell.—

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ, ନି ବିକ୍ରମ ଭିତ୍ତିକ ସମୟରେ ରାଜସ୍ୱ ଯାହା ଥିଲା, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟରେ ଗୁମୁସ୍ତରର ରାଜସ୍ୱ ପ୍ରାୟଶଃ ଲାଘାହିଁ ଥିଲା । ସେହି ସମୟର ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କ ମୂଲ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୁମୁସ୍ତରର କେବଳ ରାଜସ୍ୱ ଟ ୧୨୭୧୩୦ ହୋଇ ପାରିଥିବା କମ୍ କଥା ନୁହେଁ । ଯେ କୌଣସି ରାଜ୍ୟର ବିଭବ ଅଭବରେ ତାହା ଯଥାଯଥ ସହାୟକ ହୋଇ ପାରିବ ।

ବାଣିଜ୍ୟ

୧୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୁମୁସରରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପକ୍କା ରୋଡ଼ ନ ଥିଲା । ଗାଁକୁ ଗାଁ ଯିବାପାଇଁ କେବଳ କରୁରାସ୍ତା ଓ ଦଣ୍ଡା ଥାଏ । ସେଥିରୁ କେତୋଟି ମରାମତ କରାଗଲା । ନୂଆ ଗାଁ ଠାରୁ କୁରୁମୁଙ୍ଗିଆ ଓ ସାରଙ୍ଗଗଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟାଏ ପକ୍କା ସଡ଼କ ଟାଣିବା ପାଇଁ ୧୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମେଶିଆ କର୍ମରୁଣ୍ଡ କମ୍ପାନୀବେଳେ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଶିଳ୍ପ, ସଭ୍ୟତା ଓ ବାଣିଜ୍ୟର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ପକ୍କା ସଡ଼କର ଆବଶ୍ୟକତା ବେଶି । ସେତେବେଳେ ଗମନାଗମନ ମାର୍ଗ ଦୁର୍ଗମ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅପୂର୍ବ ବଣିଜ୍ୟ, ବେଳେ ବେଳେ ୧୩୦୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଳଦପୁଷ୍ପରେ ଜିନିଷ ଲଦନ କରି ନାଗପୁରରୁ ଗୁମୁସର ଆସୁଥିଲେ । † କମ୍ପାନୀବେଳଙ୍କ ରିପୋର୍ଟରୁ ଜଣାଯାଏ, ପ୍ରତାପ ଧନନ୍ତସ୍ତ ଭଞ୍ଜ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟଠାରୁ କେବଳ ନୁହେଁ, ଆହୁରି ବଡ଼ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ, ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ବୌଦ୍ଧ, ତଳାପାଦୁ ମାର୍ଗରେ ଆସୁଥିଲେ । * ଜମିଶାସି ସେମାନେ ସେହି ମାର୍ଗ ଏକାବେଳେକେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ସମ୍ବଲପୁରଠାରୁ ମହାନଦୀ କୂଳେ କୂଳେ ଯିବା ପୁରୁଣା ଗୁମୁସର ଗଡ଼କୁ ଆସି, ସେଠାରୁ କାଟିଜିଆ, କୁରୁମୁଙ୍ଗିଆ ଦେଇ ରସଲକୋଣ୍ଡା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଯିବାପଥ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଦୁଇ ହଜାରରୁ ଅଧିକ ‘ଗାଡ଼ିଆ’ ଯାତ୍ରୀ ବେଳେ ବେଳେ ଲଗିବାରେ ପଥରୁକ ହୋଇପଡ଼େ । ସେମାନଙ୍କ ପଣ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭିତରେ ପ୍ରଧାନ ଜିନିଷ ଥାଏ ଗହମ । ମଠ, ମନ୍ଦିର-ମାନଙ୍କରେ ସେମାନେ ଅଧିକାଂଶ ଗହମ ବନ୍ଦି କରୁଥିଲେ । ଗୁମୁସରର ଜମ୍ବୁକିଶିତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ସେମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି କର ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ମୁଜାଗଡ଼, ଦରପଜିଆ, କୁରୁମୁଙ୍ଗିଆ, କାଲିଜିଆ, ପୁରୁଣା ଗଡ଼, ଗଲାଜନଜର, ଗଞ୍ଜାଗୁଡ଼ାରେ ଅଣାଏ ଲେଖାଏ, କାଟିଜିଆ, କୁମ୍ଭିଖାଇ, କମ୍ପାରି, ସରମଣ୍ଡା, କଛାବିଟି, ପତରା, ରଞ୍ଜିବଜ, କଲିଆପିଲି, ବଣୀଗଡ଼, ବନିକା ଓ ଯୋମାରେ ସେମାନେ ଗୁଣିଅଣା ହସାବରେ ଦେଉଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବଳଦ ପିଣ୍ଡ ବୋଧହୁଏ, ସେମାନଙ୍କୁ ଉପଭୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ କର ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

† ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦର ଉତ୍କଳ ମ୍ୟାକଡ଼ରସନ, କମ୍ପାନୀବେଳଙ୍କ ରିପୋର୍ଟରୁ ସଂଗୃହୀତ । M. A. P. 16, 28. P. 34; part 2, P. 48, P. 58.

* For the last two years many have forsaken their old track by road and Chokapad and have come from Sambalpor on the Mahanadi direct to Purnagada, from these to Katingia; Kurumungia and down the pass etc” the road being accupiad by up wards of 2000 of their bullocks laden with wheat, which is sold in this cantonments of Russelkunda and Berhampur and to the several Hindu temples and byraghy muttas in the district.

—J. Campbell.

ପ୍ରାଚୀନ ଗୁମୁସ୍ତର ଦ୍ରାଢ଼ବଳାର ସମ୍ପର୍କରେ କପ୍ତାନ ସେ, କ୍ୟାମ୍ବେଲ୍ କହନ୍ତି *—କୁଲଡ଼, ବେଲମୁଠା, କୋଦଣ୍ଡା, ନୂଆଗାଁରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ବଳାର ବସେ । କୁଲଡ଼ରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ୩୦୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ବେଲମୁଠାରେ ୧୫୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ କ୍ଷୟ ବିକ୍ଷୟ ପାଇଁ ଜମା ହୁଅନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ଦ୍ରାଢ଼ ବା ବଳାରରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ଲୋକେ ଯାଇ ଦ୍ରାଢ଼ କରି ଫେରନ୍ତି । ତା ଛଡ଼ା ମାଲ ପାବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଉପରୋକ୍ତ ସଙ୍ଗରେ କନ୍ଧ, ପାଣ, ଗୁନା ପ୍ରଭୃତି ଅସି କ୍ଷୟ ବିକ୍ଷୟ କରନ୍ତି । ଦ୍ରାଢ଼ବଳାମାନଙ୍କରେ ବିକ୍ରି ପାଇଁ ଜମା ହେଉଥିବା ଜିନିଷ ମଧ୍ୟରୁ ହଳଦା, ଅଦା, ସୋରିଷ, ଡାଲ, ବଡ଼ଜାନ୍ତୁଲ, ବରଗୁଡ଼, ମହଣ, ମହୁ, କାଠଜାନ୍ତୁଲ କାଜୁ, ଜଘା, କାଲି, ବାଇଲ, ବୁଝଲ, ଅଳୁ, କନ୍ଧମୂଳ, ପିତଳ ଦାଣ୍ଡି, ହଣ୍ଡେ, ପାଳୁ, ପୋଡ଼ଶିଙ୍ଗ ଓ ଟାଙ୍ଗି ପ୍ରଧାନ । ପିତଳ ଦାଣ୍ଡି ବ୍ୟତୀତ ସେ ସମସ୍ତ ଗୁମୁସ୍ତରର ଉତ୍ପନ୍ନ ଜିନିଷ । ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ମାଲ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକେ କ୍ଷୟକରି ନଗଦ ପଇସାରେ ବିକ୍ରି କରନ୍ତି । ବଦଳ ଦେଇ ନେବା ଜିନିଷ ମଧ୍ୟରେ ପିତଳ ଦାଣ୍ଡି, କଂସାରିନା, ଗୁଣା, ଫାସିଆ, କାନଗୁଣା, ନୋଲି, ଲୁଣିମାଛ, ଲୁଣ, ଧୁଆଁ, ମୋଟାଲୁଗା, ରଜା ହୁଟକନା, କାତମାଲି, ମୁକ୍ତା, ପୋଡ଼ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

କନ୍ଧମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ପାଣମାନେ ଲାଭ ବେପାର କରି ଜାଣନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଖାଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଆସେ । ସେମାନେ ସତତ କନ୍ଧଙ୍କ ପାଇଁ ମାଲ ସ୍ଥଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବିକା କଣା ଓ ଜିନିଷ ଅଦଳ-ବଦଳ କରି ଦିଅନ୍ତି । “ବିକ୍ଷୟ ସ୍ଥାନ ସ୍ଥାନକେ ବହୁ ସେ କଲେ ।” ବୈ: ବ: । ପାଣମାନେ ଏପରି ସତର୍କରେ ବେପାର କାର୍ଯ୍ୟ ତଳାନ୍ତି ଯେ ସ୍ଥଳ ପ୍ରଦେଶ ବେପାରୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ କୌଣସିମତେ ପ୍ରତାରଣ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ; ତାହା ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥଳ ପ୍ରଦେଶ ବେପାରୀ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଭରସା କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । କନ୍ଧ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାଲ ଲୋକେ ଅଣିବା ପଣ୍ୟ ଜିନିଷ ଉପରେ ଲବ ବସେନାହିଁ । ଅଧିକାର ନ ଥାଇ ଅନେକ ସମୟରେ କେତେକ ବାହାସିଆ ଲୋକ, ଦ୍ରାଢ଼ମାନଙ୍କରୁ ଜିନିଷ ଧରି ଆସି ଫେରିବାବେଳେ ନାନା ଧମକ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ କର ନାମରେ କିଛି କିଛି ଆଦାୟ କରିପକାନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଗୁମୁସ୍ତରର ଦ୍ରାଢ଼ ବଳାରର ସନ୍ଧିପ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଦିଆଗଲା । କନ୍ଧ କେହି ପ୍ରକାର ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଭିତରେ କାଳାତପାତ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଏପରି ଗୋଟାକେତେ ପ୍ରସଙ୍ଗର ସନ୍ଧିପ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି ଆନୁମାନଙ୍କର ଧାରଣା ।

କନ୍ଧ ବାଣିଜ୍ୟପ୍ରସଙ୍ଗ ନିଜର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁକ୍ରମେ ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖନ କରିଛନ୍ତି । ଅନେକରୁ କେତୋଟି ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରୟତ୍ନ ମନେ କରୁଁ:—

ବଣିଜର ଭାବ କରି ବର୍ଦ୍ଧନ ।

ବସାଇ ବିହେଦ ଗୁଳାପାନ୍ଦେ ଗୁଲଦେଲ ସିନା ପ୍ରେମଧନ ରେ ବାଜବ ।

ପ ୨୧, ପ୍ର ୫୧, ବୈ: ବ: ।

ଲବ୍ଧପ୍ରତି କବିମାନେ ଏକଦେଶଦର୍ଶୀ ନୁହନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଦେଶକାଳ ବିଚାରରେ ସେମାନଙ୍କ ବିଚିତ୍ରବସ୍ତୁ, ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୋତ କରାଯିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଅନୁମାନେ ଯେହୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗ୍ରହଣ ଏବଂ ଅଲୋଚନା କରିବା ସମୀଚୀନ । ବାଣିଜ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

“ଅତି ଦରିଦ୍ର ମୁଁ ବହୁତ ବଣିଜ

କରିଛି ଉପାୟ ବଳରେ ।

ଭଲ ମନ୍ଦ ଅଛି କି କପାଳରେ

ଦଇବ ଯେ ଗୁହ୍ୟ ସେ ତୋତେ ଗୋଚର,”

ଲ: ବ: ।

ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟରେ କବି କହନ୍ତି:—

“ସୁପନ ଧନରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା

କହିଲୁ ଗୁଡ଼ିବ କାଳି ଗୋ ସଜନ !” ଛା ୯, ପୃ: ପ: ।

ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟରେ ଆଦବାସୀ

ବିଭିନ୍ନ ଜାତି:—

“ଶବରପଣ୍ଡ କ ରସୁଙ୍କର, ଯଥା ପରେତଗୁଟ କଙ୍କର” (ଲ: ବ:) ରୁ ଜଣାଯାଏ—
 ସେତେବେଳେ ଭଞ୍ଜଭୂମି ଗୁମୁସରର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶବର, କଙ୍କ, ରଣ୍ଡ, ରହୁଙ୍ଗା, ଗୁନା ପ୍ରଭୃତି ଆଦିବାସୀରେ ଗଣ୍ୟ । ସେମାନେ ସେତେବେଳେ ଗୁମୁସରର ପାଟଣା ଅଞ୍ଚଳରେ ବହୁପରିମାଣରେ ବାସ କରୁଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳ୍ପମାନେ ବାର । ସେମାନଙ୍କ ବାରକୁରେ ଦେଶର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷାରକ୍ଷଣ, ଜାତିହାସ ଗଠନ ହୋଇ ପାରିଥିବ । ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟନାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । * ବିପଦ ସମୟରେ ସେମାନେ ଗୁଜାଟ ସହାୟ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନେ ଗୁଜାଟ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ପ୍ରଜା, ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଷକେ ଅନୁତ: ଥରେ ଗୁଜାଟୁ ଯେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଭେଟି ଦିଅନ୍ତି । ଦଶହର ଉତ୍ସବ ଗୁମୁସରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁବଂଶରେ ମହାସମାବେଶରେ ସମାହତ ହୋଇଥାଏ । କଳ୍ପ ଓ ଇତର ଆଦିବାସୀବର୍ଗ ସେ ଦିନ ପ୍ରତ୍ୟେକ କେନ୍ଦ୍ରରେ ରପସ୍ତୁ ତ ଆଇ ପୁଜାପ୍ରସାଦ ପାଇଥାନ୍ତି । ରଥଯାତ୍ରା ସମୟରେ ସକଳ ଅଞ୍ଚଳର କଳ୍ପ ଓ ଆଦିବାସୀବର୍ଗ କୁଲଡ଼ଗଡ଼ଠାରେ ସମବେତ ହୋଇ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ, ରଥ ଟାଣୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା କୁଲଡ଼ଗଡ଼ରେ ରଥଯାତ୍ରା ଓ ଅନ୍ୟ ଭେଟଯାତ୍ରା-ମାନଙ୍କରେ ବିପୁଳ ଜନସମାଗମ ମଧ୍ୟରେ ଆଦିବାସୀ ସଂଖ୍ୟା ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଦେଖାଯାଏ ।

ଭାଷା:—କଳ୍ପ ଓ ସୌରଜ ଲିଖିତ ଭାଷା ନାହିଁ । ଭାଷାବିତ୍ କପ୍ତାନ ‘ଫାଇ’ † ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ କଥା ସାହିତ୍ୟ ଓ ବ୍ୟାକରଣ ଲେଖି ଓଡ଼ିଆ ଲିପିରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ ।

ମୃଗୟା:—“ବ୍ୟାଘ୍ରବର ଶବର ମାରନ୍ତି ଗୁଲି ଯୋଗେ ଯେ ।” ଛା ୩୮, ବି: ବ: ।

ଆଦିବାସୀଙ୍କ ମୃଗୟା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖି କବି ଏପରି କହନ୍ତି । ଯଥାର୍ଥରେ ସେମାନଙ୍କ ମୃଗୟା ରୁରୁ ବୈଶାଖରୁ ଆରମ୍ଭ । ସେହି ସମୟରେ ସେମାନେ ବଣର ଲତା, ବୁଦା, ଦାସ ପୋଡ଼ ଅରଣ୍ୟ ଜନ୍ତୁକୁ ଖେଳିବ ନିଅନ୍ତି ।

* ସି: ମ୍ୟାକ୍ ଫେରସନଙ୍କ ରିପୋର୍ଟ ଏମ୍: ଏ: ୧୦ ପୃଷ୍ଠା ।

† “Both the Khond and Savara languages are un written and have no charecter. Captain Frye , who was a very good linguist took great interest in the khonds and wrote a grammar and dialogues adopting for them the Uriya charecter

“ମନ୍ତ୍ରର ପଡ଼ି ଧୂଳି ଉଡ଼ାଇ, ଗଲେ ପଶୁ ସେ ପଦ ଗୋଡ଼ାଇ, ଧମନରୂପେ କାଣ୍ଡ ଚଢ଼ାଇ ଟାଙ୍ଗି ଗୁଞ୍ଜିତ ଯେ ।” ଲ: ବ: । ତାହା ହେଉଛି ସେମାନଙ୍କ ଘୋର ଆନନ୍ଦ ଓ ଉନ୍ମାଦନାର ସମୟ । ସେମାନଙ୍କ ଗାଦୀ ଜନସ୍ତ କୋଇଲି, କରଡ଼, କରବା, ପିଠଳ, କାଙ୍ଗୁ ସୁଆଁ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟରେ ମାଂସ ଅତି ପ୍ରଧାନ ଥିବା ହେତୁ ମୁଗସ୍ୱାରେ ସେମାନଙ୍କ ଅତିଶକ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦେଖାଯିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ନିବନ୍ଧିତ ମୁଗସ୍ୱା ରୁଚୁ ମଧ୍ୟରେ ହୁଏ; ଗୀତ, ନୃତ୍ୟ ଶୁଣିଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଦିବାସୀବିପଦ, ପ୍ରଧାନତଃ କନ୍ଧବିପଦର ପୃଥକ୍ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶସ୍ତ ଗୃହ ତୋଳା ଯାଇଥାଏ । ସେ ଘରର ନାମ— ‘ଧାଙ୍ଗଡ଼ା’ । ସେଥିରେ ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନେ ଗାନ୍ ବାଜଣା କରି ନଚନ୍ତି, ମିଶନ୍ତି— ପାତ୍ର ପାତ୍ରୀ ନିର୍ବାଚନ ସ୍ୱାଭାବିକ ରୀତିରେ ହୁଏ ।

ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ:—ଭକ୍ତଭୂମି ଅଧିବାସୀ ବିଶେଷତଃ ଆଦିବାସୀଙ୍କ ଭୂତ, ପ୍ରେତ, ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ଗାଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ କିଏ ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । “ସେ ବିଷେ ଘାଣ୍ଟ ହେଉଛି, ପଦ ନ ମାନଇ” । ଗ୍ର ୧୯, କୋ: ବ୍ର: ପୃ: । ସର୍ପାଘାତ ହେଲେ ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରର ଆଶ୍ରୟ ନେବା କ’ଣ ଉଚିତ ? ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମିତ ଚିକିତ୍ସାରେ ସେଥିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ସମ୍ଭବ । ତାହା କରାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଅଧିକାଂଶ ମଧ୍ୟ ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରରେ ନିର୍ଭର ରହନ୍ତି । ସେତିକି ନୁହେଁ, ଟଙ୍କଳ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଓ ପଶୁପକ୍ଷି ଚିରେ ମନ୍ତ୍ର, ମଣି, ଔଷଧ ଓ ନାନାବିଧ ଉପାୟ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିଲା । ତାହା ଏକାଧିକବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କବି କହନ୍ତି—

“ସି ବିଧି ବଶୀକରଣ ବୋଲନ୍ତି ଫସାର ।

କି ମନ୍ତ୍ର କି ମଣି କେଉଁ ଔଷଧ ସାର ।

ପରୁରନ୍ତି କେ ରପାୟୀ,

ଘେନି ଥାନ୍ତି ତାହା ଚତୁରାଷ ବେଳ ପାଇ ।” କୋ: ବ୍ର: ପୃ: ।

ସାପ ଖେଳରେ, ମର୍କଟ ନୃତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ସେହି ଉପଲକ୍ଷେ କବି କହନ୍ତି—

“ସର୍ପଗୁଣ୍ଡିକ ବଳାଇ ତାଳି,

ଖେଳାଇ ସର୍ପ ମନ୍ତ୍ରକୁ ତାଳି ।

ମର୍କଟନାଟ କାହିଁ କୁହୁଣୀ କରୁଛନ୍ତି ଯେ ।” ଗ୍ର ୨, ପୃ: ପ: ।

ବରଷା ଓ ବିରହଣୀମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ଔଷଧ, ଉପାୟ, ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ବୃକ୍ଷାନ୍ତରୁ ଜଣାଯାଏ । ଯଥା—

“ବିରହତ ସର୍ପପରି,

ଉନ୍ମୁ ରସ ଗଦ ପ୍ରାୟେ ଏଥୁ ପାରେ ତାରି ।” ଗ୍ର ୧୪, ପ୍ରେ: ପୃ: ।

ଜରତା ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାଦଶ ବେଶ୍ୟା ମହିର୍ ରୂପୀଣଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରଧୂଳି ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ଯଥା—

“ବିବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତରେ ଥିଲେ ମୁନିନାଗ,

ବଳାଇ ସପ୍ତଜ୍ଞ ନାଗେଶ୍ୱର ବାଦ୍ୟ ବେଗ ଯେ ।

ବିଭେଦିତକୃତଚିତ୍ତ ରସନୀତ ଗାଇ,

ବିଧୁରୂପେ ମନ୍ତ୍ରଧୂଳି ପକାଇ ପକାଇ ଯେ ।” ଗ୍ର ୪, ବୈ: ବ: ।

ସ୍ବୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭକ୍ତିରେ ସତ୍ୟଭାମା ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ‘ସୁଂସରସ୍ତନ’ ପାଇଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ମନ ଆକର୍ଷଣ ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରଣିଷା ଦେଇଥିଲେ । ଯଥା—

ଶିଖାଇଲେ ମନ୍ତ୍ର କବାଟ ଫେଡ଼ିନେ କରିବାକୁ ସୁଂସ ରଞ୍ଜନ,
ସ୍ବୟଂସ୍ତେ ଦେଲେ ସେ ଧୂଳିସେପଣକୁ ସେନିବାକୁ ଦେଲେ ଅଞ୍ଜନ ।” ସୁଂ ପଃ ।

ଯୁଗୋଚିତ ରାତିରେ କବି କହନ୍ତି—

“ତାରୁନ ମନ୍ତ୍ର ପରସାଦେ,
ମୋହର କବିପଣ ଉଦେ ।” ଲଃ ବଃ ।

ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରରେ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଆସ୍ଥା ରଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେତେବେଳେ ଗୁମୁସରବାସୀ ବିଶେଷତଃ ଆଦବାସୀମାନେ ଅନ୍ଧବିଶ୍ବାସ ବଳନରେ ନିଜ ନିଜକୁ ବାନ୍ଧ ରଖି ପରାସ୍ତୁତିତ ହେଉଥିଲେ । ଦେଶ, ଦୁଧ ଖାଉ ନ ଥିଲେ, ଧାନ ଗୋରୁ ଦ୍ବାରା ମଳୁ ନ ଥିଲେ, ମନ୍ତ୍ରଟି ମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ବାସ ହୁଏ ବୋଲି ବିଶ୍ବାସ କରୁଥିଲେ; ଚପଦ ଆପଦ, ରୋଗମୁହୂର୍ତ୍ତ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କି ଉଦ୍ଧା କରାଉଥିଲେ । “ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କି ଉଦ୍ଧା କରାଇଲେ”, ଲଃ ବଃ । ଅନ୍ୟାବଧି କେହି କେହି ଅନ୍ଧବିଶ୍ବାସ ଜାଲରେ ପଡ଼ି ‘ଭଣ୍ଡବେଉଷା’ ଉପରେ ଝୋଟ, ଚନାବାଦାମ, ହଳଦି, କଦଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଲଞ୍ଜନନ ଗୁଣକୁ ନିବୃତ୍ତ ରହନ୍ତି । ପରିଶେଷରେ କବି ସତ୍ୟାଧାରଣଙ୍କୁ ସତ୍ତ୍ବିକ୍ଷା ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର, କାଷ୍ଠ ପାତାଣ ଦେବା ଦେବା ଆରାଧନା ସେ ଅଲୀକ ତାହା ନିମ୍ନମତେ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି —

“ବସ୍ତେ ଇନ୍ଦ୍ରନ ଦେବା ମନ୍ତ୍ରେ ପୂଜିଲେ ସେ ଯଥା ନ କରେ କଥା ।
ବରଦ ହୋଇଲୁ ପ୍ରାୟେ ସ୍ବପନରେ ବସି ନ ଟେକିଲୁ ମଥା ।”

ଶ୍ରୁ ୧୭, ବୈଃ ବଃ ।

ବରଭୁ—“ବଡ଼ର ସାଧନେ ଦୃଢ଼ ଭୂମ୍ଭୁ କର ନେ ଜାହାକୁ ଗୀତା କରିବ,
ଏବେ ଜାଣିମା,
ବଳିଷ୍ଠେ ପଞ୍ଚବ କି ଦଶା ।” ଶ୍ରୁ ୧, ସ୍ତୋ: ସୁଂ ।

ଭକ୍ତଭୂମି ଗୁମୁସରର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କଳ୍ପମାନେ ସମଧ୍ୟକ ଶ୍ରମସହସ୍ତ୍ର । ସେମାନଙ୍କ ଶାଶ୍ବତକ ରଠନ ଅକଳମୟ କଷ୍ଟ ସମ୍ଭାଳିବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ; ଅକୃତରୁ ବଳ, ସାହସର ପରିଚୟ ମିଳେ । ସେମାନଙ୍କ ସବାଜ ମାଂସପେଷୀ ସୁଷ୍ଟ, ଚର୍ମ—ଚକ୍ଚକଣ, ବର୍ଣ୍ଣ—କଟା ବାଂଶପରି ଶ୍ୟାମଳ । ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ପାଦ ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କ ପାଦର ଆକାର କିଛି ବୃହତ୍ତର, ପାଦ ତଳପା ତେଜେ ଖିଲିବିଶିଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ସେମାନଙ୍କ ପଦବିଶେଷର ପ୍ରଖରତା ଅଭୁଲମୟ । ସେମାନଙ୍କର ଶାଶ୍ବତକ ସମ୍ପାଦନୁ ମାନସିକ ପ୍ରତୁଷ୍ଟତା ଓ ହୃଦୟର ଦୃଢ଼ତା ହେଉଥାଏ । ଗୌରାମାନେ କଳ୍ପକ ଭଳି କନ୍ଦୁ ଓ ସମରପ୍ରିୟ ନୁହନ୍ତି । ସମ୍ରାମ ସମୟରେ ସେମାନେ ନିର୍ଭୀକଭାବରେ ରସହସ୍ତାରେ ରଣଭୂମିରେ ଠିଆ ହୁଅନ୍ତି । ସେହି ରପଲକ୍ଷେ କବି କହନ୍ତି—

“ଶବରପଣ୍ଡା କି ଭୟଙ୍କର,
ଯଥାପରେତରାଟି-ଜଙ୍ଗର,
ଭୂଷା ବରାଟ ଗୁଞ୍ଜ ନିଜର,
ମଧୁରେ ମଉ ଯେ ।” ଲଃ ବଃ ।

କି ବେଳେ ବେଳେ ଖାତନାମା ଗରମାନଙ୍କୁ ଶବର ସହୃଦ ଭୁଲନା କରନ୍ତି । “ଏ ଶବର ପ୍ରାୟେ ନୁହାରେତ ବହୁ...” ବେ: ବ: । ଶବରମାନଙ୍କ ଲଢ଼େଇ ଶୁଣି ଏପରି ହେ, କେନ୍ଦୁ ଜଣେ ମରବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଦମାଦୋଟ ଲାଗିଥାଏ । ଶବରରମଣୀମାନେ ସୁରୁଷଙ୍କ ନିକଟରେ ଥାଇ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଜଣକର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେମାନେ ଦୁଇଦଳକୁ ସେଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ ରଖି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।

ପ୍ରଚୀନ ଗୁମୁସରର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କଳ୍ପମାନେ ଗୁମୁସର ଭଞ୍ଜରାଜାମାନଙ୍କ ପରମ୍ପରାବଳମେ ପ୍ରଧାନ ଦୈନିକତାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଆଧୁନିକ ଭିତରେ ଧନୁ ଶର ଟାଙ୍ଗି ପ୍ରଧାନ । ସେମାନେ ଟାଙ୍ଗିଆ ଦୁଇ ହାତରେ ବ୍ୟବହାର କରି ପାରୁଥିଲେ । ମାଡ଼ ଦେବା, ଜରିବା—ଉଭୟ କାମ ସେଥିରେ ଭୁଲ ହୁଏ । ପରବା ବନ୍ଧବାରେ କଳ୍ପମାନେ ଅଭୁଲନ୍ତି ; ସେମାନଙ୍କ ସଜ୍ଜାନ ଅବ୍ୟର୍ଥ ଓ ବସ୍ତୁଲନକ । ଯେଉଁ କଳ୍ପ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଦୈନିକମାନେ ଭଞ୍ଜରାଜାମାନଙ୍କ ସାମଗ୍ରିକ ବିଭାଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ମାସିକ ବା ବାର୍ଷିକ ଦରମା ଦିଆଯାଉ ନ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ହାବକୁବିନ ପାଇଁ ଶ୍ରେୟ ଭୂମି ଖଣ୍ଡା ଥିଲା । * ସାମଗ୍ରିକ କର୍ମରୁଣ୍ଡ ଓ ପାଇକଙ୍କଠାରୁ ଖଜା ଥିବା ଭୂମିରୁ ଅଳ୍ପ ଖଜଣା ଆହାସ କରାଯାଉଥିଲା । ପୂର୍ବ ଗଡ଼ଜାତ, ଉତ୍ତର ଗଡ଼ଜାତ, କୋକଳବା ମୁଠାର ହଜାର ହଜାର ଏକର ଜମି ସାମଗ୍ରିକ ଭାଗରେ ଯାଏ । ପାଞ୍ଚଗଡ଼, ଜାକୁସା ବାଡ଼, ବେଲୋଟ ଓ ଗାଲଗମୁଠାର ଅଧିକାଂଶ ଜମି ସେଇ ସାମଗ୍ରିକ ଖଜ୍ଜ ଭୁଲାଇବାରେ ବିକ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ।† ଭଞ୍ଜାପୁର ପ୍ରଦେଶର ଉନବିଂଶ ରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୁମୁସର ରାଜା କୃଷ୍ଣଭଞ୍ଜ (ଖ୍ରୀ: ୧୫୫—୧୭୭୩) ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ * ୫ ଦୁର୍ଗ ଏବଂ ଶସ୍ତ୍ରାଳୟ, କଟକକଟ ନାମରେ ଦୁର୍ଗଟି ସୁରକ୍ଷିତ ପ୍ରବେଶନେଇ ଥିଲା । ସେ ସହରା ୦, ୦୦ ବେତନଭୋଗୀ ଦୈନିକ ସୁସଜ୍ଜିତ ରଖୁଥିଲେ, ବିପଦବେଳେ ସେ ଅଧିକ ୧୦୦୦ ଯାଏ ଦୈନିକ ସଂଗ୍ରହ କରି ପାରୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ୧୭୭୭ ରେ ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଥମ ଗଞ୍ଜାମ ରେସିଡ଼େଣ୍ଟ କଟସ୍‌ଫୋର୍ଡ଼ ଗଞ୍ଜାମର ଗାରୁଡ଼ି ବିଷୟରେ ଉକ୍ତ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଞ୍ଜାମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୁଏନ୍‌ସା କହନ୍ତି—“The people are all Hindoos, the cities are strong and high ;

* “the villages are...held by the match lock peons in the service of the Zamindar subject to a light assessment. The mootats of Poorogodotolo & Wootergodotoloo and Coocooloobah are entirely under this tenure. A great of Gullery, Punchogodo, Janksa-body & Beerecote is so also.”
—Madras records.

† “Of the nineteen Rajas then in the province of Ichapur, Kissun Bhanj, the Raja of Ghumusur, was the most powerful. Besides four forts and two very strongly protected palliemes, those of Vishnuchakra & Katarikote, this Raja had in his pay no less than 10,050 peons to which he was able to add, in times of emergency another 1,000 men.

the soldiers daring," ଋଷ୍ଟ୍ରମର ସମସ୍ତ ଅଧିବାସୀ ହିନ୍ଦୁ ସମସ୍ତ ସହର—ଶକ୍ତି ଓ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ଦୈନିକବର୍ତ୍ତୀ ନବୀନ ସମ୍ମେ । ୩୫୦-୧୮୫୭ ଯାଏ ଇଂରେଜ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଗୁମୁସର ବାହାଜୀ ଲଢ଼ିଥିଲେ । ସେହି ଉପଲକ୍ଷେ କହାନ୍ତ କାମରେଲ କହନ୍ତି—“Fierce and bloody was the conflict whenever we fell in with the Khonds or they with us” (M. R.) ‘ଆମେ ଯେତେବେଳେ କନ୍ଧବାହୀଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉ, ଅଥବା ସେମାନେ ଆମ ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ି ଆସନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସଂଗ୍ରାମ ଭୟାବହ ଓ ରକ୍ତାକ୍ତ ହୋଇ ଉଠେ ।’ ଏହିପରି ଏକାଧିକ ସଂଗ୍ରାମ ଉପଲକ୍ଷେ କହି କହନ୍ତି—“ଶବର ପକ୍ଷରୁ ଉଦ୍‌ଭବ,” ବେଳେ ବେଳେ “କମଳ ସାଧନ ଚକ୍ର ପ୍ରସ୍ତର ସଂଗ୍ରାମେ । ପୃ ୧୮୧, ଲ: ବ: , କେତେବେଳେ ଅବା “ଶପ୍ତ ସାହସରୁ କି ଯୋଦ୍ଧା ମନ୍ତ୍ରକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଏମନ୍ତ ଦଶି ରେ ।” ପୃ ୧୭୦, ଲ: ବ: ।

ଚିକିତ୍ସା—ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରେ ଆୟୁର୍ବେଦ ଚିକିତ୍ସା ତଥା ଚେରମ୍ବଲ ଉପାୟ ଥିଲା ପ୍ରଧାନ ସମ୍ପଦ । ଜାତୀୟତାମାନେ ବିବିଧ ବେମାର ପାଇଁ ନାନାବିଧ ଚେର, ମୂଳ ଯୋଗାଉଥିଲେ । ତାହା କବିଙ୍କ ଅନୁଭବର ଅନୁଭବ ଓ ସଂଗ୍ରାମ ସଦୃଶ ହେଉ, ସେ ସେହି ଉପଲକ୍ଷେ କହନ୍ତି—ଜାତୀୟତା ଦେଇ କପର୍ତ୍ତ, ବୋଲିବ ଗୁଲି ଆଣନ୍ତୁ ଆନ ସମ୍ପାଦ । ପଦ ୧୭, ର: ସ: ।

ଧର୍ମ—ଅଦବାଦୀମାନଙ୍କର ଦେବଦେବୀ ଯଥାକ୍ରମେ ‘ବୃଷସେନୁ’, ‘ଭାସସେନୁ’ ଏହି ନାମରେ ସେମାନେ କାଷ୍ଠ ପାଣାଣ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଧର୍ମନାମରେ ସେମାନେ ‘ମେଘା’ ପୂଜା ବା ନରବଳି ଦିଅନ୍ତି । ଏହି ନୃଶଂସ ଦୃଶ୍ୟ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୁତ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁସାରେ କହନ୍ତି—“ନବତନ୍ତ୍ରୀ ଅର୍ଚ୍ଚନ ଆରମ୍ଭରେ, ପଶୁବଳି କରନ୍ତି ଅମ୍ଭରେ ।” କୋ: ଡ: ପୃ: ।

ନରବଳିପ୍ରଥା କେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରୁ ୩୫୦ ଯାଏ ଇଂରେଜବର୍ଷରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ କାହିଁକି, ଭାରତରେ ଦେଶମାନଙ୍କରେ, ସଭ୍ୟ ଅସଭ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନରବଳି ତଥା ମେଘା ପ୍ରଥା ଃ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । †

ନରବଳି ଓ ଶିଶୁହତ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ଯୋଡ଼ିଏ ଅଲ୍ଲୁଡ଼ କମ୍ପୁଡ଼ା ଅଛି । ଗୁମୁସରର ଆଦମ ଅଧିବାସୀମାନେ, ବିଶେଷତଃ କନ୍ଧମାନେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ତାହା ଦୃଢ଼ରୂପେ ଶୋଧ କରି ଅସୁଅଛନ୍ତି । ‘ବୃଷସେନୁ’ଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଶିଶୁହତ୍ୟା, ‘ଭାସସେନୁ’ ବା ‘ଅମ୍ବାଲବଳୀ’ କି ଯୋଗୁଁ ନରହତ୍ୟା ହୁଏ ବୋଲି ସେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶକ୍ତି ଓ କୃଷିର ଉନ୍ନତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନରବଳି ଦିଆଯାଏ । ଶବ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ତାର ସଙ୍କେତ—ଦୃଢ଼ତା ଦେଇଛନ୍ତି, ଯଥା—“ବଢ଼ାଇଲ ବେଶେ ଚଣ୍ଡୀପଟ ଶୁଣିପଶୁ ଶକ୍ତି ରକ୍ତ ପାନ ପାନବୋଲେ ଓଷ୍ଠ ରକ୍ତନ ।” ପୃ ୧୮୦, ବେ: ବ: ।

“The Hebrew Scripture frequently allude to the practice which has not only existed among the most barbarous but also amongst the most enlightened nations of antiquity.”

† “The sacrifice of human beings was common to the ancient religion of India.”

ଖ୍ରୀ: ୧୮୩୭ ଯାଏଁ ମେଣ୍ଟାପ୍ରଥା ଦମନ ପାଇଁ ଆଦୌ ଉଦ୍ୟମ ନ ଥିଲା । ତାହା କିନ୍ତୁ ଓ ଅନ୍ୟ ଆଦିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଇଚ୍ଚର ସମସ୍ତଙ୍କର ସେଥିପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଥାଏ । ଗୁମୁସର ରାଜାମାନେ ବାଲୁଦେବୀଙ୍କଠାରେ ବେଳେବେଳେ ନରବଳି ଦେଉଥିଲେ । * କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବୌଦ୍ଧ-ରାଜା ମେଣ୍ଟା କର୍ମରୁଣ୍ୟ ମାକଡ଼େରସନ୍ଧକୁ ଖ୍ରୀ: ୧୮୪୧ ରେ କହିଥିଲେ—‘ମହାନଦୀ କୁଳବାସୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜା, ମୋର ଜଳ ପିତା ମଧ୍ୟ ମେଣ୍ଟାପୂଜା କରୁଥିଲେ । କୁଲଡ଼ ବାଲୁଦେବୀ ମନ୍ଦିରରେ ଗୁମୁସରର ଶେଷ ରାଜାଙ୍କ ପିତା ବାରମ୍ବାର ମେଣ୍ଟାପୂଜା କରୁ ଥାନ୍ତି । ଉକ୍ତ ରାଜପରିବାର କେତେକ କର୍ମରୁଣ୍ୟ କହିବା ଅନୁସାରେ—ଶେଷରାଜା ମଧ୍ୟ ଥରେ ନରବଳି ଦେଇଥିଲେ ।’ ଇଂରେଜମାନେ ଖ୍ରୀ: ୧୮୩୭ ରେ ଗୁମୁସର ହସ୍ତଗତ କରି ମେଣ୍ଟା ଓ ଶିଶୁହତ୍ୟା ରହିତ ପାଇଁ, କ୍ୟାମ୍ପବେଲ, କପ୍ତାନ ମ୍ୟାକଡ଼େରସନ୍ଧ, କ୍ୟାଡ଼ନହେଡ଼୍, ମ୍ୟାକଲିକର, ମ୍ୟାକଜିଲ, ବ୍ୟାନରମ୍ୟାନ, ମ୍ୟାକଡୋନାଲଡ଼ ପ୍ରଭୃତି କର୍ମରୁଣ୍ୟକୁ ନିୟୁତ କଲେ । ଖ୍ରୀ: ୧୮୪୮ ସରିକ ଏହି ନୃଶଂସ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ମୂଲୋପାଟନ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଆଦିବାସୀମାନେ ବଳପୂଜା ଧର୍ମର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ଦୃଢ଼ଭାବରେ ବିଶ୍ୱାସ ନରୁଥିବାରୁ ନରବଳି ପୂଜା ଗ୍ରହଣକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ପଶୁବଳି ଦେବାକୁ ଅନୁମତି ପାଇଲେ । କଂଗ୍ରେସଭକ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଚାର ଓ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଫଳରେ ତାହା ଖ୍ରୀ: ୧୯୨୫ ଠାରୁ ଅସ୍ତେ ଅସ୍ତେ କମିଯାଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଦ ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ ।

* “The Boud Raja admitted to me that his father and the immediate predecessors of all the neighbouring zamindars upon the Mahanadi had practised it. It was constantly performed by the father of the late Raja of Gumsur at the shrine of Bogh Devi at Kuladah and according to some servants of the family at one time by the latter himself.”

—Macpherson.

ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ

ବୁଢ଼ୀଖୋଲ :—ସୁରୁଣା ଗୁମୁସରକ୍ତର ୧୭ ମାଇଲ ଏବଂ ବୁରୁଡ଼ାର ଦୁଇମାଇଲ ଦୂରରେ ‘ବୁଢ଼ୀଖୋଲ’ ବା ‘ବୁଢ଼ଖୋଲ’ ଅବସ୍ଥିତ । ସେହି ପର୍ବତ ବନ୍ଧଦେଶରେ ପାଞ୍ଚ ଗୋଟି ଶିବମନ୍ଦିର ଥିଲା । ସେଥିରୁ ଚତୁର୍ଥ ଧ୍ବଂସ ପାଇଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଗୁଡ଼ିକର ଧ୍ବଂସାବଶେଷ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ କୌଣସି ଗୁମୁସର ଭିତ୍ତିଭିତ୍ତି ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇନାହିଁ * କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ରାଜା ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ । ସେହି ସ୍ଥାନାଧିକାରୀ ରାଜା ବୁରୁଡ଼ା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ‘କୋଇମ’ ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତ ଶିଳାମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଥିଲେ ବୋଲି ପିଠଳି କହନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉକ୍ତ ଦିନୋଟି ଶିଳାମନ୍ଦିର ଦର୍ଶନ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବେ । ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରି ଗୋଟିଏ ସ୍ତମ୍ଭ ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ ଅନବରତ ବୁଢ଼ୀଖୋଲ ପର୍ବତପାଦ ଯୋଗ କରେ । ଜଳ—ସ୍ତମ୍ଭ, ମଧୁର, ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟକର ।

କୁଲଡ଼ :—ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ କୁଲଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ଗଡ଼ ଥିଲା । ଗଡ଼ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଶିଖରାରେ ଚତୁର୍ଥ ଶକ୍ତଶିଳା ଲୌହବଳାରେ ସାଜୁନା ହୋଇ ରଖାଯାଇଥିବା ଶୁଣାଯାଏ । କଳମାନେ ସେଠାରେ ଅନବରତ ପହଞ୍ଚି ଦେଉଥିଲେ । ପୁଷ୍ପ ଶୁଭୁଳ୍ଲା ରକ୍ଷିତ ଗୋଟିଏ ଦେବାଳୟ ସେଠାରେ ଅଛି । ଗ୍ରାମଦେବତା ମନ୍ଦିରଟି ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ପ୍ରାଚୀନ ଗୁମୁସର ଭିତ୍ତିଭିତ୍ତିମାନଙ୍କର ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ଗଡ଼ ଥିଲା । ଗଡ଼ର ଧ୍ବଂସାବଶେଷରୁ ଚିହ୍ନଟାହତ ନିଶ୍ଚେ ନିଶ୍ଚେ ପ୍ରସ୍ତର ମିଳେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥାନଟି ନିରାଶ ଗୁମୁସମାନ୍ତର ହୋଇ ରହିଛି । **

ମାଳଗାଗଡ଼ :—ଗୁମୁସର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପାଇଲପଡ଼ା ମୁଠାରେ, ସୁରୁଣା ଗୁମୁସରକ୍ତର ଅନତି ଦୂରରେ ମାଳଗା ପର୍ବତ ଓ ଟାଁ, କେଶରୀପଲ୍ଲୀ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ଗଡ଼, ବହୁତ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ଭାବରେ ଥିଲା । ସେଠାରୁ କୃଷକମାନେ ସୃଷ୍ଟିମୁଦ୍ରା ଓ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରଦମାର କେତେକାଂଶ ବେଳେବେଳେ ପାଉଥିଲେ । ଜଣେ ଗୋଡ଼ ଖଣ୍ଡିଏ ଘର ଶେ ସ୍ଥାନରୁ ପାଇଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

* ‘Archeological S. S. India’ by Sewell.

** “There is a fort here, about 500 years old. On the top of a hill near it are said to be two large stones fastened together with iron pins, over which the Kandh inhabitants keep jealous guard. There is also a temple of some celebrity said to be well sculptured. The temple of a village Goddess is said to be very old. The old Goomsur Rajas had the palace here, and the site is shown. It is covered with debris from amongst which sculptured stones have been excavated. The place is now over-grown in the Jungle. (Archeological Survey of Southern India by Sewell)

ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକଗଣଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଖି (ବି. ନାଗପୁର ମୁଖି) ୪୦ ଟଙ୍କା ଦେଇ, ତାହାଠାରୁ ନେଇ ଯାଉଥିବା ଶୁଣାଯାଏ । ମାଲଗା ପଟ୍ଟର ଉପରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଶ ପଥର ଘାଟାଳୀ ପଡ଼ିରହିଛି । ସେଥିରେ ୨୫୦ ସେର ଜଳା ଧରେ । ଘାଟାଳୀ ବୈଠି ଉପରେ ତାହା ମାଲ କଡ଼ି ପଡ଼ିରହିଛି । ପଟ୍ଟର ପାଦପଥରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳାମନ୍ଦିର ଖୋଳି ବାହାର କରାଗଲା । ସେଥିରେ ଥିବା ଯୁକ୍ତି ଦେବତା ବା ଯୁକ୍ତିନାଗପୁର ମୁଖିକୁ, ଗୁରୁତ୍ତାରେ ଗୋଟିଏ ନବ ନିର୍ମିତ ସୁନ୍ଦର ସପ୍ତସୋଟଳ ସଂଯୋଜିତ ରଥାକୃତି ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି । * ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ଶ୍ରୀର ଉତ୍କଳ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ । ପୁରୀକାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ କେଶରୀ ରାଜା ସେଠାରେ ବାସ କରୁଥିବା କଥିତ ଅଛି । କେଶରୀ ନାମାନ୍ତରେ ‘କେଶରୀପରି’ । ଚନ୍ଦ୍ରାକଳ ଶକ୍ତି ଶକ୍ତି ପଥର, ବଡ଼ ବଡ଼ ଜଳା ସେଠାରେ ଦେଖାଯାଏ । ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରତିମା ପଟ୍ଟରୁ ମିଳୁଥିବା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ବୌଦ୍ଧ କିମ୍ବା ଜୈନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ, ତାହା ଧରାଯାଏ ନାହିଁ । †

ବରଗାଁ — ଗୁମୁସରର ଉତ୍କଳେନ୍ଦ୍ରବିଜୟାଳୟ (ଉତ୍କଳେନ୍ଦ୍ର) ର ୬ ମାଇଲ ଦୂରରେ ବରଗାଁ ଅବସ୍ଥିତ । ଏଠାରେ ପଞ୍ଚଶିଳା ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । କୌଣସି ଉତ୍କଳରାଜା ଦ୍ଵାରା ତାହା ନିର୍ମିତ । ମନ୍ଦିର ସିଂହଦ୍ଵାରରେ ଖୋଦିତ ଶିଳାଲିପି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପରେ ଦେଖାଯାଏ ।

ଗୋପୀନାଥପୁର — ** କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରତିମାମନ୍ଦିର ଗୋପୀନାଥ ଉତ୍କଳର ତାହା ଦ୍ଵୟ ଦାନ ଶାସନ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ଅଠ ଅଂଶିଆ ଶିଳା ମନ୍ଦିର ଅଛି । ତାହା ଗୋପୀନାଥ ଉତ୍କଳ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ।

ଲେପା (Leppa) — ଏହି ଗାଁଟି ରସଲକୋଣ୍ଡାର ୧୩ ମାଇଲ ଦୂରରେ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳା ମନ୍ଦିର ଅଛି ।

ଏକଦିବ୍ୟଗତ ଉତ୍କଳରୁମି ଗୁମୁସରରେ ଉତ୍କଳ ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ଅସଂଖ୍ୟ କାଷ୍ଠ ପାଷାଣ ମନ୍ଦିର ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ବେଲମୁଠା ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର, ନେଟୁଙ୍ଗା କାଠ ମନ୍ଦିର, ବରପଲ୍ଲୀ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର, କୁଲୁ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର, ଜନନୀୟ ମନ୍ଦିର ଓ ନାଗପୁର ମନ୍ଦିର ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ଉତ୍କଳ ରାଜାମାନଙ୍କ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଜାଣି; ବେଲମୁଠା ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର, ନେଟୁଙ୍ଗା କାଠ ମନ୍ଦିର ଉପେନ୍ଦ୍ର-ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରତିମାମନ୍ଦିର ପ୍ରତିପଦ ଧନଞ୍ଜୟ ଉତ୍କଳ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ । ବରପଲ୍ଲୀ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖେ କାନ୍ଥ ଖିଲଣ ଭିତରେ ଶିଳାଖୋଦିତ ଗୁଣ୍ଡେଟି ମୁଖି ଅଛି । ଖିଲଣର ଉତ୍କଳରେ ଅବିଚଳାକାରରେ ଖୋଦିତ ଲିପିରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁଖିର ସ୍ପଷ୍ଟ ପଟେୟ ମିଳେ । ତାହା ହେଉଛି — କୃଷ୍ଣ ଉତ୍କଳ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଉତ୍କଳ,

* ପ୍ରାଚୀନ ବଣାବଳୀ ୧୪ ଅକ୍ଷର ଗୁମୁସର ଇତିହାସ, ପୃ ୩୮ ।

† A high hill and village some few miles south of Goomsur in the Pagilipada sub-division of Goomsur Taluq, there was an ancient fort here, for many years entirely dismantled. Gold coins and “fragments of golden images” have been found at its site by ploughmen. On the hill is “a lamp carved in stone which holds about 250 seers of oil. The oil pan is turned up side down and set on the stone pillar pedestal of the lamp.” The place is also called

ଦେବାନ ପାଠ, ମେଢ଼ିଆ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେହ ଚୁକ୍ତରୁ ଅଧିକ ଭଲ ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତ ଶ୍ରୀ: ୧୭୫-୭୩ ଯାଏ ଗୁମୁସରର ରାଜା ଅଲୋ । ତାଙ୍କର କୌଣସିପୁତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭକ୍ତ, ନନ୍ଦିନୀ ସ୍ତ୍ରୀର ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ନ ବର୍ତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତାପ ପ୍ରତିବାଦ ବାଧା ହୋଇ, ଶ୍ରୀ: ୧୭୮-୧୦ ଯାଏ ରାଜତ୍ବ କରୁଥିଲେ । ସେଥିରେ ଖୋଦିତ ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ମୂର୍ତ୍ତି ଯଥାକ୍ରମେ କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଭକ୍ତଙ୍କ ବିଶ୍ୱସ୍ତ କର୍ମରୂପ ଅଲୋ । ଖୋଦିତ ମୂର୍ତ୍ତିର ଦର୍ଶନ ରାଜୋଚିତ ବେଶରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରେ ଚିତ୍ତନିବେଶ କରି ରାମବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱରୂପ, ଅନ୍ୟ ଦର୍ଶନ ସମସ୍ତ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ମନ୍ଦିରର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦ୍ୱାରର ଡାହାଣ ଦେଶରେ ଖଣିଏ ପ୍ରଶସ୍ତ କଳାପ୍ରସ୍ତର ପଲକରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଲିପି ଖୋଦିତ ହୋଇଅଛି:—

‘କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ରାଜାଙ୍କର’ ସନ୍ତୋଷ ପାଟ ମହାଦେବ ।
ଏହାଙ୍କ ପୁଅ ଲକ୍ଷ୍ମଣଭକ୍ତ ରାଜା । ଏ ପ୍ରାସାଦ ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବ
ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଗାରକେଶ୍ୱର ଦେବ * ଅଙ୍କ,
ଶଲୀବାହନ ଶିଳା ୧୭୦୪ ।”

ଖୋଦିତ ଅଙ୍କ ଓ ଶିଳାଦ୍ୱାରା ମନ୍ଦିରଟି ଲକ୍ଷ୍ମଣଭକ୍ତଙ୍କ ଲାଗି ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର କୃଷ୍ଣଭକ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ । ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁତ ଶୁଦ୍ଧପୁରାଣର ଐତିହାସ ଅଛି । ଏଠାରେ ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ନେଟ୍ଟା କାଠ ମନ୍ଦିର କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଅନୁକରଣରେ ଗଢ଼ା-ଯାଇଥିଲା । ତାହାର ସୃଷ୍ଟି କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶେଷ । ଜର୍ମାନ ଡେଲେଙ୍କ ମନ୍ଦିରରାଜ୍ୟର ରାଜାଶ୍ରମିତା ଯୋଗୁଁ ତାହା ବଳିଯାଇ ଗୁଡ଼ି କରି ରଖାଯାଇଛି । ସଦାଶିବ ସରକାରଙ୍କର ସେଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ପାରିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୁରୁକଳାବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାପ୍ତର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ହୋଇ ପାରିବ ।

Kesarapalle. An old temple was excavated from the foot of the hill close by, and the image (One of Suryanarayana Murty the Sun God) was carried to Buguda, where it was consecrated in a new temple build in its honour in the shape of the Sun Car. In former times a Kesari Raja (? Orissa) is said to have been lived here, and carved stones and very large bricks are shown on the hill. Several images are said to have been found on the hill and carried off. Buddhist or Jain they happened to be, are not known.” —Sewell.

*** ପୃ ୧୦, ଗ୍ର: ୧୦: